

DEJINY ARCHEOLÓGIE

ARCHEOLÓGIA V ČESKOSLOVENSKU V ROKOCH 1918-1948

MARTIN NEUMANN - JANA MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ (EDS.)

UNIVERZITA KOMENSKÉHO
V BRATISLAVE

DEJINY ARCHEOLÓGIE

ARCHEOLÓGIA V ČESKOSLOVENSKU
V ROKOCH 1918-1948

UNIVERSITATIS COMENIANAE BRATISLAVENSIS

STUDIA ARCHAEOLOGICA ET MEDIAEVALIA
TOMUS XIV

BRATISLAVAE MMXX

DEJINY ARCHEOLÓGIE
ARCHEOLÓGIA V ČESKOSLOVENSKU V ROKOCH 1918-1948

EDITED BY
MARTIN NEUMANN - JANA MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ

BRATISLAVA 2020

Dejiny archeológie. Archeológia v Československu v rokoch 1918–1948

History of Archaeology. Archaeology in Czechoslovakia in 1918–1948

Reviewers / Recenzovali: prof. PhDr. Ján Lukačka, CSc., prof. PhDr. Josef Unger, CSc.

Editors / Editori: Mgr. et Mgr. Martin Neumann, PhD. – Mgr. Jana Mellnerová Šuteková, PhD.

Graphic Layout / Grafika: Ing. Peter Rybár

Cover design / Grafický návrh obálky: Ing. Peter Rybár, Mgr. et Mgr. Martin Neumann, PhD.

Za jazykovú úpravu príspevkov, ich obsah a kvalitu obrazových príloh zodpovedajú autori.

Publisher / Vydáva: Univerzita Komenského v Bratislave pre Katedru archeológie, Filozofická fakulta, IČO 00397865

Vyšlo s finančnou podporou grantového projektu VEGA č. 1/0100/19.

Na obálke, predná strana: fotografia z 30. rokov 20. storočia, Liptovské Sliače-Vyšný Sliač. Použité so súhlasom Liptovského múzea v Ružomberku. Zadná strana: fotografia zo 60. rokov 20. storočia, Šurany-Nitriansky Hrádok. Archív Katedry archeológie FiF UK v Bratislave.

Contact address for book exchange / Adresa pre výmenu publikácií: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archeológie

Gondova 2, SK-811 02 Bratislava

e-mail: andrea.bondorova@uniba.sk, csr.archaeologia@gmail.com

1. vydanie

Copyright: Univerzita Komenského v Bratislave, 2020

ISBN 978-80-223-4940-6 (on-line)

OBSAH

ÚVOD	07
------------	----

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Alexander Botoš: Ľudovít Hűvössy (1858–1939) Prickopník terénnej archeológie Gemera-Malohontu	09
Barbora Lofajová Danielová: Osobnosti archeológie na Orave – M. Kubínyi a P. Čaplovič	28
Simona Sliacka: Július Kürti a archeológia na Liptove	51
Matúš Hudák – Jana Mellnerová Šuteková: Ján Vencko – amatérsky spišský archeológ	69
Jana Bezáková – Kateřina Blažková – Zuzana Bláhová-Sklenářová: T. G. Masaryk, podporovateľ československej archeológie	84
Miroslav Daniš: Oleh Kandyba-Oľžyč. Archeológ a básnik	113
Marcela Starcová: Jan Eisner a jeho pôsobenie na Slovensku v rokoch 1919–1939	133
Miloš Hlava: Innocenc Ladislav Červinka ve Státním archeologickém ústavu (1920–1937)	154
Martin Neumann: Vojtech Budinský-Krička a činnosť Štátneho archeologického ústavu v rokoch 1939–1948	175
Eva Horváthová – Mária Lámiová-Schmiedlová: Profesor Vojtech Budinský-Krička (1903–1993). Nestor generácie slovenských archeológov	194
Václav Furmánek: Profesor Vojtech Budinský-Krička v Novohrade a Gemeri	217
Petr Kostrhun: Karel Absolon a jeho pôsobenie na území Slovenska	232
Marta Mácelová: Gejza Balaša a počiatky múzea vo Zvolene	265
Jozef Moravčík: Anton Petrovský-Šichman	284

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska: Archeologie v Praze po vzniku ČSR (1918–1948). Počátky a organizace moderního výzkumu města	315
Katarína Harmadyová: Výskum na hrade Devín v medzivojnovom období	356
Jana Mellnerová Šuteková – Dušan Mellner: Príbeh archeológie funkcionalistického evanjelického a. v. kostola v Svojdomove v Žiline	377
Jaromír Kovárník: Archeologická práce na jižní až západní Moravě v době mezi 1. a 2. světovou válkou	391
Martin Oliva: Česko-německé kontraverze při výzkumu paleolitické stanice u Dolních Věstonic	478
Ján Chovanec: Kovaľka v Trebišove 1943	502

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Jozef Bátora: Výskum opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej na Slovensku od druhej polovice 19. storočia do roku 1970	556
Stanislav Stuchlík: Počátky výzkumu starší doby bronzové v českých zemích	592

ÚVOD

V roku 2018 sme si v Českej i Slovenskej republike pripomenuli spoločné výročie – vznik Československej republiky. Nové spoločenské podmienky umožnili v novom štáte dovtedy nevídaný rozvoj, a to aj v oblasti kultúry a vedy. Vďaka tomu čoskoro vznikol centrálny Štátny archeologický ústav v Prahe, ktorý udával smer archeologickému bádaniu v celom Československu. V dôsledku celospoločenských udalostí na pomedzí rokov 1938–1939, teda na samotnom sklonku existencie medzivojnového Československa, bol na Slovensku založený samostatný Štátny archeologický ústav so sídlom v Turčianskom Sv. Martine. Ten pretrval celé obdobie 2. svetovej vojny a kontinuálne pokračoval vo svojej činnosti aj po nej. Počiatky existencie oboch ústavov sú tak úzko spojené s krátkym obdobím dvadsiatich rokov. Krátkym v počte rokov, no intenzívnym v hĺbke vykonanej práce. Kým na ich počiatku vznikol pražský ústav, ten martinský až na ich konci. V regiónoch ich prácu dopĺňali múzeá a predovšetkým nadšení jednotlivci, ktorým nebol osud archeologických pamiatok ľahostajný.

Zhodou okolností vychádza táto publikácia v roku 2020 – v čase 75. výročia konca 2. svetovej vojny, no zároveň aj 135. výročia narodenia českého akademika a univerzitného profesora Jana Eisnera, ktorý časť svojho profesionálneho života venoval Slovensku a je právom považovaný za nestora slovenskej archeológie. Jeho osobnosť je úzko spojená aj s Univerzitou Komenského v Bratislave, kde bol v roku 1929 vymenovaný za mimoriadneho profesora. Vďaka tomu vznikol na univerzite v Bratislave samostatný Archeologický seminár, ktorý dodnes nesie odkaz Jana Eisnera. Jeho nositeľka – dnešná Katedra archeológie, dodnes vychovala už desiatky slovenských a českých archeológov.

Ideou tejto publikácie je mapovanie činnosti inštitúcií či vybraných osobností v období rokov 1918–1948, hoci v niektorých prípadoch sme ho radi prekročili. Čitateľ sa tak môže oboznámiť s vybranými témami doznievajúceho 19. storočia, no i s normalizačnými 70. rokmi 20. storočia. Ťažisko väčšiny príspevkov sa však nachádza v cieľovom období rokov 1918–1948. Dúfame, že čitateľ tak dostane možnosť okúsiť mnohoraké „príchute“ pestrého 20. storočia. Nie je našim cieľom posudzovať, ktorá z nich je sladká či horká – to prenecháme na úsudok čitateľa. Pevne však veríme, že publikácia, ktorú práve držíte v rukách, vo Vás vzbudí záujem o históriu – či už archeológie ako odboru, vybranej osobnosti, inštitúcie, zbierky, predmetu, alebo aj vlastného regiónu. Ak sa to podarí, úsilie editorov splnilo jeden zo svojich cieľov.

Dejiny vlastného odboru nepatrili nikdy medzi ťažiskové témy výskumu. Platí to, samozrejme, aj o archeológii. Napriek tomu sa však vždy našli odhodlaní jednotlivci, ktorí sa vydali na cestu systematického pátrania po základoch – základoch snáh, ktoré ich vyniesli tam, kde sa práve nachádzajú. Jedným z nich bol aj Belo Polla, zakladateľ archeológie stredoveku na Slovensku a autor diela *Archeológia na Slovensku v minulosti* (1996) – dodnes jedinej práce komplexne spracovávajúcej dejiny archeologického bádania na Slovensku do roku 1918. V doslove tejto práce vyslovil želanie, aby sa aj budúce generácie vedeli ohliadnuť späť, aby našli záľubu venovať sa časom nie tak dávny, ktoré človek častokrát ešte nepovažuje za dejiny. Dúfame, že táto publikácia je dobrým krokom na tejto ceste.

Vaši editori, Martin Neumann a Jana Mellnerová Šuteková

LUDOVÍT HŮVÖSSY (1858–1939). PRIEKOPNÍK TERÉNEJ ARCHEOLÓGIE GEMERA–MALOHONTU

Alexander Botoš

Abstract

Ludovít Hůvössy was born in 1858 in Kociha (Rimavská Sobota District). He studied theology and later, from 1880 until 1930, he worked as a Protestant pastor in Vyšná Pokoradz.

Around 1882 he uncovered a Bronze Age cemetery in Vyšná Pokoradz. The archaeological finds from this site were exhibited at the Art and Archaeological Exhibition of the Gemer County in 1882 and Ludovít Hůvössy became one of the founders of the Gemer County Museum. In 1908 he attended a workshop at the University of Cluj, where he partially received a professional education. In the same year he examined the “Halomszer” mound in Včelince. In 1921 he was elected to the committee of the Slovak Society of Prehistory.

Ludovít Hůvössy died in 1939 in Rimavská Sobota. We can thus consider him as an important representative of the Hungarian and later Czechoslovakian archeology in 1918–1938.

Keywords

Ludovít Hůvössy – Gemer County Museum – Vyšná Pokoradz – Včelince Mound – Halomszer

Abstrakt

Ludovít Hůvössy sa narodil v roku 1858 v Kocihe (okres Rimavská Sobota). Študoval teológiu, od roku 1880 až do roku 1930 pôsobil ako evanjelický farár vo Vyšnej Pokoradzi.

Ludovít Hůvössy už okolo roku 1882 odkryl žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej vo Vyšnej Pokoradzi. Archeologické nálezy z tohto náleziska vystavoval v roku 1882 na Umelecko–archeologickej výstave Gemerskej župy, pričom sa stal jedným zo zakladateľov Gemerského župného múzea. V roku 1908 absolvoval seminár na Univerzite v Kluži, čím získal čiastočné odborné vzdelanie. V tom istom roku preskúmal mohyly „Halomszer“ vo Včelinciach. V roku 1921 bol zvolený do výboru Slovenskej spoločnosti prehistorikov.

Ludovít Hűvössy zomrel v roku 1939 v Rimavskej Sobote. Môžeme ho považovať za významného predstaviteľa uhorskej a neskôr československej archeológie v rokoch 1918–1938.

Kľúčové slová

Ludovít Hűvössy – Gemerské župné múzeum – Vyšná Pokoradz – mohyla Včelince – Halomszer

Územie Gemera-Malohontu bolo takmer vo všetkých etapách praveku, ako aj včasného a vrcholného stredoveku, husto osídlené, čo sa odzrkadľuje hlavne v počte archeologických nálezov získaných predovšetkým pri rôznorodých zemných prácach. To sú v podstate aj začiatky archeologického bádania, keď za synonymum archeológie bolo výhradne považované získavanie archeologických nálezov bez povšimnutia nálezových okolností a ich následnej grafickej (fotografickej) dokumentácie. Typickým príkladom vyššie uvedenej situácie je informatívna správa od neznámeho autora uverejnená v časopise *Archaeologiai Értesítő* z rokov 1868–1869, v ktorej sa hovorí o náleze bronzového depotu pri zemných prácach pri južnej strane stoličného domu na súčasnom Hlavnom námestí v Rimavskej Sobote. Depot podľa opisu pozostával z bronzových mečov, medených čakanov, kotúčov, ihlíc, lievikov (lievikovitých záveskov), drobných bronzových periel a črepov. Spolu bolo pri výkopových prácach objavených 29 kusov predmetov, ktoré boli odoslané do Maďarského národného múzea v Budapešti (Neznámy autor, 1868–1869, s. 20).

V roku 1867 bolo v meste Rimavská Sobota usporiadané XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov. Pri tejto príležitosti v stoličnom dome v Rimavskej Sobote na Hlavnom námestí otvorili 11. augusta 1867 o 17.00 hodine Priemyselnú a hospodársku výstavu. Výstavu otváral Ján Fábry, profesor Zjednoteného protestantského gymnázia v Rimavskej Sobote. Výstavy sa zúčastnilo 171 vystavovateľov, z nich 9 vystavovalo prírodovedné, 9 archeologické, 8 umelecké, 89 remeselné a priemyselné, 37 lesnícke, pôdohospodárske, vinohradnícke a ovocinárske a 19 záhradnícke predmety (Bodorová – Gálffyová, 2008, s. 53).

Dňa 3. septembra 1882 v monumentálnej dvojpodlažnej budove, ktorá bola pôvodne postavená ako objekt delostreleckých kasární na vtedajšom okraji mesta Rimavská Sobota, bola sprístupnená Umelecko-archeologická výstava Gemerskej župy (obr. 1). Na výstave bolo okrem iných zbierkových predmetov

Obr. 1: Plagát z otvorenia Umelecko-archeologickej výstavy v termíne 3. až 11. septembra 1882. Archív Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, nesignované, repro: J. Ferlet'áková. – Poster from the opening of the Art and Archaeological Exhibition in the period from 3rd to 11th September 1882. Archives of the Gemer-Malohont Museum in Rimavská Sobota, unsigned, reproduction: J. Ferlet'áková.

**A gömörmegyei
művészeti és régészeti kiállítás**

**Rimaszombatban a katonalaktanya emeletében
1882. szeptember hó 3-tól 11-ig lesz nyitva.**

Kiállítási napirend:

Szeptember 3-an vasárnap d. e. 10 órákor ünnepélyes **megnyitás:** utána régészeti előadás. Befejező díj: 60kr. – D. u. 2 órákor **közélet** a „Három Rózs” nagytérmeben. Jegyek válthatók a kiállítás iródlójában.

Eseti 7 órákor **tombola-estély** a „Három Rózs” helyiségben, utána táncz a „Három Rózs” nagytérmeben. Befejező díj az estélyre: 60 kr. melyhez egy tombola-kártya is adatik. A tombola-kártyák darabja 30 levet kaphatók a kiállítás iródlójában és az estélyen.

Szeptember 4. hétfőn d. e. 9 órákor a kiállítás bizottság közgyűlése a megyeház nagytérmeben. D. u. 2 órákor **kirándulás** Pósti-foknyárra, hol a kiállítás-bizottság régészeti ásatást rendez.

Szeptember 4–10 napján a kiállítás d. e. 9–12-ig, d. u. 3–6 óráig nyitva lesz. Befejező díj: köznapokon 50 kr., pénteken és vasárnap 30 kr.

Szeptember 11-én, hétfőn nyitva d. e. 9–12-ig, d. u. 2–6-ig. Ünnepeles bezárása a kiállításnak. Befejező díj: 30 kr.

A 11-a n. d. a s. népszerű **befejező jegyek** előre válthatók a kiállítás iródlójában a tükörnél. Egynek ára: 1 ft. 50 kr.

Kiállítás **kulanz** ára: 20 kr.

A kiállítás látogatói vélták az általános vasárnap 30kr. költségnyitván rendezhetők, az az egész harmadik osztályú jeggyel a második osztályban, egy ft. osztályú osztályú jeggyel a harmadik osztályban utazhatnak. Rimaszombatba és vissza. Ha ezen utazások nélkülözhetetlen „Isenoldi jegy” végtel annak utazás megfizetésével, mely állomány kívának beszállítani, a kiállítás végrehajtó bizottsághoz Rimaszombatban” írták megtervezéseket.

E kiállítással egyidejűleg a gömörmegyei gazdasági-egyesület ugyancsak a lakóháza-építés felkutatási helyiségben **történelmi-kiállítást is gazdasági gépműhelyt** rendez. Megnyitása szeptember 3-án 11 órákor. A gépműhely 5-án tartanak. Ezen történelmi-kiállítás ajándékosan látogatható.

A gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítás végrehajtó-bizottsága.

vystavených 331 archeologických zbierok (nálezov). Na výstave vystavovali niekoľkí súkromní vystavovatelia, ale aj Protestantské gymnázium v Rimavskej Sobote. Medzi najväčších vystavovateľov patrili barón Jenő Nyári (1836–1914), člen Uhorskej akadémie vied a Ludovít Húvössy (1858–1939). Barón Nyári na výstave gemerskej župy vystavoval veľkú väčšinu zbierkových predmetov v oddelení nazvanom „IV. sála – Prehistória“. Z celkového počtu 331 archeologických nálezov barón Nyári vystavoval 306 kusov archeologických nálezov (Kiállítási, 1882, s. 29–39). Na výstave boli predstavené archeologické nálezy z jaskynného systému Agtelek v počte 115 kusov, boli to predovšetkým nálezy kamennej štiepanej a hladennej industrie, ako aj nálezy kostenej industrie (Kiállítási, 1882, s. 30–33). Z oblasti „Medvesalja“ (historický mikroregión situovaný v južnej časti Cerovej vrchoviny, na pomedzí historických žúp Gemer a Novohrad) barón Nyári vystavoval 90 kusov archeologických nálezov, predovšetkým nálezy kamennej a kostenej industrie (Kiállítási, 1882, s. 34–36). Pozornosť si zasluhuje ro-

mánska bronzová hlavica palcátu, pochádzajúca z 12.–13. storočia, z lokality Stará Bašta-Pohanský hrad. Barón J. Nyári na výstave prezentoval v mnohých smeroch unikátne nálezy bronzovej industrie z lokality Gemer. Vystavil 80 kusov bronzovej industrie (dva bronzové meče, bronzové britvy, bronzové oštepky, bronzové kosáky, rôzne druhy náramkov a pod.) (Kiállítási, 1882, s. 36–38).

Umelecko-archeologická výstava Gemerskej župy bola v celouhorskom meradle významným činom a získala pozitívny ohlas aj u vtedajšej odbornej archeologickej verejnosti. Výstavu navštívil aj Ferencz Aurél Pulszky, politik, archeológ, člen Maďarskej akadémie vied a vtedajší riaditeľ Maďarského národného múzea v Budapešti. F. Pulszky bol spočiatku skeptický k odbornej úrovni výstavy a neočakával na „miestnej výstave žiadne významnejšie pamiatky“ (Pulszky, 1882, s. 132). Ako však ďalej uvádza, na výstave bolo niekoľko predmetov, ktoré by upútali pozornosť kdekoľvek na svete. Ako archeológa profesionálne orientovaného na dobu bronzovú ho najviac zaujali nálezy bronzovej industrie z lokality Gemer. Na župnej výstave vystavoval archeologické nálezy zo žiarového pohrebiska pilinskej kultúry vo Vyšnej Pokoradzi aj evanjelický farár a poloprofesionálny archeológ Ľudovít Hűvössi (obr. 2). Na výstave

*Obr. 2: Časť inštalácie
Umelecko-archeologickej výstavy
Gemerskej župy z roku 1882.
Archív Gemersko-malobontského
múzea v Rímskej Sobote,
nesignované, repro: J. Ferlet'áková. –
Part of the installation of the Art
and Archaeological Exhibition of
Gemer County from 1882. Archives
of the Gemer-Malobont Museum in
Rímska Sobota, unsigned,
reproduction: J. Ferlet'áková.*

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

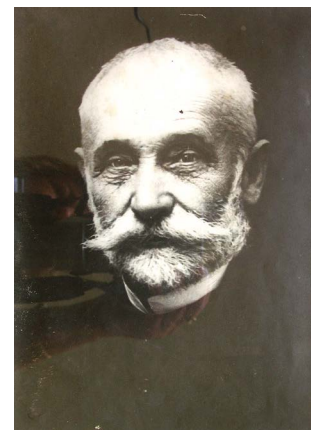
vystavoval hlinené perly, čierne hlinené urny, bronzové krúžky, hrot bronzovej kopije, bronzový kosák a pod. (Kiállítási, 1882, s. 29). Súčasťou samotnej slávnostnej ceremónie otvorenia Umelecko-archeologickej výstavy Gemerskej župy bolo aj organizovanie archeologického výskumu dňa 4. septembra 1882 na žiarovom pohrebisku pilinskej kultúry vo Vyšnej Pokoradzi. Výskum pravdepodobne viedol Ľudovít Hűvössy, nakoľko už na predmetnej výstave vystavoval archeologické nálezy „z pohanského pohrebiska z doby bronzovej vo Vyšnej Pokoradzi“ (Kiállítási, 1882, s. 29).

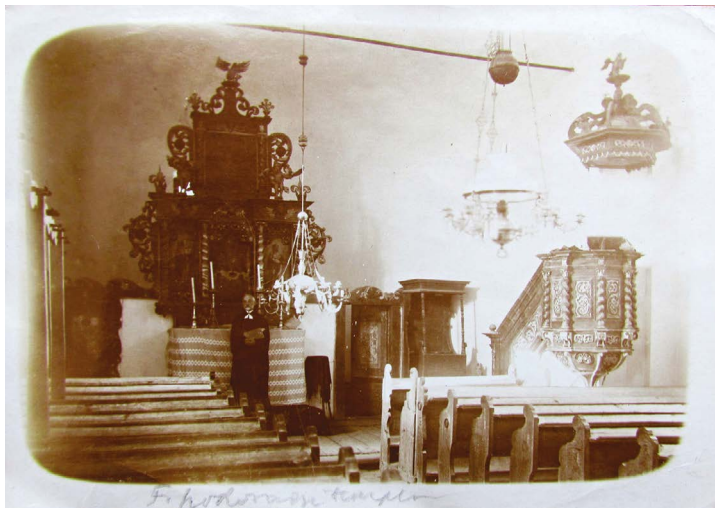
Rok 1882 je doposiaľ najstarším zisteným rokom, v ktorom Ľudovít Hűvössy začína byť aktívny na poli archeológie. Od tohto roku až takmer do jeho smrti v roku 1939 môžeme definovať jeho pôsobenie v oblasti archeológie.

Ľudovíta Hűvössyho (obr. 3–4) môžeme označiť ako významného regionálneho poloprofesionálneho archeológa, ktorého celoživotná práca a úsilie neboli doposiaľ adekvátne zhodnotené. Ľudovít Hűvössy sa narodil v roku 1858 v Kocihe (okres Rimavská Sobota), v rodine dedinského učiteľa. Po svojich stredoškolských štúdiách v Kežmarku (obr. 5) pokračoval v teologickom štúdiu v Prešove. Svoje pôsobenie začal ako kaplán v Budikovanoch, v roku 1880 bol zvolený za evanjelického farára vo Vyšnej Pokoradzi. Túto funkciu vykonával nepretržite do roku 1930. Od toho roku až do svojej smrti v roku 1939 žil v Rimavskej Sobote.

Obr. 3: Ľudovít Hűvössy (1858–1939), evanjelický farár, poloprofesionálny archeológ, prvý kurátor zbierkového fondu archeológia. Archív Gemersko-malobontského múzeu v Rimavskej Sobote, nesignované, repro: J. Ferlet'áková. –

Ľudovít Hűvössy (1858–1939), evangelical priest, semi-professional archaeologist, first curator of the collection of archeology. Archives of the Gemer-Malobont Museum in Rimavska Sobota, unsigned, reproduction: J. Ferlet'áková.

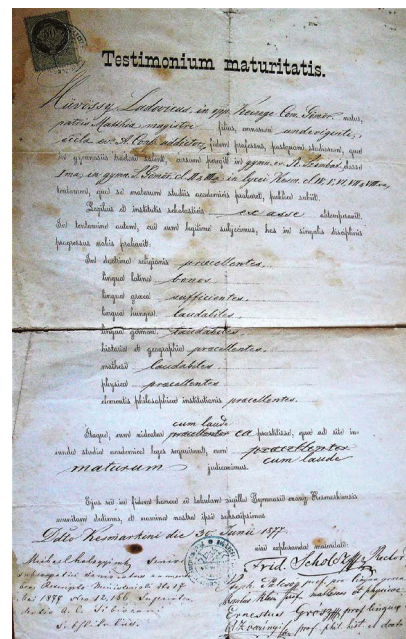
Obr. 4: Ľudovít Hávösy (1858–1939), v kňazskom rúchu, v interiéri kostola vo Vyšnej Pokoradzji.

Archív Gemersko-malobontského múzeja v Rimavskej Sobote, nesignované, repro: J. Aláč. –

Ľudovít Hávösy (1858–1939) in cassock in the interior of the church in Vyšná Pokoradz. Archives of the Gemer-Malobont Museum in Rimavska Sobota, unsigned, reproduction: J. Aláč.

Obr. 5: Maturitné vysvedčenie Ľudovíta Hávösyho z kežmarského lýcea zo dňa 30. júna 1877. Archív Gemersko-malobontského múzeja v Rimavskej Sobote, signatúra 12448, repro: A. Botoš. –

Leaving certificate of Ľudovít Hávösy from Kežmarok Lyceum from 30th June 1877. Archives of the Gemer-Malobont Museum in Rimavska Sobota, signed 12448, reproduction: A. Botoš.

Ludovít Hűvössy bol povolaním evanjelický farár. Nevieame presne, kedy sa u neho prejavil záujem o archeológiu, ani čo ho k nemu viedlo. Zo sprostredkovaného ústneho podania vieme, že niektorí farníci vo Vyšnej Pokoradzi neboli nadšení z vykopávania (z narušovania) pohanských hrobov a pánovi farárovi túto činnosť zazlievali.

Ludovít Hűvössy bol aj multilingvista – ovládal slovenský, maďarský, nemecký, poľský, latinský, grécky i hebrejský jazyk (Balaša, 1960, s. 6). Dokladom jeho lingvistických schopností je aj list od Súdnej stolice v Rimavskej Sobote z roku 1899, ktorým je vymenovaný za súdneho tlmočníka na súde v Rimavskej Sobote.¹

Hűvössyho záujem o archeológiu sa v plnej miere prejavil založením Gemerského župného múzea v roku 1882, pričom sa stal jedným zo zakladajúcich členov múzea. Urny, ktoré získal zo žiarového pohrebiska vo Vyšnej Pokoradzi, patria medzi prvé archeologické zbierky novozaloženého Gemerského župného múzea. V prvých deceniách od založenia múzea bol archeologický výskum a rozširovanie archeologického zbierkového fondu len veľmi pozvoľné. Výrazný posun nastal až v roku 1904, keď bola v Uhorsku založená Krajinská rada pre múzeá a knižnice (A múzeumok és könyvtárak országos tanácsa) pod vedením Gyulu Wlassicsa. Od roku 1905 bolo Gemerské župné múzeum zaradené do pôsobnosti Hlavného krajinského inšpektorátu pre múzeá a knižnice (A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége) ministerským obežníkom č. 93,660/1904 zo dňa 19. augusta 1905 (Botoš, 2008a, s. 143).

Hlavný krajinský inšpektorát pre múzeá a knižnice poskytoval jednorazové finančné príspevky múzeám v celom Uhorsku. Príspevky boli účelové, predovšetkým boli poskytnuté na rozširovanie zbierkových fondov múzeí, či už prostredníctvom kúpy alebo výskumu respektíve zberu. Príspevky boli poskytované aj na materiálne zabezpečenie potrieb jednotlivých múzeí. Gemerské župné múzeum získalo v roku 1905 sumu 400 korún na rozšírenie archeologických zbierok a 300 korún na rozšírenie etnografických zbierok (Botoš, 2008a, s. 143). V roku 1905 tak múzeum získalo 270 kusov archeologických zbierkových predmetov získaných darom a 150 kusov archeologických zbierkových predmetov získaných kúpou, spolu 420 kusov (Botoš, 2008a, s. 143).

Dňa 20. júla 1906 bol znovu založený Muzeálny spolok Gemerskej župy. Vo funkcii riaditeľa múzea bol potvrdený aj naďalej Ján Fábry. Za vedúceho oddelenia starožitností bol zvolený Edmund

1 Archív Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, sign. 13112.

Loysch. Za jeho zástupcu bol zvolený Ľudovít Hűvössy a bol súčasne poverený vedením archeologických výskumov.

V roku 1906 vykonal Ľudovít Hűvössy archeologické výskumy v Horných Zahoranoch, kde odkryl niekoľko žiarových hrobov kyjatickej kultúry a v Rimavskej Seči, kde odkryl žiarové pohrebisko pilinskej kultúry. Hűvössy na výskum oboch lokalít vyčerpал z príspevku inšpektorátu sumu vo výške 150 korún (Kovács, 1982, s. 88). V roku 1907 obhliadol Ľudovít Hűvössy 17 archeologických lokalít, na desiatich z nich uskutočnil menšie zisťovacie výskumy. V tomto roku sa zdržiaval na lokalitách Rimavská Seč, Nižný Skálnik a okolie Veľkého Blhu. Na lokalitách sa zvyčajne zdržiaval len jeden deň a mal k dispozícii len 1 až 2 pracovníkov (Kovács, 1982, s. 88). V tomto období sa archeologický výskum obmedzoval vo väčšej miere len na povrchový zber a malé zisťovacie sondážne výskumy.

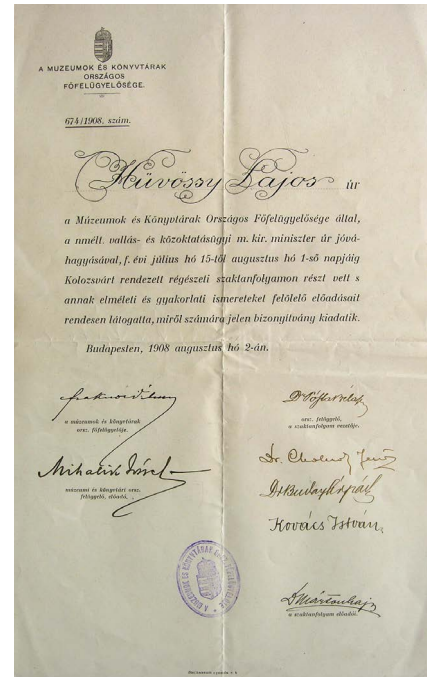
Rok 1908 znamená v živote Ľudovíta Hűvössyho ako archeológa významný medzník. V období od 15. júla do 1. augusta 1908 sa zúčastnil odborného archeologického seminára organizovaného Uhorským kráľovským ministerstvom pre všeobecné vzdelávanie a vieru (Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) a jemu priamo podriadeným Hlavným krajinským inšpektorátom pre múzeá a knižnice v spolupráci s Katedrou archeológie univerzity v Kluži (Kluj, Kolozsvár) v Sedmohradsku (Balaša, 1960, s.6)² (obr. 6). Seminár bol určený predovšetkým pre pracovníkov „vidieckych múzeí“ v pôsobnosti Hlavného krajinského inšpektorátu. Seminár bol určený pre správcov „starožitností“ a amatérskych archeológov. Seminár z roku 1908 musel mať zrejme pozitívnu odozvu medzi pracovníkmi jednotlivých múzeí, pretože v roku 1911 Katedra archeológie v Kluži seminár zopakovala. Podľa našich zistení sa na seminári v Kluži v roku 1908 zúčastnilo 25 účastníkov, medzi nimi aj Ľudovít Hűvössy ako jediný múzejník z celého územia „Horného Uhorska“ (Botoš, 2008b, s. 23).

Na seminári prednášali v tom období najvýznamnejší predstavitelia uhorskej archeológie – profesor József Hampel, Dr. Ferencz Pulsky, Dr. Lajos Márton, ako aj sedmohradskej archeológie - Dr. Márton Roska, Dr. István Kovács, Dr. Béla Pósta a numizmatik Dr. Árpád Buday. Na seminári sa prednášali nasledovné predmety: všeobecná archeológia, geológia, neolit, doba bronzová, doba haľštatská, doba rímska, staré

2 Katedra archeológie univerzity v Kluži bola založená ako druhá katedra v Uhorsku v roku 1899 zaoberajúca sa odborným vzdelávaním archeológov. Vedúcim katedry bol Dr. Béla Pósta. Po rozpade Rakúsko-Uhorska bola univerzita v Kluži prisílená do Segedína (Szeged), kde výučba archeológie prebieha do súčasnosti.

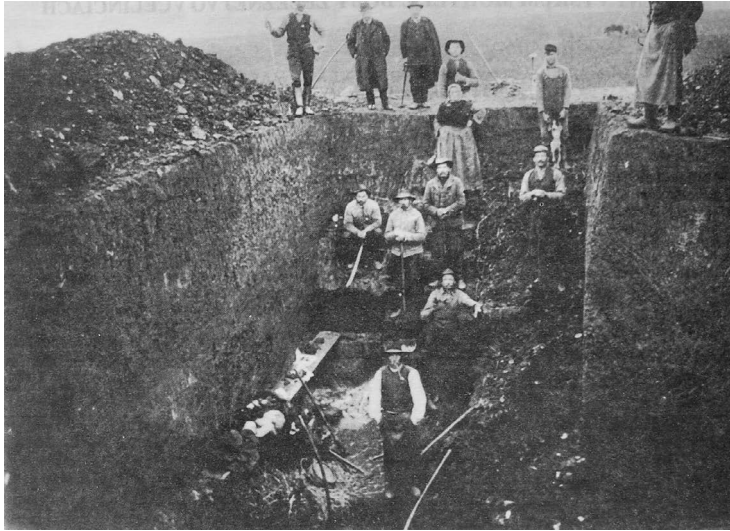
I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 6: Osvedčenie Ľudovíta Hűvőssyho o absolvovaní odborného archeologického seminára v Kluži v roku 1908. Archív Gemersko-malobontského múzea v Rimavskej Sobote, signatúra 1272, repro: J. Ferlet'áková. – Ľudovít Hűvőssy's certificate on the completion of a specialized archaeological seminar in Cluj in 1908. Archives of the Gemer-Malohont Museum in Rimavská Sobota, signed 1272, reproduction: J. Ferlet'áková.

mince – numizmatika, stredoveká a novoveká kultúra (Balaša, 1960, s. 6). Seminár mal aj praktickú, te-
rénnu časť, zameranú na metodiku archeologického výskumu. Môžeme konštatovať, že profilácia semi-
nára bola v porovnaní so súčasnými podmienkami univerzitného štúdia archeológie relatívne moderná.
Ľudovíta Hűvőssyho môžeme vďaka absolvovaniu seminára považovať za poloprofesionálneho arche-
ológa s čiastočným odborným vzdelaním.

Po návrate z Kluža sa Ľudovít Hűvőssy pravdepodobne cítil dostatočne odborne spôsobilý, aby sa podujal na
vedenie dovtedy najväčšieho archeologického výskumu v Gemeri-Malohonte – výskumu mohyly nazývanej
„Halomszer“ vo Včelinciach (obr. 7–8). Rozmery mohyly v roku 1908 boli úctyhodné, jej výška bola 4 m
a priemer 72 m. Hűvőssy sa rozhodol, vzhľadom na obmedzený objem finančných prostriedkov, preskúmať

Obr. 7–8: Archeologický výskum mohyly „Halomszer“ vo Včelinciach vykonaný pod vedením Ľudovíta Hívössyho v roku 1908. Archív Gemersko-malobontského múzea v Rimavskej Sobote, nesignované, repro: J. Ferleťáková. – Archaeological excavation of the „Halomszer“ mound in Včelince supervised by Ľudovít Hívössy in 1908. Archives of the Gemer-Malobont Museum in Rimavská Sobota, unsigned, reproduction: J. Ferleťáková.

mohyly sondážnym spôsobom. Sondy o dĺžke 8 m a šírke 4 m situoval v strede mohyly a orientoval ju v smere V–Z (Loysch, 1908, s. 142). Práce na archeologickom výskume začali 5. októbra 1908, zo začiatku so šiestimi, neskôr s desiatimi robotníkmi. Hneď v druhý deň výskumu Hűvössi objavil trojhrannú bronzovú strelku a zakrivenú čepeľ železného noža (Loysch, 1908, s. 142). V neskorších dňoch pracovníci objavili aj črepy z doby bronzovej, železné platne, ako aj pozostatky troch ohnísk umiestnených nad sebou. Hűvössi sa správne domnieval, že sú to stopy ohnísk, ktoré za sebou zanechali robotníci vršiaci mohyly. Skutočnosť, že nálezy črepov boli zistené predovšetkým po stranách mohyly, ako aj premiešanie kultúrnej vrstvy, budili v Hűvössym podozrenie, že mohyla už bola vykradnutá (Loysch, 1908, s. 143). Hűvössi ako profesionálny archeológ však napriek tomu pokračoval v prácach, pretože ako sám uviedol, „*nie je pravdepodobné, že vykrádači hrobu by porušili menejcenné predmety ako kosťami a urny na jedlo, preto bolo našou povinnosťou pokračovať v prácach*“ (Loysch, 1908, s. 143). Dňa 9. októbra 1908 objavil Hűvössi sľubný nález. V hĺbke 2,85 m odkryl 70 cm širokú a 1,1 m dlhú vrstvu tvorenú hrubou koróznou vrstvou a pozostatkami spráchniveného dreva (Loysch, 1908, s. 143). Dňa 12. októbra v hĺbke 4 m objavil Hűvössi stopy hrobu v SV rohu výkopu sondy, neskôr pri otváraaní hrobu, v hĺbke 4,48 m, bol objavený bronzový prívesok zhotovený z tenkého bronzového plechu a železná sekera vykovaná z dvoch častí. V tejto fáze archeologického výskumu výskumný tím vyčerpal finančné prostriedky, preto bola vyhlásená verejná zbierka (!) na pokračovanie archeologického výskumu, ktorej výsledkom bolo vyzbieranie sumy vo výške 272 korún a 30 halierov (Loysch, 1908, s. 143). V ďalších dňoch boli zistené drobné nálezy ako črepy premiešané s kosťami, bronzový krúžok, konský zub a pod. Plocha údajného hrobu bola odkrývaná vo výmere 36 m², pričom bola sledovaná vrstva lepkavej hlíny, ktorá sa pri výkopových prácach 21. októbra náhle „stratila“ a bola odokryvaná ďalej len premiešaná vrstva. Hűvössi dospel k záveru, že mohyla (resp. hrob v nej) bola už vykradnutá, avšak aj napriek tomu sa pokúsil odokryť aspoň kosťami alebo jej pozostatky. Dňa 23. októbra pristúpili Hűvössi a jeho spolupracovníci k odkrytiu samotného predpokladaného hrobu. V priestore hrobu objavili celkom päť rozbitých nádob (jedna z nich bola obrátená hore dnom), drobné kostičky a neurčiteľný bronzový predmet. Jedna z objavených nádob ležala priamo na štrkovej vrstve, podľa Hűvössyho to bolo dno hrobu (Loysch, 1908, s. 143). Hűvössi sa domnieval, že hrob bol už vykradnutý, preto upustil od odkrytia jednotlivých strán hrobu. Dňa 24. októbra vykonal potrebné zameranie hrobu, vyfotografoval odkrytú terénnu situáciu a následne pracovníci vykonali zahrnutie sondy. Hűvössi určil vznik mohyly do obdobia záveru doby halštatskej alebo začiatku doby laténskej (Loysch, 1908, s. 143).

Výskum mohyly „Halomszer“ vo Včelinciach prebiehal v období od 5. do 24. októbra 1908 takmer po dobu troch týždňov. Archeologický výskum financovalo Gemerské župné múzeum zo zdrojov poskytnutých Hlavným krajiniským inšpektorátom pre múzeá a knižnice, ako aj z verejnej zbierky. Nielen v slovenskom, ale aj v celouhorskom meradle je archeologický výskum takéhoto formátu a rozsahu na začiatku 20. storočia ojedinelý. Podobné výskumy v Uhorsku vedelo vykonať a zorganizovať len niekoľko inštitúcií s celokrajinskou alebo krajiniskou pôsobnosťou. Význam archeologického výskumu takéhoto rozsahu je umocnený aj tou skutočnosťou, že Gemersko-malohontské múzeum sa od svojich počiatkov profilovalo ako regionálne múzeum.

Archeologické nálezy získané L. Hűvössym z mohyly „Halomszer“ sa nám do súčasnosti v zbierkach Gemersko-malohontského múzea nezachovali, resp. ich v súčasnom zbierkovom fonde nevieme identifikovať (obr. 9). Revízny výskum mohyly „Halomszer“ vo Včelinciach bol vykonaný v rokoch 1990 až 1992 pod vedením Václava Furmánka a Kláry Markovej z Archeologického ústavu SAV v Nitre (Furmánek – Marková, 1994).

Obr. 9: Mohyla „Halomszer“ vo Včelinciach v súčasnosti. Foto: M. Gálffyová. –
Halomszer mound in Včelince at the present state. Photo: M. Gálffyová.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

V roku 1910 vykonal Ľudovít Hűvösson zistovací výskum na žiarovom pohrebisku kyjatickej kultúry v Rimavskom Brezovom, kde odkryl 5 žiarových hrobov. V tom istom roku v Babinci preskúmal mohyly s kamenným vencom (Kovács, 1982, s. 90).

V roku 1917 Ľudovít Hűvösson daroval svoju zbierku archeologických nálezov z Vyšnej Pokoradze Gemerskému župnému múzeu. Osobitú pozornosť si zasluhuje zbierka kamennej hladenej industrie z tejto lokality (obr. 10). Dňa 5. septembra 1917 vykonal zároveň prieskum v Horných Zahoranoch. Zistil, že hlbokou orbou bolo porušené žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej, pričom sa mu podarilo zachrániť 30 celých alebo rekonštruovateľných nádob (Kovács, 1982, s. 90) (obr. 11). Tento prieskum je podľa dostupných údajov poslednou terénnou činnosťou, ktorú Hűvösson vykonal v období existencie habsburskej monarchie.

Po vzniku Československa bola Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska v roku 1920 rozpustená Gemerská muzeálna spoločnosť. Nový spolok s názvom Gemer-Malohontská muzeálna spo-

Obr. 10: Kolekcia hladenej kamennej industrie z lokality Vyšná Pokoradz. Zo zbierkového fondu Gemersko-malohontského múzea. Foto: A. Botoš. – Collection of polished stone industry from Vyšná Pokoradz. From the collections of the Gemer-Malohont Museum. Photo: A. Botoš.

Obr. 11: Urny zo žiarových pobrežísk kyjatickej kultúry v Horných Zaboranoch (prírastkové číslo 1999–1–2) a v Babinci (prírastkové číslo 2017) odkryté Ľudovítom Húvösym. Zo zbierkového fondu Gemersko-malobontského múzea. Foto: J. Ferleťáková. –

Urns from the Kyjatice Culture cemetery in Horné Zaborany (accession number 1999–1–2) and in Babinec (accession number 2017) uncovered by Ľudovít Húvösy. From the collections of the Gemer-Malohont Museum Photo: J. Ferleťáková.

ločnosť bol založený až v roku 1926, predsedom spolku sa stal okresný náčelník Emil Hanes, podpredsedom bol Ľ. Húvösy. V období 1. ČSR malo múzeum vždy len jedného stáleho zamestnanca – kustoša. Popri ňom boli v múzeu činní správcovia oddelení, ktorí zbierky spravovali popri svojom stálom zamestnaní. Múzeum bolo pod dozorom Ministerstva školstva a národnej osvety a dohľad bol vykonávaný prostredníctvom Štátneho referátu na ochranu pamiatok (Aláč, 2013, s. 145–147).

Dňa 2. augusta 1921 sa v rámci slávností Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine konala v Župnom dome porada Slovenskej spoločnosti prehistorikov (archeológov). Jedným z účastníkov bol aj Ľudovít Húvösy. Okrem neho sa zasadnutia zúčastnili napríklad Ján Slávik, Karol A. Medvecký, Ján Volko, Fedor Houdek, Dr. Pospíšil za Moravské zemské muzeum v Brne, Ján Kvačala, konzervátor starožitností Dr. Červinka a mnoho ďalších. Na zasadnutí sa riešila otázka príslušnosti, resp. podriadenosti Slovenskej spoločnosti prehistorikov. Prvou možnosťou bola príslušnosť k Matici slovenskej, druhou alternatívou bola Spoločnosť československých archeológov. Karol A. Medvecký navrhol, aby Spoločnosť bola pobočkou Matice Slovenskej, ostatní zúčastnení sa prikláňali k druhej možnosti a to hlavne z dôvodu malého počtu historikov na Slovensku, ktorí by sa takto mohli oprieť o pomoc zo strany českých a moravských historikov a prehistorikov.

Ďalším bodom programu porady bola voľba predsedníctva a výboru spoločnosti. Predsedom sa stal senior Ján Slávik, miestopredsedom Michal Matunák, tajomníkom dr. Jan Eisner, pokladníkom profesor Ján Volko. Do výboru boli zvolení Ľudovít Hűvössy, Karol A. Medvecký, profesor J. Kyselý a bývalý minister Fedor Houdek.³ Z vyššie uvedeného je možné usudzovať, že Ľudovít Hűvössy patril v novoza-loženom štáte k významným predstaviteľom archeologického bádania.

Hűvössyho terénna archeologická aktivita sa v medzivojnovom období obmedzila. Z 20. rokov 20. storočia nám chýbajú akékoľvek údaje o jeho terénnej aktivite. Naopak v 30. rokoch 20. storočia ako sedemdesiatnik začína byť opäť terénne aktívny. V roku 1932 ho muzeálna spoločnosť poverila za-značením archeologických nálezísk do máp (Aláč, 2013, s. 152). Žiaľ tieto mapy sa nám do súčasnosti nezachovali.

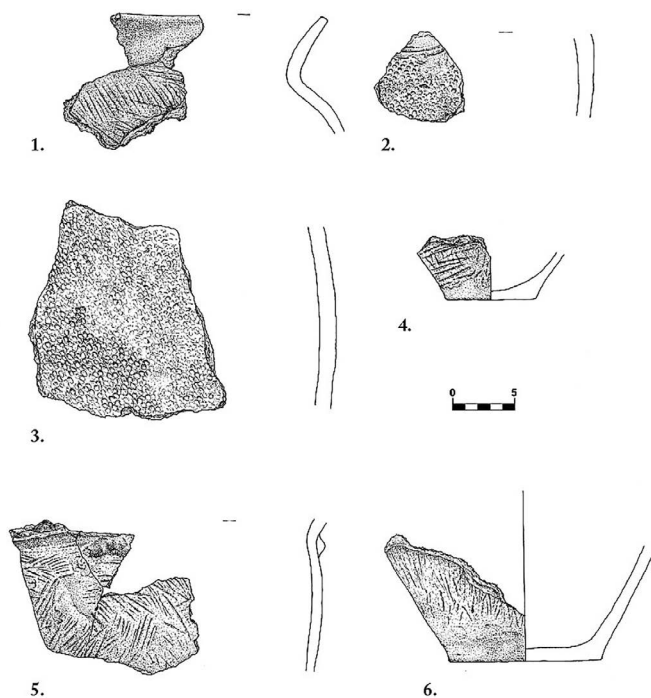
V roku 1936 Hűvössy získal keramické fragmenty a torzo kadlubu hatvanskej kultúry z výšinného síd-liska Rimavská Sobota-Hasičkova vinica (obr. 12). V rokoch 1934 až 1937 vykonal povrchové zbery na lokalitách: Jesenské (Feledince), Veľký Blh, Vyšné Valice, Michalová, Španie Pole-Viničky, Prihradzany, Zacharovce, Janice, Stará Bašta-Pohanský hrad, Jelšava-Matusz hegy. Od roku 1936 až do svojej smrti bol Hűvössy štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku vymenovaný za okresného konzervátora pre historické, umelecké a ľudové pamiatky pre okresy Rimavská Sobota a Feledince.⁴ Pre okresných konzervátorov boli pravidelne usporadúvané porady, kde boli vzdelávaní a mohli sa medzi sebou po-delit' o svoje skúsenosti.

Ľudovít Hűvössy zomrel 30. marca 1939 o 12:30, vo veku 81 rokov. Pochovaný je na cintoríne v Ri-mavskej Sobote. Z 19. júna 1939 je v archíve Gemersko-malohontského múzea zachovaný zoznam kníh z knižnice Ľudovíta Hűvössyho, ktoré boli ako pozostalosť prijaté do knižnice múzea. Zoznam obsahu-je 708 položiek kníh v slovenčine, maďarčine a nemčine. Najstaršia kniha v zozname pochádza z roku 1612 (Scapula Joannis lexicon Siacco latinum Basuleae, 1612), veľká väčšina kníh pochádzala z 19. sto-ročia (Aláč, 2013, s. 156).

Ľudovít Hűvössy popri svojom povolání evanjelického farára venoval celý svoj život skúmaniu prave-kého a stredovekého osídlenia celej historickej župy Gemer-Malohont. Medzi ním objavené a čiastočne

3 Národní Listy. Večerní vydání. 2. srpna 1921, roč. 61, č. 210, s. 1.

4 Archív Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, sign. 15575-15576.

Obr. 12: Keramické fragmenty hatvanskej kultúry z lokality Rimavská Sobota-Hasičkova vinica objavené Ľudovítom Hűvössym v roku 1936. Zo zbierkového fondu Gemersko-malohontského múzea.

Autor kresieb: D. Bešina. –

Ceramic fragments of Hatvan Culture from Rimavská Sobota-Hasičkova vinica discovered by Ľudovít Hűvössy in 1936. From the collections of the Gemer-Malohont Museum. Author of drawings: D. Bešina.

preskúmané archeologické náleziská patria: Babinec, Behynce, Čerenčany, Dubovec, Hajnáčka, Hostice, Hostišovce, Horné Zahorany (žiarové pohrebisko kyjatickej kultúry), Hrušov, Janice, Maginhrad, Rimavská Seč, Rimavské Janovce, Stará Bašta, Širkovce-hrad Kapla, Včelince-mohyla Halomszer, hrad Veľký Blh, Vyšná Pokoradz, Vyšné Valice, Zacharovce, Maginhrad a mnohé ďalšie.

Ľudovít Hűvössy položil základy archeologickej zbierky súčasného Gemersko-malohontského múzea. Z výsledkov jeho terénnej činnosti vychádzala generácia archeológov 2. polovice 20. storočia, ako aj súčasná generácia bádateľov.

K plnohodnotnému výkonu funkcie archeológa chýbala Hűvössymu publikačná a odborná činnosť v podobe vyhodnocovania výsledkov svojich výskumov. Aj napriek tomuto zásadnému nedostatku bol

Húvössy považovaný za výborného znalca pravekého a stredovekého osídlenia Gemera-Malohontu. Môžeme ho považovať za významného predstaviteľa uhorskej a neskôr československej archeológie v rokoch 1918–1938.

Literatúra

- ALÁČ, Ján (2013). Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote v rokoch 1918–1938. In *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*, roč. 8–9, s. 143–157.
- BALAŠA, Gejza (1960). *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Martin : Osveta.
- BODOROVÁ, Oľga – GÁLFFYOVÁ, Monika (2008). XII. Zhromaždenie uhorských lekárov a prírodovedcov v Rimavskej Sobote v roku 1867. In PORIEZOVÁ, Miriam, ed. *Studia Bibliographica Posoniensia*, roč. 1. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, s. 44–55.
- BOTOŠ, Alexander (2008a). Archeologické výskumy v Gemeri-Malohonte v minulosti. Od najstarších čias až do roku 1918. In *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*, roč. 4, s. 139–147.
- BOTOŠ, Alexander (2008b). Archeologický výskum na mohyle „Halomszer“ vo Včelinciach 1908. In *Informátor SAS*, roč. 19, č. 2, s. 23–25.
- FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára (1994). Revízny výskum mohyly z doby železnej vo Včelinciach. In *Slovenská archeológia*, roč. 42, č. 2, s. 369–397.
- Kiállítási kalauz (1882). [Spievodca výstavou]. Rimaszombat [Rimavská Sobota] : Gömörmegyei művészeti és régészeti kiállítás végrehajtó-bizottsága [Výkonná komisia Umelecko-archeologickej výstavy Gemerskej župy].
- LOYSCH, Ödön (1908): A méhii „Halomszer“ fölösátása. In *Múzeumi és Könyvtári értesítő*, roč. 3, s. 142–144.
- KOVÁCS, István B. (1982). Sto rokov budovania archeologického zbierkového fondu Gemerského múzea. In *Obzor Gemera*, roč. 13, č. 2, s. 87–92.
- NEZNÁMY AUTOR (1868–1869). Újabb régészeti leletek. [Nové archeologické nálezy]. In *Archeológiai Értesítő*, roč. 1, s. 19–20.
- PULSZKY, Ferencz (1882). A gömörmegeyi művészeti és régészeti kiállítás. In *Archeológiai Értesítő. Új folyam*, roč. 2, s. 132 – 135.

Pramene

List od Súdnej stolice v Rimavskej Sobote pre Lajosa Hűvösyho o jeho vymenovaní za slovenského súdneho tľmočníka na súde v Rimavskej Sobote. Archív Gemersko-malohontského múzea, signatúra 13112.

Národní Listy. Večerní vydání. 2. srpna 1921, roč. 61, č. 210, s. 1.

Úradný list poslaný Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku Ľudovítovi Hűvössymu. Archív Gemersko-malohontského múzea, signatúra 15575.

Úradný list poslaný Štátnym referátom na ochranu pamiatok na Slovensku Ľudovítovi Hűvössymu. Archív Gemersko-malohontského múzea, signatúra 15576.

Resumé**Ľudovít Hűvösy (1858–1939). Pioneer of field archaeology in Gemer-Malohont**

The territory of Gemer-Malohont was densely populated at almost all stages of prehistoric times and during the Middle Ages, what is reflected in the number of archaeological finds obtained mainly during diverse earthworks. These are basically also the beginnings of the archaeological research, as the acquisition of archaeological finds without noticing the finding circumstances and their subsequent graphic (photographic) documentation was considered synonymous to archaeology.

The Art and Archaeological Exhibition of the Gemer County was opened on 3rd September 1882, in a two-storey building that was originally built as artillery barracks at the former edge of the city Rimavská Sobota. At this exhibition Ľudovít Hűvösy (1858–1939) exhibited archaeological findings from the cemetery in Vyšná Pokoradz too.

Ľudovít Hűvösy was born in 1858 in Kociha (Rimavská Sobota District) in the family of village teacher. He studied theology in Prešov. In 1880 he was elected as an evangelical priest in Vyšná Pokoradz. He held this function continuously until 1930.

In 1908, Ľudovít Hűvösy attended an expert archaeological seminar organized by the Department of Archeology of the University of Cluj. The seminar was intended for administrators of „antiques“ and amateur archaeologists. According to our knowledge, 25 participants attended the seminar in Cluj, including Ľudovít Hűvösy, as the only museologist of the entire Upper Hungary. Thanks to this seminar, Ľudovít Hűvösy can be considered a semi-professional archaeologist with a partial professional education.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

After returning from Cluj-Napoca, Hűvössy felt competent to lead the largest archaeological research in Gemer-Malohont – the research of the burial mound called „Halomszer“ in Včelince. The dimensions of the mound were in 1908 impressive, its height was 4 m and the diameter 72 m. Hűvössy traced the origin of the mound to the end of the Hallstatt period or the beginning of the La Tène period.

On 2nd August 1921, during the Matica slovenská celebrations in Turčiansky Sv. Martin, a meeting of the Slovak Society of Prehistorics (archaeologists) was held in the District House. One of its participants was Ľudovít Hűvössy. At the meeting, he was elected as a member of society's committee.

From 1936 on until his death, Hűvössy was appointed as a district conservator for historical, artistic and folk monuments for the Rimavská Sobota and Feledince districts by the State Monument Preservation Office in Slovakia.

Ľudovít Hűvössy died on 30th March 1939 at the age of 81. He is buried in the cemetery of Rimavská Sobota.

Ľudovít Hűvössy, along with his profession as a Protestant pastor, devoted his whole life to exploring the prehistoric and medieval settlement of the entire historic Gemer-Malohont region.

Ľudovít Hűvössy laid the foundations for the archaeological collection of the current Gemer-Malohont Museum. The results of his field work are still a base for the current generation of researchers.

Hűvössy neglected to publish the results and evaluations of his research. Despite this fundamental shortage, Hűvössy was considered as excellent expert in the prehistoric and medieval settlement of Gemer-Malohont region. We can consider him as an important representative of the Hungarian and later Czechoslovakian archeology in 1918–1938.

PhDr. Alexander Botoš

botos@gmmuzeum.sk

Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote

Nám. M. Tompu č. 5

979 01 Rimavská Sobota

OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE NA ORAVE M. KUBÍNYI A P. ČAPLOVIČ

Barbora Lofajová Danielová

Abstract

The paper presents the most important persons in archaeological research in the Orava region: Mikuláš Kubínyi (1840–1937) and Pavol Čaplovič (1917–1994). M. Kubínyi was the director of the Orava compossessorate (1877), P. Čaplovič was the director of the Orava Museum (1953). Both of them were administrators of the Orava castle and contributed to the archaeological knowledge of Orava. In addition to their research activities, they had a significant influence on society in the region at that time. They tried to promote the museum's interests and expand the knowledge of the region's oldest history in a politically unstable system.

Keywords

Orava region – History – Archaeology – Orava Compossessorate – Orava Museum

Abstrakt

Príspevok sa venuje významným osobnostiam archeológie na Orave – Mikulášovi Kubínyimu (1840–1937) a Pavlovi Čaplovičovi (1917–1994). M. Kubínyi bol riaditeľom Oravského komposesorátu (1877), P. Čaplovič riaditeľom Oravského múzea (1953). Obaja sa stali správcami Oravského hradu a prispeli k archeologickému poznaniu Oravy. Okrem výskumnej činnosti mali významný vplyv na spoločnosť vtedajšej Oravy. Snažili sa presadiť záujmy múzea a rozširovať poznatky o najstarších dejinách regiónu v politicky dynamických časoch.

Kľúčové slová

Orava – história – archeológia – Oravský komposesorát – Oravské múzeum

Úvod

Orava je svojrázny región, ktorý má v archeologickej verejnosti svoje miesto už dlhé roky. Zásľuhu na tom majú nepochybne prezentované osobnosti, ktoré archeológii venovali celý svoj život. Hoci Mikuláša Kubínyiho a Pavla Čaploviča rozdeľuje takmer jedno storočie, ich osud je až prekvapivo podobný. Azda ani jeden z nich na začiatku svojej kariéry netušil, že ich osud zavedie na Oravský hrad a k archeológii. Za svojej pôsobnosti riešili mnohé, často závažné problémy súvisiace s obnovou hradu. Napriek povinnostiam si našli cestu a možnosti venovať sa archeológii, hoci žiaden z nich nemal odbor vyštudovaný. Osud oravských „archeológov“ spájajú aj výrazné zmeny v politickom dianí, či už vo víre svetových vojen alebo dynamických zmenách v politike, s ktorými sa museli za svojho života vysporiadať.

1. Mikuláš Kubínyi – životopis

Mikuláš Kubínyi sa narodil 7. novembra 1840 v Demänovej na Liptove do starej šľachtickej rodiny. Strednú školu vyštudoval v Kežmarku a Prešove. Právo študoval na univerzite v Budapešti v roku 1863, kde následne absolvoval aj dvojročnú advokátsku prax. V roku 1865 vstúpil do služieb grófa Edmunda Zichyho – riaditeľa Oravského komposesorátu ako právnik a usadil sa v Oravskom Podzámku (obr. 1.). Do roku 1876 pôsobil ako „vicefiškál“ a od roku 1877 ako hlavný právny zástupca a právny riaditeľ Oravského komposesorátu.¹ Funkcia podľa inštrukcie hlavného správcu Oravského komposesorátu zahrňovala nasledujúce úlohy: 1. Právne zastupovanie Oravského komposesorátu a uzatváranie zmlúv, 2. Vedenie všetkých komposesorátnych zamestnancov a disciplinárna právomoc, 3. Funkciu predsedu rady hodnostárov a hospodárskej rady, 4. Vo vzťahu ku komposesorátnej pokladnici mal výlučné dispozičné právo, 5. Starostlivosť o komposesorátne lesy, 6. Podávanie monitorovacích správ na komposesorátnych majetkoch raz ročne, 7. Organizovanie zasadnutí komposesorov, 8. Funkciu kustóda archívu Oravského komposesorátu (Kočiš, 1985, s. 65).

Táto funkcia bola náročná, nakoľko okrem uvedených úloh riešil napr. vyberanie daní, menovanie kňazov, či učiteľov, ako aj genealogické problémy a nároky šľachtických a zemianskych rodín na pozemky

¹ Po vymretí Thurzovcov po meči sa oravské panstvo stalo spoluvlastníctvom (komposesorátom) jeho siedmich dcér a ich potomstva. Oravský komposesorát spravovali volení riaditelia, ktorí do roku 1713 zastávali aj post hlavného župana stolice (Kavuljak, 1930b, s.6n)

Obr. 1: Mikuláš Kubínyi s vyznamenaním rádu železnej koruny (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči). –

Mikuláš Kubínyi with the Iron Crown Honor Order (State Archive in Bytča).

*Obr. 2: Mikuláš Kubínyi (Archív Oravského múzea). –
Mikuláš Kubínyi (Orava Museum Archive).*

na Orave (obr. 2).² Orava v tom čase figurovala ako samostatná jednotka – panstvo (župa Horného Uhorka), ktorá bola súkromným vlastníctvom Oravského komposesorátu s výnimkou zemianskych obcí (Kavuljak, 1930b, s. 95n).³ V korešpondencii býval označovaný ako „*vysokoctený*“, „*veľkomožný*“, „*veľkovážny*“, „*osvietený*“, „*slovetný*“ (vážený) *pane*.

Rýchlo sa zorientoval v archívoch Oravského komposesorátu, ktoré mal k dispozícii na Oravskom hrade. Postupne začal študovať a spracovávať históriu a genealógiu Thurzovcov a ich potomkov, ako aj históriu hradu. Dokumenty starostlivo uschovával, študoval ich originalitu, obsah a zabezpečoval ich bezpečné uloženie v Archívnej veži Oravského hradu. Funkciu archivára Oravského komposesorátu si ponechal aj po uvoľnení funkcie riaditeľa a vykonával ju až do svojej smrti. Známa je jeho zbierka pečatí, ktoré vystrihol z thurzovskej korešpondencie. Napísal vôbec prvú monografiu o histórii Oravského hradu, ako aj monografie o Jurajovi a Imrichovi Thurzovi, taktiež publikáciu o thurzovskej korešpondencii (listy medzi Jurajom Thurzom a Alžbetou Czoborovou). Neskôr sa začal zaujímať aj o najstaršie dejiny a archeológiu.

O kultúrne hodnoty Oravy – Oravský hrad, Čaplovičovskú bibliotéku v Dolnom Kubíne a o spomínaný komposesorátny archív – sa príkladne staral a zveľaďoval ich. Za jeho pôsobenia sa na Oravskom hrade realizovalo množstvo stavebných úprav, napríklad osadenie bleskozvodu, či úpravy fasád spojené s výskumom maľovaných omietok.

M. Kubínyi sa dožil úctyhodných 96 rokov (obr. 3). Zomrel 24. januára 1937 v Oravskom Podzámku.

Archeológia

V čase, kedy pôsobil ako právnik, bola Orava a Horné Uhorsko (Slovensko) v odbornej spisbe označovaná ako „[...] *neboštinný les, ktorý nebol býval v praveku obývaný*“, hoci už vtedy boli na Orave známe depoty z Komjatnej, Žaškova a Krásnej Hôrky (Kubínyi, 1886, s. 97). Po revolučných rokoch 1848 a 1849 sa po stagnácii v kultúre a hospodárstve rozvinuli podmienky pre inteligenciu aj na území Slovenska. Vznikali prvé vlastivedné štúdiá a tvorilo sa povedomie o histórii vlastných regiónov. Medzi duchom nových čias vychované osobnosti patrili aj M. Kubínyi (Kavuljak, 1930a, s. 231).

2 V osobnom fonde M. Kubínyiho sa nachádza množstvo genealogických dokumentov, najmä zemianskych rodov z dolnej Oravy; taktiež odporúčacie listy od P. O. Hviezdoslava na vymenovanie evanjelického kňaza Vojtaššáka. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči.

3 V tom čase bola súčasťou Oravskej župy aj tzv. „poľská Orava“.

Obr. 3: Mikuláš Kubínyi (*Archív Oravského múzea*). –
Mikuláš Kubínyi (*Orava Museum Archive*).

Môžeme tvrdiť, že ide o prvého človeka, ktorý sa archeológiou na Orave zaoberal seriózne. V roku 1877 v priestore Kubínyiovských kaštieľov vo Vyšnom Kubíne objavil a preskúmal lužické pohrebisko (Kubínyi, 1883). V roku 1879 realizoval výskumy na Trninách, kde našiel depot zlatých a strieborných mincí typu Veľký Bysterec, ako aj trojlístkové kovanie datované do včasného stredoveku. V roku 1898 sa počas stavby železnice narušila lokalita Hrádok v Istebnom⁴, z ktorej časť nálezov získal M. Kubínyi do svojej zbierky (Kavuljak, 1930a). V tom istom roku skúmal pohrebisko v Oravskom Podzámku. Okrem toho máme zmienky o „vykopávkach“ aj na ďalších lokalitách: Nižná-Ostražica, Oravský hrad, Ostrá a Tupá skala (Kubínyi, 1886, s. 103).

⁴ Nálezy si síce rozdelili robotníci, miestny kňaz Ján Hroboň a dolno-kubínsky pravotár Ignác Radlinský ich odkúpili od robotníkov a darovali do múzea v Turčianskom Sv. Martine (Kavuljak, 1930a, s. 233).

Hoci svojou činnosťou vzbudil záujem odbornej verejnosti o Oravu, nepriaznivým efektom sa stali nelegálne vykopávky miestnych nadšencov o bronzové „starožitnosti“, ktorí v tomto čase nekontrolovateľne ničili archeologické lokality. Nálezy z Oravy M. Kubínyi skupoval do svojej zbierky, so snahou zachovať kultúrne dedičstvo v regióne.⁵ Medzi jeho prednosti patrila nepochybne ľudskosť, ktorou obmäkčil hľadačov pokladov, aby mu ukázali miesta, či odovzdali vlastné zbierky. Veľa nálezov (najmä z Vyšného Kubína) mu odovzdali miestni obyvatelia z obrábaných polí. Diadém z Medvedzia našiel na základe viacerých indícií v zapadnutej „úložni haraburdia“ Čaplovičovej knižnice (Kubínyi, 1886, s. 100n).

Ako presne archeologické vykopávky realizoval nie je známe, avšak z korešpondencie je zjavné, že ich vykonával vo voľnom čase a so skupinou nadšencov, či pracovníkov, ktorým za prácu platil.⁶ Podarilo sa mu získať zbierku mečov z Komjatnej (obr. 4), depot zo Žaškova, či skompletizovať mince z Trnín. Svoju archeologickú zbierku sprístupnil ľuďom na Oravskom hrade v budove tzv. Fary (obr. 5). Išlo vôbec o prvú archeologickú expozíciu na Orave.

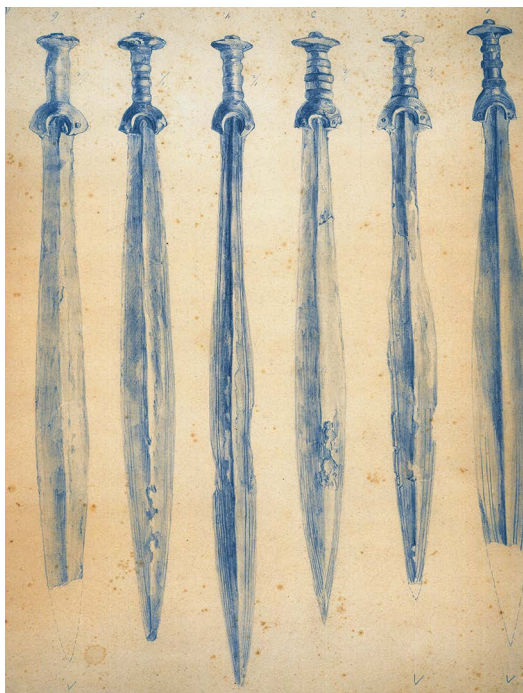
Svoje poznatky sa snažil prezentovať na popredných miestach. V roku 1876 sa zúčastnil medzinárodného antropologického a archeologického kongresu, v roku 1883 na špeciálnej výstave usporiadanej vo Viedni. V roku 1885 v Budapešti, na zjazde krajinského archeologického spolku, ukázal maďarským odborníkom depoty z Krásnej Hôrky a Medvedzia. Vyvrátil tým názory o neosídlenom kraji na severe Rakúsko-Uhorska a upriamil pozornosť na potreby výskumu Oravy. V roku 1886 svoje výsledky publikoval v ročenke krajinskej archeologickej a antropologickej spoločnosti v Budapešti: *Árvamegyei régészeti emlékek* (Archeologické pamiatky Oravskej župy). V roku 1891 sa stal jej oficiálnym členom. Vo svojom príspevku uvádza: „*Bádatel' starožitností, ktorý predhistorické epochy našej vlasti a dejiny ich kultúry by chcel zistiť len v prebohatom sklade starožitností Národného múzea, podľa môjho názoru by si mohol urobiť len taký nedostatočný obraz o archeologických pomeroch tejto krajiny, ako napríklad cudzinec, ktorý by dnešné kultúrne pomery našej vlasti študoval len v Budapešti*“ (Kubínyi, 1886, s. 97).⁷

Pravidelne prispieval do archeologického časopisu *Archaeologiai Értesítő*, či do správ archeologickej a antropologickej spoločnosti vo Viedni.

⁵ Mnohé však skončili v zahraničných múzeách: Viedeň, Budapešť, či Londýn.

⁶ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Korešpondencia riaditeľovi Zichymu, v ktorej si žiadal dovolenku na výskumy.

⁷ Slovenský preklad (preložil P. Turčák) príspevku do ročenky krajinskej archeologickej a antropologickej spoločnosti 1886. Archív Oravského múzea – Nálezová správa – Inv. č. 381/96.

Obr. 4: Kresby mečov z Komjatnej M. Kubínyim
(Archív Oravského múzea). –
Drawings of swords from Komjatná by M. Kubínyi
(Orava Museum Archive).

Obr. 5: Archeologická zbierka M. Kubínyiho vystavená
na Oravskom hrade (Archív Oravského múzea). –
Exposition of archaeological collection of M. Kubínyi in
Orava Castle (Orava Museum Archive).

Politické postoje

Rodina Kubínyiovcov bola starým zemianskym rodom, aj vďaka čomu mal Mikuláš možnosť študovať na univerzite v Budapešti, kde sa zdokonalil v maďarskom jazyku a nadviazal kontakty. Hoci sa v úradnom prostredí preferovala maďarčina, M. Kubínyi sa považoval za rodáka z Liptova a sám poukazoval na fakt, že maďarský pôvod rodiny Kubínyi nie je dokázaný (Kočiš, 1985, s. 64). Svoju korešpondenciu písal prevažne v maďarčine, no nechýbala ani slovenčina, či nemčina. V časopise A – Zet z januára 1938, ktorý vyšiel po jeho úmrtí sa uvádza, že vítal úradníkov rýdzou slovenčinou (Kočiš, 1985, s. 68).

Ako osvietený človek komunikoval s významnými slovenskými dejateľmi: Pavlom Országhom Hviezdoslavom, Jozefom Škultétyom, Andrejom Kmetom, Karolom A. Medveckým, Štefanom Krčmérym či Jurajom Janoškom. V jeho korešpondencii sa nachádzajú listy od P. O. Hviezdoslava, ktorý mu posielal svoje básne o Alžbete Czoborovej na historické korektúry.⁸ V dostupnej korešpondencii narážame na odpor M. Kubínyiho voči akémukoľvek nadradovaniu – slovenskému či maďarskému. M. Kubínyi bol proti šovinizmu v Uhorsku, prejavoval sa demokratickými názormi, nakoľko sa celý život pohyboval v maďarských aj slovenských kruhoch. Bol jedným z tých, ktorí v roku 1898 protestovali proti premenovaniu obcí na Orave.⁹

V čase nepokojov súvisiacich s rozpadávajúcou sa rakúsko-uhorskou monarchiou si M. Kubínyi nebol istý politickou situáciou a postojom nového režimu k historickým pamiatkam. Nebolo totiž isté, či Orava a územie Slovenska bude súčasťou Československa alebo Maďarska. Rozhodol sa preto predčasne svoju archeologickú zbierku darovať do múzea v Turčianskom sv. Martine, hoci pôvodne plánoval ponechať ju na Orave. Na príklade listu – tzv. listu otcov z roku 1918, adresovanému Slovenskej národnej rade v Turčianskom Sv. Martine, môžeme postrehnúť jeho postoj k politickému daniu, ako aj vzťah k archeologickému dedičstvu Oravy:

„V tieto smutné dni všeobecného prevratu len pán boh vie, čo sa v tejto nešťastnej krajine môže stať v najbližšej chvíli. Ale úplne istá vec je, že oravská stolica, či sa Slováci spoja s českým štátom, či sa priateľsky pokonajú s novým maďarským štátom, ktorý v mukách sa teraz rodí, budú môcť zachovať svoju slovenskú povahu. V takýchto okolnostiach teda každý verný syn našej stolice, či je slovenského či maďarského smýšľania, má úlohu: chrániť v stolici pokoj, z celej

⁸ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond M. Kubínyiho.

⁹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond M. Kubínyiho, Spomienky syna Dr. J. Kubínyiho.

svojej sily zamedzovať ničenie cenností a podľa možností zabezpečiť, aby tie cennosti pre túto stolicu a slovenský národ donášali plody. Toto je mojou snahou.

Ako chudobný človek ja osobne len málo môžem stratit; ale opatrujem poklad, ktorého zničenie bolo by ztratou nikdy nenahraditeľnou pre celý vedecký svet, no najmä pre slovenský národ a Oravskú stolicu. Pokladom týmto je z predhistorických časov pochodiace predmety, obsahujúca zbierka, ktorá v skromnej pobočnej budove Oravského zámku našla prístrešie. S mnohým ustávaním a na moje materiálne pomery s veľkými obeťami stvorenú zbierku v svojom testamente odporúčal som na kúpenie v prvom rade Oravskému panstvu, keby ju ono neprijalo, v druhom rade Oravskej stolici, v tretom rade maďarskému národnému múzeu. Ale, trápený starosťou, že v tieto neisté časy i mojej sbierke môže sa stať škoda, dnes prišiel som k presvedčeniu, že lepšie urobím, jestli sbierku ešte za svojho života ponúknem turčiansko-sv. martinskej Muzeálnej slovenskej spoločnosti, a to úplne bezplatne, s vymenením len toho, že by sbierka, kým ja žijem, ostala na svojom terajšom mieste.

Prevážať také predmety čas je teraz i tak neprímeraný [...] Ale v nevypočítateľných prípadnostiach, ktoré môžu nastať, čo prospeje všetka snaha malomocného starého človeka? Takto predkladajúc teda svoje rozhodnutie, prosím Vysokocenenú Slovenskú národnú radu: nech vezme sbierku, predstavujúcu celý poklad, do svojej ochrany a spolu s ňou zachráni i okrasu, chlúbu tejto stolice: starobyhý Oravský brad.“

(V Oravskom Podzámku, 13. novembra 1918, Mikuláš Kubínyi).¹⁰

Z listu vyplývajú aj nepriaznivé majetkové pomery M. Kubínyiho, vzhľadom na skutočnosť, že všetku archeologickú činnosť (práce spojené s vykopávkami, skupovanie archeologických artefaktov) hradil z vlastných zdrojov. Je považovaný za jedného z najvýznamnejších donátorov Slovenského národného múzea v Martine, uvedené zbierky (v počte 1227 ks) tvoria dodnes najcennejšiu časť zbierkového fondu archeológia v SNM v Martine.¹¹

V súvislosti s názormi M. Kubínyiho na politickú situáciu po revolučných rokoch je dôležitá korešpondencia z roku 1920 s Jánom Eisnerom (vtedy profesor gymnázia v Turčianskom Sv. Martine), v ktorých sa J. Eisner predstavuje ako žiak L. Niederleho. Vyzdvihol osožnú činnosť predrevolučných archeológov, ponúkol M. Kubínyimu členstvo v Spoločnosti československých predhistorikov. Zároveň opisoval, že

¹⁰ Odpis listu sa nachádza v osobnom fonde Pavla Čaploviča. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči.

¹¹ Počet z inventárneho súpisu z roku 1932 (Budavary – Slovenské národné múzeum). Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča.

sa chce venovať štúdiu praveku na Slovensku a žiada si od M. Kubínyho informácie ohľadom najnovších výskumov z medzivojnového obdobia, ktoré ešte neboli publikované, aby mohli byť zaradené do pripravovanej štúdie J. L. Červinku.¹² M. Kubínyi svoje členstvo potvrdil a na stretnutie Spoločnosti československých predhistorikov zapožičal aj niektoré nálezy zo svojej zbierky.

Ako žiakovi svojho priateľa L. Niederleho odpísal úprimne svoj názor na problematiku: [...] „*To oduševnenie, ktoré slovenských archeológov pred prevratom k nacionálnej práci dohnalo, vtedy môhlo byť osožné, dnes ale vede [...] len škodiť môže. Archeológia prehistorická je internacionálne štúdium a s tým nacionálnym oduševnením, z ktorého sme ešte nevytriezveli, nesúvisí*“. Tento postoj je prejavom názorovej vyspelosti a nadhľadu M. Kubínyho, ktorý vyplýval z jeho bohatých životných skúseností. Považoval za nebezpečné spájať vedecký výskum praveku s nacionálnymi aspektami.

V roku 1919 sa stal členom Matice Slovenskej a 31. októbra 1929 aj členom výboru Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. V súvislosti s Letopisom Matice Slovenskej ho oslovil J. Škultéty nasledovne: [...] „*Osmelujem sa poprosiť týmto Vašu Osvietenosť, aby ste nám, ľuďom dobre vôle a čistej snahy, ráčili dobrotive tiež pomôcť. Vydat' Letopis bez mena Vašej Osvietenosti videlo by sa nám čímsi neúplným. Menovite chýbala by v ňom dôležitá stránka jeho programu*“. M. Kubínyi tak publikoval stručné archeologické poznatky o Slovensku v slovenskom jazyku.

Na jeho 90. narodeniny (1930) dostal blahoprajný telegram od prezidenta T. G. Masaryka. Prezidentská kancelária vyzdvihla jeho činnosť a priazeň voči slovenskému národu. O rok na to dostal ďalší list vyzdvihujúci jeho spisovateľskú a archivársku prácu (Kočiš, 1985, s. 68).

Výber z publikačnej činnosti

Medzi prelomové práce patrí príspevok o archeologických pamiatkach Horného Uhorska (Felső-Magyarország ősrégészeti emlékei), ktorý publikoval v prestížnej publikácii *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, kde uvádzal archeologické lokality celého Slovenska. Píše: [...] „*Nádherné bronzové veci slovenskej zeme sú svedectvami spokojného kultúrneho vývinu Slovanov, ktorí sa tu po keltických národoch usadili*“ (Kubínyi, 1898). Mnohé úvahy o chronológií, či kultúrnych previazaniach sú s miernymi obmenami plat-

¹² J. Eisner ho v listoch nálezite oslovoval ako „osvietený“, či „veľkomožný pane“. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond M. Kubínyho.

né dodnes. Ide o najstaršie dielo o archeológii na území Slovenska vôbec, na ktorého základoch stali významné štúdie slovenskej archeológie. Meno Mikuláša Kubínyho sa v dejinách archeológie na Slovensku objavuje len veľmi zriedka, pričom ide o jedného z prvých ľudí, ktorý sa pravekom na Slovensku zaoberal a výsledky aj publikovali.¹³

Medzi jeho najvýznamnejšie práce patria:

- 1872: *Árva Vára*
- 1882: *Felső-kubini urnatemető (Archaeologiai Értesítő)*
- 1886: *Árvamegyei régészeti emlékek (Országos régészeti és embertani társulat Évkönyve)*
- 1888: *Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre 1598–1621 (M. Tört. Életrajzok)*
- 1898: *V. Felső-Magyarország ősrégészeti emlékei. In Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen.*

2. Pavol Čaplovič – životopis¹⁴

Pavol Čaplovič sa narodil 7. marca 1917 vo Veličnej do roľníckej rodiny siedmym detí rodičov Jozefa Čaploviča a Zuzany, rod. Cimrákovej. V období 1929–1933 navštevoval štátnu meštiansku školu v Dolnom Kubíne, kde sa v roku 1932 zúčastnil archeologického výskumu pod vedením prof. A. Kociána. Nastúpil na súkromnú obchodnú školu, odkiaľ po roku prestúpil na Štátnu obchodnú školu do Martina (1933–1936). Pedagogické vzdelanie získal na Štátnom učiteľskom ústave v Spišskej Novej Vsi (1936–1940) a vysokoškolské vzdelanie na Pedagogickom inštitúte v Žiline (1946–1950).¹⁵ V období 1940–1945 bol učiteľom vo viacerých obciach (Sokolče, Podhradie, Važec, Oravská Poruba, Párnica, Istebné), v rokoch 1945–1950 pôsobil na štátnej meštianskej škole v Dolnom Kubíne (obr. 6).

V roku 1949 externe pracoval na archeologickom výskume v Trenčíne. Rok na to školstvo opustil a začal pracovať na Archeologickom ústave na plný úväzok. V osobnom fonde v Štátnom archíve v Žiline so sídlom v Bytči sa nachádzajú viaceré nálezové správy z archeologických výskumov: Nitra-amfiteáter pod Zoborom, Hurbanovo-Abadomb, Hurbanovo-Bacherov majer. Na pohrebisku v Hurbanove neskôr

13 Syn M. Kubínyho, Dr. J. Kubíny v liste z júla 1976 adresovanom P. Dvořákovi píše, že nechce kritizovať jeho prácu (Odkryté dejiny – Dávnoveké Slovensko), avšak že otca M. Kubínyho vôbec nespomína, a to ani v súvislosti s pokladom mincí z Trnín, ani ďalšími lokalitami. Píše, že týmto spôsobom sa o jeho záslužnej činnosti nedozvie verejnosť a upadne do zabudnutia. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča.

14 Pre usporiadanie sledu informácií napomáhajú vlastné životopisy, ktoré tvorili zväčša súčasť administratívnych podkladov k rôznym žiadostiam o funkciu: Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Osobný fond P. Čaploviča.

15 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Vlastný životopis 1964.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 6: Pavol Čaplovič po ukončení štúdia (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči). –
Pavol Čaplovič after graduation (State Archive in Bytča).

preskúmal aj sídlisko z obdobia neolitu. Na základe pohrebiska zo staršej doby bronzovej bola rozpoznaná dovtedy neznáma kultúrna skupina, tzv. hurbanovský typ (Vladár, 1994).

V roku 1953 sa vrátil na Oravu do funkcie správcu Oravského hradu a neskôr riaditeľa Oravského múzea. Kontakty s archeológmi v Nitre udržiaval aj počas svojho pôsobenia na Orave, taktiež počas penzie, na ktorú nastúpil v roku 1980 vo veku 63 rokov. Z korešpondencie ide najmä o priateľské listy s Antonom Točíkom, Alojzom Habovštiakom, Vierou a Jurajom Pavúkovcami, Mikulášom a Sigríd Dušekovcami¹⁶, či Jurajom Bártom, s ktorým riešil dovtedy neznáme neskoropaleolitické lokality v okolí Oravskej priehrady.

Pavol Čaplovič zomrel 5. júna 1994 v Oravskom Podzámku vo veku 77 rokov.

16 V korešpondencii okrem pracovných záležitostí riešia napríklad oblečenie, ktoré si cez hranice presúvali z Poľska (manželia Pavúkoví), či zásobovanie nitrianskych archeológov zemiakmi z Oravy (manželia Dušekoví).

2. svetová vojna

V období pred SNP hmotne podporoval ruských utečencov z koncentračných táborov, zhotovoval pre nich fotografie na falošné občianske legitimácie a orientoval ich v ceste. Už v tomto čase bol P. Čaplovič výborným fotografom, čo využil aj v budúcnosti pri dokumentovaní archeologických nálezov a situácií. Zapojoval sa do oslobodzovacieho boja pod prednosťou poštového úradu Jurajom Maníkom.¹⁷

Ako 22-ročný študent si v roku 1938 spravil trojmesačný kurz rádielektrickej dorozumievacej služby s príslušnosťou do Veličnej.¹⁸ V Párnici pôsobil ako spojka (Čerňan, 2004) medzi Národným výborom (ďalej „NV“) Párnica a obcami bez zriadených NV – Veličná, Zábrež, Poruba, Revišné. Organizoval zbierky potravín pre partizánsky štáb v Lučivnej a dopravoval jedlo na určené miesta. Po potlačení povstania na Orave doručoval správy pre partizánsky štáb v Jasennom v Banskej Bystrici. Organizoval a presúval potraviny pre účastníkov povstania zaistených v Krajskej väznici v Banskej Bystrici. Po oslobodení poverením Okresného národného výboru (ďalej „ONV“) v Dolnom Kubíne založil Miestny národný výbor (ďalej „MNV“) vo Veličnej, kde pôsobil ako tajomník do roku 1945. Po konsolidácii frontových pomerov sa vrátil ku pedagogickej činnosti.

Späť na Orave

Rodná Orava ho lákala tak, že hneď ako vysvitla na Oravskom hrade nádej pre prácu, žiadal o vymenovanie za správcu Oravského hradu. Snažil sa uplatniť získané vedomosti z Nitry.¹⁹ V apríli 1953 dostal z Archeologického ústavu odporúčenie, ktorým bol uvoľnený z funkcie pre vedenie vlastivedného múzea v Oravskom Podzámku. Okrem iného sa v tejto listine uvádza, že bol zamestnaný na ústave od 1. novembra 1950 ako „*vedecká sila, zameraná na terénny výskum a terénnu dokumentáciu*“. Bol zaradený do 8. služobnej triedy, 4. pásma s hrubým mesačným platom 5900,- Kčs, po prechode ústavu do SAV do I. skupiny 8. stupňa hodnoty vedeckého asistenta s hrubým mesačným platom 7500,- Kčs.²⁰

Dňa 1. júla 1953 bol P. Čaplovič vymenovaný Krajským národným výborom v Žiline na „*keustosa sbierok a správcu Oravského hradu*“. Bol zaradený do 8. pracovnej triedy 5. stupňa mesačne s hrubým mesačným pla-

17 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Vlastný životopis z roku 1971.

18 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Potvrdenie o absolvovaní (Československý rádiosväz v Prahe).

19 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Vlastný životopis z roku 1971.

20 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča.

tom 1210,— Kčs, čo bola v porovnaní s platom v Nitre veľmi nízka suma, taktiež z pohľadu riadiacej funkcie, ktorú musel na Oravskom hrade vykonávať. Oravský hrad v tom čase spadal pod Referát školstva, osvety a telesnej výchovy. Od 1. januára 1956 bolo zriadené Oravské múzeum a P. Čaplovič bol vymenovaný za riaditeľa Oravského múzea.²¹ V roku 1960 vstúpil do KSS, zrejme z dôvodu vedenia Oravského múzea. Keď sa Oravský hrad dostal pod správu Národného výboru odboru kultúry, plat sa mu zvýšil na 2850,— Kčs. P. Čaplovič opakovane žiadal ONV o zvýšenie platu, nakoľko plnil viaceré funkcie, pričom upozorňoval na nespravodlivosť v porovnaní s inými riaditeľmi.²² Spomína: „*v múzeu pracujem 17 rokov, vykonávam funkciu riaditeľa múzea, správcu hradu a odborného pracovníka pre pravek. Úlohy mimo funkcie riaditeľa vykonávam prevažne v nadčase. V každej boli dosiahnuté pomerne priaznivé výsledky. Nároky môžu byť zdôvodnené i výsledkami hlbkovej kontroly a politickej previerky. Mám dojem, že platovou úpravou som bol vedome ukrátený a že bývalí vedúci pracovníci odb. kult. ONV používali pre seba inú mieru než pre podriadených pracovníkov*“. Plat mu napokon v roku 1971 zvýšili na 3400,— Kčs, čo však nebola ani polovica z platu, ktorý dostával do roku 1953.²³

Okrem nepriaznivých platových podmienok mal P. Čaplovič s ONV aj iné problémy. Príležitostne ho prizývali na rokovania Ideologickej komisie (ďalej „IK“), na ktorých často vyjadril svoj názor, čím sa dostal do nemilosti jej predstaviteľov (kritizoval napríklad štátne podniky, ktoré realizovali opravy na Oravskom hrade). Upozorňoval na to, že úrad neposkytuje progresívnu pomoc pre náročné opravy Oravského hradu, ani pre novovznikajúce expozície, naopak neustále kritizuje a potlačuje kultúru na Orave. Prikláňal sa k T. H. Florínovi, V. Novotnému, či V. Medzihradskému, ktorí v časopise Orava poukazovali na nezdravé pomery v ideologickej a kultúrnej práci na Orave.²⁴ Išlo najmä o metodiku Matušťáka, ktorá sa týkala expozícií a ideológie v nich. Oravské múzeum muselo vytvoriť 6 návrhov libretta pre expozíciu (v rámci nej aj archeologická), ktorú síce schválil riadiaci orgán, ale IK ONV nevyhovovala kvôli obsahu, kde bol údajne „zle vysvetlený feudalizmus“. P. Čaplovič pochyboval o oprávnenosti posudzovať odbornú stránku expozície laikmi, ktorých mená boli utajené, a tak oslovil centrálnu múzeá na Slovensku a Slovenskú akadémiu vied o stanoviská, ktoré v obsahu expozície ne-

21 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Menovací dekrét.

22 Menovite napríklad riaditeľ Hviezdoslavovho múzea – niekoľkokrát menšie zaradenie, prax a práca.

23 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča.

24 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, rukopis príspevku „Hrošia koža a labutia pieseň pokračuje“.

videli žiaden problém. Následne oslovil priamo tajomníka Matušťa, kde uviedol, že Oravské múzeum mohlo dostať niekoľko desiatok tisíc korún na expozíciu, keby malo libretto schválené v riadnom čase. S. Matušťa vystavil potvrdenie libreta, ktoré bolo však už zbytočné, nakoľko finančné prostriedky sa už prerozdělili. S podobnými problémami (najmä s IK) sa P. Čaplovič stretával a bojoval neustále.²⁵ Bolo mu vytýkané napríklad, že na Oravskom hrade zamestnáva českých a nie slovenských študentov ako sprievodcov, či ubytovanie Langerovcov na hrade.²⁶ Všetky uvedené problémy, s ktorými sa stretávala celá generácia archeológov, spôsobili, že P. Čaplovič v roku 1980 požiadal o prepustenie z funkcie a odchod do dôchodku.²⁷

Archeológia

O archeológiu Oravy sa zaujímal už v období svojho štúdia na gymnáziu, kedy chodieval na „vykopávky“ s učiteľom A. Kocianom. Hoci bol úspešný pri terénnych výskumoch na juhozápadnom Slovensku (lokality Nitra a Hurbanovo), snažil sa praktizovať archeológiu na Orave (archeologické výskumy v Dolnom Kubíne). Využíval k tomu všetky príležitosti, ktoré mu to umožnili. Po nástupe do Oravského múzea, často v spolupráci s ďalšími archeologickými inštitúciami (AÚ SAV, Karpatská expedícia v Krakove), terénne skúmal napríklad: Dolný Kubín vo viacerých polohách (1977, 1977), Vyšný Kubín (od roku 1960), Podbiel – pohrebisko pod Bielou skalou (1968), Nižná-Ostražica (1979) a ďalšie lokality (Istebné, Jasenová, Medzibrodie, Pucov, Sedliacka Dubová, Veličná a iné).

O schopnosti tohto archeológa svedčí množstvo zistených a skúmaných pravekých a včasnostredovekých archeologických lokalít (v počte približne 30). Po jeho smrti sa archeologickej prospekcii pravekej Oravy nikto výraznejšie nevenoval. V okrese Tvrdošín je v literatúre známych približne 10 archeologických lokalít, čo prakticky zodpovedá stavu, ktorý zaznamenal P. Čaplovič v roku 1987 (s výnimkou okolia Oravskej priehrady). Svoj výskum orientoval komplexne, čím obsahol informácie spadajúce do širokého časového spektra.

25 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, rukopis príspevku „Hrošia koža a labutia pieseň pokračuje“.

26 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Sťažnosť p. Kalinovej z Okresného výboru.

27 Korešpondencia s A. Točíkom, kde sa spomínajú podmienky odchodu A. Habovštiaka z Bratislavy. Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča.

Spolupracoval s Archeologickým ústavom (Oravský hrad sa stal jedným z pracovísk slovenskej vetvy Karpatskej expedície), s archeológmi v Malopoľsku a tzv. Karpatskou expedíciou v rámci PAN v Krakove (najmä archeológovia A. Źaki a J. Niżnik) (obr. 7). Výsledky prezentoval na konferenciách v Poľsku, v Čechách a na Slovensku. Na dobových fotografiách v Archíve Oravského múzea sú zachytené návštevy členov Karpatskej expedície na Oravskom hrade, či stretnutia Slovenskej archeologickej spoločnosti. V októbri 1958 organizoval P. Čaplovič *Sympózium o stave a úlohách vlastivedného výskumu Oravy*, ktorého sa zúčastnili historici, literárni historici, etnografi a archeológovia (A. Točík, B. Chropovský).

Obr. 7: Pavol Čaplovič a Andrzej Źaki na archeologickom výskume Ostrej skaly. – Pavol Čaplovič and Andrzej Źaki during archaeological excavation in Ostrá skala.

Oravské múzeum

Pavol Čaplovič to v čase nástupu na Oravský hrad nemal jednoduché, nakoľko pamiatka bola v dezolátnom stave. Počas generálnej rekonštrukcie Oravského hradu (1953–1968) preto organizoval všetky práce spojené s úpravou terénu, zachránením narušených objektov a ich dostavbou, vybudovaním schodísk pre návštevníkov, rekonštrukciou stropov až po omietky a vnútorné zariadenie (obr. 8). Dlhodobo presviedčal nadriadené štátne orgány o pamiatkovom a kultúrnom význame hradu, čím získal viaceré finančné prostriedky potrebné na náročné opravy tejto pamiatky, ako aj prezentáciu muzeálnych zbierok. Za jeho pôsobenia Oravské múzeum založilo aj Múzeum oravskej dediny – Skanzen v Zuberco.²⁸

V rámci múzea realizoval množstvo vedecko-populárnych výstav, ktoré predviedli aspekty života a kultúry oravského ľudu, čím priblížil históriu laickej verejnosti. Zriadil dočasné depozitáre na Oravskom hrade a zaviedol Zborník Oravského Múzea, ktorý vychádza dodnes. V zrekonštruovaných priestoroch hradu nainštaloval novú expozíciu, pričom v tom čase musel zabezpečiť aj zbierkové predmety (najmä nábytok a iný mobiliár) prevažne z okolitých zemianskych kúrií, nakoľko na hrade bolo v tom čase minimum predmetov na prezentovanie. Archeologickú expozíciu umiestnil do paláca Jána z Dubovca (obr. 9). Vo Vyšnom Kubíne – na Tupej skale zrekonštruoval časť opevnenia a obydlie z doby halštatskej.

V čase nástupu do Oravského múzea sa snažil získať, resp. aspoň zapožičať archeologickú zbierku M. Kubínyho zo SNM v Martine, nakoľko na Orave žiadne archeologické nálezy neboli. Pamiatkový ústav v Bratislave s uvedeným súhlasil, avšak V. Budinský-Krička prevoz odmietol. Za svoje pôsobenie však P. Čaplovič zhromaždil veľké množstvo archeologických nálezov z vlastných výskumov, ktoré tvoria základ zbierkového fondu Archeológia dodnes.

Pamätníkmi je opisovaný ako skromný, dobrý a srdečný človek, ktorý robil vedu z vlastného presvedčenia. Vo funkcii riaditeľa bol síce prísny a nestrpel „zašívanie sa“ v práci, svojich zamestnancov si však vážil, motivoval ich a bol im dobrým príkladom.²⁹

²⁸ V súčasnosti je v správe obce Zuberec s výnimkou zemianskej kúrie z Vyšného Kubína, ktorá je dodnes v správe OM. Všetky prezentované zbierkové predmety umiestnené v objektoch skanzenu sú však v správe Oravského múzea.

²⁹ Ústne podanie Jozefa Veliča st. – pracovníka Oravského múzea.

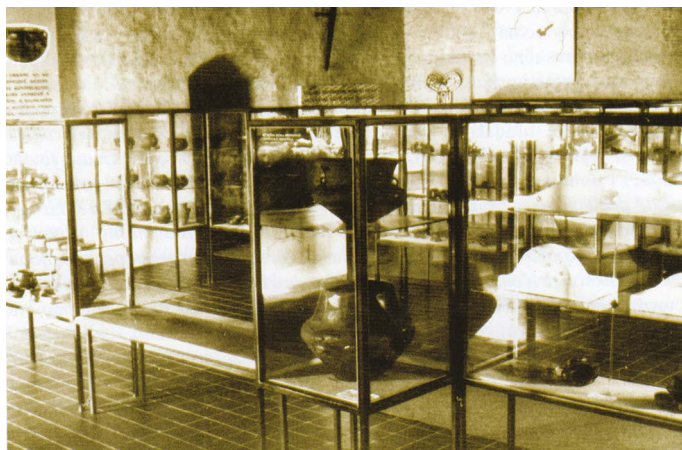
1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

*Obr. 8: Pavol Čaplovič ako riaditeľ Oravského múzea (Archív Oravského múzea). –
Pavol Čaplovič as a director of Orava Museum (Orava Museum Archive).*

*Obr. 9: Pavol Čaplovič na motorke na archeologickom prieskume
(Archív Oravského múzea). –
Pavol Čaplovič on a motorcycle during archaeological prospection
(Orava Museum Archive).*

Obr. 10: Archeologická expozícia v paláci Jána z Dubovca na Oravskom hrade (Archív Oravského múzea). – Archaeological exposition in the palace of John from Dubovec in Orava Castle (Orava Museum archive).

Regionálny význam

Na tomto mieste je potrebné vyzdvihnúť činnosť P. Čaploviča v oblasti etnografie, keďže dokumentoval premeny dedinského života na Orave po druhej svetovej vojne. Uvedomil si, ako postupná industrializácia vytesňuje pôvodnú hmotnú kultúru a ráz oravskej dediny. Pred jeho očami zanikala pôvodná architektúra, vytrácali sa kroje, či nástroje, vymieňané za nové uniformné budovy a odevy. Zrubové stavby popisoval veľmi dôkladne, pričom zaznamenával akým spôsobom boli skonštruované. Letecky dal odfotografovať viaceré obce na Orave.³⁰

Postupne zdokumentoval pôvodnú architektúru a kroje v jednotlivých obciach. K tejto práci vyzýval všetkých pracovníkov múzea. Veľkú zásluhu na tom mala jeho manželka Zdenka Čaplovičová, ktorá pracovala v Oravskom múzeu ako etnografka. Zaslúžila sa o výskum a získavanie predmetov z oblasti etnografie pre múzeum, vytvorenie depozitára a katalogizáciu zbierkových predmetov.

Spoločne s fotografiami svoje poznatky publikoval vo vysoko ocenených monografiách: Čaro kresaného dreva – ľudová architektúra Oravy (1977) a Ľud Oravy v minulosti (1980), ktorá kladie dôraz na zachytenie kroja a jeho súčastí.

³⁰ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, Povolenie na fotografovanie z Ministerstva národnej obrany.

Výber z publikačnej činnosti

Završením celoživotnej práce P. Čaploviča je dodnes neprekonaná monografia *Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku* z roku 1987. Dôvod vydania monografie vo svojom diele uvádza sám autor: „Mnohí Oravci majú hlboký záujem o dávno minulé veky a predložená práca chce tento záujem uspokojiť, podnietiť k ďalšej aktívnej činnosti na pravekom výskume Oravy, a tak prispieť ku kultúrnemu rastu, zvýšeniu národného povedomia a k poznaniu i začiatkov oravskej histórie“. Táto publikácia je s miernymi úpravami relatívnej chronológie využívaná archeológmi na Slovensku a v zahraničí dodnes. Pri písaní monografie si dal P. Čaplovič záležať na kvalite, nakoľko jednotlivé časti podľa tematiky zamerania posielal na recenziu viacerým archeológom (Pavol Plesník, Juraj Bárta, Anton Točík, Jozef Vladár, Karol Pieta, Viera Pavúková, Alojz Habovštiak).³¹ Medzi jeho najvýznamnejšie monografie patria:

- 1977: Čaro kresaného dreva
- 1977: Dolný Kubín II – Halštatské popolnicové pohrebisko
- 1980: Ľud Oravy v minulosti
- 1987: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku.

Úvahy na záver

Je priam neveriteľné, ako mohli M. Kubínyi a P. Čaplovič vykonávať súbežne správu Oravského hradu, riadenie Oravského múzea, archeologické výskumy, terénnu prospekciu Oravy, starostlivosť o zbierky a ich obohacovanie, publikovanie, prezentáciu Oravského múzea na konferenciách ako i u laickej verejnosti a mnoho ďalších úloh (vedenie komposesorátu a spracovanie historických prameňov o Oravskej župe a rodiny Thurzovcov Mikulášom Kubínyim, či zachytenie tradícií, tradičnej podoby Oravy a jej obyvateľov Pavlom Čaplovičom). Spája ich taktiež postoj k pravekej archeológii, ktorá by mala byť odľúčená od nacionálneho aspektu.

Na záver stojí za to zopakovať, že Mikuláš Kubínyi po sebe zanechal vôbec prvú systematickú prácu o archeológii na území Slovenska, hoci sa tak v súčasnej archeologickej historiografii neuvádza. Vďaka dlhodobej práci Pavla Čaploviča počas generálnej obnovy je dnes Oravský hrad dôstojnou pamiatkou v „dobrej kondícii“ a teší sa veľkej návštevnosti.

31 Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, Osobný fond P. Čaploviča, korešpondencia ohľadom vydania publikácie.

Životné dielo M. Kubínyiho a P. Čaploviča tvorí základ poznatkov o Orave v praveku a na úsvite dejín dodnes. Svojou osobnou angažovanosťou v oblasti archeológie, ktorej venovali všetok voľný čas, motivovali široký okruh laickej verejnosti, čím výrazne prispeli k budovaniu povedomia o minulosti regiónu. Dokázali, že Orava plní dôležitú úlohu v praveku na Slovensku. Osobnú motiváciu vidím v poslanstve, že aj na regionálnej úrovni je možné pracovať odborne a po dlhých rokoch úsilia prispieť k zlepšeniu celkového stavu výskumu v strednej Európe.

Pod'akovanie

Srdečne ďakujem riaditeľke Štátneho archívu v Žiline so sídlom v Bytči p. Janke Kurucárovej za sprístupnenie osobných fondov Mikuláša Kubínyiho a Pavla Čaploviča, bez ktorých by predložený príspevok neobsahoval podstatné údaje zo života a diela týchto významných osobností Oravy.

Literatúra

- ČERNAN, Igor (2004). Archeológ P. Čaplovič. In *Biografické štúdie*, roč. 30, s. 142–148.
- KAVULJAK, Andrej (1930a). Mikuláš Kubínyi. K jeho 90-tim narodeninám. In *Sborník Muzejnej slovenskej spoločnosti*, roč. 24, č. 3-4, s. 231–235.
- KAVULJAK, Andrej (1930b). *Oravský komposesorát. Vznik, dejiny, všeobecné, prírodné a hospodárske pomery so vzťahom na lesné hospodárstvo*. Praha : Štátna tlačiareň.
- KUBÍNYI, Mikuláš (1883). A felső-kubini urna-temető. In *Archaeologia Ertésítő*, roč. U2, s. 279–284.
- KUBÍNYI, Mikuláš (1886). Árvamegyei régészeti emlékek. In *Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve 1879-1885*. Budapest : Miskolci Evangélikus Egyházközség Lelkészi Hivatala, s. 97–103.
- KUBÍNYI, Mikuláš (1898). Felső-Magyarország ősrégészeti emlékei. In *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képbén*. Budapest : A Magyar Királyi Államnyomda.
- KOČIŠ, Jozef (1985). Mikuláš Kubíni a jeho písomná pozostalosť (K 145. výročiu jeho narodenia). In *Slovenská archivistika*, roč. 20, s. 64–75.
- VLADÁR, Jozef (1994). Zomrel Pavol Čaplovič (1917–1994). In *Slovenská archeológia*, roč. 42, č. 2, s. 402–403.

Archívne pramene

Osobný fond Pavla Čaploviča, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči.

Osobný fond Mikuláša Kubínyiho, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči.

Archív Oravského múzea, sídlo: Oravský hrad, Oravský Podzámok.

Resumé

Leading figures of archaeology in Orava – M. Kubínyi and P. Čaplovič

Mikuláš Kubínyi was born on 7th November 1840 in Demänová in Liptov to an old noble family. He studied law at the University of Budapest in 1863. In 1865 he entered to the service of Count Edmund Zichy (director of the Orava Compossessorate) as a lawyer and settled in Oravský Podzámok. Since 1877, he served as the chief legal representative and legal director of the Orava Compossessorate – he administrated the property of the Orava County. He was interested by the history of the Thurzo family and Orava Castle, which he also published. During time when he worked as a lawyer, Orava and Upper Hungary (Slovakia) were referred to as 'inhospitable forests that were not inhabited in prehistoric times'. In 1885, in Budapest, at the Congress of the Provincial Archaeological Association, he presented to the Hungarian experts the hoard from Krásna Hôrka and Medvedzie. He proved that the Orava region was inhabited in the prehistoric times. As an enlightened man, he communicated with prominent personalities of Slovak culture and literature (P. O. Hviezdoslav, Jozef Škultéty, Andrej Kmet'). During the time of instability due to the disintegrating Austro-Hungarian monarchy, he was not sure of the political situation and the new regime's attitude to historical monuments. Therefore, in 1918 he decided to donate his archaeological collection (1227 pcs) to the museum in Turčiansky Sv. Martin. He was democratic in his political attitudes, he was not a fan of chauvinism in Hungary, neither from Slovak or Hungarian side. He considered dangerous to combine scientific research with national aspects. In 1919 he became a member of the Matica slovenská and since 31st October 1929 he was also a member of the committee of the Slovak Museum Society in Turčiansky Sv. Martin. One of his breakthrough works is the contribution to the archaeological monuments of Upper Hungary published in the prestigious publication: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben*. It is the oldest work on archeology in Slovakia. He died on 24th January 1937 in Oravský Podzámok.

Pavol Čaplovič was born on 7th March 1917 in Veličná to a peasant family. He acquired pedagogical education at the State Teaching Institute in Spišská Nová Ves (1936–1940) and his university education at the Pedagogical Institute in Žilina (1946–1950). Between 1940 and 1945 he was a teacher at several schools. In 1949 he worked externally on archaeological research in Trenčín. One year later, he started working full-time at the Archeological Institute (Nitra-Amphitheater, Hurbanovo-Abadomb and Bacherov majer). In 1953 he returned to Orava as the administrator of the Orava Castle and later as the director of the Orava Museum. He cooperated with the Institute of Archeology (The Orava Castle became one of the workplaces of the slovak branch of the Carpathian Expedition), with archaeologists in Lesser Poland and the so-called Carpathian expedition within PAN in Krakow. He carried out several archaeological excavations (several locations in Dolný Kubín, Vyšný Kubín, Podbiel, Nižná-Ostražica, Istebné, Jasenová, Medzibrodie, Pucov, Sedliacka Dubová, Veličná and others). He became director in a time when the castle was in a dilapidated state. Therefore, he was looking for funds that were needed to cover the demanding repairs. After the reconstruction, he made an exposition at the Orava Castle which also included an archaeological section. The exhibited artifacts came from his own research and from collections bought from nobility families. To this day, they still form the core of the collection of the Orava Museum. In addition, he documented village life after industrialization (photographies of villages and traditional costumes). He properly published the results of his work. He died on the 5th of June 1994 in Oravský Podzámek at the age of 77 years.

Mgr. Barbora Lofajová Danielová

archeologia@oravskemuzeum.sk

Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne

Pracovisko Oravský hrad

027 41 Oravský Podzámok

JÚLIUS KÜRTI A ARCHEÓLOGIA NA LIPTOVE

Simona Sliacka

Abstract

Július Kürti was a co-founder of the Liptov Museum in Ružomberok which is still the only regional museum in Liptov. He was a passionate collector already in his young years, together with his brother Arthur, and later their collections were the base for the first private Elisabethean museum in Ružomberok. After establishing the Liptov Museum, he was its director, he managed its organization, at the same time he arranged collections and collection elaborations. He was even helping out the other museums with their organization. We find a lot of valuable information about important archeological finds from the first half of the 20th century in his manuscripts. They fill the gap in the rather complicated story of their acquisition for the collections of Liptov Museum. He published scientific reports on some important bronze hoards, such as from Vyšný Sliach and Bešeňová. Kürti created a wide circle of well-educated experts and made them excited for the work in the museum. He addressed the issues of identifying archeological sites in Liptov – of visiting them regularly, researching them, collecting findings, even managing a certain form of archeological research.

Keywords

Liptov – Kürti – Museum Collections – Liptov Museum in Ružomberok – Depots – Bronze Age

Abstrakt

Július Kürti bol spoluzakladateľom Liptovského múzea v Ružomberku, ktoré je dodnes jediným regionálnym múzeom Liptova. Už od detstva sa spolu s bratom Arthurom venovali zberateľstvu a neskôr sa ich zbierky stali základom pre prvé súkromné tzv. Alžbetínske múzeum v Ružomberku. Po vzniku Liptovského múzea sa venoval jeho vedeniu a organizácii, no i zberateľskej činnosti a spracovaniu zbierok, dokonca

sa angažoval pri organizovaní chodu iných múzeí. V jeho rukopisných prácach sa nachádza mnoho informácií k dôležitým archeologickým nálezom z obdobia prvej polovice 20. storočia, ktoré dopĺňajú zložitý príbeh získania a nadobudnutia týchto nálezov do zbierok Liptovského múzea v Ružomberku. Časť významných nálezov, bronzových depotov z Vyšného Sliača a Bešeňovej, publikoval v odborných článkoch. Kürti si dokázal vytvoriť široký okruh vzdelaných spolupracovníkov a nadchnúť ich pre prácu v múzeu. Venoval sa identifikácii archeologických lokalít na Liptove, ich pravidelnému skúmaniu, zbieraniu nálezov, dokonca vedeniu istej formy archeologického výskumu.

Kľúčové slová

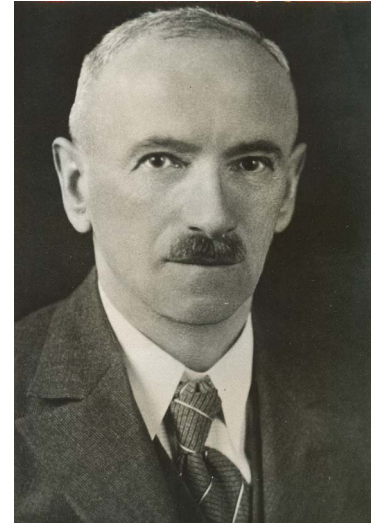
Liptov – Kürti – muzeálne zbierky – Liptovské múzeum v Ružomberku – depoty – doba bronzová

Úvod

Návštevníkovi, ktorý v múzeu obdivuje vystavené zbierky, je spôsob ich objavenia a získania do muzeálnych zbierok neznámy. Príbeh každého predmetu býva dokumentovaný – spôsob vzniku a výroby, rozmery, zloženie či datovanie. Forma jeho získania, nadobudnutia sa väčšinou zmesť do jednoduchého slovného spojenia. Liptovské múzeum v Ružomberku a cesta jeho vzniku a etablovania nebola jednoduchá. Len človek s veľkou vierou a vytrvalosťou dokázal po takejto ceste prejsť. Takýmto človekom bol aj Július Kürti, jeden zo zakladateľov Liptovského múzea v Ružomberku (ďalej LMR), človek, ktorý myšlienku múzea neúnavne propagoval a prezentoval. Po vzniku múzea sa venoval jeho vedeniu a organizácii, no i zberateľskej činnosti a spracovaniu zbierok, dokonca sa angažoval pri organizovaní chodu iných múzeí. Jeho pracovné nasadenie, vytrvalosť a šírka bádateľskej činnosti i dnes vyvolávajú obdiv.

Július Kürti (obr. 1) sa podľa vlastných slov narodil 29. decembra 1879 v dome v Panskej ulici v Ružomberku. Pochádzal zo židovskej rodiny, otec si zmenil pôvodné meno Kohn na Kürti v roku 1894 (Slovenský biografický slovník, 1989, s. 314–315). Rodina sa viackrát sťahovala, nakoniec sa v roku 1888 vrátila späť do Ružomberka. Otec prevzal a viedol mestskú krčmu, v blízkosti ktorej bývali – v bývalej budove Starej pošty, Madočániovskej kúrii (v priestore dnešnej budovy kultúrneho domu Andreja Hlinku) (Kürti, 1936, s. 2).

Obr. 1: Július (Kohn) Kürti, zakladateľ Liptovského múzea v Ružomberku (Fotoarchív LMR). –
Július (Kohn) Kürti, founder of Liptov Museum in Ružomberok (Photoarchive LMR).

Vášeň pre zberateľstvo

Spolu so starším bratom, Arthurom, začali svoju zberateľskú činnosť ako deti zbieraním známok, mincí, mušlí, kníh a novín. Tieto zbierky ukladali v podkroví budovy Starej pošty, ktoré neváhali svojpomocne upratať a vyčistiť. Július mal svojho brata veľmi rád, obdivoval ho a dokonca si s bratom písali listy tajným písmom. O tom, že zbierali vskutku všetko, na čo natrafili, svedčia aj humorné príbehy, v ktorých ich rodičia neraz vyzvali, aby „nazbierané“ predmety vrátili do domácnosti: „*A predmety, ktoré dlhší čas ležali, považovali za nepotrebné, ale nám súce a tak hybaj do zbierok. A keď ale čas došiel k upotrebovaniu týchto a hľadalo, pátralo sa za nimi, nuž niekedy sme boli vyzvaní také vrátiť, také sme tu aj vrátili, tu odtajili, ale sa aj stalo, že boli späť ukradnuté* [do zbierok]“ (Kürti, 1936, 6). Okolo seba dokázali už ako deti vytvoriť okruh kamarátov, ktorí s nimi zdieľali ich zberateľskú vášeň a táto schopnosť u nich pretrvala aj do dospelosti. Svojim nákazlivým nadšením a odhodlaním dokázali pre svoj cieľ nadchnúť veľa schopných, vzdelaných ľudí. V roku 1892 presťahovali svoje zbierky do prístavby nového magazínu, čo bola prístavba k už spomínanej budove Starej pošty. V marci 1894 nakoniec založili muzeálny spolok a Alžbetínske múzeum pome-

nované podľa kráľovnej Alžbety. Pôvodne ich projekt múzea niesol tajné meno Motýľ. Pre prácu v spolku i múzeu vypracovali osobitné stanovy, veľmi premyslený spôsob organizácie, vedenia i financovania resp. vyberania členských poplatkov. Július Kürti už v tomto období prejavoval záujem o staré predmety, možno aj v súvislosti s dobrodružstvami, ktoré pri ich nadobúdaní prežíval. V roku 1894 z pieskovej jamy na Mníchu ukradol lebky, ktoré tam robotníci vykopali. A vrátil ich po tom, ako ho rodičia strašili, že si po neho prídu četníci. Či v roku 1896, keď bol so svojimi priateľmi v Liskovskej jaskyni a nazbierali toľko kostí, že ich nevládali odnieť (Kürti, 1936, s. 10, 11).

Že bol zberateľom praktickým ukazuje jeho snaha pomáhať svojim učiteľom na gymnáziu. Rád pomáhal v kabinetoch, kde z gymnaziálnych zbierok odlamoval časti minerálov a z nich potom vlastnú zbierku založil. Takýmto spôsobom mal jednotlivé kusy zbierky hneď určené (Kürti, 1936, s. 13). Alžbetínske múzeum malo podľa súpisu z roku 1894 spolu 3118 predmetov v týchto zbierkach: mineralogickej, známok, numizmatickej, hmyzu, slimákov, kostier a ich častí, vajec, starožitností, novín, obrazov, rastlín, semien, pukov, lekárskej a v knižnici. Arthur prácu v múzeu organizoval a usmerňoval, Július bratove smernice realizoval a venoval sa drobnej práci. Spolu s Kürtiovcami sa intenzívne do činnosti múzea zapájali súrodenci Klimkovci, Ján Hammerschmieda, Maximilián Kuffler a ďalší. Alžbetínske múzeum pre neustále ničenie majetku a krádeže v spomínanej prístavbe nakoniec zaniklo. Navyše mal Július odísť študovať právo do Budapešti. V poslednom súpise zbierkových predmetov z júla 1896 je uvedený počet 3689 (Kürti, 1936, s. 10).

Július potom odcestoval za bratom do Viedne (ten tu študoval medicínu) a pri tej príležitosti navštívil takmer všetky múzeá a získal aj nové vedomosti o rozsiahlych zbierkach a možnostiach ich vytvárania. Zo súkromných dôvodov svoje štúdium v Budapešti nedokončil, vrátil sa do Ružomberka, nastúpil na vojenskú službu a po otcovej smrti nakoniec prevzal obchod. Jeho záujem o zbieranie nikdy nezanikol a po návrate domov sa začal opäť venovať numizmatike, ale i geológii a paleontológii. V Ružomberku sa už ako lekár usadil aj starší brat Arthur a Július ho často sprevádzal pri jeho návštevách chorých pacientov po celom Liptove.

Všetky jeho záujmy u neho nakoniec smerovali k presvedčeniu a potrebe založiť v Ružomberku múzeum. Toto ho nakoniec doviedlo k prezentácii svojich myšlienok a zámerov v novinách *Rózsabegyí Hírlap* v číslach 19. a 20., v septembri 1904, kde vyzval k založeniu mestského múzea. Podľa neho bola k tomu-

to kroku potrebná len schopnosť a vôľa (Kürti, 1904). Neľahké okolnosti vzniku a založenia Liptovskej muzeálnej spoločnosti a múzea sú dobre známe a nebudeme sa im v tomto príspevku venovať.

Bronzové depoty

V rukopise jeho práce *Moja sberateľská činnosť* je niekoľko zaujímavých informácií k známym depotom bronzových predmetov nájdených práve začiatkom 20. storočia na Liptove. Spomína na bronzový nález z Lúčok, ktorý potom publikoval J. Petrikovich v Sborníku Museálnej slovenskej spoločnosti v roku 1910. „*Roku 1909 sa mohlo stať, že už raz spomenutý Palo Klimko okresný sudca doniesol mne tri bronzové nádoby a jeden šišak, ktorý údajne od starožitníka žiada kupoval za 92 halierov a odvážil v obchode u Steégear. Tedy už aj archeológiou sa zaoberajúc doniesol som z bytu do kancelárie mojej tieto vedecké knihy a ustálil som z nich, že o aké predmety sa tu jedná. Nuž chut' mu prešla (P. Klimkovi) a žiadal, aby som jemu za tie 5 korún dal. Ale ja som nebol ochotný viac ako 2 koruny dať. Totiž ja som ustáliť predmety vedel, ale oceňovať nie! O ceny jednotlivých predmetov som sa nikdy nezaujal a to viac ako všetky slová dokazujú, že som neskieral za hodnotu, ale za predmet! Už sme boli dohodnutí a bral by už aj dvojitú cenu tomu čo on za ne dal, nuž trúbili požiar. Horela obec Likavka (???) , utekali sme oba k obňu. Tretí deň prišiel po ne, práve chcela ich matka vyhodit', lebo tieto zlomené nádoby stáli na skrini. Dozvedel som sa, že jeho strýc Ján Gryllus, teraz účtovník mestský nahováral ho nepredať, ale cestovať s tými do Martina a tam skutočne obdržal údajne 860 korún“ (Kürti, 1936, 23). Bronzový depot sa dodnes nachádza v zbierkach SNM v Martine.*

Jednou z najhodnotnejších zbierok Liptovského múzea v Ružomberku je kolekcia bronzových mečov liptovského typu z Martinčeka. Dominantná časť kolekcie bola získaná v roku 1914, posledný z mečov objavený v roku 1919 bol do zbierok nadobudnutý v roku 1925. Podľa rukopisných zápiskov Júliusa Kürtiho z roku 1914 prvý súbor mečov získal hneď na druhý deň, ako ich miestny roľník Michal Mračko na svojom poli pod hradom Likava vyoral. Arthur Kürti pôsobil v Ružomberku a jeho širšom okolí ako lekár. A tak sa pri ošetrovaní pacienta 22. 4. 1914 dozvedel správu o objavení mečov v Martinčeku. Napriek laickému podaniu sa rozhodol konať a považoval tento nález za mimoriadne dôležitý. O podporu v tejto veci požiadal mestského sudcu, ktorý ochotne vydal písomné nariadenie likavskému notárovi, do kompetencie ktorého spadal Martinček, aby kompletný nález prevzal, resp. dozrel, aby sa z neho nič nestratilo. Na celé preberanie mal osobne dozerat' a ak by sa vyskytli akékoľvek prekážky pri preberaní,

mal celý nález úradne zabaviť a odovzdať do kancelárie oblastného sudcu. Notár príkazu vyhovel a v Martinčeku čakal na zberateľskú komisiu Liptovského múzea v Ružomberku. Kým páni o piatej popoludní dorazili, zastihli doma len manželku nálezcu. Tá síce nemala s komisiou o náleze záujem debatovať, ale poslala po manžela, ktorý pracoval na poli. Michal Mračko však také zábrany nemal a ochotne komisiu o mečoch informoval: „*Meče objavil na svojom poli, ktoré leží na vrchole kopca zvanom „Hlinisko“, včera počas orania, tj. 21. apríla, medzi 5 a 6 hodinou poobede a to v hĺbke jednej brázdy, približne v polovici oráčiny, vo vzdialenosti asi 3 až 4 brázd od okraja smerujúceho k dedine. Boli v jednej kope, s rukoväťami smerom k okraju a ostrým k stredu oráčiny. Po ich vyzdvihnutí tam ešte trochu kopal, no už nič viac nenašiel. Vzal ich teda domov, uložil do komory, predtým však jeden umyl. Dodal tiež, že taktiež na svojom poli našiel jeden meč už aj pred dvomi rokmi, ktorý má tiež u seba doma. A jeden ďalší našiel aj pred 12 rokmi, ale ten odovzdal pánovi Kubínyi Hugovi, vtedajšiemu sudcovi Ružomberka, ktorý ho vzal do zbierky. Kvalitu, hodnotu a vek nálezu som ihneď odhadol, totiž ich tvar a zdobenie rukoväti ich jednoznačne zaradili do doby bronzovej – píše vo svojich poznámkach Július Kürti – na tomto základe som ihneď vyhlásil, že ich všetky ihneď preberáme a aj berieme so sebou. Priamo pred komisiou, oficiálne ich prerátajúc, sme prevzali dokopy 20 ks mečov, presnejšie 6 úplne celých mečov, 4 rukoväte s úločkami čepele, 5 ks čepeľí bez rukoväte, 4 ks úločkov čepeľí, 1 úloček rukoväte aj s kúskom čepele. V tomto je už zahrnutý aj meč, nájdený pred 2 rokmi, na čepeľ ktorého sme ceruzkou napísali 1912. Meče sme zviazali a poďakujúc notárovi sme so vzácnym nákladom vyrazili domov“ (Kürti, 1915).¹*

Na vzácny nález spomína aj Arthur Fisher, člen zberateľskej komisie Liptovského múzea v Ružomberku, priateľ Júliusa Kürtiho a vo svojich spomienkach dodáva, že za nález dali „odškodné“ 5 korún (Pavlík – Považanová – Sladký, 1962). Nálezy boli zapísané do prírastkovej knihy a čakali na ďalšie spracovanie až do roku 1927, kedy ich nález i opis uverejnil Vojtech Budinský-Krička. Hoci sa viacerí bádatelia pokúšali lokalizovať miesto nálezu, Vlado Uhlár viedol dokonca korešpondenciu so synom Michala Mračka, ktorý opatroval svoju matku (manželku nálezcu), ale popisu presného miesta sa nedočkal. V archíve LMR sa nachádza podrobný opis mečov datovaný do roku 1928. Každý z pätnástich mečov je podrobne opísaný, dokonca Kürti zostavil tabuľku rozmerov jednotlivých mečov (uvádza napríklad celkovú dĺžku, šírku čepele pri rukoväti, priemer rukoväte v rôznych miestach) (Kürti, 1928). Je možné, že sa plánoval k téme mečov vrátiť a publikovať formou článku.

1 Z originálu v maďarčine preložila Kristína Takácsová.

Archeológia

Ako uvádza vo svojej štúdií V. Považanová (historička LMR), ktorá pri skúmaní histórie vzniku a správe LMR vychádzala z Kürtiho rukopisu „Moja sberateľská činnosť“ – väčšina Kürtiho prác ostala nedokončená (Považanová, 1972). Je veľkou škodou, že sa v archíve LMR nepodarilo objaviť Kürtiho poznámky k jeho vykopávkam. Podľa správ, ktoré v mene Liptovského múzea v Ružomberku najskôr uverejňoval v krátkej podobe v novinách Republikán či Slovenské listy, neskôr od roku 1927 formou brožúr v rokoch 1927 až do svojej smrti trávil veľa času pravidelnými návštevami archeologických lokalít. Z odbornej literatúry poznal spôsoby archeologického výskumu v teréne, no odbornejší opis jeho vykopávok nájdeme však len pri opise prác na Mníchu.

V ročnej správe LMR za rok 1929 píše, že na vybraných miestach opevnenia na Mníchu kopali v dňoch 23., 25., 27. augusta a potom 6. a 13. septembra. Konštatuje, že vykopávky priniesli cenné a pekné výsledky (Kürti, 1929c; Kürti 1930). V týždenníku Republikán Župy Podtatranskej podáva podrobnejší popis (Kürti, 1929a; 1929b).

V roku 1929 sa spolupracovníkom múzea stal Anton Opluštil, učiteľ na štátnej meštianskej škole, ktorý v archeologickej literatúre našiel opísanú pevnosť na Mníchu. Na základe jeho výskumu potom určili konkrétne miesto, kde objavili pohrebisko. Vykopali jednu veľkú urnu, ktorej počet črepov odhaduje Kürti na viac ako sto črepov. Údajne bolo pri urne uložených ešte ďalších desať až dvanásť nádob, ktoré boli zdobené. Ústie veľkej urny malo priemer 42 cm, spodná časť 22 cm. Tvrdí, že nález po skončení prác podrobnejšie opíše (Kürti, 1929a, s. 2). No v spomínaných správach za rok 1929 už uvádza, že vykopal kultúrnu jamu s väčším množstvom črepov. Uvádza ornamentované (zdobené) i grafitové črepy a konštatuje, že nemeckí odborníci takúto keramiku datujú 8. do 6. storočia p. n. l. a do novšej, mladšej halštatskej doby (túto datuje do 1. storočia p. n. l.). Ako ďalšie nálezy uvádza hladiace kamene (zrejme zrnotierky), bronzový plech s uškom, zlomok hlineného cedidla. Upresňuje miesto vykopávok, nálezy pochádzajú z východného Mnícha. Spolu s ostatnými predmetmi, nájdenými na iných miestach na Mníchu chcel nálezy vystaviť na osobitnom mieste. Spolu s Ing. Houdekom a p. Opluštilom (miestny učiteľ) po spoločnej vychádzke 7. 10. 1930 došli k záveru, že sa na Mníchu nachádza päť valami opevnených predhistorických pevností, ktoré tvoria jednu veľkú pevnosť (Kürti, 1929b, s. 2). Najskôr sa rozhodli tieto doskúmať a až potom usporiadať všetky nálezy z Mnícha. Ďalej opisuje, akú veľkú pozornosť ich

nálezy vzbudili v odborných kruhoch a aj v novinách uverejnili viac správ z výskumov (Kürti, 1929c, s. 4–5). Z výskumu na východnom Mníchu z 25. augusta 1929 pochádza aj niekoľko vzácných fotografií, na ktorých sú okrem Júliusa Kürtiho snáď aj Anton Opluštil a Ing. Ivan Houdek (obr. 2). Autorom fotografií je zrejme pani J. Elischerová, manželka J. Elischera, spolupracovníka J. Kürtiho (Kürti, 1929a, s. 2). V archíve LMR je uložený nedokončený Kürtiho rukopis Mních. Väčšiu časť tvorí rozsiahla úvodná kapitola ku geológii Mníchu. Z archeológie je napísaná len časť, ktorá sa venuje zhrnutiu dovtedajšieho bádania v Liskovskej jaskyni (Kürti, nedatované).

Z rukopisu o Mníchu je zrejme, že Kürti svoje práce písal v maďarčine, a niektorý z blízkych spolupracovníkov (pravdepodobne Július Elischer) ich potom prekladal do slovenčiny a po dodatočných korektúrach boli publikované.² Vzhľadom na stav prípravy tejto práce je stále záhadou, kde sa nachádzajú Kürtiho poznámky k archeologickým prácam, keďže je jeho príprava veľmi systematická.

Pri ostatných „vykopávkach“ veľmi stručne hodnotí úroveň výskumu. V rozsahu uverejnených správ v rokoch 1927–1937 možno vidieť rozdielnú intenzitu prác v teréne. Povinnosti kustóda múzea a jeho angažovanosť vo veciach správy múzea, zberateľskej a výstavnej činnosti mu zrejme neumožňovali tráviť viac času archeológiou v teréne. Základnou formou jeho archeologického bádania boli vychádzky so spolupracovníkmi na archeologické lokality. Na miesta, ktoré sa jemu, či jeho spolupracovníkom podarilo identifikovať z literatúry, napr. vyššie spomínané opevnenia na Mních (Kürti, 1929). Tiež na miesta, u ktorých miestne názvoslovie indikovalo nejaký druh archeologického náleziska. V mene múzea nechal rozposlať listy s požiadavkou informovať okrem iného o nálezoch či starožitnostiach mnohým obciam a uvedomelým ľudom na Liptove (List Liptovského múzea v Ružomberku D. Rakoššiny, 1926). Iné si išiel obhliadnuť po tom, čo z lokality doniesol uvedomelý obyvateľ nález, najčastejšie črepy. Napríklad pán Ruman z Bobrovníka do múzea poslal nájdené črepy a iné predmety. V odpovedi na jeho list sa ho Kürti pýta na miesto nálezu – konkrétnu lokalitu, ako črepy našiel. Či tam kopal príležitostne, alebo robil výskum. V závere konštatuje, že bez týchto odpovedí majú nález malú vedeckú cenu (List Liptovského múzea v Ružomberku P. Rumanovi o okolnostiach nález, 1931). Prípadne mal znalosť o tom, že na niektorých miestach ľudia, ktorých zaujímala história a prehistória, robia vlastné vykopávky (List

2 V rukopise sa nachádza rukou písaný text v slovenčine. Preklad pôvodného autorovho textu spolu s krátkym vysvetlím prečo autor s prekladom mešká. Podpis sa zatiaľ nepodarilo identifikovať, ale na základe doterajších poznatkov predpokladáme, že to bol Július Elischer.

Obr. 2: Vrch Mních, archeologický výskum (1929), na snímkaob Július Kürti, pravdepodobne Anton Opluštil a Ing. Ivan Houdek (Fotoarchív LMR). – *The Mních hill, archaeological excavation (1929), on photo Július Kürti, probably Anton Opluštil and Ing. Ivan Houdek (Photoarchive LMR).*

Liptovského múzea v Ružomberku P. Andaházymu k podpore jeho vykopávk v Prosieku, 1934). Najväčšou motiváciou však bolo dodatočné skúmanie náleziska, napríklad po náleze bronzového depotu v lome vo Vyšnom Sliachi nechal na mieste viac razy kopat' (obr. 3). Navyše mal podozrenie, že nálezcovia neodovzdali nález celý (List okresnému úradu a žiadosť o povolenie kopat' v Sliachi, 1928). Rovnako i pri nálezoch depotov v Bešeňovej.

Nálezisko v lome v Bešeňovej je ďalšou lokalitou, o ktorej píše v správach podrobnejšie. Opisuje nálezy, ich stav, ale k spôsobu vedenia vykopávk sa nevyjadruje (Kürti, 1933; Kürti, 1934).

Pri pohľade na prehľad jeho činnosti v teréne je zrejmé, že postupom času v teréne trávil menej času a vykopávkami poveroval svojich spolupracovníkov. Jedno z takých poverení dostal aj najzáhadnejší a najproduktívnejší spolupracovník LMR – Pavol Okoličányi. Opakovane dostal potvrdenie o tom, že je oprávnený v mene LMR zbierať a kopat' nálezy po celom Liptove (Poverenie LMR pre P. Okoličányho zbierať a kupovať rôzne predmety 1926, 1927). Toto potvrdenie potvrdil aj Mestský úrad v Ružomberku, vrátane starostu a obecného notára. Hodnovernosť a správnosť dokladu overil hlavný slúžny Okresného úradu v Ružomberku. Je možné, že tento človek pracoval súkromne ako starožitník. Mnoho nálezov, ktoré Liptovské múzeum v Ružomberku v 20. storočí nadobudlo, daroval, predal, resp. sprostredkoval predaj práve on.

Z hľadiska nadobúdania predmetov do múzea nebol tento prípad práve ideálny. Úrad Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku u vedenia múzea proti práci P. Okoličányho písomne protestoval. Bol považovaný za priekupníka a ako takýto by podľa úradu nemal mať žiadnu muzeálnu funkciu (List Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku LMR ohľadom potvrdenia stiahnutia legitimácie pre P. Okoličányho, 1930). Kürti, hoci Okoličányho písomne v odpovedi Štátnemu referátu obhajoval a zdôrazňoval potrebu človeka, ktorý bude po Liptove chodiť a jednat' o objavených nálezoch, nakoniec písomné poverenie stiahol a úradu tak vyhovel. V jeho odpovedi je ešte jedno zaujímavé miesto, a to keď popisuje ako Okresný úrad v Liptovskom Svätom Mikuláši pri náleze bronzového depotu v Svätej Mare nezakročil (List LMR Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku, 1930). Tento depot bol údajne nájdený pri kopaní základov v záhrade rodinného domu v Svätej Mare v hlinenej nádobe v roku 1927. Do múzea sa za nemalé finančné prostriedky podarilo kúpiť 406 bronzových pučlíc rôznej veľkosti, šesť špirálovitých prsteňov a polmesiacovitý prívesok. Vo svetle Kürtiho rozhorčenej obhajoby je zrejmé, že je to iba časť nálezov a zvyšok bol rozkradnutý. Práve vďaka spolupráci múzea s P. Okoličányom sa Kürti dostal veľmi rýchlo po objavení k bronzovým depotom v Bešeňovej a Vyšnom Sliači. Nálezy z Vyšného Sliača tak múzeum získalo v spolupráci s četníkmi.

Nakoniec vo vzťahu J. Kürtiho k P. Okolicánymu došlo k zákazu styku s múzeom a P. Okolicánymi bol dokonca vyzývaný, aby prestal kupčiť s predmetmi a zneužívať tak svoje predchádzajúce postavenie oficiálne povereného zberateľa (List LMR P. Okolicánymu o zákaze styku s múzeom; Vyzvanie P. Okolicánymiho LMR, aby nekupčil s predmetmi, 1933). Napriek týmto krokom J. Kürti a neskôr aj nové vedenie LMR tento postoj prehodnotilo a od P. Okolicánymiho nadobudlo ďalšie zbierky.

Prehľad zbieracích vychádzok J. Kürtiho:

1927

- 30. 5. Svätý Michal – spolu s Vl. Klimom, I. Houdekom
- 26. 6. Svätý Ján – spolu s I. Houdekom
- 26. 6. Okoličné – spolu s I. Houdekom
- 22. 7. Lúčky, Svätá Mara, Sielnica, Svätý Michal

Obr. 3: Vyšný Sliač, archeologický výskum v travertínovom lome, tridsiate roky 20. storočia (Fotoarchív LMR). –
Vyšný Sliač, archaeological excavation in travertine quarry, thirties of the 20th century (Photoarchive LMR).

6. 2. Svätý Michal, Nemecká Ľupča, Paludza
23. 6. vykopávky na Turíku na popolnicovom pohrebisku (?)

1928

Apríl – máj Vyšný Sliač – výskum
Turík – Hradište, Predhradište – výskum
Svätý Ján – Hrádok – výskum I. Houdek
Podtureň – Varta – výskum I. Houdek
Liskovská jaskyňa – p. Kapuš robil vykopávky

1929

23. 4. – Vyšný Sliač
23., 25., 27. 8.; 6., 13. 9. – Mních – vykopávky
10. 9. – pod hradom Likava

15. 9. – Svätý Ján – Hrádok, výskum

15. 9. – Podtureň – Varta, výskum, Velínok – I. Houdek, A. Opluštil

1930

1. 5. Vyšné Matiašovce – Pod Mastrovou, Pod žiarom

29. 5. 10. 6. Malý Choč – I. Houdek – výskum

26. 8. Ludrová – Pancová, najprv A. Opluštil identifikoval v literatúre

5.–7. 7. Rohačka, Žiar pri Lazisku, Pavlova lúka pri Paučinnej Lehote

2., 26. 8.; 16. 9. Žiar pri Lazisku – vykopávky

24. 8.; 21. 10. Prosiek – Hrádok – výskum P. Andaházyho

28. 8. Važec

30. 8. Havránok

1931

28. 4. Bešeňová – travertínový lom, s F. Pellerom, J. Elischerom

15. 8. Likavka – pod hradom

27. 8. Liskovská jaskyňa

28. 8. Liptovská Sielnica – Vyšný Močiarik

8. 9. Smrečany – Hrádok, Turnisko s F. Pellerom, A. Húščavom

14. 9. Lúčky – Skálie, Zápolie s J. Janečkom

16. 9. Likavka – pod hradom

9. 10. Sidorovo (vrch Hirova)

1932

29. 6. Sidorovo

11. 9. Ružomberok – Nad skalami, Vyšný Sliach

15. 9. Turík – záhrada K. Thuránskeho

1933

apríl – máj Bešeňová – pri zväčšovaní kameňolomu objavené neolitické nálezisko, vykopávky
Ružomberok – Nad Skaly

1934

Bešeňová
Likavka – pod hradom
14. 9. Dúbrava – Homolka

1935

Bešeňová

1936

Vyšný Sliac

Záver

Vzťah Júliusa Kürtiho k archeológii sa rokmi menil. Z detského zberateľského nadšenia prešiel k odbornej správe, spracovaniu a vystaveniu zbierok. Zaujímal sa o náleziská, aktívne ich opakovane navštevoval, zbieral nálezy, korešpondoval s každým, kto na Liptove nálezy zbieral, či sa venoval výskumu. Poznal odbornú archeologickú literatúru a časť nálezov sa snažil odborne spracovať. Veľmi kladne sa o jeho článku nálezov z Bešeňovej vyjadril i veľikán československej archeológie Ján Eisner (List J. Eisnera J. Kürtimu, 1930). Nikdy však nezberal predmety pre ich finančnú hodnotu, zaujímali ho len ako zbierky hodné uchovania a vystavenia. No bol najmä správcom, kustódom a v neposlednom rade aj obchodníkom. Často sa rozhodoval veľmi pragmaticky a pre úspech zberateľského úsilia neváhal využiť aj neštandardné spôsoby (oficiálne poveril starožitníka /nákupcu získavaním archeologických predmetov). Hoci nemal vzdelanie historika, archeológa, geológa, veľmi intenzívne sa venoval samoštúdiu.

„Vyhľadávanie a zisťovanie sídlisk, bradísk a pobrežíšť pravekých bolo jeho najmilším zamestnaním vo voľných chvíľach svojej povolania“ (Budinský-Krička, 1938–39, s. 169).

Literatúra

- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1939). Július Kürti. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 32–33, zošit 1–8, 1938–1939, s. 169.
- FISCHER, Artúr (1962). Dr. Artúr Fischer spomína. In PAVLÍK, Ján – POVAŽANOVÁ, Valéria – SLADKÝ, Ján, ed. *50 rokov Liptovského múzea v Ružomberku*. Martin : Tlačiarne SNP, s. 48–49.
- HÚSKA, Miroslav, A. – PAVLÍK, Ján (1956). Liptovské múzeum v Ružomberku (Príspevok k jeho vzniku a doterajšiemu vývoju). In *Múzeum. Študijný a informačný materiál*, roč. 3, č. 3–4, s. 34–61.
- KOL. (1989). *Slovenský biografický slovník*, 3. zväzok. Martin : Matica Slovenská.
- KÜRTI, Gyula (1904). Városi muzeum Rózsahegyén. In *Rózsahegy Hírlap*, roč. I, č. 19, 20, s. 1–2, 4.
- KÜRTI, Július (1927). *Pätnásť rokov Liptovského múzea*. Ružomberok : Ján Párička.
- KÜRTI, Július (1929a). Zpráva „Liptovského Muzea“ v Ružomberku z augusta 1929. In *Republikán župy Podtatranskej*, roč. 11, č. 38, s. 2–3.
- KÜRTI, Július (1929b). Zpráva „Liptovského Muzea“ v Ružomberku z októbra 1929. In *Republikán župy Podtatranskej*, roč. 11, č. 49, s. 2.
- KÜRTI, Július (1929c). *Ročná zpráva „Liptovského Muzea“ v Ružomberku za rok 1929*. Ružomberok : Lev.
- KÜRTI, Július (1930). Ročná zpráva „Liptovského múzea“ v Ružomberku za rok 1929. In *Republikán*, roč. 12, č. 3, s. 3–4.
- KÜRTI, Július (1933). *Zpráva Liptovského múzea v Ružomberku za rok 1933*. Ružomberok : Lev.
- KÜRTI, Július (1934). *Zpráva Liptovského múzea v Ružomberku za rok 1934*. Ružomberok : Lev.
- KÜRTI, Július (1937). *25 – ročná jubilejná zpráva Liptovského múzea v Ružomberku*. Ružomberok : Lev.
- POVAŽANOVÁ, Valéria (1960). Liptovské múzeum v Ružomberku. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 9, č. 4, s. 186–189.

Pramene

- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1926). Poverenie LMR pre P. Okoličányho zbierať a kupovať rôzne predmety v roku 1926. kart. 40, evidencia korešpondencie za rok 1925–1927, č. 165, por. č. 26.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1926). List Lip-

- tovskeho múzea v Ružomberku D. Rakoššiny. kart. 40, evidencia korešpondencie za rok 1925–1927, č. 165, por. č. 57.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1927). Poverenie LMR pre P. Okoličányho zbierať a kupovať rôzne predmety v roku 1927. kart. 40, evidencia korešpondencie za rok 1925–1925, č. 165, por. č. 21, 477.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1928). List okresnému úradu a žiadosť o povolenie kopat' v Sliači. kart. 40, evidencia korešpondencie za rok 1928, č. 166, por. č. 18.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1930). List J. Eisnera J. Kürtimu, kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č. 168, por. č. 425.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1930). List Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku LMR ohľadom potvrdenia stiahnutia legitimácie pre P. Okoličányho, kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č.168, por. č. 532.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1930). List LMR Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku ohľadom odobratia legitimácie, kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č. 168, por. č. 535.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1931). List Liptovského múzea v Ružomberku P. Rumanovi o okolnostiach nálezu. kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č. 168, por. č. 51.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1933). List LMR P. Okolicsányimu o zákaze styku s múzeom. kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č.168, por. č. 282.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1933). Vyzvanie P. Okolicsányiho LMR, aby nekupčil s predmetmi. kart. 41, evidencia korešpondencie v rokoch 1930–1933, č.168, por. č. 325.
- ARCHÍVNY MATERIÁL FONDU LIPTOVSKÉHO MÚZEA V RUŽOMBERKU (1934). List Liptovského múzea v Ružomberku P. Andaházymu k podpore jeho vykopávkov v Prosieku. kart. 41, evidencia korešpondencie a zoznam spisov 168, evidencia korešpondencie v roku 1934, č. 169, por. č. 188.

KÜRTI, Július (bez datovania). Mních – rukopis Júliusa Kürtiho. Archívny materiál fondu Liptovského múzea v Ružomberku, kart. 55, por. č. 2.

KÜRTI, Július (1915). Liptov v dobe bronzovej. Archívny materiál fondu Liptovského múzea v Ružomberku, kart. 13, por. č. 60.

KÜRTI, Július (1928). Popis mečov. Archívny materiál fondu Liptovského múzea v Ružomberku, kart. 15, por. č. 66.

KÜRTI, Július (1936). Moja sberateľská činnosť. Archívny materiál fondu Liptovského múzea v Ružomberku, kart. 55, por. č. 1.

Resumé

Július Kürti and Archaeology in Liptov

The story of how the museum collection artefacts were acquired is often unclear. Mostly there is just one short note. The origin of Liptov Museum in Ružomberok (LMR) was rather difficult. The man who played a key role in founding the LMR was Julius Kürti. He was an untiring promoter who managed the museum and put together the collection of artefacts. He was born in Ružomberok on 29th of December 1879, into the Jewish family. His father changed the name from Kohn to Kürti in 1894. In 1888, the family moved back to Ružomberok where his father owned a pub.

The passion for collecting

Together with older brother, Arthur, they began collecting stamps, coins, shells, books and newspapers as kids. They stashed their collections in the attic of old Post Office where they were living at the moment. In March 1894, they established the museum society and Elizabethan museum. Their project was initially called *Motýľ* (Butterfly). The society had very elaborated form of organisation and power structure. When it ceased to exist, the collection of Elizabethan museum consisted of 3689 artefacts.

Kürti studied in Budapest, however he didn't finish his studies, returned back to Ružomberok and commenced his military service. After his father died, he took over the shop his family owned. His interests were, however, still focused on establishing the museum in Ružomberok. Therefore, in 1904, he published an article in local newspapers *Rózsabegyí birtlap* where he called upon this idea.

Bronze Age hoards

In one of his manuscripts, *My collection activities*, he mentioned a few interesting information about Bronze Age hoards found at the beginning of the 20th century in Liptov. He described the complicated story of bronze hoard from Lúčky and how it was acquired by the museum in Martin. Another hoard, the collection of bronze swords from Martinček found its way into the museum the second day after they were found by a local peasant. Kürti describes how together with his brother, they acquired the swords by approaching the finder as well as local authorities.

Archaeology

In the archive of LMR, no documents related to his excavations were found yet. However, in the name of LMR, he published short reports about his archaeological prospections in newspapers *Republikán* and *Slovenské listy*, and later, after 1927, he published them in the form of short booklets. More elaborated are only his descriptions of excavation at site Mních, together with few photographs, made by J. Elischer, the wife of his fellow colleague.

Regarding the site Mních, there is a manuscript written by Kürti in the archive of LMR. The bigger part of this unfinished work is the geological description of site and the resume of existing archaeological research of the Lisková cave. Unfortunately, his other excavations were documented very briefly. Still, thanks to his reports, we can reconstruct the intensity of his terrain activities between 1927–1937. The most frequent were basic prospections on sites, which he and his fellows knew from the already published information. Kürti sent leaflets in the name of LMR to many villages where he asked the residents to report any finds of “antiquities“. He later visited these sites and sometimes started an excavation, such as in Vyšný Sliač where Bronze Age hoard was found.

Later on, Kürti spent less and less time outside and he deputed the archaeological prospections and excavation on his fellows. One of them was a rather controversial person – Pavol Okoličányi. He was engaged in antiquities trade, but still received permission for excavations by LMR, additionally approved even by the mayor of Ružomberok and town notary. Only after the Slovak Monuments Board pronounced an objection, Kürti withdrew the permission for Okoličányi. However, he still argued that the region needs someone who will negotiate the acquisition of antiquities for museum with local popula-

tion. For example, in 1927, the Slovak Monuments Board didn't intervene in time, and most of the finds from the the Bronze Age hoard from Svätá Mara were stolen. It then took some time and a lot of money, to acquire these artefacts back. Okoličányi was helpful in cases such as this, and made these acquisitions easier (for example Bronze Age hoards from Bešeňová and Vyšný Sliach).

Conclusion

J. Kürti continuously developed his relationship with archaeology. As a kid he was enthusiastic about collecting antiquities and later as he grown up, continued these activities on professional, museum level. It is testified by an impressive collection of artefacts in the LMR. Kürti had a good knowledge of archaeological literature and frequently visited archaeological sites. The founder of professional archaeology in Slovakia, J. Eisner, expressed his positive view on the way he published the Bronze Age hoard from Bešeňová. J. Kürti was always a practical person, and didn't hesitate to use less standard procedures.

Mgr. Simona Sliacka

simona.sliacka@liptovskemuzeum.sk

Liptovské múzeum v Ružomberku

Nám. Š. N. Hýroša 10

034 01 Ružomberok

JÁN VENCKO AMATÉRSKY SPIŠSKÝ ARCHEOLÓG

Matúš Hudák – Jana Mellnerová Šuteková

Abstract

The personality of priest Ján Vencko (1869–1957) is part of the history of Spiš region. He was responsible for saving the mansion archive of Spišský Štiavnik; he is an author of several publications and the founder of an archaeological collection. As an amateur-archeologist and historian, he was interested in history, ethnography and archaeology in Spiš in the first half of the 20th century. This paper is about the archaeological collection, its story, and the personality of Ján Vencko as well. Thanks to him, an important collection of monuments and written sources has been well preserved.

Keywords

Ján Vencko – Spiš – Spišský Štiavnik – archeological collection – history of archaeology

Abstrakt

Súčasťou dejín Spiša je aj osobnosť kňaza Jána Vencka (1869–1957). Zaslúžil sa o záchranu archívu kaštieľa v Spišskom Štiavniku, je autorom niekoľkých publikácií a najmä zakladateľom archeologickej zbierky. Ako amatérsky archeológ a historik sa v prvej polovici 20. storočia intenzívne venoval histórii, etnografii a archeológii prevažne v oblasti Spiša. Štúdiá je venovaná jeho archeologickej zbierke a jej osudu, a taktiež osobnosti Jána Vencka. Vďaka nemu sa nám až do súčasnosti zachoval dôležitý súbor pamiatok a písomných prameňov.

Kľúčové slová

Ján Vencko – Spiš – Spišský Štiavnik – archeologická zbierka – dejiny archeológie

Úvod

Cieľom príspevku je poukázať na osobnosť kňaza Jána Vencka, a to z pohľadu jeho práce na poli historickom, a predovšetkým archeologickom. Kňazské poslanie vykonával od roku 1893. Na prelome milénia ho životné okolnosti priviedli k práci s archívnymi prameňmi a taktiež s archeologickým dedičstvom vtedajšieho Horného Uhorska. Vendelín Jankovič (1974, s. 167) napísal o Venckovi nasledovné: „Slovenskú historickú vedu predstavovali dvaja spišskí katolícki kňazi – Ján Vencko a Jozef Špirko. Ján Vencko, farár z Bijacoviec, autor *Cisterciánskeho opátstva v Štiavniku a Dejín okolia Spišského bradu*, bol viac usilovným amatérom na slušnej úrovni než historikom.“ Ak by sme to chceli parafrázovať jeho vlastnými slovami, povedali by sme – urobil toľko, koľko vedel a koľko mu bolo dovolené, iní, ak vedia, nech urobia viac (Antaš, 1999, s. 197). Ján Vencko vytvoril okrem iných bohatú archeologickú zbierku, ktorá pochádzala z jeho vlastných zberov, prevažne z okolia Dreveníka (okres Spišská Nová Ves, Levoča). V poslednom období bol jeho život a dielo spracované v niekoľkých prácach (Radváni, 2005; Ruman, 2008; Pirkovská, 2008; Vaľko, 2000). Autori predloženého príspevku podávajú informácie o osude archeologických zbierok získaných Jánom Venckom. Taktiež s cieľom korigovať nepresnosti, ktoré sa v literatúre vyskytujú.¹

Stručný životopis

Ján Vencko sa narodil v Spišskom Štiavniku 12. novembra 1869. V rokoch 1882 až 1887 študoval na Gymnázium v Rožňave a v Levoči (obr. 1). V roku 1893 bol vysvätený za rímskokatolíckeho kňaza. Od roku 1893 začal pôsobiť ako kaplán v Hybiach, o rok neskôr vo Veličnej a od roku 1897 v Spišskom Bystrom. Zlom v jeho živote nastal v roku 1898, keď vážne ochorel na tuberkulózu a bol aj oslobodený od pastoračnej činnosti. Nasledujúce štyri roky sa liečil v domácom prostredí v rodnom dome. Práve počas tohto pobytu nadobudol vzťah k histórii a archeológii. V tomto čase usporiadal archív kaštieľa v Spišskom Štiavniku a zostavil jeho inventár. Tým de facto zachránil jeho podrobný súpis, keďže v roku 1950 bol archív zničený. V apríli 1902 odchádza do Bijacoviec, neskôr pôsobí ako farár v Slatvine, od roku 1905 je opäť kňazom v Bijacovciach, a to celých 48 rokov (obr. 2). Začiatkom apríla 1952 odchádza do penzie, do rodičovského domu v Spišskom Štiavniku. V roku 1957 zomiera. Pochovaný je v Bijacovciach (Spišský, 1957, s. 5).

¹ A. Karabinoš a M. Soják v monografii obce Lendak (2011) v kapitole s názvom „Lendak v archeologických svedectvách“ na strane 11 píše: „V Lendaku pôsobil aj spišský kňaz a regionálny historik Jozef Vencko ...“ alebo Belo Polla v knihe *Archeológia na Slovensku v minulosti* (1996) na strane 260 píše meno Jozef. Radi by sme tieto nepresnosti uviedli na správnu mieru.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

*Obr. 1: Ján Vencko počas študentských čias (rodinný archív Márie Mencákovej). –
Ján Vencko during his student days (family archive of Mária Mencáková).*

*Obr. 2: Ján Vencko vo svojej pracovni (rodinný archív Márie Mencákovej). –
Ján Vencko in his office (family archive of Mária Mencáková).*

Práca na poli archeologickom

Obdobie, ktoré Ján Vencko strávil v Bijacovciach, môžeme z hľadiska archeológie považovať za najdôležitejšie. Práve tu sa uňho zrodila jeho zberateľská a pisateľská tvorba. V medzivojnovom období vychádzajú *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši* (Vencko, 1927) a v období Slovenskej republiky knižne vydal prácu *Z dejín okolia Spišského hradu* (obr. 3; Vencko, 1941). V týchto knihách sa v niekoľkých kapitolách venuje aj archeologickým témam. V roku 1934 uverejnil Vencko v časopise *Kultúra* poznatky o Spišskom hrade v príspevku *Pradoba okolia Spišského hradu do polovice XIII. storočia* (Vencko, 1934, s. 579–588). Príspevok napadol Antonín Loubal (1934, s. 760–766), ktorý mu vyčítal, že fakty neboli podložené archeologickými dôkazmi a v niektorých prípadoch sa riadil tradíciou. Vencko na túto kritiku odpovedá v nasledujúcom článku, v ktorom obhajuje svoje názory, v niektorých veciach však priznáva chybu. V závere článku podáva isté ospravedlnenie, keď píše: „*Iste nebolo pekné odo mňa, že ako taký diletant opovážil som sa votriet’ do Vašich záhrad... Odpusťte, myslel som len nebadane na kraji postáť...*“ (Vencko, 1934, s. 766–768).

Časté cesty Jána Vencka po okolí boli plodné na rôzne nálezy. Často sa stávalo, že ho farníci videli kráčať tým či oným smerom, s batohom na chrbte, motyčkou, kladivom a rýľom (Radváni, 2005, s. 9). Archeologické nálezy pochádzali väčšinou z Dreveníka, okolia Bijacoviec a Spišského hradu. Často ich zachránil pred zničením a nevedomosťou roľníkov. Okrem zberov realizoval aj záchranné archeologické výskumy, taktiež predovšetkým na Dreveníku v areáli Spišského hradu a jeho okolí. Nálezy pochádzali z obdobia eneolitu, doby bronzovej, z obdobia púchovskej kultúry, stredoveku (Polla, 1996, s. 260) a obohacovali ju paleontologické nálezy (odtlačky listov a skamenených kostí). Svoje archeologické nálezy ukladal, označoval, študoval (Spišský, 1987, s. 4). Samotná zbierka artefaktov sa rozširovala, a z tohto dôvodu bola zaujímavá pre viaceré dobové inštitúcie. J. Vencko rozmýšľal, kde by svoje zbierané materiály umiestnil. Záujem malo Spišské múzeum v Levoči, Tatranské múzeum v Poprade, Slovenské národné múzeum v Turčianskom svätom Martine. J. Vencko sa rozhodol inak. Na žiadosť spišského biskupa Mons. Jána Vojtaššáka, s ktorým mal veľmi dobré kontakty, dal zhotoviť vitríny z brestového dreva so zasklenými stenami a v roku 1942 svoju zbierku daroval (Špirko, 1943, s. 164). Ako spomína Ján Vencko: „*Tak sa stalo, že som na žiadosť J. E. pána biskupa, moju zbierku starožitností – proti žiadosti levočského múzeja nie tam, ale v Kapitúlskom seminári uložil. Je to skriňa z dosák brestových – boky má*

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

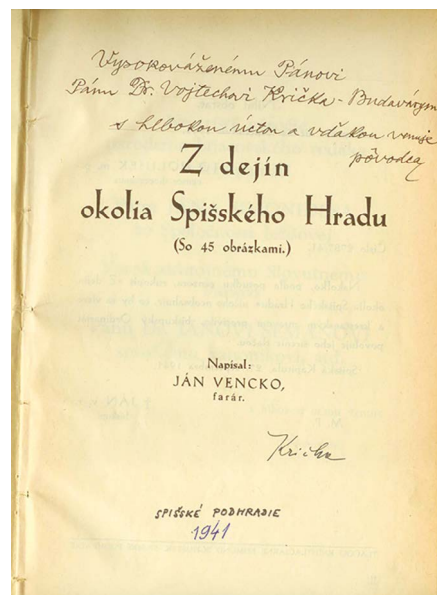
Obr. 3: Venovanie Jána Vencka profesorovi Vojtechovi Budinskému-Kričkovi

(archív M. Slivka). –

Ján Vencko's dedication for professor Vojtech Budinský-Krička

(archive of M. Slivka).

podľa čísla 84 zapísané. Celý ten majetok v prípade, že mi to
platné štedré zákony dovolia – porúčim mojej neteri Alžbete
Mencákovéj. Keďže mi nie ako cudnému ale ako príbuznému som
vedel, že v prípade, že by som sa nešťastne postavil, že ten
celý čas nebola mojou rúdnou platinou, preto jej chcem teraz
na konci môjho života nebrániť tým viac, aby mohla po
mojej smrti vykonať všetky rozličné úkony, úradné a osobné
które som jej rozvil a odpovednosť pred Bohom!
Blahoželám, veľa veľa, ale ani túžim po návšteve späť iným
mi príbuzným, keď som na fare obťažnej a hospodárstva
keďže výnos má byť delidni a vďaka. Jej časť nemôže
a literárne pokusy ma máže stať.
Z úsporých peňazí mám vložené v banke Spišskej
Podhradí desať tisíc Kč, v banke v Levoči deväť tisíc Kč,
v úvernej banke v Bytči desať tisíc Kč, v pastorej spo-
ritelni v Bratislave 700 Kč, v spoľahlivom ústave 700 Kč.
Z tých výrazov v Bratislave – v prípade že mám k tomu mož-
nosť platím v Bratislave – nechávam päťsto Kč, ktoré sú tej-
obec, v Bratislave – pokročilým, ostatok porúčim sestri-
mám Miluše a jej zomretým manželom, domovskej Alžbete Mencá-
kovej, ako tiež tej sestri nechávam všetok svoj ostatok
majetok kľúčovú a nariadení ako živnosť, ústny
úrad, kľúčovú, hospodársku náradie, náradie, všet-
a náradie akékoľvek ktoré mám vlastnosti a
nariadení.
Bonitné vyhlásenie, že tento testá-
mám porúčim a všet- a všet- a všet-

Obr. 4: Rukopis poslednej vôle Jána Vencka

(rodinný archív Márie Mencákovovej). –

The manuscript of the Last Will of Ján Vencko

(family archive of Mária Mencáková).

*sklenené a celý kant, tri dvere tiež sklenené.*² Radváni (2005, s. 9n) rozmiestnenie predmetov opisuje takto: „Na vrchu vitríny boli postavené sošky svätého Jána Krstiteľa, svätého Mikuláša a svätého Juraja, zo 17. storočia. V prvom priečinku boli literárne cennosti, v druhom priečinku mince, potom tiež zbrane a železné a medené predmety, ktoré boli nájdené z vykopávok. Dole boli národopisné pamiatky, nerasty a rôzne rarity. Na skrini bol nápis COLLECTIO JOANNIS VENCKO, PAROCHII BIJACOVIENTSIS CONGENCI ET LAPIDUM MULTIS CONGESTA RAPINIS CORCAET RAPTASQUE ALTER HABEBIT OPEŠ.“ Prechodom frontu bol čiastočne zničený kapitulský archív a taktiež Venckove zbierky. Snažil sa ich nájsť a znovu zozbierať. Prosil, platil, len aby zachránil čo najviac predmetov, ktoré získal dovtedajšou prácou a výskumom. V roku 1952, keď sa vracia do svojho rodiska, Spišského Štiavniku, značnú časť jeho zbierok a rukopisného materiálu dal preniesť do rodného domu. Po jeho smrti všetok svoj majetok odkazuje svojej gazdinej Márii Martinkovej (obr. 4).³

Osudy archeologickej zbierky po súčasnosť

Po pohrebe Jána Vencka sa jeho knižnica preniesla na faru v Spišskom Štiavniku, no do dnešných dní sa ako celok nezachovala.⁴ V súčasnosti sa v archíve Rímskokatolíckeho farského úradu Spišský Štiavnik zachovalo len niekoľko kníh z pozostalosti vrátane Svätého písma z roku 1892 (obr. 5). V rodnom dome sa dnes nachádza niekoľko osobných vecí Jána Vencka. Viaceré listy, ako aj rukopisy boli odovzdané Radvánim do Spišského archívu v Levoči (Radváni, 2005, 36).

Zaujímavá je fotografia uverejnená v článku od Spišského s názvom, „Pánko ktorý sa vyberal za pokladmi...“ Vencko je na nej s paleontologickými a archeologickými nálezmi (obr. 6).⁵ Môžeme sa domnievať, že na fotografii sú nálezy z okolia Spišského hradu a Dreveníka.

Archeologické zbierky boli po smrti J. Vencka prenesené na faru do Lendaku farárom Andrejom Doranským. V ďalších rokoch sa časť z nich dostala do rôznych rúk a inštitúcií. V roku 1973 získal torzo archeologickej zbierky profesor Bohuslav Novotný z Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, pravdepodobne počas jeho pôsobenia pod Tatrami, v súvislosti s prí-

2 Štátny archív Levoča, fond Jána Vencka, krabica 1, nespracovaný fond.

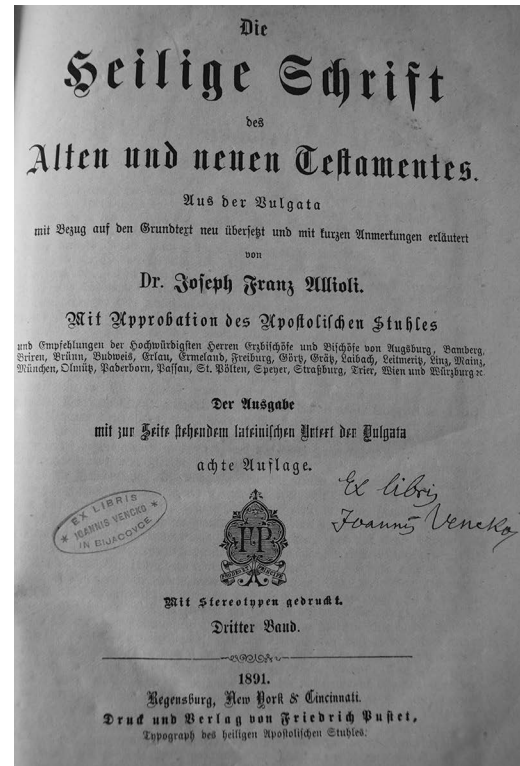
3 Posledná vôľa Jána Vencka, súkromný rodinný archív Márie Mencákovéj.

4 Podľa informácií Márie Mencákovéj sa po prezretí archívu farnosti v Spišskom Štiavniku nepodarilo nájsť žiadne rukopisy, no bolo identifikovaných celkom 17 kusov kníh s ex librisom Jána Vencka, ktoré pochádzali z jeho knižnice.

5 Katolícke noviny 1968, roč. 46, s. 4; výrez publikovaný aj v diele J. Vencka (1941, s. 13).

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 5: Sväté písmo z roku 1891, osobná knižnica s Ex Libris Jána Vencka
(uložené na Farskom úrade Spišský Štiavnik, foto M. Hudák) –
Holy Writ from 1891, private library and Ex Libris of Ján Vencko
(Kept in Roman-Catholic Parish in Spišský Štiavnik, photo M. Hudák).

Obr. 6: Ján Vencko so svojimi zbierkami
(rodinný archív Márie Mencákové). –
Ján Vencko and his collections
(family archive of Mária Mencáková).

pravou a realizáciou terénneho výskumu na Burichu vo Veľkom Slavkove. Kolekciu nálezov následne v roku 1974 daroval do Podtatranského múzea v Poprade, neskôr bol odovzdaný aj katalóg nálezov.⁶ Ide prevažne o nálezy pochádzajúce z lokality Dreveník (okres Levoča, Spišská Nová Ves). Na Katedre archeológie v Bratislave ostala ešte malá kolekcia nálezov s priloženou kartičkou s dátumom 7. V. 1975 s rukou písanou poznámkou o dare profesora Novotného Podtatranskému múzeu v Poprade. Už môžeme len predpokladať, že pripravenú zvyšnú časť nálezov sa už nepodarilo do Popradu doručiť a ostala ako súčasť zbierky bratislavskej katedry. Posledná časť zbierky po Jánovi Venckovi bola premiestnená z Lendackej fary v roku 2011 pracovníkom Pamiatkového úradu SR.⁷ V súčasnosti sú uložené v počte 47 kusov na Krajskom pamiatkovom úrade Košice, pracovisko Spišská Nová Ves so sídlom v Levoči. V roku 2018 boli v mineralogickej zbierke rozpoznané 3 kusy archeologických nálezov. Išlo o kostené šidlo a jeden kus jadra obsidiánu a jeden exemplár pazúrka (obr. 7) bez známej proveniencie. V rodnom dome sa podarilo nájsť kamenný otlkač (obr. 8), ktorý pochádzal z pôvodnej zbierky. Po zdokumentovaní bol vrátený majiteľke Márii Mencákovej.

Žehra – Spišské Podhradie – Dreveník

Najväčšiu časť archeologickej zbierky Jána Vencka zrejme tvorili nálezy z okolia Spišského hradu, a predovšetkým zo známej archeologickej lokality Dreveník ležiacej medzi obcami Spišské podhradie a Žehra (okres Spišská Nová Ves a Levoča). Je súčasťou areálu hradu, ale taktiež národnej prírodnej rezervácie so zdrojom travertínu so špecifickými vlastnosťami (Wróblewski – Gradziński – Hercman, 2010, s. 154n, Fig. 1), ktorý bol aj v 20. storočí vyhľadávaným stavebným materiálom. Rozširujúce sa malé lomy a ťažba travertínu odhaľovali aj staršie paleontologické a antropogénne vrstvy a areál pravekých sídlisk. Tieto miesta sa najneskôr v 80. rokoch 19. storočia dostali do pozornosti amatérskych hľadačov či nevedomých obyvateľov, ktorí „jeho náleziská stále rozrušujú a ničia. Výsledky vykopávok týchto nežiaducich bádateľov sú roztrúsené po súkromných zbierkach.“ O situácii bol nakoniec uvedený⁸ „štátny archeologický výskumný ústav“ v Prahe (Vencko, 1941, 11, 14n). V roku 1926 navštívil lokalitu český geológ

6 V archíve Podtatranského múzea v Poprade je na dokumentácii uvedený rok 1974. K súpisu nálezov je pripojený aj sprievodný list s dátumom 17. 3. 1982 od prof. B. Novotného (Archeologický seminár Filozofickej fakulty), kde sa uvádza, že posla múzeu súpis nálezov pochádzajúcich „z býv. súkromnej zbierky Doranského z Lendaku, pre archívne uloženie“.

7 Informáciu poskytol bývalý správca farnosti M. A. Hrtus, O. Praem.

8 Môžeme predpokladať, že správa vyšla z iniciatívy Jána Vencka.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 7: Archeologické nálezy zo zbierky, uložené na Krajskom pamiatkovom úrade Košice, pobočka Spišská Nová Ves so sídlom v Levoči (autor M. Hudáková). – Archaeological findings deposited in The Regional Monuments Board Košice, office Spišská Nová Ves, seat Levoča (author: M. Hudáková).

Obr. 8: Kamenný oílkač zo súkromnej zbierky Márie Mencákovvej (autor M. Hudáková). – Stone tool from private collection of Mária Macáková (author: M. Hudáková).

a paleontológ Jaroslav Petrbok, ktorý odtiaľto publikoval prvé neolitické nádoby (Petrbok, 1935, 86–87). Systematický výskum tu následne v rokoch 1931–1933 realizoval Dr. Jiří Neustupný z Národného múzea v Prahe, ktorý môžeme považovať za prvý archeologický výskum tohto druhu na Dreveníku. Pred ním tu ešte práce zisťovacieho charakteru realizoval aj V. Budaváry (podľa Novotný – Kovalčík, 1969, s. 4), s ktorým sa tak mohol dostať do kontaktu aj J. Vencko. Nálezy získané výskumom, ako aj terénnu dokumentáciu J. Neustupného majú uložené v Národnom múzeu v Prahe, časť je v depozitároch v Terezíne.⁹ Ide predovšetkým o veľké množstvo keramického a iného materiálu z eneolitu (všeobecne badenská kultúra) a nálezy zo strednej a mladej doby bronzovej, taktiež depot obsahujúci okrem bronzových artefaktov aj jantár a olovený predmet (porovnaj Vencko, 1941, s. 13; Novotný – Kovalčík, 1969, s. 4).¹⁰ Fotografia s nálezmi v autorstve „Dr. Neústupného“ s popisom „Z drevenického bronzového pokladu“ uverejnil vo svojej publikácii aj J. Vencko (1941, s. 14). V roku 1933 pokračoval už v systematickom archeologickom výskume opäť V. Budaváry, a to z poverenia Slovenského národného múzea. Ako uvádza J. Vencko (tamže, s. 14), podľa slov realizátora výskumu bola „... prebádaná mohutná kultúrna vrstva vo vstupnej časti jednej rokle.“ Množstvo nálezov pochádzajúcich z badenského sídliska bolo deponovaných v Slovenskom národnom múzeu.¹¹ Obaja dejatelia, Vojtech Budinský-Krička i Ján Vencko, ostali zrejme aj naďalej v kontakte. Vyplýva to aj z venovania v knihe *Z dejín okolia Spišského bradu*, ktorá vyšla v roku 1941 (obr. 3).¹²

Archeologické nálezy z Dreveníka, ktoré ostali v správe Jána Vencka, neskôr evidované ako súkromná zbierka A. Doranského z Lendaku, sa dostali do porovnávacej študijnej zbierky Archeologického seminára FiF UK v Bratislave, odkiaľ ale putovali späť do domovskej zbierkotvornej inštitúcie Podtatranského múzea v Poprade. Táto časť zbierky obsahovala 41 prevažne keramických artefaktov (inv. č. 1–41/74). Všetky môžeme datovať do obdobia klasickej až neskorej fázy badenskej kultúry (obr. 9).

9 Za informácie v rámci korešpondencie z roku 2018 veľmi pekne ďakujeme kolegovi z Národného múzea v Prahe.

10 V oboch publikáciách je uvedená informácia, že časť nálezov z Dreveníka, resp. časť ďalšieho depotu získalo aj Východoslovenské múzeum v Košiciach. Pozri aj Neustupný, 1938–1939, s. 201–220.

11 Ešte v roku 1931 bola v Časopise MSS, roč. 23, na strane 108 a ďalšej publikovaná správa o nálezoch z Dreveníka odovzdaných do SNM G. Miglierinim a I. Vinduškovi (Vencko, 1941, 14). K ďalším dejinám archeologického výskumu na Dreveníku pozri príspevok F. Javorského v publikácii Žitčák a kol., ed. 1999.

12 Text venovania: *Vysokováženému Pánovi, Pánu Vojtechovi Krička-Budavárymu s hlbokou úctou a vďakou, venuje pôvodca.*

Obr. 9: Výber nálezov zo súkromnej zbierky
A. Doranského z Lendaku, resp. zbierky J. Vencka.
Podtatranské múzeum v Poprade (autor: J. Mellnerová). –
Selected findings from private collection of A. Doranský
from Lendak, resp. J. Vencko's collection. Podtatranské
múzeum in Poprad (author: J. Mellnerová).

Obr. 10: Nálezy z Dreveníka (zbierka J. Vencko)
v porovnávacej zbierke Katedry archeológie
v Bratislave – výber (autor: J. Mellnerová). –
Findings from Dreveník (J. Vencko's collection) from the
comparative collection in the Department of Archaeology
in Bratislava – selected (author: J. Mellnerová).

Do zbierky J. Vencka patrila ešte ďalšia malá kolekcia nálezov (12 kusov), ktorá ostala v správe bratislavskej katedry archeológie. Súbor obsahuje keramiku rovnako badenského charakteru, dve šálky, nízky črpák so zrezaným dnom, hlinené koliesko (praslen), fragmenty keramiky asi z 3 nádob vrátane jedného dna (obr. 10) s prvkami typickými pre Horné Považie, Spiš, Šariš i územie východného Slovenska (podľa Horváthová 2010, obr. 11, 15, 17, a i.; Horváthová – Furmánek, 2005, obr. 6, 7, 9).

Ostatné nálezy z tejto významnej lokality, uložené v Archeologickom seminári, boli postupne v rokoch 1988–1989 taktiež prevedené do Popradského múzea v Poprade. Podľa súpisu tvorí súbor okolo 135 kusov keramiky a ojedinelé kamenné nástroje.

Zhrnutie

Osobnosť kňaza Jána Vencka má svoje pevné miesto v histórii Spiša a taktiež v dejinách archeológie, najmä medzivojnového obdobia 20. storočia. Vďaka svojmu záujmu a usilovnosti napísal a publikoval niekoľko prác o dejinách, venoval sa nielen stredovekým, ale i pravekým pamiatkam. V jeho publikáciách sú zachované ojedinelé dobové fotografie. Pred úplnou stratou zachránil informácie vo forme súpisov z archívu v Spišskom Štiavniku, ktorý bol neskôr zničený. Na poli archeologickom pripomíname okrem záchrany samotných archeologických nálezov aj jeho dôležitý vplyv na realizáciu terénnych výskumov, pričom jeho komunikácia so známymi profesionálnymi archeológmi J. Neustupným a V. Budinským-Kričkom zrejme nebola len okrajová. Značná časť jeho archeologickej zbierky je zachovaná, aj keď sa nachádza na viacerých miestach. Rovnaký osud má aj lokalita Dreveník, o ktorú sa J. Vencko tak intenzívne zaujímal. Doteraz ostáva väčšia časť jeho archeologickej zbierky nespracovaná.

PodĎakovanie

Autor Matúš Hudák ďakuje Márii Mencákovej za sprístupnenie rodinného archívu, osobných vecí z pozostalosti Jána Vencka. Vdp. Mgr. Danielovi Šalátovi za sprístupnenie archívu farnosti Spišský Štiavnik a Vdp. Mgr. Ľubomírovi Konfederákovi CM za sprístupnenie farského archívu v Bijacovciach. Ďakujeme Popradskému múzeu v Poprade za možnosť štúdia archeologickej súkromnej zbierky A. Doranského z Lendaku (zber J. Vencka) a ostatných súborov z Dreveníka. V neposlednom rade ďakujeme doc. PhDr. Michalovi Slivkovi, CSc. za poskytnutú literatúru a kópiu archívneho materiálu.

Poznámka

Príprava štúdie bola finančne podporená projektom grantovej agentúry VEGA č. 1/0100/19.

Literatúra

- ANTAŠ, Milan (1999). Historik a archeológ Ján Vencko (1969 – 1957), k 130. výročiu narodenia. In BODÁK, Ján, ed. *Historický zborník 9*. Martin : Matica Slovenská, s. 197–200.
- HORVÁTHOVÁ, Eva (2010). *Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia*. Nitra : AÚ SAV.
- HORVÁTHOVÁ, Eva – FURMÁNEK, Václav (2005). Príspevok k súčasnému poznaniu badenského osídlenia na výšinnom sídlisku Žehra-Dreveník. In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan, ed. *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2004*. Nitra : AÚ SAV, s. 91–134.
- JANKOVIČ, Vendelín (1974). Spišská historiografia. In MARSINA, Richard, ed. *Spišské mestá v stredoveku*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, s. 167.
- LOUBAL, Antonín (1934). Na okraj článku o pradobe vo Spiši. In *Kultúra*, roč. 6, č. 11–12, s. 760–766.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1938–1939). Poklad bronzů na Dreveníku ve Spiši. In *Sborník Národního Musea*, roč. 1, s. 201–220.
- NOVOTNÝ, Bohuslav – KOVALČÍK, R. M. (1969). *Katalóg archeologických pamiatok Spiša 1. Vlastivedná miestnosť – Spišské Podhradie*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo pre Podtatranské múzeum Poprad.
- PETRBOK, Jaroslav (1935). K profilu holocenní travertínové suti na Dreveníku. In *Příroda*, roč. 28, č. 3, s. 86–87.
- PIRKOVÁ, Katarína (2008). *Historici na Spiši*. Diplomová práca. Ružomberok.
- POLLA, Belo (1996). *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica Slovenská.
- RADVÁNI, Hadrián (2005). *Ján Vencko – kňaz a historik. 1869–1957. Život, dielo a literárna tvorba*. Trnava.
- SPIŠSKÝ, Hadrián (1957). Vdp. Ján Vencko odišiel z radov živých... In *Katolícke noviny*, 28. apríl 1957, s. 5.
- SPIŠSKÝ, Hadrián (1987). Spišský historik Ján Vencko. In *Katolícke noviny*, roč. 102, č. 15, s. 4.
- ŠPIRKO, Jozef (1943). Výchova kňazstva na území spišskej diecézy. Dejiny spišského seminára. In: *Spišský kňazský seminár v minulosti a prítomnosti*. Sborník z príležitosti nového oltára v seminárskej kaplnke. Spišská Kapitula: Slovenská Grafia. s. 65–169.
- VAEKO, Braňo (2000). *Spišský historici – Matej Vojtáš, Ján Vencko, Jozef Kútnik*. Rigorózná práca. Prešov.
- VENCKO, Ján (1927). *Dejiny Štiavnického opátstva na Spiši*. Ružomberok : Lev.

- VENCKO, Ján (1934). Pradoba okolia Spišského hradu do polovice XIII. In *Kultúra*, roč. 5, č. 10, s. 579–588.
- VENCKO, Ján (1934). Moja odpoveď. In *Kultúra*, roč. 6, č. 11–12, s. 766–768.
- VENCKO, Ján (1941). *Z dejín okolia Spišského hradu*. Spišské Podhradie : Edmund Schustek.
- WRÓBLEWSKI, Wojciech – GRADZIŃSKI, Michal – HERCMAN, Helena (2010). Suggestions on the allochthonous origin of terra rossa from Dreveník Hill (Spiš, Slovakia). In *Slovenský kras. Acta Carsologica Slovaca*, roč. 48, č. 2, s. 153–161.
- ŽIFČÁK, František a kol., ed. (1999). *Kronika mesta Spišské Podhradie slovom i obrazom*. Spišské Podhradie : Mesto Spišské Podhradie.

Pramene

Štátny archív Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča
 Fond Jána Vencka – nespracovaný
 Archív Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave
 Súkromný rodinný archív Márie Mencákovovej

Resumé

Ján Vencko – unprofessional archaeologist from Spiš (Zips)

The priest Ján Vencko (1869–1957) was an important personality in the history of Zips and in the history of archaeology of the interwar period in the 20th century as well. He was born in Spišský Štiavnik and studied at gymnasiums in Rožňava and Levoča from 1882 to 1887 (obr. 1). A turning point in his life occurred in 1882 when he fell ill with tuberculosis. He was treated in his hometown. At this time, his intense relationship to history and archaeology begun. He worked with the manor-house archive in Spišský Štiavnik and organized its inventory. As a result, he actually saved the inventory, because the archive was destroyed a few years later. Ján Vencko served as a priest in Bijacovce for 48 years in total (obr. 2). He spent his life after retirement in his parents' house in Spišský Štiavnik. He died in 1957 and was buried in Bijacovce.

Thanks to his interest and diligence, he wrote and published several works on history, focused on medieval period and prehistory as well. In addition, unique photos were preserved in his publications. It is

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

important and essential to highlight his connections to realization of archaeological field research and communication with professional archaeologists, such as J. Neustupný and V. Budinský-Krička.

Priest Andrej Doranský moved the archaeological collections to the manse in Lendak after the death of J. Vencko. In the following years, some of them got into different hands and institutions. Most of his archaeological collections are preserved, but deposited in several institutions (Podtatranské múzeum v Poprade, Department of archaeology, Faculty of Arts, Comenius University in Bratislava). The material from the site of Dreveník (Žehra district) which J. Vencko was interested in has the same story. Until now, most of his archaeological material has not been analyzed.

Mgr. Matúš Hudák

matus.hudak23@gmail.com

Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi

Letná 50

SK-052 01 Spišská Nová Ves

Mgr. Jana Mellnerová Šuteková, PhD.

jana.mellnerova@uniba.sk

Katedra archeológie

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

SK-811 02 Bratislava

**T. G. MASARYK,
PODPOROVATEL ČESKOSLOVENSKÉ ARCHEOLOGIE**

Jana Bezáková – Kateřina Blažková – Zuzana Bláhová-Sklenářová

Abstract

One of few financial funds for archaeological field research in the times of the „First (Czechoslovak) republic“ was the National Masaryk’s fund. Originated from the honorable gifts to President T. G. Masaryk, it was managed by the President’s Office and only the President made the decision about their distribution. Due to positive relations of T. G. Masaryk to archeology and archeological monuments on European scale the archeological field researches were among many different project funded by this fund. Requests of the archeologists for a subsidy were handled by the Chancellor, who submitted proposals to the President for approval. T. G. Masaryk also attended many of the subsidized archeological researches and was interested in their results. In March 1930 an exhibition of the archeological findings was held by on the occasion of President’s 80th birthday.

Keywords

Czechoslovakia – Archeology – Field Research – Sponsoring – T. G. Masaryk – Lány

Abstrakt

Jedním z mála zdrojů finančních prostředků na archeologické výzkumy v době první republiky byl Národní fond Masarykův. Byl spravován kanceláří prezidenta republiky, vznikl z čestných darů prezidentovi T. G. Masarykovi a o jejich distribuci rozhodoval výhradně prezident. Vzhledem k pozitivnímu vztahu T. G. Masaryka k archeologii a archeologickým památkám v evropském měřítku patřily archeologické výzkumy mezi mnoho různých projektů podporovaných z tohoto fondu. Žádosti archeologů o subvenci vyřizoval kancléř, který předkládal prezidentu republiky návrhy ke schválení. Většinu ze subvencovaných archeologických výzkumů T. G. Masaryk rovněž osobně navštěvoval a živě se zajímal o jejich výsledky. V březnu roku 1930 byly nálezy z těchto výzkumů představeny na výstavě v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze u příležitosti prezidentových 80. narozenin.

Klíčová slova

Československo – archeologie – výzkum – podpora – T. G. Masaryk – Lány

Národní fond Masarykův

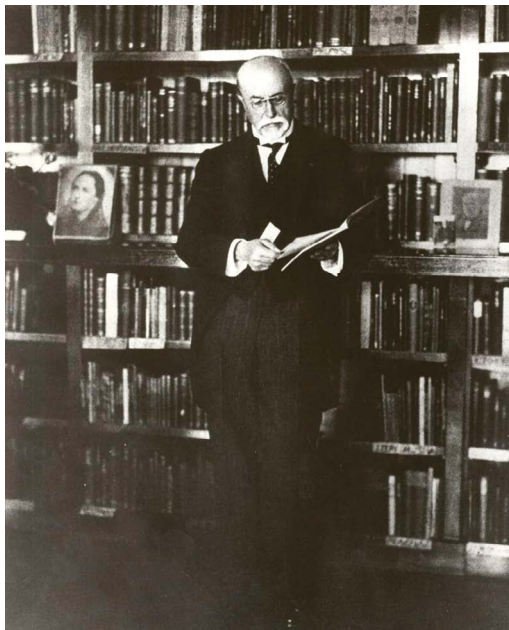
Národní fond Masarykův vznikl roku 1920, kdy u příležitosti 70. narozenin T. G. Masaryka (obr. 1, 2) bylo zákonem č. 318 z 15. dubna 1920 rozhodnuto o čestném daru prvnímu prezidentu Československa.¹

Zároveň vznikl speciální fond, který toto jmění spravoval a dále získával další prostředky od občanů, spolků, bank, velkých firem, korporací a dalších dárců. Správou fondu byl zpočátku pověřen komitét v čele s pražským primátorem Dr. Karlem Baxou, který měl na starosti také uspořádání oslav 70. narozenin T. G. Masaryka. Do září roku 1920 bylo na kontě fondu nashromážděno 39 miliónů korun. O jejich vydávání rozhodoval prezident T. G. Masaryk a jeho podmínkou bylo využití peněz ke vzdělávacím a humanitním účelům. Dne 20. listopadu 1920 uveřejnil denní tisk dopis prezidenta republiky, kde bylo přesně popsáno, jak mají být finance využity. Podporu z fondu získávali například studenti vysokých a středních škol, Liga proti tuberkulóze, Česká dětská nemocnice, spolek Ochrana matek a kojenců, Orientální ústav, Slovanský ústav, Ústav pro lidovou výživu, ale také Národopisné muzeum, Zemědělské muzeum a další instituce.

Koncem roku 1920 byla agenda Národního fondu Masarykova převedena pod správu prezidentské kanceláře, do rukou kancléře – tehdy Přemysla Šámala. Fond si ale udržel vlastní status, jeho jmění nepatřilo státu, nebylo spravováno státními orgány a nepodléhalo státnímu dozoru. Od začátku měl Národní fond Masarykův vlastní kancelář, vlastní registraturu a účetnictví. Fondem mohl disponovat pouze prezident republiky a z jeho pověření kancléř. Mnoho finančních prostředků se získávalo z bankovních úroků fondu. Právě z těchto úroků a z dalších darů rozhodl prezident Masaryk podporovat významné archeologické výzkumy.²

1 Archiv KPR, Národní fond Masarykův, K1, 1921–1947.

2 Archiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech, K III, složka 4.

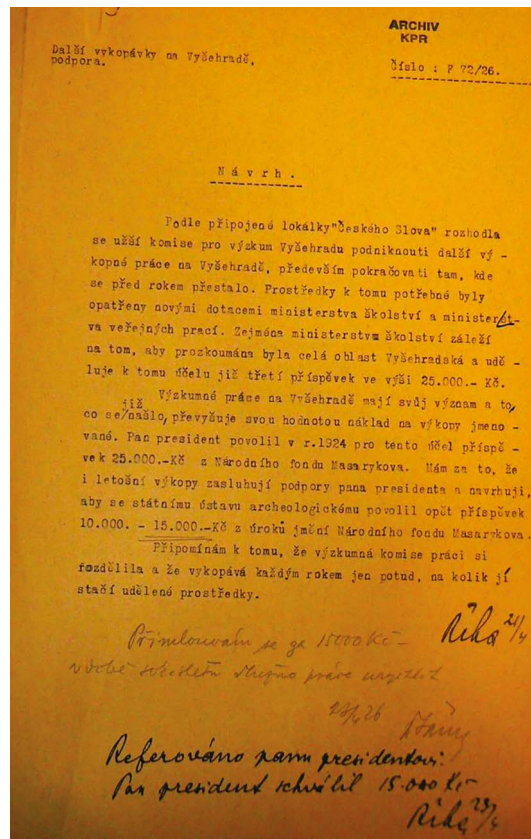
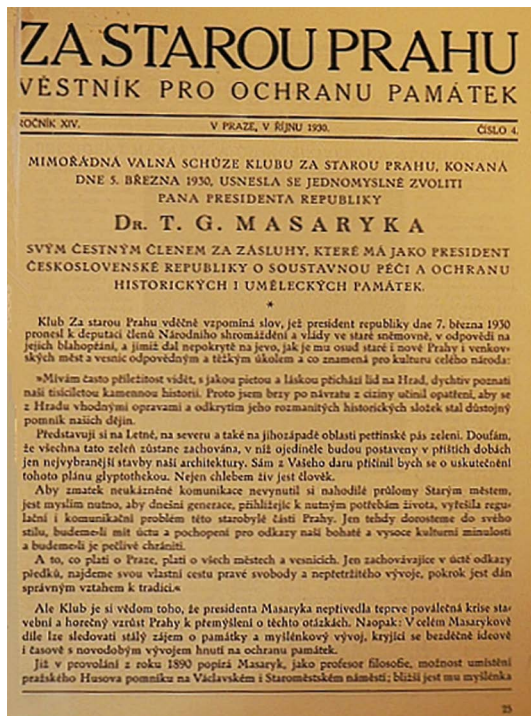
Obr. 1: T. G. Masaryk. (Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). –
T. G. Masaryk. (Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány).

Obr. 2: T. G. Masaryk ve své pracovně na Pražském
hradě. (Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). –
T. G. Masaryk in his cabinet in the Prague Castle.
(Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány).

1. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 3: Doporučující poznámky Jindřicha Říby, úředníka prezidentské kanceláře a správce fondu, k žádosti o příspěvek na další výzkumy na Vyšehradě v roce 1926. (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Pražský hrad). – Recommendation comments of Jindřich Říba, a Presidential Office officer and the fund administrator, to the subsidy application for next excavations at Vyšehrad in 1926. (The Presidential Office archive, Prague Castle).

Obr. 4: Titulní strana Věstníku pro ochranu památek Za starou Prahu z roku 1930 s oznámením o zvolení T. G. Masaryka čestným členem Klubu Za starou Prahu. (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Pražský hrad). – Věstník pro ochranu památek Za starou Prahu, 1930: the front-page with announcement of the election of T. G. Masaryk for honorary member of the Old Prague Club. (The Presidential Office archive, Prague Castle).

Významnou událostí v historii fondu byly oslavy 80. narozenin prezidenta T. G. Masaryka. Na jeho počest bylo zákonem č. 23 z 26. února 1930 uvolněno 20 miliónů korun. Kromě jiného byly z této částky hrazeny například nákupy obrazů českých mistrů pro sbírku Pražského hradu. Z popudu a nákladem Ministerstva školství a národní osvěty uspořádal v březnu toho roku československý Státní archeologický ústav v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea v Praze výstavu nálezů z výzkumů finančně podpořených z Národního fondu Masarykova. Nákladem ministerstva byl k výstavě vydán také drobný tištěný průvodce se soupisem prezentovaných výzkumů (Výstava antických a pravěkých nálezů a výkopů uspořádaná v Uměleckoprůmyslovém muzeu k počtě osmdesátin presidenta Československé republiky T. G. Masaryka, 1930).³ Národní fond Masarykův fungoval v původní podobě i po Masarykově smrti. Za nacistické okupace sice nedošlo k jeho zrušení, ale musel být přejmenován na Prezidentův fond národní. V této podobě pak existoval až do roku 1952.⁴

T. G. Masaryk a jeho vztah k archeologii

„Třeba sám nebyl archeologem, bude jméno presidenta Dr. T. G. Masaryka vždy uváděno v československé archeologii mezi předními podporovateli archeologického badání.“

(Albín Stocký 1930)

Už v době svého profesorského působení byl Masaryk mezi archeology znám jako osvícený obdivovatel vědy ve všech oblastech lidského zkoumání, avšak pro archeologii měl až slabost. Byl to právě on, u koho Karel Absolon jako student v roce 1909 skládal na filosofické fakultě české univerzity v Praze rigorózní zkoušky z filozofie, a také právě on přivedl Lubora Niederleho na dráhu archeologie.

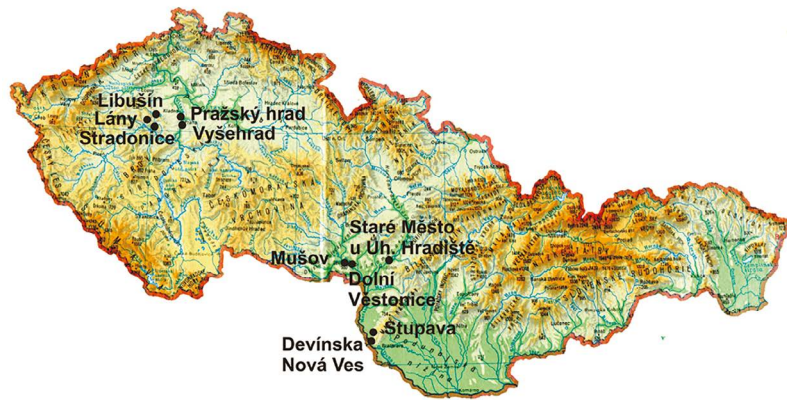
V prezidentském období jeho zájem pokračoval prostřednictvím konkrétní finanční podpory z Národního fondu Masarykova. T. G. M. chápal význam archeologických památek jako kulturního dědictví národa, jehož ochrana je nezbytná. Vzhledem k absenci právního rámce a systému památkové péče však bylo financování archeologických výzkumů v době první republiky problematické, čehož si byl Masaryk zřejmě dobře vědom.

³ Za možnost nahlédnout do tištěného průvodce srdečně děkujeme pracovnícím Knihovny Uměleckoprůmyslového muzea v Praze.

⁴ Archiv KPR, Národní fond Masarykův, K1, 1921–1947.

Obr. 5: Mapa archeologických výzkumů
subvencovaných z Národního fondu Masarykova.
(Vypracovala Z. Bláhová-Sklenářová.
Mapový podklad: ČSSR, fyzickogeografická
mapa 1:3 000 000, archiv autorky). –
A map of excavations submitted by the
National Masaryk's Fund.
(Elaborated by Z. Bláhová-Sklenářová.
Map source: the author's archive).

Proto, když od archeologů přicházely žádosti o finanční podporu výzkumů takových lokalit jako Pražský hrad, Vyšehrad, keltské oppidum ve Stradonicích u Nižboru, slovanské hradiště u Libušína, vojenský tábor z doby římské u Mušova, velkomoravské lokality u Starého Města u Uherského Hradiště, ale také římský kastel u Stupavy či raně slovanské pohřebiště v Devínské Nové Vsi u Bratislavy, neváhal, vždy se snažil vyhovět v plné výši a opakovaně. V našem příspěvku se budeme věnovat geograficky zajímavé skupině tří lokalit západně od Prahy, zhruba mezi Kladnem, Rakovníkem a Berounem. Přesto je však potřeba pro představu o nákladech tehdejších archeologických výzkumů uvést alespoň některé částky věnované na výzkumy ostatních lokalit.

Výzkum Pražského hradu ponecháme stranou, ten byl financován pravidelně v návaznosti na stavební práce a úpravy prostor, koneckonců o častých návštěvách prezidenta, jenž přímo na Hradě sídlil a úřadoval, hovoří četné záznamy ve výkopových denících. Připomeňme však podobně výrazně podporovaný výzkum Vyšehradu, na který komise pověřená výkopem obdržela kromě příspěvku z Masarykova fondu národního ve výši 25 000 Kč v roce 1924 také subvenci ve výši 25 000 Kč od Ministerstva školství, dalších 10 000 Kč z Ministerstva veřejných prací a vrchní ředitel Živnostenské banky Jaroslav Preiss dal komisi k dispozici 20 000 Kč. Bylo též jednáno s městem Prahou o částce 25 000

Kč. Ministerstvo pošt a telegrafů propůjčilo zdarma nákladní automobil k odvážení vykopané zeminy. Výzkum pokračoval i v následujících letech za výrazné finanční podpory z Národního fondu Masarykova: v roce 1929 částkou 15 000 Kč, v roce 1930 částkou 10 000 Kč, v roce 1934 částkou 3 000 Kč a v roce 1936 částkou 15 000 Kč.

Z Národního fondu Masarykova byla v době první československé republiky vyplacena mimořádně vysoká částka také na vybudování pavilonu Anthropos v Brně ve výši 500 000 Kč. Zde se jistě projevila osobní známost s Karlem Absolonem, který prezidenta pravidelně zval na výzkumy do Dolních Věstonic, neméně však také Absolonovy propagační schopnosti.

Na podporu výzkumu ve Starém Městě u Uherského Hradiště nejprve místní Muzejní spolek obdržel dotaci 500 Kč; vzápětí byl vyplacen státní příspěvek ve výši 5 000 Kč, povolený místopředsedou vlády Dr. Šrámkem z Národního fondu Masarykova.

V roce 1927 zahájil Státní archeologický ústav v Praze také systematický výzkum římského tábora u Mušova. Podle dobových dokumentů obdržel ústav v tomto roce dotaci na výzkum Mušova a Děvína ve výši 50 000 Kč, a v roce 1928 výzkumy osobně navštívil i prezident T. G. Masaryk.

O finanční podpoře Eisnerova výzkumu avarsko-slovanského pohřebiště u Devínské Nové Vsi a Gnrsova výzkumu římského tábora u Stupavy z tohoto fondu bohužel nemáme přímé doklady; že však subvencovány byly, se domníváme proto, že archeologické nálezy odtamtud byly spolu s nálezy z ostatních Masarykem finančně podpořených výzkumů vystaveny v roce 1930 na výše uvedené výstavě u příležitosti jeho 80. narozenin. Zda prezident výzkumy osobně navštívil a jakou částkou na ně přispěl, se však nepodařilo dohledat. Ze Zpráv československého Státního archeologického ústavu však víme, že v roce 1933 bylo z Národního fondu Masarykova na archeologii vyčleněno 95 000 Kč, takže je více než pravděpodobné, že část těchto prostředků byla použita i na jejich dokončení.⁵ O konkrétních částkách na výzkumy mohyl u Lán, stradonického oppida a hradiště Libušín pojednáváme v další části příspěvku.

Od roku 1924 do roku 1933 tak bylo dle našich zjištění minimálně na výzkumy výše uvedených šesti lokalit (bez Pražského hradu) a dále pojednávaných tří lokalit vynaloženo z Národního fondu Masarykova 775 500 Kč, což je na tehdejší poměry vcelku velkorysý obnos finančních prostředků.

⁵ Archiv KPR, Národní fond Masarykův, K 1, 1921–1947.

*Obr. 6: T. G. Masaryk na Stockého výzkumu mohyl u Lán. (Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). –
T. G. Masaryk visiting Stocký's excavation of the barrows near Lány.
(Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány).*

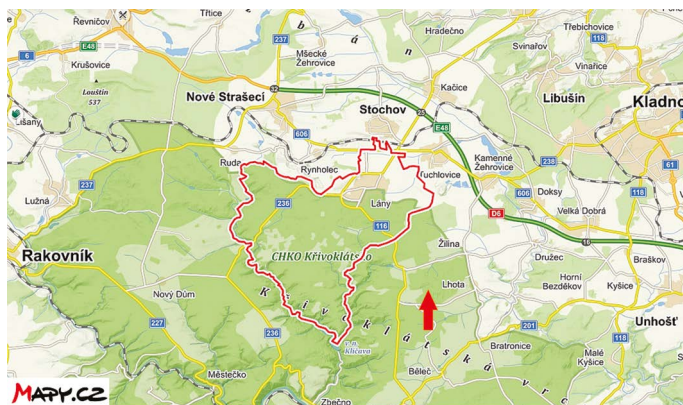

Mohylové pohřebiště u Lán (k. ú. Lhota u Kamenných Žehrovic, okr. Kladno)

Lánské mohyly mají tu výhodu, že se nacházejí ve stále zalesněném prostředí, a tak nebyly v průběhu tisíciletí zničeny intenzivní zemědělskou činností.

Lokalita je situována v lese pod Žilinským vrchem a nižším návrším označovaným jako Spanilá či Panina hůrka, v lesním oddílu „V hrobích“. Přes to, že nebyla nikdy součástí lánské obory (jak se někdy mylně uvádí) a je volně přístupná, byla ušetřena ničivých zásahů vandalů, hledačů pokladů i lesních dělníků. Výzkum byl prováděn metodou středového vkopu a zanechal mohyly v podobě připomínající starší důlní díla v okolí (obvaly, odvaly). Z metodologického hlediska je to sice s ohledem na dobu, kdy se výzkum konal, spíše tristní, výsledná (a po výzkumu do původního stavu neupravená) klamavá podoba je však zřejmě paradoxně ochránila.

Výzkum, který trval s přestávkami od roku 1926 až do roku 1948, vedli nejprve Albín Stocký, pracovník Národního muzea (NM) a od r. 1929 profesor Univerzity Karlovy, a jeho nástupce v NM Jiří Neustupný.

Obr. 7: Poloha mohyl u Lán.

(Zdroj: mapy.cz – Turistická, dostupné online: <https://lnk.sk/gR38>, upraveno). –

The situation of the barrows near Lány.

(Map source: mapy.cz, modified).

Obr. 8: Stav mohyl v roce 2018 se stále patrnými

stopami po archeologickém výzkumu. Foto K. Blažková. –

The state of barrows in 2018, impact of the former excavations is still visible. Photo by K. Blažková.

Obr. 9: Jiří Neustupný (první zleva) jako asistent
A. Stockého při výzkumu lánských mohyl:
pálení sbrabaného listí na očistěné ploše
(Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). –
Jiří Neustupný (the first person from the left)
as Stocký's field assistant at the excavation
of barrows near Lány: cleaning of the surface
(Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány).

Výsledky výzkumu nebyly nikdy samostatně publikovány. J. Schráníl ve své syntéze zpracovávané souběžně s první fází výzkumu aktuálně zařadil údaje, že některé mohyly byly nasypány z prosté hlíny bez kamenných konstrukcí a že pod jednou se podařilo dokonce odkrýt zuhelnatělá dřeva, považovaná za zbytky pohřební hranice (Schráníl, 1928, s. 117, 118, 133).⁶ Movité nálezy uveřejnil nejpodrobněji Antonín Beneš, ovšem také jen ve shrnující práci (Beneš, 1959, s. 40). Hroby byly popsány jako žárové, ostatky s výbavou umístěny na povrchu země pod mohylou. Movité archeologické nálezy jsou uloženy v Národním muzeu (aktuálně v depozitáři v Terezíně, pod inv. č. 40 837–40 843 a 40 891–40 931).⁷

Jde především o keramické nádoby (mísy, hrnce, amfory s rytou geometrickou a plastickou výzdobou) a bronzové artefakty: čepel dýky se čtyřmi otvory pro nýty, jimiž byl přichycen nejspíše dřevěný jílec, nebo bronzová sekerka. Keramické nádoby jsou dnes ve fragmentárním stavu, ale podle zbytků sádry a na základě fotografií v archivu ARÚ víme, že původně byly rekonstruovány.⁸

6 Nelze dnes ověřit, kresebná dokumentace neexistuje. Informace o nálezech byly čerpány z inventárních karet NM a z fotodokumentace uložené v Archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR, v.v.i., za jejíž poskytnutí děkujeme M. Starcové.

7 A. Beneš má nesprávně 40837–40921 (Beneš, 1959, s. 40).

8 Archiv ARÚ AV ČR, v.v.i., č.j. 1182/1941.

Obr. 10: Část keramické nádoby s plastickou výzdobou.

Sbírka Národního muzea, inv. č. H1-40890. –

A fragment of ceramic vessel with relief decoration.

The collection of the National Museum, Prague, inventory number H1-40980.

*Obr. 11: Bronzová sekera. Sbírka Národního muzea,
inv. č. H1-40843. –*

*A bronze axe. The collection of the National Museum,
Prague, inventory number H1-40843.*

Mohyla I obsahovala podle Benešova soupisu (Beneš, 1959, s. 40) žárový hrob a v jeho výbavě mísu (v. 97), zlomky tří dalších nádob, čepel dýčky (d. 80) a čepel dlouhé dýky⁹ se čtyřmi nýty (d. 307). Mohyla II kryla žárový hrob, v němž byla amfora (v. 155) a zlomky více dalších nádob. Z mohyly III uvádí Beneš pouze zlomky mísy na nožce a misky (při revizi se do mohyly III podle sáčků hlásila velká amforovitá nádoba s rytou geometrickou výzdobou a velká mísa), z mohyly IV zlomky více nádob (podle nynější revize další velká amforovitá nádoba s rytou geometrickou výzdobou, mísa s hrotitými laloky na okrajích, fragment středně velké soudkovité nádoby se svisle rýhovaným tělem a zlomky dalších nádob větších i menších) a „část dřevěné roubené hranice“, o ostatcích ani o pohřebním ritu se nezmiňuje. Mohyla V (opět se žárovým hrobem) obsahovala dle Beneše sekeru s lištami (d. 140) a zlomky více nádob (ty se však na základě revize jeví jako nesoučasné – jde mimo jiné o fragmenty silnostěnné nádoby s tuhovaným vnějším povrchem). Postavení sekery v číselné řadě by přitom nasvědčovalo spíše příslušnosti k mohyle I. K dlouhé dýce či spíše již mečiku z mohyly 1 patřily zlomky pochvy ze dvou tenkých dřív z lipového dřeva. Pro účely putovní výstavy Muzea T. G. M. Rakovník o Masarykově podpoře výzkumů v roce 2008 byly vyrobeny kopie a hypotetické rekonstrukce vybraných předmětů (amfory, misky, dýka).

Obr. 12: Hypotetická rekonstrukce nádoby z mohyl podle nálezů ze sbírky NM, vyrobené v roce 2008 pro expozici Muzea T. G. Masaryka v Lánech.

Foto Muzeum T. G. Masaryka v Lánech. – A hypothetical reconstruction of vessel from the barrows near Lány, based on the fragments from the National Museum's collections, made in 2008 for the exposition of the Museum of T. G. M. in Lány. Photo Museum of T. G. M. in Lány.

9 Dýka je v současné době na konzervaci. Za laskavou informaci děkujeme PhDr. Marice Tisucké, Ph.D., vedoucí oddělení pravěku a antického starověku Historického muzea NM.

Nálezky nebyly zatím odborně vyhodnoceny, nicméně po předběžné prohlídce v depozitáři NM lze konstatovat, že reprezentují jednak prostředí mohylových kultur střední doby bronzové (keramika podle zastoupení bohaté ryté geometrické výzdoby jeví určitou tendenci k tradici českofalcké mohylové kultury, což vzhledem k poloze lokality v rámci středních Čech nepřekvapuje; komplexněji bude možno soubor hodnotit po podrobnější celkové analýze), jednak je zastoupena pravděpodobně i doba halštatská.

V r. 2011 provedl student Jan Šnobl (ZČU Plzeň) pro účely své bakalářské práce detailní zaměření pohřebiště totální stanicí a na základě získaných dat vypracoval trojrozměrný model terénu v prostředí programů ArcMap 9.3 a MicroStation V8, jenž se stal důležitým vodítkem při novodobé reidentifikaci mohyl v terénu. (Šnobl, 2011)

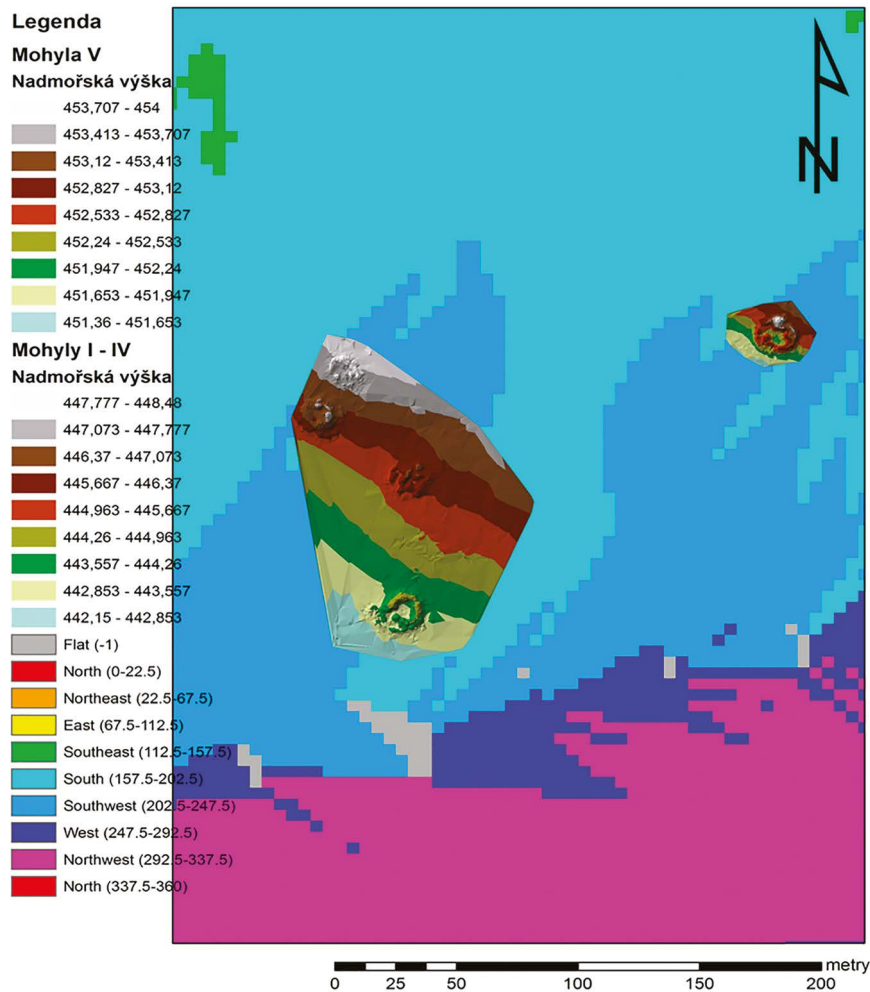
V létě roku 2018 poté provedlo Muzeum T. G. M. Rakovník revizní povrchový průzkum lokality za použití detektoru kovů v okolí hromad a přímo na nich, který přinesl 4 ks prvorepublikových haléřů a hliníkovou zátku od piva Pražan. Kromě toho byl vizuálně zjištěn rozdíl ve velikosti jednotlivých mohyl a geologem bylo potvrzeno, že odvaly z vykopaných mohyl nejsou pouze hlinité, ale obsahují kameny, a to vzdálenějšího původu.¹⁰ Původní úmysl J. Böhma v roce 1948 uvést mohyly do původního stavu a označit je informační tabulí nebyl evidentně nikdy doveden k realizaci.¹¹ Ve spojení s oslavami Mezinárodního dne archeologie 20. října 2018 a 100. výročí založení Československé republiky vedlo archeologické oddělení muzea na tuto archeologickou lokalitu naučnou vycházku pro veřejnost. Nikoli však přes lánskou oboru, jak tam pravidelně jezdíval T. G. M. na svém hnědáku Hektorovi, pokud trávil čas na Lánském zámku, ale pěšky z nejbližší vsi Lhoty. Zachovalo se několik fotografií a také dobových článků, které vypovídají o častém setkávání obyvatel s prezidentem na výzkumu:

„Jednoho dne bylo v I. třídě ráno před vyučováním neobyčejně živo [...] a Ruženka vypravovala: „Včera po škole šla jsem s Božkou Herynkovic a Máňou Kohoutovou na „Bukovku“ na bodlák. Brzy jsme měly košíky plné a šly jsme pomalu domů. V lese jest nyní tak krásně, že se nám z něho ani nechtělo. Přišly jsme až k místu, kde dělníci na přání

¹⁰ Za konzultaci děkujeme RNDr. Karlu Žákovi (Geologický ústav AV ČR, v.v.i.).

¹¹ Archiv ARÚ AV ČR, v.v.i., č.j.676/1948.

Obr. 13: Barevné vyznačení orientace a nadmořské výšky s patrnými rozdíly v místech pěti mohyl. (Šnobl 2011, obr. 4). – Orientation and elevation in the cemetery area, the five barrows are fairly evident. (Šnobl 2011, obr. 4).

Lhota (okr. Kladno)

Orientace svahů na lokalitě a nadmořská výška mohyl

Obr. 14: *President Masaryk u mohyl, obklopen účastníky archeologické komise dne 10. května 1926. Zprava: Přemysl Šámal, Karel Buchtela, Zdeněk Wirth, Karel Guth, T. G. Masaryk, Alice Masaryková, Karel Strnad a lesní personál. (Foto A. Stocký. Zdroj: Wirth, 1937, s. 1).* – *President Masaryk at the barrows near Lány, surrounded by participants of archaeological committee on 10th May 1926. From the right: Přemysl Šámal, Karel Buchtela, Zdeněk Wirth, Karel Guth, T. G. Masaryk, Alice Masaryková, Karel Strnad and local forestry staff. (Photo A. Stocký. Source: Wirth, 1937, s. 1).*

pana presidenta prokopávají staré mohyly. Babička Sedláčková ze Lhoty seděla nedaleko na pařezu [...] dost těžko došla do lesa, aby viděla pana presidenta, který se často přijede podívat, jak práce pokračuje. To už tam také byla Dr. Alice Masaryková a ještě dvě slečny; rozmlouvala s babičkou Sedláčkovou. A pak za chvíli přijel pan prezident. Pozdravil, bhitě s koně seskočil a šel se podívat ještě za nějakými pány k mohylám...pak tam byli studenti z kladenské reálky s pány profesory; pan prezident s nimi mluvil, a potom zavolal babičku Sedláčkovou, aby šla s nimi posvačit. Tak si sedli všichni na pařezy, pili kávu, jedli chleba s máslem a bovořili [...].“ (As. P. Žilina, 1928)

Z korespondence zachované v archivu Kanceláře prezidenta republiky vyplývá, že tento výzkum inicioval už roku 1922 přímo prezident T. G. Masaryk, který delegoval kancléře Přemysla Šámala, aby na základě zpráv od lesních správců osobně kontaktoval Albína Stockého s výzvou k návštěvě místa a odborným výkopům s navrhovanou subvencí 5 000 Kč (Stocký, 1929, s. 27–29). Není bez zajímavosti, že Stockému v prvním roce stačilo pouhých 1 500 Kč.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 15a, b: Momentky z prezidentské návštěvy na výzkumu: studenti kladenského chlapeckého gymnázia na výzkumu, kde se potkali s T. G. Masarykem; svačina s T. G. Masarykem. Nedatováno.

(Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech a Archiv ARÚ AV ČR, n.v.i.). –

Snapshots from the President's visit at the excavation: students from High school in Kladno meet T. G. Masaryk; a picnic with T. G. Masaryk. Not dated. (Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány and Archive of the Institute of Archaeology of the CAS, Prague).

Obr. 16: Záběr na skupinu najatých kopáčů s A. Stockým, sedícím na vrcholu mohyly. (Archiv ARÚ AV ČR v Praze, v.v.i.) – A group of hired workers with A. Stocký, sitting on the top of a barrow (Archive of the Institute of Archaeology of the CAS, Prague).

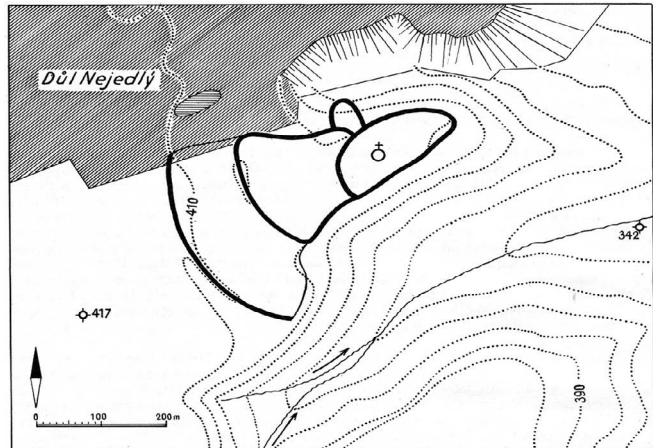
Nálezy a fotodokumentaci Stocký prezentoval přímo prezidentovi, který měl o výzkum enormní zájem, neboť byl – nejspíše vzhledem k osobní znalosti místa ze svých vyjížděk na koni – otcem myšlenky prozkoumání mohyl. U příležitosti další výzkumné sezóny v roce 1927 navštívil Stocký na popud prezidentské kanceláře také zříceninu hradu Jivna a hradiště v poloze Zadní Šance v lánské oboře, kde si povšiml, že valy jsou zpevněny kameny deformovanými žárem.¹² Také tyto lokality nadále monitorujeme; v roce 2015 provedlo archeologické oddělení rakovnického muzea orientační průzkum, který jednak potvrdil výskyt žárem deformovaných kamenů v tělese valů, jednak přinesl nečetné nálezy keramických zlomků pravděpodobně z doby bronzové až halštatské a bronzové pečetiřtkovité jehlice z konce střední až počátku mladší doby bronzové (Blažková et al., 2015).

Raně středověké (slovanské) hradiště Libušín (o. Kladno)

Hradiště Libušín bylo tradičně považováno za velmi starobylé, již kronikář Kosmas jej označil za kdysi mocné sídlo bájně kněžny Libuše. První archeologické výkopy zde prováděl již Matyáš Kalina z Jäthensteina r. 1835 (ten také lokalitu poprvé popsal), na počátku 20. století pak J. L. Pič (přehled staršího bádání a shrnutí výsledků Kabát – Vaňa, 1971, s. 185–188); hlavní poznatky pocházejí z výzkumu J. Böhma (1949–1956) a J. Kabáta a Z.

¹² Archiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech, K III, složka 4.

Obr. 17: Hradiště Libušín – schematický plán
(Sláma, 1988, obr. 13). –
The Libušín hillfort, a schematic plan
(Sláma, 1988, fig. 13).

Váni na přelomu 60. a 70. let 20. století (podrobné vyhodnocení obou viz v pojednání Kabát – Váňa, 1971). Výzkum, který na Libušíně roku 1929 provedl Státní archeologický ústav nákladem T. G. Masaryka, měl vnést jasno do vleklé diskuse o době založení a významu Libušína. V terénu byl zaměřen na zdiva odkrytá předtím dělníky z nedalekého dolu Schoeller (opevnění na severním okraji hradiště nad studánkou, základy hypotetického knížecího paláce) a na tzv. Libušínu mohylu, v níž J. L. Píč odkryl zdiva, která považoval za základy románského kostela. Nově byl zjištěn hluboký úvoz vedoucí ke studánce na severním svahu a zbytky opevnění s čelní kamennou plentou zděnou na sucho.

V době od 6. května do 22. července 1929 proběhla první etapa výzkumu na vnitřní ploše hradiště; Masaryk výzkum podle svého zvyku také navštívil a dal se seznámit s průběžnými výsledky. Státní archeologický ústav dostal z Národního fondu Masarykova v r. 1927 na práce na Libušíně 15 000 Kč, v r. 1929 požádal na dokončení prací o dalších 5 000 Kč.

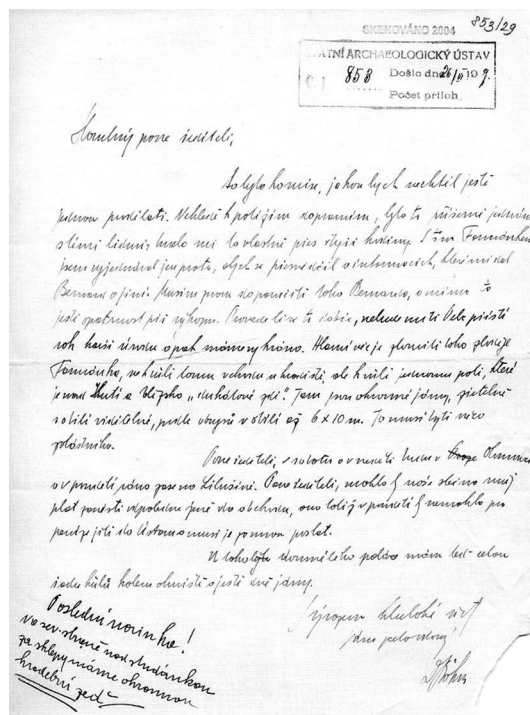
Již tehdy umožnily poznatky zařadit hradiště do 9.–10. století. Výzkum Libušína byl ve své době průkopnický – hlavní doba systematických odkryvů měla přijít teprve v 70. letech. Díky tomu také byla další kampaň na Libušíně zahájena brzy po válce (1949).

Obr. 18: Masarykova návštěva na Líbušíně v roce 1927: T. G. M. sleduje výklad J. Böhma. (Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). – Visit of T. G. M. at Líbušín in 1927: T. G. Masaryk follows the presentation of J. Böhm (Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Láry).

Obr. 19: Zpráva J. Böhma pro ředitele StAÚ K. Buchtelu z června 1929 o jednáních ohledně výzkumu u Stradonic. Poznámka na rohu se týká Líbušína: „Poslední novinka! Na sev. straně nad studánkou za sklepem máme obromnou hradební zed!“ (podtrženi je původní).

(Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Pražský hrad). – J. Böhm's report for the Director of the State Archaeological Institute K. Buchtela on negotiations about excavations at Stradonice. The hand-written comment on the edge concerning the contemporary excavations at Líbušín: „Last news! We have a huge fortification wall on the northern side near the well behind the cellar!“ (The Presidential Office archive, Prague Castle).

Výzkumy na Libušíně a Budči poprvé prokázaly, že raně středověká hradiště nebyla opevněna valovými násypy, jak se běžně předpokládalo, ale skutečnými dřevohliněnými hradbami s kamennými plentami, a že dnešní valy jsou jen jejich destrukce. V tomto ohledu měli badatelé s Libušínem vůbec štěstí, neboť jeho opevnění (v různých částech různé konstrukce podle strategických potřeb) je dodnes snad nejlepším příkladem raně středověké fortifikace u nás. Výsledky výzkumů byly představeny na výstavě k uctění osmdesátých narozenin prezidenta republiky v březnu 1930.

Vnitřní zástavbě hradiště se výzkumy příliš nevěnovaly. Bylo nicméně zjištěno, že domnělá podezdívka knížecího paláce je ve skutečnosti sklepní místnost pozdně románské budovy z konce 13. století, po jejímž zničení byly na tomtéž místě vystavěny kamenné stavby nejspíše v raném novověku. Domnělý kostelík z tzv. „Libušiny mohyly“ je shluk menších obytných místností, zřejmě středověký vesnický dům, na jehož místě vzniklo „renesanční“ smetiště.

Keltské oppidum Stradonice (okr. Beroun)

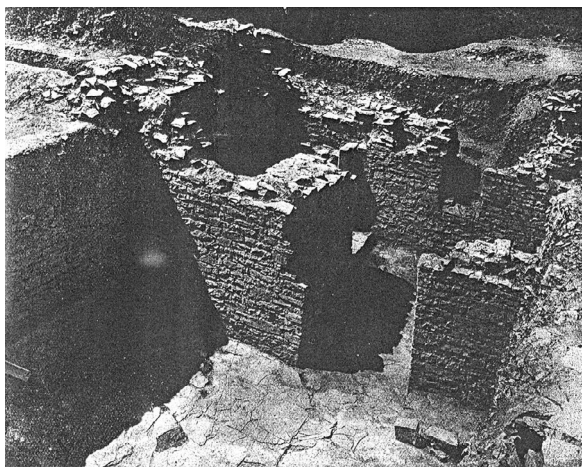
Hradiště u Stradonic (nejnověji Venclová – Valentová, 2012, tam viz přehled výzkumů a odkazy na literaturu) vstoupilo do sféry zájmu archeologie roku 1877, kdy zde byl nalezen poklad zlatých a stříbrných mincí. Při následující „zlaté horečce“ byla lokalita nekontrolovaně drancována a s nálezů se čile obchodovalo. Z nedostatku originálních nálezů se v okolí hojně vyráběla falza kovových i keramických „starožitností“. Nálezy ze Stradonic se octly v celé řadě evropských muzejních a univerzitních sbírkách, nejobsáhlejší soubor je uložen v Národním muzeu v Praze. Výzkum J. L. Píče (NM) v roce 1894 a znovu 1902 zachytil průběh fortifikace, již tvořila hradba z nasucho kladených kamenů; Píčovu terénní dokumentaci bohužel postrádáme. Píčova monumentální publikace nicméně vzbudila zájem o Stradonice v zahraničí a pomohla posunout evropské bádání o době laténské.

Na Píče navázal v roce 1929 jeho nástupce v NM Albín Stocký. Jeho žádost o přidělení subvence na výzkum Hradiště u Stradonic (ve spolupráci se Státním archeologickým ústavem – dotaci mohla získat jen státní instituce a tou tehdy NM ještě nebylo) byla odůvodněna především snahou zjistit stav Hradiště a koncipovat program budoucích výzkumů na příští roky (nepokračovalo se však, zřejmě kvůli Stockého odchodu na UK).

Obr. 20: Libušín, výzkum roku 1929: vlevo relikty středověkého vesnického domu, vpravo odhalené sklepy budovy z počátku 16. stol. (Fotoarchiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech). –

Libušín, excavations in 1929: relics of a medieval peasant house on the left, cellars remaining from an early 16th century building on the right (Photoarchive of the Museum of T. G. M. in Lány).

Obr. 21: Letecký snímek oppida ve Stradonicích u Nižboru. Foto I. Benková, ÚAPPSC. –
The hillfort Hradiště at Stradonice near Nižbor –
Aerial photograph of the celtic oppidum.
Photo by I. Benková, ÚAPPSC.

Obr. 22: Stradonice, plán výzkumu oppida od A. Stockého z roku 1929 (Archiv ARÚ AV ČR, v.v.i.). –
Stradonice, the plan of excavations at the oppidum by
A. Stocký, 1929. (Archive of the Institute of
Archaeology of the CAS, Prague).

Zároveň měl být zahájen soustavný výzkum opevnění a některých vnitřních ploch hradiště, cílem bylo i ověření dosavadních nálezů vzhledem k množství padělků.

Z toho je vidět, že výzkum byl pojat na svou dobu velmi moderně. Na strategii se zřejmě výrazně podílel Jaroslav Böhm. Byly podrobně prokopány čtyři hektary plochy, někde až do hloubky 5 m. Odkryv se soustředil především na severovýchodní předhradí na svah nad Berounkou ke hřbitovu. Objevena byla řada půdorysů obytných staveb, několik metrů hluboká studna, množství movitých nálezů.

Nejdůležitější výsledek přinesl výzkum valu (tj. destrukce hradby) se zajímavou kamennou konstrukcí. Zpráva kanceláře presidenta republiky po skončení výzkumu v r. 1929 uvádí, že *„nalezený val svoji neobyčejnou důkladností dokazuje, že tu šlo o rozsáblé oppidum, v němž bylo několik čtvrtí, podle toho, čím se obyvatelé zabývali.“* (Venclová – Valentová, 2012, s. 12). V prokopané části byla odkryta čtvrt', jejíž obyvatelé se zabývali chovem dobytka a lovem.

Není známo, zda na výzkum přijel sám T. G. M. V dochovaných dokumentech (Venclová – Valentová, 2012, s. 11–12) je jako návštěva jmenován konservátor Anton Gnirs, historik umění a památkář Eduard Šitler, ze zahraničních zde byl německý archeolog Gerhard Bersu (*„a žasť“* – z dopisu Stockého Buchtelovi).

To však již výzkum pro nedostatek peněz končil. K publikaci z různých důvodů nedošlo, nevznikla ani souhrnná podrobnější zpráva a dokumentace se ztratila. Nálezový fond byl zpracován a oceněn až před několika lety (Venclová – Valentová, 2012).

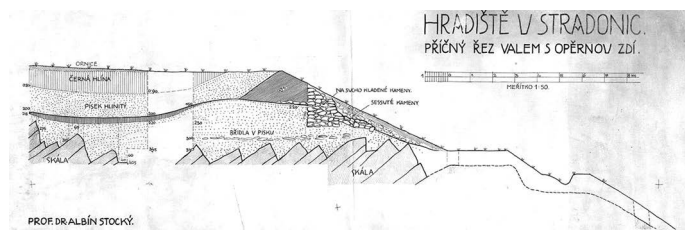
Schválená částka z Národního fondu Masarykova činila 25 000 Kč, dalších 6000 Kč bylo z fondu uvolněno dodatečně, a to na letecké snímkování, jež si Státní archeologický ústav domluvil s vojenskou správou (jestliže vůbec proběhlo, pak jsou jeho výstupy rovněž nezvěstné).

V 50. letech 20. století se předpokládalo, že předchozí výkopy hradiště natolik poškodily, že se na něm nedochovaly souvislé situace s větší vypovídací hodnotou, a pro systematický výzkum byla vybrána jiná oppida (Hrazany, Hradiště nad Závistí). Až záchranný výzkum při stavbě plynovodu v r. 1981 (Alena Rybová, Petr Drda, ARÚ ČSAV v Praze) ukázal, že jihovýchodní část oppida byla dřívějšími zásahy po-

Obr. 23a, b: Stradonice, snímky z terénních odkryvů: okraj plochy nad stráží směrem k řece. (Archiv ARÚ AV ČR v Praze, n.v.i.). –

Stradonice, photos from excavations: the edge of area above a ravine in the direction to the river (Archive of the Institute of Archaeology of the CAS, Prague).

Obr. 24: Stradonice, příčný řez valem od A. Stockého.

Archiv ARÚ AV ČR v Praze, n.v.i. –

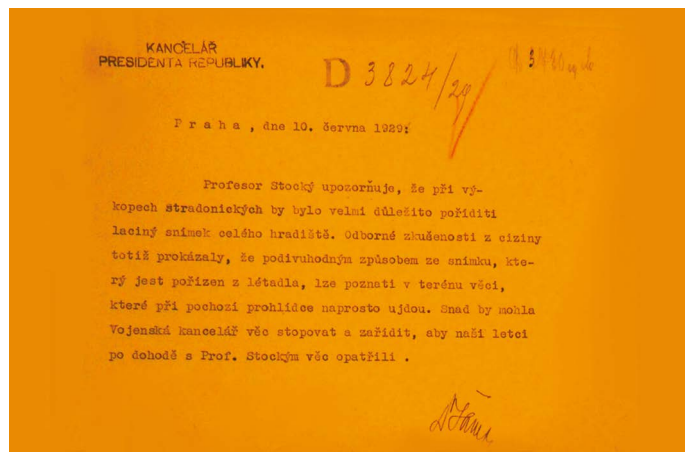
Stradonice, a cross-section through the rampart by A. Stocký (Archive of the Institute of Archaeology of the CAS, Prague).

Obr. 25: Dobový záběr stradonického oppida

(Archiv ARÚ AV ČR v Praze, n.v.i.) –

A historical picture of the Stradonice oppidum (Archive of the Institute of Archaeology of the CAS, Prague).

Obr. 26: Dokument z Kanceláře prezidenta republiky s odůvodněním potřeby leteckého snímkování oppida u Stradonic v roce 1929 (Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Pražský hrad). –

A document from the Presidential Office, explaining the need of aerial survey of Stradonice oppidum in 1929. (The Presidential Office archive, Prague Castle).

rušena minimálně, přestože právě tento prostor byl považován za nejvíce zničený. Bylo dokumentováno 2,4 km průkopu v trase určené stavbou. V profilech bylo zachyceno přes 300 objektů a situací; podařilo se identifikovat dvorcový systém uspořádání části vnitřní plochy oppida (úseky obvodového vymezení ploch dvorců) a pokračování zástavby vně opevnění. Opakovaným leteckým průzkumem a dálkovým pozorováním bylo prokázáno, že ani další plochy areálu nejsou tak zničeny, jak se původně soudilo. Situaci ovšem mohlo změnit rabování lokality hledači s detektory kovů v posledních desetiletích.

Závěr

Prezident Československé republiky T. G. Masaryk podporoval ve 20. letech 20. století ze svého osobního fondu řadu archeologických výzkumů, vesměs na stěžejních pravěkých a středověkých nalezištích v Čechách, na Moravě i na Slovensku. Tento článek rámcově sleduje částky subvencí, hlavní pozornost pak soustředí na tři regionálně blízké lokality: mohyly ze střední doby bronzové u Lán (k.ú. Lhota u Kamenných Žehrovic, okr. Kladno), raně středověké hradiště Libušín (okr. Kladno) a keltské oppidum Stradonice (okr. Beroun). V návaznosti na výstavu Muzea T. G. M. Rakovník z roku 2008 *T. G. M., podporovatel československé archeologie* bylo toto téma finanční podpory archeologických výzkumů znovu otevřeno a doplněno o řadu nových poznatků i dohledání dalších dobových fotografií. V první řadě se podařilo najít tištěného průvodce výstavou k 80. narozeninám T. G. Masaryka v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, který výrazně napomohl upřesnit soupis lokalit, jejichž výzkumy byly finančně podpořeny z Národního fondu Masarykova. Naše pozornost je nejvíce zaměřena na mohyly u Lán, jejichž dodnes nezpracovaný výzkum pod vedením A. Stockého od roku 1926 byl subvencován z Národního fondu Masarykova a jejichž prezentaci a novodobým průzkumům se Muzeum T. G. Masaryka v Lánech dlouhodobě věnuje. V roce 2018 v rámci připomínek 100. výročí vzniku československé republiky bylo v terénu reidentifikováno pět pravěkých mohyl u Lán. Nejnovější terénní průzkumy mohyl u Lán přinesly dokumentaci aktuálního stavu, předběžné určení suroviny na stavbu mohyl a vyhodnocení dobové výzkumné metody. Z průzkumů s detektory kovů pochází malý soubor kovových nálezů z období, kdy výzkumy na mohylách probíhaly. V archivu nálezových zpráv ARÚ AV ČR, Praha, v.v.i. bylo objeveno také několik nových fotografií. V depozitáři Národního muzea pak proběhla revize movitých nálezů, byly fotograficky dokumentovány a předběžně vyhodnoceny.

Literatura

- BENEŠ, Antonín (1959). K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách. In *Sborník Národního musea v Praze*, řada A – Historie, roč. 13, č. 1–2, s. 1–59.
- BLAŽKOVÁ, Kateřina et al. (2015). Nové poznatky o hradišti Šance (k. ú. Lhota u Kamenných Žehrovic) na základě nedestruktivního průzkumu. In *Archeologie ve středních Čechách*, roč. 19, s. 675–684.
- KABÁT, Josef – VÁŇA, Zdeněk (1971). Libušín – Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949–52, 1956 a 1966. In *Památky archeologické*, roč. LXII, s. 179–313.
- SCHRÁNIL, Josef (1928): *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin – Leipzig : Walter de Gruyter.
- SLÁMA, Jiří (1988). *Střední Čechy v raném středověku*. Praehistorica XIV. Praha : Univerzita Karlova.
- STOCKÝ, Albín (1929). Prezident Masaryk a československá archeologie. In *Věstník pro ochranu památek Za starou Prahu*, roč. XIII, č. 4, s. 27–29.
- ŠNOBL, Jan (2011). *Mohylová pohřebiště východního okraje Lánské pahorkatiny a západního okraje Kladenské tabule*. Bakalářská práce, KAR FF ZČU Plzeň.
- VENCLOVÁ, Natálie – VALENTOVÁ, Jarmila et al. (2012). *Oppidum Stradonice. Výzkum Albína Stockého r. 1929*. (Fontes Archaeologici Pragenses 38.) Praha : Národní Muzeum.
- WIRTH, Zdeněk (1937). President Osvoboditel T. G. Masaryk († 14. 9. 1937). In *Zprávy památkové péče*, roč. 1, s. 1–3.
- ŽILINA, P. (1928). U mohyl na „Poddaných vršku“. In *Vlastivědný sborník školního okresu slánského a kladenského*, roč. 6, s. 24–26.

Prameny

- Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Národní fond Masarykův, K 1, 1921–1947
- Archiv Muzea T. G. Masaryka v Lánech, K III, složka 4
- Anonym 1941a: Lhota u Kamenných Žehrovic (o. Kladno). Archiv ARÚ AV. Č.j. 1182/1941
- BÖHM, Jaroslav (1948). Lhota u Kamenných Žehrovic (o. Kladno). Archiv ARÚ AV. Č.j. 676/1948
- Výstava antických a pravěkých nálezů a výkopů uspořádaná v Uměleckoprůmyslovém museu k počtě osmdesátin prezidenta Československé republiky T. G. Masaryka. Knihovna Uměleckoprůmyslového muzea, sign. XXII C 44132, 1930

Resumé

T. G. Masaryk, supporter of Czechoslovak archaeology

The President of the Czechoslovak republic T. G. Masaryk supported in the 1920s many archaeological excavations mostly at central prehistoric and medieval sites in Bohemia, Moravia and Slovakia from his personal fund. This article broadly monitors the amount of subsidies, focusing on three sites located closely to each other: a Middle Bronze Age group of barrows near Lány (cadastral unit Lhota u Kamenných Žehrovic, district of Kladno), the Early Medieval hillfort Libušín (district of Kladno) and the celtic oppidum Stradonice (district of Beroun). Following the exhibition of Museum T. G. M. in Rakovník in 2008 (*T. G. M., supporter of Czechoslovak archaeology*), this topic was reopened and supplemented by a number of new findings and old photographs. In the first place, we managed to find a printed guide to the mentioned exhibition of the 80th birthday of T. G. Masaryk in the Museum of Applied Arts in Prague, which helped significantly to refine our list of sites whose research was financially supported by the Masaryk National Fund. Our attention is mostly focused on the barrow cemetery near Lány, because their excavations under the leadership of A. Stocký since 1926 were subsidized from the Masaryk National Fund, and because the T. G. Masaryk Museum in Lány is devoted to their presentation and modern surveys. In 2018, as a part of commemoration of centennial anniversary of the establishment of the Czechoslovak Republic, five prehistoric barrows at Lány were identified in the field. Recent field surveys focused on them brought new documentation of their current state, contributed to the preliminary determination of the raw material for barrow construction and to the evaluation of the research method used at that time. A metal detector survey yielded a small set of metal objects from the time when the excavation took place. In the archive of the Archaeological Institute in Prague some new photographs documenting the excavations were discovered. In the National Museum's depository a revision of movable finds was carried out; the ceramic, metal and wooden objects were documented and previously evaluated.

Mgr. Jana Bezáková

bezakova@muzeumtgm.cz

Muzeum T. G. M. Rakovník, p. o.
Pobočka Muzea T. G. M. Rakovník
Zámecká 197
270 61 Lány

Mgr. Kateřina Blažková

archeolog@muzeumtgm.cz

Muzeum T. G. M. Rakovník, p. o.
Vysoká 95
269 01 Rakovník

PhDr. Zuzana Bláhová-Sklenářová, PhD.

zuzana.blahova@ff.cuni.cz

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav pro archeologii
Nám. J. Palacha 2
116 38 Praha 1

OLEH KANDYBA OL'ŽYČ. ARCHEOLÓG A BÁSNIK

Miroslav Daniš

Abstract

The presented study deals with the scientific work of Ukrainian Oleh Kandyba basically in the 30s of the 20th century. He worked mainly as an archeologist in Bohemia and his cardinal research was focused on Tripolye culture in Galicia and Cucuteni culture in the broader region of Bukovina and Romania. His scientific activities were connected with several personalities of Czech and Slovak archeology (for example L. Niederle, A. Stocký, Ľ. Kraskovská). He also reflected his archeological profile in poetry. His political orientation and active work within the Ukrainian nationalist movement in the interwar period eventually led him to a tragic end during World War II. He was executed in a concentration camp in Sachsenhausen in 1944.

Keywords

Archaeology – Tripolye culture – Galicia – Ukraine – 20th century

Abstrakt

V predstavenej štúdií sa autor zaoberá vedeckou prácou Ukrajinca Oleha Kandybu, ktorá sa viaže na 30. roky 20. storočia. Ako archeológ O. Kandyba pôsobil najmä v Čechách a jeho nosnou témou bola tripol'ská kultúra v Haliči a cucutenská kultúra v širšom regióne Bukoviny a Rumunska. Jeho vedecké pôsobenie bolo prepojené s viacerými osobnosťami českej a slovenskej archeológie (napr. Ľ. Niederle, A. Stocký, Ľ. Kraskovská). Svoju vedeckú profiláciu archeológa reflektoval aj v poézii. Jeho politická orientácia a aktívna práca v rámci ukrajinského nacionalistického hnutia v medzivojnovom období ho nakoniec priviedla k tragickému koncu počas druhej svetovej vojny. V roku 1944 bol popravený v koncentračnom tábore v Sachsenhausene.

Kľúčové slová

archeológia – tripol'ská kultúra – Haličská Ukrajina – 20. storočie

O vedeckej práci Oleha Kandybu¹ sa do roku 1991 dozvedáme najmä v ukrajinskej emigrantskej tlači a vedeckých periodikách (Державин, 1950, s. 4–7; Розгин, 1965, s. 63–70; Шторгин, 1961, s. 63–70). Prvý, kto sa začal životom a vedeckou prácou O. Kandybu zaoberať výskumne, bol už v 50. rokoch 20. storočia profesor Lubomyr Vinar. Väčšina prác o O. Kandybovi vyšla v časopise *Ukrajinský historik*, vydávaný Ukrajinskou historickou spoločnosťou od roku 1963 v Kente, v štáte Ohio v USA (Пастернак, 1969, s. 5–11; Андрусъяк, 1976, s. 110–113; Шляхтиченко, 1978, s. 119–127; Антонович, 1985a, s. 46–48; Винар, 1985, s. 49–74; Лапичак, 1985, s. 119–122; Листи, 1985, s. 141–146, 149–155; Листівка, 1985, s. 147–148; Недрукована, 1985, s. 126–129; Шторгин, 1985a, s. 156–162; Шторгин, 1985b, s. 167–183; Винар, 1986a, s. 37–54; Винар, 1986b, s. 33–43; Шторгин, 1986, s. 87–105; Красковська, 1994, s. 224–228; Сороковський, 1994, s. 218–223; Пазуняк, 1997, s. 336–341; Мовша, 1999, s. 55–68; Винар, 2004–2005, s. 149–162; Винар – Атаманенко, 2004–2005, s. 88–149; Лисенко, 2004–2005, s. 162–172; Мельник, 2005, s. 218–229; Процик, 2009, s. 243–254).² Jeho zakladateľom bol práve spomínaný prof. L. Vynar, ktorý svoje výskumy o O. Kandybovi zavŕšil v roku 2008 vydaním monografie (Винар, 2008). V roku 2008 vyšla v edícii *Neznáma Ukrajina* vedecká monografia o živote a archeologickej práci Oleha Oľžyča aj na Ukrajine, v Kyjeve, z pera archeológov M. Videjka a S. Kota (Відейко–Кот, 2008) Ukrajinská veda si začala detailnejšie všímať život a dielo Oleha Kandybu až na konci 20. storočia a následne v rokoch 2007 a 2008 vyšlo viacero pôvodných prác Oleha Kandybu aj na Ukrajine a zborník štúdií, venovaných životu a dielu O. Kandybu (mnohé z nich sú z pera ukrajinských vedcov-emigrantov ako napr. L. Vynar, A. Atamanenko; Кандиба, 2004a; Ольжич, 2007a; Ольжич, 2007b; Ольжич, 2008; Ольжич, 2009). Na Slovensku vyšiel

-
- 1 O. Kandyba sa narodil 21. júla 1907 v Žitomire (otec Olexander Oles', matka Viera Svadkovská), zomrel 10. júna 1944 v koncentračnom tábore Sachsenhausen. V roku 1909 sa rodina O. Oles'a presťahovala do Kyjeva a neskôr do prímestskej oblasti, do dedinky PuščaVodycja (Пуша Водня), kde Oleh vyrastal. Už od detstva bol veľmi talentovaný, hral na niekoľko hudobných nástrojov, maľoval a mal nadanie na jazyky. V roku 1919 jeho otec kvôli perzekúciám a nebezpečenstvu, že ho žalárujú, emigroval do Maďarska, do Budapešti, kde vykonával diplomatickú misiu v rámci Ukrajinskej národnej republiky. V januári 1923 Oleh s matkou vycestovali z Ukrajiny do Berlína za otcom O. Oles'om a na jeseň sa presťahovali do Prahy. Niekoľko rokov žili v Horných Černošiciach a neskôr sa presťahovali do Řevnic. Matka Oleha Kandybu tu pracovala ako vychovávateľka na gymnáziu v rámci dievčenského internátu. V čase choroby ju často zastupovala I. Kraskovská, kam občas prichádzala za svojimi spolužiakmi aj dcéra riaditeľa gymnázia Kalina Bilec'ka, neskoršia manželka Oleha Kandybu. 11. decembra 1924 Oleh s vyznamenaním maturoval (gymnázium) v rámci kurzov Українського Громадського Комітету (Ukrajinský štátny výbor) v Prahe. Následne pokračoval vo vysokoškolských štúdiách, okrem iného na Karlovej univerzite v Prahe, odbor archeológia – dejiny umenia.
 - 2 V Ukrajinskom historikovi vyšli aj niektoré Kandybove práce – Техніка посудин на піщій в пасковій кераміці (Кандиба, 1985), До батька (Кандиба, 1994). V rokoch 1999–2003 vyšla v Ukrajinskom historikovi po ukrajinsky (preklad z češtiny) dizertačná práca O. Kandybu o Ukrajinskej maľovanej keramike (Кандиба, 1999; Кандиба, 2001; Кандиба, 2003). V Ukrajinskom historikovi vyšla po anglicky i Kandybova polemická práca o sovietskom politickom systéme (Кандиба, 1985, 130–135).

doteraz jediný výber z poézie O. Kandybu v roku 1991 s úvodnou štúdiou Mikuláša Nevrlého, ktorý osobne poznal nielen Oleha Kandybu, ale aj jeho otca, významného básnika a literáta O. Oles'a (Неврлий, 1991).³ Oleh Olžyč Kandyba v rámci svojich výskumných ciest a archeologických prác navštívil aj Slovensko a robil výskumy v jaskyni Domica. Osobne sa poznal s archeologičkou Ľudmilou Kraskovskou, ktorá bola jeho blízkou spolupracovníčkou. V autobiografickej štúdii M. Špachtičenka, v ktorej píše o O. Kandybovi, sa dozvedáme, že Ľ. Kraskovská často chodila do rodiny Kandybových, najmä na návštevy za Olehovou matkou Vierou Antonovnou, ktorá bola výbornou romanistkou. Ľ. Kraskovská spolu s Olehom študovala na historicko-filologickom oddelení Ukrajinského Inštitútu M. Drahomanova odbor história a v štúdiách archeológie a dejín umenia obaja neskôr pokračovali na Karlovej univerzite (Шпачтиченко, 1978, s. 122).⁴ Oleh Kandyba začal na Ukrajinskom inštitúte M. Drahomanova študovať v roku 1924 a už v letnom semestri v štúdiu nepokračoval (Havel, 2012, s. 114). Na ukrajinskom inštitúte mu prednášali prof. Vadym Ščerbakivskij (archeológiu) a prof. Leonid Bilec'kyj (ukrajinskú literatúru). Zároveň študoval na Ukrajinskej slobodnej univerzite (VBY), ktorú ešte v roku 1921 zakladal aj Olehov otec Olexander Oles'.⁵ Na Ukrajinskej slobodnej univerzite mal O. Kandyba opäť kvalitných učiteľov archeológie v osobe V. Ščerbakivského a Ivana Borkovského. V rámci zimného a letného semestra 1924/25 sa stal mimoriadnym poslucháčom na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity a od roku 1926 riadnym poslucháčom.⁶ Študoval archeológiu, antropológiu a dejiny umenia u takých profesorov ako L. Niederle, A. Stocký, A. Matejíček a ďalší. Štúdiá ukončil v roku 1929. Už počas štúdií sa ako mimoriadny poslucháč na pôde Karlovej univerzity zoznámil s čerstvým absolventom doktorskej dizertácie na tému *Ruské Karpaty v archeológii* (Руські Карпати в археології), Jaroslavom Pasternakom, ktorý tu študoval u tých istých profesorov ako O. Kandyba. O tri roky neskôr sa ich odborné cesty stretli vo Lvove, kde vďaka J. Pasternakovi získal O. Kandyba štipendium Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenka na archeologické výskumy k téme maľovanej neolitickej keramiky na lokalitách ukrajinskej Haliče.

3 Prácu vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo s finančnou podporou Nadácie Oleha Olžyča v Londýne.

4 Špachtičenko sa v svojich spomienkach vyjadril, že Kraskovská na Karlovej univerzite v štúdiách nepokračovala. Táto informácia je nesprávna, pretože štúdium Kraskovskej na Karlovej univerzite okrem iného potvrdzuje aj jej index zo štúdií, uložený v Archíve archeologického múzea v Bratislave (ďalej Archív AM v Bratislave, fond Ľ. Kraskovská).

5 Olexander Oles' bol v tom čase považovaný za významného ukrajinského básnika a kultúrneho dejateľa. Spolu s ďalšími inicioval založenie Ukrajinskej slobodnej univerzity vo Viedni, odkiaľ bola už počas prvého roka pôsobnosti presunutá do Prahy. O. Oles' bol i ručiteľom pôžičky na základnu školy od Zväzu ukrajinských novinárov a spisovateľov (Білецько–Кот, 2008, s. 40).

6 Podmienkou prijatia za riadneho študenta bolo úspešné absolvovanie skúšky z latinčiny.

O tom, ako vyzeralo z hľadiska obsahovej náplne vysokoškolské štúdium O. Kandybu na Karlovej univerzite v Prahe, nám dokladajú niektoré dokumenty z fondu L. Kraskovskej v Archíve Archeologického múzea v Bratislave (ďalej Archív AM v Bratislave).⁷ Ľudmila Kraskovská vo svojich spomienkach uviedla, že mala veľmi dobrých profesorov a len troch spolužiakov: Jiřího Neústupného, Libušu Jansovú a Oleha Kandybu (Tomčíková, 1999, s.5) Trochu neskôr začal študovať archeológiu Bedřich Svoboda (Красковська, 1994, s.225). O. Kandyba a L. Kraskovská študovali v kombinácii archeológiu a dejiny umenia a hoci sa nám nezachovali žiadne dokumenty O. Kandybu z čias štúdia, index L. Kraskovskej a výpis absolvovaných študijných kurzov v rámci absolventského diplomu presne dokladajú zoznam kurzov a vyučujúcich, ktoré Kandyba na Karlovej univerzite absolvoval. Súčasťou študijnej dokumentácie L. Kraskovskej je aj index Ukrajinskej slobodnej univerzity, ktorú absolvoval taktiež O. Kandyba. L. Kraskovská sa na USU zapísala už v roku 1924, ale štúdiá absolvovala až v rokoch 1929–1931, teda po ukončení štúdií na Karlovej univerzite. Je celkom možné, že obdobný model štúdia uplatnil aj O. Kandyba. Samozrejme, jeho študijný program mohol mať isté odchýlky. Umožňoval to voľnejší systém zapisovania si a absolvovania študijných predmetov. Netýkalo sa to však samotnej archeológie, pretože možnosť výberu tu bola minimálna, ak vôbec bola. Výpočet absolvovaných predmetov a vyučujúcich pedagógov v indexe L. Kraskovskej je preukázateľným dôkazom odbornej profilácie aj jej spolužiaka O. Kandybu v tej istej študijnej kombinácii, kde predmety z archeológie menovaní absolvovali zväčša aj vo vyšších ročníkoch a v rámci štúdia na USU.⁸ Pre poznanie študentských rokov O. Kandybu a jeho pracovného pôsobenia v Ná-

7 Archív AM v Bratislave, fond L. Kraskovskej nie je kompletný a zatiaľ ani registračne spracovaný. Žiaľ, väčšia časť fondu bola na základe kultúrnej medzištátnej výmeny darovaná Ukrajine (Kyjev) L. Kraskovskou, takže nebolo možné osobné a profesijné kontakty O. Kandybu a L. Kraskovskej preskúmať detailnejšie. O pôsobení L. Kraskovskej v Čechách a na Slovensku podrobnejšie písali v poslednom období M. Bača a L. Hoptová, kde sa dozvedáme aj viaceré okolnosti vzťahov Kraskovskej a Kandybu (Hoptová, 2017, s.86–96; Bača, 2015, s.8–19). Trochu subjektívne je tvrdenie L. Hoptovej, že L. Kraskovská zasvätila svoj život vede kvôli nenaplnenej láske ku O. Kandybovi (Hoptová, s.95). Pravdou však ostáva, že jeho pozostalosť ostala u L. Kraskovskej, ktorá ju spolu s ďalšími dokumentmi významných ukrajinských archeológov, ktorí v ČSR pôsobili, prostredníctvom ukrajinskej ambasády v Prahe (veľvyslanec R. Lubkivskij) darovala v roku 1994 Inštitútu literatúry Tarasa Ševčenko Ukrajinskej AV v Kyjeve. Korešpondencia o darovaní je uložená v Archíve AM v Bratislave (fond L. Kraskovskej). Vzťah L. Kraskovskej a O. Kandybu bol v každom prípade pracovný i kolegiálno-osobný, až rodinný, čo dokladajú nám prístupné dokumenty.

8 Ich učiteľmi boli napríklad také vedecké kapacity vo svojom odbore ako prof. J. A. Ljakyj (Národná slovesnosť v jazyce a historické tradície; Poslední desetiletí 19. a začátek 20. století ruské literatury), prof. V. A. Francev (Úvod do slovanskej filologie; Historiografie ruské literatury; Základní otázky slovanského národopisu; Současné Slovanstvo), prof. M. Murko (Dějiny jihoslovanských literatur), prof. M. Hýsek (Česká literatury za světové války), prof. Zíbrt (Kulturní dějiny nového věku; Doba Rudolfa II.; Alchymie), prof. J. Šusta (Dějiny nového věku), Dr. J. Bidlo (Dějiny ríše polsko-litevské od unie Lublinské; Historický seminář; Dějiny Slovanů polabských a baltických), Dr. V. Švambara (Asie), Dr. F. Pastrnek (Seminář pro slovanskou filologii; Mluvnice jazyka staroslovanského), Dr. F. Krejčí (Filosofie exaktních věd; Základy psychologické teorie), prof. K. Chytil (Perioda slohu románského a gotického; Vyspělá gotika a počátky renesance, Dürer, Grünewald, Holbein; Seminář pro dějiny umění), Dr. V. Birnbaum (Renesance a časný barok v českých zemích; Všeobecné dějiny umění renesance; Renesance; Všeobecné dějiny umění; Doba barokní; Seminář pro dějiny umění; České románské umění; České románské umění); prof. O. Kádner (Organisace školství u nás a v cizině); Dr. N. L. Okuněv (Dějiny umění jižních Slovanů; Dějiny ruské architektury; Dějiny

rodnom múzeu v Prahe po ukončení štúdií na Karlovej univerzite sú zaujímavé spomienky I. Kraskovskej, publikované v časopise *Ukrajinský historik* (Красковська, 1994, s. 224–228).⁹ Zo spomienok sa dá vyčítať celý rad zaujímavých životopisných momentov. I. Kraskovská mala s Olegom viac ako kolegiálny priateľský vzťah. Bolo medzi nimi až súrodenecké puto. Obaja po celé detstvo vyrastali v úzkej blízkosti a hoci sa ich životné osudy v roku 1918 rozdelili, v roku 1924 sa opäť stretli počas štúdií na pražskej Karlovej univerzite. I. Kraskovská často prichádzala do rodiny Kandybových a ako sa vyjadrila vo svojich spomienkach, Oleg bol jej najbližší priateľ a vždy sa ako výborný priateľ k nej správal. Po ukončení štúdií O. Kandyba a I. Kraskovská jeden rok (1929) spoločne pracovali v Archeologickom oddelení Národného múzea v Prahe ako pomocné vedecké sily s mesačným platom 350 korún. Obaja sedeli v kabinete docenta J. Schránila. Ich spolužiaci J. Neústupný a L. Jansová v obdobnej pracovnej pozícii sedeli u prof. A. Stockého. Ich úlohou bolo najmä spracovávať archeologický materiál (inventarizovať, zakreslovať, triediť). Začiatkom roku 1931 začal O. Kandyba pracovať pre americkú archeologickú expedíciu (J. V. Fewkes) a na miesto Oleha v Archeologickom oddelení Národného múzea prišla I. Kraskovská. Ešte v tom istom roku I. Kraskovská dostala pracovnú ponuku z Bratislavy (Archeologické oddelenie Slovenského múzea) kde pracovala až do roku 1986. I. Kraskovská každoročne navštevovala rodinu Kandybových, ale s Olegom sa stretla len málokedy. Ich komunikácia však prebiehala korešpondenčne, pričom Oleg jej väčšinou písal v čase jeho zahraničných pracovných ciest.¹⁰ Ako uviedla I. Kraskovská, rodina

umění byzantského), Dr. J. Polívka (Ruské pohádky), Dr. J. Vlček (Literatury naše vestoletí XV), Dr. O. Kolesa (Dějiny literatury ukrajinské v XIX. století), Dr. F. Daneš (Antropogeografie), doc. A. Stocký (Přehled československého pravěku; Aritská otázka a archeologie; Všeobecná praehistorie I. II.; Praktická praehistorie; Seminář československé archeologie), doc. E. Šimek (Ochrana pravěkých a raněhistorických památek), doc. J. Schránil (Střední a severní Evropa za doby římské; Vikingské památky v Skandinávii a v zemích sousedních; Vývoj zbraní a zbroje od pravěku až do XII. století; Přehled pravěkého vývoje zemí českých I. – Doba kamenná a bronzová; Přehled pravěkého vývoje zemí českých II.), Dr. A. Matějček (Dějiny středověkého malířství a sochařství; Všeobecné dějiny umění; Všeobecné dějiny umění – Umění XIX., XX. století), Dr. J. Cibulka (Křesťanská archeologie. – Doba antická; Křesťanská archeologie II. – Románská doba), prof. D. Dorošenko (Přehled ukrajinských dějin), prof. L. Niederle (Úvod do slovanské historie).

V rámci štúdií na UVU absolvovali predmety: prof. D. Antonovyc (Dějiny ukrajinského umenia XVIII.–XIX. storočia; Dejiny starodávneho ukrajinského umenia), doc. F. Šušarenko (Archeologicko-epigrafický proseminár), prof. V. Ščerbakivskij (Doba bronzová na Ukrajine; Železná doba na Ukrajine; Sarmati), prof. D. Dorošenko (Všeobecný kurz dejín Ukrajiny; Ukrajinský kozácky štát v XVIII. storočí; Kozácke letopisy), prof. D. Antonovyc (Ukrajinské umenie klasicizmu; Dejiny ukrajinského divadla v prvej polovici 19. storočia; Dejiny ukrajinského umenia v XIX.–XX. storočí; Dejiny ukrajinského umenia v XV.–XVI. storočí; Maliarstvo Florencie), prof. O. Šulgin (Dejiny Veľkej francúzskej revolúcie), prof. I. Mírčuk (Problémy etiky v historickom vývoji).

9 Uvedené spomienky sa dostali do rúk vydavateľa a hlavného redaktora časopisu Ľubomíra Vynara, prostredníctvom jeho dlhoročného priateľa a spolupracovníka z Bratislavy, Dr. M. Nevrlého, ktorý k napísaniu spomienok I. Kraskovskú inšpiroval. V tomto období sa rodil aj ukrajinský preklad rigorózneho práce O. Kandybu, ktorý vyhotovila manželka M. Nevrlého, pani Libuša a I. Kraskovská bola odbornou konzultantkou prekladu.

10 Vo svojich spomienkach I. Kraskovská cituje z niekoľkých listov od O. Kandybu a väčšina uvedených informácií je zaujímavá pre ich odborný obsah. Napríklad v liste z pobytu v Nemecku v Berlíne jej napísal: „*Múzeum a prednášky nemeckých profesorov sú neuveriteľné*“. V roku 1932 jej napísal z pobytu v Bukurešti: „*Fewkes ma zangažoval do práce V ýskumnej asociácii Harvardskej univerzity (Research associate of Harvard University). Dostávam 1000 korún mesačne a preplácajú mi cestovné na 650 km. Budem cestovať po európskych múzeách*“. I napriek tomu, že pracoval pre americkú výskumnú inštitúciu, jeho ekonomická situácia nebola uspokojivá, pretože nemal stále zamestnanie, o čom viackrát písal I. Kraskovskej: „*Som ako slachetný archeológ,*

O. Oles'a sa začiatkom 30. rokov presťahovala do Prahy, na Pankrác (ulica Za zelenou liškou č. 181), neďaleko závodu Jawa na výrobu motocyklov.¹¹ Kandyba tu mal pomerne veľkú knižnicu odbornej literatúry a v mnohých z kníh boli osobné dedikácie autorov, s ktorými sa na svojich cestách po Európe spoznal (Kraskovська, 1994, s.228) Intenzívnejšie kontakty Kraskovskej a Kandybu skončili po roku 1939, kedy Oleh odišiel do Zakarpatska a jeho aktivity sa viac upriamili na politickú činnosť.¹²

Oleh Kandyba sa už ako vysokoškolák okrem vedeckej práce zameriaval aj na literárnu činnosť. V roku 1928 vyšla vo Lvove knižne Olehova próza Rud'ko (Рудько). Získal štipendium od Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenko (ďalej VSTŠ, Наукове Товариство Тараса Шевченка – НТШ) vo Lvove a zúčastnil sa archeologickej expedície v Haliči (približne 15 lokalít tripoľskej kultúry). V tomto roku navštívil Krakov a Lvov, kde študoval v rámci archeologických zbierok tripoľskú kultúru.

Keď v roku 1929 ukončil štúdiá na FF KU, začal spolupracovať s archeológom Jaroslavom Pasternakom vo Vedeckej spoločnosti Taras Ševčenko vo Lvove. Jaroslav Pasternak uviedol meno Oleha Kandybu v rámci vedeckých správ o archeologických vykopávkach a nálezoch umiestnených v ukrajinských múzeách Lvova za roky 1928 a v správe za roky 1933–1936 (Пастернак, 1929, s. 229–242; Пастернак, 1937, s. 241–268). V roku 1928 Pasternak v správe uviedol, že v lokalitách Zališčaky (Залищакки) a na hore Lanivce (Ланівці, Борщів) zozbieral behom letného výskumu veľké množstvo maľovanej keramiky. Pasternak v správe uviedol, že Kandyba je žiakom prof. V. Ščerbakivského v Prahe a uvedené nálezy využije pre syntetickú štúdiu, ktorá by mala vyjsť v blízkej budúcnosti.(Пастернак, 1929, s. 238). Avizovaná práca Oleha Kandybu vyšla v Zápiskoch Učenej spoločnosti Tarasa Ševčenko v roku 1937 (Кандиба, 1937, s. 1–14). V tom istom roku Jaroslav Pasternak uviedol vo výskumnej správe za roky 1933–1936 opäť aj meno O. Kandybu v súvislosti s jeho výskumom v regióne Borščiv, lokalita Biľče Zolote (Більче Золоте).¹³ Jeho nález zo staršej doby bronzovej obsahoval okrem nálezu keramiky poľnohospodárske

ktorý je stále nezamestnaný. Je pre mňa ponižujúce byť mladým kvalifikovaným špecialistom a dostávať za to to, čo padne z neba, pretože ma nikto nepotrebuje. Moja práca v múzeu mi pripadá ako dojenie egyptskej kravy (biblickí chudobní).“ Aby si finančne prílepšil, písal populárne články do českých ilustrovaných týždenníkov (Magazín, Domov a svět), no prinieslo mu to ledva 100 korún za mesiac. Kandyba písal väčšinou populárne články, ktoré sa netýkali archeológie. Jeho literárna kreativita mu však pomáhala popularizovať historické témy pútať a čitateľne (Kraskovська, 1994, s. 226–227)

11 Kraskovská uviedla, že Oleh spával v rámci jednoizbového bytu v kuchyni a keď prichádzala k nim na návštevu a Oleh bol doma, odchádzal prenocovať k známym.

12 Kraskovská túto etapu vzťahov definovala nasledovne: „Moje vzťahy s rodinou Oleha sa po roku 1938 prerušili (dôvodom bol aj rozpad ČSR) a zo Zakarpatska mi Oleh napísal už iba raz. Ja som poznala Olega nie ako významného politického dejateľa, ale ako dobrého básnika, nádejného archeológa a najmä výborného priateľa, ktorému som mohla veriť až do konca.“ (Kraskovська, 1994, s.228).

13 Jaroslav Pasternak sa narodil v roku 1892 v mestečku Chirovo v západnej Ukrajina. V rokoch 1910–1914 študoval vo Lvove archeológiu u K. Hudáčka,

náradie, kostný amulet, nože z kremeňa, fragment hlinenej ľudskej figúrky a pod. (Пастернак, 1937, s. 253). O. Kandyba teda pokračoval v terénnych výskumoch J. Pasternaka, ktorý ho zapojil do rozsiahlej terénnej práce v oblasti západnej Ukrajiny. Široké vedecké kontakty Jaroslava Pasternaka v Čechách, v Poľsku, na Slovensku, v Transylvánii a v západnej Európe mohol zužitkovať i sám O. Kandyba. Aké vedecké zázemie využíval J. Pasternak môžeme evidovať v jeho mnohých publikačných výstupoch. Napríklad v práci *Prvé obdobie bronzu v Haliči vo svetle nových terénnych výskumov* je badateľný pokus o syntézu nálezov z územia Poľska, Čiech, Slovenska, Rumunska a západnej Ukrajiny pri definovaní kultúr doby bronzovej (Пастернак, 1933, s. 63–107). Z hľadiska jeho vedeckých stykov so slovenskou archeológiou tu dokladá nielen znalosť výskumov J. Eisnera, J. Kürtiho, J. Valašt'ana, ale i osobné kontakty s V. Budavárym – kustódom múzea v Turčianskom Sv. Martine, ktoré mohol pri svojej bádateľskej práci využiť aj O. Kandyba, najmä počas terénneho výskumu v slovenskej jaskyni Domica.

V 20. rokoch 20. storočia bola v sovietskej Ukrajine vytvorená tzv. Tripoľská komisia Všeukrajinského archeologického komitétu (Трипільська комісія Всеукраїнського археологічного комітету), ktorej členmi boli viacerí významní ukrajinskí archeológovia (M. Bil'šivs'kyj, M. Boltenko, V. Kozlovska, P. Kurinnyj, O. Makarenko, S. Rudyňskij, M. Jakymovyč, S. Hamčenko).¹⁴ Súčasťou komisie sa však nestali ukrajinskí archeológovia v Prahe – V. Ščerbakivskij a L. Čykalenko, takže výsledky bádania ukrajinskej archeológie ostali aj pre O. Kandybu až na niektoré práce neznámymi. Nie sú v jeho prácach napríklad žiadne citácie v tom čase najznámejšej bádatelky tripoľskej kultúry na Ukrajine T. Passekovovej, ktorá len pre zaujímavosť

dejiny Ukrajiny u M. Hruševského a antropológiu u J. Čekanovského. Už počas štúdií sa zúčastnil výskumom v jaskyni Verteba pri obci Bil'če Zolote (neolitická tripoľská kultúra), ktorú neskôr skúmal O. Kandyba v rokoch 1928, 1929 a 1934. Po 1. svetovej vojne J. Pasternak pokračoval v štúdiách v Prahe (1922–25), ktoré ukončil na Karlovej univerzite doktorátom z archeológie u prof. L. Niederleho (téma: Ruské Karpaty v archeológii. Praha 1928). Okrem iného sa tu venoval aj archeológii osídlenia východného Slovenska a Podunajskej nížiny a mal dobre naštudovanú vtedajšiu odbornú spisbu slovenskej a českej archeológie. Časť práce vyšla už v Niederlovom jubilejnom zborníku, venovanom jeho šesťdesiatke (Pasternak 1925a, s. 150–155). V 20. rokoch nachádzame celý rad jeho výskumov v Čechách (najmä Praha a okolie) publikovaných v časopise Památky archeologické (Pasternak, 1923; Pasternak, 1925b; Pasternak, 1925c), v Zprávach Památkového Sboru hl. mesta Prahy a v Zprávach Státního Archeologického ústavu v Praze. Za svoju výskumnú prácu sa dočkal ocenenia čestného občana mesta Prahy v mene Prezidentskej kancelárie T.G. Masaryka. V polovici roku 1928 sa presťahoval do Lvova a archeologické práce v Prahe po ňom prevzal ďalší významný ukrajinský archeológ – emigrant, Ivan Borkovský. Vo Lvove pracoval ako riaditeľ Múzea Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenko, kde realizoval rozsiahle archeologické výskumy v rámci západnej Ukrajiny.

14 Na počiatku výskumov tripoľskej kultúry na Ukrajine bol na konci 19. storočia Vikentij Chvojka, ktorý udržiaval úzke vedecké kontakty najmä s archeológmi zo strednej Európy. Jedni z najvýznamnejších boli vzt'ahy s Ľubomírom Niederlem. Ich vzájomná korešpondencia dokladá záujem oboch vedcov nielen o slovanské starožitnosti, ale i o tripoľskú kultúru. V roku 1899 sa napríklad osobne stretli na zasadnutí 11. archeologického zjazdu, ktoré viedol práve L. Niederle a V. Chvojka tu predniesol referát na tému *Doba kamenná v oblasti stredného Podnepria* (Кам'яний вік Середнього Придніпров'я). (Відейко-Кот, 2008, s. 35).

obhájila svoju dizertačnú prácu z problematiky periodizácie tripol'skej kultúry v Kyjeve v tom istom roku ako O. Kandyba v Prahe (1930).¹⁵ V práci sa však O. Kandyba opieral o vedecky autoritatívne výsledky poľskej, českej, slovenskej a v rámci západnej Ukrajiny I'vovskej a bukovinskej archeológie. V roku 1928 začal O. Kandyba externe pôsobiť v archeologickom oddelení Národného múzea v Prahe (pôsobil tu do roku 1931) a už o rok neskôr sa stal členom Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN), ktorá pôsobila v utajení. Väčšina jej členov pracovala v organizácii pod pseudonymom. Oleh Kandyba pri práci v organizácii používal pseudonym Idealista.¹⁶

V roku 1930 Kandyba obhájil rigoróznú prácu *Haličská maľovaná neolitická keramika* (prácu napísal po česky pod názvom Haličská pomaľovaná keramika neolitická).¹⁷ Oponentmi práce boli Albín Stocký a V. Birmbaum (Видейко-Кот, 2008, s. 49).

Po ukončení vysokoškolských štúdií O. Kandyba aktívne spolupracoval s Ukrajinskou historicko-filologickou spoločnosťou v Prahe (Українського Історично-Філологічного Товариства), kde v rámci prednáškovej činnosti vystúpil s viacerými témami z archeológie. Ich kompletný zoznam uviedol v publikácii k 15. výročiu existencie Ukrajinskej historicko-filologickej spoločnosti (1923–1938) S. Narižnij (Наріжний, 1939). Do roku 1936 ich O. Kandyba predniesol pätnásť a v jednej z nich sa venoval problematike slovenskej archeológie (Archeologické práce Československého štátneho archeologického ústavu v roku 1932 na Slovensku).¹⁸ Práve na jeseň roku 1932 spolu s Dr. J. Belzom (Štátny archeologický

15 Jej dizertačná práca vyšla knižne po francúzsky v roku 1935 (Passek, 1935, s. 122).

16 Už počas pôsobenia samostatnej Ukrajinskej republiky v rokoch 1919–1921 silnie národno-nacionalistické hnutie, ktoré po pričlenení Ukrajiny do Sovietskeho Ruska presúva svoju aktivitu do zahraničia. V Československu silnie aj v radoch ukrajinskej emigrantskej mládeže. Ideovým lídrom nacionalistického hnutia bol Dmytro Doncov a organizátorom Eugen Konovalec. Hnutie ukrajinských nacionalistov sa v roku 1920 na tajnom zjazde vo Viedni zjednotilo a vytvorilo Organizáciu ukrajinských nacionalistov (ďalej OUN, ktorej popredným členom sa stal i Oleh Kandyba. V rámci hnutia za obnovu ukrajinskej štátnosti mal O. Kandyba na starosti oblasť kultúry a kultúrnej politiky.

17 Text dizertácie vyšiel v ukrajinskom preklade Márie Libuši Nevrljovej v časopise Ukrajinský historik (Український Історик), t.36,38,40, r. 1999–2003 – existuje k tomu korešpondencia M.Nevrljovej s L. Vynarom, ktorú sa chystáme publikovať. Pri preklade z českého jazyka bola odborným konzultantom L. Nevrljovej archeologička Eudmila Kraskovská. V roku 2007 bola práca v ukrajinskom preklade publikovaná v zborníku Kandybových prác. Pozri: Галицька малярна неолітична кераміка. Ін Ольжич, 2007а, 20 – 110.

18 Uvádžame zoznam prednášok: 1) Археологічні дослідження на Галицькому Поділлі в 1928 та 1929 рр.; 2) Кам'яні вироби неолітичної кераміки в Галичині; 3) Розкопки гальського кладовища в Празі; 4) Біноклі Трипільської культури; 5) Розкопки Чехословацького Державного Інституту 1932 р. на Словаччині; 6) Археологічні розкопки американців у Югославії 1932 р.; 7) Донеолітична орнаментика Дністрово-Дунайської області; 8) Подорож по дунайських археологів по Югославії 1933 р.; 9) Обігова спіраль в орнаментіці Дністрово-Дунайської області; 10) Розкопки Чеського Археологічного Інституту в літку 1934 р.; 11) Шипинське селище Трипільської культури; 12) Старчеська фаза середньодунайського неоліту; 13) Розкопки Чеського Національного музею 1935 р.; 14) До відносної хронології європейського неоліту; 15) Техніка посудини на нижці подунайського неоліту (Наріжний, 1939, s. 11–12).

ústav) pracoval na vykopávkach v jaskyni Domica (Костюк, 2008, s. 3–4.; Шторгин, 1959, s. 64–70). V rokoch 1930–1931 bol Kandyba asistentom na Katedre archeológie Ukrajinskej slobodnej univerzity v Prahe, kde bol vedúci katedry V. Ščerbakivs'kyj. Spolupracoval s ukrajinskými novinami Nový čas (Новий час) vo Lvove, kde publikoval viaceré vedecko-populárne články z problematiky archeológie. Počas jeho pôsobenia v Archeologickom oddelení Národného múzea sa podieľal na príprave a organizácii archeologických výstav z obdobia neolitu a ranej doby slovanskej (Антонович, 1985b, s. 146–156). Začiatkom tridsiatych rokov jeho pôsobenie v Prahe bolo spojené nielen s archeológiou, ale i s poéziou. Stal sa jedným zo zakladateľov a čelným predstaviteľom tzv. pražskej školy ukrajinskej poézie 20. storočia. Medzi jej predstaviteľov patrili takí básnici ako Jevhen Maľaňuk, Jurij Klen, Jurij Lypa, Oleksa Stefanovyč, Oksana Łaturyns'ká či Leonid Mosendz.¹⁹ Jeho poéziu publikovali viaceré ukrajinské periodiká v emigrácii, hlavne vo Lvovskom časopise Visnyk (Vestník). Neskôr vydávali jeho poéziu ukrajinskí emigranti v USA (New York, Chicaco). Za jeho života mu vyšli dve zbierky poézie – Riň (Štrk, 1935) a Veži (Veže, Praha 1940) a posmrtno vyšla filozoficky ladená zbierka Pidzamča (Podhradie, 1946). Práve v prvých dvoch básnických zbierkach Oleha Kandybu nachádzame celý rad básní ovplyvnených jeho vedeckou profiláciou archeológa. Spája sa v nich nielen vysoká umelecká forma, dramatickosť myšlienky, ale aj jej historicko-antropologický kontext a obsah. Kým v odbornej spisbe uvádzal svoje pravé meno, pri viacerých poetických prácach a v publicistike často využíval pseudonymy O. Kardaš, K. Kost'jatyn, O. Leleka, O. Oľžyč.

V rokoch 1931–1933 Kandyba získal štipendium Slovanského Inštitútu v Prahe na študijné cesty do Rakúska a Nemecka. (Kandyba, 1931, s. 113). Vydal práce v zborníku Památky archeologické a v iných periodikách Karlovej univerzity (Kandyba, 1932a, s. 35–38; Kandyba, 1932b, s. 46–47; Kandyba, 1932c, s. 4; Kandyba, 1932d, s. 10). Na jeseň roku 1931 sa O. Kandyba zúčastnil archeologických prác na lokalitách Čelákovice (Кандиба, 1931b, s. 4) a Praha-Kobylisy, kde odkryl niekoľko hrobov (Kandyba, 1932b, s. 46–47; Kandyba, 1930–1931a, s. 196–216; Kandyba, 1931a, s. 3; Кандиба, 1931a, s. 5.). Dva hroby z obdobia šnúrovej keramiky, tri z obdobia doby bronzovej (únětická kultúra) a osem hrobov z mladšej doby železnej (stredná doba laténska) (Видейко-Кот, 2008, s. 134). Významnou

¹⁹ Prvým literárnym vedcom, ktorý upozornil a uviedol do vedeckej spisby pražskú ukrajinskú školu básnikov, bol Mikuláš Nevrlý. Viacerých protagonistov poznal osobne. O ich životných osudoch a poézii napísal monografiu.

a dôležitou pre O. Kandybu ako vedca – archeológa bola prezentácia výsledkov bádania nielen vo forme vedeckých správ a štúdií či syntetizujúcich monografií, ale i účasť na medzinárodných konferenciách a kongresoch. Už na jar v roku 1932 sa zúčastnil na 2. ukrajinskom vedeckom zjazde v Prahe, kde vystúpil v rámci archeologickej sekcie, ktorej predsedal V. Ščerbakiv's'kyj s dvoma referátmi, ktoré sa vzájomne dopĺňali – *Rozvoj ukrajinskej maľovanej neolitckej keramiky* a *Ukrajinská maľovaná keramika v európskom neolite* (Кандиба, 1934, s. 141–142; РОЗВИТОК, 1934, s. 141).²⁰ V tom istom roku sa O. Kandyba stal tajomníkom Zväzu ukrajinských novinárov a spisovateľov v ČSR (Красковська, 1994, s.228).

1.–6. augusta 1932 sa mala uskutočniť Kandybova prednáška na Prvom medzinárodnom kongrese prehistorických a protohistorických vied v Londýne (The Dniestro-Danubian, 1933, s. 27). O. Kandyba pripravil tézy publikované v zborníku v angličtine, ale kongresu sa nezúčastnil. V tom čase bol na terénnom výskume lokality Starčevo (Srbsko) v spolupráci s Americkou školou prehistorických výskumov (American School of Prehistoric Research – ďalej ASPR).²¹ V rámci vykopávk bol vedúcim terénneho laboratória. Publikoval v rámci výskumu viacero príspevkov (Кандиба, 1932a; Кандиба, 1932b).²² K uvedenej expedícii sa nedostal náhodou. V čase, keď on pripravoval na pražskej Karlovej univerzite svoju doktorskú prácu, písal tu v rokoch 1928–1929 prácu na príbuznú tému „Obdobie neolitu v Čechách“ americký archeológ českého pôvodu Vladimír Fewkes (Fuks). Vedúcim jeho práce boli L. Niederle a A. Stocký. V roku 1930, tak ako Kandyba v Prahe, V. Fewkes obhájil prácu na Pensylvánskej univerzite (USA) a onedlho sa stal riaditeľom spomínanej ASPR. Je teda logické, že na tomto kolegiálno-profesijnom základe vyrástla niekoľkoročná spolupráca O. Kandybu

20 Onže: Українська мальована кераміка в європейському неоліті. Збірник „II. український науковий зїзд у Празі. Прага 1934. S. 141.142.

21 American School of Prehistoric Research (ďalej ASPR) v 20. a 30. rokoch v Československu niekoľkokrát realizovala v rámci letnej školy pre amerických študentov výskumy vo viacerých lokalitách (práca v teréne). Jej zakladateľom bol profesor antropológie George Grant Mac Curdy (1865–1947) z Yale University. ASPR bola súčasťou Harvardskej univerzity v rámci Amerického archeologického inštitútu (Archeological Institute of America and the American Anthropological Association) (Kostrhun, 2015, s.605). Najintenzívnejšie výskumy v Československu realizovalo ASPR v rokoch 1929–1934 pod vedením vtedajšieho riaditeľa školy (asociovaným riaditeľom bol v rokoch 1932–1938) Vladimíra Jaroslava Fewkesa (rodáka z Nymburku – pôvodné meno Fuks). V.J. Fewkes zamerlal pozornosť na výskum paleolitu, neolitu a eneolitu na viacerých lokalitách. V rámci vedeckej spolupráce s českými odborníkmi bol okrem Karola Buchtelu a Jaroslava Böhma zo Štátneho archeologického ústavu aj Josef Schránil a Albín Stocký z Karlovej univerzity (Kostrhun, 2015, s.607). Z hľadiska pôsobenia ASPR na Slovensku je pre nás zaujímavá expedícia v auguste 1934. Po návšteve zbierok v Moravskom zemskom múzeu odcestovala expedícia, účastníkmi ktorej boli aj V. Jaroslav Fewkes, George Grant Mac Curdy, Emily Bayless, Ethel Boissevain, Frances Hammon, Andrew Hrubec, James H. Gaul na Slovensko, kde sa zúčastnili vykopávk v jaskyni Domica (Kostrhun, 2015, s.609; Skutil, 1934). Nepublikované údaje sú v archíve Ústavu Anthropolos Moravského zemského múzea, zložka „prof. Grant Mac Curdy“.

22 V rámci výskumov existuje Kandybova nepublikovaná správa (Report of museum studies in Yugoslavia, Bulgaria and Roumania), na ktorú nadväzuje správa J. Fewkesa (Fewkes, 1933, s. 53).

s ASPR a následne s viacerými americkými prestížnymi univerzitami a archeologickými inštitúciami. O. Kandyba sa v roku 1932 teda dostal do epicentra vedeckého záujmu o jednu z najstarších kultúr neolitu (Starčevo-Kriš), ktorej vplyv nachádzame na území viacerých súčasných štátov – Grécka, Rumunska, Bulharska, Srbska, Macedónska, Slovenska, Moldavska, Zakarpatska) (Відеїко-Кот, 2008, s. 140). Spolupráca s ASPR, samozrejme, O. Kandybovi otvorila cestu k viacerým študijným cestám po Európe nielen z hľadiska profesijných doporučení, ale i z hľadiska finančného. Kandyba bol za svoju prácu pre ASPR slušne honorovaný (približne 1000 korún mesačne) (Відеїко-Кот, 2008, s. 141). O. Kandyba ovládal vďaka kvalitnému vzdelaniu i zo strany matky – filologičky, plynule deväť jazykov, čo poskytovalo americkej inštitúcii veľmi kvalitný jazykový servis pri komunikácii na výskumoch v slovanskom a rumunskom prostredí.

V roku 1935 O. Kandyba publikoval práce v časopise *Obzor Praehistorický*, *Archive für Anthropologie* a ďalších (Kandyba, 1930–1931b, s. 196–216; Kandyba, 1935, s. 266–308). O rok neskôr mu vyšla zbierka poézie *Ринь* a jeho prvá vedecká práca v prestížnom americkom časopise *American Journal of Archeology* (Kandyba, 1936, s. 228–245). V roku 1936 sa prepojili všetky tri intelektuálne smerovania O. Kandybu v Ríme. Do Talianska prišiel študovať nielen archeologické zbierky, ale svoju pozornosť upriamil aj na vydanie diel ukrajinskej literatúry po taliansky v duchu popularizácie a propagácie ukrajinskej kultúry v zahraničí. Táto práca bola súčasťou jeho politickej angažovanosti v rámci Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN). V Ríme sa stretol s vedúcim predstaviteľom OUN, Jevhenom Konovalcom, ktorý mu tu okrem iného navrhol post vedúceho kultúrneho referátu OUN (akéhosi tieňového ministra kultúry v duchu – zatiaľ len myšlienky – budovania a kreovania západoukrajinskej štátnosti).²³ Vychádzali z predpokladu, že v Prahe a v Čechách, kde Kandyba pôsobil, je najpočetnejšie zoskupenie ukrajinských intelektuálov a študentov v rámci dvoch ukrajinských vysokých škôl, ako i vydavateľské možnosti. V tomto roku vyšli Kandybovi dve archeologické štúdie venované problematike špirálovitého ornamentu tripol'skej kultúry, ktorý charakterizoval dnestersko-dunajský región. Zaoberal sa jeho typológiou a vyslovil názor, že keramika so špirálovitou dekoráciou sa do východo-centrálnej časti Európy dostala z podunajského regiónu, čo súčasná archeológia viac menej potvrdzuje (Призов, 2007, s. 21).²⁴

23 O jeho vzťahu k J. Konovalcovi, téme národného osamostatnenia a potrebe kultúrneho rozvoja O. Kandyba písal vo viacerých svojich prácach (Кандиба, 1940; Кандиба, 1948).

24 V roku 1935–1936 vyšli Kandybove práce (Kandyba, 1935, s. 266–308; Kandyba, 1936, s. 228–245).

Najvýznamnejšia vedecká práca O. Kandybu napokon vyšla v roku 1937 v Nemecku – O neolitickej archeologickej lokalite v Šipinciach v Haliči (Kandyba, 1937). V časopise Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenka bola publikovaná v tom istom roku jeho štúdia o výskumoch v oblasti haličského Podolu v rokoch 1928–1929 (Кандиба, 1937, s. 1–14).²⁵ Na Ukrajine bola knižne a v ukrajinskom preklade vydaná Kandybova práca až v roku 2004 a o tri roky neskôr v zborníku archeologických prác O. Kandybu v Kyjeve (Кандиба, 2004a; Кандиба, 2004b, s. 111–250). Dedinka Šipince sa nachádza na Bukovine v Černiveckej oblasti. Bohaté viacvrstevné nálezisko tripoľskej kultúry z obdobia rokov 4600–4400 rokov p. Kr. (etapa V 1) a z obdobia 3800–3300 pred Kr. (etapa S 1) bolo O. Kandybom prvýkrát monograficky spracované, pričom autor tu zhrnul doterajšie výsledky bádania (Jozef Sombathy – viedenské múzeum; Gordon Childe; Fedir Vovk; Levko Čykalenko) a na ne nadviazal posledné výskumy 30. rokov 20. storočia. Materiál k práci zozbieral z niekoľkých vlastných výskumov a najmä z depozitov viacerých múzeí Európy (Viedeň 1931, Berlín 1931²⁶, 1932, 1933, 1936, Praha²⁷, Lvov, Černivcy (Bukovina), Starčevo (Srbsko), Domica (Slovensko), Budapešť, Bukurešť, Paríž, Rím, Belehrad). V Berlíne študoval materiál nielen z lokality Šipince, ale i Kukuten (Rumunsko), ku ktorej vyšla monografia významného nemeckého archeológa H. Schmidta v roku 1932.²⁸ Okrem Berlína pracoval aj v archeologických múzeách a knižniciach v mestách Postupim, Lübeck, Hamburg a Wismar (Рижов, 2007, s. 21). O. Kandyba výsledky svojej práce v Berlíne konzultoval i so samotným Schmidtom a ten sa k nim vyjadril súhlasne (Бидеїко-Кот, 2008, s. 112). Obdivuhodné bolo, že O. Kandyba v depozitoch múzeí každý z exponátov zakresľoval, a tak systematizácia materiálu bola detailne presná. Heuristika materiálu vyplývala aj z potreby zozbierať skutočne najtypickejšie vzorky jednotlivých archeologických artefaktov. Kandyba si už počas heuristickej fázy výskumu vytváral typologické vzorce, ktoré ho dovedli k porovnávaniu jednotlivých lokalít a k záverom o kultúrnej kontinuite a prepojení lokalít tripoľskej kultúry na Ukrajine s jednotlivými regiónmi v strednej Európe (najmä haličko-bukovinskej príbuznosti). Dodnes sú v práci aktuálne postrehy o začlenení lokality Šipince do kontextu európskej neolitickej kultúry, či typologizácia špirálovitej maľovanej keramiky.

25 U L. Vynara v práci (Винар, 2008, s.47) sa uvádza chybná citácia, že vyšla práca v zväzku 164, rok 1934.

26 V Berlíne študoval v múzeách: Märkisches Museum a Museum für Volkskunde (Винар, 1985, s.39–40).

27 V Prahe študoval materiály tripoľskej kultúry, ktoré sa sem dostali z obdobia úzkej spolupráce V. Chvojku a L. Niederleho.

28 Hubert Schmidt tu spravil periodizáciu kukutenskej kultúry, dodnes uznávanú a využívanú v odbornej spisbe (Schmidt, 1932).

V lete roku 1938 O. Kandyba pricestoval do USA spolu s ďalšími poprednými predstaviteľmi OUN (generál Viktor Kurmanovyč, sekretár OUN Jaroslav Baranovský, plukovník Roman Suško) s cieľom prehĺbiť spoluprácu s tunajšou ukrajinskou diasporou. O. Kandyba bol v tom čase už jedným z lídrov OUN zodpovedným za kultúrny rozvoj, takže jeho plán založiť Ukrajinský vedecký inštitút v Amerike (Український науковий Інститут в Америці – ďalej UVIA) mal nielen vedecký, ale i politický obsah a význam. Jeho prezidentom sa stal profesor O. Granovskij. Viacerí ukrajinskí bádatelia a životopisci O. Kandybu uviedli, že v USA prednášal na Harvardskej univerzite. Takéto tvrdenia však nie sú dokumentačne doložené. Ako dôkazný materiál pre takúto činnosť sa využíva jeho anglická vizitka, kde figuroval ako výskumný spolupracovník univerzít v Harvarde, Cambridge a Peabody Museum.²⁹ Uvedená vizitka mohla pokojne slúžiť pre účely jeho európskej spolupráce s ASPR, kde nepochybne pre poslucháčov letnej školy viedol odborné semináre a prednášky. V každom prípade ostáva realitou jeho zakladateľský počin pri konštituovaní UVIA ako i na redakčnej práci a vydaní prvého zväzku vedeckého zborníka UVIA, ktorý vyšiel v Prahe v roku 1939.³⁰ Druhý zväzok inštitútu začal O. Kandyba pripravovať, no začiatok svetovej vojny práce zastavil.

Na prelome rokov 1938–1939 sa Kandyba presťahoval na Podkarpatskú Rus (Karpatská Ukrajina, Halič) so zámerom konštituovať tu ukrajinskú republiku v rámci jeho politickej činnosti a členstva v Organizácii ukrajinských nacionalistov. Riadil a kreoval Kultúrny referát OUN. V tomto období redigoval a bol editorom zborníka Ukrajinského vedeckého inštitútu v Amerike, ktorý dal tlačiť v Prahe v roku 1939. V lete sa zúčastnil Druhého zrazu (stretnutia, snemu) ukrajinských nacionalistov v Ríme. O rok neskôr viedol v rámci OUN Komisiu pre štátne plánovanie, v rámci ktorej pracovali mnohí profesori ukrajinských vysokých škôl v Československu (Винар, 2008, s. 42–44). V Krakove spolupracoval s M. Sciborskym, O. Senykom, P. Suškom a ďalšími členmi ukrajinských nacionalistov. Vydal prácu o Jevhenovi Konovalcovi a v Prahe vyšla jeho druhá básnická zbierka *Вежі*. Pod pseudonymom D. Kardaš vyšiel v roku 1941 jeho výber historických prameňov pod ná-

29 Oleh Kandyba Ph.D.; Research associate in European Archeology. Peabody Museum of Harvard University. Cambridge, mass. V dolnej časti je uvedená jeho európska adresa: State Archeological Institute, Praha III, Lobkovic Palace. Czechoslovakia. Pozri (Відейко-Кот, 2008, s.152).

30 Український науковий Інститут в Америці: Збірник. Сент Пол (Міннесота) – Прага, 1939. Kandyba tu publikoval prácu Старша мальована кераміка в Галичині (Кандиба, 1939, s. 129–157). Kandyba ako editor zborníka umiestnil na úvod štúdiu svojej v tom čase už bratislavskej kolegyne a priateľky I. Kraskovskej, ktorá tu publikovala časť svojej rigoróznej práce: Західні впливи в українській архітектурі X-XIII ст. (pozri Красковська, 1994, s.224–228).

zvom Zlaté slovo (Золоте слово). V tomto období spolupracoval a prispieval do časopisu Пробоєм (Praha), do almanachu Ідея в наступі, Сурми, Український вісник a s ďalšími periodikami. Jeho práca archeológa sa čiastočne obnovila v rokoch 1941–1943, keď sa stal členom Archeologickej komisie pri Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenka vo Lvove, na čele ktorej stál Jaroslav Pasternak. Prestáhoval sa do Lvova, neskôr do Žytomyru a Kyjeva. Podieľal sa na organizovaní Ukrajinskej Národnej Rady v Kyjeve v roku 1941, na čele ktorej stál profesor M. Velyčkivs'kyj. Aktívne organizoval kultúrny život v Kyjeve a ilegálnu prácu ukrajinských nacionalistov. Úzko spolupracoval s Jelenou Teligou a ďalšími predstaviteľmi OUN v Kyjeve. V roku 1942 sa stala zástupcom predsedu Vedenia Ukrajinských nacionalistov (predseda OUN A. Meľnyk). O rok neskôr sa 2. augusta oženil s Katarínou Bilec'kou v chráme Svätého Ducha v haličskej dedinke Jablinka Vyžňa (Яблінка Вижня). V roku 1944 sa jeho životná púť vedca, literáta a spoločensko-politického dejateľa definitívne uzavrela. Začiatkom roka ešte stihol ukončiť redakčné práce na zborníku, venovanom zločinom nacizmu, ktorý sa dostal do rúk Gestapa, takže nebol publikovaný. Ako spoluorganizátor Celoukrajinskej Národnej rady vo Lvove a predseda OUN sa ilegálne zdržiaval v Starom Sambore u maliara a grafika Jurija Kuľčyckého. 25. mája 1944 ho vo Lvove zatklo Gestapo v byte Romana Malančuka. Následne ho odviezli do Berlína a eskortovali do koncentračného tábora v Sachsenhause, kde bol podrobený mučeniu. Z 9. na 10. júna bol popravený a spálený v krematóriu. Dlhé roky bola osobnosť Oleha Kandybu na Ukrajine tabuizovaná a jeho význam ako spoločensko-politickej, kultúrnej a vedeckej osobnosti sa dostáva do popredia len v posledných rokoch. Záverom môžeme sumarizovať, že nosnou vedeckou témou Oleha Kandybu ako archeológa bola tripol'ská kultúra v Haliči a cucutenská kultúra v širšom regióne Bukoviny a Rumunsku, obe s typickou maľovanou keramikou. Mnohé výsledky jeho bádania sú dodnes platné a vedecky rešpektované. O. Kandyba nepochybne patrí medzi významné a osobnostne zaujímavé postavy československej medzivojnovnej archeológie.

Literatúra

- BAČA, Martin (2015). Slovenská archeológia a Ľudmila Kraskovská. In *N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoj slovenskej vedy*. Acta historica Posoniensia, roč. 29, s. 8–19.
- FEWKES, Jaroslav (1933). Excavations at Starcevo, Yugoslavia: seasons of 1931 and 1932. A preliminary

- report. In *American School of Prehistorical Research*, Bulletin. No. 9.
- HAVEL, Ondřej (2012). *Osudy ukrajinské emigrace v první československé republice se zaměřením na vysoké školství (Ukrajinský vysoký pedagogický institut Mychajla Drabomanova)*. Dizertační práce. Olomouc : Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.
- HOPTOVÁ, Luciána (2017). *Bieloruská emigrácia na území Československa (1918–1945)*. Prešov.
- KANDYBA, Oleg (1930–1931a). Vyloupené laténske hroby v Kobylisích. In *Obzor praehistorický*, roč. 9. s. 196–216.
- KANDYBA, Oleg (1930–1931b). Les outiles en pierre de la ceramique peint enéolithique en Galicie Orientale. In *Obzor praehistorický*, roč. 9, s. 196–216.
- KANDYBA, Oleg (1931a). Hrob pravěkého lukostřelce v Kobylisích, který přišel v dobách 2000 let před Kristem do naší země ze Španělska. In *V.O.S.*, č. 2, s. 3.
- KANDYBA, Oleg (1931). Zpráva dr. Oleha Kandyby o užití studijní podpory. In *Slovanský ústav*. Ročenka. Sv. 4, s. 113.
- KANDYBA, Oleg (1932a). Trypilské památky ve sbírkách Archeologického ústavu Karlovy university. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 35–38.
- KANDYBA, Oleg (1932b). Únětické hroby z Kobylis. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 46–47.
- KANDYBA, Oleg (1932c). Gallové a svět antický (Praha Kobylisy). In *Pestrý týden*, roč. 7, č. 3, s. 4.
- KANDYBA, Oleg (1932d). Z šera doby kamenné. In *Pražský ilustrovaný zpravodaj*, č. 5, s. 10.
- KANDYBA, Oleg (1935). Die fortlaufende Spirale in der band keramischen Ornamentik (mit zwei Tafeln). In *Archiv für Anthropologie*. Neue Folge. Band 23, s. 266–308.
- KANDYBA, Oleg (1936). S-Spiral in the decoration of the Dniestro-Danubian Neolithic pottery. In *American Journal of Archaeology*, Vol. 40, No. 2, s. 228–245.
- KANDYBA, Oleg (1937). *Schipenitz: Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes*. Mit 574 Abbildungen. Wien – Leipzig : A. Schrallu. Co. und H. Keller.
- KOSTRHUN, Petr (2015). Američtí archeologové a antropologové na Moravě v období mezi světovými válkami. In *Archeologické rozhledy*, roč. 67, s. 594–626.
- PASSEK, Tamara (1935). La ceramique tripolienne. In *Материалы Государственной академии истории материальной культуры*. Москва– Ленинград. Вып.122.
- PASTERNAK, Jaroslav (1923). Únětické sídliště ve Vysočanech. In *Památky archeologické*, roč. 33, s. 335.

- PASTERNAK, Jaroslav (1925a). Podkarpatská Rus v mladší době kamenné. In Niederlův Sborník. *Obzor prehistorický*, roč. 4, s. 150–155.
- PASTERNAK, Jaroslav (1925b). Neolitické sídliště v Hnidousích. In *Památky archeologické*, roč. 34, s. 434.
- PASTERNAK, Jaroslav (1925c). Hrob rázu durynského v Hrobcích u Roudnice. In *Památky archeologické*, roč. 34, s. 440.
- SCHMIDT, Hubert (1932). *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Berlin – Leipzig : de Gruyter.
- SKUTIL, Josef (1934). Američtí studující prehistorie v Brně. In *Lidové noviny*, 21. 8. 1934, roč. 42, č. 417, s. 4. The Dniestro-Danubian Neolithic Region. Proceedings of the First International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. London. August 1-6, 1932, Oxford University Press, 1933.
- TOMČÍKOVÁ, Katarína (1999). *Ludmila Kraskovská*. Edícia Medailóny. Bratislava – Slovenské národné múzeum Bratislava.
- АНДРУСЯК, М. (1976). Жмуток спогадів у зв'язку з радагуванням д-ром Олегом Кандибою «Збірника Українського Інституту в Америці». In *Український Історик*, ч. 1–4, s. 110–113.
- АНТОНОВИЧ, Марко (1985a). Д-р Олег Кандиба. In *Український Історик*, roč. XXII, č. 1–4 (85–88), s. 46–48.
- АНТОНОВИЧ, Марко (1985b). Спогади про О. Кандибу-Ольжича: Джерельні матеріали. In *Український історик*, roč. XXII, č. 1–2, s. 146–156.
- ВІДЕЙКО, Михайло-КОТ, Сергій (2008). *Наукова спадщина Олега Ольжича*. Київ : Наш час.
- ВИНАР, Любомир (1985). Наукова діяльність д-ра Олега Кандиби. In *Український Історик*, roč. XXII, č.1–4, s. 49–74.
- ВИНАР, Любомир (1986a). Головний період наукової діяльності Олега Кандиби: 1931–1940. In *Український Історик*, roč. XXIII, č. 1–2 (89–90), s. 37–54.
- ВИНАР, Любомир (1986b). Головний період наукової діяльності Олега Кандиби: 1931-1940. In *Український Історик*, roč. XXIII, č. 3–4 (91–92), s. 33–43.
- ВИНАР, Любомир (2004–2005). Діяльність Олега Кандиби-Кардаша в Другій світовій війні. In *Український історик*, roč. XLI–XLII, č. 3–4 (163–164); 1 (165), s. 149–162.
- ВИНАР, Любомир (2008). Олег Кандиба-Ольжич. Дослідження та джерела. Нью-Йорк–Остріг–Львів : Українське Історичне Товариство.

- ВИНАР, Любомир – АТАМАНЕНКО, Алла (2004–2005). Олег Кандиба й Український Науковий Інститут в Америці: 1937–1939. In *Український історик*, роč. XLI–XLII, č. 3–4 (163–164); č. 1 (165), s. 88–149.
- ДЕРЖАВИН, Володимир (1950). Олег Кандиба-Ольжич, як поет і науковий діяч. In *Самостійна Україна*, роč. 3, č. 6–7, s. 4–7.
- КАНДИБА, Олег (1931a). Розкопи в Кобилісах (латен. гроби). In *Новий час*, č. 115.
- КАНДИБА, Олег (1931b). Цікаві розкопки в Челаковицях. In *Новий час*, č. 104.
- КАНДИБА, Олег (1932a). Америкка археолошка експедица е оврадове у Старчеву. In *Политика* (Београд), 13. 8. 1932.
- КАНДИБА, Олег (1932b). Радове на терену кол Старчева. In *Време*, 28. 8. 1932.
- КАНДИБА, Олег (1934): Українська мальована кераміка в европейскому неоліті. In *Збірник II. український науковий зїзд у Празі*. Прага, s. 141–142.
- КАНДИБА, Олег (1937). *Досліди на галицькому Поділлі в 1928–1929* рр. Записки Наукового товариства ім.Шевченка. Том 154, s. 1–14.
- КАНДИБА, Олег (1939). Старша мальована кераміка в Галичині. In *Український науковий Інститут в Америці: Збірник* Сент Пол (Миннесота) – Прага, s. 129–157.
- КАНДИБА, Олег (1940). Націоналістична культура. In *Наступ*, č. 25.
- КАНДИБА, Олег (1948). *Євген Коновалець: нарис про життя, чин і смерть великого українського патріота*. На чужині: В-во Український патріот.
- КАНДИБА, Олег (1985). Техніка посудин на ніжці в пасковій кераміці. In *Український історик*, роč. XXII, č. 1–4 (85–88), s.136–140.
- КАНДИБА, Олег (1985). The Trotskyite Snake and Soviet Monotheism. In *Український історик*, роč. XXII, č. 1–4 (85–88), 1985, s. 130–135.
- КАНДИБА, Олег (1994). До батька. In *Український історик*, роč. XXXI, č. 1–4 (120–123), s. 227–233.
- КАНДИБА, Олег (1999). Галицька мальована кераміка (Переклад Марії Лібуші Неверлі). In *Український історик*, роč. XXXVI, č. 2–4 (141–143), s. 69–91.
- КАНДИБА, Олег (2001). Галицька мальована кераміка (Переклад Марії Лібуші Неверлі). In *Український історик*, роč. XXXVIII, č. 1–4 (148–151), s. 93–117.
- КАНДИБА, Олег (2003). Галицька мальована кераміка (Переклад Марії Лібуші Неверлі). In *Український*

- історик*, роф. XL, ч. 1–5 (156–160), s. 313–349.
- КАНДИБА, Олег (2004). Шипинці. Мистецтво та знаряддя неолітичного селища. Чернівці. In ОЛЬЖИЧ, О. ed. *Археологія*. Київ : Вид. Ім. Олени Теліги, s. 111–250.
- КОСТЮК, Леонид (2008). О. Кандиба-Ольжич у світовій археологічній науці. In *Україна–Європа–Світ*. – Вип. 1: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В.Гнатюка.
- КРАСКОВСЬКА, Людмила (1994). Спогади про Олега Кандибу. In *Український історик*, роф. XXXI, ч. 1–4 (120–123), s. 224–228.
- ЛАПИЧАК, Татьяна (1985). Як згинув Олег Кандиба-Ольжич. In *Український історик*, роф. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 119–122.
- ЛИСЕНКО, Наталя (2004–2005). Архів Олега Ольжича в Україні In *Український історик*, роф. XLI–XLII, ч. 3–4 (163–164), 1 (165), s. 162–172.
- Листи О. Кандиби до Є. Онацького (1985). In *Український Історик*, роф. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 141–146, 149–155.
- Листівка О. Кандиби до Марини і Марка Антоновичів (1985). In *Український Історик*, роф. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 147–148.
- МЕЛЬНИК, Леся (2005). Ольжич у Львові. In *Український історик*, роф. XLII, ч. 2–4 (166–168), s. 218–229.
- МОВША, Тамара (1999). Археологічна спадщина Олега Кандиби в контексті сьогодення. In *Український Історик*, роф. XXXVI, ч. 2–4 (141–143), s. 55–68.
- НАРІЖНИЙ, Симон (1939). *15 літ Українського Історично-Філологічного товариства в Празі (1923–1938)*. Прага.
- НЕВРАЙІ, Микулаш (1991). Муза мужности й боротьби. In ОЛЬЖИЧ, О. ed. *Цитаделя духа*. Братислава–Пряшів–Лондон : Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Недрукована стаття д-ра Олега Кандиби (1985). In *Український Історик*, роф. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 126–129.
- ОЛЬЖИЧ, Олег (2007а). *Археологія*. Київ : Вид. Ім. Олени Теліги.
- ОЛЬЖИЧ, Олег (2007б). *Поезія. Проза*. Київ : Смолоскип.
- ОЛЬЖИЧ, Олег (2008). *In memoriam*. Київ : Смолоскип.
- ОЛЬЖИЧ, Олег (2009). *Вибрані твори*. Київ : Смолоскип.
- ПАЗУНЯК, Наталья (1997). Два видання з творами О. Ольжича у звязку з 50-річчям його смерті. In

- Український Історик*, ро́ч. XXXIV, ч. 1–4 (132–135), s. 336–341.
- ПАСТЕРНАК, Ярослав (1929). Нові археологічні набутки українських музеїв у Львові за 1928 р. In *Записки наукового товариства імени Шевченка*. Том 150, s. 229–242.
- ПАСТЕРНАК, Ярослав (1933). Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопок. In *Записки Наукового товариства ім.Шевченка*. Том 152, s. 63–107.
- ПАСТЕРНАК, Ярослав (1937). Нові археологічні набутки Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за час від 1933–1936. In *Записки наукового товариства імени Шевченка*. Том 154, s. 241–268.
- ПАСТЕРНАК, Ярослав (1969). Олег Кандиба, археолог-дослідник. In *Український Історик*, ро́ч. VI, ч. 4, s. 5–12.
- ПРОЦИК, Анна (2009). Олег Кандиба-Ольжич на тлі ідеологій міжвоєнної доби. In *Український історик*, ро́ч. XLVI, ч. 1–4 (181–184), s. 243–254.
- РИЖОВ, С.М. (2007). Спадщина О. Кандиби (Ольжича). In Магістеріум. Випуск 27. Археологічні студії. Київ, s. 19–26.
- РОЗГІН, Іван (1965). Д-р Олег Кандиба-Ольжич. In *Самостійна Україна*, ро́ч. 18, ч. 6–8, s. 63–70.
- СОРОКОВСЬКИЙ, Андрій (1994). Ольжич як науковець. In *Український історик*, ро́ч. XXXI, ч. 1–4 (120–123), s. 218–223.
- ШЛЯХТИЧЕНКО, Михайло (1978). До біографії дра Олега Кандиби-Ольжича. In *Український Історик*, ро́ч. XV, ч. 1–3, s. 119–127.
- ШТОРГИН, Дмитро (1959). Наукова праця О. Кандиби-Ольжича. In *Новий час*, ч. 1, s. 64–70.
- ШТОРГИН, Дмитро (1961). Наукова праця О. Кандиби-Ольжича. In *Фенікс*, зошит 10, s. 63–70.
- ШТОРГИН, Дмитро (1985a). Листи про О. Кандибу-Ольжича. In *Український Історик*, ро́ч. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 156–162.
- ШТОРГИН, Дмитро (1985b). Олег Кандиба-Ольжич: Бібліографія. In *Український Історик*, ро́ч. XXII, ч. 1–4 (85–88), s. 167–183.
- ШТОРГИН, Дмитро (1986). Олег Кандиба-Ольжич: Бібліографія. In *Український Історик*, ро́ч. XXIII, ч. 1–2 (89–90), s. 87–105.
- Український науковий Інститут в Америці: Збірник. Сент Пол (Міннесота) – Прага, 1939.

Archívne fondy

Archív AM v Bratislave, fond E. Kraskovská.

Resumé**Oleh Kandyba-Olzhych. Archeologist and poet**

For many years, the personality of Oleh Kandyba has been unknown in Ukraine, and his importance as a socio-political, cultural and scientific personality has only come to the fore in recent years. In addition to archeology, he dedicated his life to poetry, educational and political work in the spirit of struggle for the national independence of Ukraine. The main scientific focus of Oleh Kandyba as an archaeologist was the Tripolye culture in Galicia and the Cucuteni culture in the wider region of Bukovina and Romania. Many results of his research are still valid and accepted in scientific community. Until 1991, the scientific work of Oleh Kandyba was analyzed mostly in the scientific journals and Ukrainian emigrant press. Professor Lubomyr Vinar was the first to start researching Oleh Kandyba's life and scientific work in the 1950s. Oleh Olzyc Kandyba was the son of a prominent Ukrainian poet, Olesa Olzyc. Oleh Kandyba also visited Slovakia during his research and field trips and participated on the excavations in the Domica Cave. He was acquainted with archaeologist Ludmila Kraskovská, who was his close co-worker. Oleh Kandyba had tragic, but certainly interesting life and undoubtedly belongs among the important figures of Czechoslovak interwar archeology.

Prof. Miroslav Daniš, CSc.

miroslav.danis@uniba.sk

Katedra všeobecných dejín

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

811 02 Bratislava 1

JAN EISNER A JEHO PŮSOBENÍ NA SLOVENSKU V LETECH 1919–1939

Marcela Starcová

Abstract

In 1919 the State Institut of Archaeology (SIA) was founded. The main tasks of the SIA were: scientific research, protection of ancient and historical monuments as a part of the national archaeological heritage and creating of archaeological infrastructure within the territory of Czechoslovakia. The three state conservatories took care of archaeological excavations and findings. Jan Eisner was working as the state conservator in Slovakia for 20 years. He studied all the museum collections in Slovakia, he led a lot of field researches. A great attention he devoted to the protection of ancient and historical monuments. All the research findings he collected in Slovak National Museum (SNM) in Bratislava. Jan Eisner is considered to have been a teacher of the first generation of Slovak archaeologists.

Keywords

State Institute of Archaeology – Jan Eisner – Děvín Hillfort – Slovak National Museum

Abstrakt

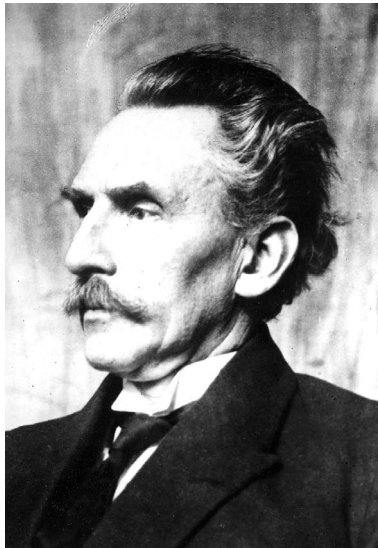
V roce 1919 byl založen Státní archeologický ústav v Praze. Jeho úkolem bylo kromě vědeckého výzkumu vybudovat oborovou infrastrukturu a pečovat o archeologické dědictví na území státu. Archeologické výzkumy měli na starosti tři státní konzervátoři. Jan Eisner byl konzervátorem pro Slovensko, kde strávil 20 let svého aktivního života. Po dobu svého působení na Slovensku studoval dosud shromážděný archeologický materiál v rámci soukromých i muzejních sbírek, zároveň vedl řadu terénních výzkumů a věnoval se ochraně pravěkých a historických památek. Nálezy shromažďoval ve sbírkách Slovenského vlastivědného muzea, zpřístupňoval je veřejnosti i prostřednictvím přednášek a výstav. Jan Eisner působil i jako vysokoškolský pedagog na FF UKo, kde se podílel na vybudování katedry archeologie.

Klíčová slova

Státní archeologický ústav – Jan Eisner – hradiště Děvín – Slovenské národní muzeum

Archeologie v novém státě

Založení Státního archeologického ústavu (dále StAÚ) v listopadu 1919 otevřelo cestu novým možnostem i úkolům československé archeologie. Zakladatel a první ředitel instituce, Lubor Niederle¹, vložil do jejích základů propracovaný koncept vědecké práce. Ústav se měl věnovat především vědeckému výzkumu, ale k tomu, aby ho mohl plně provádět, měl také systematicky budovat oborovou infrastrukturu a pečovat o archeologické dědictví na území státu (Niederle, 1919, s. 1). Samozřejmostí bylo zapojení do mezinárodní spolupráce, deklarované založením oddělení pro antické výzkumy.² Velkorysý Niederlův plán předběhl dobu o několik desetiletí a nebylo proto vůbec snadné ho naplňovat.

Obr. 1: Lubor Niederle, zakladatel a první ředitel StAÚ (1919–1924).

Archiv ARUP, C-FJ-000000992. –

Lubor Niederle, founder and first director of the State Institute of Archaeology (1919–1924). Archiv ARUP, C-FJ-000000992.

1 Lubor Niederle vedl StAÚ jako ředitel v letech 1919–1924, kdy rezignoval ze zdravotních důvodů (pozn. aut.).

2 Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav (dále f. StAÚ), karton (dále k.), čj. 32/1922 z 1.2.1922, čj. 143/1922 z 10.5.1922.

Zejména ve 20. letech 20. století se StAÚ potýkal s řadou praktických problémů: kromě stálého akutního nedostatku financí šlo i omezené prostory pro práci a nedostatek odborníků. V prvních letech pracovalo v ústavu pouze šest zaměstnanců, kteří brzy přestali zvládat nápor administrativních úkolů i množství práce v terénu. Činnost ústavu se proto zpočátku omezovala na záchranné výzkumy, s několika výjimkami, jako byl např. výzkum Pražského hradu a Vyšehradu. K dalším badatelským odkryvům došlo až na přelomu 20. a 30. let s finanční podporou Národního fondu Masarykova (dále NFM). Archeologické výzkumy a jejich evidenci měli na starosti tzv. státní konzervátoři – pro Čechy (Josef Antonín Jíra), Moravu a Slezsko (Innocenc Ladislav Červinka), a Slovensko (Jan Eisner). Vzhledem k počtu hlášených nálezů a záchranných výzkumů byli ovšem státní konzervátoři nuceni opírat se o řadu spolupracovníků z regionálních muzeí i z řad amatérských sběratelů.

Rozsáhlé systematické výzkumy byly finančně velmi nákladné a z rozpočtu StAÚ se často nepodařilo je pokrýt. Archeologické výzkumy řady významných lokalit se podařilo uskutečnit díky mimorozpočtovým příjmům – např. prostřednictvím subvencí ministerstev, vlády, některých bank, ale také příspěvím Národního fondu Masarykova.³ Z prostředků NFM byly v Čechách podpořeny např. systematické výzkumy na Pražském hradě, Vyšehradě nebo Libušíně, na Moravě v Dolních Věstonicích či v Mušově. Na Slovensku byly díky NFM prozkoumány římská stanice ve Stupavě a pohřebiště v Děvínské Nové Vsi.⁴

V roce 1934 byl (z iniciativy pozdějšího ředitele Jaroslava Böhma)⁵ vydán Statut Státního archeologického ústavu.⁶ Ministerstvo školství a národní osvěty (dále MŠANO) tímto dokumentem formálně stanovilo hlavní povinnosti a úkoly StAÚ, a to jak na poli teoretického výzkumu, tak archeologické památkové péče. Náplní činnosti ústavu se měly stát široce založený vědecký výzkum naší minulosti, opřený o rozsáhlé badatelské výzkumy, a systematické shromažďování poznatků o archeologickém dědictví na území celého státu. Na základě Statutu byla postupně budována síť jednatelů, dopisovatelů a konzervátorů z řad odborné i laické veřejnosti, která významně přispěla k získávání komplexních informací o archeologických památkách na území ČSR.

3 Národní fond Masarykův byl založen v roce 1920 u příležitosti prezidentových 70. narozenin. Zákonem č. 318/1920 Sb. bylo jako čestný dar prezidentovi uvolněno ze státního rozpočtu 20 milionů korun. Další prostředky fond získával z darů občanů, spolků, bank, velkých firem a korporací. O použití prostředků rozhodoval prezident osobně, podmínkou bylo využití financí na vzdělávací a humanitní účely. ELZNICOVÁ MIKESKOVÁ, Magdalena (2009): T. G. Masaryk – mecenáš československé archeologie. Výstava. Hornické muzeum Příbram (8.9.–30.10.2009).

4 Anonym, 1929, s. 97–98; Anonym, 1930, s. 101.

5 Jaroslav Böhme byl ředitelem StAÚ v letech 1939–1961 (pozn. aut.)

6 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 1, inv. č. 7.

Obr. 2: Jaroslav Böhm, ředitel StAÚ (1939–1961).

Archiv ARUP, C-FJ-000000574. –

Jaroslav Böhm, director of the State Institute of Archaeology (1939–1961).

Archiv ARUP, C-FJ-000000574.

K Böhmovým zásluhám patří také rozvoj metod terénní archeologické práce. Velký posun v této oblasti je patrný např. ze srovnání prvních terénních odkryvů s výzkumy z poloviny 30. let. Naleziště začala být zkoumána systematicky, terénní situace byly přesně zaměřovány a zakreslovány (začal být např. používán milimetrový papír), nálezy se evidovaly v inventárních knihách. Antropologický a osteologický materiál byl předáván ke zpracování specialistům, keramická a fotografická laboratoř fungovaly přímo v ústavu (Rataj – Šolle – Vencl, 2003, s. 142).

Slibný vývoj instituce i samotné archeologické činnosti byl přerušen v roce 1939. Po vyhlášení protektorátu byl StAÚ podřízen německé germanizační koncepci, těžiště práce se přesunulo do oblasti záchranných výzkumů. Narušena byla původní struktura ústavu: oblast Sudet byla podřízena samostatnému Úřadu pro pravěk (Amt für Vorgeschichte) se sídlem v Teplicích. Po vyhlášení Slovenského štátu byl založen samostatný Slovenský archeologický ústav v Turčianském Sv. Martině (1939).

1. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 3: Fotografické studio StAÚ v Lobkovickém paláci.
Negativ byl poškozen při povodni v r. 2002.
Archiv ARUP, C-FP-000014779. –
Photographic studio in the State Institute of Archaeology,
Lobkovicz palace. The negative was damaged by flood 2002.
Archiv ARUP, C-FT-000014779.

Obr. 4: Keramická laboratoř v Lobkovickém paláci.
Negativ byl poškozen při povodni v r. 2002.
Archiv ARUP, C-FP-000014780. –
Ceramic laboratory in the State Institute of Archaeology,
Lobkovicz palace. The negative was damaged by flood 2002.
Archiv ARUP, C-FP-000014780.

Jan Eisner a Slovensko

Značná část profesionálního i osobního života profesora Jana Eisnera (1885–1967) je spjata se Slovenskem. Po skončení první světové války se Jan Eisner jako důstojník (velitel roty pěšího pluku v Púchově) účastnil v létě 1919 bojů v rámci konfliktu intervence Maďarské republiky rad vůči Slovensku. Po demobilizaci Eisner na Slovensku zůstal, krátce byl zaměstnán jako profesor dějepisu v Turčianském Sv. Martině, a zároveň tamtéž pracoval v archeologické sbírce Slovenského národního muzea. Poté se přestěhoval do Bratislavy a v letech 1920–1929 tam vyučoval na Prvním reálném gymnáziu (Sklenář, 2012, s. 560).

V roce 1924 se Jan Eisner stal docentem všeobecné archeologie prehistorické na Filosofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě (podílel se na budování katedry). Následovalo jmenování mimořádným profesorem (1929) a poté i řádným profesorem (1934). Před vypuknutím 2. světové války působil na bratislavské univerzitě jako děkan Filozofické fakulty, odešel však z této funkce dobrovolně poté, co musel propustit české profesory (1939).

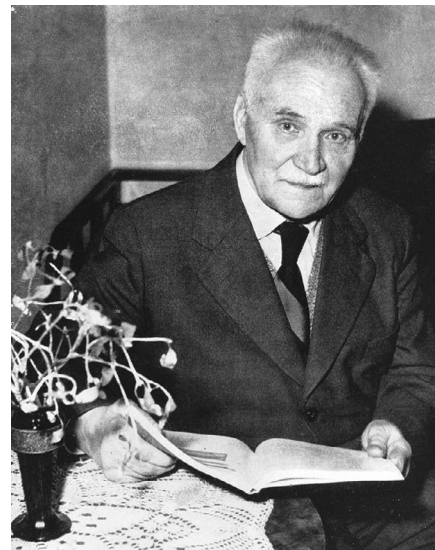
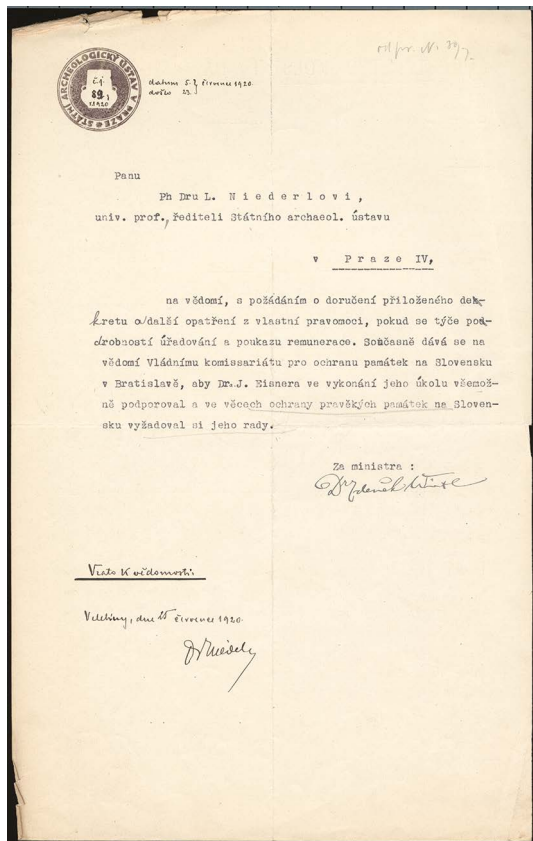
Již v době Eisnerova působení na gymnáziu v Turčianském Sv. Martině (v dubnu 1920) žádal ředitel Státního archeologického ústavu prof. Lubor Niederle MŠANO o prostředky na zřízení a financování pozice státního konzervátora pro Slovensko a navrhl na tuto funkci Jana Eisnera (Innocenc Ladislav Červinka byl jmenován státním konzervátorem pro Moravu a Slezsko 1. 9. 1920, Josef Antonín Jíra státním konzervátorem pro Čechy 26. 5. 1922). Jan Eisner byl nejprve jmenován konzervátorem pouze prozatímně, L. Niederle v návrhu pro MŠANO poukazoval na jeho odbornost, a zároveň na výhodu Eisnerova služebního pobytu na Slovensku. Základním úkolem Eisnera v pozici státního konzervátora na „první léta“ bylo, „*aby projel celé Slovensko, obeznámil se řádně s památkami, jež se tam nalézají at' v přírodě, nebo ve veřejných museích a soukromých sbírkách, a aby z těchto poznatků sestavil první úplný soupis slov.[enských] památek a sbírek, kterého dosud postrádáme.*“⁷

MŠANO jmenovalo Eisnera prozatímním státním konzervátorem StAÚ pro pravěké památky ke dni 5. července 1920, a to pro oblast župy bratislavské, nitranské, svatomartinské, zvolenské, liptovské a košické. Ministr školství (Gustav Habrmann) si ovšem vymínil, že touto Eisnerovou činností nebude do-

⁷ Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka Jana Eisnera, čj. 14/1920 z 13. 4. 1920.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 5: Jan Eisner. Archiv ARUP, C-FJ-000000576. –
Jan Eisner. Archiv ARUP, C-FJ-000000576

Obr. 6: Součást jmenovacího deketu Jana Eisnera státním konzervátorem. Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav 1919–1952, karton 2, osobní složka J. Eisnera, čj. 89/1920. –

The part of the letter of appointment to Jan Eisner. Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav 1919–1952, karton 2, osobní složka J. Eisnera, čj. 89/1920.

tčena jeho činnost učitelská.⁸ Zároveň byl informován Vládní komisariát pro ochranu památek na Slovensku, sídlící v Bratislavě, aby poskytl Eisnerovi veškerou součinnost a konzultoval s ním jednotlivé případy ochrany památek.⁹ Ve funkci státního konzervátora setrval Eisner do roku 1936, poté až do svého odchodu ze Slovenska (1939) zastával funkci jednatele StAÚ.

Jan Eisner skutečně prostudoval všechny slovenské muzejní sbírky (Bratislava, Komárno, Čachtice, Trenčín, Turčianský Sv. Martin, Ružomberok, Nitra, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Lučenec, Mukačevo), dále větší kolekce školní (sbírka Masarykova reálného gymnázia, sbírka Evangelického lycea, obě v Bratislavě), a také sbírky soukromé (sbírka A. Coudenhoveové v Želiezovcích, J. Scublicse ve Veselem u Piešťan), aby získal detailní přehled o shromážděném materiálu (Šefčovičová, 1991, s. 102). Vedle informací z literatury a sbírek pracoval Eisner s výsledky výzkumů, které byly na Slovensku provedeny po roce 1918. Jednalo se především o výzkumy StAÚ (I. L. Červinka, A. Gnirs, J. Böhm) a dále i Slovenského vlastivědného musea v Bratislavě, Slovenského národního muzea v Turčianském sv. Martině, a dalších regionálních muzeí.

Archeologické výzkumy na Slovensku

V roli státního konzervátora provedl Eisner první odborné archeologické výzkumy na různých lokalitách. Častěji se jednalo o výzkumy záchranné. Např. v roce 1923 zkoumal rozsáhlé bronzové sídliště v Malém Váradě (dnes Nitrianský Hrádok), v letech 1924–1925 pracoval v Jasovské jeskyni, 1929 odkryl při stavbě cementárny pohřebiště ve Stupavě, prozkoumal pohřebiště z 11. a 12. století ve Velké Lote (dnes Velké Lovce).¹⁰ Nejzávažnější systematické výzkumy vedl Jan Eisner v Děvínskej Novej Vsi (1929–1933) a na hradišti Děvín (1933–1938).

Raně hradištní pohřebiště v Děvínskej Novej Vsi se nacházelo blízko nádraží v bývalém písečníku mezi železniční tratí a řekou Moravou. Objevil je místní amatérský badatel Josef Zavadil¹¹ v roce 1925, archeologický výzkum zde probíhal v letech 1926–1933, přičemž Jan Eisner vedl výzkum lokality od roku

8 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka Jana Eisnera, jmenování J. Eisnera, dokument MŠANO, čj. 25422/3161 ze dne 5.7.1920.

9 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka Jana Eisnera, čj. 89/1920, ze dne 23.7.1920.

10 Kraskovská, 1994, s. 175.

11 JUDr. Josef Zavadil (1855–1936) amatérský archeolog, první prezident Nejvyššího československého kontrolního úřadu. V 65 letech se usadil v Děvínskej Novej Vsi (pozn. aut.).

1929. Při výzkumu Eisnerovi pomáhali zaměstnanci Slovenského vlastivědného muzea, kteří dozírali na práce v písečníku.¹² Na rozsáhlém pohřebišti bylo odkryto celkem 875 hrobů. Průběh a význam archeologického výzkumu v Děvínskej Novej Vsi shrnul Eisner v rozsáhlé stejnojmenné publikaci (1952). I první výzkumy na hradisku Děvín provedl výše zmíněný Josef Zavadil (1855–1936), který získal souhlas majitele zachovalé zříceniny hraběte Pálffyho. Sám Eisner nazval Zavadila „objevitelem Děvína“ (Pichlerová – Tomčíková, 1999, s. 85). První v podstatě předstihový archeologický výzkum proběhl už před první světovou válkou (1913), a byl k němu přizván také I. L. Červinka. Samotný výzkum trval pouhých pět dní a soustředil se na odkrytí souvrství historických terénů v několika zjišťovacích sondách na hradním kopci (Pichlerová – Tomčíková, 1999, s. 87). Na počátku 20. let následovaly výzkumy Emanuela Šimka (1920) a I. L. Červinky (1921). O výzkumu Děvína se i nadále jednalo, především bylo třeba získat finanční subvenci pro rozsáhlejší výzkum. V roce 1922 požádal ředitel StAÚ Lubor Niederle Jana Eisnera, aby se informoval u vojenského velitelství, zda by pro účely ústavu neprovedlo ofotografování Děvínského hradiště z letadla, tak aby i systém okolních opevnění byl znázorněn.¹³ Byla projednávána i možnost trigonometrického zaměření lokality a její nivelizace (s tím rozhodně nesouhlasil Červinka, považoval to za ztrátu peněz i času).¹⁴ Rozsáhlý systematický výzkum pod vedením Jana Eisnera probíhal na hradisku Děvín až v letech 1933–1938. Finanční podporu získaly výzkumy Děvína od Krajinického úradu pre Slovensko, ale finanční subvenci a technickou podporu (např. fotografické, konzervátorské práce) poskytl také StAÚ. Veškeré nálezy z Děvína byly uloženy ve Slovenském vlastivědném muzeu, kde vytvořily základ sbírkového fondu archeologického oddělení (Kraskovská, 1994, s. 175).

Památková péče

Kromě záchranných a systematických výzkumů prováděl Eisner také pravidelné archeologické průzkumy. Největší pozornost věnoval západnímu Slovensku (Záhorie). Vzhledem k absenci dopravní obsluhy, autobusů i automobilů, využívali archeologové zejména vlaky a chodili pěšky. Nálezy, získané při průzkumech, odnášeli často v aktovkách (Kraskovská, 1994, s. 176).

12 S J. Eisnerem spolupracovali nejprve otec a syn Novákové, později Štefan Kráľovič a Ján Nettych. Eisner, 1952, s. 5.

13 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54, čj. 357/1922.

14 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka I. L. Červinky, korespondence s L. Niederlem z 25.2.1923 a 11.3.1923.

Obr. 7: Z výzkumu J. Eisnera na Děvíně, základy římské stavby (zrcadlově obrácený pozitiv). Archiv MMB, č. neg. 5070. –
Archaeological excavations in Děvín.
The Roman buildings basis. Archiv MMB, č. neg. 5070.

Obr. 8: Z výzkumu J. Eisnera z 30. let na Děvíně, nádvoří středního bradu. Archiv MMB, č. neg. 5071. –
Archaeological excavations in Děvín in the 1930s. The courtyard in the middle part of the castle. Archiv MMB, č. neg. 5071.

V pozici státního konzervátora věnoval Jan Eisner mimořádnou pozornost ochraně pravěkých a raně historických památek. Úspěšnou spoluprací navázal s Pamiatkovým ústavom pre Slovensko, zejména s přednostou ústavu dr. J. Hoffmanem a hlavním architektem Václavem Menclem, a to při ochraně archeologických památek přímo v terénu (Kraskovská, 1994, s. 177). Zabezpečili např. ochranu slovanských mohyl ve Skalici a ve Gbeloch. Na hradišti Děvín byla vybudována zděná krypta, která měla ochránit kostrové hroby z 11. stol. Na Nitranském Hrádku u kostela zakryla skleněná budova část slovanského pohřebiště (Šefčovičová, 1991, s. 104).

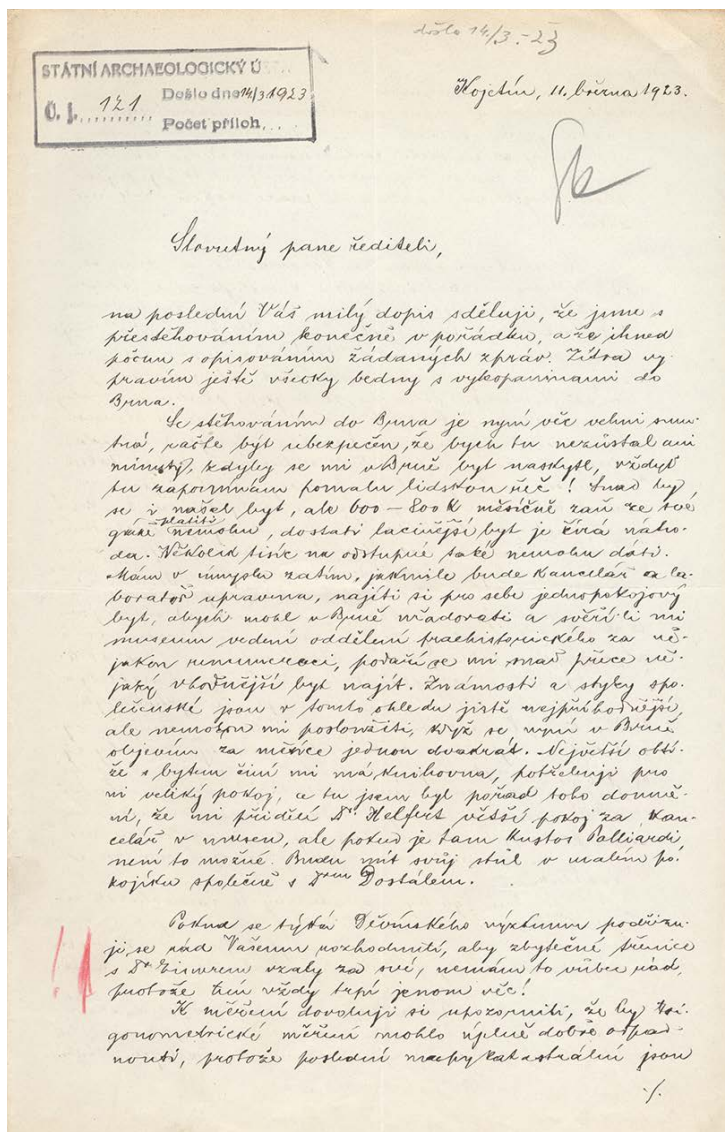
Počátky Eisnerova působení jako státního konzervátora pro Slovensko byly provázeny i řadou problémů. Nedostatek financí, potřeba vybudovat síť spolupracovníků, velké množství nových úkolů a v neposlední řadě vleklé spory s I. L. Červinkou, státním konzervátorem pro Moravu a Slezsko. Odraz problematických vztahů obou pánů nalézáme v korespondenci v korespondenci Červinky s ředitelem Niederlem už v roce 1923. Neshody panovaly v otázce zaměření výzkumu na Děvíně, odvážení vytěženého materiálu, ale také např. získávání finančních prostředků na další výzkum.¹⁵ Lubor Niederle do sporu vstoupil a snažil se situaci uklidnit, nakonec však rozhodl o všech sporných bodech sám.

Spory s Červinkou zasahovaly i další oblasti Eisnerových aktivit, zejména jeho podíl na ochraně archeologických památek. Červinka si v korespondenci stěžoval prof. Niederlovi na Eisnerův přístup k archeologickým památkám. V dopise z jara 1923 Červinka popisuje, jak Eisnera v otázce mohyl u Skalice „*chytíl zcase vrtoch, že on na Slovensku bude rozkopávat jen to, co je obroženo (!), a konečně že my také všechno nemusíme vědět.*“¹⁶ Červinka chtěl prokopat všech 90 mohyl, argumentoval jejich snadnou dostupností v městském lesíku, kde lákaly „*kopání chtivé ochotníky.*“ V závěru dopisu Červinka otevřeně napadl Eisnerovu odbornost slovy „*bylo by na čase, aby se sám chopil nějakého kopání samostatně, aby zkusil, jak je těžko vycvičit si dělníky, aby nabyl pojmu o výkonnosti dělníka atd., tedy praxe, aby slevil na kritice atd.*“¹⁷ Eisner ovšem prosadil svůj náhled na celou věc a po jednání s městem byla zajištěna památková ochrana mohyl. Skalické mohyly se staly ohniskem střetu dvou koncepcí, snahy vykopat a tím „zachránit“ všechno, a systematického a metodického přístupu k výzkumům a ochraně archeologických památek.

15 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka I. L. Červinky, dopis Červinky Niederlovi z 25.2.1923.

16 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka I. L. Červinky, dopis Červinky Niederlovi z 11.3.1923.

17 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, tamtéž.

Obr. 9: Korespondence I. L. Červinky s L. Niederlem.
 Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav
 1919–1952, karton 2, osobní složka

I. L. Červinky, dopis z 11. 3. 1923. –

The correspondence between I. L. Červinka and
 L. Niederle. Archiv AV ČR, fond Státní archeologický
 ústav 1919–1952, karton 2, osobní složka

I. L. Červinky, dopis z 11. 3. 1923.

^{měření}
reambulování) a pro nívellenent mělow byti re-
vitalizovaný. K novému měření trigonometrickým
muselo by se provésti také znovu určitě detailně
měření až na přílohu nové domy a to by byla
práce zbytečná následně práce aspoň 3-4 mě-
stev!

O orbitální kopání u Varaou. Stal jsem se
v 8. říjnovém období. Počas v molytách u Skalice
ho chytit zase vstoch, že on na Slovensku bude roz-
kopávat pouze to, co jest chrónim (Pavlovicem) že my
také určitě musíme vidět! "Pokud jsem byl na
cary opudování, nechtěl rozhodovat, ale jako jest, je-li
co na Slovensku chrónim, že to jsou především moly-
ty u Skalice. Že třeba 7 nepřítelů v pravém slove smy-
šou rozortat jakési maďarské měření při zblak-
otav, a takové vstání bude se provádět potud, pokud
někde molyty vůbec objevily, protože jsou v
městském centru vřelým a vždy budou ku kopá-
ní ochotně vydat. Každé rážání je nutné!
Z toho důvodu a pak hlavně z ohledu, že 90 a snad
i více molyt pečlivě prověřujeme by bylo více
pro porování naší kvadrátové měření s
vyrovnaností (vlastně pro Slovensko), chtějí jsem
je převést určitě, vlastně také proto, že náš koha-
ní město chtělo přispět věnovat (asi 10 000
kč!) takže však uplatit sám 9. říjnově následně a
mýšlel, že z kopání sám mělo být. To bychom byli
kopali úplně a zbývá, to mám 9. říjnově nemůže vy-
bitat, nebyl při kopání vůbec vidět a kdyby by-
ly pečlivě vybrané, jak vidět mělo být i nějaké
kostky, pokud se ovšem nerozpadaly! Možná ostatně,
že o o statice molyty rozhoduje, na Slovensku bu-
de podobně vše a pak by se, pro potování naší
molyt rezervovat jiné, mělo přistoupit než jsou
Skalice).

Možná bylo by na čase, aby se sám chopil ně-
jakého kopání samostatně, aby získal, jak se říká
vyprobit si důvědu, aby mohl popmo vzhledem
dělníka atd. tedy práce, aby šel na křivice a tak.

Šel od St. Jarmatoviců hradek měřičskému
komise na Slovensku a u Skalice, jakmile bu-
de lepší počast, zajdu tam a pak bych o tam.

Slovenské vlastivědné muzeum

Zásadní význam mělo působení Jana Eisnera ve Slovenském vlastivědném muzeu (dále SVM) v Bratislavě. Muzeum bylo založeno 1924, pro jeho činnost však bylo třeba získat finanční dotace a mecenáše. Příjmých finančních prostředků získalo SVM málo, ale mohlo se podílet na výzkumech prostřednictvím dotací StAÚ (např. Děvín, Děvínská Nová Ves, Nitranský Hrádek). Nákupy a některé výzkumy byly realizovány z prostředků Slovenského krajinského úradu. Největší přírůstek sbírek byl ovšem výsledkem darů. V rámci SVM pracoval Eisner jako referent prehistorického odboru, který rozšiřoval sbírky muzea. Základem fondu se staly nálezy darované J. Zavadilem z výzkumů v okolí Děvína. Dále se Eisner ve své činnosti opíral o spolupráci se soukromými sběrateli, kteří věnovali muzeu většinu svých nálezů. Získaný materiál se zapisoval do inventářů rozdělený na tři základní skupiny, podle toho, kdo poskytl finanční podporu při jeho získávání. První skupinu tvořil státní depozit StAÚ, dále to byl krajinský depozit (vznikl za finanční podpory Slovenského krajinského úradu), a nakonec majetek Slovenského vlastivědného muzea (tvořený hlavně dary). Eisner získaný materiál určoval i evidoval, do roku 1931 nálezy zapisovali podle jeho pokynů posluchači univerzity.¹⁸ Pro rozšíření archeologických sbírek byly zásadní především početné dary. Eisner vybudoval postupem času širokou síť podporovatelů archeologie na celém území Slovenska. Byli to osobnosti různých profesí – učitelé, úředníci, ale také zemědělci nebo četníci. Lidským přístupem ke každému, nadšením pro archeologii a nejstarší dějiny si dokázal získat desítky pomocníků a spolupracovníků (Kraskovská, 1994, s. 176).

Od svého vzniku až do roku 1930 však Slovenskému vlastivědnému muzeu chyběly prostory, kde by mohlo své sbírky prezentovat veřejnosti. Díky Zemědělskému muzeu, které si postavilo vlastní budovu v Bratislavě a poskytlo muzeu depozitáře a kanceláře, bylo možné v květnu 1930 zpřístupnění sbírek – expozice nejstarších dějin Slovenska byla instalována v jedné místnosti v přízemí. Byly zde vystaveny nálezy z pohřebiště v Děvínské Nové Vsi, z výzkumů v Gajarech, Stupavě a Nitranském Hrádku, dále odličky římských památek nalezených na slovenském území (např. nápis na Trenčinské skále), a v neposlední řadě dary přátel muzea (Habovštiak, 1991, s. 156). U příležitosti otevření expozice zpracoval Jan Eisner pro *Průvodce sbírkami SVM* část o archeologii, kde vystavený materiál rozdělil podle kultur a období (Kraskovská, 1994, s. 176), a zároveň shrnul výsledky svého bádání na Sloven-

¹⁸ V roce 1931 nastoupila E. Kraskovská a inventář oddělení převzala. Kraskovská, 1994, s. 176.

sku. Expozice existovala do roku 1940, kdy byla přemístěna do 3. patra budovy, v témže roce byly obě instituce (Slovenské vlastivědné muzeum a Zemědělské muzeum) sloučeny do Archeologického muzea Slovenského národního muzea (Zacsková, 1994, s. 180).

Popularizace archeologie

Jan Eisner se v rámci svého dlouholetého působení na Slovensku zasloužil nejen o odborné zpracování archeologických nálezů, ale také o jejich popularizaci. Vyzdvihována byla zejména Eisnerova schopnost zasadit nález do širšího kulturního kontextu, často vyhledával původní prameny ve starší literatuře. Slovenské kultury, které dosud neměly jména, pojmenoval podle jejich zeměpisného rozšíření nebo prvního v odborné literatuře popsání naleziště. Na základě archeologického materiálu uloženého především ve Slovenském vlastivědném muzeu, ale také ve Slovenském národním muzeu v Martine, vypracoval Eisner dílo *Slovensko v pravěku* (1933) – první ucelený systematický přehled vývoje Slovenska od paleolitu po ranou dobu dějinnou (Kraskovská, 1994, s. 176).

Sbírký nálezů Jan Eisner publikoval a zasloužil se o jejich popularizaci v širším okruhu nejen odborné, ale i laické veřejnosti. Zprávy o výzkumech a nových přírůstcích archeologického oddělení SVM podával pravidelně ve výročních zprávách, jejich celkový přehled pak v každoročně vydávaném Sborníku Slovenského národního muzea v Martině. Často přednášel na zasedáních výboru SVM nebo na jeho členských schůzích (Kraskovská, 1994, s. 176–177).

Zároveň se Jan Eisner snažil prezentovat výsledky archeologických výzkumů veřejnosti prostřednictvím výstav. V roce 1927 připravil archeologickou část výstavy *Župa Bratislavská* a zpracoval stručný přehled nálezů do katalogu (Kraskovská, 1994, s. 177). Snaha seznámit laickou veřejnost s objevy a významnými nálezy, stejně jako s nejstarší historií Slovenska, vedla Eisnera i ke spolupráci s Vojtechem Budavárym (Budinský-Krička) na organizaci výstavy *Staré umění na Slovensku*, která se konala v Praze v roce 1937. Výstava byla představena na Pražském hradě v prostorách Vladislavského sálu a návštěvníci si mohli prohlédnout výběr archeologických památek ze Slovenska, který udělal Eisner zejména ze sbírek SVM. U příležitosti této výstavy byla také vydána publikace *Umění na Slovensku*, v níž Eisner zpracoval kapitolu *Slovensko v pravěku a na úsvitě dějin* (Habovštiak, 1991, s. 157).

Održení Slovenského archeologického ústavu

Výběr nálezů pro výstavu v Praze odstartoval rozsáhlou kritikou, která se však neobjevila na stránkách slovenského tisku poprvé.¹⁹

V květnu 1937 poslanec Pavol Florek²⁰ podal v Národním shromáždění interpelaci na vládu ČSR „o *sústavnom ochudobňovaníu Slovenska vyvážením pamätností ľudového umenia, umeleckej historie, archeologie atď. do Čiech*“. Výstavy byly podle poslance Florka pouze „*výberom vhodného materiálu z každého oboru pre akési „Ústredné“ muzeum v Prahe*.“ Interpelace se týkala i samotných archeologických výzkumů na území Slovenska.

„*Neblabé výsledky pre Slovensko majú i archeologické výskumy, vykonávané českými odborníkmi i neodborníkmi. Získaný materiál nie je ukladaný v Slovenskom národnom muzeu, prípadne v iných slovenských muzeách, ale vyvážený do Čiech na veľkú škodu kultury a minulosti slovenskej.*“²¹ Na základě výzvy MŠANO se StAÚ se k interpelaci vyjádřil ve smyslu, že při rozdělování státního depozitu vždy dává přednost zemským muzeím. „*Státní archeologický ústav při přidělování slovenských materiálů Národnímu muzeu v Praze dnes i v budoucnosti řídí se jediné věcně i vědecky odůvodněným původním programem, který schválilo i Ministerstvo školství a národní osvěty výnosem ze dne 6. března 1931 č.j. 25.666/31-V tj., že Národnímu muzeu přiděluje ne unikáty a vyjimečně cenné nálezy, výběr typických ukázek jednotlivých kultur, aby mohl být vybudován v základních rysech vývoj pravěku celého území Československé republiky.*“²²

Spory však nakonec vyústily v oficiální žádost o vydání veškerých nálezů i dokumentace z výzkumů StAÚ na Slovensku, které byly ještě v ústavu uloženy. V únoru 1939 požádalo bratislavské Ministerstvo školství a národní osvěty o oddělení úřední agendy, týkající se Slovenska. Jednalo se o cca 200 fascikulů nálezových zpráv, 1.260 negativů, mapy osídlení Slovenska v pravěku a rané době dějinné a lístkovou kartotéku slovenských prehistorických nalezišť. Materiály měly být zaslány Štátnemu referátu na ochranu pamiatok v Bratislave.²³ O měsíc později odpověděl StAÚ: „*Slovenský nálezoový materiál byl expedován z největší části (46 beden) nákladem ústavu již v prosinci 1938, 4 bedny byly expedovány v březnu 1939. Z ústavních výzkumů zbývá materiál z Bíně*

19 Dohady o umístění nálezů z archeologického výzkumu v jeskyni Domica se objevily ve slovenském tisku již v roce 1935. Archiv AV ČR, f. StAÚ, karton 11, inv. č. 149, čj. 1608/1935.

20 Pavol Florek, slovenský historik, muzejník, politik a meziválečný poslanec Národního shromáždění za Autonomistický blok (1935–1939). Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Pavol_Florek [31.3.2019].

21 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 11, inv. č. 149, interpelace poslance Pavla Florka, čj. 2601/1937 ze dne 12.5.1937.

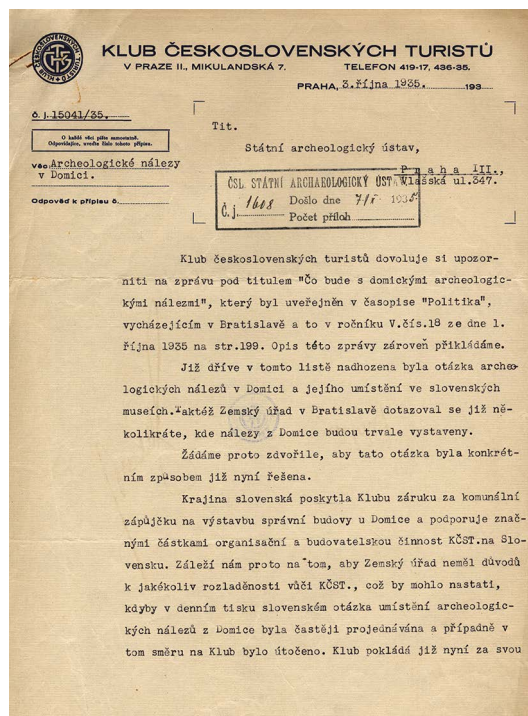
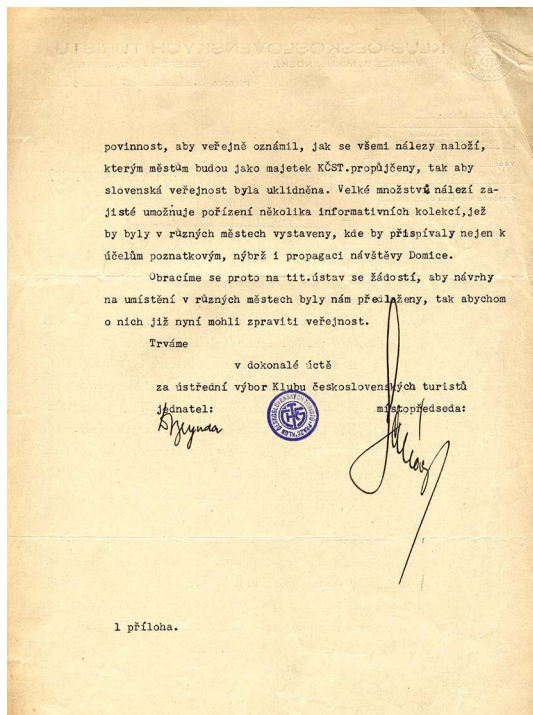
22 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 11, inv. č. 149 vyjádření StAÚ čj. 3587/37 ze dne 21.12.1937.

23 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 8, inv. č. 80, čj. 233/1939.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 10: Dopis Klubu československých turistů Státnímu archeologickému ústavu ohledně nálezů v jeskyni Domica. Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav 1919–1952, karton 11, inv. č. 149, čj. 1608/1935. –

The letter of Czechoslovak Tourist Club (KČST) to the State Institute of Archaeology about the problem of archaeological findings from the cave Domica. Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav 1919–1952, karton 11, inv. č. 149, čj. 1608/1935.

a Išy. Materiál bude urychleně zpracován, aby mohl být expedován v dubnu. Překotné odeslání materiálu bez zpracování není žádoucí z vědeckých důvodů (nálezy byly kopány zdejšími odborníky) a není ani účelné – bratislavské muzeum je v současné době uložené v bednách na různých místech, martinské muzeum je přetíženo již odeslaným materiálem.

*Nálezy z Kečova a Ardova jsou majetkem KČT [Klub československých turistů] a budou postupně zpracovány podle plánu. Mapy Slovenska a příslušné seznamy budou odeslány ihned, jak budou pořízeny kopie, nejpозději v dubnu. Archiv náleзовých zpráv bude expedován podle potřeby.*²⁴

Materiály byly posléze předány do Slovenského archeologického ústavu, který založil v roce 1939 Vojtech Budaváry v Turčianském Sv. Martině podle vzoru StAÚ (Hrala, 1993, s. 528).²⁵ Krátce po skončení 2. světové války byla obnovena jednání mezi StAÚ a Slovenským archeologickým ústavem v Turčianském Sv. Martině o postupu při expedování zbylého materiálu na Slovensko. Už v červenci 1945 sdělilo ředitelství StAÚ: „*jakmile to dovolí dopravní poměry a ústavní majetek, deponovaný dosud na různých místech, bude svezen, vydá ústav celý slovenský archiv a všechny nálezy posud v ústavu chované. [...] Zároveň vydáme i náleзовý materiál z Moravan z výkopů dr. Zotze, pokud je ve svěřených bednách uložen.*“²⁶ Předávání materiálů pokračovalo i v následujících letech. Fotografie a zprávy z výzkumu Děvína z let 1933 a 1935 byly předány v roce 1947 spolu s 5 balíky kartotéky nálezů a 6 balíky náleзовých zpráv.²⁷ Zbývající materiál byl odeslán po malých částech v letech 1948–1950.²⁸

Závěr

V Bratislavě prožil Jan Eisner své nejaktivnější roky a položil základ svého vědeckého díla. O svém meziválečném působení na Slovensku hovořil Jan Eisner vždy s radostí, i přes všechny problémy a těžkosti, se kterými po dobu svého působení zápasil (Vencl 2004, s. 206). Dodnes je považován za zakladatele samostatné slovenské archeologie a zároveň učitele první generace slovenských archeologů. Oceňován je jeho přínos k rozvoji archeologického oddělení Slovenského vlastivědného muzea v Bratislavě. I po odchodu do Prahy (1939) udržoval Jan Eisner nadále spojení se svými slovenskými kolegy, se Slovenským vlastivědným muzeem, a zabýval se nejnovějšími archeologickými výzkumy a nálezy. Ve svých pracích se

24 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 8, inv. č. 80, čj. 380/1939.

25 V. Budaváry byl zproštěn služby v ústavu ke dni 28. 2. 1939. Poté odešel na Slovensko. Slovenský archeologický ústav vedl v letech 1939–1951. Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 2, osobní složka V. Budaváryho.

26 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 8, inv. č. 81, čj. 468/1945, dopis J. Böhma z 18.7.1945.

27 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 8, inv. č. 81, čj. 3445/1947.

28 Archiv AV ČR, f. StAÚ, k. 8, inv. č. 81, čj. 240/1948, 4/1950.

ještě dlouho po 2. světové válce ke slovenské problematice vracel a živě se o ni zajímal. Ve vzpomínkách kolegů, přátel i žáků zůstává Jan Eisner trvale zapsán jako skromný, laskavý a čestný člověk, shovívavý k chybám druhých. Velmi si vážil výsledků práce ostatních badatelů a respektoval jejich odlišné názory. Osobnost Jana Eisnera snad nejlépe charakterizuje následující citát z jeho dopisu Valnému shromáždění Československé společnosti archeologické (Vencl, 2004, s. 207) v roce 1965: „*Při diskusích, bez nichž vědecká práce není možná, dejte se vésti jedině snahou po lepším poznání věci a vyhněte se každému zbytečně příkrému slovu. V životě je mnoho nesnáží, někdy zaviněných a jindy nikoliv, nerozmnoužujte je.*“

Literatura

- ANONYM (1929). Přehled o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu v r. 1929. In *Zprávy Čsl. státního archeologického ústavu*, roč. II a III (1929–1930). Praha : nákladem Ministerstva školství a národní osvěty, s. 97–100.
- ANONYM (1930). Zpráva o činnosti Čsl. státního archeologického ústavu za r. 1930. In *Zprávy Čsl. státního archeologického ústavu*, roč. II a III (1929–1930). Praha : nákladem Ministerstva školství a národní osvěty, s. 101–105.
- ELZNICOVÁ MIKESKOVÁ, Magdalena (2009). *T. G. Masaryk – mecenáš československé archeologie*. Výstava. Příbram : Hornické muzeum Příbram (8. 9.–30. 10. 2009).
- EISNER, Jan (1952). *Devínska Nová Ves*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení.
- HABOVŠTIK, Alojz (1991). Jan Eisner a múzejníctvo a ochrana pamiatok. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Historica, roč. 39–40. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 153–158.
- HRALA, Jiří (1993). Odešel nestor slovenské i české archeologie. In *Archeologické rozhledy*, roč. 45, č. 3, s. 528–529.
- KRASKOVSKÁ, Ludmila. (1994). Slovenské vlastivědné muzeum a profesor Jan Eisner. In *Zborník Slovenského národného múzea*, roč. 88, Archeológia 4, s. 175–177.
- NIEDERLE, Lubor (1919): Před novými úkoly. In *Památky archaeologické*, roč. 31, sešit 1, s. 1–2.
- PICHLEROVÁ, Magda – TOMČÍKOVÁ, Katarína (1999). Prvé archeologické výkopy v Bratislave – Devíne a jeho okolí. In *Zborník Slovenského národného múzea*, roč. 93, Archeológia 9, s. 85–103.
- RATAJ, Jan – ŠOLLE, Miloš – VENCL, Slavomil (2003). Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze. In *Archeologické rozhledy*, roč. 55, č. 1, s. 139–165.
- SKLENÁŘ, Karel (2012). Jan Eisner. In VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla a kol., ed. *Biografický slovník českých zemí*, sešit 15. Praha : Libri; Historický ústav, s. 560–562.

- ŠEFČOVIČOVÁ, Tatiana (1991). Život a dielo Jana Eisnera. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Historica, roč. 39–40. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 101–109.
- VENCL, Slavomil (2003). Archeolog Jan Eisner. In ŠMAHEL, František, ed. *Učenci očima kolegů a přátel*. Praha: Academia, s. 198–208.
- ZACSKOVÁ, Mária (1994). Archeologická zbierka Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave. In *Zborník Slovenského národného múzea*, roč. 88, Archeológia 4, s. 179–188.

Archivní prameny

Archiv AV ČR, fond Státní archeologický ústav 1919–1952.

Online zdroje

https://cs.wikipedia.org/wiki/Pavol_Florek [31. 3. 2019].

Resumé

Jan Eisner and his activity in Slovakia in 1919–1939

In 1919 the State Institute of Archaeology (SIA) in Prague was founded within the framework of the Ministry of Schools and National Education. The main tasks of the SIA were: scientific researches, protection of ancient and historical monuments as a part of the national archaeological heritage and building of archaeological infrastructure within the territory of Czechoslovakia. The implementation of the generous concept was very problematic. There was lack of expert archaeologists and limited resources in the SIA in the twenties. Only three state conservatories took care of the archaeological excavations and findings: J. A. Jíra in Bohemia, I. L. Červinka in Moravia and Silesia, and J. Eisner in Slovakia (only Eisner was a professional archaeologist). They had to cooperate with regional museums, private collectors and amateur archaeologists. In the thirties the situation had improved, the SIA started building co-workers network, the number of archaeologists increased. This concept was terminated with the outbreak of WWII.

Jan Eisner was working in Slovakia for 20 years (1919–1939). He was a grammar school teacher in Martin (1919–1920) and Bratislava (1920–1929). In 1924 he became a docent of Prehistoric Archaeology at

I. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

the Faculty of Arts at the Comenius University in Bratislava. In 1929 Eisner was appointed an associate professor and five years later a tenured professor. In the academic year of 1938/1939 he was appointed a dean of the Faculty of Arts.

As a SIA state conservator (1920–1936) Jan Eisner had to study all the museum collections in Slovakia and learn about the collected archaeological findings. At the same time he led many rescue and systematic field researches (Děvín, Děvínská Nová Ves, Stupava, Jasov and other). A great attention he devoted to the protection of ancient and historical monuments, particularly in Western Slovakia (Záhorie). All the research findings he collected for the Slovak National Museum (SNM) in Bratislava. The first exhibition of archaeological findings, private collectors' gifts and Roman monuments in Slovakia was opened in the SNM in 1930.

Thanks to Jan Eisner, a lot of archaeological findings were introduced to general public. He published a very important book called *Slovakia in Prehistory* (1933), and a lot of reports and papers about his researches. With his colleague (V. Budaváry) he organized an exhibition *The Old Art in Slovakia* in Prague in 1937.

In 1939 Jan Eisner was forced to leave Slovakia and he came back to Prague. But he never broke his relations with his Slovak colleagues, he was interested in all new findings and researches in Slovakia. His friends, colleagues and students remember him as a kind, modest and honest man. To this day Jan Eisner is considered to have been a teacher of the first generation of Slovak archaeologists.

Mgr. Marcela Starcová, PhD.

starcova@arup.cas.cz

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.

Letenská 4

118 01 Praha 1

INNOCENC LADISLAV ČERVINKA VE STÁTNÍM ARCHEOLOGICKÉM ÚSTAVU (1920–1937)

Miloš Hlava

Abstract

Shortly after its creation, the State Archaeological Institute – an elite research institute of inter-war Czechoslovakia – engaged Innocenc Ladislav Červinka, arguably the most important personality in Moravian archaeology in that period. During his tenure, Červinka carried out a number of excavations in Moravia and Silesia while at the same time – being the expert of the State Heritage Institute of Moravia and Silesia (since 1920) and keeper of the Prehistory department in the Moravian Museum (1924–1933) – he controlled the principal administrative posts in Moravian archaeology. With the trend towards modernisation introduced in the State Archaeological Institute from 1929 by Jaroslav Böhm, Červinka clashed with the Institute's direction in Prague in 1930. As a result, subsidies for excavations in Moravia were suspended in 1931. In mid-1937 Červinka retired.

Keywords

State Archaeological Institute – Innocenc Ladislav Červinka – History of Moravian Archaeology – Field Research in Moravia

Abstrakt

Záhy po vzniku Státního archeologického ústavu, elitní archeologické instituce meziválečného Československa, byl přijat do jeho služeb Innocenc Ladislav Červinka, patrně nejvýznamnější osobnost tehdejší moravské archeologie. Během svého působení v této instituci provedl řadu terénních výzkumů na Moravě i ve Slezsku, zároveň jako expert Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko (od roku 1920) a správce prehistorického oddělení Moravského zemského muzea (v letech 1924–1933) ovládl hlavní úřední funkce v moravské prehistorii. V souvislosti s modernizačními trendy, jež od roku 1929 prosazoval ve Státním archeologickém ústavu Jaroslav Böhm, došlo v roce 1930 k názorovému střetu mezi Červinkou a pražským ústředím této

institute. V jeho důsledku byly v roce 1931 zastaveny dotace na moravské výzkumy. V polovině roku 1937 Červinka odešel do penze.

Klíčová slova

Státní archeologický ústav – Innocenc Ladislav Červinka – dějiny moravské archeologie – terénní výzkumy na Moravě

1. Úvodem

Innocenc Ladislav Červinka byl snad nejvýraznější osobností mezi moravskými prehistoriky první poloviny 20. století. Rodák ze středomoravského Břestu (* 1. února 1869) vstoupil do světa archeologie (a numismatiky) na počátku devadesátých let 19. století a již v roce 1902 vydal první syntézu moravského pravěku (Červinka, 1902). Právě pod jeho organizační taktovkou se v roce 1906 sjednotila většina moravských prehistoriků české národnosti v Moravském archeologickém klubu, spolku sdružujícím v jisté opozici vůči Moravskému zemskému muzeu (a správě jeho prehistorické sbírky) právě národnostně české prehistoriky z Moravy. Neméně důležitým počinem bylo založení časopisu *Pravěk*, prvního odborného archeologického časopisu na Moravě, jehož první číslo vyšlo o tři roky dříve; financoval jej především (byť nikoliv bezvýhradně) ze svých soukromých zdrojů.

Červinka se stal již v prvním desetiletí 20. století respektovanou postavou moravského archeologického světa a nic na tom nezměnila ani Velká válka. Dvacátá léta 20. století, jež následovala, znamenala zřejmě vrchol jeho činnosti i vlivu, zároveň však – při pohledu nazpět – Červinkova dominantní pozice v moravské archeologii, kterou tehdy získal, byla jednou z příčin jeho pozdějšího pádu.

Přinejmenším od počátku 20. století Červinka toužil věnovat se prehistorii profesionálně. Moravské zemské muzeum mu ovšem v monarchistických letech zůstalo uzavřeno, třebaže mu nabízel své služby (srv. Fišer – Podborský, 2004, s. 21–22). Od roku 1903 byl alespoň konzervátorem I. (prehistorické) sekce vídeňské c. k. Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, byť tato funkce byla spojena spíše s prestiží, nikoliv s faktickým vlivem. Sen o zaměstnání v milovaném oboru se mu splnil teprve v roce 1920. Právě tehdy se stal jedním z konzervátorů vznikajícího Státního archeologického ústavu, elitní organizace meziválečného Československa, jež se měla podle plánu svého tvůrce

a prvního ředitele Lubora Niederla věnovat badatelským terénním výzkumům a systematické badatelské práci. A nezůstalo pouze u toho – ve stejném roce se stal Červinka také expertem pro prehistorické památky nově založeného Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko; v roce 1924 byl navíc přijat do Moravského zemského muzea jako smluvní zaměstnanec s úkolem uspořádat prehistorickou sbírku. Tím během krátké doby ovládl fakticky tři nejdůležitější úřední funkce v moravské archeologii. V roce 1927 si formálně doplnil vysokoškolské vzdělání z prehistorie, když obhájil disertační práci na Masarykově univerzitě v Brně. Jeho přání působit na vznikajícím prehistorickém pracovišti univerzity však zůstalo nenaplněno, neboť na toto místo byl do Brna povolán Emanuel Šimek.

Z uvedeného tria úředních funkcí mělo bezesporu největší váhu (a prestiž) Červinkovo působení ve službách Státního archeologického ústavu. Je proto překvapivé, že v odborné literatuře o dějinách moravské archeologie zůstalo doposud takřka bez jakékoliv reflexe. Červinkova biografie z počátku tohoto století zmiňuje jeho roli v elitní archeologické instituci meziválečného Československa pouze na čtyřech místech, a to jen ryze faktograficky (Fišer – Podborský, 2004, s. 9, 14, 15, 24). V celkovém kontextu Červinkova života i díla jde ovšem o velmi plodných sedmnáct let, během nichž provedl právě z titulu konzervátora této instituce řadu terénních výzkumů po Moravě i Slezsku, kde působil.

Když byl Červinka přizván do Státního archeologického ústavu, bylo mu již padesát let. Jeho představy o výběru vhodných lokalit a způsobu provádění výzkumů, dokumentace či evidence nálezů odpovídaly představám předválečné „sběratelské“ archeologie, z níž ostatně vzešel – modernizační trendy, s nimiž vstupovala do české (a moravské) prehistorie generace školená na Karlově univerzitě ve dvacátých letech 20. století (např. Jaroslav Böhm, Ivan Borkovský, Josef Skutil, Jan Filip aj.), byly Červinkovi vzdáleny. Právě neochota respektovat nové principy, jež se do činnosti Státního archeologického ústavu snažil zavést od konce dvacátých let 20. století Jaroslav Böhm, bezesporu nejtalentovanější prehistorik své generace, stály na počátku Červinkova konce v této instituci. Vzájemný konflikt byl zhmotněn mimo jiné v striktním požadavku pražského ústředí na zhotovování nálezových zpráv z prováděných výzkumů podle stanoveného standardu a v respektování badatelského zaměření organizace, jež měla provádět systematické výzkumy s jasně definovaným odborným záměrem. A právě střet s pražským ústředím, jehož jádro se odehrálo v letech 1930–1931, tvoří ústřední téma tohoto článku. Svým způsobem (a vzhledem k Červinkově argumentaci) je to nevelká sonda do dějin vztahů mezi českou a moravskou archeologií,

jež si byly sice vždy velmi blízké, avšak vyvíjely se do značné míry nezávisle na sobě. Archeologie na Moravě se totiž konstituovala oproti Čechám s jistým zpožděním, což s sebou občas neslo pocity jisté nedostatečnosti či nedokonalosti vůči spřízněnému západnímu bratrovi. Na moravské straně právě proto v případech potřeby občas rezonoval argument o blazeované povýšenosti a přezíravosti kolegů z Čech. Zazněl ostatně také v zmíněném sporu.

Červinkův ústup z čela moravské archeologie do ústraní je zpravidla spojován s jeho odchodem z Moravského zemského muzea na konci roku 1933 (srv. např. Kostrhun, 2014, s. 191). Byla to ovšem pouze ztráta první pozice, nikoliv definitivní konec jeho exponovaného postavení v moravské archeologii. Ten se přiblížil po Červinkově dobrovolné rezignaci na předsednický post Moravského archeologického klubu (a jeho odchodu z tohoto spolku, který kdysi pomáhal zakládat) v závěru roku 1935 a fakticky nastal teprve v roce 1937 v souvislosti s jeho penzionováním a odchodem ze Státního archeologického ústavu. Primárním podnětem, bez nadsázky počátkem konce Červinkova působení ve Státním archeologickém ústavu i v čele moravské archeologie, se však stal právě spor s pražským ústředím této instituce, který vyvrcholil v roce 1931 rázným krokem – zastavením dotací na výzkumy prováděné Červinkou na Moravě a ve Slezsku. V literatuře věnované dějinám archeologie o něm nalezneme pouhé dvě zmínky (Rataj – Šolle – Vencl, 2003, s. 161 – pozn. 41 s nepřesným tvrzením o pouhém omezení dotací; Hlava, 2012, s. 474). Šlo přitom o událost zásadního významu, jejíž příčiny a důsledky (resp. okolnosti, které ji provázely) se výrazně podepsaly také na Červinkově konci v Moravském zemském muzeu.

2. Červinkovy úřední povinnosti ve Státním archeologickém ústavu

Státní archeologický ústav byl konstituován během roku 1919 a prvním ředitelem byl jmenován jeho faktický tvůrce Lubor Niederle (ke vzniku Státního archeologického ústavu blíže Sklenář, 2011, s. 43–46; Hlava, 2020, s. 84–87). Od počátku měl působit na území celého Československa. Pro oblast Moravy a Slezska byl Červinka vyhlédnut za spolupracovníka zřejmě již v průběhu roku 1919 (stejně jako Josef Antonín Jíra, který měl působit v Čechách). V době zrodu nových institucí a konstituování organizace památkové péče nového státu, jež zčásti navázala na praxi monarchistické c. k. Centrální komise pro památkovou péči¹, bylo Červinkovo konzervátorské pověření převzato ministerstvem školství a národní

¹ Výše zmíněná c. k. Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek (název používaný od roku 1873) byla v roce

osvěty; archeologická památková péče měla být totiž centralizována pod touto institucí, a tak již v únoru 1919 byl Červinka jmenován důvěrníkem a zpravodajem tohoto ministerstva pro část Moravy (Fišer – Podborský, 2004, obr. na s. 13; srv. Sklenář, 2011, s. 42). Nakonec bylo zvoleno jiné řešení – vedle Státního archeologického ústavu vznikly dvě památkové instituce podřízené přímo ministerstvu školství a národní osvěty, jež měly na starost agendu ochrany památek: Státní památkový úřad pro Čechy (se sídlem v Praze) a Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko (se sídlem v Brně).² Dne 8. července 1920 byl Červinka ministrem školství a národní osvěty Rudolfem Bechyněm „*podle výsledku vypsaného konkursu*“ ustanoven konzervátorem Státního archeologického ústavu a zároveň mu byla přidělena agenda experta (tj. externího zaměstnance) pro ochranu pravěkých památek Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko.³ Svoji službu nastoupil dne 11. srpna 1920, kdy také složil služební přísahu (Sklenář, 2011, s. 46; srv. též Fišer – Podborský, 2004, s. 14 s chybným datem 11. července 1920).⁴

Mezi úkoly konzervátora Státního archeologického ústavu patřilo mimo jiné vypracování plánu výzkumného programu na následující rok, který podléhal schválení ředitele. Od října 1920 z příkazu ministerstva školství a národní osvěty (a následně z příkazu ředitele Státního archeologického ústavu) musel každý z konzervátorů také zpracovávat přehled o své činnosti za uplynulý měsíc.⁵ Červinka obě povinnosti plnil vcelku poctivě, a to i po změně v čele Státního archeologického ústavu v roce 1924, kdy se stal novým (byť zprvu oficiálně pouze zastupujícím) ředitelem Karel Buchtela. Oba ředitelé ponechávali Červinkovi značnou volnost a do dění v moravské archeologii prakticky nezasahovali. Zlom v této praxi přišel na přelomu let 1929 a 1930.

1911 reorganizována v c. k. Centrální komisi pro památkovou péči.

- 2 Státní památkový úřad pro Čechy vznikl z c. k. Zemského památkového úřadu pro království České, který byl založen jako detašované pracoviště vídeňské c. k. Centrální komise pro památkovou péči na podzim 1912. Naopak Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko byl konstituován zcela nově, a to 1. dubna 1920.
- 3 Dopis ministerstva školství a národní osvěty (R. Bechyně) I. L. Červinkovi, 8. července 1920 (opis); Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále MÚA, A AV ČR), fond Státní archeologický ústav (dále f. StAÚ), karton (dále k.) 2, inventární číslo (dále inv. č.) 27 (osobní spis I. L. Červinky). Přesná formulace dekretu zněla: „*Budete úředně činným jako konzervátor Čsl. Státního archeologického ústavu v Praze a mimo to bude Vám přidělena agenda experta státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko v Brně pro ochranu pravěkých památek. Vaším úředním sídlem bude tudíž Brno.*“ Ve Státním archeologickém ústavu tudíž Červinka oficiálně nebyl konzervátorem pro Moravu a Slezsko, což později sehrálo důležitou roli.
- 4 K datu oficiálního nástupu služby ve Státním archeologickém ústavu a služební přísaze viz Nysvětení ku přihlášce konzervátora Červinky (L. Niederle), 15. března 1922; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).
- 5 Dopis ministerstva školství a národní osvěty Státnímu archeologickému ústavu, 30. září 1920; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 5, inv. č. 48.

3. Počátek konce – rok 1930

Na začátku roku 1930 Červinka sestavil tradiční plán výzkumů pro Moravu a Slezsko, jež hodlal provádět. Zamýšlel pokračovat ve výzkumech pohřebišť z různých období v Břeclavi, Dolních Dubňanech, Šaraticích a Prasklicích; nově hodlal sondovat v Zábřdovicích (zde zamýšlel pátrat po hrobech kultury s lineární keramikou) a hledat únětické hroby v Sokolnici, Praci a u Přisnotic. Zároveň neprozřetelně podotýkal: „*Rozsáhlejších výzkumů nelze podnikati, protože podle zkušeností z posledních let vyčerpává prostředky mnoho cest na zjištění nově oblašovaných nálezů zpravidla vždy obrožených v pískovných, cibelnách a při stavbách.*“⁶ Očekával, že jeho záměr bude – ostatně jako v předchozích letech – beze změny schválen. Ovšem tentokrát se zmýlil. Pražské ústředí mu totiž 22. února 1930 mimo jiné sdělovalo: „*Dosavadní praxe o volném rozhodování pokud jde o jednotlivé komise spojené s cestovními výlohami, nutno od počátku letošního roku změnití vzhledem k tomu, že ministerstvo školství a národní osvěty uložilo Ústavu zavedení úsporného systému a požaduje přímou a přesnou evidenci užití paušálů, což ukládá Ústavu zvýšenou odpovědnost.*“⁷ Následoval výčet principů, jež měl Červinka respektovat: „*V důsledku toho jest především nutno, aby cesty ke nálezům blášeným a již odkrytým, u nichž jde blavně o zjištění nálezoých okolností a získání učiněného již nálezu, byly přeneseny na Moravské zemské museum, resp. musea jiná, poněvadž u nich jde zpravidla o vlastní získání příslušného musea. Podobně i menší výkopy budtež postoupeny příslušným museím. Jinak blášené nálezy budtež podle možnosti zabezpečeny prostřednictvím četnických stanic a p., pouze v případech důležitých a naprosto naléhavých a bezodkladných jest možno podniknouti bez předchozího zdejšího schválení osobní šetření, které však nutno ihned po výkonu řádně odůvodniti. Komise, které vyžadují déle trvající práce v terénu a mají zvláštní význam pro vědecký výzkum Moravy, a tak zapadají do rámce prací Ústavu, je nutno předem sem ku schválení předložiti pokud možno v měsíčních lhůtách s příslušným odůvodněním a po zralé úvaze.*“⁸ Byla to ovšem pouze část nových požadavků. Jakkoliv počínající ekonomická krize, jejímž průvodním jevem byla úsporná opatření spojená s větším důrazem na efektivitu, byla vskutku realitou, kterou bylo nutné zohlednit, tato situace byla využita k tomu, aby byl do systému práce Státního archeologického ústavu vnesen jasný řád a jasně formulovaná pravidla. Ve své podstatě šlo zároveň o návrat k původní Niederlově koncepci cílených badatelských výzkumů na předem vytipovaných lokalitách, jež měly přinést odpovědi na předem formulované otázky. To hlavní se ostatně nacházelo v závěru dopisu pražského ústředí: „*Podejte sem tudíž nový návrh na výzkum několika lokalit, které jsou nejvíce obroženy a vědecky nejvýznamnější a udejte přibližný náklad věcný*

6 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 5. února 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

i osobní a dobu provedení. Současně Váš Ústav upozorňuje, že za poslední léta schází řada definitivních nálezoých zpráv a také protokol o tom, které nálezy a kam byly odevzdány.⁴⁷

Červinka reagoval vzápětí: „Výzkum archeologický na Moravě budu prováděti přesně dle nově stanovených směrnic. Žádám nový návrh na moravské výkopy s přibližným rozpočtem předkládám. Cestování omezuji na nejmenší míru, ale pominouti zcela je přece nemožno, protože bez prohlédnutí nových nalezišť nedalo by se prováděti systematické kopání. Ostatně k tomuto a několika jiným bodům dovoluji si později předložiti rozklad s případnými návrhy. Na nedodaných zprávách nálezoých právě pracuji a co nevidět všechny předložím.“⁴⁸ K dopisu vsutku přiložil přehled plánovaných výzkumů s příslušným rozpočtem – mělo jít o osm lokalit (složení se od prvního návrhu z počátku února 1930 příliš nelišilo), jejichž výzkum měl stát dohromady 7000 korun, zároveň žádal také o prostředky ve výši 2000 korun na obhlídku nalezišť.⁴⁹ Červinka se zjevně domníval, že stačí ujistit svého nadřízeného o dobré vůli a respektování sdělených pravidel, avšak vše ostatní zůstane v podstatě při starém. Evidentně zprvu nechápal, že poměry se výrazně mění.

Reakce z Prahy na sebe nechala čekat déle než půl měsíce. Teprve dne 18. března 1930 pražské ústředí Červinkovi sdělovalo: „Z uvedeného programu uvažuje Ústav především o výzkumu v Břeclavi a Prasklicích, poněvadž jde o dokončení předcházejícího bádání, a o výzkumu v Přísnoticích, kde jde o broby nad cihelnou. Před schválením žádá Ústav, abyste ku každé z těchto lokalit předložil důvodovou zprávu jako doplněk zpráv, které jste už poslal.“⁵⁰ To ale nebylo vše: „Podmínkou těchto prací je, že musí býti provedeny in continuo, to znamená najednou, bez přerušování. Ostatní navrhované práce, zejména sondování, nelze povolit, dokud nebudou úplně ukončeny načaté práce. Pokud jde o cesty zjišťovací na obhlídku nových nalezišť pro budoucí práce, je třeba ve smyslu předcházejících výnosů je předem s odůvodněním ku schválení předložiti.“⁴⁰

Červinka reagoval opět velmi rychle a bez zbytečného prodlení. Shrnul dosavadní terénní aktivity v Břeclavi, Prasklicích i Přísnoticích a zároveň sděloval, že ve všech třech případech jde o akce, jež mají za cíl zachránit nálezy při těžbě písku v cihelnách. Argumentace byla pokaždé obdobná jako u pohřebišť

7 Dopis Státního archeologického ústavu (K. Buchtela) I. L. Červinkovi, 22. února 1930 (definitivní koncept); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky). Srv. též první koncept dopisu s požadavkem „na výzkum nejvýše dvou neb tří nalezišť“ (v definitivním konceptu se tato formulace neobjevila) z února 1930 (na rubu dopisu I. L. Červinky Státnímu archeologickému ústavu z 5. února 1930, podle rukopisu jej sepsal Jaroslav Böhm); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

8 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 26. února 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

9 Návrh na výkopy archeologické na Moravě 1930 (příloha dopisu I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu z 26. února 1930); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

10 Dopis ředitelství Státního archeologického ústavu I. L. Červinkovi, 18. března 1930 (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

v Břeclavi: „Výzkum nelze tam prováděti in continuo, protože hroby jsou roztroušeny na velké ploše a zbytečně by se prokopávaly jalové plochy, které se prokopou bez našeho nákladu při zkopávání břehů při dobývání písku. Každý nový hrob je mně včas oblašen.“ Červinka si ale v závěru svého dopisu neodpustil rýpnutí, třebaže argumentoval logicky: „Dobu výzkumu, jeho trvání, počet dělníků a skutečný náklad celkový nelze udati přesně a závazně předem, záleží to od počasí, bojnosti náleží a též kultur polních. V tom si vybražují volnost uvážení dle daných poměrů, které přece nelze předvídati. Takový přesný rozpočet možno snad předložit a dodržovati při velikých výzkumných pracích, na měsíce stanovených, ale nikoli na výzkumy záchranné, které trvají několik dní, sotva týden, a které nelze prováděti déle při tak malých dotacích, k tomu ještě po částech a nevhodně poskytováných.“⁴¹

Právě v poslední větě Červinkova dopisu však bylo skryto jádro problému – ve všech třech případech šlo totiž o záchranné terénní akce, nikoliv o badatelské výzkumy. Z Prahy proto Červinkovi obratem sdělovali: „Z Vašeho podání je zřejmé, že v žádném z uvedených nalezišť nejedná se o výzkum soustavný, jaký je v intencích Ústavu, nýbrž o práce záchranné, které vzhledem k nevelkému nákladu lze převést na Zemské muzeum, podobně jako se to děje v Praze, tím spíše, že v každém téměř případě jedná se o přímý zisk museálního materiálu. St. A. Ú. žádá Vás proto o zaslání nového návrhu na skutečně soustavné práce, které bude možno provést v souvislosti a které by prospěly moravské prehistorii. Zejména by se doporučoval výzkum sídlišť, k němuž musea se jen zřídka odbodlají a který bylo možno provést na dvou, nejvýše třech nalezištích.“⁴²

Červinka reagoval rovněž obratem a již 28. března 1930 předložil nový návrh, tentokrát na systematické výzkumy. Vyhověl přání pražské centrály a do svého výběru zahrnul pouze sídlištní lokality. Předestřel sedm různých možností, přičemž výběr ponechal na pražské centrále.¹³ V Praze zvolili z navrženého septeta pouze jediné naleziště – neolitické sídliště v Telnici, neboť zde mělo jít o výzkum sídlišť kultury s lineární keramikou, kultury s vypíchanou keramikou i lengyelské kultury. A zároveň Červinku vyzývali, aby „nejdříve pečlivě zjistil pracovní možnosti a podal sem zprávu.“⁴⁴ To už Červinka považoval za nemístné, a tak zvolil jiný postup. Dne 1. května 1930 se obrátil přímo na ministerstvo školství a národní osvěty, jemuž

11 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 23. března 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

12 Dopis ředitelství Státního archeologického ústavu (K. Buchtela) I. L. Červinkovi, 25. března 1930 (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

13 Šlo o hradiště na Hostýně, hradiště u Křepic, neolitické sídliště v Telnici, hradiště Pohansko u Břeclavi („veliké hradiško, úplné netknuté“), hradiště Heidenstätte u Nejdku poblíž Mikulova („pravděpodobně Kosmův Podivín“), některé ze sídlišť z doby římské v okolí Mušova a hradiště na Tabulové hoře u Klentnice. Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 28. března 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

14 Dopis ředitelství Státního archeologického ústavu I. L. Červinkovi, 26. (?) dubna 1930 (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

sděloval: „Protože Ředitelství Státního archeologického ústavu nemíni prováděti ‚zachraňovací práce‘ a Moravské zemské museum ze svých skrovných prostředků nemůže okamžitě na záchranu tohoto pobřežístě ničeho věnovati, dovoluje si podepsaný prositi o mimořádnou podporu asi 4–5.000 Kč na soustavné prozkoumání pobřežístě u Břeclavě, které se musí okamžitě provésti, nebo bude vbrzku zmařeno na nenahraditelnou škodu vědy v období, o němž pořád tak málo víme.“⁴⁵ Zároveň se obrátil na Moravskoslezský zemský výbor s žádostí o dotaci na výzkum pohřebiště z doby hradištní v Blučině, jež se dosud v jeho avizovaných plánech nevyskytlo.

Ministerstvo zaslalo opis Červinkova dopisu ředitelství Státního archeologického ústavu „k vyjádření a případnému návrhu.“⁴⁶ Tam ale nehodlali reagovat. Červinka se proto po třech měsících obrátil znovu na ministerstvo, tentokrát však již přímo na přednostu příslušného odboru Zdeňka Wirtha, do jehož kompetence spadala archeologie. A naléhavě sděloval: „Předložil jsem Ministerstvu žádost o dotaci na prozkoumání a záchranu slovanských pobřežístí u Břeclavi a v Blučině, která pobřežístě budou bezohledně zničena pískovkami v nejkratší době. Státní archeologický ústav nemá prý letos pro Moravu dotace, Mor. zem. museum má zase tak seškrtnaný rozpočet, že sotva zaplatí dluby za skříně; dovoluji si Vás proto prositi, abyste nám poskytli nějakou mimořádnou podporu na záchranu těchto nalezišť. Poukazuje se na to už veřejně, že pro Moravu není nikdy peněz, ačkoliv ze země odchází tolik na daních, a bude to zase buditi jen zlou krev, až vyjde na jevo, že Praha nás nejen ve všem oshýš, ale dokonce poškozujee a vyváží nálezy a sbírky (z Krumlova, které byly zamloueny pro Mor. zem. museum).“⁴⁷ Ministerstvo se opět obrátilo na Státní archeologický ústav a připomínalo, že na svůj předchozí podnět nedostalo žádnou odpověď.¹⁸ Ředitel Buchtela nyní musel reagovat. A jak bylo možné očekávat, udělení dotace nedoporučil. Zároveň ale smířlivě sděloval, že zahrnul „břeclavské naleziště do svého pracovního programu, poněvadž letošní práce nevyžadují si většího nákladu než 2.500 Kč, za které bude možno obroženou část pobřežístě prozkoumati“. Proti závěru Červinkova dopisu se však důrazně ohradil: „Poslední věty urgencye p. Dr. I. L. Červinky považuje Ústav za nemístné, poněvadž za posledních 10 let na Moravě některé větší výkopy prehistorické, vyjímaje paleolitických, byly provedeny nákladem Ústavu, a že v téže době největší

15 Dopis I. L. Červinky ministerstvu školství a národní osvěty, 1. května 1930; Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo školství (dále f. MŠ), k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 64389/1930). Pohřebiště v Břeclavi pocházelo z doby hradištní.

16 Dopis ministerstva školství a národní osvěty ředitelství Státního archeologického ústavu, 7. května 1930 (koncept); NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 64389/1930).

17 Dopis I. L. Červinky Z. Wirthovi, 4. srpna 1930; NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 110842/1930). U zmíněné krumlovské sbírky šlo o sbírku právníka Worliczka z Moravského Krumlova, prodanou v roce 1929 jeho dědici za 85 000 korun Národnímu muzeu (viz příslušné materiály k transakci v Archivu Národního muzea, f. Registratura Národního muzea, k. 110, složka Prehistorie IX/S. Sbírkový). Žádost o dotaci na výzkum pohřebiště v Blučině ovšem Červinka předložil nikoliv ministerstvu, ale Moravskoslezskému zemskému výboru.

18 Dopis ministerstva školství a národní osvěty ředitelství Státního archeologického ústavu, 14. srpna 1930 (koncept); NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 110842/1930).

část přírůstků prehistorických sbírek Moravského zemského musea, vedle koupěných sbírek, tvořil jedině materiál dodávaný Ústavem. Pokud jde o „vyváženou“ sbírku z Krumlova, byl Ústav doc. Dr. Schránilem, ředitelem prehistorických sbírek Národního musea, informován, že tato sbírka byla nabídnuta Zemskému výboru českému, z jehož rozkazu byla Národním museem zakoupena.¹⁹ Nebylo proto divu, že závěr ministerstva byl negativní a Červinka byl navíc odkázán do patřičných mezí. Byl totiž upozorněn, že „všechna podání zdejšímu úřadu musí činiti prostřednictvím svého ústavu vyjímajíc případy, kdy je mšanem přímo k bezprostřednímu podání připsím vyzván.“²⁰ Červinka se ale nevzdal a svoji žádost o dotaci přeměřoval na Moravskoslezský zemský výbor. A podpora ve výši 7000 Kč na výzkumy v Břeclavi a Blučině mu byla v polovině listopadu 1930 vskutku udělena, což Moravskoslezský zemský výbor zároveň oznámil ministerstvu školství a národní osvěty.²¹

Takový postup – šlo o kroky prováděné za zády vedení Státního archeologického ústavu – nemohl zůstat bez odezvy. Ředitel Buchtela se dne 30. listopadu 1930 vypravil do Brna za Červinkou. Rozhovor, který se odehrál, nebyl určitě příjemný. Podle Červinkovy verze „byl vyzván prý na telefonický rozkaz z ministerstva školství a národní osvěty, abych ihned podal žádost do pense, že ministerstvo mé místo potřebuje pro jiného. Zároveň činěn na mne nátlak, neučiním-li toho, že bude se mnou zavedeno disciplinární řízení proto, že jsem koupil nějaké nálezy mincí a rozprodal je, tím že mé zamýšlené povýšení bude odsunuto, dále že mne ministerstvo zbaví expertství ve Státním památkovém úřadě v Brně, zakáže správu prehistorického oddělení v Moravském zemském museu a bude státi na mém přeložení do Prahy, kde prý jsou tak drabé byty, a byla mně dokonce dodána stylizovaná žádost do pense pro nemoc; žádost mou že Ředitelství uloží do stolu potud než budu povýšen.“²² Ať to bylo jakkoliv, k dohodě nakonec došlo – Červinka měl požádat o své penzionování. Příslušnou žádost, jež byla poskytnuta Červinkovi, koncipoval Jaroslav Böhm. Kromě poukazu na překročení šedesáti let věku v ní (mimo jiné) stálo: „Dlouholetou prací archaeologickou v terénu utrpěl podepsaný silný revmatismus, který mu překáží v plném vykonávání dalších výzkumných prací. Podepsaný jest tudíž nucen žádati o přeložení do trvalé výslužby z důvodů zdravotních, což vysvítá též z přiloženého lékařského vysvědčení.“²³ Zdálo se, že bylo nalezeno řešení přijatelné pro všechny, avšak Červinka si záhy vše rozmyslel. Ještě tentýž den (zjevně

19 Dopis Státního archeologického ústavu (K. Buchtela) ministerstvu školství a národní osvěty, 30. srpna 1930; NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 120884/1930).

20 Dopis ministerstva školství a národní osvěty I. L. Červinkovi, 10. října 1930 (koncept); NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 120884/1930).

21 Dopis zemského prezidenta Země moravskoslezské I. L. Červinkovi, 14. listopadu 1930 (opis adresovaný ministerstvu školství a národní osvěty); NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 169730/1930).

22 Dopis ministerstva školství a národní osvěty Státnímu archeologickému ústavu, 15. října 1932 (s opisem dopisu I. L. Červinky ministerstvu školství a národní osvěty ze září/října 1932); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

23 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, nedatováno (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

po Buchtelově odjezdu z Brna) sděloval svému nadřízenému do Prahy, že „znovu celou věc uvážil a rozhodl jsem se nezvratně pro pensi, jak kvůli Vašemu klidu, tak i pro další svou práci moravskou. Žádost však je třeba jinak oddůvodnit, nemám a neměl jsem revmatismus, mimo to jsem se 2 léta léčil v lázních a jsem úplně zdrav!“ To byla ovšem pouze záminka. Červinka ve skutečnosti licoval o výši své penze: „Dále nemohu žádost podepsati jako vrchní komisař, protože by mně potom pensi vyměřili podle požitek komisářských. Zavazují se Vám proto tímto, že ihned, jakmile dostanu dekret s pensionováním rady s[právní]. o[světové]. s[lužby]. s požítky IV. platové stupnice, předložím Vám svou žádost o zdravotní dovolenou na 1 rok a zároveň o pensionování. Nemohu jít dnes nebo zítra do pense, jak jsem Vám též vyložil, protože mně bude (i přes doporučení poslanců, které jsem už získal) vyměřena pense tak nepatrná, že bych nemohl nechati dostudovati ani syna (má před maturitou) ani dcerku (je v III. ročníku ‚Světlé‘).“ Na povrch vyplula také zatrpklost: „Není to přece žádným tajemstvím zvláště Vám, že já sám vykonal jsem více práce v archaeologii než všichni mladší čeští praehistorikové dobromady a přece všechny jste usadili daleko tepleji než se naměřilo mně! K tomu všemu měl jsem nebo musel vždy ustupovati já Schránilovi, Böhmovi, Šimkovi a nyní nějakému mladíku (Ministerstvo nepotřebuje mé místo tak spěšně, když při resystemisaci jsou zřízena pro nové síly 4 místa u našich ústavů a úřadů!), slibované náhrady jsem se za to nikdy nedočkal, nyní odstupuji také ředitelství našeho Ústavu, které po právu náleželo mně, a proto doufám, že za to vše bude mně aspoň odchod ze služby upraven s tou nepatrnou výhodou, o jakou žádám. [...] Rozmyslel jsem to vše ve všech možných stran, ale nemohu to udělat jinak, musel bych děti strhnout ze studia a byl bych úplně ožebračen, protože má pense bude nepatrná. Vím, že Vám na mně málo záleží, ale odešel bych rád z Ústavu, jehož jsem přece já původcem a projektantem, s dobrým míněním o Vás, nikoli snad jako nebožtík Jíra.“²⁴

Změna Červinkova názoru se v Praze nesetkala s pochopením. Buchtela vzápětí odpovídal, že obsah dopisu „nesboduje se s obsahem naší ústní úmluvy: totiž že mi zašlete neprodleně Vaši žádost za pensionování, kterou bych byl uložil ve svém stolku až do Vašeho jmenování /IV. platová stupnice/. Podání této Vaší pensijní žádosti nemělo býti nijak koneksováno s podáním nebo snad i vyřízením další eventuální Vaší žádosti o jednoroční zdravotní dovolenou. Ostatně jest taková žádost, jak jsem se znovu informoval, podle zákona nepřijatelná, a to tím méně, ješto jste ‚úplně zdrav‘. [...] Upozorňuji Vás však, což se stalo také již při naší poslední schůzce v Brně, že musím po odchodu rady Jíry trvati na tom ze služebních ohledů, abyste byl přeložen do našeho Ústavu do Prahy, což si také ministerstvo školství opětně přálo. Jaké pak by to mělo následky pro Vás, pokud jde o Moravské zemské museum a o Vaše přidělení Památkovému úřadu

24 Dopis I. L. Červinky K. Buchtelovi, 30. listopadu 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54

v Brně, to račte sám uvážiti.²⁵ Červinka reagoval vzápětí a ubezpečoval svého představeného: „*Důvěřujte mně, že splním, co jsem Vám slíbil, hned jakmile dostanu dekret. Do Prahy přeložen nebudu, dovolenou dostanu a za rok půjdu do výslužby. V Ústavu Vám naprosto nebudu v ničem překážet, zřídte Sobě tam vše dle Svě vůle. Doufám jenom, že obě mé žádosti dobře doporučíte a všechno dopadne pro nás oba dobře! Důvěřujte mně tak, jako věřím já Vám!*“²⁶

4. Druhé kolo (rok 1931)

Zdálo se, že neshody dospěly na konci roku 1930 k rozuzlení. Avšak Červinkovo služební povýšení se nekonalo, a jeho penzionování bylo tudíž prozatím odloženo. Celý spor pokračoval na jaře 1931 a opět byl prvotním impulzem plán terénních akcí na Moravě a ve Slezsku. Na konci dubna 1931 Červinka sepsal své záměry. Z prostředků Státního archeologického ústavu chtěl financovat výzkumy v Dunajovicích „na pohřebišti avarsko-slovanském“, kde již ostatně „počato s vykopávkami, které nesnesou odkladu“, v Dolních Dubňanech zamýšlel kopat na pohřebišti kultury zvoncovitých pohárů, v Brněnských Ivanovicích „na pohřebišti galském a germánském“ a v Šitbořicích a Syrovíně na pohřebištech kultury zvoncovitých pohárů. Kromě toho sděloval: „*Na náklad Mor. zemského musea bude prokopáno v Břeclavě mimo slovanské pohřebiště nově načaté pohřebiště s únětickou kulturou, větší pohřebiště v Blučíně, Šaraticích a u Přísnotic.*“ A dodával: „*Členové Mor. archaeologického klubu zabývají letos soustavný výzkum na bradisku Oklukách ve větších rozměrech.*“²⁷

Následná jednání probíhala ústně, přesto je možné jejich podstatu rekonstruovat. Dne 17. května 1931 ředitel Buchtela Červinkovi v Brně osobně oznámil, že „*letos nebudou povoleny na výkopy na Moravu žádné subvence.*“²⁸ A na počátku léta došlo k přitvrzení. S odkazem na výnos ministerstva školství a národní osvěty z 1. června 1925 pražská centrála dne 1. července 1931 Červinkovi sdělovala, že jí v rozporu se služebními předpisy nepodává zprávy o prehistorické agendě Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko. Proto jej žádala, aby „*neprodleně poslal sem všechny zprávy za letošní rok a napříště abyste tak ve smyslu výše citovaného výnosu činil pravidelně.*“²⁹ O pouhé dva dny později pak pražské ústředí Červinkovi psalo

25 Dopis K. Buchtely I. L. Červinkovi, 2. prosince 1930 (koncept); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

26 Dopis I. L. Červinky K. Buchtelovi, 3. prosince 1930; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

27 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 27. dubna 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

28 Dopis Státního archeologického ústavu (K. Buchtela) I. L. Červinkovi, nedatováno/vypraveno 13. října 1931 (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54. Podle Červinky se ovšem vše odehrálo poněkud jinak: „*Pravda je, že p. ředitel tobo dne na nádraží v Břeclavě mně řekl, že Ministerstvo o mých návrzích na kopání vš, ale že na ně posud nepoukázalo peněz. Bylo to řečeno v přítomnosti p. prof. Fuchsa, p. ředitel jel do Bratislavě vyjednávat kopání na Slovensku s drem Eisnerem.*“ Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 15. října 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

29 Dopis Státního archeologického ústavu I. L. Červinkovi, 1. července 1931 (koncept, psaný J. Böhmem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27

v souvislosti s jeho činností ve Státním archeologickém ústavu, že „nové výkopy nemohou býti dříve provedeny, pokud sem nepředložíte podrobné a věcné nálezové zprávy o výkopech po předcházející léta.“⁶⁰

Zatímco záležitost s agendou Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se Červinkovi podařilo vyřešit poměrně hladce, u kritiky jeho práce pro Státní archeologický ústav to bylo složitější. Červinka se totiž rozhodl proti tvrzení pražského ústředí vystoupit razantně. Dne 4. července 1931 odeslal do Prahy dopis, v němž sám sebe obhajoval a zároveň si předložené výtky nenechal líbit: „O veškerých svých výkopech z dotací Státního arch. ústavu na Moravě prováděných předložil jsem zprávy, po případě předběžné zprávy, pokud vykopaný materiál nebyl v laboratoři zpracován. Všecky nálezy byly odevzdávány do Mor. zemského musea. V Museu nebylo možno po tři léta vůbec pracovati pro dvojí přestavbu a požár, mimo to má Museum jenom jediného laboranta a sluhu oddělení v jedné osobě, nemohou tedy práce restaurační pokračovati tak, jak by bylo žádoucí. [...] Oznamil jsem toto už dvakráte na vyzvání Ředitelství, a jsou proto výtky mně činěné naprosto bezdůvodné, zvláště když Ředitelství Ústavu dobře ví, že na moravskou laboratoř ničím nepřspělo a že přesto, kdyby bylo jenom trochu dobré vůle, muselo by uznati ohromnou práci, kterou jako konservátor Ústavu sám bez pomocníků provádím, a nikoli zahrnovati mne výtkami. Také oznámení zastavení výkopů na Moravě není tím nijak odůvodněno (nejdou ani české výkopy posud zpracovány!); Ústav je dotován i z moravských daní a za celou dobu trvání jeho byly moravské výkopy jen zpracovány nebo potlačovány a dokonce i ze země vyváženy (z Mušova).“ A dodával: „Cítím se povinen toto připomenouti Ředitelství jen s ohledem na dobrou pověst Ústavu našeho u nás na Moravě a varovati před zamýšlenými kroky jako ustanovení konservátor pro Moravu a Slezsko jenom pro dobro věci.“⁶¹

Červinkova argumentace jeho funkcí konzervátora pro Moravu a Slezsko zapůsobila v Praze jako červený hadr na býka a celý spor zčásti sklouzl do roviny vzájemného vyjasňování kompetencí. Faktem je, že Červinkova pověření pro práci ve Státním památkovém úřadu pro Moravu a Slezsko i ve Státním archeologickém ústavu nebyla v roce 1920 formulována zcela precizně a konzistentně, což s sebou neslo mimo jiné kompetenční nejasnosti mezi Červinkovou agendou vykonávanou jednak pro Státní památkový úřad pro Moravu a Slezsko, jednak pro Státní archeologický ústav – v praxi dvacátých let 20. století totiž docházelo poměrně často k překrývání jednotlivých typů činností. Jaroslav Böhm však nyní interně poznamenával, že podle ministerského dekretu z 8. července 1920 je Červinka „konservátorem Čsl. St. A.

(osobní spis I. L. Červinky).

30 Dopis ředitelství Státního archeologického ústavu I. L. Červinkovi z 3. července 1931 není dochován, je ovšem zmiňován v dopise téže instituce ze 6. října 1931, z něhož pochází také uvedená doslovná citace. Dopis Státního archeologického ústavu I. L. Červinkovi, 6. října 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

31 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 4. července 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

Ú. v Praze‘ a mimo to byla jemu přidělena agenda experta ochrany památek pro Moravu a Slezsko. Jen z tobo důvodu jeho, úředním sídlem bude tudíž Brno.‘ Není tedy žádný, konservatorát pro Moravu a Slezsko‘. ⁶² To ostatně potvrdil dva roky poté také Lubor Niederle, který však zároveň konstatoval, že původně „měl vskutku intenci vytvořiti v Arch. ústavu oblasti konzervátorské pro jednotlivé země. P. Červinka byl sice ministerstvem jmenován konzervátorem Arch. ústavu vůbec, ale ve skutečnosti na základě této intence a praxe měl funkci omezenou na Moravu.“ ⁶³ Oficiální úřední zařazení se tudíž zjevně lišilo od následně zaběhnuté (a zjevně také přislíbené) praxe. Ovšem ve sporu, který nastal, byl pražskému ústředí každý argument dobrý.

Dne 7. září 1931 se Červinka znovu obrátil na vedení Státního archeologického ústavu a podotýkal, že dosud neobdržel odpověď na dubnový dopis, který obsahoval žádost o dotace na moravské výzkumy. ³⁴ Pět dní poté si již nebral servítky a ředitelství Státního archeologického ústavu sdělovalo: „Děle než dva roky nedostávám na svá podání a žádosti vyřízení, neposkytuje se mně prostředků na nevyhnutelné výkopy, ale přes to úřaduje se z Ústavu přímo na Moravu a konají se tam komise a cesty bez mého uvědomění jako konzervátora pro Moravu. Na takové nepřístojné a ničím neodůvodněné jednání nezbyvá mně leč podati stížnost na Ministerstvo školství a nár. osvěty. Moravská archaeologie nemůže býti řížena z Prahy, nehledě snad jenom na zbytečné zdražování administrace, ale bohatství a důležitost moravských náleží pro vědu vyžaduje naprosto samostatné a cílevědomé vedení a toto dosáhne se jen samostatným ústavem v zemi. Podávám proto návrh na rozdělení Státního ústavu archaeologického v Praze pro Čechy a pro Moravu v Brně, o čemž tímto tamní Ředitelství uvědomuji. K návrhu svému vyžádám si účinnou podporu poslanců a příslušných úřadů.“ ⁶⁵ Šlo o přímý střet – a Červinkův dopis pochopitelně nemohl zůstat bez náležité reakce.

Překročit definitivně Rubikon a podat stížnost na ministerstvo školství a národní osvěty však zřejmě nebylo snadné. A Červinka se k takovému kroku prozatím neodhodlal. Ředitelství Státního archeologického ústavu přešlo na počátku října 1931 do protiútoků a rezolutně Červinkovi sdělovalo závazná pravidla („definitivní instrukce“), jimiž se měl při své práci řídit. Jádrem problému spočívalo v okolnosti, že Červinka dlužil vypracování některých náleзовých zpráv ze svých výzkumů, přestože v únoru 1930 sděloval, že je „co nevidět“ všechny předloží. Doposud ovšem zůstalo jen u slibů. Pražské ústředí proto na Moravu sdělovalo: „Úkolem Čsl. Státního archeologického ústavu není jen provádění výkopů, ale i jejich zpracování, tak aby byly výsledky výkopů vědě k úplné dispozici.“

32 Přípis J. Böhma ze 4. (?) srpna 1931 na dopise I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu z 4. července 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

33 Dopis L. Niederla Státnímu archeologickému ústavu, 18. března 1933 (opis); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

34 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 7. září 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

35 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 12. září 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

A opakovalo, že „*nebude financovati na Moravě žádné výkopy, dokud veškerý materiál, ústavními výkopy získaný, nezpracujete a sem žádané nálezné zprávy a protokoly o uložení nálezů a jejich inventář nepředložíte.*“ Připomínalo, že „*veškeré i nutné cesty, pokud mají být hrazeny z dotací ústavních, musí být nejdříve sem oznámeny s řádným odůvodněním a smíjí být provedeny teprve na výslovné svolení ústavu.*“ Poté konstatovalo: „*Podávání návrhů na výkopy je zatím bezpředmětné, dokud nebudou splněny podmínky [...] a dokud tyto návrhy nebudou Ústavem předem vyžádány.*“ Zlomyslnost se skrývala v dalším z bodů: „*Státní archeologický ústav uznává, že nelze žádati, aby moravské Zemské museum při své agendě zpracovávalo i materiál ústavní. Proto musí být při všech příštích výkopech materiál zaslán do Prahy, kde bude zpracován jednotně v laboratořích ústavních.*“ Nakonec se ředitel Buchtela ohradil proti závěru Červinkova dopisu se zmíenkou o případném zásahu poslanců a příslušných úřadů, který označil za „*zcela nemístný a nepřijatelný. Podepsaný ředitel očekává, že podobná nepřistojnost z Vaší strany se více opakovat nebude. Obsah těchto instrukcí je současně předložen ministerstvu školství a národní osvěty na vědomí.*“⁶⁶

Jak bylo Červinkovým zvykem, reagoval záhy. Ještě před polovinou října 1931 do Prahy avizoval, že ke sděleným instrukcím podá „*později rozklad, protože nová nařízení by nebyla na prospěch věci, které má Ústav sloužiti.*“ Žádal, aby mu „*byla udána naleziště, o kterých Ústav nemá obšírnějších zpráv a inventářů, aby se zpracování materiálu toho v musejní laboratoři provedlo před jinými pracemi.*“ A rozhořčeně dodával: „*Předběžné zprávy byly předloženy o všech výkopech.*“⁶⁷ O den později sepsal Červinka avizovaný rozklad. Na pěti stranách formuloval poměrně přesvědčivou obhajobu. Mimo jiné upozorňoval: „*Ředitelství ústavu přece ví, že mně neopatrilo nikdy ani zařízení kanceláře, ani úředních místností, ani laboratoře, ač se z dotací na zařízení Ústavu vrátilo na 30 tisíc Kč. Moravské vykopávky byly proto ukládány po pět let do beden, a teprve když r. 1925 Mor. zemské museum upravilo embryo laboratoře, byly bedny a ostatní vykopávky zasílány do musea a tam po řadě konservovány, zpracovány a hned v museu vystavovány.*“ Opět zazněl názor o diskriminaci Moravy při přidělování finančních prostředků na výzkumy: „*Zastavuje-li ředitelství Ústavu dotace pro Moravu jenom proto, že nebyly dosud v laboratoři zpracovány všechny nálezy, jedná stranicky, neboť také v Čechách ani na Slovensku není materiál dosud zpracován úplně! Ostatně pochybuji, že by ředitelství mělo právo zkeracovati nebo dokonce trestati Moravu za to odpíráním dotací bez toho nepatrných, když Morava také ze svých daní vydržíje ústav. Konečně dr. Böhm mne informoval, že se Moravě dotace neposkytne proto, že se Ústav zadlužil na léta kopáním na Stradonicích a svou výstavou v Praze 1929.*“ Červinka si neodpustil ani ironický šleh: „*Musím k tomu podotknouti ještě, že na všechny práce nemám ani písácké síly, ani psacího stroje, ani fotografického aparátu a v laboratoři jediného sluhu, a že přes to držím krok s celým ensemblem Ústavu v Praze.*“

36 Dopis Státního archeologického ústavu (K. Buchtela) I. L. Červinkovi, 6. října 1931 (opis); MÚA, A AV ČR, f. StAU, k. 6, inv. č. 54.

37 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 14. října 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAU, k. 6, inv. č. 54.

Závěrem konstatoval: „Musím připomenout, že jsem přijal službu státního konzervátora úplně samostatného ve svém rayonu se zárukou volného uvážení v archeologickém bádání na Moravě a ve Slezsku a nikoliv jako poslední nějaká podržovaná síla. Ředitelství Ústavu ujistilo mne, že nebude zasahovati na Moravě do mých prací, ale přes to jezdí se z Prahy na Moravu na kopání i komise bez mého uvědomění. Snad si ředitelství Ústavu není vědomo, že takové úřadování je nepřístojné a bezprávné. Trochu toho respektu za svou čtyřicetiletou práci a mimořádnou kvalifikaci vědeckou i úřední si snad též zaslouhují.“⁶⁸

Bez ohledu na Červinkovu obhajobu se ministerstvo pokusilo odstranit jej z Moravského zemského muzea i Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko. Z jeho podnětu odeslalo ředitelství Státního archeologického ústavu dne 16. října 1931 dopisy vedením těchto dvou institucí. Ve Státním památkovém úřadu pro Moravu a Slezsku sondovalo, zda „další ponechání Dr. Červinky v Brně jako experta tamního úřadu jest ze služebních důvodů nezbytně žádoucí.“⁶⁹ V Moravském zemském muzeu zjišťovalo, jaké práce pro muzeum Červinka přesně vykonává.⁴⁰ Vedení obou institucí se však postavila za Červinku.⁴¹ Odstranit ikonu moravské archeologie nebylo zjevně jednoduché.

5. Rozuzlení (1932–1937)

V prvních týdnech roku 1932 vznikly v pražské centrále závazné instrukce pro konzervátory k vypracování náleзовých zpráv z terénních výzkumů, jež právě tehdy získaly standardizovanou, přesně definovanou podobu.⁴² Zdálo se, že se situace uklidnila. Avšak v létě 1932 propukly spory znovu. Aniž bychom poslední dějství sledovali podrobně (podstata sporů zůstala stejná a argumenty se na obou stranách v podstatě opakovaly), zaznamenejme, že do nich mimo jiné vstoupily stížnosti na Červinkův postup při nakládání s některými nově objevenými mincovními depoty⁴³ a jeho dluhy u dvou německých numi-

38 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 15. října 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

39 Dopis Státního archeologického ústavu Státnímu památkovému úřadu pro Moravu a Slezsko, 16. října 1931 (kopie); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

40 Dopis Státního archeologického ústavu Moravskému zemskému muzeu, 16. října 1931 (kopie); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

41 Dopis ředitelství Moravského zemského muzea (J. Helfert) Státnímu archeologickému ústavu, 19. října 1931 (opis) a dopis Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko (S. Sochor) Státnímu archeologickému ústavu, 25. listopadu 1931 (opis); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

42 Instrukce o vedení náleзовých zpráv a ukládání materiálu v museích, 15. února 1932 (opis a koncept, psaný J. Böhemem); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

43 Počátky prvního sporu o způsob nakládání s mincovními depoty spadaly již do dvacátých let 20. století, kdy došlo ke kontroverzi mezi Innocencem Ladislavem Červinkou a správcem numismatické sbírky Národního muzea Gustavem Skalským o nález z Jezdovic. Příslušné archivní dokumenty k tomuto sporu jsou uloženy především v NA, f. MŠ, k. 3158, složka Jezdovice.

smatických obchodních firem, jež vznikly při nákupech mincí na aukcích v cizině. Proti Červinkovi bylo v této souvislosti dokonce vedeno disciplinární řízení (srv. Fišer – Podborský, 2004, s. 35).

Na podzim 1932 nakonec došlo na Červinkovu stížnost adresovanou ministerstvu školství a národní osvěty, o níž se zmiňoval již o rok dříve. Červinka v ní však jen opakoval argumenty, jež zaznívaly v předchozích dvou letech. A na konci svého obsáhlého rozkladu uváděl: „Ředitelství ústavu zřizuje jakousi komisi na vyhledávání starého Velehradu za přispění České akademie, nevědomilo však o jejím založení ani mne jako konzervátora pro Moravu a Slezsko, ani Státní památkový úřad v Brně, a svěřilo provádění výzkumů v tamním terrainu laikům bez odborných vědomostí a zkušeností, kteří hledají hroby pomocí virgulí, z ornamentů na keramice dělají runy a písmena, nápisy ze XVII. století kladou do XIII. věku, opírají své výzkumy o podvržené listiny z kodexů atp., a o svých nálezech častují veřejnost v denních listech sensačními a bombastickými zprávami. To vše koná se s vědomím a za patronace Státního ústavu archeologického, který přece měl být vědeckým ústavem, ale za nynějšího vedení došel úplně na sceně.“⁴⁴ Ředitelství Státního archeologického ústavu na výzvu z ministerstva reagovalo teprve na jaře 1933 a přesně vystihlo jádro problému: „Podstatou stížnosti Dra I. L. Červinky jest, že Čsl. Státní archeologický ústav neuznává jeho samostatné postavení jako konzervátora pro Moravu a Slezsko a že jej v této činnosti omezuje.“ Avšak jeho vyjádření bylo pochopitelně zamítavé.⁴⁵ Ani to ještě nebyl konec – následoval další obsáhlý (čtyřstránkový) Červinkův rozklad, tentokrát adresovaný ředitelství Státního archeologického ústavu, který se týkal místa úředního působení.⁴⁶ Opět se roztočil kolotoč odpovědí a následných reakcí.

Na rok 1934 Červinkovi nebyla prodloužena smlouva v prehistorickém oddělení Moravského zemského muzea. A v roce 1936 přišlo definitivní rozuzlení – 16. dubna 1936 Červinka podal žádost o penzionování.⁴⁷ Dne 4. února 1937 československá vláda schválila Červinkovo služební povýšení – stal se radou správní osvětové služby ve IV. platové stupnici.⁴⁸ K 30. červnu 1937 odešel do penze, ovšem se Státním archeologickým ústavem zůstal v kontaktu.

44 Dopis ministerstva školství a národní osvěty Státnímu archeologickému ústavu, 15. října 1932 (s opisem dopisu I. L. Červinky ministerstvu školství a národní osvěty ze září/října 1932); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

45 Dopis Státního archeologického ústavu ministerstvu školství a národní osvěty, 10. (?) dubna 1933 (opis a koncepty); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky). Dopis byl formulován vskutku velmi pečlivě, o čemž svědčí několik dochovaných konceptů.

46 Dopis I. L. Červinky ředitelství Státního archeologického ústavu, 15. května 1933; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky). Červinka do té doby běžně úřadoval ze svého bydliště v Kojetíně a přímo v Brně, kde bylo jeho oficiální úřední sídlo, pracoval jen občas.

47 Červinkova žádost o penzionování není dochována, její datum je ovšem zmíněno v dopise ministerstva školství a národní osvěty I. L. Červinkovi, 11. června 1937 (kopie); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

48 Dopis ministerstva školství a národní osvěty I. L. Červinkovi, 1. března 1937 (kopie); MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).

6. Závěrem

Spor mezi Innocencem Ladislavem Červinkou a pražskou centrálou Státního archeologického ústavu, který začal v prvních měsících roku 1930 a pokračoval téměř do konce Červinkova působení v této instituci, byl svým způsobem generačním střetem o modernizaci instituce a respektování stanovených standardů. V zásadě šlo o směřování Státního archeologického ústavu – původní Niederlova koncepce badatelské instituce, jež měla hledat odpovědi na předem formulované otázky za pomoci systematických výzkumů předem stanovených nalezišť, doznala v průběhu dvacátých let 20. století značných proměn. Třebaže tento směr nebyl nikdy zcela opuštěn, terénní činnost sklouzla již záhy primárně k záchraně narušených nálezů a nalezišť. O změnu (a návrat k původní Niederlově představě) se pokusil Jaroslav Böhm, který začal výrazně vystupovat do popředí od let 1927/1929, nepochybně také v souvislosti se zdravotní indispozicí Josefa Antonína Jíry, konzervátora Státního archeologického ústavu působícího v Čechách. Jak napovídají koncepty korespondence a jednotlivých koncepčních záměrů, právě Jaroslav Böhm stál za striktními požadavky pražského ústředí na vypracování standardizovaných nálezových zpráv z každé terénní akce, jakož i za snahou omezit činnost Státního archeologického ústavu na badatelské výzkumy a badatelskou činnost. K tomu ostatně směřovalo jeho úsilí po celá třicátá léta 20. století. V jednom z interních záznamů, jež vznikly v souvislosti se spory s Červinkou, ostatně výstižně uváděl: „Ústav není povolán ku řízení archeologie, nýbrž ku vlastním soustavným výkopům v rámci celé republiky.“⁴⁹ A vzhledem k událostem let 1938–1939 (blíže Hlava, 2017, s. 18–20; Hlava, 2019, s. 415–418, 425–426, obr. 1) je zajímavé, že v době, kdy naplno propukl spor s Innocencem Ladislavem Červinkou, měl bezvýhradnou podporu svého nadřízeného – ředitele Státního archeologického ústavu Karla Buchtely. Střet s Červinkou zajisté nebyl příjemný a z dochované korespondence vyplývá, že pražské ústředí Státního archeologického ústavu (s podporou ministerstva školství a národní osvěty) neváhalo používat ani metody zjevného nátlaku či náznaků potenciálních zásahů do Červinkova osobního života. Červinka sice v polovině roku 1937 odcházel do penze zatrpklý, avšak svět archeologie neopustil; zůstal v kontaktu rovněž se Státním archeologickým ústavem. A Jaroslavu Böhmovi slouží nepochybně ke cti, že když se Červinka dostal na sklonku svého života do existenční nouze, dokázal mu – již z pozice ředitele Státního archeologického ústavu – bez rozpaků či rozmýšlení pomoci.

49 Votum (interní záznam J. Böhma), říjen 1931; MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

Poděkování

Príspevek vznikl za podpory MŠMT udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2020_014) Společnost v historickém vývoji od pravěku po moderní věk VI.

Literatura

- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1902). *Morava za pravěku*. Brno : Musejní spolek.
- FIŠER, Zdeněk – PODBORSKÝ, Vladimír (2004). *Innocenc Ladislav Červinka (1. 2. 1869 – 3. 10. 1952)*. Postavy moravské archeologie – nová řada 1. Brno : Ústav archeologické památkové péče Brno – Moravský archeologický klub.
- HLAVA, Miloš (2012). K výzkumu oppid v Čechách a na Moravě v uplynulých dvou stoletích: legendy a fakta. In *Archeologie ve středních Čechách*, roč. 16, č. 1, s. 468–486.
- HLAVA, Miloš (2017). Jaroslav Böhm a Lothar Zotz. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. In *Archeologie ve středních Čechách*, roč. 21, č. 1, s. 17–45.
- HLAVA, Miloš (2019). Přelomový rok 1939. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. In *Archeologie ve středních Čechách*, roč. 23, č. 2, s. 415–432.
- HLAVA, Miloš (2020). *Archeolog a jeho sbírka. Josef Antonín Jíra a archeologické muzeum na Hanspaulce*. Knižnice Dějin a současnosti 68. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- KOSTRHUN, Petr (2014). *Cesty moravské paleolitické archeologie v období Československé republiky*. Brno : Moravské zemské muzeum.
- RATAJ, Jan – ŠOLLE, Miloš – VENCL, Slavomil (2003). Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze. In *Archeologické rozhledy*, roč. 55, č. 1, s. 139–165.
- SKLENÁŘ, Karel (2011). Vývoj péče o archeologické památky v českých zemích do roku 1989. In *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, roč. 65, č. 1–4, s. 1–63, 65–106.

Archivní a institucionální fondy

- Archiv Národního muzea, f. Registratura Národního muzea, k. 110, složka Prehistorie IX/S. Sbírký.
- MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 2, inv. č. 27 (osobní spis I. L. Červinky).
- MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 5, inv. č. 48.

MÚA, A AV ČR, f. StAÚ, k. 6, inv. č. 54.

NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 64389/1930).

NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 110842/1930).

NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 120884/1930).

NA, f. MŠ, k. 3144, složka Břeclav (spis čj. 169730/1930).

NA, f. MŠ, k. 3158, složka Jezdovice.

Resumé

Innocenc Ladislav Červinka in the State Archaeological Institute (1920–1937)

Innocenc Ladislav Červinka was arguably the most prominent personality among the Moravian prehistorians in the first half of the 20th century. Born in Břest in Central Moravia (on the 1st February 1869) he became a respected figure in the Moravian archaeological community already in the first decade of the 20th century and little changed in this respect during the Great War. Later in 1920s his activity and influence were at their top, though – in the hindsight – the dominant position he attained in this period was among the causes of his later downfall.

At least from the beginning of the 20th century Červinka desired to become a professional archaeologist. This dream came true only in 1920 when he became one of ‘conservators’ of the newly created State Archaeological Institute, an elite research institution of the interwar Czechoslovakia which – according to the plans of its founder and first director Lubor Niederle – was to concentrate on planned excavations and on systematic research. In the same year, Červinka became the Expert for prehistoric heritage in the newly founded State Heritage Institute of Moravia and Silesia. Moreover, in 1924, he was hired by the Moravian Museum in order to organise its prehistoric collections. In this way, he occupied within a short period of time three most influential administrative posts in Moravian archaeology.

Červinka was already fifty when he was invited to work for the Institute. His approach to site selection, excavation methods and documentation, as well as of inventorying the finds clearly reflected the mindset of pre-WW1 ‘collector’ archaeology in which he grew up. His unwillingness to accommodate to new principles introduced in the State Archaeological Institute from late 1920s by Jaroslav Böhm – without a doubt the most gifted archaeologist of his generation – was at the beginning of Červinka’s end as the employee

of the Institute. The conflict between both sides was materialised by the strict request by the Institute's direction in Prague to provide proper reports from all the excavations following a predefined model, and to respect the objectives of the Institute on carrying out excavations with clearly defined research aims. The clash between Červinka and the Institute direction in 1930–1931 is the main subject of this paper.

Červinka's retreat from his dominance over Moravian archaeology is usually connected with his departure from the Moravian Museum in late 1933 (cf. for instance Kostrhun, 2014, p. 191). This was however only the loss of his first position, not the end of his hegemony which approached only in late 1935 when he voluntarily resigned from presidency of the Moravian Archaeological Club (and left for good this association which he once co-founded), and was completed in 1937 when he retired and left the State Archaeological Institute. The primary cause and without exaggeration the beginning of his end both in the Institute and in Moravian archaeology was, however, his clash with the Institute direction in Prague which ended up in 1931 with a radical decision to stop all subsidies for excavations carried out by Červinka in Moravia and Silesia.

Translated by Jan Kysela

Mgr. Miloš Hlava, Ph.D.

mihlava@seznam.cz

sekce archeologie Katedry historie

Filozofická fakulta

Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 10

771 80 Olomouc

VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA A ČINNOSŤ ŠTÁTNEHO ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU V ROKOCH 1939-1948¹

Martin Neumann

Abstract

In 1939, State Archaeological Institute was founded in Turčiansky Sv. Martin. Since the very beginning, its leading person was Vojtech Budaváry (later Budinský-Krička). His endurance helped him to overcome financial and technical problems which the Institute had to vie against. Despite permanent financial incapacity, Institute managed to develop vigorous scientific activity over the whole country. After the reestablishment of the Czechoslovak republic and communist seizure of power in 1948, new program for the next years was made. Unfortunately, its author – V. Budinský-Krička – was in 1951 deprived of his leading position in the Slovak archaeology and was later replaced by his younger colleague – Anton Točík who essentially shaped the form of today's Archaeological Institute.

Key words

State Archaeological Institute – Vojtech Budinský-Krička – Turčiansky Sv. Martin

Abstrakt

V roku 1939 bol v Turčianskom Sv. Martine založený Štátny archeologický ústav. Od jeho vzniku bol jeho vedúcou osobnosťou Vojtech Budaváry (neskôr Budinský-Krička). Problémy finančnej a technickej povahy, ktoré dlhodobo sužovali ústav, sa darilo prekonávať len s veľkým sebaobetovaním jeho riaditeľa. Napriek týmto problémom sa podarilo rozvinúť pozoruhodnú výskumnú a vedeckú aktivitu po celom území Slovenska. Po obnovení Československej republiky a následne i po prebratí moci komunistickou stranou v roku 1948 bol sformovaný i nový vedecký program ústavu. Nanešťastie, jeho autor – V. Budinský-Krička – bol v roku 1951 nedobrovoľne zbavený vedúcej pozície v slovenskej archeológii a neskôr nahradený svojím

¹ Táto práca bola realizovaná v rámci riešenia projektu grantovej schémy VEGA č. 1/0100/19.

mladším kolegom – Antonom Točíkom, ktorý podstatnou mierou prispel k formovaniu súčasného Archeologického ústavu.

Kľúčové slová

Štátny archeologický ústav – Vojtech Budinský-Krička – Turčiansky Sv. Martin

Úvod

Korene vzniku dnešného Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied siahajú do obdobia konca 30. rokov. Je paradoxné, že práve toto obdobie, bohaté na udalosti európskeho i regionálneho významu, vôbec prvýkrát vytvorilo konšteláciu okolností, ktoré viedli k profesionálnemu etablovaniu archeológie na celoslovenskej úrovni. Novozaložený Štátny archeologický ústav (ďalej ŠAÚ) sa tak v dobe svojho konštituovania musel popasovať s aktuálnymi problémami, ktoré priniesol vtedajší celospoločenský vývoj. Ukotvenie organizačnej štruktúry ŠAÚ, jeho hmotné zabezpečenie či permanentný nedostatok financií a ústavných zamestnancov – to je len výber z palety problémov, ktoré nepretržite ťažili prvého riaditeľa ústavu – Vojtecha Budaváryho.² Aj napriek tomu však dokázal ústav pod jeho vedením vyvinúť prekvapivú vedeckú činnosť, ktorú dnes možno sledovať nielen v publikovaných odborných článkoch, zachovaných archívnych dokumentoch, úradnej korešpondencii, no i v krátkych novinových správach. A hoci uvedené pramene predstavujú len útržky obrazu pôvodnej skutočnosti, aspoň čiastočne sa z nich dá zrekonštruovať priebeh udalostí, ktorých hlavnou a ústrednou postavou bol už spomínaný V. Budaváry.

Život Vojtecha Budaváryho do roku 1939

So vznikom Československej republiky v októbri 1918 sa otvorila cesta pre rozvoj národného školstva. Na jeseň roku 1921 otvorila na pôde Univerzity Komenského v Bratislave svoje brány Filozofická fakulta.³ A hoci na počiatku v jej rámci nevznikol regulárny archeologický seminár, poslucháči mali možnosť obrátiť sa na súkromného docenta Jana Eisnera, ktorý začal od zimného semestra 1924/1925 pravidelne ponúkať svoje prednášky s archeologickým zameraním (Soznam prednášok, 1924, s. 15). Až po jeho me-

2 V. Budaváry počas sledovaného obdobia niekoľkokrát zmenil svoje priezvisko. V texte budeme uvádzať jeho priezvisko v tom tvare, ktorý aktuálne používal. K zmene priezviska V. Budaváryho pozri štúdiu E. Horváthovej a M. Lamiovej-Schmiedlovej v tomto zborníku.

3 Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave však oficiálne vznikla už zákonom č. 375/1919 Sb. z 27. júna 1919.

novaní za mimoriadneho profesora sa otvorila cesta na vznik samostatného archeologického seminára – ten tak vzniká až v akademickom roku 1929/1930.⁴ Študentom J. Eisnera bol aj mladý V. Budaváry. Od 1. septembra 1928 pôsobil ako profesor zemepisu a dejepisu na Rímskokatolíckom reálnom gymnáziu v Kláštore pod Znievom.⁵ Ponúkaný post s kombináciou vyučovacích predmetov zemepis – dejepis mal pre V. Budaváryho dve nesporné výhody. Z oboch predmetov zložil po absolvovaní 8 semestrov štátne skúšky (V. Budaváry mal tým pádom profesorskú aprobáciu na tieto predmety) a samotné gymnázium bolo pomerne blízko pri jeho rodnom Ružomberku. Za pohnútkou zamestnať sa na gymnáziu mohla stáť jeho pôvodná túžba stať sa stredoškolským profesorom (Repčák, 1968, s. 266). Toto povolanie však V. Budavárymu pravdepodobne príliš nevyhovovalo, o čom svedčí i to, že sa už v roku 1929 prihlásil na pozíciu kustóda historického odboru v Slovenskom národnom múzeu (SNM) v Turčianskom Sv. Martine.⁶ Správa SNM napokon V. Budaváryho zamestnala s podmienkou, že do 1 roka zloží doktorskú (rigoróznú) skúšku.⁷ Tú napokon zložil v roku 1931 (predmety rigoróznejskej skúšky boli národopis a prehistorická archeológia).⁸ Počas svojho pôsobenia na pôde múzea sa začal zúčastňovať prvých terénnych výskumov (Lamiová-Schmiedlová, 2003, s. 182). V roku 1933 mu bola ponúknutá stáž na Štátnom archeologickom ústave v Prahe. Tu pracoval vo funkcii komisára štátnej osvetovej služby až do roku 1939 (Rataj – Šolle – Vencl, 2003, s. 142). Počas svojho tunajšieho pôsobenia sa podieľal na mnohých výskumoch, vďaka čomu sa dôverne zoznámil s českou archeológiou. Príležitostne sa V. Budaváry vracal aj na Slovensko (predovšetkým počas letných mesiacov), kde realizoval viaceré archeologické výskumy. Kontakt udržiaval aj so SNM v Turčianskom Sv. Martine, kam putovali všetky nálezy z jeho výskumov.

4 J. Eisner začal prednášať až od letného semestra akademického roku 1929/1930 (Soznam prednášok, 1930, s. 23). Zdôvodniť to možno tým, že služobnú prísahu do rúk dekana zložil až 19. novembra 1929, hoci ho prezident republiky menoval mimoriadnym profesorom už 23. marca 1929. Pozri aj Neumann, 2019, s. 224.

5 Dňa 13. júna 1928 uverejnilo vedenie gymnázia v denníku Slováč výzvu na obsadenie 4 profesorských miest. Žiadosti sa mali podávať do 13. augusta 1928. Jedno z nich obsadil V. Budaváry. Súbeh. In *Slovák*, 13. jún 1928, roč. 10, č. 132, s. 8.

6 Muzeálna slovenská spoločnosť, ktorá spravovala SNM, sa na porade svojho predsedníctva dňa 21. júna 1929 rozhodla vypísať súbeh na systemizované miesta v historickom, prírodovedeckom a národopisnom odbore. Prihlášku poslal Vojtech Budaváry a Karol Silnický, aprobovaný profesor na brnianskej prírodovedeckej fakulte. Obaja boli už 22. júla 1929 prijatí do služieb SNM. K. Silnický nastúpil do služby 1. augusta, V. Budaváry až 1. septembra 1929.

Z Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. In *Slovák*, 17. september 1929, roč. 11, č. 211, s. 5.

Pozri aj vypísanie ponuky na hore uvedené miesta: Súbeh. In *Slovenský denník*, 25. jún 1929, roč. 12, č. 145, s. 6.

7 K vymenovaniu dr. Vojtecha Budaváryho. In *Slovák*, 26. október 1939, roč. 21, č. 247, s. 8.

8 Pozri zoznam vydaných diplomov a absolventov UK na www.absolventi.uniba.sk.

Tieto nálezy aj sám chronologicky zaraďoval, inventarizoval a inštaloval v priestoroch SNM (Repčák, 1968, s. 267; Polla, 1989, s. 130–131).

Pravdepodobne by V. Budaváry aj naďalej pôsobil na pražskom archeologickom ústave a na Slovensko by dochádzal len príležitostne, nebyť politických udalostí, ktoré sa odohrali na prelome rokov 1938–1939. Podpisom tzv. Žilinskej dohody dňa 6. októbra 1938 bola vyhlásená autonómia Slovenskej krajiny.⁹ Krátko nato – 24. októbra – adresoval správca SNM Jan Geryk Ministerstvu školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny list, v ktorom žiadal o zriadenie Štátneho archeologického ústavu a obsadenie funkcie štátneho konzervátora osobou V. Budaváryho (Polla, 1989, s. 126). O nezávislosti Gerykovej iniciatívy svedčí to, že V. Budaváry o Gerykových krokoch nevedel a sám J. Geryk ho o tom v osobitnom liste informoval a nabádal ho, aby premýšľal nad prijatím funkcie štátneho konzervátora ako i riaditeľa plánovaného ústavu (Polla, 1989, s. 127; Kujovský, 1998, s. 141–142).

V januári 1939 požiadal J. Geryk ministra školstva a národnej osvety o zriadenie archeologického ústavu pri Slovenskom národnom múzeu, a to odvolaním V. Budaváryho z Prahy a jeho poverením vedením nového ústavu. Pravdepodobne tak reagoval na vládne nariadenie č. 382 zo dňa 23. decembra 1938, ktoré zavazovalo slovenskú vládu prevziať štátnych zamestnancov slovenskej národnosti pôsobiacich na území českej a moravsko-sliezskej krajiny do služieb Slovenskej krajiny.¹⁰ Zároveň mali byť z Prahy do Martina predisponované archeologické zbierky pochádzajúce z územia Slovenska (Halmová, 2015, s. 8). K prevzatíu do služieb Ministerstva školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny došlo 17. februára 1939.¹¹ Dňom 1. marca 1939 bol V. Budaváry definitívne prepustený zo služieb pražského ústavu. Na jeho pozíciu komisára správnej osvetovej služby bol v Prahe pridelený Václav Mencl.¹² Prepustenie V. Budaváryho istotne urýchlilo aktivity smerujúce k založeniu obdoby pražského Štátneho archeologického ústavu na Slovensku. Už 1. marca 1939 bolo SNM prostredníctvom dekrétu Prezídia MŠANO č. 1.562/1939-prez informované o vzniku Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu, ktorého

9 Dodatočne bola schválená ústavným zákonom č. 299/1938 Sb. z 22. novembra 1938 o autonómii Slovenskej krajiny.

10 § 6 vládneho nariadenia zo dňa 23. decembra 1938 o úprave niektorých služobných pomerov štátnych zamestnancov so zreteľom k autonómii krajiny Slovenskej.

11 Výnos prezídia MŠANO č. 1939/947-prez zo 17. februára 1939.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1946, inv. č. 364, škat. č. 68.

12 Spoločne s V. Budavárym bol z ústavu prepustený aj Ján Rataj (Zpráva, 1940, s. 77).

B. Polla uvádza dátum 21. január 1939, kedy malo MŠANO rozviazať s V. Budavárym pracovný pomer. Služby v Štátnom archeologickom ústave mal byť pozbavený dňom 28. februára 1939 (Polla, 1989, s. 131).

vedením bol poverený komisár správnej osvetovej služby V. Budaváry (Prehľad prác, 1940, s. 28; faksimile dekrétu Prezídia MŠANO pozri v Polla, 1989, s. 133).¹³ Menovací dekrét do funkcie riaditeľa ústavu bol V. Budavárymu adresovaný ešte v ten istý deň pod číslom 1.563/1939-prez.¹⁴ O zriadení ústavu bola verejnosť informovaná na stránkach denníka *Slovák* dňa 18. apríla.¹⁵

Vďaka zriadeniu ŠAÚ a príchodu V. Budaváryho do Turčianskeho Sv. Martina sa výrazne dopomohlo rozvoju archeologického bádania na celom území Slovenska. Začiatky ŠAÚ však boli spojené s počiatočnými problémami novovzniknutej inštitúcie.

Život a problémy ústavu

Hneď po príchode na ústav (12. marec 1939) začal V. Budaváry so zariaďovaním novej inštitúcie a katalogizovaním archeologických zbierok patriacich štátu ako i Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Len 4 dni po vzniku samostatného Slovenského štátu (18. marec 1939) adresoval V. Budaváry list Prezidiu MŠANO, v ktorom ho informoval o priebehu prípravných prác v Štátnom archeologickom ústave. V tom čase mal ústav okrem samotného V. Budaváryho k ruke aj jedného preparátora a niekoľko kancelárskych síl.¹⁶ V tejto počiatočnej fáze existencie ŠAÚ však bolo najakútnejšie vnímané základné materiálne zabezpečenie ústavu. V. Budavárymu sa po dohode so správou Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine podarilo na pôde múzea určiť miestnosť, ktorá mala slúžiť ako úradovňa a pracovňa novo zriadenej inštitúcie. Pamätalo sa aj na doposiaľ nespracovaný archeologický materiál, pre ktorý bolo vyčlenené samostatné miesto. Zariadenie miestností na seba zobrala Muzeálna slovenská spoločnosť, ktorá tak mala urobiť v čo najkratšom čase. Múzeum poskytlo ústavu k dispozícii aj svoje laboratórium a príručnú knižnicu, ktorú, ako poznamenal V. Budaváry, bolo treba postupne dobudovať a dopĺňovať. Správa SNM prisľúbila i zaobstaranie fotografického prístroja.¹⁷ V ten istý deň zaslal V. Budaváry Prezidiu MŠANO

13 Namiesto názvu Štátny archeologický a konzervátorský ústav sa čoskoro po jeho vzniku začalo bežne používať pomenovanie Štátny archeologický ústav. Ďalej v texte budeme preto používať neskorší variant názvu.

14 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1946, inv. č. 364, škat. č. 68.

15 Štátny archeologický ústav v Turč. Sv. Martine. In *Slovák*, 18. apríl 1939, roč. 21, č. 89, s. 5.

16 Preparátor i kancelárske sily však neboli zamestnancami ústavu, ale Slovenského národného múzea.

17 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 1/1939, škat. č. 4.

O lokalizácii jednotlivých miestností v budove SNM sa píše v Zápisnici o prehliadke Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Sv. Martine, vykonanej dňa 18. marca 1941. Úradovňa a pracovňa sa nachádzali na 3. poschodí, laboratórium bolo v suteréne.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1941, inv. č. 461, č. j. 69/1941, škat. č. 81.

ešte jeden list. V súvislosti so zariadením úradovne ústavu v ňom žiadal o základné vybavenie. K nemu patrilo okrem úradnej pečiatky, papiera, obálok, prírastkových kníh, protokolu, lístkovej kartotéky a fotografického materiálu aj na tú dobu nevyhnutný kríž.¹⁸ Približne o mesiac neskôr Prezídium MŠANO Slovenskej krajiny súhlasilo so zakúpením potrebných kancelárskych potrieb ako i kríža.¹⁹

Financovanie ústavu zabezpečovalo formou pravidelných štvrtročných dotácií Ministerstvo školstva a národnej osvety. Tieto dotácie boli rozčlenené do 4 základných častí, ktoré zahŕňali náklady na (1) cestové a stravné, (2) úradné a kancelárske potreby, (3) archív, knižnicu a zbierky a napokon (4) náklady na ochranné práce a vykopávky.²⁰ Dotácie poskytované ministerstvom boli pre novozaložený ústav jednoznačne nedostatočné. Len v júni roku 1940 žiadal V. Budaváry od Ministerstva školstva a národnej osvety zvláštny príspevok vo výške 6000 Ks.²¹ Pritom výška pravidelnej dotácie za rok 1940 činila 10 965 Ks.²² Požadovaný príspevok mal byť použitý na zakúpenie fotografického prístroja, expozimetra, buzoly, hranola, výškomera a nivelačného prístroja. Chýbajúce finančné prostriedky boli čiastočne kompenzované mimoriadnymi finančnými príspevkami od štátu, no najmä peňažnými darmi od súkromných osôb či inštitúcií. Napríklad v roku 1940 darovala Šarišsko-zemplínska župa sumu 4000 Ks na archeologický výskum v Kožanoch.²³ O dva roky neskôr schválil Župný úrad v Prešove pridelenie 10 000 Ks na výskum v Zemplíne a Ján Mjartan poukázal na účet Štátneho archeologického ústavu čiastku 2 000 Ks.²⁴ Činnosť Štátneho archeologického ústavu podporil koncom roka 1943 aj podnik Baťa, a to sumou vo výške 5000 Ks.²⁵ Podiel jednotlivých položiek možno vidieť na grafe 1. Ako je zrejmé, výška mimoriadnych príspevkov a darov za roky 1940, 1942 a 1943 zreteľne prevyšovala pravidelné štátne dotácie.

18 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 2/1939, škat. č. 4.

19 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 8/1939, škat. č. 4.

20 Pozri napríklad ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 31/40, škat. č. 81.

21 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 116/1940, škat. č. 81.

22 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 31/1940, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 1940/94, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 1940/334, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1941, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.

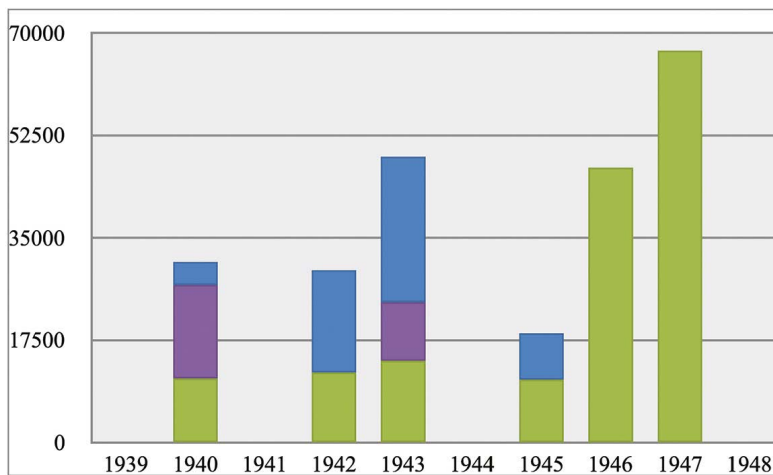
23 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 152/1940, škat. č. 81.

24 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 86/1943, škat. č. 81.

25 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 403/1943, škat. č. 81.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 407/1943, škat. č. 81.

Graf 1: Pomer finančných zdrojov ŠAÚ.
 Legenda: zelená – pravidelná štátna dotácia;
 fialová – mimoriadna štátna dotácia;
 modrá – dar (súkromná osoba, firma, župný úrad a pod.). Pri ostatných rokoch nie je štátna dotácia známa.
 Graph 1: Comparison of Institute's financial sources. Legend: green – regular state donation; purple – special state donation; blue – donation (private person, company, district office etc.). The state donation in the empty columns is not known.

Štatút ústavu

Hoci Štátny archeologický ústav existoval už od marca 1939, nemal vtedy ešte vypracovaný vlastný štatút. Získal ho až o niekoľko rokov neskôr výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety č. 16897/41-prez.osv zo dňa 8. mája 1942.²⁶ Štatút neprinášal žiadnu podstatnú zmenu v štruktúre či riadení ústavu a prakticky len sankcionoval už existujúci stav. Obsahoval 12 paragrafov upravujúcich rôzne aspekty jeho existencie. Ústav bol definovaný ako samostatný, odborný, administratívny a vedecko-výskumný ústav, ktorý vykonáva výskumy na poli prehistorickej a historickej archeológie na území Slovenskej republiky. Do jeho kompetencie patrilo aj dozor a evidencia všetkých prehistorických nálezov. Za týmto účelom bolo medzi jeho úlohy zaradené vypracovanie úplného zoznamu prehistorických nálezov z územia Slovenskej republiky. Taktiež mohol vykonávať vlastný archeologický výskum, no i dozerat' a sledovat' „výkopy“ iných, a to v spolupráci s odborníkmi z pamiatkového oddelenia Ministerstva školstva a národnej osvety, prípadne aj iných ústavov. Nálezy z týchto výsku-

26 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1942, inv. č. 95, bez č. j., škat. č. 4.

mov mal povinnosť spracúvať, konzervovať a už spracovaný materiál prerozdeľovať medzi múzeá. Vlastné výskumné práce mal pritom sprístupňovať vedeckej i laickej verejnosti a udržiavať vzťahy s príbuznými domácimi a zahraničnými ústavmi. Ďalšie paragrafy upravovali pozíciu ŠAÚ v štruktúre štátnej správy a definovali jeho organizačný poriadok. Ústav podliehal právomoci Ministerstva školstva a národnej osvety. Na jeho čele stál riaditeľ, ktorého vymenúval minister školstva a národnej osvety. Ten sa mal zodpovedať ministerstvu za riadny chod ústavu, účelné a úsporné využitie finančných prostriedkov poskytnutých zo štátneho rozpočtu. Za týmto účelom mal riaditeľ zostavovať pracovný program a dozerat' nad ostatnými pracovníkmi. O činnosti ústavu mal následne podávať ministerstvu pravidelné správy. Okrem riaditeľa sa ústav skladal z úradníkov správnej osvetovej služby, nižšej pomocnej služby technickej, kancelárskeho personálu a neobmedzeného počtu zriadencov. Títo vo všetkých sférach svojej pracovnej činnosti podliehali riaditeľovi. Mali plniť úlohy (administratívne, terénne) vyplývajúce im z programu a podávať o nich správy riaditeľovi. Jediná konkrétne menovaná úloha, ktorá prislúchala úradníkom ústavu, bola práca na súpise nálezov Slovenskej republiky. Vyžadované bolo i povinné štúdium odbornej literatúry. Právom úradníkov bolo podávať návrhy na zlepšenie a zdokonaľovanie odbornej služby ako i dopĺňať pracovný program. Pre personál ústavu pritom platila zásada, že nesmie vlastniť súkromné archeologické zbierky. Špecifické postavenie mali „mimoústavní“ vedeckí pracovníci, tzv. tajomníci. Kandidátov na túto čestnú 5-ročnú funkciu navrhoval ministrovi školstva a národnej osvety riaditeľ ústavu. Ich úlohou bolo zastupovať ústav, ak o to budú požiadaní riaditeľom, a udržiavať s ústavom pravidelný styk. Ústav mal okrem archeologických výskumov dozerat' aj na ochranu a vývoz archeologických nálezov do zahraničia, prípadne vydávať k tejto veci dobrozdania či návrhy. Isté slovo bolo ústavu vyhradené aj v prípade povoľovania archeologických výskumov na území Slovenskej republiky zahraničným inštitúciám. Inštitút tajomníkov bol výraznou a podstatnou inováciou v štruktúre ŠAÚ. K prvému návrhu menovania tajomníkov však došlo až koncom roka 1943.²⁷ Tajomníci boli menovaní pre jednotlivé okresy, aj keď ich počet zďaleka nepokrýval celú republiku. Väčšinou išlo o učiteľov, riaditeľov škôl, pracovníkov múzeí či škôldozorcov, no našiel sa medzi nimi i jeden roľník (tabuľka 1).

27 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1943, inv. č. 361, kat. č. 68.

Štátny archeologický ústav počas Slovenského národného povstania

V dôsledku svojej geografickej polohy sa ŠAÚ na jeseň roku 1944 dostal do centra Slovenského národného povstania. Koncom augusta bol v Turčianskom Sv. Martine prepadnutý a postrieľaný sprievod pplk. W. E. A. Otta vracajúceho sa z Rumunska, čo vyvolalo odvetné akcie zo strany nemeckých vojsk a prorežimných síl (Plevza – Vladár – Žišková-Moroňová, 1985, s. 304). Pri potláčaní Povstania v Turci bola poškodená i budova Slovenského národného múzea, kde sídlil ŠAÚ. Do areálu múzea malo dopadnúť celkovo 25 delostreleckých striel, no len 9 z nich priamo zasiahlo múzeum.²⁸ Ďalších 7 striel dopadlo do príľahlej botanickej záhrady (Halmová, 2015, s. 10).²⁹ Explózie poškodili prednáškovú sieň, mineralogické zbierky, schodisko, terasu a sieň venovanú zvykosloviu (Geryk, 1946a, s. 11–12). Archeologické zbierky však zostali uchránené pred poškodením, keďže boli v predstihu uložené v debnách v suteréne. V budove múzea z príkazu správcu múzea Jána Geryka zotrval len múzejný sprievodca Pavol Janiček, ktorý mal ukryté zbierky strážiť. Už 21. septembra prišli do Turčianskeho Sv. Martina nemecké vojská, ktoré podvečer „navštívili“ aj areál múzea (Geryk, 1946b, s. 6). Prvá skupina 11 nemeckých vojakov zotrvala vo dvore múzea len krátky čas. Nasledujúci deň sa do interiéru prázdneho múzea násilím dostala ďalšia skupina nemeckých vojakov. Na terase si postavili guľomet a začali vo výstavných sieňach stavať barikády. Guľomety boli postavené do okien na 1. a 3. poschodí, kde bývala umiestnená archeologická zbierka. Vojaci si z vlastnej iniciatívy začali stákať debny, v ktorých si plánovali odnášať ešte vystavené exponáty (Geryk, 1946b, s. 7). Vďaka včasnému zásahu poslanca Slovenského snemu Miloša Vanču sa 26. septembra podarilo Nemcov z múzea vyhnúť a tejto iniciatíve zabrániť (Geryk, 1946a, s. 12).³⁰ Väčšie nebezpečenstvo však predstavovala snaha Hlinkovej gardy, ktorá vybavovala u nemeckého veliteľstva zabezpečenie 60 železničných vagónov, pomocou ktorých chcela múzejné zbierky z Turčianskeho Sv. Martina evakuovať. Súhrou okolností

28 Vo výročnej správe Muzeálnej slovenskej spoločnosti za rok 1944 sa uvádza dovedna 19 granátov, ktoré mali dopadnúť na Slovenské národné múzeum (Geryk, 1946a, s. 11).

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1944, inv. č. 96, č. 327/1944, škat. č. 4.

29 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1944, inv. č. 96, č. 1944/327, škat. č. 4.

30 Miloš Vančo bol pôvodne advokátom v Turčianskom Sv. Martine a bývalým predsedom Slovenskej národnej strany. V decembri 1938 sa stal ministrom spravodlivosti v slovenskej krajinskej vláde. Koncom roka 1938 bol zvolený za poslanca Slovenského snemu za okres Turčiansky Sv. Martin. Po vypuknutí Povstania prestal spolupracovať s režimom (Chreňo, 1965, s. 192–193).

sa to dozvedeli pracovníci múzea, ktorí tak včas stihli všetky zbierky zamurovať v pivničných priestoroch múzea. Po potlačení Povstania bol v priestoroch múzea prechodne ubytovaný nemocničný personál a dokonca tu od januára prebiehala výučba gymnaziálnych študentov.³¹ Debny so zbierkami však zostávali stále zamurované a ukryté. Až po oslobodení mesta Červenou armádou v apríli 1945 boli znova nainštalované do vitrín. Medzi prvými bola aj archeologická zbierka, ktorá bez akýchkoľvek strát či poškodenia prežila Povstanie ako i prechod frontu (Geryk, 1946c, s. 15).

Okres	Meno
Banská Bystrica	Karol Kiszely
Bardejov	Bartolomej Krpelec
Bratislava	Ludmila Kraskovská
Bratislava	Štefan Janšák
Dolný Kubín	Ludovít Garaj
Ilava/Púchov na Váhom	Šarlota Križanová
Liptovský Mikuláš	Ján Volko-Starohorský
Malacky	Dezider Tomeček
Nitra	Jozef Karvaš
Piešťany	Arnošt Opluštil
Prievidza	Gregor Králik
Ružomberok	Jozef Jakubík
Senica/Trnava/Hlohovec	Viktor Šemmer
Skalica	Koloman Sopko
Trebišov	Ján Némethy
Trenčín	Štefan Pozdišovský
Zvolen	Štefan Balaša

*Tabuľka 1: Zoznam tajomníkov ŠAÚ v roku 1943.
– Chart 1: List of assistants of the State
Archaeological Institute in 1943.*

³¹ V budove gymnázia bola totiž zriadená nemocnica pre ranených vojakov (Geryk, 1946b, s. 8).

Činnosť ústavu po vojne

V období medzi potlačením Povstania a koncom vojny bol V. Budinský-Krička zamestnaný zostavovaním nálezových správ z už ukončených archeologických výskumov. O terénnych aktivitách možno nájsť správu až zo septembra 1945, kedy začal výskum v Kučíne na východnom Slovensku.³² Keďže záznamy o ďalších výskumoch, prieskumoch či obhliadkach z tohto roka neexistujú, ide pravdepodobne o jedinú výskumnú akciu, ktorú v tomto roku V. Budinský-Krička uskutočnil. Spektrum terénnych akcií sa rozšírilo už nasledujúci rok, kedy počet preskúmaných lokalít stúpol na 11.³³ Okrem toho sa riaditeľ ústavu počas roka venoval aj kontrole stavu archeologických zbierok v múzeách v Trenčíne či Ružomberku. Po opätovnom poklese počtu výskumov v roku 1947 nastal v nasledujúcom roku opätovný nárast, ktorý prekonal všetky predchádzajúce roky existencie ústavu (graf 2).

So zánikom vojnovéj Slovenskej republiky sa personálne obsadenie ústavu vôbec neobmenilo. Okrem samotného riaditeľa bol v ústave zamestnaný len A. Rajnič. To sa však malo zakrátko zmeniť. Povereník vnútra po dohode s povereníkom pre školstvo a osvetu navrhli na zasadnutí Predsedníctva Zboru povereníkov, ktoré sa konalo 10. októbra 1947, novú (dočasnú) systematizáciu pracovných miest v Štátnom archeologickom ústave. Podľa tohto návrhu mal ústav nárok na zamestnanie 4 úradníkov správnej osvetovej služby, 3 úradníkov nižšej pomocnej služby, 1 úradníka kancelárskej služby, 1 úradníka kancelárskej pomocnej služby a 1 zriadenca.³⁴ Rozhodnutie Predsedníctva Zboru povereníkov bolo V. Budinským-Kričkom prijaté mimoriadne kladne. Na systematizované miesta mali byť ustanovení v prvom rade už existujúci zamestnanci. Išlo predovšetkým o A. Rajniča, ktorý sa na začiatku júna 1945 vrátil z nemeckého zajatia.³⁵ Žiadosť o prijatie do ústavu podal aj Anton Točík, ktorý dovtedy pôsobil na Povereníctve školstva a osvety ako komisár v odbore pre ochranu pamiatok (Kolníková a kol., 2000, s. 8). Od 1. januára 1948 sa tak personálne obsadenie ústavu zdvojnásobilo – ministerským koncipistom správnej a osvetovej služby sa stal už spomínaný A. Točík a na post nižšej pomocnej technickej služby nastúpil dlhoročný spolupracovník ústavu – Andrej Škvarek.³⁶

32 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, 1945, inv. č. 205, č. j. 121/1945, škat. č. 21.

33 Zmienky o výskumoch sú uvedené v korešpondencii ústavu:

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, 1946, inv. č. 206, škat. č. 21.

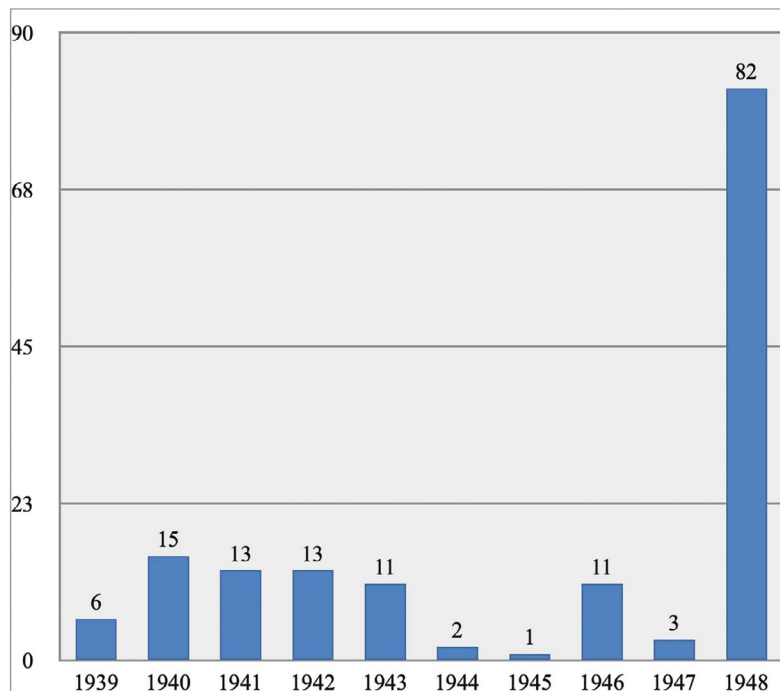
Celkový súpis preskúmaných lokalít v rokoch 1939–1945 je uvedený v Budinský-Krička, 1945–46, s. 260–267.

34 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia zn. B XV, 1947, inv. č. 467, č. j. 505/1947, škat. č. 81.

35 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1945, inv. č. 363, škat. č. 68.

36 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1946, inv. č. 364, škat. č. 68.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1949, inv. č. 366, škat. č. 68.

Graf 2: Počet výskumov v rokoch 1939–1948. –
Graph 2: Number of archaeological excavations in 1939–1948.

V dôsledku navrátenia území, ktoré pripadli v roku 1938 Maďarsku, bolo nutné odborne podchytiť aj tieto regióny obnovenej republiky. Využil sa pritom už zabehnutý systém tajomníkov a spolupracovníkov ústavu, ktorý bol zásadne prebudovaný a doplnený. Dňa 17. júna 1948 informoval A. Točík Štátny archeologický ústav v Prahe o nových tajomníkoch Štátneho archeologického ústavu. V porovnaní so stavom z roku 1943 sa ich počet zvýšil a svojou pôsobnosťou pokrývali oveľa väčšie územie Slovenska než počas vojnového obdobia. Najlepšie pokrytie malo juhozápadné a stredné Slovensko. Na východnom Slovensku pokrývala sieť tajomníkov najmä územie Košickej kotliny a priľahlých oblastí. Netreba zabúdať, že v tejto časti republiky vyvíjal dlhoročne výskumnú činnosť aj sám riaditeľ ústavu. Hoci sa personálne obsadenie siete tajomníkov značne pozmenilo, opäť išlo z väčšej časti o gymnaziálnych pro-

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

fesorov, riaditeľov či školských inšpektorov (tabuľka 2).³⁷ Z bývalých tajomníkov si poverenie podržali len dvaja – Šarlota Križanová a Dezider Tomeček. Medzi novými tajomníkmi ústavu sa objavila aj mladá generácia tridsiatnikov – Belo Polla, Ján Pástor, Pavol Čaplovič či Mikuláš Dušek, ktorí v nadchádzajúcich rokoch výrazne prispeli k rozvoju slovenskej archeológie.

Okres	Meno
Banská Štiavnica	Eudovít Garaj
Brezno	Elena Budinská
Dolný Kubín	Pavol Čaplovič
Filákov	Jozef Drenko
Galanta	Zolo Náhlovský
Hliník nad Hronom	Šarlota Križanová
Hlohovec	Ján Vondryška
Komárno	Mikuláš Dušek
Košice	Belo Polla
Košice	Ján Pástor
Kremnica	Karol Anđel
Levoča	Ján Oravský
Lučenec	Zoltán Molnár
Nové Zámky	Anton Šughó
Parkan	Alexander Dudich
Prešov	Ján Repčák
Topoľčany	Jozef Porubský
Trnava	Dezider Tomeček
Vráble	Jozef Senovský
Zlaté Moravce	Štefan Rakovský

*Tabuľka 2: Zoznam tajomníkov ŠAÚ v roku 1948. –
Chart 2: List of assistants of the State
Archaeological Institute in 1948.*

³⁷ ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1948, inv. č. 365, škat. č. 68.

Maximálna systematizácia na pôde ŠAÚ však zostala v roku 1948 napriek očakávaniám nevyužitá a ústav mal tak okrem svojho riaditeľa len 3 zamestnancov. Na ich pleciach spočívali všetky aktivity ústavu. Aj preto uviedol riaditeľ ústavu v dôvodovej správe k rozpočtu na rok 1949, že výsledky, ktoré ústav v predchádzajúcom období dosiahol, sú dielom vrcholného vypätia jednotlivcov a ich sebaobetovania.³⁸ Na odbremenenie zamestnancov preto navrhoval prijať ešte ďalších 3 pracovníkov. Systemizáciou nových miest však boli kladené zvýšené nároky nielen na osobné výdaje, no aj na zariadenie a vybavenie ústavu. Ešte v roku 1948 bol totiž ústav vybavený len 1 písacím stolom, 1 skriňou, 1 písacím strojom a 1 fotoaparátom. Ostatné zariadenie ako aj samotné miestnosti ešte vždy zaistovalo Slovenské národné múzeum. Nevyhovujúce boli aj pridelené dotácie na archeologický výskum, potrebný kancelársky materiál, dopĺňanie knižničného fondu či preplácanie cestovného.

Zmeny v spôsobe financovania ústavu bolo možné sledovať po februári 1948. Tak ako i štátne hospodárstvo bolo plánované v päťročných plánoch (tzv. päťročnice), mali byť i úlohy ústavu vopred rozplánované na roky 1949–1953.³⁹ V. Budinský-Krička preto vytýčil úlohy na nasledujúce obdobie a prideliť im aj zodpovedajúcu finančnú položku. Najväčšia suma (až 1 milión Kčs) bola vyčlenená na 2 oblasti výskumu. V prvom rade išlo o výskum rímskeho tábora v Iži, ktorý sa mal realizovať v rámci výskumu *Limes Romanus* na Slovensku. Druhou ťažiskovou oblasťou mal byť výskum slovanských hradísk za účelom spoznania počiatkov slovanského osídlenia Slovenska. Toto zameranie malo nepochybne i politické rozmery, čo V. Budinský-Krička otvorene priznal v dôvodovej správe zriadenia Štátneho archeologického ústavu.⁴⁰ Polovičná suma (500 000 Kčs) bola pridelená na výskum paleolitickej stanice v Moravanoch nad Váhom, výskum lokalít maďarovskej kultúry a v rámci historickej archeológie na výskum najstarších stavebných pamiatok. Na dokončenie výskumu mohýl na východnom Slovensku, ktorý dlhodobo viedol V. Budinský-Krička, malo byť pridelených len 200 000 Kčs. Keďže nie všetky archeologické terénne aktivity sa dali vopred odhadnúť, vyčlenil V. Budinský-Krička pre prípad núdze 1 milión Kčs na nepredvídané záchranné výskumy. V celkovom porovnaní tak možno konštatovať, že výška pridelených dotácií (a dokonca i priemerná dotácia rozpočítaná na jednotlivé roky päťročného plánu) tým niekoľkonásobne

38 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia zn. B XV, 1948, inv. č. 468, č. j. 368/1948, škat. č. 81.

39 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia zn. B XV, 1948, inv. č. 468, č. j. 231/1948, škat. č. 81.

40 Dôvodová správa arch. ústavu – jeho zriadenia.

ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1946, inv. č. 98, bez č., škat. č. 4.

prekračovala štátne i súkromné dotácie ústavu z rokov 1939–1947 (porovnaj s grafom 1). Pred Štátnym archeologickým ústavom sa tým otvárala, hoci veľmi pomaly, nová kapitola jeho existencie nezaťažená do takej miery starosťou o financovanie vlastných aktivít.

Záver

Štátny archeologický ústav od svojho vzniku v marci 1939 vstúpil do nie veľmi priaznivých podmienok. Jeho činnosť musel sprvu niesť na svojich pleciach jeho riaditeľ, ktorý bol zároveň jediným zamestnancom ústavu. Zakrátko – v roku 1941 – pribudol A. Rajnič, ktorého po 2. svetovej vojne nasledovali A. Točík a A. Škvarek. Nedostatočné materiálne zabezpečenie ústavu, nízke štátne dotácie ako i nadmerné pracovné zaťaženie V. Budinského-Kričku vyžadovali nachádzanie ciest, ktoré by uľahčili jeho pracovné bremeno. Sieť tajomníkov, ktorá bola zakotvená v Štatúte ústavu z roku 1942, napomohla zväčšiť záber Štátneho archeologického ústavu do širších oblastí vtedajšieho Slovenska. Ťažké chvíle počas Povstania ako i počas prechodu frontu sa podarilo ústavu úspešne obstať. S obnovením Československej republiky a upokojením pomerov po 2. svetovej vojne sa vytvoril priestor na materiálne a technické dobudovanie ústavu. Hnacou silou v týchto snahách bol opäť V. Budinský-Krička, ktorý vytvoril koncepciu práce ústavu pre obdobie 1. päťročného plánu (1949–1953). Tým však nevedomky vytýčil ciele ústavu ďaleko dopredu. Hoci sa mu podarilo zabezpečiť presun ústavu zo Slovenského národného múzea do Bystričky neďaleko Turčianskeho Sv. Martina, nebolo mu dopriate nerušene riadiť ústav ďalej. V apríli roku 1951 bol nespravodlivo obvinený a uväznený vo väznici v Ilave. Hoci ho na jeho poste nahradil Ján Dekan, hybnou silou na ústave sa stal A. Točík, ktorý organizoval v neprítomnosti riaditeľa chod celej inštitúcie. A bol to práve on, kto po J. Dekanovi prebral túto funkciu, v ktorej svojím dlhoročným pôsobením, aj v nadväznosti na V. Budinského-Kričku, výrazne ovplyvnil tvár archeologického ústavu.

Literatúra

- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1945–46). Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. In *Historica Slovaca III–IV*, s. 260–267.
- GERYK, Ján (1946a). Výročná zpráva o činnosti MSS. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 36–37, č. 1, s. 9–14.

- GERYK, Ján (1946b). Slovenské národné múzeum za nemeckej okupácie. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 36–37, č. 1, s. 6–9.
- GERYK, Ján (1946c). O činnosti v Slovenskom národnom múzeu (1944.). In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 36–37, č. 1, s. 14–19.
- HALMOVÁ, Mária (2015). Muzeálna slovenská spoločnosť a Slovenské národné múzeum v rokoch 1939–1945. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera, ed. *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Banská Bystrica : Zväz múzeí na Slovensku; Slovenské národné múzeum, s. 5–14.
- CHREŇO, Jozef (1965). *Malý slovník slovenského štátu 1938–1945*. Bratislava : Slovenská archívna správa.
- KOLNÍKOVÁ, Eva a kol. (2000). *Anton Točík 1918–1994. Biografia. Bibliografia*. Nitra : Nadácia Antona Točíka; SAS pri AÚ SAV; AÚ SAV.
- KUJOVSKÝ, Rudolf (1998). Počiatky archeologického ústavu na Slovensku. In *Slovenská Archeológia*, roč. 46, č. 2, s. 141–144.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária (2003). Univ. prof. Vojtech Budinský-Krička, DrSc. In *Historica Carpathica*, roč. 34, s. 181–183.
- NEUMANN, Martin (2019). Dejiny Katedry archeológie FiF UK v Bratislave. In *Musaica archaeologica*, roč. 4, č. 2, s. 223–229.
- PLEVZA, Viliam – VLADÁR, Jozef – ŽIŠKOVÁ-MOROŇOVÁ, Katarína, ed. (1985). *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Encyklopédia odboja a SNP*. 5. zväzok. Bratislava : Pravda.
- POLLA, Belo (1989). Prvý archeologický ústav na Slovensku (K. 50. výročiu založenia). In *Zborník Slovenského Národného Múzea, História* 29, roč. 83, s. 125–142.
- Prehľad prác 1940 – Prehľad prác v Slovenskom národnom múzeu (1939). In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 31, č. 1, s. 26–32.
- RATAJ, Jan – ŠOLLE, Miloš – VENCĽ, Slavomil (2003). Vzpomínky pracovníkov Státního archeologického ústavu v Praze. In *Archeologické rozhledy*, roč. 55, č. 1, s. 139–165.
- REPČÁK, Jozef (1968). Prof. Dr. Vojtech Budinský-Krička, CSc., šesťdesiatpäťročný. In *Nové Obzory*, č. 10, s. 265–278.
- Soznam prednášok 1924 – *Soznam prednášok, ktoré sa budú konať na Univerzite v Bratislave v zimnom semestri štúd.*

- r. 1924–1925. Bratislava : Nákladom akad. senátu Univerzity Komenského v Bratislave.
Soznam prednášok 1930 – *Soznam prednášok, ktoré sa budú konať na Univerzite v Bratislave v letnom semestri štúd. r. 1929–1930*. Bratislava : Nákladom akad. senátu Univerzity Komenského v Bratislave.
Zpráva 1940 – Zpráva o činnosti archeologického ústavu v roce 1939. In *Zprávy památkové péče*, roč. 4, zošit 5, s. 77.

Tlač

- K vymenovaniu dr. Vojtecha Budaváryho. In *Slovák*, 26. október 1939, roč. 21, č. 247, s. 8.
Súbeh. In *Slovák*, 13. jún 1928, roč. 10, č. 132, s. 8.
Súbeh. In *Slovenský denník*, 25. jún 1929, roč. 12, č. 145, s. 6.
Štátny archeologický ústav v Turč. Sv. Martine. In *Slovák*, 18. apríl 1939, roč. 21, č. 89, s. 5.
Z Muzeálnej slovenskej spoločnosti v Turčianskom Sv. Martine. In *Slovák*, 17. september 1929, roč. 11, č. 211, s. 5.

Archívne pramene

- ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1943, inv. č. 361, škat. č. 68.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1945, inv. č. 363, škat. č. 68.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1946, inv. č. 364, škat. č. 68.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1948, inv. č. 365, škat. č. 68.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Personálna agenda, zn. B X, 1949, inv. č. 366, škat. č. 68.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 31/1940, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 94/1940, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 116/1940, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 152/1940, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1940, inv. č. 460, č. j. 334/1940, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1941, inv. č. 461, č. j. 55/1941, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1941, inv. č. 461, č. j. 69/1941, škat. č. 81.
ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 86/1943, škat. č. 81.

- ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 403/1943, škat. č. 81.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1943, inv. č. 463, č. j. 407/1943, škat. č. 81.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1947, inv. č. 467, č. j. 505/1947, škat. č. 81.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1948, inv. č. 468, č. j. 231/1948, škat. č. 81.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Rozpočet a systemizácia, zn. B XV, 1948, inv. č. 468, č. j. 368/1948, škat. č. 81.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, 1945, inv. č. 205, č. j. 121/1945, škat. č. 21.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedecká činnosť, zn. B V, 1946, inv. č. 206, škat. č. 21.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 1/1939, škat. č. 4.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 2/1939, škat. č. 4.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1939, inv. č. 92, č. j. 8/1939, škat. č. 4.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1942, inv. č. 95, bez č. j., škat. č. 4.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1944, inv. č. 96, č. 327/1944, škat. č. 4.
 ÚA SAV, f. AÚ SAV – Vedenie ústavu, zn. B II, 1946, inv. č. 98, bez č. j., škat. č. 4.

Resumé

Vojtech Budinský-Krička and the State Archaeological Institute in 1939–1948

The State Archaeological Institute, founded in 1939, was born into very difficult conditions. Residing in the building of the Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin, the Institute had to vie against permanent spatial and financial problems. The entire brunt of its managing had to be borne by director and the only employee of the Institute – Vojtech Budinský-Krička. Shortly after, in 1941, Andrej Rajnič was additionally employed, who was later after the 2nd World War followed by Anton Točík and Andrej Škvarrek. Insufficient material support, low state funding as well as V. Budinský-Krička's work overload called for more efficient administration of Institute's duties. The net of assistants, which was embodied in the Institute's Statute from 1942, helped to enlarge its personnel and territorial scope. Difficult times during the Slovak National Uprising as well as the passage of the Soviet-German front in 1945 were survived without major problems. The end of war and the reestablishment of the Czechoslovak republic opened space for better material and technical arrangement of the State Archaeological Institute. The leading power in this activity was again V. Budinský-Krička who developed a conception of Institute's activities

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

for the 1st Five Year Plan. Unwittingly, he shaped the scientific focus of the Institute for many years to come. Although he succeeded to move the Institute from Turčiansky Sv. Martin to Bystrička, not much time was granted for him to lead it from its new seat. In April 1951 V. Budinský-Krička was accused and imprisoned in Ilava. Even though Ján Dekan was appointed as the next director, the *spiritus movens* of the whole Institute was A. Točík who began to organise all scientific and administrative activities. Finally, it was him who soon replaced J. Dekan on the post of Institute's director and essentially shaped the form of today's Archaeological Institute.

Mgr. & Mgr. Martin Neumann, PhD.

martin.neumann@uniba.sk

Katedra archeológie

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

811 02 Bratislava 1

PROFESOR VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA (1903-1993). NESTOR GENERÁCIE SLOVENSKÝCH ARCHEOLÓGOV¹

Eva Horváthová – Mária Lamiová-Schmiedlová

Abstract

In 2018, 115 years passed since the birth and 25 years from the death of Prof. PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc., who was one of the first and most respected investigators of Prehistory and Early History in Slovakia. He was interested in several disciplines of social science – history, geography, ethnology, history of art and archaeology since his university studies. His profession transformed from a secondary school teacher to a university pedagogue and an enthusiastic scientist. Besides the large amount of discovered finds, the fruit of his work includes hundreds of material and scientific publication outputs.

Keywords

Vojtech Budinský-Krička – Archaeologist – University Teacher and Scientific Worker

Abstrakt

V roku 2018 uplynulo 115 rokov od narodenia a 25 rokov od úmrtia prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc., ktorý bol jedným z prvých a najpoprednejších bádateľov slovenského praveku a včasnohistorického obdobia. Od vysokoškolských štúdií sa zaujímal o viaceré spoločenskovedné disciplíny – históriu, geografiu, etnológiu, dejiny umenia a archeológiu. Jeho profesia sa kreovala od stredoškolského profesora až k vysokoškolskému pedagógovi a zaniietenému vedcovi. Okrem množstva objaveného nálezového materiálu k plodom jeho práce možno priradiť stovky materiálových a vedeckých publikačných výstupov.

Kľúčové slová

Vojtech Budinský-Krička – archeológ – vysokoškolský pedagóg a vedecký pracovník

¹ Práca vznikla v rámci grantového projektu 2/0072/17 agentúry VEGA.

Úvod

Spomienka na osobnosť a pracovnú činnosť Vojtecha Budinského-Kričku v predkladanom príspevku je silnou výpoveďou o človeku maximálne oddanému vedeckému bádaniu. „*V osobnom živote, aj v práci bol osamelým chodcom, vytrvalcom na dlhé trate [...], na vlastných nohách prešiel Slovensko od Záhoria až po jeho najvýchodnejšie hranice a od Kysúc a Nízkych Beskýd po Dunaj, Ipeľ a Bodrog. Niet oblasti a ani okresu, kde by nepôsobil, neuskutočnil tam prieskumy či len malé výkopy*“ (Šiška, 1999, s. 6). Navzdory nie vždy prajnému osudu môžeme pri sledovaní jeho životnej púte vycítiť ničím a nikým nepodlomenú túžbu objavovať zašlé pramene dávno zabudnutých čias. Ako zakladateľ organizovanej a vedecky koncipovanej slovenskej archeológie sa musel zaoberať všetkými obdobiami od staršieho praveku až po stredovek, no predsa len stredobodom jeho záujmu bol výskum slovanského osídlenia. Pre kolegov sa zdalo byť až nepochopiteľné jeho odhodlanie pracovať v ťažko dostupnom a zalesnenom teréne severovýchodného Slovenska, kde s prestávkami roky odkrýval a dokumentoval pozostatky pravekých mohylových násypov, v ktorých mali hroby zväčša mimoriadne chudobnú až „nepriťažlivú“ výbavu. Svedčí to o úprimnej a nepredstierateľnej snahe hlbavého bádateľa dopátrať sa čo najviac o príčinách spoločenských a kultúrnych zmien všetkých pravekých civilizácií bez ohľadu na úroveň ich poznania a materiálnej kultúry. „*Nedomáhal sa [pritom] výnimočných privilégií a výpomoci, ktoré by mu boli patrili kvôli jeho zásluhám, vedeckému postaveniu alebo veku. [...] vedel byť povďačný za každú prácu robotníka, kresliča, fotografa, redaktora i ďalších pracovníkov [...]*“ (Šiška, 1999, s. 7). Za profesionálnymi úspechmi Vojtecha Budinského-Kričku sa zaiste skrývala jedna z jeho charakterových čŕt, a to schopnosť oceniť a upevniť priateľské kontakty s ľuďmi aj mimo archeologickej profesie, ktorí prejavili záujem o hlbšie poznanie prehistórie. Prínosná sa pre neho ukázala spolupráca s niektorými osobnosťami slovenskej, prevažne katolíckej inteligencie². Nimi získaný archeologický materiál, pochádzajúci z prieskumov a menších záchranných výskumov realizovaných v regiónoch ich pôsobnosti, vždy starostlivo dokumentoval a analyzoval. Aj takáto forma spolupráce odborníka s laikmi dopomáhala dopĺňať databázu archeologických lokalít našej vlasti.

2 Z východného Slovenska možno spomenúť Jána Macáka a Vladu Uhlára.

Rodinné zázemie

Vojtech Budinský-Krička, pôvodným priezviskom Budaváry³, sa narodil 24. júla 1903 v Ružomberku, kde býval v rodnom dome na Poľnej ulici. Jeho rodičmi boli Peter Budaváry (1866–1956) povoláním mestský úradník a matka Anna, rodená Buknová (1879–1972).⁴ Vojtech pochádzal z piatich súrodencov, z ktorých sa dospelosti dožili len traja (obr. 1). Staršia sestra Mária (1901–1931) po vydaji prijala priezvisko Csanádi a s manželom sa usadila v Berehove (obr. 2). Jej život krátko po pôrode jediného potomka, syna Juraja, predčasne ukončila zákerná choroba.⁵ Mladší, nadaný a hlavne fyzicky zdatnejší brat Eugen (1906–1942) pri výbere svojej profesie prihliadal na finančné možnosti rodiny a na oslabené zdravie Vojtecha. Pre svoje povolanie si teda vybral vojenskú kariéru a v rokoch 1925–1927 bez vyšších finančných nákladov vyštudoval Vojenskú akadémiu (obr. 3). Za 1. Československej republiky získal dôstojnícku hodnosť poručíka. V rokoch 1929–1940 vykonával funkciu pobočníka ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša.⁶ V roku 1941 bol na základe vojenského nariadenia odvelený na východný front, kde ako major pôsobil v pechote motorizovaného pešieho pluku 7/20. 4. augusta 1942 padol v Krasnodarskej oblasti v boji pri Kropatkine. Zanechal po sebe manželku a syna Petra, ktorý sa v dospelosti podľa vzoru strýka stal archeológom.⁷ Po bolestnej strate oboch súrodencov sa Vojtech Budinský-Krička s láskou a oddanosťou staral o milovaných rodičov, ktorých sám doopatroval.⁸ Nezištne pomáhal aj obom synovcom a bol im oporou až do svojej smrti, ktorú dočkal v kruhu najbližších v Košiciach 5. januára 1993 (obr. 4).

3 V rokoch 1927–1940 publikoval pod rodným priezviskom Budaváry (Budaváry, 1927; Budaváry, 1940). V roku 1942 sa krátkodobo autorizoval pod priezviskom Krička (Krička, 1941; Krička, 1942). Dôvody tejto zmeny možno odvodit' od spoločenských nálad v Slovenskom štáte, keď niektorí – hlavne Nemci – hlásali, že slovenská inteligencia neexistuje, že tí, čo niečo dokázali, sú Nemci alebo Maďari. Viacerí intelektuáli si teda dobrovoľne zmenili priezviská za slovenské. Vojtech prijal priezvisko Krička a brat Eugen priezvisko Budinský. Na jednotnom priezvisku sa nestihli dohodnúť z dôvodu Eugenovj účasti na fronte. Pri výbere nového priezviska sa obaja inšpirovali osobnosťami svojho rodu, z ktorého pochádzali viacerí významní uhorskí vzdelanci (Uhlár, 1993, s. 12). Patril k nim aj Jozef Budaváry-Krička (Ružomberok 1813–1897), slovenský piaristický kňaz a predstaviteľ latinskej príležitostnej poézie 19. storočia. Ako profesor latinčiny a prírodovedných predmetov pôsobil na piaristických gymnáziách v Nitre, Sabinove, Szegede, Temešvári a inde. V rokoch 1873–1875 sa stal riaditeľom rehoľného gymnázia v Leviciach a napokon aj správcom piaristického kláštora v Trenčíne. Od roku 1841 začal príležitostne publikovať viaceré latinské veršované ódy na oslavu svetských a cirkevných činiteľov. Bol korešpondujúcim členom Rímskej akadémie a riadnym členom Uhorskej historickej spoločnosti i Filologickej spoločnosti v Budapešti a ako zaniatený vzdelanec napísal aj ódy na založenie maďarskej Széchényiho akadémie (Škovierová, 2012, s. 189). Definitívnu podobu priezviska Vojtech Krička ustálil až po Eugenovj smrti. Na znak spolupatričnosti s Eugenovou rodinou na prelome rokov 1942 a 1943 prijal dvojité priezvisko Budinský-Krička (viď. Budinský-Krička, 1942–1943).

4 Údaje o narodení a úmrtí členov rodiny Budaváry sú prevzaté z literatúry (Čaplovič, 1999, s. 29).

5 Po pôrode dostala laktáciu horúčku a hneď nato tuberkulózu. Juraj so súhlasom otca po smrti matky vyrastal pod dohľadom starých rodičov v Ružomberku. Po 1. viedenskej arbitráži (november 1938) sa vrátil k otcovi do Berehova, kde v dospelosti pôsobil ako novinár.

6 Citované z listu Vojtecha Budinského-Kričku zo dňa 28. decembra 1991 adresovaného Dušanovi Čaplovičovi (Čaplovič, 1999, s. 35).

7 Synovec PhDr. Peter Budinský po absolvovaní štúdia na Karlovej univerzite v Prahe nastúpil do múzea v Teplicích, kde pracoval ako archeológ.

8 S výnimkou jeho núteného pobytu vo väznici v Ilave.

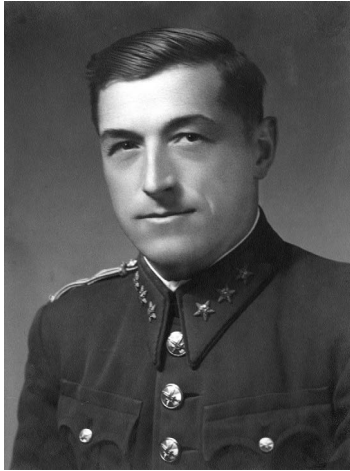
1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 1: Fotografia so súrodencami. Zľava brat Eugen, Vojtech a sestra Mária (1918). – A photograph with siblings. From left to right: brother Eugen, Vojtech and sister Mária (1918).

*Obr. 2. Sestra Mária Csanádi, rodená Budaváry.
Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. –
Sister Mária Csanádi, born Budaváry.
Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.*

*Obr. 3. Brat Eugen Budaváry. Zdroj: Súkromný archív
PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. –
Brother Eugen Budaváry. Source: Private archive of
PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.*

*Obr. 4. Rodinná fotografia vyhotovená v areáli výskumného
pracovného strediska Archeologického ústavu v Košiciach pri
príležitosti životného jubilea Vojtecha Budinského-Krička.
Dátum vyhotovenia fotografie 24. júla 1983. Zľava synovec
Peter Budinský, manželka Juraja Csanádího, Vojtech
Budinský-Krička, švagriná (vdova po bratovi Eugenovi),
synovec Juraj Csanádi. Autor fotografie: Bc. Alica Marková. –
A family photo taken in the area of the Research De-
partment of the Institute of Archaeology of SAS in
Košice on the occasion of the jubilee of Vojtech Budinský
-Krička. The photo was taken on the 24th July 1983.
From left to right: nephew Peter Budinský, wife of Juraj
Csanádi, Vojtech Budinský-Krička, sister-in-law (widow
of his brother Eugen), nephew Juraj Csanádi. Photo by:
Bc. Alica Marková.*

Roky dospievania a vysokoškolských štúdií

Detstvo a dospievanie prežil v krušných časoch politického a mocenského úpadku rakúsko-uhorskej monarchie. Sínusoida občianskych, národnostných a politických nálad sa obzvlášť citeľne prejavovala v jeho rodisku, ktoré bolo na začiatku 20. storočia centrom národnostného diania Slovákov. V Ružomberku pôsobili alebo z neho vzišli poprední politici medzivojnového obdobia.⁹ Jedným z nich bol aj Vavro Šrobár, ktorý ešte ako praktizujúci lekár uzdravoval malého Vojtecha z ťažkého zápalu pľúc, ktorý v neskoršom veku prerástol do chronickej tuberkulózy (Čaplovič, 1999, s. 10). V rozpomienkach na chlapčenské roky sa mu často vynárala zlovestná správa, ktorú začul na juniálese v neďalekom Hrabove o tom, ako „[...] srbský študent *Gavrilo Princip* zabil v Sarajeve následníka rakúskeho trónu *Františka Ferdinanda* a jeho manželku“ (Čaplovič, 1999, s. 10–11). Po vzniku 1. Československej republiky bol národne cítiaci Vojtech Budaváry jedným z prvých povojnových absolventov ružomerského gymnázia (obr. 5). Spolu s rovesníkmi si považoval za povinnosť zapojiť sa do formovania novovznikajúcej slovenskej kultúry. Jeho generačnými druhmi boli Ľudovít Fulla¹⁰, Milo Urban¹¹, Borín Načín Augustín¹², Karol Sidor¹³ a ďalšie v neskorších rokoch verejne známe osobnosti. Po ukončení gymnázia v roku 1921 odišiel z Ružomberka do Bratislavy s ambíciou študovať na Právnickej fakulte Univerzity Komenského. Tento zámer zmarila recidíva tuberkulózy. Po prechodnom zlepšení zdravotného stavu prehodnotil pôvodné plány a v roku 1923 sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského zapísal na štúdium histórie a geografie (obr. 6, 7). V rokoch 1926–1927 využil možnosť rozšíreného vzdelania na Jagelonskej univerzite v Krakove, kde navštevoval prednášky z archeológie¹⁴, etnografie, antropológie a pomocných vied historických (Čaplovič, 1999, s. 12, 30; Lamiová-Schmiedlová, 1978, s. 503). Po návrate do Bratislavy si k pôvodným aprobáciám pribral prednášky z národopisu u profesora Karla Choteka¹⁵ a z archeológie u Jana Eisnera.¹⁶ Kontakt s ním

9 Igor Ján Vladimír Beniač (1881–1958) slovenský politik, právnik a jeden zo signatárov Martinskej deklarácie; Andrej Hlinka (1864–1938) katolícky kňaz a národovec; Vavro Šrobár (1867–1950) lekár, pedagóg, publicista, národovec a politik a ďalší.

10 Ľudovít Fulla (1902–1980) maliar, grafik, ilustrátor, scénograf a výtvarný pedagóg.

11 Milo Urban (1904–1982) patril k najvýznamnejším predstaviteľom modernej slovenskej literatúry.

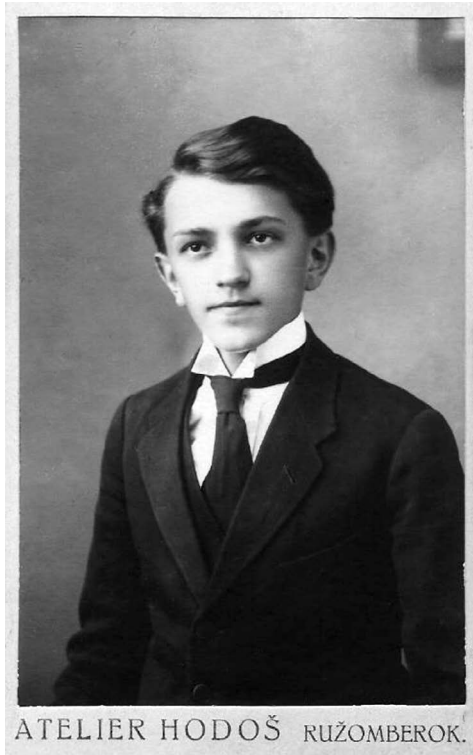
12 Borín, vlastným menom Načín, Augustín (1900–1977) spisovateľ, novinár, publicista.

13 Karol Sidor (1901–1953) novinár, politik, diplomat vo Vatikáne (1939–1945). V roku 1919 zorganizoval na gymnáziu v Ružomberku štrajk študentov na protest proti uväzneniu Andreja Hlinku. Do štrajku sa zapojili aj Vojtech Budaváry a Augustín Načín (Čaplovič, 1999, s. 12).

14 Záujem o pamätihodnosti prejavil už počas stredoškolského štúdia v Ružomberku, kde sa kontaktoval s Júliusom Kürtim, známym zberateľom starožitností a neskorším kustódom Liptovského múzea.

15 Karel Chotek (1881–1967) etnograf a antropológ českého pôvodu, ktorý v rokoch 1921–1931 pôsobil na Univerzite Komenského v Bratislave.

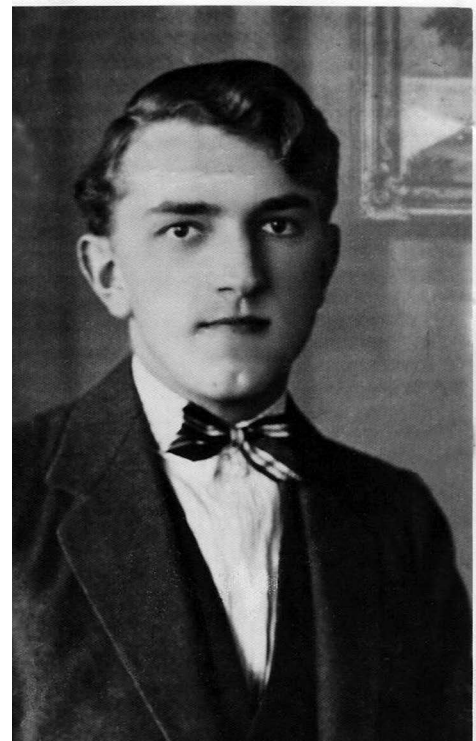
16 Jan Eisner (1885–1967) vysokoškolský pedagóg českého pôvodu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (v roku 1924 docent, 1934

Obr. 5. Vojtech Budavary. Maturitná fotografia (1921).

Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. – Vojtech Budavary. Secondary school graduation photo (1921).

Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Obr. 6. Vojtech Budavary. Vysokoškolský študent (1925). Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. –

Vojtech Budavary. An university student (1925). Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 7. Vojtech Budaváry. Vysokoškolský študent (rok neuvedený).
Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, C.Sc. –
Vojtech Budaváry. An university student (year unknown).
Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, C.Sc.

založený na nezištnej pomoci, dôvere a ľudskosti rokmi prerástol do úprimného priateľstva. V roku 1929 Vojtech Budaváry pod odborným vedením Jana Eisnera obhájil dizertačnú prácu venovanú téme nových lužicko-sliezskych pohrebísk v Považí a ich významu pre poznanie lužicko-sliezskych pohrebísk na Slovensku (Lamiová-Schmiedlová, 1978, s. 181). Svoju publikačnú prvotinu zverejnil ešte ako študent v roku 1927 (Budaváry, 1927, s. 99–104).

profesor, 1938–1939 dekan FF UK; viď. Čaplovič, 1999, s. 30).

Život a pracovná činnosť v rokoch 1928–1950

V akademickom roku 1928–1929 sa Vojtech Budaváry na krátky čas zamestnal ako zastupujúci pedagóg v katolíckom Gymnáziu v Kláštore pod Znievom (obr. 8).¹⁷ Prax stredoškolského učiteľa čoskoro zanechal a od septembra 1929 nastúpil na pozíciu kustóda v historickom odbore v Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Sv. Martine. Týmto rozhodnutím sa definitívne začlenil do pomaly sa rozrastajúceho okruhu bádateľov pôsobiacich na Slovensku.¹⁸ Jeho činnosť sa zamerala na evidenciu zbierok a ich usporiadanie, ako aj na terénne aktivity v súvislosti s vyhľadávaním a záchranou archeologických lokalít (obr. 9). Prvé výskumy v rokoch 1929–1933 realizoval na strednom Považí, z nich viaceré v súčinnosti s jeho vzácnou priateľkou Šarlotou Križanovou (Ilava – Porubská dolina¹⁹, Nozdrovce – Hradište²⁰, Púchov – vrch Skalka²¹, Košeca – Rudé²²; obr. 10; 11), v Cerovej vrchovine v okolí Lučenca (Pinciná²³, Radzovce, časť Šiatorská Bukovinka – vrch Kószegő²⁴, Radzovce – Monosza²⁵, Radzovce – Somvölgy²⁶), na dolnom Spiši (Spišské Podhradie/Žehra – Dreveník²⁷) a taktiež aj na Orave (Dolný Kubín – Na Hradách²⁸). Počas krátkej stáže spolupôsobil aj na výskume Jaroslava Böhma v Kuštanoviciach pri Mukačeve. Okrem dokumentovania archeologických nálezísk systematicky zaznamenával aj zvyklosti jednoduchého ľudu, notoval jeho piesne a zasielal ich Jánovi Gerykovi do múzea (Čaplovič, 1999, s. 13). Naučil sa to od Karola Plicku počas ich spoločnej exkurzie dedinky Lužná na Liptove. Dôležitou pre jeho muzeálnu prácu sa ukázala podpora členov Muzeálnej slovenskej spoločnosti, menovite jej predsedu Karola Antona Medveckého a Jána Geryka.

V roku 1933 prišla do Slovenského národného múzea v Turčianskom Sv. Martine požiadavka, aby Vojtech Budaváry prerušil rozbehnutú výskumnú činnosť na Slovensku a nastúpil na pracovisko Českoslo-

17 Výročná zpráva rím. kat. slovenského patr. verejného Reálneho gymnázia v Kláštore pod Znievom za škol. rok 1928–1929.

18 Patrili k nim moravskí a českí archeológovia Emanuel Šimek, Inocent Ladislav Červinka, Jan Eisner, Jaroslav Böhm a Jiří Neustupný.

19 Záchraný výskum rozsiahleho pohrebiska lužickej kultúry.

20 Výskum hradiska púchovskej kultúry.

21 Záchraný výskum polykultúrneho osídlenia.

22 Záchraný výskum pohrebiska lužickej kultúry.

23 Záchraný výskum polykultúrneho osídlenia.

24 Výskum výšinného sídliska s polykultúrnym osídlením.

25 Výskum pohrebiska lužickej kultúry.

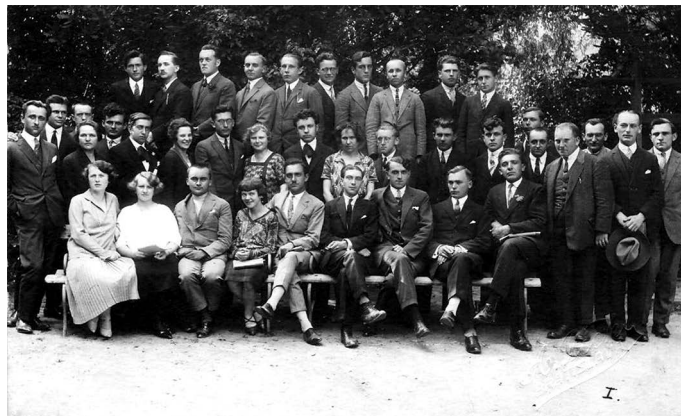
26 Zisťovací výskum osídlenia píliško-kyjatického horizontu.

27 Záchraný výskum na okraji kameňolomu. Osídlenie badenskej kultúry.

28 Záchraný výskum pohrebiska lužickej kultúry.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 8. Vojtech Budaváry s gymnazistami v Kláštore pod Znievom (1929). Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. – Vojtech Budaváry with students from the high school in Kláštor pod Znievom (1929). Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Obr. 9. Vojtech Budaváry pri práci v teréne (1930). Lokalita neuvedená. Autor fotografie Jan Eisner. Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. – Vojtech Budaváry during field works (1930). Site unknown. Photo by: Jan Eisner. Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Obr. 10. Vojtech Budaváry a Š. Križanová na výskume v Košeci, v polohe Rudé. Záchranný výskum lužického pobrežiska (1929).

Zdroj: Súkromný archív PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. – Vojtech Budaváry and Š. Križanová during their research in Košeca, site Rudé. Rescue excavations of a Lusatian culture site (1929).

Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Obr. 11. Vojtech Budaváry na výskume ako začínajúci archeológ v práci. Druhý zľava (lokalita a rok výskumu nevedený). Zdroj: Súkromný archív

PhDr. Márie Lamiovej-Schmiedlovej, CSc. – Vojtech Budaváry at excavations as a young archaeologist in practice. Second left (site and year unknown). Source: Private archive of PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

venského štátneho archeologického ústavu v Prahe na uvoľnené miesto „[...] *koncipistu správni osvetového služby* [...]“ (Čaplovič, 1999, s. 32). Za touto požiadavkou, ktorá prirodzene vyvolala nevôľu v martiných intelektuálnych kruhoch, v dobrej vôli stál Jaroslav Böhm²⁹, úprimný podporovateľ vedy na Slovensku. Terénne práce Vojtecha Budaváryho počas pracovného pobytu v Čechách sa prioritne sústredili na výskum rozsiahleho pohrebiska lužickej kultúry v Malé Bělé pri Mladej Boleslavi, ktorý viedol Karel Buchtela. Podieľal sa aj na výskumoch ďalších lokalít (Budinský-Krička, 1993, s. 290–292; Šolle, 1993, s. 9).³⁰ V letných mesiacoch pri návratoch na Slovensko mu vedenie pražského ústavu umožnilo skúmať aj tunajšie lokality.³¹ Sústredil sa tak na výskumy v Ponitří³², v severnej časti Turčianskej kotliny³³, v južnej časti Zvolenskej kotliny³⁴ a navštívil aj Východoslovenskú nížinu (Budinský-Krička, 1993, s. 284–290).³⁵ V roku 1935 sa mu aj napriek veľkému pracovnému nasadeniu podarilo v materskej inštitúcii v Turčianskom Sv. Martine zostaviť pre verejnosť novú archeologickú expozíciu. Počas vykonávania množstva pracovných aktivít sa riadením osudu dostal aj do priameho kontaktu s prezidentom T. G. Masarykom a jeho rodinou. Nevylučujeme, že niektorých členov príbuzenstva mohol osobne poznať už z Bystričky pri Turčianskom Sv. Martine, kam chodievali letovať. Výrazný posun v ich vzájomných stretnutiach nastal práve počas jeho pobytu v Prahe, keď sa medzi Vojtechom Budavárym a dcérou Herberta Masaryka, Annou Masarykovou³⁶ vyvinul úprimný citový vzťah (Lamiová-Schmiedlová, 2003, s. 182).

Zlom v jeho osobnom a pracovnom živote nastal začiatkom roku 1939, keď bol na základe rozhodnutia ministra školstva a národnej osvety vypovedaný z pracoviska Československého štátneho archeologického ústavu v Prahe a podobne ako väčšina Slovákov žijúcich v Čechách bol nútený vrátiť sa na Slovensko.

29 Vid' korešpondencia Vojtecha Budaváryho s Jaroslavom Böhmom. „*A Váš jako Slováků čeká v budoucnosti velká odpovědná práce, ke níž se jistě metodicky a odborně nejlépe vybavíte u nás [...] ústav si nepřeje aby tím Martiněské museum bylo ukeráceno, naopak, že jsme již vynášeli formu, která jim i nám bude plně vyhovovatí [...]*“ (Čaplovič, 1999, s. 32, 33).

30 Davle, Prachovské skály, Dolní Počernice, Hradisko, Plaňany, Přešt'ovice, Radotín, Tábor, Tišice, Třebošice, Štětí, Vliněves, Vrbčany, Zdislav a Žabonosy.
31 „*S finančním zabezpečením svých výskumů na Slovensku mal som ťažkosti hlavne v r. 1933–1938, keď Praha na ne zásadne neprispievala. V týchto rokoch viedol som ich výlučne z príspevkov Slovenského krajinárskeho výboru a Muzeálnej slovenskej spoločnosti*“. Citované z listu Vojtecha Budinského-Krička zo dňa 28. decembra 1991 adresovaného Dušanovi Čaplovičovi (Čaplovič, 1999, s. 33).

32 Brezolzopy – Stavný Háj, slovanské mohyly; Krásna Ves, eneolitické sídlisko a pohrebisko lužickej kultúry; Kšinná – Novina, pohrebisko lužickej kultúry; Ruskovce – Skala, stredoveký hrádok; Vysočany, časť Jerichov – Veľká hora, veľkomoravské mohyly; Ivanka pri Nitre, negatívne sondáže na nálezisku zlatých emailovaných doštičiek z koruny z 11. stor. s gréckymi nápismi.

33 Malý Čepčín – Homolka, mohyla slovanského veľmoža; Martin, kostolné radové pohrebisko; Turčianska Blatnica – jaskyňa Na vyhni v Gadari, sídlisková vrstva z eneolitu.

34 Zvolenská Slatina – na úpätí vrchu Krvavník, prieskum pohrebiska lužickej kultúry.

35 Vojnatina – Maleniky, predkušanovické žiarové pohrebisko.

36 Historička umenia, výtvarná kritička.

V marci 1939 po zriadení Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu pri Slovenskom národnom múzeu v Turčianskom Sv. Martine³⁷ sa stal jeho riaditeľom a súčasne viedol aj archeologické oddelenie v Slovenskom národnom múzeu. Personálne zemetrasenie nastalo aj vo fungovaní Filozofickej fakulty Univerzity Komenského (Slovenskej univerzity v r. 1939–1954), ktorú po odchode viacerých českých profesorov z vlastného presvedčenia opustil jej vtedajší dekan Jan Eisner. Ešte pred návratom do Prahy Jan Eisner na základe rozhodnutia habilitačnej komisie inicioval v profesorskom zbore priznanie *venia docendi* pre Dr. Vojtecha Budaváryho. V roku 1939 do jeho zodpovednosti zveril aj vedenie katedry Všeobecnej prehistorickej archeológie. Rozhodnutím prezidenta Slovenskej republiky z 10. novembra 1941 bol Vojtech Budaváry vymenovaný za mimoriadneho profesora a ďalším rozhodnutím z 23. októbra 1944 za riadneho profesora Slovenskej univerzity v Bratislave (Čaplovič, 1999, s. 21, 34, 35).

V najaktívnejšom období svojho života (v rokoch 1939 až 1950) Vojtech Budinský-Krička cestoval medzi Bratislavou a Bystricou pri Turčianskom sv. Martine, viedol Štátny archeologický ústav aj katedru Všeobecnej prehistorickej archeológie, prednášal, publikoval, realizoval viacero výskumov a súčasne budoval aj archeologické oddelenia slovenských múzeí (Budinský-Krička, 1945–1946, s. 13–62; Repčák, 1968, s. 267; Lamiová-Schmiedlová, 2003, s. 183). Medzi jeho žiakov patrili napríklad Anton Točík, Ján Dekan, Bohuslav Chropovský, Juraj Bárta, Anton Petrovský-Šichman, Igor Hrubec a Gejza Balaša. V roku 1942 vydal svoju prvú publikáciu s názvom „Výtvarný prejav slovenského praveku“ (Krička, 1942). V rokoch 1940, 1941 a 1949 vo Veselom uskutočnil systematický výskum kostrového pohrebiska s kultúrou neskoršej šnúrovej keramiky z včasnej doby bronzovej, podľa ktorého jeho študent Anton Točík vyčlenil a pomenoval typ Veselé a po ňom Jan Machnik s odvolaním sa na nálezy z Veselého a malopoľských Chlopíc vyčlenil skupinu Chlopice-Veselé. Vojtech Budinský-Krička pokračoval aj v prieskumoch a výskumoch žiarových pohrebísk z mladšej doby bronzovej v lokalitách Diviaky nad Nitricou, Dlžín, Kyjatice a Mikušovce. V Skalici v spolupráci s Ľudmilou Kraskovskou, Andrejom Škvarekom a Andrejom Rajničom zdokumentoval veľkomoravský mohylník. Na podnet Matice Slovenskej na cintoríne v Zlatých Moravciach dokonca exhumoval telesné pozostatky básnika Janka Kráľa, ktoré boli po antropologickom posúdení jeho lebky slávnostne pochované na Národnom cintoríne v Martine. Okrem spomínaných aktivít v rokoch 1940 až 1950 s prestávkami polohopisne zdokumentoval viac ako 350 neskoroneolitických mohylových násypov tiahnuccich sa na pahor-

37 V máji 1942 sa Štátny archeologický ústav organizačne osamostatnil od Slovenského národného múzea.

katine severovýchodného Slovenska v okolí povodia Torysy, Tople, Ondavy a Laborca (Budinský-Krička, 1949, s. 36–38). Do literatúry ich uviedol pod názvom kultúra východoslovenských mohýl (Budinský-Krička, 1947, s. 64–66). V spolupráci s Andrejom Škvarekom a pánom Šemmerom preskúmal viaceré z nich v Šapinci, Drienove, Šarišských Bohdanovciach, Gíraltovciach, Komárove, Košarovciach, Vyšnej Vòli, Kožanoch, Kurime, Marhani, Radome, Kučine a v Lesnom. Vo Vojnatine v roku 1948 pokračoval vo výskume predkuštanovického žiarového pohrebiska. Zamerlal aj veľkomoravské mohyly v obciach Bánová a Gbely a svoj záujem koncentroval aj na prieskumy a výskumy slovanských pohrebísk (Čakajovce, Hradište pod Vrátnom, Kráľovský Chlmec, Martin, Nitra, Nosice, Prietř – osada Podhorie, Topoľovka, Výchapy-Opatovce, Žlkovce). Nebránil sa ani prieskumom jaskynných priestorov, menovite v Rajeckých Tepliciach, Jánošíkovej jaskyni a v Liskovej, Liskovskej jaskyni (Budinský-Krička, 1993, s. 292–303).

Spoločenská a profesionálna izolácia 1951–1954

Od roku 1950 sa na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity rozpútal úkladný zápas o ideologickú čistotu pedagogického zboru, zameraný proti propagovaniu výuky v duchu buržoázneho svetonázoru. Neutíchajúci mocensko-politický nátlak vyvrcholil v polovici februára 1951, keď Vojtech Budinský-Krička musel na vlastnú žiadosť odstúpiť z univerzity. Ako sa onedlho ukázalo, bola to len predzvesť ďalšej omnoho náročnejšej životnej skúšky. O dva mesiace neskôr bol zatknutý, vyšetrovaný a psychicky trýznený za protirežimovú činnosť v Hronského vile v Martine a v opustenom saleziánskom kláštornom objekte v Žiline, kde sídlilo Krajské veliteľstvo Štátnej bezpečnosti. Podľa obžaloby sa stal súčasťou spravodajskej hry pomenovanej krycím názvom „Plocha“, ktorej jedným z hlavných aktérov bol agent angloamerickej spravodajskej služby, už spomínaný Andrej Škvarek, pochádzajúci zo severovýchodného Slovenska z Kurimy (Kalina, 2017).³⁸ S Vojtechom Budinským-Kričkom sa spoznal v prvej polovici štyridsiatych rokov, keď jemu a Ľudmile Kraskovskej vypomáhal na archeologickom výskume veľkomoravského mohylníka v Skalici a na základe dobrých referencií sa stal technickým pracovníkom v laboratóriu Archeologického ústavu. Podkladom trestného oznámenia bola skutočnosť, že Vojtech Budinský-Krička v období medzi februárom a aprílom 1951 „[...] *trikrát poskytol A. Škvarekovi nocľah,*

³⁸ Andrej Škvarek bol pripravovaný na úlohu kuriéra a školený vzhľadom na znalosť prostredia pre plnenie úloh pri vytváraní „mŕtvych schránok“ (miesto pre ukladanie tajných informácií alebo iného materiálu využívaného spravodajskými službami).

miesto na pobyt počas dňa a stravu.“ Ako sám uviedol „[...] jeho prítomnosť neoznámil vzhľadom na dlhodobý blízky vzťah k nemu a jeho rodine, zároveň svojmu bývalému spolupracovníkovi nechcel týmto svojim prípadným krokom spôsobiť nepríjemnosti.“ (Kalina, 2017, s. 363). Štátnym súdom v Bratislave bol Vojtech Budinský-Krička uznaný vinným z trestného činu pomoci k trestnému činu velezrady a vyzvedačstva a vyzvedáča a odsúdený na nepodmienečný trest odňatia slobody vo výške päť rokov, peňažný trest 20 000 Kčs, trest prepadnutia celého majetku a straty čestných práv občianskych na päť rokov. Po odvolaní sa na Najvyšší súd v Prahe mu tento súd vymeral nový osemročný nepodmienečný trest odňatia slobody. Na výkon trestu nastúpil 15. januára 1952 vo väznici v Ilave, kde mu pri vstupnej prehliadke väzenský lekár³⁹ diagnostikoval celkovú telesnú slabosť, nepomer výšky a váhy a pľúcnu tuberkulózu, ku ktorej sa zanedlho pridružil aj chronický žalúdočný katar. V zlom zdravotnom stave bol pridelený do väzenskej nemocnice (Kalina, 2017, s. 364, 365). Ako sám uviedol, ak by sa mal vyznať kedy, kde a komu bol najužitočnejší vo svojom živote, bolo by to medzi múrmi ilavskej pevnosti, kde s bratskou láskou vo vysoko infekčnom prostredí pomáhal ošetrovať chorých a podľa potreby v pivnici obliekal mŕtve telá a pochovával ich na ľavobrežnej terase Váhu „[...] skadiaľ bol utešený pohľad do údolia a na dôverne mi známe lokality, na ktorých som so svojou priateľkou [pravdepodobne myslel Šarlotu Križanovú] viedol svoje najprvšie archeologické výskumy.“ V týchto neľudských podmienkach sa mu od spoluväzňa Martina Smetanu podarilo získať dôležité informácie o vzácnych nálezoch z kniežacieho hrobu z doby rímskej, pochádzajúcich z obce Krakovany-Stráže na Považí. Vo väzení ho okrem rodičov a jeho dvoch žiakov Antona Točíka (v tom čase už riaditeľa Archeologického ústavu SAV v Nitre) a Antona Petrovského-Šichmana (odborného pracovníka Krajského múzea v Žiline) smel za prísne vymedzených podmienok navštíviť aj jeho dlhoročný priateľ, takmer sedemdesiatročný Jan Eisner. On a ďalší uznávaní českí archeológovia, Jan Filip a Jaroslav Böhm, na najvyšších miestach vystupovali proti vykonštruovanému uväzneniu slovenského kolegu a priateľa, intervenovali u prezidenta republiky Antonína Zápotockého za jeho oslobodenie a v súčinnosti s osobným presvedčením boli ochotní vzdať sa všetkých hodností a udelených štátnych vyznamenaní. Pravdepodobne aj pod ich „intelektuálnym tlakom“ začiatkom roku 1954 prezident napokon amnestoval Vojtecha Budinského-Kričku. Na slobodu bol prepustený v nočných hodinách 8. januára v zúboženom zdravotnom stave a bez teplého ošatenia. Zásľuhu na zmiernení väzenských útrap zaiste mali aj jeho slovenskí kolegovia

39 Brat Antona Točíka.

a priatelia: už spomínaný Anton Točík, Florián Hodál (riaditeľ múzea v Bojniciach), spoluväzeň a lekár Bínovský a strážmajster Šátek (Čaplovič, 1999, s. 36). Hlboké priateľstvo k nemu a jeho rodine prejavil najmä Vlado Uhlár⁴⁰, ktorý popri pedagogickej činnosti a skúmaní hradísk na Mníchu pravidelne navštevoval jeho rodičov, pomáhal im a upevňoval v nich nádej na prepustenie z väzenia (Uhlár, 1993, s. 11, 12). Úplnej rehabilitácie sa Vojtech Budinský-Krička dočkal až na sklonku svojho života v roku 1990.

Návrat do spoločenského života a jeho pôsobenie na východnom Slovensku

Po návrate z Ilavy sa Vojtech Budinský-Krička za výdatnej pomoci Antona Točíka vrátil k svojmu celoživotnému bádateľskému poslaniu. Začal pracovať v ústraní pri rodičoch v Ružomberku, kde do tlače pripravil rozsiahlu vedeckú štúdiu o pohrebisku z doby avarskej v Žitavskej Tóni (Budinský-Krička, 1956, s. 5–131), a taktiež rozpracoval monografiu zameranú na vyhodnotenie výskumu slovanských mohýl v Skalici (Budinský-Krička, 1959a). V roku 1957, po odchode Bela Pollu z Košíc do Nitry, využil ponuku Antona Točíka zaujať uvoľnené miesto archeológa a vedúceho oddelenia vo Výskumnom pracovnom stredisku Archeologického ústavu SAV v Košiciach, kde v nadmieru aktívnej práci zotrval ďalších viac ako tridsať rokov. Jeho dlhoročnou kolegyňou sa stala Mária Lamiová-Schmiedlová, ktorá mu bola veľkou oporou pri vedení pracoviska, vybavovaní rôznych pracovných a občianskych záležitostí a obetavo sa o neho starala počas viackrát opakovaného liečenia (obr. 12; Šiška, 1999, s. 6). V Košiciach pod jeho vedením začínali aj absolventi archeológie Stanislav Šiška a Zlatica Čilinská. Vojtech Budinský-Krička, rovnako ako na začiatku svojej úspešnej kariéry, prevažnú časť života prebýval v teréne alebo na pracovisku (obr. 13). Viedol výskumy na lokalitách Blatné Remety⁴¹, Brezovička⁴², Dvorianky⁴³, Koprivnica⁴⁴, Košice-Barca⁴⁵, Košice-Šebastovce⁴⁶, Kráľovský Chlmec⁴⁷, Prešov⁴⁸, Streda nad Bodrogom⁴⁹, Nemcov-

40 Povoláním stredoškolský pedagóg žijúci v Ružomberku, ktorý od roku 1950 s veľkým záujmom v sprievode Vojtecha Budinského-Kričku navštevoval archeologické lokality a vo voľnom čase sa zúčastnil aj niektorých archeologických výskumov (Mačianske vršky; Košice-Barca).

41 Slovanské sídlisko.

42 Románsky kostol.

43 Osada z 11.–12. stor.

44 Osada z doby laténskej, rímskej a veľkomoravskej.

45 Osada a pohrebisko z eneolitu a doby bronzovej.

46 Eneolitické a slovansko-avarské pohrebisko. Sídlisko z doby halštatskej a predveľkomoravskej.

47 Slovanský mohylník.

48 Osada z doby rímskej a včasného stredoveku.

49 Dácka a slovanská mohyla.

Obr. 12. Vojtech Budinský-Krička a Mária Lamiová-Schmiedlová pri posudzovaní archeologického materiálu na pracovisku v Košiciach.

Autor fotografie: Bc. Alica Marková. –

Vojtech Budinský-Krička and Mária Lamiová-Schmiedlová at assessment of archaeological material at the workplace in Košice.

Photo by: Bc. Alica Marková.

Obr. 13. Vojtech Budinský-Krička pri práci na pracovisku v Košiciach. Autor fotografie: Bc. Alica Marková. –

Vojtech Budinský-Krička working at the workplace in

Košice. Photo by: Bc. Alica Marková.

ce⁵⁰, Zemplín⁵¹ a mnohé ďalšie vrátane nespočetných prieskumov. Tie často absolvoval so svojím blízkym priateľom a spoluväzňom Jurajom Macákom. Spolupracoval aj s Jozefom Repčákom, Ferdinandom Blahutom, Karolom Andelom a Štefanom Špiakom. Výsledky terénnych aktivít postupne sumarizoval a zhodnotil v stovkách publikačných výstupov týkajúcich sa všetkých období a archeologických kultúr.⁵² Z nich možno menovať jeho zásadný podiel na vzniku kolektívneho diela „Pravek východného Slovenska“, kde vypracoval kapitolu „Staroslovanské obdobie“ (Budinský-Krička, 1966, s. 211–249). Slovanským lokalitám sú venované aj publikačné výstupy z výskumov v Kráľovskom Chlmcí, Kusíne, Nemcovciach, Osuskom, Prešove, Strede nad Bodrogom, no i niektoré jeho sumarizujúce práce (Budinský-Krička, 1955, s. 494–496, 505–509, 561, 566; Budinský-Krička, 1958, s. 138–205; Budinský-Krička, 1959b, s. 28–531; Budinský-Krička, 1961, s. 347–390; Budinský-Krička, 1964a, s. 31–38; Budinský-Krička, 1970, s. 211–242; Budinský-Krička, 1980; Budinský-Krička, 1983, s. 97–109; Budinský-Krička, 1988, s. 67–94; Budinský-Krička, 1990, s. 89–146). Spoločne s maďarským archeológom Nándorom Fettichom odborne vyhodnotil archeologické nálezy zo staromaďarského hrobu zo Zemplína z konca 9. stor. (Budinský-Krička – Fettich, 1973). Z pravekých lokalít odbornej verejnosti sprístupnil výsledky výskumu a nálezy z osady bukovoohorskej kultúry vo Šváboch (Budinský-Krička, 1959c, s. 465–470, 497–500), hroby zo staršieho eneolitu z Malých Zalužíc-Lažňan (Budinský-Krička 1963a, s. 630–686; Budinský-Krička, 1964b, s. 87–110), polykultúrne objekty z Košíc-Barce a Šebastoviec (Budinský-Krička, 1968, s. 213–219; Budinský-Krička, 1969, s. 231–269; Budinský-Krička, 1974, s. 177–216). V tlači sa viackrát venoval nálezovým situáciám a syntéze poznatkov z výskumov východoslovenských mohýl na severovýchodnom Slovensku (Budinský-Krička, 1967, s. 277–388; Budinský-Krička, 1991, s. 99–111). Zverejnil žiarové hroby z doby bronzovej v Dvorníkoch (Budinský-Krička 1963c, 23–30) a predkuštanovické pohrebisko vo Vojnatine (Budinský-Krička 1976, s. 119–149). Z mladších období je známy jeho publikačný výstup o sídlisku z doby rímskej a sťahovania národov z Prešova (Budinský-Krička, 1963b, s. 1–58). Okrem citovaných prác svojimi výstupmi pravidelne prispieval do odborných časopisov, ročníkov a domácich časopiseckých periodík, v ktorých popularizoval archeológiu ako modernú vednú disciplínu.

50 Slovanská osada.

51 Mohylník z doby rímskej.

52 Pozri Budinský-Krička, 1993, s. 325–330; Čaplovič–Slivka–Melicher, 1983, s. 367–382.

Epilóg

„Osobne bol veľmi citlivý, jemu bola neznáma meštianska povýšenosť a pýcha pomýlených, nadradujúcich sa vzdelancov, odborníkov. Vždy ostával úctivým a pozorným aj ke jednoduchým, statočným príslušníkom ľudových vrstiev. Cítil sa zras-tený so životom a záujmami svojho ľudu a národa [...]. Miloval svoje rodné mesto Ružomberok a mal ho na mysli do posledných chvíľ.“ (Uhlár, 1993, s. 12).

Literatúra

- BUDAVÁRY, Vojtech (1927). Bronzové meče v Liptovskom múzeu v Ružomberku. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 21, s. 99–104.
- BUDAVÁRY, Vojtech (1940). Zpráva o prírastkoch archeologického oddelenia Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine, nadobudnutých r. 1934. In *Časopis Muzeálnej slovenskej Spoločnosti*, roč. 31, č. 2, s. 32–37.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1942–1943). Prvé nálezy staroslovenských radových pohrebišť na strednom Slovensku. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 36/37, s. 13–62.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1945–1946). Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. In *Historica Slovaca*, roč. 3–4, s. 260–267.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1947). Slovensko v mladšej dobe kamennej. In *Slovenské dejiny I*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, s. 55–67.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1949). Ďalšie výskumy v oblasti pravekých mohýl na východnom Slovensku. In *Časopis Muzeálnej slovenskej Spoločnosti*, roč. 40, č. 3, s. 36–38.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1955). Nález staroslovanskej zemnice v Prešove. In *Archeologické rozhledy*, roč. 7, zoš. 4, s. 494–496, 505–509, 561, 566.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1956). Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. In *Slovenská archeológia*, roč. 4, č. 2, s. 5–131.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1958). Slovanské mohyly na východnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*, roč. 6, č. 1, s. 138–205.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1959a). *Slovanské mohyly v Skalici. Slawische Hügelgräber in Skalica*. Bratislava : Slovenská akadémia vied.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1959b). Výskum na slovanskom mohylníku v Strede nad Bodrogom v roku

1957. In *Archeologické rozhledy*, roč. 11, zoš. 4, s. 528–531.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1959c). Výskum na sídlisku s bukovohorskou kultúrou vo Šváboch, okr. Prešov. In *Archeologické rozhledy*, roč. 11, zoš. 4, s. 465–470, 497–500.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1961). Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku. In *Slovenská archeológia*, roč. 9, č. 1–2, s. 347–390.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1963a). Žiarové hroby z doby medenej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch. In *Archeologické rozhledy*, roč. 15, zoš. 6, s. 680–687.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1963b). Sídlisko z doby rímskej a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove. In *Slovenská archeológia*, roč. 11, č. 1, s. 1–58.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1963c). Žiarové pohrebisko z mladšej doby bronzovej vo Dvorníkoch, okr. Košice. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 11, s. 23–30.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1964a). K otázkam slovanského osídlenia na východnom Slovensku. In *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava : Veda, s. 31–38.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1964b). Pohrebisko z neskej doby kamennej v Malých Zalužiciach-Lažňanoch. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 13, s. 87–110.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1966). Staroslovanské obdobie. In BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech a kol. ed. *Pravek východného Slovenska*, Košice, s. 211–249.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1967). Východoslovenské mohyly. In *Slovenská archeológia*, roč. 15, č. 2, s. 277–388.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1968). Výskum eneolitického a slovansko-avarského pohrebiska v Šebastovciach. In *Archeologické rozhledy*, roč. 20, zoš. 1, s. 213–219.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1969). Záchranný výskum v rokoch 1965 a 1966 v Barci, okres Košice. In *Nové Obzory*, č. 11, s. 231–269.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1970). Slovanské sídlisko a zaniknutá stredoveká dedina v Osuskom. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 18, s. 25–62.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1974). Výskum v roku 1969 na lokalite Baloty v Barci, okres Košice. In *Nové Obzory*, č. 16, s. 177–216.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1976). Predkušanovické pohrebisko vo Vojnatine. In *Slovenská archeológia*, roč. 24, č. 1, s. 119–149.

- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1980). *Kráľovský Chlmec. Záchraný výskum na slovanskom mohylníku*. Nitra.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1983). Slované hradisko v Kusíne. In *Nové Obzory*, č. 25, s. 97–109.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1988). Slované sídlisko v Nemcovciach. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 24, s. 67–94.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1990). Novyje materialy dl'a izučeniya drevneslavianskoj keramiki na pose-lenijach Vostočnoj Slovaki. In *Slovenská archeológia*, roč. 38, č. 1, s. 89–146.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1991). K otázke skupiny východoslovenských mohýl. In *Východoslovenský Pravek*, č. 3, s. 99–111.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1993). Moja účasť na archeologickom výskume na Slovensku a v Čechách v rokoch 1929–1989. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 29, s. 281–333.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech – FET'TICH, Nándor (1973). *Das altungarische Fürstengrab von Zemplín*. Bratislava : Slovenská akadémia vied.
- ČAPLOVIČ, Dušan (1999). Život a dielo Vojtecha Budinského-Kričku, nestora slovenskej archeológie. In KUZ-MOVÁ, Klára ed. *Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Nitra : Polygrafia SAV Bratislava, s. 9–38.
- ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal – MELICHER, Jozef (1983). Bibliografia prác Univ. Prof. PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc. za roky 1927–1983. In *Študijné Zvesti AÚ SAV*, č. 20, s. 367–382.
- KALINA, Juraj (2017). Okolnosti uväznenia a odsúdenia profesora Vojtecha Budinského-Kričku. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Martina, ed. *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava, s. 355–366.
- KRIČKA, Vojtech (1941). Zpráva o prírastkoch archeologického oddelenia Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine (nadobudnuté v roku 1935). In *Časopis Muzeálnej slovenskej Spoločnosti*, roč. 32, č. 1, s. 8–12.
- KRIČKA, Vojtech (1942). *Výtvarný prejav slovenského praveku*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská.
- REPČÁK, Jozef (1968). Prof. dr. Vojtech Budinský-Krička, CSc, šesťdesiatpäťročný. In *Nové Obzory*, č. 10, s. 265–271.
- ŠISKA, Stanislav (1999). Pocta Vojtechovi Budinskému-Kričkovi. In KUZMOVÁ, Klára ed. *Vojtech Budinský -Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Nitra : Polygrafia SAV Bratislava, s. 5–8.
- ŠKOVIEROVÁ, Angela (2012). Jozef Budaváry-Krička: Predstaviteľ latinskej príležitostnej poézie 19. storočia. In *Bibliotheca Antiqua*. Olomouc, s. 189–192.
- ŠOLLE, Miloš (1993). Profesor Dr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc. v Praze (1933–1939). In *Východoslovenský pravek*, č. 4, s. 9.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária (1978). Vzácné životné jubileum Univ. Prof. PhDr. Vojtecha Budinského -Kričku, DrSc. In *Historica Carpatica*, č. 9, s. 503–505.

LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária (2003). Univ. Prof. Vojtech Budinský-Krička, DrSc. K nedožitým 100. narodeninám a 10. výročiu smrti. In *Historica Carpatica*, č. 34, s. 181–183.

UHLÁR, Vlado (1993). Mravná výška priateľstva s archeológom V. Budinským-Kričkom. In *Východoslovenský pravek*, č. 4, s. 11–12.

Resumé

Professor Vojtech Budinský-Krička (1903–1993). The nestor of a generation of Slovak archaeologists

Vojtech Budinský-Krička, original surname Budaváry, was born on the 24th July 1903 in Ružomberok. In 1921, he finished his studies at a secondary grammar school in his home town and since 1923, he started to study at the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava in the fields of history and geography. In 1926–1927, he used the opportunity to extend his studies at the Jagellonian University in Krakow, where he attended lectures on archaeology, ethnography, anthropology and auxiliary sciences of history. When he returned to Bratislava, he added lectures on ethnography by professor K. Chotek and on archaeology by doc. J. Eisner to his original majors. He published his first publication dealing with an archaeological topic in 1927. Two years later, supervised by Jan Eisner, he defended his dissertation called *Lusatian-Silesian burial grounds in the River Váh basin and their importance for the knowledge of Lusatian-Silesian burial grounds in Slovakia*. After he had completed his university studies, he was employed as a substitute teacher at the catholic high school in Kláštor pod Znievom. He finished his career of a secondary school teacher soon after and in autumn 1929 he started to work as a custodian in the historical department in the Slovak National Museum in Turčiansky Sv. Martin. He carried out his first investigations in the central River Váh basin and near Lučenec. He also participated on the excavation of J. Böhm in Kušťanovice near Mukačevo. In 1933, he became a worker of the Czechoslovak State Institute of Archaeology in Prague, where he at first worked as a member of K. Buchtela's team during their excavation of a large burial ground of the Lusatian culture in Malá Bělá near Mladá Boleslav. Together with V. Wagner, R. Turek, A. Knor and B. Dubský, he also participated on other excavations. In March 1939, he became the director of the newly established State Archaeological and Conservation Institute at the Slovak National

Museum in Turčiansky Sv. Martin. In the same year, he was given the title of an assistant professor and took over the management of the Department of General Archaeology of Prehistory at the university in Bratislava from J. Eisner. In 1941, he became an associate professor, in 1944, he became a professor. He was forced to end his activity at the university involuntarily in 1951. He was arrested soon after that. He was examined and psychically tortured for anti-regime activities. He was imprisoned in 1952 in Ilava. Under intellectual pressure from his Czech colleagues, especially Jan Eisner, President Antonín Zápotocký amnestied him and he was released in January 1954. He got back to his life mission of research after he had returned from Ilava. First, he worked near his parents in Ružomberok. In 1957, he accepted the offer from Anton Točík to take the free place of an archaeologist and department manager at the Research Department of the Institute of Archaeology of SAS in Košice, where he spent more than 30 years. He summarized and evaluated the results of his field activities in hundreds of publications related to all periods and archaeological cultures.

Translated by Viera Tejbusová

PhDr. Eva Horváthová, PhD.

ehorvath@saske.sk

Archeologický ústav SAV

Oddelenie pre výskum východného Slovenska

Hrnčiarska 13

040 01 Košice

PhDr. Mária Lamiová-Schmiedlová, CSc.

Štítova 2

040 01 Košice

PROFESOR VOJTECH BUDINSKÝ-KRIČKA¹ V NOVOHRADĚ A GEMERĚ

Václav Furmánek

Abstract

This article focuses on great contribution of Professor Vojtech Budinský-Krička to the understanding of Urnfield period in the southern part of the Middle Slovakia region. The paper presents author's personal experiences of numerous meetings with Vojtech Budinský-Krička and present various circumstances connected with preparing of further excavations in Radzovce (district Lučenec) and Kyjatice (district Rimavská Sobota). These sites, belonging to the south-eastern Urnfield complex, were first excavated in 1931, 1932 and 1941. During new research activities realized in 1969–1974 (Radzovce) and 1981–1983 (Kyjatice) were discovered hundreds of cremation burials of the Píliny and Kyjatice culture. Altogether there has been examined 1334 burials in Radzovce and 192 in Kyjatice.

Keywords

Slovakia – Archaeology – South-Eastern Urnfields – History of Excavation – Vojtech Budinský-Krička – Kyjatice – Radzovce

Abstrakt

Článok sa venuje prínosu profesora Vojtecha Budinského-Kričku pre poznanie doby popolnicových na juhu stredného Slovenska. Prezентuje osobné zážitky autora príspevku zo stretnutí s Vojtechom Budinským-Kričkom a približuje niektoré zaujímavé okolnosti súvisiace s prípravou pokračovania archeologických výskumov v obciach Radzovce (okres Lučenec) a Kyjatice (okres Rimavská Sobota). Tieto lokality patriace kultúrnemu komplexu juhovýchodných popolnicových polí sa začali skúmať v rokoch 1931, 1932

¹ V rokoch 1931 a 1932 robil archeologický výskum v Radzovciach Vojtech Budavár. Ten v roku 1939 prijal rodné priezvisko svojej mamy a volal sa Krička. Neskôr, koncom druhej svetovej vojny si pôvodné priezvisko Budaváry poslovenčil na Budinský, ale ponechal prídomek Krička. Preto, ak je tento bádateľ spomínaný pred rokom 1939, tak uvádzam priezvisko Budaváry. Neskôr priezvisko Budinský-Krička.

a 1941. Nové výskumy realizované v rokoch 1969–1974 (Radzovce), respektíve 1981–1983 (Kyjatice) objavili ďalšie stovky žiarových hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry. Spolu sa preskúmalo 1334 hrobov v Radzovciach a 192 hrobov v Kyjaticiach.

Kľúčové slová

Slovensko – archeológia – juhovýchodné popolnicové polia – dejiny výskumu – Vojtech Budinský-Krička – Kyjatice – Radzovce

Máloktorý slovenský archeológ zanechal po sebe tak obrovský výskumný a publikačný odkaz ako práve Vojtech Budinský-Krička (Čaplovič, 1999). Platí to tak v horizontálnej, ako aj vo vertikálnej rovine. Na Slovensku mal terénne archeologické výskumy od Záhoria až po Zemplín. Vo svojich publikáciách sa zapodieval pravekými dejinami od doby kamennej až po problematiku stredoveku. Nezabudnuteľne sa zapísal aj do riešenia archeologických a historických otázok v rôznych regiónoch Slovenska, ale aj praveku na juhu stredného Slovenska a predovšetkým v Gemeri a Novohrade.

Profesor Vojtech Budinský-Krička bol takmer o štyridsať rokov starší ako ja. Mimoriadne som si ho vážil a obdivoval jeho húževnatosť a zanietenosť pre archeológiu. Niekoľko rokov sme obaja boli členmi Vedeckej rady Archeologického ústavu SAV. Ja ako vedúci pravekého oddelenia a on ako vedúci Vysunutého pracovného strediska v Košiciach. Na rokovaníach tohto orgánu v Nitre sme spravidla sedávali vedľa seba. Riešili sa naozaj „vážne“ veci, ktoré s archeológiou nemali vôbec nič spoločného. Napríklad kradnutie uterákov na pánskom WC; disciplinárne potrestanie ústavného vodiča, ktorého vrátili z kúpeľov Brusno pre opakované porušovanie zásad socialistickej morálky (proste zaľúbil sa do vydatej ženy a ona do neho); stav plnenia socialistickej záväzkov; nedostatočná politicko-organizačná práca vedúcich vedeckých oddelení; politicko-organizačné prípravy osláv Februárového víťazstva, MDŽ, 1. mája, Mesiaca československo-sovietskeho priateľstva atď.

Prvé rokovacie body podobného charakteru znášal prof. Budinský so stoickým pokojom. Postupne sa však začal na stoličke vrtieť a šepkom sa má často pýtať: „*Pán kolega, a kedy sa už bude konečne hovoriť o archeológii?*“ Niekedy naozaj došlo aj na archeológiu. Domnievam sa, že som patril k jeho obľúbencom a tak

sa rozhodol, že mne dá k dispozícii archeologický materiál z 560 žiarových hrobov pilinskej a kyjatickej kultúry z lokality Radzovce-Monosa v Cerovej vrchovine na juhu stredného Slovenska, ktoré čiastočne preskúmal v rokoch 1931 a 1932. A nielen to; požiadal ma, aby som túto lokalitu doskúmal. Bolo to na jar roku 1969. V tom čase bol síce ešte riaditeľom Archeologického ústavu SAV pán doc. PhDr. Anton Točík, DrSc. a hoci sa vedelo, že v nadchádzajúcej tzv. normalizácii bude A. Točík zbavený funkcie riaditeľa ústavu, pán profesor Budinský ho rešpektoval a je možné, že sa ho aj tak trochu stále bál. Docent Anton Točík bol zástanca metódy extenzívneho archeologického výskumu. Hovoril, „*už vieme, čo tu bolo a podme na ďalšiu lokalitu*“. A o Radzovciach sa toho už od roku 1932 vedelo veľa (Eisner, 1933; Budinský-Krička, 1947) a Anton Točík bol zásadne proti tomu, aby sa výskum v Radzovciach obnovil. Bolo treba na riaditeľa Točíka niečo vymyslieť. A vymysleli sme.

Kvôli tomu sme sa s profesorom Budinským stretli v Nitre nie na pôde Archeologického ústavu SAV, ale v konšpiračnom byte, do ktorého nás pritúlila jeho majiteľka pani doktorka Zlata Čilinská. Prišiel som do jej bytu o niečo skôr ako pán profesor Budinský a poznal som, že doktorka Čilinská je nielen excelentný vedec, ale aj vynikajúca kuchárka. Práve miesila v ľahkom domácom odevu kysnuté cesto na moravské koláčiky. Nemohol som sa na ňu vynadávať, ako majstrovsky narábala s vareškou. Potom prišiel pán profesor. Doniesol pôvodnú dokumentáciu výskumu na Monose v Radzovciach, popisy všetkých hrobov a objavených predmetov. Dohodli sme podrobnosti výskumu a určili termín a miesto stretnutia v Lučenci a odtiaľ cestu ďalej do Radzoviec.

Plánované stretnutie sa uskutočnilo v polovici mája roku 1969 na železničnej stanici v Lučenci. Ja som docestoval rýchlikom z Nitry, on rýchlikom z Košíc. Na stanici v Lučenci som bol o niekoľko desiatok minút skôr ako pán profesor a tak som mal možnosť zistiť, kedy z Lučenca do Radzoviec idú autobusy. Bolo to až takmer o hodinu. Pán profesor vystúpil z vlaku, zvitáli sme sa a ja som ho informoval o odchodoch autobusov do Radzoviec. Budinský ma vypočul a rezolútne vyhlásil: „*Ja som univerzitný profesor, autobusom nepôjdem, ideme taxíkom a keď to ústav odmietne preplatiť, pôjde to na moje náklady!*“

Pred stanicou stál vtedy jediný v Lučenci premávajúci taxík, v ňom pri otvorenom okienku sedel znužený vodič. Budinský pristúpil k autu a dôrazne po maďarsky povedal: „*Jó napot kívánok, kedves sofőrúr.*“

Kérem, Ragyolcba“. Taxikár sa zúfalo na nás pozrel a ľubozvučnou stredoslovenčinou sa ma opýtal: „*Vy tiež neviete po slovensky?*“ Trocha som zaklamal a povedal som „*viem*“. V tom čase som väčšinou hovoril po česky a po slovensky som sa ešte iba učil.

V aute sa pán profesor taxikárovi ospravedlňoval. „*Viete, keď som tu pôsobil v tridsiatych rokoch, tak v Laučenci nikto nebol po slovensky.*“ Prišli sme na samotu Monosa v Radzovciach, kde pán profesor nebol dlhých 37 rokov, od roku 1932. A tam, ako by sa čas zastavil. Bírešské domčeky stáli ako vtedy, stohy slamy a sena boli na svojich zvyčajných miestach, podobne aj staré stajne pre kone a dobytok (obr. 1). Aj tá pôvodná betónová studňa s vahadlom, od ktorej vychádzal presný polohopisný plán pohrebiska, bola funkčná. Len ten orech, z ktorého mladý, vtedy ešte pán doktor Budaváry, niekedy fotografoval, vyrástol. A bolo to len 37 rokov odvtedy. Pravda, tých 37 rokov sa mne vtedy videlo neskutočne dávno. Mal som len nádherných 27 rokov. Vojtech Budaváry, keď na Monose začínal, bol o rok starší, mal 28. A ako sa však zmenila móda, respektíve oblečenie. Budaváry na výskume v tmavom dvojradovom saku, nažehlenených nohaviciach (obr. 2) a ja iba v krátkych nohaviciach.

Teraz, keď píšem tieto riadky, si uvedomujem, že od mojej prvej návštevy Radzoviec už uplynulo rovných 50 rokov, čiže polstoročie, a mne to dnes pripadá, že to bolo iba nedávno. To je tá relativita času! Pán univerzitný profesor PhDr. Vojtech Budinský-Krička, DrSc. je po smrti, ja som tiež univerzitný profesor, mám 77 rokov a na lokalitu sa občas idem pozrieť a zaspomínať. Len prostredie sa, predovšetkým od roku 1989, zmenilo. Bírešské domčeky, aj ten môj, ktorý som mal prenajatý od Štátneho majetku Fil'akovo za smiešnu sumu, sa rozpadli. Nové stajne pre výkrm 1200 kusov hovädzieho dobytku sú prázdne, všetko rozkradnuté a všade vôkol bezútešná deštrukcia, vysoká burina a neuveriteľný neporiadok. Žiaľ!

Archeologický výskum žiarového pohrebiska som zahájil ešte v roku 1969 a trval až do roku 1974. Preskúmalo sa ďalších 774 žiarových hrobov z doby popolnicových polí. Spolu s hrobmi, ktoré sa preskúmali v rokoch 1931 a 1932, to bolo 1334 hrobových nálezových celkov (Furmánek – Mitáš – Budaváry, 2016) datovaných od 14. storočia pred našim letopočtom až po 8. storočie pred našim letopočtom. (obr. 3). Význam tejto lokality pre výskum stredoeurópskeho mladšieho praveku ešte

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 1: Radzovce-Monosza v roku 1932

(Foto: Archív AÚ SAV Nitra). –

*Radzovce-Monosza in 1932 (Photo: Archive of Archaeological
Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

Obr. 2: Vojtech Budaváry na výskume žiarového

pohrebiska v Radzovciach v roku 1931

(Foto: Archív AÚ SAV Nitra). –

*Vojtech Budaváry during excavation of burial site in
Radzovce in 1931 (Photo: Archive of Archaeological
Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

znásobil následný systematický a interdisciplinárny výskum súvekeho sídliska v rokoch 1978 a 1979. Vtedy sa v polohe Somvölgy na ploche 11 árov z objektívnych dôvodov preskúmala iba malá časť rozsiahleho sídliska, ktorého obyvatelia na preskúmanom pohrebisku pochovávali (obr. 4). Význam tohto pravekeho sídliska umocňuje aj skutočnosť, že sa tu zistili výrazné a unikátne doklady pravekej, európskej významnej metalurgie a kovolejárstva bronzu (Furmánek, 1990a; 2010; 2016).

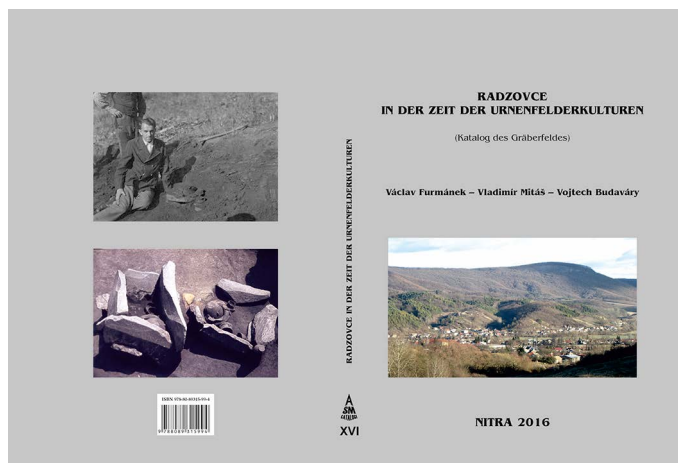
Na tú dobu, kedy sa výskum uskutočnil a následne vyhodnocoval, sa podarilo zabezpečiť a realizovať mimoriadne širokú interdisciplinárnu spoluprácu. Z Radzoviec existuje kompletná antropologická analýza všetkých žiarových hrobov (Stloukal – Furmánek, 1982) a z nej vychádzajúce signifikantné demografické závery (Furmánek – Stloukal, 1985; 1986; Pavelková, 2016; Pavelková – Furmánek, 2016; 2018). Na pohrebisku v Radzovciach sa realizovali jedny z prvých geofyzikálnych meraní na Slovensku (Gajdoš, 1975). Z plochy pohrebiska sa odobrali aj vzorky pre pedologickú expertízu (profesor R. Šály zo Zvolena). K dispozícii sú tiež palynologické (Dolejšová, 1986), archeobotanické (Hajnalová, 1978) a archeozoologické (Ambros, 1982; 1986) analýzy. V Radzovciach sa na sídlisku odoberali vzorky pre archeomagnetickú expertízu (Orlický – Tírják, 1984) a vzorky pre rádiokarbónové datovania (Barta 2001, s. 22). Niektoré archeofakty, napr. odlievacie formy, sa skúmali z hľadiska petroarcheologického (za určenie suroviny, z ktorej boli kamenné odlievacie formy vyrobené, ďakujem doc. Ľudmile Illášovej) a z hľadiska archeometalurgického (Furmánek – Cengel – Mihok 1982; Krutský 1984; Mihok – Cengel – Furmánek 1981). A čo je mimoriadne významné, tak na základe podrobných plánov a precízne dokumentovanej mazanice bolo možné rekonštruovať (Ďuriš 2018) niekoľko stavieb (obr. 5).

Treba tiež povedať, že pán profesor Budinský-Krička sa aj počas iných mojich terénnych výskumov rád zúčastňoval na pravidelných vedeckých komisiách nielen v Radzovciach, ale aj na ďalších skúmaných archeologických náleziskách v Novohrade a Gemeri (Furmánek 1990b; Furmánek – Marková 2008; Furmánek – Tóthová 1984; Poláková – Furmánek – Kaczarová 2017); napríklad Pinciná (obr. 6) alebo Včelince (obr. 7). Pre mňa to vždy býval nezabudnuteľný zážitok a pre miestnych obyvateľov zážitok ešte väčší. Videli totiž človeka, o ktorom im s obdivom rozprávali rodičia a určite aj starí rodičia.

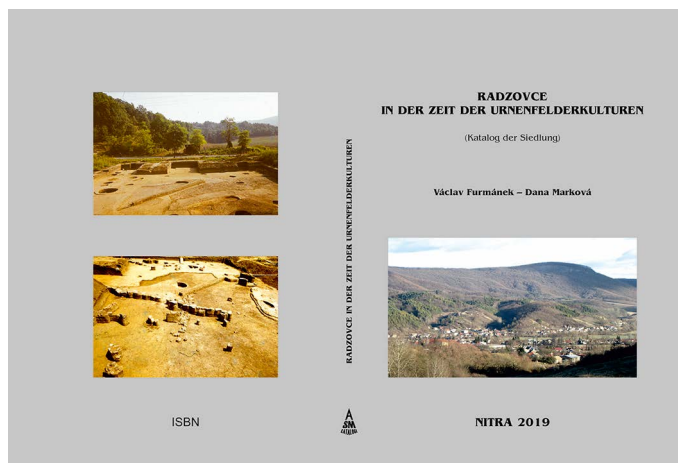

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 3: Radzovce, okres Lučenec. Prebal katalógu zo žiarového pohrebiska (Foto: Mária Kunová). – Radzovce, district of Lučenec. Book jacket of the burial site catalogue (Photo: Mária Kunová).

Obr. 4: Radzovce, okres Lučenec. Prebal katalógu zo súdliska (Foto: Mária Kunová). – Radzovce, district of Lučenec. Book jacket of the settlement site catalogue (Photo: Mária Kunová).

Obr. 5: Radzovce, okres Lučenec. Prebal monografie Jozefa Ďuriša (Foto: Mária Kunová). –
Radzovce, district of Lučenec. Book jacket of Jozef Ďuriš's book (Photo: Mária Kunová).

Obr. 6: Pinciná, okres Lučenec. Komisia na výskume v roku 1982. Zľava: Anton Točík, Gabriel Krúdy, vedúci výskumu Václav Furmánek, Vojtech Budinský -Krička a starší syn vedúceho výskumu Václav (Foto: Iveta Kaczarová, rod. Tóthová). –
Pinciná, district of Lučenec. Excavation commission in 1982. From the left: Anton Točík, Gabriel Krúdy, head of excavation Václav Furmánek, Vojtech Budinský -Krička and the older son of head of excavation Václav (Photo: Iveta Kaczarová, née Tóthová).

Obr. 7: Včelince, okres Rimavská Sobota. Komisia na výskume v roku 1986. Zdola: vtedajší riaditeľ Gemersko-malobontského múzea v Rimavskej Sobote Jaroslav Svoreň, Jozef Vladár, Anton Točík a Vojtech Budinský-Krička (Foto: Václav Furmánek). – Včelince, district of Rimavská Sobota. Excavation commission in 1986. From down: the former director of the Museum of Rimavská Sobota Jaroslav Svoreň, Jozef Vladár, Anton Točík and Vojtech Budinský-Krička (Photo: Václav Furmánek).

Dovolil by som si pripomenúť ešte jednu nezabudnuteľnú situáciu s pánom profesorom. Za Slovenského štátu bol pán profesor činný nielen na univerzite v Bratislave, kde bol 10. novembra 1941 vymenovaný za mimoriadneho profesora, ale bol aj riaditeľom Štátneho archeologického a konzervátorského ústavu pri Slovenskom národnom múzeu (SNM) a kustódom archeologických zbierok SNM v Martine (Čaplovič 1999, s. 20). Z titulu týchto funkcií sa k nemu dostala informácia, že v malej, malebnej gemerskej obci Kyjatice v okrese Rimavská Sobota sa vyorávajú kamenné platne, črepy, prepálené ľudské kosti a sporadicky aj žiarom poškodené bronzové predmety. Pán profesor pochopiteľne ihneď usúdil, že v katastri tejto podhorskej obce sa narušuje ďalšie doteraz neznáme žiarové pohrebisko z doby poľnohospodárskych poľí. Neváhal a spolu so svojim technikom pánom Viktorom Šemerom sa vydali do Kyjatíc. Neskoro popoludní vystúpili na železničnej stanici v Rimavskom Brezove a pýtali sa, ako sa dostať do Kyjatíc. Ukázali im lesnú komunikáciu, po ktorej chodili iba vozy ťahané koňmi, alebo sa chodilo peši. Vydali sa teda do kopca na asi päť kilometrovú túru. Dorazili do Kyjatíc, a keďže už bol podvečer, ubytovali sa u jedného gazdu. Aké však bolo ich prekvapenie ráno. Boli surovo prebudení žandármami a pre istotu ihneď dostali putá. Tú noc totiž ktosi vykradol obchod a hostinec v Rimavskom Brezove a keď žandári vlámanie začali vyšetrovať, bolo im povedané, že sa deň predtým po obci potulovali dvaja neznámi muži

a pýtali sa na cestu do Kyjatíc. Táto situácia sa však rýchlo vysvetlila a obaja podozriví muži boli s ospravedlnením oslobodení. Pán profesor si potom pohrebisko v polohe Pod Hájom prezrel a bezodkladne zahájil záchranný archeologický výskum. V roku 1941 sa preskúmala menšia časť tohto pohrebiska – 52 žiarových hrobov (Furmánek, 1986). Koncom roku 1982 ma pán profesor znova oslovil, či by som nechcel aj toto pohrebisko doskúmať. Pochopiteľne, že som súhlasil. Jedného teplého jarného dňa roku 1983 sme ústavným osobným autom vyrazili do Kyjatíc. Pán profesor vedľa vodiča, ja vzadu. Zastali sme v Kyjaticiach pred obchodom, kde traja čerství dôchodcovia sedeli na lavičke a popíjali fľaškové pivo. Pán profesor otvoril okienko auta a zdvorilo sa opýtal: „*Prepytujem pekne, páni, ale za Slovenského štátu sa tu robil archeologický výskum, viete také tie vykopávky, a už si presne nepamätám, ako sa tam dostať.*“ Jeden z mužov povedal: „*Áno, áno, ako mladý som tam robil. Vtedy to viedol taký starý profesor. Určite už dávno zomrel, nech je mu zem slovenská ľabká.*“ Budinský, stále v aute, zreteľne, nahlas a pomaly povedal: „*Ja som ten profesor!*“ Dedko, ešte sediac, odvetil: „*Pánko, čo to tárate také nezmysly, ten starý profesor* (a to mal vtedy 38 rokov, keď skúmal Kyjatice) *je už dávno na pravde Božej.*“ Budinský vystúpil z auta, postavil sa v celej svojej výške pred tohto maličkého, zrobeného muža, prstom ho pichol do prs a povedal: „*A ty si Voliar.*“ Muž sa postavil, vyzeral, akoby pred ním stálo zjavenie, a trasľavým hlasom povedal: „*Áno, áno pán profesor, prepáčte, prepáčte, pán profesor, áno, ja som Voliar.*“

Ostatný výskum tohto žiarového pohrebiska sa realizoval v rokoch 1983–1985 (Furmánek 1986). Pohrebisko sa podarilo preskúmať celé (obr. 8). Našlo sa tu, spolu s hrobmi, ktoré preskúmal pán profesor, 192 hrobových nálezových celkov.

Do odbornej archeologickej terminológie sa presadil pojem odvodený z názvu obce Kyjatice. Pomenovanie kyjatický typ prvý raz použil významný český archeológ Jan Filip (Filip, 1948, s. 204). Postupne sa k týmto pamiatkam priradňovali ďalšie podobné lokality a nálezy. To umožnilo Jozefovi Paulíkovi kodifikovať samostatnú časopriestorovú entitu – kyjatickú kultúru (Paulík, 1962). Tento termín sa doteraz bežne používa v celej európskej archeologickej literatúre z doby popolnicových polí (Furmánek, 2015). Je potešiteľné, že všetky zachované kremačné zvyšky z hrobov na lokalite Kyjatice boli po antropologickej stránke analyzované a vyhodnotené (Pavelková 2012).

Obr. 8: Kyjatice, okres Rimavská Sobota.
Terénny zúber z výskumu žiarového pobrežiska
(Foto: Václav Furmánek). –
Kyjatice, district of Rimavská Sobota. Field photo from
the excavation of burial site (Photo: Václav Furmánek).

V poslednej výskumnej sezóne, v roku 1985, sa vďaka spolupráci s JRD Partizán Kraskovo, Lesným závodom Hnúšťa a predovšetkým vďaka účinnej a priateľskej spolupráci s vtedajším riaditeľom Oblastného strediska pamiatkovej starostlivosti v Lučenci pánom PhDr. Gabrielom Krúdym navrhol a vybudoval (obr. 9) Pamätník kyjatickej kultúry (Furmánek, 1989). Otvorenia pamätníku sa okrem iných zúčastnil aj pán profesor Vojtech Budinský-Krička (obr. 10). Bol očividne dojatý. Potom prišiel za mnou a pošepkal mi, či by po svojej smrti mohol byť jeho popol uložený do skrinkového hrobu pod kamennou mohylou v amfore kyjatickej kultúry na lokalite v Kyjaticiach. Toto želanie som, žiaľ, nebol schopný splniť.

Česť jeho pamiatke!

Pod'akovanie

Vznik tejto práce bol podporovaný Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0441 a projektom VEGA *Slovensko v dobe bronzovej – križovatka súvekých európskych civilizácií* (VEGA č. 2/0091/16).

Obr. 9: Kyjatice, okres Rimavská Sobota. Budovanie pamätníka kyjatickej kultúry (Foto: Václav Furmánek). – Kyjatice, district of Rimavská Sobota. Building of the Kyjatice culture monument (Photo: Václav Furmánek).

Obr. 10: Kyjatice, okres Rimavská Sobota. Vojtech Budinský-Krička na otváraní pamätníka kyjatickej kultúry (Foto: Václav Furmánek). – Kyjatice, district of Rimavská Sobota. Vojtech Budinský-Krička during opening of the Kyjatice culture monument (Photo: Václav Furmánek).

Literatúra

- AMBROS, Cyril (1982). *Radzovce-Monosá. Archeozoologický posudok*. Výskumná správa Archeologického ústavu SAV, č. 10 184/82. Nitra.
- AMBROS, Cyril (1986). *Radzovce-Monosá. Výskumná správa archeozoologická*. Sídliisko pilinskej a kyjatickej kultúry. Výskum dr. V. Furmánek. Archív Archeologického ústavu SAV, č. 11 684/86. Nitra.
- BARTA, Peter (2001). Absolute Dating of the Bronze Age in Slovakia: State of Research. In *ANODOS*, roč. 1, s. 11–25.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1947). Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In *Slovenské dejiny 1*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, s. 68–103.
- ČAPLOVIČ, Dušan (1999). Život a dielo Vojtecha Budinského-Kričku, nestora slovenskej archeológie. In KUZMOVÁ, Klára, ed. *Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Nitra : Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, s. 9–38.
- DOLEJŠOVÁ, Jana (1986). *Radzovce. Palynologická výskumná správa*. Archív Archeologického ústavu SAV, č. 11 706/86. Nitra.
- ĎURIŠ, Jozef (2018). *Radzovce v období popolnicových polí. Architektonická rekonštrukcia stavieb na základe analýzy mazanice*. Nitra : AÚ SAV.
- EISNER, Jan (1933). *Slovensko v pravéku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova.
- FILIP, Jan (1948). *Pravěké Československo*. Praha : Společnost československých prehistoriků.
- FURMÁNEK, Václav (1986). Kyjatice – eponymní lokalita kyjatické kultury. In *Slovenská archeológia*, roč. 34, s. 319–330.
- FURMÁNEK, Václav (1989). Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In *Pamiatky a príroda*, roč. 20, s. 16–17.
- FURMÁNEK, Václav (1990a). *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Bratislava : Veda.
- FURMÁNEK, Václav (1990b). Archeologické pamätníky v Kyjaticiach a Pincinej. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, roč. 26, s. 369–373.
- FURMÁNEK, Václav (2010). *Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí*. Nitra : AÚ SAV.
- FURMÁNEK, Václav (2015). Kyjatická kultúra. In FURMÁNEK, Václav, ed. *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra : AÚ SAV, s. 189–191.

- FURMÁNEK, Václav (2016). Päťdesiat rokov archeologického výskumu praveku a včasnej doby dejinnej v Gemeri-Malohonte a Novohrade. In *Stretnutie priateľov regionálnej histórie*. Hradište : PreHradište, s. 10–19
- FURMÁNEK, Václav – CENGEL, Peter – MIHOK, Ľudovít (1982). Doklady kovolejárstva neželezných kovov v Radzovciach. In *Archeologické rozhledy*, roč. 34, 1982, s. 204–207.
- FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára (2008). *Včelince. Archív dávnej minulosti*. Nitra : AÚ SAV.
- FURMÁNEK, Václav – MITÁŠ, Vladimír – BUDA VÁRY, Vojtech (2016). *Radzovce in der Zeit der Urnenfelder-kulturen*. Nitra : AÚ SAV.
- FURMÁNEK, Václav – STLOUKAL, Milan (1985). Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. In *Slovenská archeológia*, roč. 33, 1985, s. 137–152.
- FURMÁNEK, Václav – STLOUKAL, Milan (1986). Einige Ergebnisse der archäologische-anthropologische Untersuchungen des Gräberfeldes in Radzovce. In *Veröffentlichungen des Museums Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, roč. 20, 1986, s. 143–149.
- FURMÁNEK, Václav – TÓTHOVÁ, Iveta (1984). Závěrečná sezóna výzkumu v Pinciné. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1983*, s. 80–81.
- GAJDOŠ, Vojtech (1975). *Geofyzikálny posudok z lokality Radzovce-Monosza, okr. Lučenec*. Nálezová správa Archeologického ústavu SAV, č. 7238/75. Nitra.
- HAJNALOVÁ, Eva (1978). Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a včasnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte. In *Archeologické rozhledy*, roč. 30, 1978, s. 123–132.
- KRUTSKÝ, Norbert (1984). *Archeometalurgické analýzy z Radzovcú* (nepublikovaný rukopis). Dubí u Teplic.
- MIHOK, Ľudovít – CENGEL, Peter – FURMÁNEK, Václav (1981). Príspevok k štúdiu odlievania medených zliatin v dobe bronzovej na území Slovenska. In *Slévárenství*, roč. 29, 1981, s. 500–502.
- ORLICKÝ, Oto – TIRPÁK, Ján (1984). Aplikácia archeomagnetizmu na riešení archeologických úloh lokalít Cífer, Radzovce a Chotín. In *Acta Inerdisciplinaria Archaeologica*, roč. 3, s. 318–331.
- PAULÍK, Jozef (1962). Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. In *Sborník Československé Společnosti Archeologické*, roč. 2, s. 113–136.
- PAVELKOVÁ, Jaroslava (2012). Antropologicko-demografická analýza žárových hrobů kyjatické kultury z Kyjatic, okres Rimavská Sobota. In KUJOVSKÝ, Rudolf – MITÁŠ, Vladimír, ed. *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k 70. narodeninám*. Nitra : AÚ SAV, s. 293–296.

I. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

- PAVELKOVÁ, Jaroslava (2016). Antropologicko-demografické vyhodnotenie žiarových hrobov juhovýchodných popolnicových polí zo Slovenska. In *Stretnutie priateľov regionálnej histórie*. Hradište : PreHradište, s. 16–20.
- PAVELKOVÁ, Jaroslava – FURMÁNEK, Václav (2016). Demografická analýza kultúr popolnicových polí na Slovensku. In *Przegląd archeologiczny*, roč. 64, s. 97–110.
- PAVELKOVÁ, Jaroslava – FURMÁNEK, Václav (2018). Demografie popolnicových polí na Slovensku. Pohľad antropologie a archeologie. In *Památky archeologické*, roč. 109, s. 97–126.
- POLÁKOVÁ, Zuzana – FURMÁNEK, Václav – KACZAROVÁ, Iveta (2017). Zaniknutý románsky kostol s cintorínom v Pincinej. In ŠESTÁK, Michal, ed. *Zborník zo stretnutia priateľov regionálnej histórie*, roč. 3, 25. november 2017. Hradište : Priatelia histórie Novohradu – PreHradište, s. 116–127.
- STLOUKAL, Milan – FURMÁNEK, Václav (1982). *Antropologický rozbor žiarových hrobov piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo*. Nitra : AÚ SAV.

Dr. h. c. prof. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

nraufurm@savba.sk

Archeologický ústav SAV Nitra

Akademická 2

949 21 Nitra

KAREL ABSOLON A JEHO PŮSOBENÍ NA ÚZEMÍ SLOVENSKA¹

Petr Kostrhun

Abstract

Based on the processing of the archival documents, the text follows the activity of Karel Absolon in the fields of archaeology and speleology on the territory of Slovakia. In the interwar period, Absolon was one of the conspicuous icons of archaeological and speleological research with distinct international renown in Czechoslovakia. Slovak territory was more or less not included into his projects and he influenced the research here in rather a mediated way. After 1945, his interest in Slovak localities increased significantly; in 1946 he conducted archaeological researches on Palaeolithic localities in Moravany nad Váhom, organized a prolongation of Harmanecká (Harmanec) Cave and seriously endeavoured to take a professorial post at the university in Bratislava. The initial enthusiastic acceptance in Slovakia was soon replaced by bilateral disillusionment.

Keywords

History of Archaeology – History of Speleology – Slovakia – Karel Absolon

Abstrakt

Text na základě zpracování archivních dokumentů sleduje činnost Karla Absolona na poli archeologie a speleologie na území Slovenska. V meziválečném období Absolon představoval v Československu jednu z ikon archeologického a speleologického výzkumu se značným mezinárodním renomé. Slovenské území do svých projektů víceméně nezařazoval a výzkum zde ovlivňoval spíše zprostředkovaně. Po roce 1945 jeho zájem o slovenské lokality výrazně vzrostl, v roce 1946 prováděl archeologické výzkumy na paleolitických lokalitách v Moravanech nad Váhom, organizoval prolongaci Harmanecké jeskyně a vážně usiloval o profesorské místo na bratislavské univerzitě. Počáteční nadšené přijetí na Slovensku záhy vystřídala oboustranná deziluze.

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

Klíčová slova

Historie archeologie – historie speleologie – Slovensko – Karel Absolon

Úvodem

Textů věnovaných Karlu Absolonovi (1877–1960), významnému meziválečnému badateli v oborech archeologie, speleologie a entomologie, budovateli mezinárodně propagovaného brněnského muzea Anthropos, objeviteli Věstonické venuše a dalších moravských ikonických paleolitických lokalit, byla v poslední době věnována na různých místech již větší pozornost. Zdůrazňovány při tom byly nejen Absolonovy badatelské úspěchy a výjimečná schopnost své objevy medializovat. Jeho specifický přístup ke studovaným tématům byl také podroben kritickému zhodnocení. Nové poznatky byly rovněž publikovány k Absolonově činnosti v období druhé světové války, která se stala vzorovým příkladem spletitých osudů české a německé archeologie, jejíž rozdílné směřování se v době po německé okupaci zdatelně projevovalo (srov. Kostrhun, 2003; Kostrhun, 2009; Kostrhun, 2013; Kostrhun, 2014; Kostrhun, 2015a; Kostrhun, 2015b; Kostrhun, 2018a; Kostrhun, 2018b; Kostrhun – Čeladín, 2016; Kostrhun – Oliva, 2010; Oliva, 2014; Oliva, 2015; Oliva – Kostrhun, 2019; Zajíček – Oliva – Kostrhun, 2020 vše s odkazy na další rozšiřující literaturu).

V rámci hodnocení osobnosti Karla Absolona byla jeho osudům v době po druhé světové válce věnována jen malá pozornost. Toto období samozřejmě také pro mezinárodně známého badatele znamenalo dobu intenzivních změn a zvrátů. V případě Karla Absolona spjatých právě s jeho pokusy o odborné i společenské zakotvení na Slovensku.

Karel Absolon byl ještě před obsazením zbylých území Československa novým německým vedením muzea zbaven svého místa a to v době tzv. Druhé republiky, když byl k prvnímu lednu 1939 penzionován, byť byl nadále pověřen organizací a vědeckou správou muzea Anthropos, které vybudoval v roce 1928 na brněnském výstavišti. Ve volném propojení s Moravským zemským muzeem Absolon zůstal i po německé okupaci 15. března 1939. Účastnil se, i když nikoli přímo inicioval, poslední instalace expozice Anthroposu, která byla (již ideologicky patřičně upravena) otevřena 6. května 1939. S německou správou muzea pak Absolon komunikoval až do období změn, spojených s represí nejen českého kulturního života, po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha 4. června 1942.

Spolu s vedením muzea usiloval, podobně jako v době První republiky, o vybudování vědeckého ústavu, který by se v kontextu střední Evropy věnoval studiu počátků paleolitického osídlení a vzniku lidské kultury. O Absolonově nepřehlédnutelném společenském postavení svědčí dochovaná komunikace (k Absolonovi kritická) brněnských německých představitelů politického a kulturního života adresovaná do nejvyšších pater SS Heinricha Himmlera. Ale také například Absolonem iniciovaná úspěšná premiéra celovečerního filmu *Tajemství Macochy*, která proběhla v pražské Lucerně již po heydrichiádě se silným českým akcentem, který české publikum k nevoli Němců dobře vnímalo (Kostrhun – Čeladín, 2016; Oliva – Kostrhun, 2019). Nicméně v druhé polovině roku 1942 byla nakonec také veřejná činnost Karla Absolona nuceně utlumena.

Konec druhé světové války, kterou nejbližší Absolonova rodina našťastí přežila bez ztrát na životech či zdraví, si po stránce vědecké a materiální vyžádala velké oběti. Především v květnu 1945 došlo k fatálnímu požáru zámku v Mikulově na jižní Moravě, kam byla před tím shromážděna většina jedinečných paleolitických a paleontologických sbírek moravského paleolitu, získávaná od poloviny 19. století, společně s nálezy z Absolonových vykopávek v Dolních Věstonicích, Předmostí u Přerova a dalších míst. Tyto sbírky byly pro světovou archeologii nenávratně zničeny (včetně například již nikdy ve světovém měřítku neopakovaného "hromadného" hrobu lovců mamutů z Předmostí u Přerova). Expozice Anthropos na brněnském výstavišti byla zničena osvobozující Rudou armádou a rozkradena brněnskými občany. Byť prof. Absolona na rohu ulic Koliště a Bratislavské v Brně byl zasažen při bombardování a s tím zničeny i sbírky a část knihovny uchovávané v jeho domově. Absolonova rodina se pak přestěhovala do jiného bytu na Všetíčkově ulici v dnešní Masarykově čtvrti v Brně (obr. 1.).

Po osvobození byla Absolonovi navracena část knihovny, fotoarchív a dokumentace, zabavená za války Němci v Moravském zemském muzeu. Před tím se však Absolon musel podrobit tzv. šetření o národní cti. Soudní spis není k dispozici a celou záležitost lze rekonstruovat jen ze zpráv z dobových novin a zejména pak z dochovaného spisu obhajoby, datovaného dnem 27. dubna 1946. Proces vyvolal Absolonův někdejší nadřízený na zemském úřadu, historik a spisovatel František Loubal (1893–1950), který se vrátil z koncentračního tábora Buchenwald. Obvinění z dnešního pohledu vnímáme jako vykonstruované (šlo o neuvážené, byť pro Absolona zřejmě typické, jadrné a kritické vyjádření o českých prezidentech pronesené ve dnech uzavření mnichovské dohody). Spor skončil kuriózním způsobem, připomínajícím

Obr. 1: Na rodinné fotografii je zachycen Karel Absolon (1877–1960) s manželkou Valerií (1895–1988) a dětmi Valerií (1922–2005) a Karlem Bedřichem (1926–2009) v roce 1946 před domem na Všetíčkově ulici v Brně, tedy v roce, kdy byly Absolonovy snahy započít se do výzkumu na Slovensku nejintenzivnější.

Archiv Ústavu Anthropos MZM. – Karel Absolon (1877–1960) with his wife Valerie (1895–1988) and children Valerie (1922–2005) and Karel Bedřich (1926–2009) is captured in a family photograph in 1946 in front of the house in Všetíčková Street in Brno, thus in the year when Absolon's efforts to join the research in Slovakia were the most intensive.

Archive of Anthropos Institute of the MM.

dnešní poměry. Z brněnského Národního výboru byly spisy na žádost náměstka předsedy vlády Jaroslava Stránského (1884–1973), Absolonova příbuzného, zaslány do Prahy, kde si je vyžádal Stránský tajemník, načež pak byly neznámo jak ztraceny (Oliva, 2007). Tato událost je zde zmiňována především proto, že sehrála důležitou roli jak v Absolonových snahách etablovat se v akademických strukturách v Bratislavě, tak také na poli speleologického a archeologického výzkumu na Slovensku, jímž je věnován tento příspěvek.

Absolon se po těchto peripetiích soustředil především na složitá jednání o navrácení jeho majetku, uloženého v prostorách muzea. I když výsledek tohoto vyjednávání byl pro Absolona pozitivní, dveře do Moravského zemského muzea mu již zůstaly uzavřeny, stejně jako vyhlídky na pokračování akademické dráhy v Praze. Postoj ke Karlu Absolonovi se zradikalizoval také v roce 1948 po „únorovém vítězství pracujícího lidu“. Absolon se však nadále v prostorách svého bytu věnoval zpracování svých odborných témat – publikování rozsáhlých monografií o Býčí skále a Dolních Věstonicích, usiloval o dokončení rozsáhlých souborných prací věnovaných Moravskému krasu a balkánskému Dinárskému krasu do tisku,

jichž se však již nedočkal (cf. Absolon, 1970). Karel Absolon navázal také kontakt s mladou nastupující vědeckou generací, která po válce postavila základy moravské kvartérní geologie, paleontologie a archeologie (Jan Jelínek, Karel Valoch, Rudolf Musil). Velmi populární byly u veřejnosti Absolonovy přednášky doprovázené krásnými kolorovanými diapozitivy a především jeho charismatickým přednesem a vystupováním. Ve snaze zůstat v kontaktu se svými vědními obory zůstal v Brně Absolon i přes zhoubnou a vleklou chorobu, které podlehl 6. října 1960 v brněnské nemocnici na Žlutém kopci, kterou založil a vybudoval jeho bratranec Jaroslav Bakeš (1871–1930). Místo posledního odpočinku našel na čestném pohřebišti brněnského Ústředního hřbitova.

V období meziválečného Československa

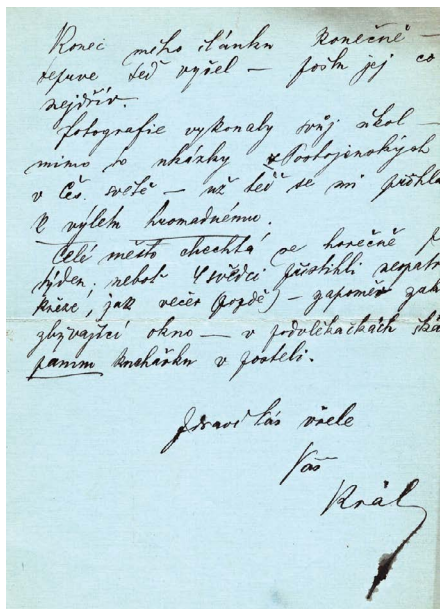
Absolonův zájem o území Slovenska vyvrcholil až po druhé světové válce. Tato skutečnost je vlastně svým způsobem zvláštní, uvážíme-li rozsáhlé Absolonovy aktivity v tématech a oblastech všude, kde to jen bylo možné. Počáteční Absolonovo odborné zaujetí jeskynním hmyzem, díky němuž poprvé pronikal na mezinárodní vědecké fórum, záhy, ještě při jeho studiích na Universitě Karlově, vystředalo efektnější zaměření na speleologický výzkum do té doby neznámých jeskynních prostor v Moravském krasu, především v okolí propasti Macocha. Výzkum zde prováděl od počátku 20. století se svými druhy jak z univerzity, tak z brněnského kulturního prostředí (Kostrhun, 2018a). Na tyto aktivity v letech 1908–1922 navázal rozsáhlým průzkumem jeskynních systémů Dinárského pohoří v severozápadním území Balkánského poloostrova. Po první světové válce Absolon rozšířil své aktivity na pole archeologie včetně archeologického výzkumu jeskyní, s kterýmžto tématem absolvoval desítky studijních cest zejména do zemí západní Evropy, ale také severní Afriky. Při tom všem slovenské krasové území nechal jakoby nepovšimnuto. Ze studia rozsáhlé Absolonovy pozůstalosti, především korespondence čítající bezmála 14 tisíc doručených dopisů, však lze konstatovat, že tomu tak nebylo úplně.

Výraznou a snad můžeme říci i kontroverzní osobností, která v meziválečném období zasáhla do výzkumu slovenských jeskyní, byl Absolonův vrstevník a objevitel dnes na Slovensku populárních Demänovských jeskyní, Alois Král (1877–1972; Zacpal, 2018; obr. 2). Ten v roce 1898 v Brně absolvoval učitelský ústav, aby v roce 1902 na delší dobu zakotvil coby učitel v Uherském Brodě na východní Moravě. Král však od počátku projevoval velký zájem o speleologický výzkum a to jej také

Obr. 2: Alois Král (1877–1972), objevitel Demänovských jeskyní, byl hlavním informátorem Karla Absolona o výzkumu slovenských jeskyní v meziválečném období. Na snímku Alois Král druhý zleva, uprostřed Olga Těsnohládková (1894–1928), vpravo od ní spisovatel Rudolf Těsnohládek (1882–1928). Demänovská dolina v Nízkých Tatrách, polovina 20. let 20. století. Archiv Oddělení dějin literatury MZM. – Alois Král (1877–1972), discoverer of the Demänovské Caves, was the chief informant of Karel Absolon on the research of Slovak caves in the interwar period. In the photograph, Alois Král second from the left, centre Olga Těsnohládková (1894–1928), to her right, the writer Rudolf Těsnohládek (1882–1928). Demänovská Valley in the Low Tatras, mid-1920s. Archive of the Department of the History of Literature of the MM.

v roce 1905 přivedlo k účasti na třetí expedici Karla Absolona na dno Macochy (Kostrhun, 2007). Od této doby zůstával s Absolonem ve velmi úzkém spojení, o čemž svědčí bohatá dochovaná korespondence (jen v Absolonově pozůstalosti se jedná o 254 dopisů z let 1905–1938). Alois Král v ní jednoznačně vystupuje jako velký Absolonův obdivovatel a jeho vděčný žák, místy až kuriózním způsobem (obr. 3). Korespondence nepostrádá z Královy pozice značné důvěrnosti, přičemž Absolonovy odpovědi jsou vesměs z pozice rádce, ba někdy až karatele. Tematicky se však vždy vrací ke speleologické tematice a možnosti Králova uplatnění při Absolonových výzkumech, což se mu z části díky jeho učitelským povinnostem, tíživé finanční situaci, z části zřejmě ne příliš vřelým zájmem Karla Absolona, nedařilo. Z korespondence je také patrné, že Alois Král poprvé navštívil slovenské jeskyně v roce 1912, první Králův popis jemu osudné Demänovské jeskyně pak Absolon obdržel v dopise 17. března 1913. Můžeme říci, že Absolonova osobnost od této doby prostřednic-

Obr. 3: Alois Král vedl s Karlem Absolonem bohatou korespondenci, v níž jej informoval o všech detailech své speleologické činnosti. Nevyhýbal se však ani osobním tématům a někdy kuriózním postřehům. V dopise z roku 1912, zasláném z Uherského Brodu, kde působil jako učitel, Král Absolonovi v závěru dopisu například píše: „Celé město chechtá se konečně po týden; neboť 4 svědci přistihli neopatrného kněze, jak večer (pozdě) – zapomněv zaklopit zbyvajících okno – v podlékačkách škádlil pannu kuchařku v posteli.“ Archiv Ústavu Anthropos MZM. – Alois Král carried on a rich correspondence with Karel Absolon, in which he informed him on all the details of his speleological activity, but he did not avoid even personal topics and sometimes curious observations. In a letter from 1912, addressed from Uherský Brod, where he served as a teacher, Král, for instance, at the end of the letter writes to Absolon: “The whole city has finally been chuckling for a week; because 4 witnesses found a careless priest how in the evening (late) – forgot to close the remaining window – in their underwear he was bantering with the virgin cook in bed.” Archive of Anthropos Institute of the MM.

tím Aloise Krále začala z pozadí ovlivňovat speleologický výzkum na Slovensku. Veškeré plány byly pochopitelně přerušeny útrapami, které přinesla první světová válka, jež zejména na životní poměry Aloise Krále doléhala zvláště tíživě.

Po konci Velké války Alois Král, kterému se nepodařilo naplnit své přání najít učitelské místo v Brně, aby byl co nejbližší milovanému Moravskému krasu, k čemuž se domáhal pomoci a vlivu Karla Absolona, vyslyšel pobídky ke službě na Slovensku s příslibem dvojnásobného učitelského platu. Na počátku roku 1919 se tedy Alois Král přestěhoval do Liptovského Sv. Mikuláše, kde začal působit jako učitel ve Státní lidové škole. Již od počátku Král v korespondenci plánoval společný výzkum Demänovské jeskyně, když Absolona žádal jednak o jeho návštěvu na Slovensku a zejména pak o poskytnutí odborné záštity. Karel Absolon reagoval neutrálně a se zpožděním. Alois Král byl navíc nucen plány přerušit ze zdravotních důvodů, v roce 1920 trávil čas léčbou v Piešťanech, kde se mj. věnoval také přednáško-

vé činnosti o speleologii. Zásadní okamžik přišel o letních prázdninách 1921, kdy za výrazného sucha, a tedy nízké hladiny říčky Lúčanky, protékající jeskynním systémem, došlo 3. srpna k objevu Velkého dómu Demänovské jeskyně. Učiněný objev vyvolal patřičnou pozornost, ale také nutnost jeskyni zabezpečit a vytvořit další plán jejího využití, který od počátku počítal s jejím co nejrychlejším zpřístupněním veřejnosti. V této věci se aktivně zasazoval Králův přítel, známý český spisovatel a reportér *Lidových novin* Rudolf Těsnohlídek a také architekt Dušan Jurkovič. Král opakovaně žádal Absolona o návštěvu, pomoc a radu v managementu zpřístupnění jeskyní, morální podporu a další pokyny, jak má na Slovensku postupovat. Nechybí dokonce i osobní žádost o finanční půjčku. Brněnský badatel však nereagoval nijak aktivně, snad s tušením budoucích organizačně kompetenčních problémů. Alois Král byl mezi tím v průběhu roku 1922 pověřen Státním úřadem na ochranu památek na Slovensku dozorem nad jeskyněmi v dolinách Demänovské a Svätajanské, později byl jmenován státním konzervátorem pro celé Slovensko ve věci zpřístupňování jeskyní. Do tohoto roku spadá také návštěva Leoše Janáčka, který byl nově objevenými jeskynními prostory okouzlen a fascinován jeskynní akustikou. V jeskyni spolu 7. srpna strávili na čtyři hodiny a Janáček později své dojmy vkládal do notových záznamů, které později použil ve fejetonech *Studánky* a *Všudybyl*. S Králem se pak setkali i s místními zpěvačkami, jejichž písně si skladatel zaznamenal. Janáčková skladba také zazněla při slavnostním zpřístupnění Demänovské jeskyně v roce 1924 (Procházková, 2006, s. 228–229; obr. 4 a 5).

Z úspěchu svého objevu se však Alois Král netěšil dlouho. Záhy se dostal do sporu s nově založeným Družstvem Demänovských jeskyní, který spočíval v nevyjasněných kompetencích nad řízením návštěvnického provozu a tedy především nad rozdělování výnosů ze vstupného. Spor vrcholil v roce 1928, kdy byl Alois Král proti své vůli penzionován a do jeskyní mu byl dokonce dočasně zamezen vstup. Bylo to současně v době, kdy byl v Brně na Výstavě soudobé kultury v Absolonově expozici pavilonu Člověk a jeho rod promítán propagační film o objevu jeskyní, vytvořený režisérem Josefem Lachmannem ve spolupráci s Aloisem Králem, který mohly vidět statisíce návštěvníků. Z druhé strany byl dokonce Karel Absolon Družstvem vybízen k akci a nápravě slovy, že „*Slovenský kras na Vás vlastně čeká*“. Absolonovi tato situace jistě připomínala nepříjemné konflikty a proces, který vedl již dříve v Moravském krasu s Akciovou společností Moravský kras z velmi podobných příčin (Kolář, 2003). Alois Král dlouhodobě usiloval o odškodné, přičemž místo pomoci se mu od svého učitele

Obr. 4: Členové Komise pro zveřejnění Demänovských jeskyní na návštěvě v Demänovské dolině 7. září 1922. Uprostřed Alois Král a Rudolf Těsnohlídek. Archiv Podboráckého muzea v Tišnově, požůstalost A. Krále. – The members of the Commission for Publication of the Demänovské Caves on a visit in Demänovská Valley on 7th September 1922. Centre: Alois Král and Rudolf Těsnohlídek. Archive of the Podborácké Museum in Tišnov, Legacy of A. Král.

Obr. 5: Budování přístupové silnice do Demänovské doliny, kde byly Demänovské jeskyně slavnostně otevřeny v roce 1924. Archiv Podboráckého muzea v Tišnově, požůstalost A. Krále. – Building an access road to Demänovská Valley, where the Demänovské Caves were ceremonially opened in 1924. Archive of the Podborácké Museum in Tišnov, Legacy of A. Král.

Absolona dostalo spíše pokárání kvůli jeho unáhlenosti a nezkušenosti. Zklamaný Král poté v roce 1932 Slovensko opustil a odstěhoval se do Tišnova, nedaleko Brna. To je také důvodem, proč pro historii objevu Demänovských jeskyní z tohoto období je nejvíce dokladů a archivních pramenů uloženo v Podhoráckém muzeu v Tišnově, kde je umístěna Králova pozůstalost, včetně korespondence s Karlem Absolonem a dalšími významnými osobnostmi (Zacpal, 2018).

Uvedený příklad spolupráce Karla Absolona s Aloisem Králem je zajímavý tím, že Absolon nepochybně se zájmem sledoval Královy aktivity, ale z pozice vyšší autority zřejmě pečlivě zvažoval svoji strategii zapojení se do speleologického průzkumu slovenských jeskyní. Z dochované korespondence s jinými aktéry plyne, že Absolon vážně uvažoval, že by se průzkumu Demänovských jeskyní ujal, ovšem až poté, co se uklidní poměry na Moravě, zjevně tedy jeho problémy, které přicházely se sporem s Akciovou společností Moravský kras. Zájem o slovenské jeskyně projevoval i jinými směry, když se později vážně informoval o výzkumu jeskynního hmyzu na Slovensku.² K průzkumu slovenských jeskyní se tedy z pragmatických důvodů stavěl prozatím značně rezervovaně. Jak uvidíme dále, tento postoj kontrastuje naopak s jeho překotnými snahami o průzkum Harmanecké jeskyně v období po druhé světové válce.

Z meziválečného období vzhledem ke sledování vztahu Karla Absolona ke Slovensku je třeba ještě zmínit Absolonovo přátelství s pozoruhodnou osobností pražského neurologa a psychiatra, malakozoologa, archeologa a filozofa přírodních věd Josefa Floriána Babora (1879–1951), který odešel v roce 1919 na Slovensko coby vojenský lékař v Košicích, Užhorodě a Trnavě. V letech 1923–1943 zastával pozici přednosty Ústavu všeobecné biologie lékařské fakulty bratislavské univerzity (v letech 1933–1934 byl děkanem lékařské fakulty). Od roku 1928 působil rovněž ve Slovenském vlastivedném muzeu v Bratislavě. Babor byl mimo jiné zaujatý malakozoologií, paleoantropologií a paleolitickou archeologií, které se věnoval i na území Slovenska a slovenské nálezy také publikoval (Zamarovce, Bojnice aj.; cf. Sklenář, 2005, s. 56–57 s dalšími biografickými odkazy). Problematika malakozoologie byla také u počátků přátelství Babora a Absolona, o čemž svědčí na 70 dochovaných dopisů adresovaných Karlu Absolonovi od roku 1909. Ve 30. letech Babora Absolon navštěvoval v Bratislavě. Naplnění jejich

² Dopis K. Absolona adresovaný Vladimíru Holečkovi do Bratislavy ze dne 14. prosince 1924. Dopis K. Absolona adresovaný prof. Fr. Millerovi do Žiliny ze dne 12. prosince 1935. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

známosti se však projevilo nejvíce po konci druhé světové války, když se Babor stal jedním z hlavních zastánců Absolonova působení jak v Bratislavě na univerzitě (v roce 1945 zajišťoval Absolonovi na Přírodovědecké fakultě přednášky), tak také při jeho poválečných výzkumech v Moravanech nad Váhom, o které se ostatně velmi zajímal již za války, když zde pod rouškou Das Ahnenerbe vykonával výzkum Lothar Zotz spolu s Giselou Freundovou a Annou Micko. Při Absolonových výzkumech v Moravanech Babor analyzoval nalezenou malakofaunu. Především se však velmi angažoval v plánovaném vydání monografického Absolonova zpracování Moravan, sledoval vznik rukopisu a apeloval na autora, ať s vydáváním díla neotálí. O tom, že Baborovi spolupráce s Absolonem v Moravanech přinášela různá úskalí, svědčí publikované vzpomínky, které se například týkají postojů obyvatel Moravan nad Váhom, kteří Babora kvůli jeho fyzickému vzhledu považovali za židovského lékaře, který mj. přišel do Moravan otrávit křesťanské děti (Bača, 2012; obr. 6).

Obr. 6: Jednu ze zásadních aktivit Karla Absolona na území Slovenska představoval jeho archeologický výzkum v Moravanech nad Váhom v roce 1946. Na fotografii Karel Absolon (vpravo) zachycen před vstupem na Kolonádni most v Piešťanech spolu s jeho podporovatelem Josefem Floriánem Baborem (uprostřed), 1946. Archiv Balneologického múzea Imricha Wintera v Piešťanech. – One of Karel Absolon's principal activities on the territory of Slovakia was his archaeological research in Moravany nad Váhom in 1946. In the photograph Karel Absolon (right) captured in front of the entrance to the Colonnade Bridge in Piešťany along with his supporter Josef Florián Babor (centre), 1946. Archive of the Balneological Museum of Imrich Winter in Piešťany.

Po druhé světové válce

Popsané stopy působení Karla Absolona na Slovensku v meziválečném období byly za druhé světové války zcela utlumeny. V archeologickém výzkumu na Slovensku dominovalo již zmíněné působení profesora pražské univerzity Lothara Ferdinanda Zotze (1899–1967) v Moravanech nad Váhom, s nímž se Absolon sice znal již od 30. let 20. století, ale na prohloubení zájmu o studium slovenského materiálu to prozatím nemělo žádný vliv. Absolon byl v této době nucen řešit své poměry v Brně, což bylo podrobně pojednáno na jiném místě (Oliva – Kostrhun, 2019). Zájem o působení na Slovensku u Absolona ovšem přichází velmi brzy po skončení války. Bylo to dáno jistě tím, jak bylo již naznačeno, že v Brně, kde se mezi válkami stal Absolon jeskyňářskou a archeologickou legendou, mu po válce mnoho perspektiv nezbyvalo. Nové poměry nyní již 68-letého Absolona s vyhlášenou, ale můžeme říci i kontroverzní pověstí, již nepotřebovaly. Byl to právě okamžik, kdy Absolon vytyčil možnost další odborné kariéry hned ve třech směrech v území, které před tím jinak z různých důvodů přehlížel. Hned v druhé polovině roku 1945 Absolon rozvíjel své aktivity na třech různých frontách, ve všech oblastech, v kterých vynikal i období meziválečného Československa, ve speleologii, archeologii a na univerzitní půdě.

V povědomí dějin archeologického oboru je nejnámější Absolonovo angažmá v pokračování výzkumu v Moravanech nad Váhom (Bača, 1988; Bača, 1989; Bača, 2012; Hromada, 2000, s. 22–23; Nerudová – Valoch, 2009). Je vsutku pozoruhodné, jak rychle byl Absolon po válce připraven na své působení na této lokalitě. O promyšlených plánech své činnosti, Absolonově typické naléhavosti, stěží realizovatelných grandiózních projektech a zdůrazňování výjimečnosti jeho práce výmluvně svědčí prepis dopisu pověřenci pro školství a osvětu Ladislavu Novomeskému (1904–1976, pověřenec v letech 1945–1950) ze dne 17. prosince 1945, zveřejněný v závěru textu.

Ve stejné době, v prosinci 1945, si Karel Absolon vyměnil několik dopisů se správcem piešťanského muzea a jeho prvním poválečným ředitelem Jánem Antošem (1891–1970; obr. 7), který jménem Piešťanskej muzeálnej spoločnosti Absolona k výzkumu vyzval spolu s Josefem Baborem a Jaroslavem Petrbockem, zřejmě kvůli tomu, aby výzkum obnovil pomocí známých autorit v oboru. Již koncem roku 1945 si Absolon vyžádal dostupné materiály získané a dochované z předešlých výzkumů v Moravanech (zasílaných do Brna například i poštou) a ihned rozpoznal množství „chyb“, kterých se jeho předchůdci dopustili. Jeho postoj lze ilustrovat slovy z jednoho dopisu J. Antošovi: „...*Mezitím jsem zpracoval obrazovně 170 typů*

*moravských artefaktů na 36 arších, tedy do této chvíle znám již 4x více typů, než rozpoznal Zotz, který po této stránce byl více nežli ignorantem. Myslím, že se přiblížím asi 250 typům, což vydá samo o sobě materiál pro znamenitou monografii. Do 1. 1. 1946 budu s mým rukopisem hotov...*³ Dodejme k tomu, že v této době budovaný velmi osobitý a složitý typologický systém Karla Absolona (cf. Absolon, 1942; Absolon, 1947) byl díky silným subjektivním aspektům v archeologii již prakticky nepoužitelný a zůstal spíše kuriozitou. Podobně tak nikdy za Absolonova života nedošlo k publikování rozsáhlých tabulí nálezů, které pro monografii připravoval. O tom, že velkolepá publikace, o kterou se bude zajímat celý odborný svět (slovy Karla Absolona se mělo jednat o jedno z největších paleolitických děl světové literatury s plánovanými 75 tabulemi s 2250 nakreslenými nálezy), je již těsně před dokončením, však Absolon s Antošem a dalšími korespondoval prakticky až do své smrti v roce 1960.⁴ Padesát připravených tabulí formátů A3 celkem s 861 kresbami silicitových artefaktů nakonec v roce 1959 Absolon prodal Moravskému zemskému muzeu, kde byly publikovány přesně o půl století později (Nerudová – Valoch, 2009; obr. 8).

Okolnosti, které bránily vydání Absolonovy knihy, byly různé. Vedle velkolepých představ o monumentalitě publikovaných knih, které se zjevně s Absolonovým věkem rovněž zvětšovaly a nesetkávaly se s ekonomickou realitou poválečného hospodářství, jistě knize nepřispěly názory na její odbornou kvalitu nastupující vědecké generace. Ačkoli Antoš usiloval o konečné vydání knihy v rozsáhlém dopise Absolonovi ještě 18. února 1960, bylo zřejmé, že se o její publikaci zasazoval již sám. Z dochovaných dopisů plyne, že jedna z důležitých osob, která připravovanou knihu kritizovala, byl například budoucí ředitel Archeologického ústavu SAV Anton Točík (1918–1994).⁵ Také postoj piešťanského muzea k Absolonovi se v průběhu nadcházejících let proměnil, o čemž svědčí korespondence z roku 1960, v níž je Absolon poměrně ostře žádán, ať konečně vrátí paleolitické sbírky, které si před tím do Brna odvezl v jednom kufru a batohu, neboť o nové zpracování v této době projevil zájem Juraj Bárta (1923–2005).⁶

3 Dopis Karla Absolona adresovaný J. Antošovi z 8. prosince 1945. Archiv Balneologického múzea v Piešťanech.

4 Dopisy Karla Absolona adresované J. Antošovi jsou dnes uloženy v archivu Balneologického múzea v Piešťanech. Za jejich zpřístupnění děkuji řediteli muzea PhDr. Vladimíru Krupovi.

5 „... Přichází na to, že na území ČSR význam našeho díla bagatelizuje jedině Točík!!! Upozornil mne [v dopise zmiňovaný předseda Sboru pověřenců], že kdyby jste to poslal na Slovensko, v SAV by to tento nešťastný Točík dostal do rukou. Točík co nevidět padne, ale my nebudeme ani den čekat!“ Dopis J. Antoše adresovaný K. Absolonovi ze dne 18. února 1960. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona. Dodejme, že v této době Absolonovi zbývalo necelých osm měsíců do konce života, které nutně trávil tížen bolestivou nemocí, především v intenzivní lékařské péči.

6 Dopis ředitelství Okresního múzea v Piešťanech adresovaný K. Absolonovi ze dne 25. června 1960. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

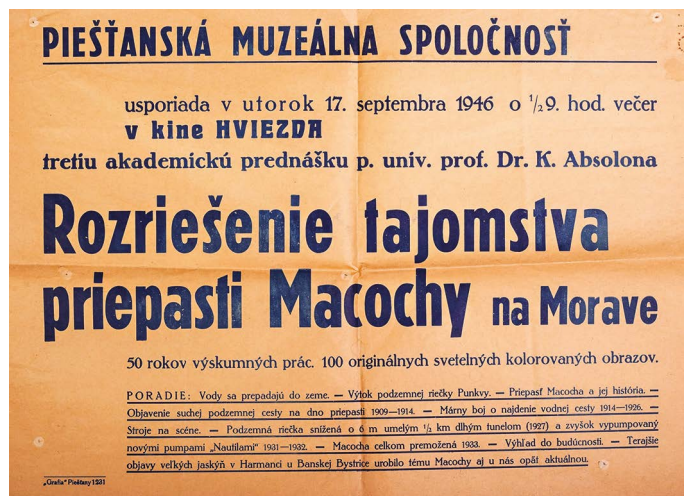
1. OSOBNOSTI ARCHEOLOGIE

Obr. 7: Hlavní oporou Karla Absolona v Piešťanech byl nový ředitel muzea Ján Antoš. Takto byl zachycen Absolonovým fotoaparátem v archeologické jeskynní lokalitě Čertova pec (severní vchod) v Inoveckém předhoří, deset kilometrů od Piešťan, 1946. Archiv Ústavu Anthropos MZM. – The main support of Karel Absolon in Piešťany was the new director of the museum Ján Antoš. He was captured in this way by Absolon's camera at the archaeological cave site of Čertova pec (Devil's Oven, north entrance) in the Inovec (Inoc) Foothills, ten kilometres from Piešťany, 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Obr. 8: Ukázka Absolonem připravených tabulí nakreslených paleolitických nálezů z Moravan nad Vábom formátu A3, určených pro zamýšlenou velkolepou publikaci, která však nebyla nikdy dokončena. Na kresbách se podílel mimo jiné i budoucí významný archeolog moravského paleolitu Bobuslav Klíma. Archiv Ústavu Anthropos MZM. – An example of the tables prepared by Absolon of the drawn Paleolithic finds from Moravany nad Vábom in A3 format, intended for the planned spectacular publication that was, however, never completed. Among others, Bobuslav Klíma, a future prominent archaeologist of the Moravian Palaeolithic, participated in the drawings. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Obr. 9 V roce 1946 se Karel Absolon pokoušel na Slovensku zapůsobit také veřejnými přednáškami. Cyklus přednášek věnovaných svým objevům zazněl proto také v Piešťanech. Rozměr plakátů 100 × 70 cm odpovídal velikosti Absolonových výzkumných záměrů na Slovensku po druhé světové válce. Archiv Ústavu Anthropos MZM. — In 1946 Karel Absolon tried to make an impression in Slovakia by means of public lectures. The series of lectures describing his discoveries were thus read in Piešťany, too. The size of posters 100 × 70 cm corresponded to the grandiosity of Absolon's research plans in Slovakia after World War II. Archive of Anthropos Institute of the MM

Pakliže záměr vydat monumentální monografii o Moravanech nad Váhom, založenou koneckonců na studiu dříve získaných materiálů, máme díky dochované korespondenci a připravených tabulek relativně zmapován, o vlastním výzkumu Karla Absolona toho víme podstatně méně. Půdu pro svoji aktivitu v Piešťanech Absolon připravoval již v lednu 1946, když se zde prezentoval přednáškou „Slovensko od východu na západ. Život a kultura diluviálních lovců mamutů s 100 světelnými obrazy dle vlastních snímků“, jak hlásaly reklamní plakáty zvoucí na přednášku (obr. 9). Vlastní archeologický výzkum probíhal v průběhu třech letních měsíců 1946 sondážemi v šesti polohách, které však dnes nelze přesně lokalizovat. S určitostí lze označit pouze dvě – Dlhá a Podkovic. Také samotný výzkum budil značné rozpaky. Lokality byly prý odkrývány za pomoci těžké techniky a není po něm dochována žádná dokumentace. Z korespondence s J. Baborem plyne, že Piešťanská muzeální společnost do výzkumu patrně investovala 20 000 Kč. Jednotliví dělníci přitom měli dostat mzdu 80 Kč na den s tím, že stravu si měli nosit z domova.⁷ Výsledky z Moravan Absolon krom dvou popularizačních textů nepublikoval (Absolon, 1946b; Absolon, 1947; obr. 10–13). O množství nálezů se dozvídáme spíše mimoděk v dochované

⁷ Dopis J. Babora adresovaný K. Absolonovi datovaný jako listopad 1945. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

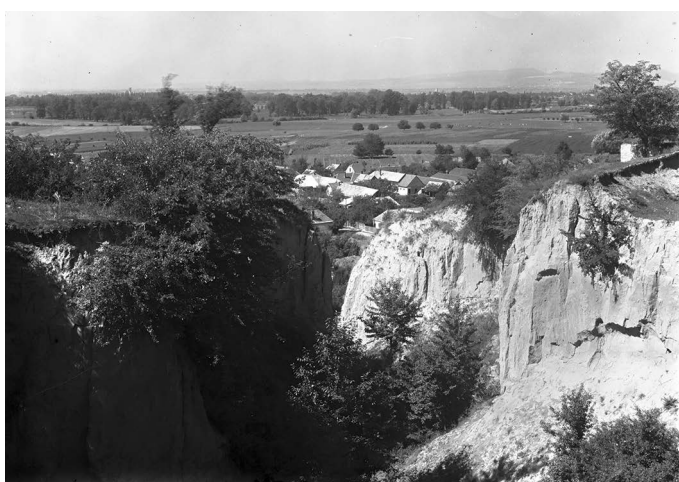
Obr. 10: Smutným faktem Absolonova působení v Moravanech nad Vábom je neexistující dokumentace jeho archeologických výzkumů. Také v Absolonově rozsáhlé fotografické pozůstalosti je z jeho působení na Slovensku v roce 1946 dochována pouze kolekce 35 fotografií, dokumentující především okolí Moravan nad Vábom. Pohled na Moravany s viditelnými sprašovými profily tzv. Hlbokého járku, 1946. Archiv Ústavu Anthropos MZM. –

It is a sad fact of Absolon's activity in Moravany nad Vábom that there is no documentation in existence of his archaeological researches. Only a collection of 35 photos, documenting mainly the vicinity of Moravany nad Vábom, has been preserved in Absolon's extensive photographic legacy from his work in Slovakia in 1946. A view of Moravany with visible loess profiles of the so-called Hlboký járok (Deep Stream from the Spring Runoffs). 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Obr. 11: Významná geologická a paleontologická sprašová lokalita Hlboký járok, jak ji v roce 1946 fotograficky dokumentoval Karel Absolon.

Archiv Ústavu Anthropos MZM. – The important geological and palaeontological loess site of Hlboký járok, as documented photographically by Karel Absolon in 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Obr. 12: Pohled na sprašové profily nedaleko silnice mezi Moravany nad Vábom a Piešťany, zdokumentované Karlem Absolonem v roce 1946

Archiv Ústavu Anthropos MZM. –

A view of the loess profiles near the road between Moravany nad Vábom and Piešťany, documented by Karel Absolon in 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Obr. 13: Jeden z mála snímků, které dokumentují výkopové práce pod vedením Karla Absolona v okolí Moravan nad Vábom v létě roku 1946. Uprostřed Ján Antoš. Archiv Ústavu Anthropos MZM. –

One of the few pictures that document the excavation work under the leadership of Karel Absolon in the surroundings of Moravany nad Vábom in the summer of 1946. In the centre, Ján Antoš. Archive of Anthropos Institute of the MM.

korespondenci. Absolon v rámci stratigrafie, které se ani dříve v Dolních Věstonicích příliš nevěnoval, rozpoznal dva horizonty, v dobové terminologii horní aurignacien a protosolutrén (tedy gravettien a szeletien). Přičemž například typických szeletienských listovitých hrotů mělo být nalezeno značné množství: „Zde se zatím stala velká událost. Prochodili jsme celé moravanské naleziště a tu se ukázalo, že mám „dobry čich“. Zabýjeli jsme odkryvné práce na jednom velmi odlehlém místě mezi lesy, vysoko nad údolím Váhu a tam jsme narazili na přebohaté vrstvy, jež ophývají nejkrásnějšími nástroji palaeolithickými z kategorie tzv. vavřínových listů, je jich plně hrstě denně. Jakoby mě „Pánbu“ chtěl dát flastr za bezpráví, která moji nevděční, zlotřilí žáci Z. a Sk. na mě páší...“⁸ Situace v Moravanech nad Váhom se postupně stávala napjatou a dále neúnosnou. Karel Absolon musel po výzkumné sezóně v létě 1946 Moravany opustit, a již se sem nevrátil. O změně postoje ke Karlu Absolonovi v této době svědčí například také strohé odmítnutí pomoci, nabízené Absolonem při novém rozřídění paleolitických sbírek městského muzea v Trenčíně. Trenčínské muzeum Absolon navštívil v průběhu výzkumu v Moravanech a povšimnul si smíchaného materiálu ze Zamarovců a dalších lokalit. Zkritizoval vystavený výběr nálezů, upozornil na významné nálezy v depozitáři, které by naopak vystaveny být měly, nabídl novou revizi sbírky, své fotografie sprašových sedimentů z okolí, ale také nakreslení kolekce 50–60 artefaktů, které si za tímto účelem chtěl zapůjčit. Obratem se mu ale dostalo stručného odmítnutí Vojtěcha Budínského-Kričky s tím, že si Archeologický ústav nepřeje, aby Absolon zasahoval do jeho práce.⁹

V roce 1949 převzali výzkum Moravan pracovníci Státního archeologického a Geologického ústavu v Praze František Prošek a Vojen Ložek, kteří zde prováděli stratigrafické revize (Prošek, 1950). Karel Absolon k tomu v jedné osobní poznámce dodal: „Lituji, že jsem již nemohl pokračovat ve vykopávkách v Moravanech, moje práce totiž vzbudila závistnou nelibost jednoho vlivného slovenského archeologa...“¹⁰ K vlastnímu reviznímu výzkumu pražských badatelů se vyjádřil J. Antoš v dopise K. Valochovi ze dne 14. prosince 1949: „Letošní výkop v Moravanech vedený jedním mladým zřízencem stát. archeologického ústavu z Prahy byl pozoruhodný po jediné stránce: Nebledal klady, ale vady a je pozoruhodné, že žádné resumé nám nebylo sděleno“ (Nerudová – Valoch,

⁸ Dopis K. Absolona adresovaný O. Ondrouškovi a A. Hlavovi ze dne 4. září 1946, publ. Nerudová – Valoch, 2009, s. 20–21.

⁹ Dopis K. Absolona ředitelství múzea Dr. K. Brančíka v Trenčíně ze dne 24. září 1946; odpověď V. Budínského-Kričky ze dne 29. října 1946. Ústřední archiv SAV, fond Archeologický ústav SAV, značka B VII – Spolupráca s inštitúciami, inv. č. 275, č. krabice 55, ročník 1946, č.j. 394/46. Za sprostředkování korespondence děkuji Martinu Neumannovi.

¹⁰ Koncept odpovědi psané tužkou na dopise Jana Makoně, adresovaného Karlu Absolonovi 1. října 1948. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

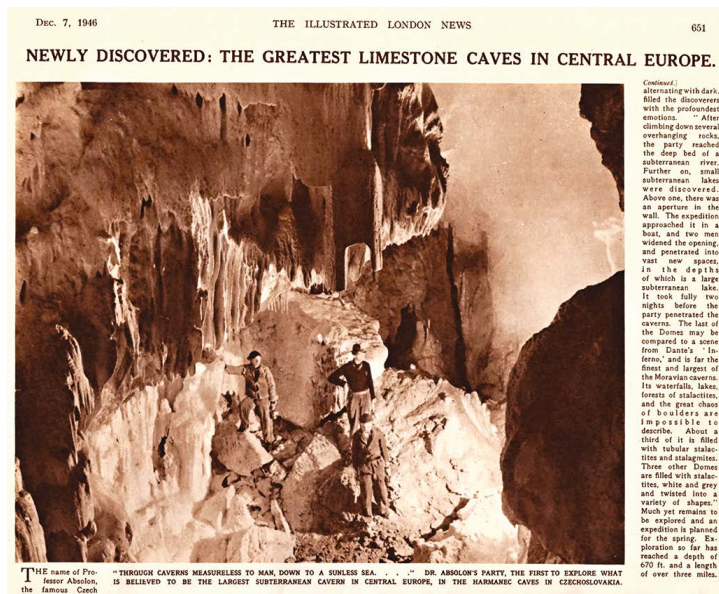
2009, s. 16–18). Následující výzkumu Juraje Bárty od 60. let 20. století na této lokalitě pak již patří do další etapy nové poválečné archeologie paleolitu Slovenska.

Pro Karla Absolona bylo v meziválečném období typické rozdělení energie hned do několika rozsáhlých projektů současně. Nejinak tomu bylo i po druhé světové válce, když se pokusil na Slovensku navázat na své velkolepé objevy v jeskynních systémech v Moravském a Dinárském krasu. Jestliže před válkou ke slovenským jeskyním přistupoval obezřetně, v roce 1946 se nechal otevřeně slyšet, že sestavil skupinu zkušených speleologů, kteří měli prolongovat v té době již známou Harmaneckou jeskyni v Kremnických vrších a Starohorských vrších poblíž Harmance (objevenou v roce 1932 M. Bacúrikem, posléze však zabezpečenou městským úřadem v Báňské Bystrici). O záměrech a průběhu průzkumu jeskyně se dovídáme nejvíce z korespondence mezi Karlem Absolonem a známým slovenským intelektuálem, spisovatelem, režisérem a vlastivědným pracovníkem v této době z Báňské Bystrice Alexandrem Křížkou (1903–1955). Z korespondence opět plyne značný optimismus a velké plány. Harmanecké jeskyni se Absolon věnoval v průběhu svých výzkumů v Moravanech, odkud také do Báňské Bystrice dle potřeby zajížděl. Výzkumná skupina byla složena z Absolonova syna Karla a jeho bývalých spolupracovníků z Moravského krasu Otto Ondrouška a Karla Divíška, medika Jana Hlavy a technika Borise Kyněry. Předpokládané velké prostory, které měly být objeveny, měl kresebně dokumentovat Zdeněk Burian, s kterým Absolon navázal vztahy za druhé světové války při přípravě monografie o Moravském krasu. Absolon také navrhoval, jak pro něj bylo typické, rozsáhlou mediální kampaň, která měla vrcholit natočením dokumentárního filmu režiséra Josefa Lachmanna, tak jak se mu to mistrně podařilo v roce 1942 v případě prvního zvukového celovečerního speleologického dokumentu *Tajemství Macochy* (Kostrhun – Čeladín, 2016).

Po očekávaných výsledcích speleologického průzkumu měly následovat série přednášek nejen na Slovensku, ale záhy po celé Evropě a poté i v USA. O přesvědčivosti Absolonových argumentů svědčí rozhodnutí místního národního výboru v Banskej Bystrici z 11. října 1946, který na průzkum uvolnil 15 000 Kč na krytí výdajů spojených s průzkumem jeskyně, který intenzivně probíhal od 17. do 23. srpna 1946. Návštěva zkušených brněnských speleologů ovšem nenaplnila očekávání, což Absolon prozatím přisuzoval vlivu nepříznivých klimatických podmínek. Z podaných vyúčtování je patrné, že většina peněz byla utracena na Absolonovo cestovné, stravné, ubytování a další výdaje spojené s přítomností jeho spolu-

pracovníků.¹¹ V dalším roce se již v průzkumu nepokračovalo. Iniciativu převzal posléze Klub slovenských turistů a lyžařů v Banskej Bystrici, kteří v roce 1950 jeskyni zpřístupnili veřejnosti. Pozoruhodným svědectvím o záměrech Karla Absolona je však reportáž s fotografiemi z průzkumu jeskyně, která vyšla v tehdy stále velmi prestižním společenském žurnálu *The Illustrated London News* z prosince 1946 (Anonym, 1946, s. 651; obr. 14). Text zmiňuje proslulost Karla Absolona, a z jeho týmu je zmiňován jen František Kratochvíl, který se vydal objevit nové podzemní prostory, opět jedinečné ve střední Evropě. V tomto případě se Absolonomi podařilo využít bohatých kontaktů s redakcí časopisu z předválečného období, na jehož stránkách jeho objevy několikrát dominovaly a stavěly se například po bok tehdy aktuálních objevů Tutanchamonovy hrobky.

Obr. 14: Karel Absolon se snažil po druhé světové válce při jeho působení na Slovensku využít svých předválečných kontaktů. Proslul mimo jiné tím, že byl schopen své objevy mezinárodně propagovat. Proto se také informace o průzkumu Harmanecké jeskyně v Kremnických vrších objevily v roce 1946 dokonce i v prestižním The Illustrated London News. Archiv Ústavu Anthropos MZM. – After World War II, Karel Absolon tried to use his pre-war contacts in his work in Slovakia. He was famous inter alia for being able to promote his discoveries internationally. Therefore, the information about the Harmanecká Cave survey in Kremnické vrchy appeared even in the prestigious The Illustrated London News in 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

11 Dopisy A. Křižka adresované K. Absolonomi ze dne 28. září 1946, 5. října 1946, 13. října 1946, 7. dubna 1950; dopis K. Absolona adresovaný A. Křižkovi ze dne 1. října, 10. listopadu 1946; Korespondence mezi Miestnym národným výborem v Banskej Bystrici s K. Absolonom ze dnů 18. září, 1. října, 17. října a 10. listopadu 1946. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

Nadšení a optimistické vize, které Absolon v obou případech, jak výzkumu v Moravanech nad Váhom, tak v Harmanecké jeskyni, měl, se tedy koncem roku nejenže nenaplnily, ale zdá se, jakoby se obrátily v pravý opak. Situaci totiž pravděpodobně nejlépe dokresluje dění, které se kolem Karla Absolona odehrávalo ve stejné době v Bratislavě. Po konci druhé světové války se Absolonova přítomnost na bratislavské univerzitě, kde se chtěl přirozeně etablovat, jevila jistě jako vítaná posila akademické obce výraznou osobností z oblasti přírodních a humanitních věd. Během krátké doby však patrně Absolona dostihly i zde problémy, spojené s jeho soudním sporem z počátku roku 1946, o němž jsme se zmínili v úvodu textu. Možná také hrála roli kontroverzní povaha samotného aktéra, který v dobách mezi světovými válkami vedl na několika frontách i spory, které však byly v té době zastíněny velkými úspěchy a promyšlenou marketingovou strategií, řečeno dnešními slovy.

Tato situace se v Bratislavě projevila hned několikrát. Na přelomu let 1945/1946 například velmi nadšeně reflektovalo Slovenské múzeum (budoucí Národní múzeum) nabídku Absolonovy spolupráce při tvorbě nové přírodovědné expozice. Absolon, jenž prohlašoval, že zná všechna přírodovědecká muzea evropská a je ochoten své poznatky vtělit do nové expozice, byl ochoten budovat přírodovědné muzeum za pokoj a skromnou stravu. V průběhu roku 1946 se však rázem Absolonovi dostalo informace, že z důvodu nedostatku prostředků a špatného stavu budovy prozatím k přípravám expozice dojít nemůže.¹²

Snad nejvýmluvnější jsou dokumenty spojené s Absolonovým jmenováním profesorem na bratislavské univerzitě. Karel Absolon se již v roce 1927 stal řádným profesorem University Karlovy. V poválečném období mu však působení v Praze již nabídnuto nebylo. Na brněnské univerzitě z důvodu různých sporů nezakotvil vůbec. Bratislava se tedy pro Absolona stala jistě přirozeně místem, kde by mohl pokračovat ve své akademické dráze. Skutečně zde již na konci srpna v rámci Zoologického ústavu plánoval své přednášky, nabízel ukázky své metody mikrofotografie, v rámci jím redigovaného časopisu *Příroda* nabízel připravit speciální slovenské číslo... Situace se zdála nejdříve vcelku jasná a vyplývá z rozsáhlejší korespondence Karla Absolona s Františkem Nábělkem (1884–1965), zakladatelem Botanického ústavu a Botanické zahrady přírodovědecké fakulty Slovenské univerzity v Bratislavě. V letech 1945–1947 byl také děkanem přírodovědecké fakulty a v letech 1947–1948 rektorem Slovenské univerzity (v roce 1950

¹² Dopis Karla Absolona Slovenskému múzeu ze dne 4. 2. 1946; dopisy ředitelství Slovenského múzea v Bratislave ze dnů 4. prosince 1945 a 8. února 1946. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

byl nuceně odejit). Nábělek byl v Bratislavě vedle Babora Absolonovou velkou oporou, v níž mohlo hrát roli Nábělkovo předchozí působení v Brně. Každopádně z rozsáhlé korespondence z období od září 1945 do února 1947¹³ plyne, že již v září 1945 byl Absolon ujištěn, že jeho povolání na Slovenskou univerzitu je zajištěno a to i přes to, že se doneslo Nábělkovu sluchu, že Absolon nemusí mít v Praze přátele jak mezi kolegy, tak také na ministerstvu. Na počátku listopadu se profesorský sbor přírodovědecké fakulty usnesl, že Absolon bude působit jako řádný smluvní profesor a bude vést přednášky ze speleologie, přičemž žádost o jmenování byla předána na příslušné ministerstvo. V následujícím období byl Absolon ujišťován, že jeho jmenování, i když s určitými byrokratickými potížemi, probíhá jak má. Nejdříve se spis od pověřence pro školství a osvětu přesunul do rukou úředníků pověřence pro finance, kde se dočasně ztratil. Na nátlak zástupců přírodovědecké fakulty pak spis nakonec zakotvil ve Sboru pověřenců, kde čekal na příslušné konečné schválení. Sbor se však mezitím informoval na brněnské policii, zjevně v souvislosti s Absolonovým obviněním z provinění proti národní cti. Nakonec se Absolonovi dostává informace po ročním čekání v září 1946, že věc je u pověřence pro školství a osvětu Ladislava Novomeského i pověřence pro finance Mateje Josky vyřízena a již opět čeká na poslední schválení Sborem pověřenců, který ovšem v této době vedl již Gustav Husák (předseda Sboru pověřenců od 16. srpna 1946 do 5. května 1950). Zde však byla věc v únoru 1947 opět z politických důvodů odložena a Absolon vyzván o doplnění dokumentů, neboť dosavadní doklady o zastavení řízení proti Absolonovi prý nestačí. Jak celá věc přesně skončila, není známo, každopádně Absolonovo angažmá na profesorské stolici v Bratislavě se nakonec nekonalo a to i přes to, že bylo oznámeno předčasně v denním tisku.

Závěrem

Předložený příspěvek se snažil zmapovat odborné aktivity Karla Absolona na poli archeologie a speleologie na Slovensku, jak v meziválečném období, tak především v době těsně po konci druhé světové války. Text přitom vycházel především z dosud nepublikovaných a nezveřejněných údajů, čerpaných z rozsáhlé pozůstalosti Karla Absolona, uložené v Moravském zemském muzeu. Zjištěné poznatky dokreslují pro Karla Absolona jistě ne příliš optimistické období, které následovalo po velkých úspěších, dosaže-

13 Dopisy F. Nábělky adresované K. Absolonovi ze dnů: 5. září 1945, 8. listopadu 1945, 30. listopadu 1945, 16. prosince 1946, 13. ledna 1945, 14. ledna 1946, 22. ledna 1946, 9. února 1946, 21. února 1946, 17. března 1946, 30. března 1946, 7. srpna 1946, 27. srpna 1946, 2. září 1946, 9. října 1946, 14. února 1947. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

ných mezi světovými válkami. Uznávaný a charismatický badatel byl nucen čelit nejen obecným potížím poválečného stavu hospodářství a celkové složité životní realitě, ale také komplikovaným mezilidským vztahům, kterým však nezdíka sám v minulosti zavalil příčinu. Jeho euforické vystoupení na Slovensku již na přelomu let 1945 a 1946 hned v několika oblastech – archeologii, speleologii a na akademické půdě, které bylo nadšeně vítáno, bylo velmi brzy vystřídáno odmítnutím, zklamáním a oboustranným nenaplněním patřičných očekávání. Charakteristický při tom pro Absolona byl jeho velkorysý a odvážný způsob uvažování o celkovém dopadu jeho výzkumů na kulturní politiku poválečného Slovenska, přesně tak, jak úspěšně činil v rámci svých plánů v meziválečném období (Kostrhun, 2003). Vize o velikosti naleziště, plány na vybudování dalšího muzea Anthropos v Piešťanech a předvídaní světové slávy naleziště nejlépe plyne z přeepsaného dokumentu v příloze. Realita doby však již takovým plánům nakloněna nebyla. Do jisté míry lze v této situaci vidět spíše než výslednici politických souvislostí, které postihly řadu badatelů a intelektuálů o něco později, generační spor. Dominantní a v mnoha případech autoritativní Absolon, zbaven institucionální podpory, na kterou byl zvyklý za První republiky, již v této době nebyl žádoucím partnerem nastupující vědecké generace. Není tedy divu, že poslední odborné a badatelské Absolonovo působení, které bylo vlastně soustředěno do několika měsíců roku 1946 na Slovensku, skončilo neúspěchem a deziluzí.

Bylo již řečeno úvodem, že Karel Absolon se po tomto angažmá do aktivní vědecké práce nezapojil. Věnoval se zpracováním svých dřívějších objevů a veřejné přednáškové činnosti. V následujících letech došlo i k jistému generačnímu smíření a Absolon rád přijímal mladé badatele, kteří zase rádi naslouchali meziválečné legendě výzkumu jeskyní a objeviteli Věstonické venuše. V korespondenci jsou například dochovány dopisy mladého pracovníka Archeologického ústavu Juraje Bárty z roku 1952, který Absolona žádá o jakoukoli jeho literaturu, kterou mu Absolon rád poskytl. Bárta mu následně děkuje za podporu mladé slovenské diluviální archeologie. Za Absolonovy publikace pro novou knihovnu ústavu v Nitře nakonec dopisem z roku 1952 oficiálně děkuje i výše zmíněný Anton Točík.¹⁴ O Absolonovy práce záhy projevil zájem i archeologický seminář bratislavské univerzity. To však již bylo v době, kdy byl organizační potenciál velké osobnosti československé vědy vyčerpán a Absolonova životní dráha se pomalu uzavírala (obr. 15).

¹⁴ Dopis A. Točíka (za Štátny archeologický ústav) adresovaný K. Absolonovi ze dne 2. října 1952. Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

Obr. 15: Sedmdesátiletý Karel Absolon zachycen na fotografii ve šťastnějších chvílích roku 1946 na svatbě své dcery Valerie v Brně. Archiv Ústavu Anthropos MZM. – The seventy-year-old Karel Absolon captured in a photograph in happier moments at the wedding of his daughter Valerie in Brno in 1946. Archive of Anthropos Institute of the MM.

Příloha:

Přepis dopisu Karla Absolona pověřenci pro školství a osvětu Ladislavu Novomeskému, datovaný 17. prosince 1945 (přesný přepis dochovaného strojopisu).

Slovutný pane povjereniku!

Místrě!

Navazují na naši ústní rozmluvu ze dne 3. XII. 1945 a kladu si za čest podati Vám písemně výklad o pracích, jimiž hodlám sloužiti Slovensku.

I. Slovensko ve středu euro-asijské expanse diluviálního člověka.

To je jisto, že fosilní lidstvo vzniklo někde ve vnitřní Asii a ubíralo se pak na západ, sledujíc stále zapadající slunce, na pokrajích ledovců, které pokrývají celé Rusko i Německo, podél Dnestru, Visly, Moravy, Dunaje, Rhony až k břehům atlanského oceánu. O tomto témate pracuje se 130 let a začali s tím Francouzoové. Jejich systém (Gabriel de Mortillet)

na epochy zvané Cheleen, Mousterien, Aurignacien, – lovci mamutů, Magdalenien – lovci sobů, byl zgeneralizován pro celou Evropu. Francie se stala v oboru tohoto bádání vedoucí zemí na světě, ale od roku 1920 vstupuje v konkurenci i Morava. Morava je poseta diluviálními stanicemi, jichž známe dnes přes 200, v tom obromé Dolní Věstonice, od roku 1897 slavné Předmostí u Přerova atd. Na Moravě začal tyto práce od roku 1867 můj děd Dr. Wankel. Měl pak řadu následovníků; Dr. Kříž, K. J. Maška, J. Knies, jichž řadu jsem uzavřel. Posléze jsem vybudoval v Brně speciální museum a badatelský ústav Anthropos, o němž jsem Vám předložil publikaci (s portrétem pana pres. Dr. E. Beneše a paní H. Benešové). Jsem jediný člověk na světě, který šel osobně po celé této grandiosní cestě fosilního člověka od Kavkazu až do Pyrenejí (i Sabary) a který ovládá veškeré vědomosti lidské o tomto tématu.

A nyní se ptáme: Slovensko je ve středu této grandiosní migrační čáry, jaké zaujímá Slovensko místo v těchto lidských pradějinách? Nevíme, mistře, nevíme, ač již theoreticky by se dalo očekávat, že musí zaujímat místo dominantní. Jedinou příčinou je, že se dosud o tom na Slovensku skoro nic nepracovalo. Jsem přesvědčen, že tito lovci mamutů přecházeli v diluviu Karpaty na několika místech a rozšiřovali se z údolí Dniestru, Sanu, Wisly od severu k jihu přecházejíce Karpaty podél Bodrogu, Hornádu, Hronu, Nitry, Váhu do nížin Dunajských. Morava není ničeho nežli nejzápadnější z těchto proudů. Jsem přesvědčen, že zde všude je sta stanic, sídlišť diluviálního člověka, které musíme teprve objeviti. Tyto stanice jsou subaerické, skryté ve spráších (lös), to byla ta slavná tábořiště lovců mamutů v třetí, teplé době meziledové, v létech průměrně 50.000 př. Kr. Jejich kultura – Aurignacien je stejná at' v Rusku, at' na Moravě, at' ve Francii. Toto lidstvo dostihla čtvrtá doba ledová a lovci mamutů byli nuceni se přeměnit na lovce sobů, vytvořili novou kulturu – Magdalenien a stáblí se před zimou do jeskyň. Těchto jeskyň je na Moravě tucet, nejslavnější z nich, Pekárna, ode mne prokopaná (viz publikaci z Pestrého týdne). Na Slovensku nemáme prokopáno ani jednu, ač jich musí být tam přemnoho, nepoměrně více než na Moravě nebo v Polsku, kdežto sousedních Ubrách jest jich prokopáno osm. Tedy Slovensko pravá terra inkognita. Středem tohoto theoreticky očekávaného eldorada jsou Piešťany, celé údolí Váhu od Žiliny až po nížiny Dunajské, po obou stranách Váhu, tedy nejméně dvojpás v délce 300 km (dvakrát po 150 km) je jediný řetězec stanic diluviálních, z nichž jsou načaty pouze ony blíže Piešťan, Moravany, Banka, Ratnovce, naboře Zamorovce. Z těchto končin se může vyklubat největší diluviální sídliště ve střední Evropě.

Celé generace budou tu míti dost práce, dávno budeme mrtvi dávno naše děti a děti našich dětí pořád budou státí před nedokončenou prací

Proto k Vám přicházím, musím osobně projeti všemi těmito údolímí, rozhlížeti se z vyvýšených bodů po krajině, jít od jednoho podezřelého místa k druhému a označiti ty, které by se hodili nejlépe k odkryvným pracím, to jest kde při nejmenším nákladu (dělníci!) daly by se čekati nejobatší nálezky. Tři taková excellentissima místa již mám, jednu stanicí blíže Piešťan,

dvě jeskyně, jedny slovenské Věstonice, dvě slovenské Pekárny, kde ručím za výsledek. Zde musíme začít a ostatní se bude v rámci jakési piatiletky rozvíjet automaticky samo.

II. Vybudování muzea diluviálního v Piešťanech.

Piešťany samé sebou jsou pojmem internacionálním. Piešťany jsou ve středu čekaného eldoráda diluviálního, mají velmi krásnou budovu musejní a je hračkou v rámci tohoto muzea vybudovat takové oddělení diluviální, které by odpovídalo svým významem internacionálnímu významu Piešťan. To se musí státi nahromaděním materiálu a odbornou muzeologickou instalací. To je můj obor! Předměty musejí býti umístěny do rámce nápisů, obrazů, map, diagramů a rekonstrukcí. Toto musí být provedeno telegrafickým tempem, aby už k nové sezóně 1946 oddělení diluviální v Piešťanech stálo v plném lesku. K tomu účelu jsem byl nyní dvakrát po sobě v Piešťanech a smluvil jsem celý postup s ředitelstvím lázní. Také si už na místě vychovávám mladého, nadějného slovenského učence pana Antoše, občana Piešťanského aby později mohl samostatně museum spravovat. Už ten materiál, který v Piešťanech leží, jest jenom neodpreparován, nemožně instalován. Takovou lebku mamuti jaká jest v Piešťanech, nemáme ani na Moravě. Materiál diluviálních artefaktů z Moravan, jsem zatím zpracoval v rukopisném atlantě a zjistil jsem i nakreslil 340 typů! Už v tuto chvíli je kolekce Piešťanská jednou z nejdůležitějších na světě. Až přijedu do Bratislavy, přivezu Vám atlas moravanský k nahlédnutí, budu na něm po celé vánoční období ještě pilně pracovat. Už expozice této kolekce zaujme v mém zpracování plochu asi 5m² – a to jsou tedy embryonální počátky. V blízké budoucnosti (už v létě 1946) půjdou vykopávky v okolí Piešťan rukou v ruce s jich instalací v muzeu Piešťanském.

Z centra Piešťanského rozšíříme naše analogické výzkumy po celém Slovensku.

Piešťanské museum a explorační práce mají se státi dále odborným ústavem, doplňujícím ústavy vysokých škol, kde slovenští studenti a interesenti budou se moci účastniti prací v poli a prakticky cvičiti ve všem, co s naším thematem souvisí. Kdyby bylo těchto interesentů na sta, tak by jich práce na rozlohu Slovenska bylo vždy málo.

III. Kongres institut international d'Anthropologie na Slovensku roku 1946 – 1947.

Po světové válce vznikl 1920 v Paříži institut int. d'Anthropologie, v němž jsou organisováni prehistorici celého světa. Je to super instituce, která jaksi vládne, má v evidenci výzkumy prehistorické na celém světě. Je v ní organisováno několik set odborníků, dříve býval jejím presidentem, slavný ethnolog Louis Marin, mnohonásobný ministr francouzský, nyní jest presidentem slavný Dr. Eugen Pittard, profesor antropologie na universitě v Genévě. Jejím sekretérem general je jiný nositel světového jména prof. Comte Bégouen z university v Toulouse. Pro určité územní celky jsou další sekretáři, pro střední Evropu je sekretářem Dr. K. Absolon. Sídlem institutu je Paříž. Každého roku je svoláváno assemblé general do Paříže. Určitých období tří až čtyř let se svolává internacionální kongres, jenž bývá kulturní událostí všesvětovou, vždy pod protektorátem hlavy státu, ministerstva

atd. a vždy zasedá v jiné zemi nebo městě. Doposud zasedali kongresy tyto takto: 1920 Liege v Belgii, 1924 Praha – Brno, 1927 Amsterdam, 1931 Paris (Pres. Doumer), 1933 Lisabon, Portugal, 1935 Bruxelles, 1937 Bukerest, – Cluj.

Jednalo se o pořádání příštího kongresu v Polsku, pak v Turecku ale jednání nevedlo ke cíli. Německo, Rakousko, Maďarsko, Itálie odpadají. Pro tuto dobu nemá Bureau kongresu velikého výběru. Myslím, že by to mělo veliký kulturní i prestižní význam pro Slovensko, kdyby kongres se mohl odvíjet na Slovensku, pod protektorátem pana presidenta, sboru povereníků s přibráním dalších oficiálních osobností. Kongres by zahájil svoje jednání v Bratislavě a pokračoval v Piešťanech. V Piešťanech by se provedla inaugurace diluviálního musea spojená s výzkumem kongresistů v Moravanech a jeskyních inoveckého pohoří. Následovala by exkurse po dalších slovenských městech a ukončen by byl kongres v Tatrách. S Anthropologií při těchto kongresích vždy bývá spojený folklor a po té stránce je přece Slovensko hors concors. Slovensko by se tak stalo předmětem mezinárodního zájmu. Poněvadž kongresisté si platívají svoje výlohy sami, byly by státní výdaje na kongres nepatrné. (Dvě oficiální hostiny, sleva na dráhách, slevy pobytu v Tatrách, auta a autobusy k dispozici). Arrangement kongresu by se nelišil nijak od osvědčených vzorů sedmi kongresu předcházejících. Pro tuto chvíli by se jednalo jen o to, zdali by Slovensko mělo principiálně zájem, aby kongres institutu v blízké době r. 1946 nebo 1947 se na Slovensku konal. Já bych potom dotazem u prof. Pittarda a Bégouena se zeptal na jejich mínění a teprve pak bychom vstoupili v oficiální jednání, jehož prvním aktem by bylo pozvání povereníctva na institut ke předběžnému nezávaznému jednání. Pak by se utvořil výbor složený s presidia institutu (2 členové a zástupců slovenských, kteří by celý program kongresu detailně vypracovali). Tento program by se stal předmětem jednání v Bureau institutu v Paříži a po jeho schválení Bratislavou by pak institut vystoupil oficiálně na forum světové s pozváním všech národů k účasti na kongresu na Slovensku.

IV. Representační a agitační přednáška Dr. Absolona v Bratislavě.

„Život a kultury diluviálních lovců mamutů“. Slovensko ve středu velké euro-asijské cesty diluviálního lidstva od východu na západ. Se 120 světelnými kolorovanými obrazy.

Přednáška by se musela konat v některém větším auditoriu, byla by absolutně populární pro nejširší obecnost. Domnívám se, že by se hodil ke tomu veliký sál obchodní a průmyslové komory. Tuto přednášku bych přišel absolutně na poměry Slovenské a ujistuji Vás, že by se Vaše obecnost dobře pobavilo. Přednášku by bylo nejlépe konat po Novém roce v ten den, který si samy určíte. Přednášku by konalo povereníctvo a musela by býti veřejně plakátována.

V. Výzkum slovenských jeskyních území.

Dalším mým úkolem na Slovensku jest organisovati speleologický výzkum, zjistiti kde se všude nacházejí na Slovensku krasová, čili vápencová území, kde všude jsou vyvěračky, jeskyně, propasti atd. Jaké jsou problémy takové lokality, co je

třeba připravit ke jejich výzkumu a exploitaci. Takových míst je na Slovensku na sta. Musíme je všechny zanásti do kartotéky, všechny in literis se skicami popsat a profotografovat.

V principu je to úkol podobný jako s oněmi diluviálními stanicemi, ale ve většině případů daleko obtížnější, poněvadž se bude jednat o explorační expedice do vnitra země, vyžadující ke tomu lidi trénovaných, odvážných a fyzicky zdatných. Se mnou přijde několik takových exploračních z Moravy, kteří po dlouhá léta se účastní mých výzkumných prací na Moravě, na Balkáně ale, jsem přesvědčen, že současně se zaučí tolik místních junáků slovenských, že budou moci sami v těchto výzkumech po celém Slovensku pokračovat.

Konkrétně chci započít s velmi nebezpečnou explorační neprozkoumané jeskyně u Dolního Harmance, kde jsou propasti, podzemní vody a obrovské zřevy balvanů, jež nutno překonat. Zde si slibují radikální objevitelský postup do předu.

Résumé.

Prosím, aby se mně ke všem těmto pracím dostalo od vlády slovenské generální legitimace (jako exponentu poverenictva, která by mne legítimovala vsudy ke vládnému přijetí místními činiteli).

Pak prosím o sdělení, s kterými úřady a nominálně p.t. pány úředníky bude mně vstoupiti v úřední styk jimž mně bude třeba pravidelně předkládati reporty o svých výzkumných pracích.

Předkládaje Vám mistře tuto obsažnou reportáž ke vědění, mám jediné přání, aby moje práce přinesly krásnému Slovensku užitek.

Literatura

ABSOLON, Karel (1942). Zásady morfologického určování kamenných nástrojů. In *Příroda*, roč. 35, č. 3, s. 57–69.

ABSOLON, Karel (1947). Kamenné paleolithické nástroje v Předmostí ve sbírkách Hanáckého městského muzea v Holešově. In *Příroda*, roč. 39, s. 22–32, 53–66, 89–94, 5 obr., 6 tab.

ABSOLON, Karel (1946b). Pozdíl Váhu velká přechodná brána diluviálních řudí Slovenskom. In *Čas*, 22. september 1946.

ABSOLON, Karel (1947). Paleoethnologická stavba velkých středoevropských diluviálních stanic. In *Příroda*, roč. 40, č. 3–7, s. 25–29.

ABSOLON, Karel (1970). *Moravský kras I. a II.* Praha : Academia.

ANONYM (1946). Newly Discovered: The Greatest Limestone caves in Central Europe. In *The Illustrated*

- London News*, No. 5616, Vol. 209, December 7, s. 651.
- BAČA, Róbert (1988). Dejiny archeologického bádania v Moravanech na Váhom. In PASTOREK, Ivan, ed. *Vlastivedný sprievodca okresu Trnava 1987*. Hlohovec : Okresné múzeum Trnava so sídlom v Hlohovci, s. 27–43.
- BAČA, Róbert (1989). Piešťanská muzeálna spoločnosť a dejiny archeologického bádania regiónu. In BADÍKOVÁ, Magda, ed. *Balneologický Spravodaj 1988*. Bratislava : Alfa, s. 161–181.
- BAČA, Róbert (2012). Recenzie: Z. Nerudová – K. Valoch: Moravany nad Váhom. Katalóg paleolitických industrií z výzkumu prof. Karla Absolona. In *Slovenská archeológia*, roč. 60, č. 1, s. 183–184.
- HROMADA, Juraj (2000). *Moravany nad Váhom. Táboriska lovcov mamutov v Považí*. Archeologické pamätníky Slovenska. Zv. 6. Bratislava : Archeologický ústav SAV.
- KOLÁŘ, Josef (2003). Prof. dr. Karel Absolon a majetkoprávní poměry a provoz jeskyní v Moravském krasu ve druhém až pátém desetiletí 20. století. In *Sborník muzea Blansko*, roč. 2003, s. 97–106.
- KOSTRHUN, Petr (2003). Mamutí projekty prof. Karla Absolona. In *Archeologické rozhledy*, roč. 55, č. 1, s. 76–127.
- KOSTRHUN, Petr (2007). Třetí expedice Karla Absolona na dno Macochy v roce 1905 v rukopisném deníku učitele Aloise Krále. In *Sborník muzea Blansko*, roč. 2007, s. 115–133.
- KOSTRHUN, Petr (2009). Karel Absolon (1877–1960) and the Research of Significant Palaeolithic Sites in Moravia. In *Archaeologia Polona*, roč. 47, č. 1, s. 91–139.
- KOSTRHUN, Petr. (2013). "Papež prehistorie" Abbé Henri Breuil na Moravě. In *Studia archaeologica Brunensia*, roč. 18, č. 2, s. 43–62.
- KOSTRHUN, Petr (2014). *Cesty moravské paleolitické archeologie v období Československé republiky*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2014.
- KOSTRHUN, Petr (2015a). Mezinárodní kongres asociace pro výzkum kvartéru v Leningradě v roce 1932. Dokumenty k účasti Karla Absolona a recepci sovětské meziválečné paleolitické archeologie a ideologické propagandy. In *Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales*, roč. 100, č. 2, s. 179–206.
- KOSTRHUN, Petr (2015b). Američtí archeologové a antropologové na Moravě v období mezi světovými válkami. In *Archeologické rozhledy*, roč. 67, č. 4, s. 594–626.
- KOSTRHUN, Petr (2018a). Archaeology and Art: the Relationship of Karel Absolon (1877–1960) and Czechoslovak Artists in the Period Between the World Wars. In WERRA, Dagmara H. and WOŽNY, Marzena, ed. *Between History and Archaeology Papers in honour of Jacek Lech*. Oxford : Archeopress, s. 455–470.

- KOSTRHUN, Petr (2018b). 90 let muzea Anthropos: Proměny muzea v období první Československé republiky/90 years of the museum Anthropos. The transformations of the museum at the time of the First Czechoslovak Republic. In KOSTRHUN, Petr, ed. *Pavilon Anthropos v proměnách času (1928 – 2018)*, *Studie Centra kulturní antropologie*, 5/2018. Brno : Moravské zemské muzeum, s. 11–104.
- KOSTRHUN, Petr – ČELADÍN, Jindřich (2016). Tajemství Macochy – první zvukový film o speleologii. In *Acta Musei Moraviae, Scientiae sociales*, roč. 101, č. 2, s. 191–207.
- KOSTRHUN, Petr – OLIVA, Martin (2010). *Fotografie z evropských jeskyní a krasů*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- NERUDOVA, Zdeňka – VALOCH, Karel (2009). *Moravany nad Vábom. Katalog paleolitických industrií z výzkumu prof. Karla Absolona*. Anthropos Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology, Vol. 28 /N. S. 20/. Brno : Moravské zemské muzeum.
- OLIVA, Martin (2007). Snahy a prohry prof. Karla Absolona za II. světové války. In *Sborník muzea Blansko*, roč. 2007, s. 133–142.
- OLIVA, Martin (2014). *Dolní Věstonice I (1922–1942)*. Hans Freising – Karel Absolon – Assien Bobmers. Anthropos 37. Brno: Moravské zemské muzeum.
- OLIVA, Martin (2015): Profesor Absolon a Němci. In *Dějiny a současnost*, roč. 2015, č. 1, s. 22–26.
- OLIVA, Martin – KOSTRHUN, Petr (2019). Česká archeologie pod jhem nacismu ve světle vývoje internetnických vztahů. In *Archeologické rozhledy* roč. 71, č. 1, s. 105–137.
- PROCHÁZKOVÁ, Jarmila (2006). *Janáčkovy záznamy hudebního a tanečního folkloru*. Brno : Etnologický ústav Akademie věd ČR.
- PROŠEK, František (1950). Zjišťovací výzkum na paleolitické stanici v Moravanoch na Slovensku. In *Archeologické rozhledy*, roč. 2, s. 175–183.
- SKLENÁŘ, Karel (2005). *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Prah a: Libri.
- ZACPAL, Josef (2018). Objevitel Demänovské jeskyně svobody Alois Král a jeho pozůstalost uložená v Podhoráckém muzeu v Předklášteří. In GRESCHOVÁ, Eva – VALO, Ján, ed. *Příroda a její ochrana v priereze času*. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, s. 33–44.
- ZAJÍČEK, Petr – OLIVA, Martin – KOSTRHUN, Petr 2020: *Karel Absolon. Objevitel, manažer, vědec*. Praha : Academia, in press.

Archivní a institucionální fondy

Archiv Balenologického múzea Imricha Wintera v Piešť'anech, fond Karel Absolon.

Archiv Oddělení dějin literatury MZM, fond Alois Král.

Archiv Podhoráckého muzea v Tišnově, fond pozůstalost Aloise Krále.

Archiv Ústavu Anthropos MZM, korespondence K. Absolona.

Ústředný archiv SAV, fond Archeologický ústav SAV.

Resumé**Karel Absolon and his activity on the territory of Slovakia**

The paper is devoted to the significant archaeologist and speleologist Karel Absolon (1877–1960), who in the period of interwar Czechoslovakia became a respected authority in the research of the European Palaeolithic and speleological exploration in the Moravian Karst in Moravia and Dinaric Karst in the area of the Northwest Balkans. In the course of his research activities, Absolon thanks to his uncommon abilities in the use of the available media means became a direct icon of the discoverer, representing the Czechoslovak Republic (1918–1939) not only in the domestic milieu but also in the European-wide context (Kostrhun, 2003; Kostrhun, 2009; Kostrhun, 2013; Kostrhun, 2014; Kostrhun, 2015a; Kostrhun, 2015b; Kostrhun, 2018a; Kostrhun, 2018b; Kostrhun – Čeladín, 2016; Kostrhun – Oliva, 2010; Oliva, 2014; Oliva, 2015; Oliva – Kostrhun, 2019, all with references to further extending literature). As far as interest from the history of archaeology is concerned, Absolon's professional work connected with the territory of Slovakia has so far remained neglected, especially in the period after the end of World War II.

In the interwar period, Absolon directed his efforts towards several significant goals. From the beginning of the 20th century, he devoted himself to researching the Macocha Gorge and adjacent caves in the Moravian Karst, which culminated in 1934 with the opening of the Punkva Caves, which became a distinctive phenomenon developing tourism in the area. From 1924, he also began research of the Palaeolithic settlement in Dolní Věstonice, which, thanks to the discoveries of Palaeolithic art, became the centre of international interest of anthropologists and archaeologists. In 1928, Absolon built the unique Anthropos Museum in Brno (Kostrhun, 2018b), which also received considerable attention from both the public and the foreign professional public. Thanks to that, Absolon managed to establish broad international contacts, which he

was able to utilize abundantly. He orientated his activity mainly in the area of Western European countries, but he neglected Slovak territory, although it was part of one state at that time. Nevertheless, as study of the archival materials has shown, he carefully followed events in Slovakia, namely through his co-workers mainly. That concerned especially his colleague Alois Král (1877–1972), a Moravian teacher, who worked from 1919 in Liptovský Mikuláš in Slovakia. In 1921–1924, he contributed to the exploration and opening of the extensive cave system of the Demänovské Caves, whose length reaches almost 9 kilometres. However, soon after the discovery, he got into conflicts of jurisdiction, also related to the question of the financial income from cave entrance fees. The dispute culminated in 1928, when Král was forced to leave Slovakia. All the while he coordinated his activities with Karel Absolon, who was pragmatically trying to take a neutral stance on the whole affair, because in fact he was asked also by other actors in the dispute as the most important authority in the cave research, and moreover in Moravia at the same time he faced similar conflicts of jurisdiction concerning the caves in the Moravian Karst.

At the time of World War II, Absolon was forced to reduce his activity despite the effort to continue in his projects (Oliva – Kosthun, 2019). The research in Dolní Věstonice was taken over by SS Ahnenerbe and Absolon, until then working at the Moravian Land Museum, was sent into retirement. After the end of World War II, he was not accepted by the new research generation because of his controversial nature. Thus, already in the second half of the year, he decided to focus his attention on Slovak localities and sought a position at the university in Bratislava. In spite of the initial enthusiastic acceptance, he was also gradually rejected during 1946 for various reasons.

Absolon made his most striking mark in the exploration of the Palaeolithic settlement of Moravany nad Váhom near the spa town of Piešťany. Here, he built on the pre-war and war researches by the German archaeologist Lothar Zotz (Bača, 1988; Hromada, 2000; Nerudová – Valoch, 2009). Absolon presented a grandiose vision here, which was to raise the site among the most important Palaeolithic settlements in Europe. He also planned to build a new magnificent museum and a generous professional publication. However, none of these goals was realized. On the contrary, Absolon was criticized for its poor research methodology, lack of documentation, and outdated methodologies.

At the same time, Absolon tried very energetically to build on his previous achievements in speleological research. This happened in the case of a new survey of the Harmanecká Cave in Kremnica Hills. He orga-

nized a research group here and publicly predicted new spectacular discoveries of extensive underground systems, which he also published in the Illustrated London News (Anonym, 1946). But even this plan failed, the survey ended after a few days without any significant success, but with the entrusted finances exhausted. Absolon also encountered disappointment from the social development on academic soil. From the end of 1945, he endeavoured intensively along with his loyal friends to obtain a post as professor at the university in Bratislava (Absolon had been a full professor at Charles University in Prague from 1927, where he nevertheless did not continue his activity after the war). As was typical for his work in Slovakia, even in this case he was at first very enthusiastically accepted by the professors of the Faculty of Science. His appointment as a professor was prepared, however, in the course of 1946 and 1947, it was stopped without clearly stated reasons, or ended up unconfirmed in the network of ministerial bureaucracy.

The reasons for the rejection of an important representative of interwar Czechoslovak science in Slovakia in 1945 were various, because Karel Absolon has promoted his intentions not only with the strength of his thoughts but also by his ingenious marketing and lobbying strategy. This, naturally, created a number of enemies who had not forgotten Absolon's methods after 1945. At that time, Absolon no longer had any solid institutional base or sufficient support in political circles, as it had been before the war. At the same time, he was forced in 1946 to face allegations of collaboration with the German occupation administration of the country. Although this allegation was fabricated, it did not contribute to his career in Slovakia. Thereafter, Karel Absolon did not actively intervene in the further development of science. He devoted himself to elaborating his extensive research that he was preparing to publish. His rich public lecture activity was also popular. He succumbed to a serious illness among the projects that were either works in progress or already uncompleted on 6th October 1960 in Brno.

Mgr. Petr Kostrhun, Ph.D.

pkostrhun@mzm.cz

Moravské zemské muzeum

Zelný trh 6

659 37 Brno

GEJZA BALAŠA A POČIATKY MÚZEA VO ZVOLENE

Marta Mácelová

Abstract

In 2019 we commemorate three important milestones associated with the name of the archaeologist, historian, archivist, numismatist and preservationist Gejza Balaša. It was the 105th anniversary of his birth (1914), the 75th anniversary of the founding of museum in Zvolen, which was initiated by himself and he became also the first director (1944), and the 25th anniversary of his death (1994). His life journey was filled with the efforts to preserve the cultural heritage in the region of Banská Bystrica. The first systematic archaeological researches was carried out under his supervision in Zvolen Basin in the 1950s. Dozens of other researches and preliminary surveys, more than two hundred studies and articles, several monographs and exhibitions record Balaša's strenuous activity at workplaces in museums in Zvolen, Banská Bystrica, and finally at the Regional Centre for State Monuments Conservation and Nature Protection in Banská Bystrica.

Keywords

Gejza Balaša – Biography – Museologist – Archaeologist – Preservationist

Abstrakt

V roku 2019 si pripomíname tri významné medzníky spájané s menom archeológa, historika, archivára, numizmatika a pamiatkára – prof. Gejzu Balašu. Sú to: 105. výročie jeho narodenia (1914), 75. výročie založenia múzea vo Zvolene, založenie ktorého inicioval a bol aj prvým jeho vedúcim (1944) a 25. výročie od jeho úmrtia (1994). Jeho životná cesta bola naplnená záchranou kultúrneho dedičstva v širokom regióne Banskobystrického kraja. Prvé systematické archeologické výskumy uskutočnil vo Zvolenskej kotline už v 50. rokoch 20. storočia. Desiatky ďalších výskumov a prieskumov, viac ako dve stovky štúdií a článkov, niekoľko

monografií a výstav dokumentuje jeho činnosť na pracoviskách v múzeách vo Zvolene, Banskej Bystrici a na Krajskom stredisku štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici.

Kľúčové slová

Gejza Balaša – biografía – múzejník – archeológ – pamiatkar

Úvod

S menom Gejzu Balašu sa spája história dvoch stredoslovenských múzeí vo Zvolene a Banskej Bystrici. Jeho prínos k vybudovaniu základného archeologického fondu v oboch inštitúciách je nepopierateľný. Akvizičná činnosť počas jeho pôsobenia bola spojená s enormným úsilím o získanie zbierok vysokej kultúrnej a historickej hodnoty, ktoré tvoria doposiaľ významnú časť archeologickej, historickej, etnografickej a numizmatickej zbierky oboch inštitúcií (obr. 1).

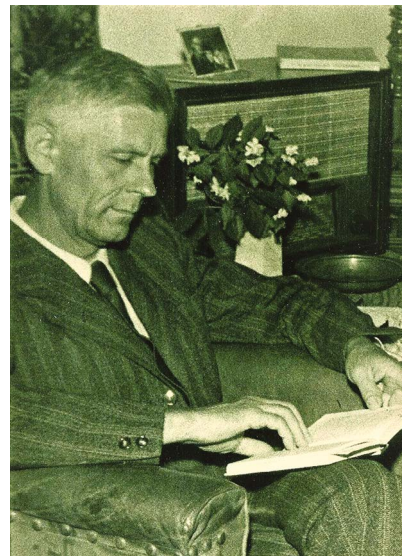
Narodil sa v učiteľskej rodine Gustáva Adolfa Balassa a Terézie, rod. Okosovej v Devičanoch (Horný Prandorf), okr. Levica dňa 10. marca 1914. Ľudovú školu ukončil vo svojom rodisku. Po presťahovaní rodičov na nové pôsobisko do Kremnice začal G. Balaša v roku 1924–1925 navštevovať Štátne československé reformné reálne gymnázium Pavla Križku (obr. 2). Na zozname žiakov I. triedy je pod č. 1 uvedený Gejza Balassa z Horného Prandorfa.¹ Z ročnej správy č. XIV Gymnázia Pavla Križku sa dozvedáme, že G. Balaša, žiak VII. triedy spolu s K. Horváthom viedli v školskom roku 1931–1932 v rámci samosprávy školskú čítareň (obr. 3 a 4).² Dňa 22. júna 1933 zmaturoval. Jeho kroky viedli na Štátnu pedagogickú akadémiu do Bratislavy, kde po dvoch rokoch štúdia 1934 až 1935 získal kvalifikáciu učiteľa pre ľudové školy, v roku 1940 zložil odbornú skúšku pre učiteľov meštianskych škôl. V rokoch 1935–1949 jeho učiteľskými pôsobiskami boli ľudové a meštianske školy vo Vrútkach, Sklabinskom Podzámku, Podbrezovej, Zvolenskej Slatine a Zvolene (Mácelová, 2001, s. 216). V rokoch 1944–1949 po štúdiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave odbor dejepis – zemepis získal spôsobilosť pre vyučovanie na školách III. stupňa ako profesor.

1 Ročná správa č. VII z rokov 1924/1925. In MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica: *fond G2/1933: fond Gymnázium a reálka v Kremnici*, škatuľa (Šk) 2.

2 Ročná správa č. XIV z rokov 1931–32. In MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica: *fond G2/1933: fond Gymnázium a reálka v Kremnici*, škatuľa (Šk) 2.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

*Obr. 1: Gejza Balaša. Foto: archív Z. Balassa, Košice. –
Gejza Balaša. Photo: Archive of Z. Balassa, Košice.*

*Obr. 2: Štátne československé reformné reálne gymnázium
Pavla Križku v Kremnici. Foto: MV SR, štátny archív
v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica. –
State Czechoslovak Reform Grammar School of Pavol
Križko in Kremnica. Photo: MV SR, State archive in
Banská Bystrica, Archival department in Kremnica.*

Gejza Balaša – zakladateľ Mestského múzea vo Zvolene

Prof. Balaša svoje učiteľské pôsobenie vo Zvolene v rokoch 1942–1948 zamerlal aj na uskutočnenie idey založenia mestského múzea v meste pod Pustým hradom, nakoľko už existujúce archeologické a umelecko-historické predmety z darov mešťanov a zberateľov boli nevhodne uložené v archíve v mestskom dome, kde sa mnohé z nich stratili (Gajdoš, 1992, s. 6; Miřanová, 2015, s. 45). Zlaté, medené a bronzové predmety z archeologickej lokality na Borovej hore boli objavené už v polovici 18. storočia, niektoré sú uložené v Mařarskom národnom múzeu v Budapešti (Bánik, 1866, s. 172–173; Mácelová, 2013, s. 84; Thomka, 1891, s. 298–299). Prvá archeologická výstava sa konala v roku 1889 v zasadacej sieni mestského domu a o jej inštaláciu sa zaslúžili advokát Július Thomka, v spolupráci s hlavným slúžnym vo Zvolenskej Slatine Ľudovítom Leustáchom (Beljak – Maliniak – Pažinová, 2011, 269, obr. 4). Snahy o založenie múzea rezonovali už v dvadsiatych rokoch 20. storočia, kedy sa mešťanosta Zvolena Dr. Otto Rosenauer angažoval pri zbere a nákupe historických a prírodovedných predmetov a sám bol aj ich darcom. V októbri 1922 reagoval na ponuky Starožitností v Prahe, Banskej Bystrici a Kremnici a nakúpil zbierky pre pripravované múzeum. Jeho aktívne pôsobenie nasledovali aj ďalšie významné zvolenské rodiny: Samuela Figuscha, M. Gažika, Dr. G. Luczyho, M. Furdíka, J. Bororskaya po výzve „Darujte pre mestské múzeum“, no nepodarilo sa začaté dielo dokončiť (Šorecová, 1992, s. 21; Miřanová, 2015, s. 46–47). V roku 1923 bolo „v muzeálnom katalógu zaevidovaných 626 predmetov“ (Šorecová, 1992, s. 21). Uloženie zbierok v archíve v mestskom dome a vo veži katolíckeho kostola neumožnilo prezentovať ich verejnosti. Myšlienku pripraviť pre zbierky dôstojný kultúrny stánok, ktorým by bolo múzeum, oživil znovu v štyridsiatych rokoch 20. storočia učiteľ mešťianskej školy Gejza Balaša. V tejto myšlienke ho podporili aj účastníci prvého zjazdu novovzniknutého Sväzu slovenských múzeí (1940), ktorý sa uskutočnil v Kremnici, Banskej Štiavnici a vo Zvolene v dňoch 20.–22. októbra 1941. Tretí deň rokovania, 22. októbra 1941 prijal zástupcov 17 múzeí na čele s predsedom Dr. Pavlom Florekom v hoteli Grand vo Zvolene vládny komisár Július Fusek. Účastníci zjazdu podporili vznik múzea a navrhli jeho umiestnenie v priestoroch zvolenského zámku (Miřanová, 2015, s. 48). V nasledujúcom roku 1942 sa mesto Zvolen stalo členom Sväzu slovenských múzeí. Tento rok sa považuje za rok založenia múzea a jeho prvým kustódom sa stal Gejza Balaša. Ten sa s vervou pustil do prieskumu terénu a do zberu materiálu. Usporiadal zbierku na zakúpenie inventáru pre múzeum, rozposlal obežníky na školy a farské úrady, oslovil živnostníkov (Šorecová, 1992, s.

22). Absolvoval aj mesačnú stáž v Turčianskom Svätom Martine, kde sa „zoznámil so širokou problematikou, s ktorou sa muzeológ stretáva v praxi“ (Balaša, 1992, s. 44). S jeho menom sa viažu prvé získané a zaevidované zbierky v I. inventárnej knihe múzea zo dňa 10. augusta 1942. Prvým zaevidovaným predmetom bola železná pokladnica (obr. 5), pod číslami 2–7 sú to cechové truhlice (obr. 6).³ Medzi darcami sa uvádza aj Balassa Katarína, nezn. (Figurová a kol., 2014, s. 90). Predpokladáme, že to bola manželka prof. Balašu. Po dvoch rokoch akvizíčnej činnosti bolo logickým vyústením získanie priestorov pre prvú múzejnú expozíciu, ktorá by sprístupnila nazhromaždené zbierky. Na zámku, ktorý bol vo veľmi zlom stave a kde bolo núdzovo umiestnených 40 rodín, nebolo možné počítať s vhodnými priestormi pre múzeum. V roku 1944 sa mali konať oslavy 700. výročia potvrdenia mestských práv Zvolenu. Myšlienka zakomponovať do rámca osláv aj otvorenie múzea sa stala vlastnou aj vládne mu komisárovi mesta Júliusovi Fusekovi, ktorého podporil tajomník a kronikár mesta Dr. Július Ďurkovič. Tí požiadali o realizáciu zámeru otvorenia múzea Gejzu Balašu a o usporiadanie archívnych materiálov prof. J. Garaja (Balaša, 1992, s. 44). Na účel sídla múzea sa podarilo dočasne prenajať 1. poschodie domu Dr. E. Finku na dnešnom Nám. SNP č. 36/51 vo Zvolene (obr. 7).

Oslavy 700. výročia sa konali 23. apríla 1944 a začali sa slávnostnou bohoslužbou. Po nej sa predstavitelia mesta, korporácií a milovníci histórie presunuli do zasadacej siene mestského domu. Tam sa za prítomnosti predsedníctva Sväzu slovenských múzeí a zástupcu Ministerstva školstva a národnej osvet, hlavného odborového radcu Dr. Vladimíra Wagnera začalo slávnostné otvorenie múzea. Po štátnej hymne prítomných privítal vládny komisár mesta Július Fusek, ktorý zdôraznil kultúrno-historický význam mestského múzea pre samotný Zvolen, ale aj región stredného Slovenska. Zdôraznil potrebu umiestnenia zbierok na zvolenský zámok (Fuseková, 1944, s. 1). Predseda SSM prof. Pavol Florek predniesol prednášku o dejinách mesta a o významnej listine kráľa Bela IV. z roku 1244, ktorý znovu potvrdil stratené privilégium. Zároveň v slávnostnej reči uviedol, že „...*múzeá sú dôležitým činiteľom pri tvorení duchovného i materiálneho blahobytu a úrovně ľudstva*“ (Florek, 1943–1944, s. 193). Odbornú prednášku o obstarávaní a pôvode historických zbierkových predmetov v novozaloženom múzeu, diele predchádzajúcich generácií informoval správca Gejza Balaša. Autorka novinového článku emotívne uviedla, že pri jeho výklade bolo cítiť lásku žiariacu z jeho slov (Fuseková, 1944, s. 1; obr. 8). Prítomní zaspievali hymnickú pieseň Kto za

3 Prvá kniha prírastkov uložená v dokumentácii Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene.

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 5: Železná pokladnica, prvý predmet zapísaný v knihe prírastkov Mestského múzea vo Zvolene. Foto: archív Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. –

Iron money chest, first object registered in the inventory book of the Town Museum in Zvolen. Photo: Archive of the Museum of Forestry and Wood Technology in Zvolen.

Obr. 6: Cechové truhlice zapísané v prvej knihe prírastkov Mestského múzea vo Zvolene. Foto: archív Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. –
Gild chests registered in the inventory book of the Town Museum in Zvolen. Photo: Archive of the Museum of Forestry and Wood Technology in Zvolen

Inventárne číslo	Dátum	Predmet
✓ 1 v.	10. VIII. 1942	Železná pokladnica
✓ 2	10. VIII.	Cechovská truhlica.
✓ 3	10. VIII.	Cechovská truhlica.
✓ 4	10. VIII.	Cechovská truhlica.
✓ 5	10. VIII.	Cechovská truhlica.
✓ 6	10. VIII.	Cechovská truhlica.
✓ 7	10. VIII.	Cechovská truhlica.

Obr. 7: Budova Dr. E. Finka. V roku 1944 inštalovaná prvá výstava Mestského múzea vo Zvolene. Foto: archív Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. –
 Building of Dr. E. Finka. First exposition of the Town Museum in Zvolen was presented there in 1944. Photo: Archive of the Museum of Forestry and Wood Technology in Zvolen.

Obr. 8: Denník Štúrov hlas z 24. apríla 1944.

Článok E. Fusekovej: Slávnostný deň vo Zvolene.

Foto: archív Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene. –
 Daily newspaper „Štúrov hlas“, April 24th, 1944. Article by E. Fuseková: Slávnostný deň vo Zvolene. Photo: Archive of the Museum of Forestry and Wood Technology in Zvolen.

pravdu horí (na slová básne Karola Kuzmányho) a presunuli sa na prehliadku múzea do domu Dr. Finku. Kustód múzea symbolicky vybral a inštaloval 700 ks vzácných zbierkových predmetov rozdelených na historické, národopisné a cirkevno-umelecké. Nechýbali ani archeologické artefakty z bezprostredného okolia Zvolena. Podrobný výpočet vystavených zbierok publikoval v časopise Krásy Slovenska, venovanom 700. výročiu potvrdenia zvolenských privilégií Belom IV. kustód G. Balaša (1943–1944, s. 193–197). Je pozoruhodné, že Gejza Balaša robil kustóda v múzeu popri svojej pedagogickej činnosti na meštianskej škole a tiež počas svojho štúdia na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1944–1949. Nazhromaždené zbierkové predmety zaevidoval v odbornom inventári, v ktorom ale chýbajú mnohé údaje o spôsobe nadobudnutia, nakoľko boli získané v období pred vznikom múzea. Svoj záujem o archeológiu zameral na okolité praveké lokality, na ktorých vykonal prieskum a zber materiálu. Zaslúžil sa aj o záchranu časti unikátneho bronzového depotu, nájdeného na svahu Pustého hradu pri kopaní zákopov počas 2. svetovej vojny (Balaša, 1946, s. 90–95). V roku 1948 malo múzeum v zbierkovom fonde už 1003 ks predmetov (Šorecová, 1992, s. 22). Počas vojnových udalostí, ktoré sa dotkli aj Zvolena, sa kustód postaral aj o záchranu zbierkového fondu, ktorý zabalil do debien a uschoval v zámočkej kaplnke (Balaša, 1992, s. 44).

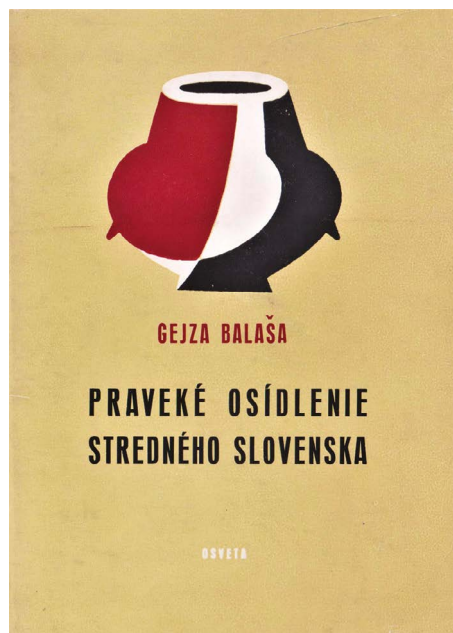
V roku 1944 sa stal tajomníkom Štátneho archeologického ústavu v Martine. Od roku 1946 sa aktívne zúčastňoval pracovných konferencií archeologického ústavu. Z jeho poverenia a za financovania Povereníctva školstva vykonal v roku 1947 záchranný výskum lužického pohrebiska v Novom Meste nad Váhom (Balaša, 1959, s. 138–140), v roku 1948 záchranný výskum na polykultúrnom sídlisku vo Zvolene v polohe Krivá púť (Balaša, 1960, s. 82).

Medzi jeho významné aktivity rokov 1947–1948 a 1950 patrí iniciovanie vydania „tehličiek“ s názvom „Zachráňte Zvolenský zámok“. Tehličky určené na predaj finančne podporili opravu tejto vojnou zničenej pamiatky. Časť získaných prostriedkov poslúžila aj na odkúpenie 5876 zväzkov knižnice po zemianskej rodine Ostrolúckych z Ostrej Lúky (Šorecová, 1992, s. 23). V roku 1949 počas osláv 5. výročia SNP bola na zámku sprístupnená výstava a dňa 5. júla 1950 boli v 7 miestnostiach nainštalované najvýznamnejšie zbierky Mestského múzea, ktoré tam malo po rekonštrukcii sídlieť, čo sa ale neuskutočnilo.

Publikačná činnosť kustóda múzea sa odvíjala od štúdia archívnych materiálov, ktoré neboli komplexne spracované, iba časť z nich spracoval po 1. svetovej vojne Dr. Otto Rosenauer. G. Balaša napísal: „Jedna

časť archívu bola v čase štúdia autorom uložená v nevyhovujúcej, úplne tmavej miestnosti, bez okien, v budove MNV na Námestí“ (Balaša, 1956, s. 72). Jazykovo dobre vybavený kustód, ovládajúci maďarský, nemecký a francúzsky jazyk, po roztriedení archívnych dokumentov urobil ich súpis a ten publikoval v časti Archív mesta Zvolen v publikácii „Príspevok k dejinám Zvolena“ (Balaša, 1956, s. 72–89). Ďalšie jeho monografie boli tiež vydané až po jeho odchode zo Zvolena.

Odchodom Gejzu Balašu na nové pracovisko dňa 1. septembra 1948 sa skončila prvá významná etapa vzniku Mestského múzea vo Zvolene, ale toto múzeum zostalo jeho srdcovou záležitosťou. Už ako prednosta Oblastnej pobočky Pôdohospodárskeho archívu v Radvani nad Hronom v roku 1949 získal prevodom z Archeologického ústavu v Martine zbierky zo zvolenského regiónu aj z múzea v Banskej Bystrici a zbierkový fond sa obohatil aj o konfiškáty (Šorecová, 1992, s. 22–23). Mesto Zvolen doposiaľ nedocenilo prínos tohto neúnavného múzejníka, archeológa a historika.

Obr. 9: Obálka monografie G. Balašu:

Praveké osídlenie stredného Slovenska (Foto: autorka). –

Book cover of G. Balaša's monograph

„Praveké osídlenie stredného Slovenska (Photo: author).

Gejza Balaša – archeológ a múzejník v Krajskom múzeu v Banskej Bystrici

Na odporúčanie Štátneho archeologického ústavu v Martine nastúpil 1. septembra 1952 na miesto kustóda pre archeológiu a staršiu históriu v Krajskom múzeu v Banskej Bystrici (v súčasnosti Stredoslovenské múzeum), kde pôsobil do 30. septembra 1962. Počas svojho desaťročného pôsobenia vybudoval od základu archeologický zbierkový fond.

Významná je jeho výskumná a prieskumná archeologická činnosť. Územie stredného Slovenska bolo pre archeológa panenskou pôdou. Územná pôsobnosť a zberná oblasť múzea sa rozšírila na oblasť Pohronia, povodia Štiavnice, Krupinice, Slanej a Ipľa. V rokoch 1952–1962 realizoval archeologické výskumy na týchto lokalitách v strednej a južnej časti Stredoslovenského kraja:

- 1952:** Zvolen-Dvor VŠLD – slovanské sídlisko
- 1954:** Zvolen-Balkán – lužické pohrebisko
- 1955:** Preseľany nad Ipľom – skýtske pohrebisko
- 1956:** Dudince – neolitické pohrebisko
 - Jastrabá – púchovské sídlisko
 - Banská Bystrica-jaskyňa Kaplnka – sídlisko neskorej doby rímskej
- 1957:** Krupina – lužické pohrebisko
- 1959:** Šafárikovo-Dobogó – pilinské pohrebisko
 - Zvolenská Slatina – lužické pohrebisko
 - Rimavské Brezovo – lužické pohrebisko
 - Panické Dravce – pilinské pohrebisko
- 1960:** Dudince-Gestenec – neolitické pohrebisko
- 1962:** Hodejov-hradný kopec
 - Drňa – laténske a mladohalštatské pohrebisko
 - Želovce-Šosár – avarsko-slovanské pohrebisko

Prieskumy vykonal na dvadsiatich ôsmich lokalitách (Mácelová, 2001, s. 216–228). Zachránil významné numizmatické nálezy a do zbierkového fondu múzea získal unikátne umeleckohistorické zbierky, jednou z najvzácnejších je bronzové akvamanile z Veľkej Čalomije z 13. storočia. Vo veľkej miere rozsiahlou zbierkotvornou činnosťou obohatil aj zbierky na úseku starších dejín a etnografie. Svedčia o tom stovky zápisov v inventárnych knihách. Archeologický materiál zaevidoval v knihe prírástkov v počte 2200 inv. čísiel, väčšinu predmetov skatalogizoval a zabezpečil ich konzervovanie a reštaurovanie v múzeu a veľkých súborov v AÚ SAV v Nitre. G. Balaša spracoval scenár a libreto 1. archeologickej expozície múzea, inštalovanej v roku 1958, bol autorom scenára archeologickej expozície múzea v Rimavskej Sobote (dnes Gemersko-malohontské), sprístupnenej v roku 1960. Z väčších výstav je nutné spomenúť participovanie na výstave „Banská Bystrica 700 rokov mestom“ (r. 1955) a „Lužické popolnicové pohrebisko vo Zvolene“ (r. 1955).

Bohatá je aj jeho publikačná činnosť, ktorú autorka skompletizovala na základe podkladov a konzultácie s prof. G. Balašom a svojim výskumom v periodikách (Mácelová, 2001, s. 220–228). Personálna bibliografia usporiadaná chronologicky v roku písania príspevku tvorila 231 ks, v súčasnosti bolo dohľadaných viac ako dvadsať článkov v banskobystrickom denníku SMER (r. 1953–1954) a vo zvolenskom VPRED.⁴ Prínos jeho najdôležitejšej monografickej práce zhodnotil autor knihy „Archeológia na Slovensku v minulosti“ Belo Polla takto: „...*Pre dejiny archeológie stredného Slovenska mnoho materiálu priniesla práca Gejzu Balašu Praveké osídlenie stredného Slovenska (Balaša, 1960) (obr. 9). Autor v nej poukázal na výsledky archeologického bádania na tomto členitom území, ktoré v pravekom vývoji Karpatskej kotliny tvorilo pestrý obraz, na teritóriu (Banská Bystrica – Kremnica – Banská Štiavnica), na ktorom celá európska archeológia hľadala pôvod metalurgie*“ (Polla, 1996, s. 11). Ďalšími monografickými prácami menšieho rozsahu sú: „Krupina vo svetle minulosti“ (Balaša, 1964a), „Zvolen v období lužickej kultúry“ (Balaša, 1964b) a „Historické pamiatky zvolenského okresu“ (Balaša, 1964c), „Praveké osídlenie Gemera (Balaša, 1965).

Kolegovia z múzea prof. Gejzu Balašu charakterizovali ako vzdelaného človeka so znalosťami cudzích jazykov, ktoré využíval pri práci v archíve a komunikácii s kolegami v zahraničí, usilovného a pracovitého vedca, ktorý ráno už o piatej hodine nastupoval do múzea, aby nebol vyrušovaný v odbornej práci. Po jeho odchode z múzea nebolo miesto archeológa obsadené 13 rokov. Prof. Balaša, s ktorým som udr-

4 Osobná komunikácia s prof. Gejzom Balašom.

žiavala dobré kolegiálne vzťahy, mi pomáhal rozľadiť sa v teréne a odporučil mi pre výskum lokality, ktoré by bolo treba preskúmať. Po jeho odchode na dôchodok a po presťahovaní do Bratislavy sme ostali v písomnom styku a osobných stretnutiach (Mácelová, 1985, s. 85). V korešpondencii sa neustále zaujímal o rozpracované rekonštrukčné práce v gotických kostoloch v Zolnej, Čeríne a Ponikách, o záchranu ktorých sa aj on zaslúžil.

Gejza Balaša – pamiatkar na Krajskom stredisku štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici (KSŠPSOP)

Gejza Balaša pracoval na KS ŠPSOP od 1. októbra 1962 do 31. decembra 1976, kedy odišiel na dôchodok. Pracoval ako vedúci odborný pracovník na úseku pamiatkovej dokumentácie (Burkovský, 2008, s. 12). Veľkou mierou sa podieľal na záchrane stavebných a umeleckohistorických pamiatok stredného Slovenska. V rokoch 1963–1973 realizoval archeologický výskum na týchto lokalitách:

- 1963:** hrad Zniev v Kláštore pod Znievom
- 1966–1969:** premonštrátsky kláštor v Bzovíku (obr. 10)
- 1971–1973:** Slovenská Ľupča – Kláštorisko
- 1973** Banská Bystrica – Mestský hrad
hrad v Liptovskom Hrádku

Výsledky výskumov publikoval v odborných časopisoch a v metodicko-informačnom Spravodaji KS ŠPSOP v Banskej Bystrici (Mácelová, 2001, s. 220–228). V roku 1971 zredigoval publikáciu Hnutel'né pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch (Kolektív autorov, 1971) (obr. 11).

V roku 1964 sa zaslúžil o úspešné zvládnutie osláv 100. výročia úmrtia Imre Madácha, ktoré sa pod záštitou UNESCO a Svetovej rady mieru konali v jeho rodisku v Dolnej Strehovej. V krátkom čase usmerňoval rekonštrukčné práce na kaštieli a v ňom zrealizoval výstavu „Život a dielo Imre Madácha“ (Jarábik, 2014, s. 32). Inicioval založenie Literárneho múzea Imre Madácha, čo dokumentuje pamätná tabuľa, osadená dňa 10. júna 2009 (obr. 12).

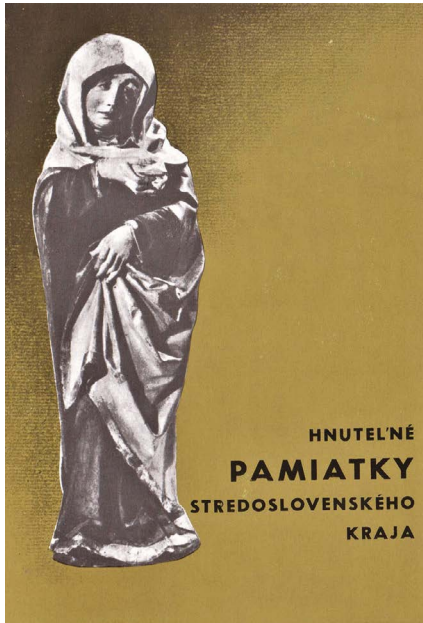

Obr. 10: Odborná komisia na premonštrátskom kláštore v Bzovíku, okr. Krupina. Sprava: PhDr. Jiří Kostka, CSc., PhDr. Klára Kubičková, Ing. Ján Jendželovský, Gejza Balaša a pracovníci KS ŠPSOP v Banskej Bystrici.

Foto: archív PhDr. Kláry Kubičkovej, PhD. –

Control committee at the Premonstratesian monastery in Bzovík (Krupina region). From the right: PhDr. Jiří Kostka, CSc., PhDr. Klára Kubičková, Ing. Ján Jendželovský, Gejza Balaša and employees of KS ŠPSOP in Banská Bystrica.

Photo: archive of PhDr. Klára Kubičková, PhD.

Obr. 11: Obálka publikácie Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch, ed. G. Balaša (Foto: autorka). –

Book cover of monograph „Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch“ edited by G. Balaša (Photo: author).

Obr. 12: Pamätná tabuľa Gejzovi Balašovi v kaštieli v Dolnej Strehovej.

Foto: SNM – Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku. –
Commemorative plaque dedicated to Gejza Balaša on the wall of the
manor-house in Dolná Strehová. Photo: Slovak National Museum –
Museum of the Culture of Hungarians in Slovakia.

Prof. Gejzu Balašu považujeme za jedného z najaktívnejších pamiatkarov stredoslovenského regiónu, ktorý svoju odbornosť a povolanie múzejníka a pamiatkara v maximálne možnej miere pretavil do záchrany kultúrneho dedičstva. Podieľal sa na obnove cirkevnej architektúry, hradov a kaštieľov ako metodik. Zachránil a obohatil fond stredoslovenských múzeí umeleckohistorickými pamiatkami nevyčísliteľnej hodnoty. Zomrel 20. februára 1994 v Bratislave. Miloval mestá Zvolen i Banskú Bystricu, s ktorými sa spájali plodné roky pracovného života. Urna s jeho popolom bola uložená na evanjelickom cintoríne v Banskej Bystrici, do rodinného hrobu manželky Kataríny, rod. Krčméry (Mácelová, 1994, s. 52).

Pod'akovanie

Ďakujem pracovníkom inštitúcií a súkromným osobám, ktoré mi ochotne poskytlí archívne materiály a fotografie použité v príspevku. Menovite: PhDr. Valérii Solčániovej, MV SR, štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica; Mariete Kollárikovej, LESY Slovenskej republiky, štátny podnik, Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene; PhDr. Kláre Kubičkovej, PhD., kunsthistorik, Banská Bystrica; Ing. Júliusovi Burkovskému, bývalému pracovníkovi KS ŠPSSOP v Banskej Bystrici; Ing. Zoltánovi Balassovi, Košice; Mgr. Gabrielle Jarábik a Danke Veselovskej zo SNM – Múzea kultúry Maďarov na Slovensku, Bratislava a Kaštieľ Imre Madácha v Dolnej Strehovej.

Literatúra

- BALAŠA, Gejza (1943–1944). Mestské múzeum vo Zvolene. In *Krásy Slovenska*, roč. XXII, č. 9, s. 193–197.
- BALAŠA, Gejza (1946). Nález bronzového pokladu na Pustom hrade vo Zvolene. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 36–37, č. 4, s. 90–95.
- BALAŠA, Gejza (1956). *Príspevok k dejinám Zvolena*. Zvolen; Bratislava : Dom osvety.
- BALAŠA, Gejza (1959). Lužické žiarové pohrebisko v Novom Meste nad Váhom. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, č. 3, s. 138–140.
- BALAŠA, Gejza (1960). *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Martin : Osveta.
- BALAŠA, Gejza (1964a). *Krupina vo svetle minulosti*. Zvolen : Vlastivedné múzeum.
- BALAŠA, Gejza (1964b). *Zvolen v období lužickej kultúry*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo.
- BALAŠA, Gejza (1964c). Historické pamiatky zvolenského okresu. In *Zpravodaj historického krúžku pri Vlastivednom múzeu vo Zvolene*, roč. IV. Martin : Tlačiarne SNP.
- BALAŠA, Gejza (1965). *Praveké osídlenie Gemera*. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo.
- BALAŠA, Gejza (1992). Zo spomienok. In GAJDOŠ, Milan, ed. *Polstoročie múzea vo Zvolene*. Zvolen : Vlastivedné múzeum, s. 44–45.
- BÁNIK, Juraj (1866). Slobodné a kráľovské mesto Zvolen (Opis historicko-topografický). In *Národný kalendár, na obyčajný, 365 dní majúci rok po narodení Krista Pána 1867*. Banská Bystrica.
- BELJAK, Ján – MALINIAK, Pavol – PAŽINOVÁ, Noémi (2011). Zvolenský Pustý hrad vo svetle archeologického bádania (od amatérskych výkopov až po začiatok systematického výskumu). In *Archaeologia historica*, roč. 36, č. 1, s. 265–278.
- BURKOVSKÝ, Július (2008). Profesor Gejza Balaša – keď je história poslaním. In *Bystrický Permon*, č. 3, s. 12. Banská Bystrica : Bystriciensis – Združenie cestovného ruchu.
- FIGUROVÁ a kol. (2014). *Lesnícke a drevárske múzeum od A po Z. Malý ilustrovaný lexikón*. Zvolen : LESY Slovenskej republiky, štátny podnik; Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene.
- FLOREK, Pavol (1943–1944). Podiel Zvolena na našej kultúrnej minulosti (Prednáška na slávnosti otvorenia Mestského múzea vo Zvolene dňa 23. apríla 1944). In *Krásy Slovenska*, roč. XXII, s. 187–193.
- FUSEKOVÁ, Eva (1944). Slávnostný deň vo Zvolene. Otvorenie mestského múzea z príležitosti 700. výročia potvrdenia kráľovských práv. In *Štúrov blas*, Zvolen, 26. apríla 1944, roč. VI, č. 18, s. 1.

- GAJDOŠ, Milan (1992). Polstoročná cesta múzea. In GAJDOŠ, Milan, ed. *Polstoročie múzea vo Zvolene*. Zvolen : Vlastivedné múzeum, s. 5–20.
- Kolektív autorov (1971). *Hnutelné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch*. In BALAŠA, Gejza, ed., 491 s.
- JARÁBIK, Gabriella (2014). Obnova kaštieľa Madáchovcov. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 63, č. 3, s. 31–34.
- MÁCELOVÁ, Marta (1985). Sedemdesiatiny profesora Gejzu Balašu. In *Múzeum*, roč. 30, č. 1, s. 85, 1 foto.
- MÁCELOVÁ, Marta (1994). Za profesorom Gejzom Balašom. In *Múzeum*, roč. 39, č. 2, s. 52.
- MÁCELOVÁ, Marta (2001). Prof. Gejza Balaša – archeológ a pamiatkár. In BITUŠÍKOVÁ, Alexandra – DARULOVÁ, Jolana, ed. *Banská Bystrica. Osobnosti v dejinách mesta. Historicko-etnologické štúdie II*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, s. 216–228.
- MILANOVÁ, Ľubica (2015). Mestské múzeum vo Zvolene. In PODUŠELOVÁ, Gabriela – MAJCHROVIČOVÁ, Viera, ed. *Múzeá vo vojne. Druhá svetová vojna a jej dôsledky na činnosť múzeí a ich zbierky*. Zborník príspevkov z odbornej konferencie. Banská Bystrica, 10.–11. november 2015, Múzeum SNP. Bratislava : Zväz múzeí Slovenska a Slovenské národné múzeum, s. 44–53.
- POLLA, Belo (1996). *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, Neografia.
- ŠORECOVÁ, Mária (1992). Zbierkový fond. In GAJDOŠ, Milan (ed.) *Polstoročie múzea vo Zvolene*. Zvolen : Vlastivedné múzeum, s. 21–29.
- THOMKA, Gyula (1891). Zólyomvármegye őstelepei. In *Archaeologiai értesítő*, roč. 11, s. 298–299.

Pramene

- Prvá kniha prírastkov. Uloženie: dokumentácia Lesníckeho a drevárskeho múzea vo Zvolene.
- Ročná správa č. VII z rokov 1924/1925. In MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica: fond G2/1933: fond Gymnázium a reálka v Kremnici, škatuľa (ŠK) 2.
- Ročná správa č. XIV z rokov 1931–32. In MV SR, štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica: fond G2/1933: fond Gymnázium a reálka v Kremnici, škatuľa (ŠK) 2.

Zoznam použitých skratiek

AÚ SAV – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied

Dvor VŠLD – Dvor Vysokej školy lesníckej a drevárskej

KS ŠPSSOP – Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody

LDM – Lesnícke a drevárske múzeum

MNV – Mestský národný výbor

SSM – Sväz slovenských múzeí

ŠČRRG – Štátne československé reformné reálne gymnázium Pavla Križku

Resumé**Gejza Balaša and the beginnings of museum in Zvolen**

The history of two central Slovak museums in Zvolen and Banská Bystrica is associated with the name of Gejza Balaša. His contribution to establishment of basic archaeological fund in both institutions is undeniable. During his activity in both museums acquisition was linked with an enormous effort to acquire collections of the highest cultural and historical value, which so far represent a significant part of the archaeological, historical, ethnographic and numismatic collections of both institutions.

In 1942 Gejza Balaša – at that time a teacher at the secondary town school – began writing the first inventory of the Town Museum in Zvolen. Due to his effort and collaboration with town officials the house of Dr. E. Finka was temporarily rented and the first exposition with 700 pieces of historical, ethnographic and artistic objects was placed there. Subsequently, he was appointed the custodian of the Town Museum. The opening of museum was part of the celebrations of the 700th anniversary of the confirmation of Zvolen's town privileges and was held on the April 23rd 1944, with the participation of town representatives, the presidency of the Union of Slovak Museums, and Vladimir Wagner, representative of the Ministry of Education and National Edification.

In 1944 he became secretary of the State Archaeological Institute in Martin. His important activities in the years 1947–1948 and 1950 include an initiation of release of the “bricks” entitled “Save the Zvolen Castle”. Bricks for sale financially supported the repair of this war-ruined monument. Gejza Balaša carried out the first preliminary surveys and systematic archaeological researches in Zvolen: research of

a Slavic settlement at the site of Krivá púť, then another Slavic settlements in the courtyard of VŠLD, and a burial site of the Lusatian culture at the site Balkán.

From 1952 to 1962 he worked as a custodian of the archaeological collections of the Regional Museum in Banská Bystrica. During his professional activity in this museum, he conducted 15 archaeological researches and 28 surveys in the region of Banská Bystrica. He processed 2200 inventory numbers of collection items in the first-level registry, majority of them he catalogued in the second-level registry. He was the author of the first archaeological exposition of the Regional Museum, and the town museum in Rimavská Sobota. His publishing activity was plentiful, he published several monographs and more than 231 articles.

After leaving the museum, he worked as a senior specialist in the field of cultural monuments documentation and finally at the Regional Centre for State Monuments Conservation and Nature Protection in Banská Bystrica. He greatly contributed to the preservation of architectural and art-historical monuments in central Slovakia, and carried out several archaeological researches. In 1971 he edited the book “Hnuteľné pamiatky Stredoslovenského kraja v štátnych zoznamoch” [Movable Monuments of the Central Slovakia Region in state lists].

Gejza Balaša was definitely one of the most active preservationist in the region of central Slovakia, and he contributed with his expertise and activities to the preservation of our cultural heritage.

PhDr. Marta Mácelová, PhD.

marta.macelova@gmail.com

Filozofická fakulta

Univerzita Mateja Bela

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

ANTON PETROVSKÝ-ŠICHMAN

Jozef Moravčík

Abstract

The name of PhDr. Anton Petrovský-Šichman has been permanently associated with the research of the prehistoric settlement in Northern Slovakia. During the time period between the years 1957–1967 when he was working at the Považské Museum he contributed greatly to the breakthrough in the perspective towards this region's oldest history. While working tirelessly in the field on his research and explorations he managed to reveal the secrets of these mountainous parts of our homeland. He passed hundreds of kilometres through the valleys and hills of Northern Slovakia in order to discover unknown localities and was able to save hundreds and what's more thousands of prehistoric finds. A systematic archaeological research of Northern Slovakia has become a part of our knowledge about the prehistoric settlement of this region, which was deemed to be unsettled for a long time. It was Dr. Petrovsky who managed to prove with his work that this doesn't correspond to reality since Northern Slovakia has been populated intensively at least in three time periods by the people of Lusatian culture from the Middle Bronze Age until the beginning of the Early Iron Age, by the people of Púchov culture from the Early Iron Age until the Late Roman period and by Slavs at least from the end of the 8th and 9th century.

Keywords

Field Research – History of Archaeology – Northern Slovakia – Považie Region – Bronze and Iron Age – Púchov Culture – Slavs — Middle Ages

Abstrakt

Meno PhDr. Antona Petrovského-Šichmana, je natrvalo spojené s výskumom pravekého osídlenia severného Slovenska. Počas svojho pôsobenia v Považskom múzeu v rokoch 1957 – 1967 sa zaslúžil o zásadný prelom v nazeraní na najstaršie dejiny tohto územia. Svojou neúnavnou prácou v teréne pri mnohých výskumoch a ešte viac pri prieskumoch odhalil tajomstvá, ktoré prekryvali históriu hornatých častí našej vlasti. Prešiel

stovky kilometrov po dolinách a návršiach severného Slovenska, aby objavil dovtedy nepoznané lokality a tak zachránil stovky, ba tisícky nových pravekých nálezov. Systematický archeologický výskum severného Slovenska sa stal súčasťou nášho poznania pravekého osídlenia tohto regiónu, ktorý bol dlho považovaný za neosídlený. Práve Dr. Petrovský svojou aktivitou dokázal, že to nezodpovedá skutočnosti, pretože severné Slovensko bolo intenzívne osídlené najmenej v troch časových obdobiach. Ľudom lužickej kultúry od strednej doby bronzovej po začiatok mladšej doby železnej, Ľudom púchovskej kultúry v mladšej dobe železnej až staršej dobe rímskej a potom našimi slovanským predkami najmenej od konca 8. a v 9.stor.

Kľúčové slová

terénny prieskum – dejiny archeológie – severné Slovensko – Považie – doba bronzová a železná – púchovská kultúra – Slovania – stredovek

Dejiny výskumu severného Slovenska

Mnoho bádateľov z radov archeológov sa už v 19.storočí venovalo získavaniu aj záchrane archeologických nálezov na tomto území. Viacerí sa dokonca aj systematicky venovali tejto problematike, ako napríklad Július Neudeck (1879), alebo Jozef Holuby (1898), Mikuláš Kubinyi (1883, 1902), Ján Petrikovich (1903), Karol Brancsik (1914), Andrej Halaša (1903, 1904, 1905). Od vzniku Československej republiky začal pôsobiť na Slovensku gymnaziálny profesor Jan Eisner, ktorý sa neskôr habilitoval na docenta a potom aj na profesora Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Spracoval prvé praveké dejiny Slovenska vo svojom priekopníckom diele: Slovensko v pravěku, ktoré vyšlo v roku 1933 (Eisner, 1933). Jeho žiak prof. Vojtech Budinský-Krička, pokračoval už v systematickom výskume Slovenska a venoval svoju pozornosť aj niektorým lokalitám na severnom Slovensku. Skúmal slovanský mohylník v Krasňanoch (Budaváry, 1938–1939), popolnicové pohrebisko lužickej kultúry v Porubskej doline pri Ilave (Budaváry, 1932a), ďalšie v Ladcoch (Budaváry, 1932b). Venoval sa tiež slovanským pohrebiskám, keď preskúmal tri slovanské hroby v Nosiciach (Budinský-Krička, 1950) aj jednu mohylu v Bitarovej (Budinský-Krička, 1957). V jeho šľapajach pokračoval Dr. A. Petrovský-Šichman, ktorý bol nielen jeho žiakom, ale na jeho výskumoch sa prof. V. Budinský-Krička zúčastňoval ako odborný poradca, alebo ako oponent. Rozlet Dr. Petrovského koncom 40-tych a začiatkom 50-tych rokov 20. storočia pri priesku-

moch severného Slovenska, pokračoval najmä počas jeho pôsobenia v Považskom múzeu v Žiline, kde zotrval až do svojej smrti v máji 1967.

Životopis Dr. Antona Petrovského-Šichmana

Dr. Anton Petrovský-Šichman (obr. 1) sa narodil 7. júla 1919 v Žiline v rodine obuvníka. Tu vychodil základnú školu aj Reálne gymnázium. Po absolvovaní Pedagogickej akadémie sa stal učiteľom a v rokoch 1938 až 1942 pôsobil v Ďurčinej, Fačkove a v Bánovej. V roku 1943 nastúpil ako riadny poslucháč Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave do seminára prof. V. Budinského-Kričku, kde študoval okrem archeológie aj jazykovedu. Doktorát filozofie získal v roku 1949, ale už od roku 1948 pôsobil ako odborný asistent na katedre archeológie. Po odchode z Filozofickej fakulty sa stal externým pracovníkom Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, od roku 1953 Slovenskej akadémie vied v Nitre. Tam pôsobil v rokoch 1950 – 1957, keď prišiel ako prvý odborný pracovník do Krajského múzea v Žiline, kde vytrval až do svojej smrti 5. mája 1967 (Kristenová, 1970, s. 239n).

*Obr. 1: Anton Petrovský Šichman. –
Anton Petrovský Šichman.*

Stretnutie s Dr. Petrovským

Moje stretnutie s PhDr. A. Petrovským-Šichmanom sa uskutočnilo 15. augusta 1966, keď som nastúpil ako poslucháč 4.ročníka archeológie FiF UK do Považského múzea a galérie v Žiline. Určité predstavy o svojom pôsobení na tomto pracovisku, ktoré som mal počas štúdia, však nadobudli omnoho presnejšie kontúry práve po stretnutí s Dr. Petrovským. Nie čistá veda v pracovni obklopenej odbornou literatúrou, predovšetkým práca v teréne, je každodenným chlebíkom archeológa v múzejných podmienkach. Táto práca úplne pohltila Dr. Petrovského, ktorý sa stal azda najsvedomitejším terénnym pracovníkom vtedajšej skromnej rodiny archeológov Slovenska. Nezanedbal žiadnu príležitosť ísť do terénu, buď z vlastnej iniciatívy, alebo na podnet niektorého z mnohých spolupracovníkov, ktorých si postupne vchoval. Nezištne im odovzdával svoje vedomosti a skúsenosti špecialistu na praveké dejiny severného Slovenska. Väčšinou pôsobil dojmom veľmi zaneprázdneného človeka, ktorý má stále veľa práce, prípadne musí okamžite riešiť neodkladný problém a vôbec nemá čas zaoberať sa maličkosťami, nieto ešte zdĺhavými diskusiami o všeobecných problémoch archeológie. Predpokladal, že každý kto s ním príde do kontaktu, ovláda danú problematiku podobne ako on sám a má ešte aj podobné názory.

Prvý spoločný výskum

Po stručnom oboznámení sa s určitými danosťami praveku severného Slovenska, sme hneď koncom augusta začali realizovať dôležitý archeologický výskum v obci Prosné, v marikovskej doline (okr. Považská Bystrica), kde sa nachádzalo „pohrebisko“ púchovskej kultúry z obdobia neskorého laténu. Výskum trval od 31. augusta do 30. septembra 1966. Priniesol úplne nové poznatky v nazeraní na spoločenské pomery ľudu púchovskej kultúry. Už počas výskumu bolo zrejmé, že sa tu nenachádza pohrebisko, ale „obetisko“ z obdobia neskorého laténu. Na relatívne malej ploche asi 10 x 11 m sa podarilo vybrať niekoľko tisíc kusov črepov, z ktorých bolo veľa sekundárne prepálených. Našli sa aj drobné bronzové predmety: spony, zlomky náramkov, železné klince, ostroha, zápona opaska, sklenené perly, korálok z modrého skla, ale aj malá zlatá minca 1/24 typu Athéna Alkis. Na okraji skúmanej plochy vyplnenej množstvom keramiky sa objavila obetná jama, do ktorej určite odlievali krv obetovaných zvierat a zrejme aj ľudí. Pri odbornom spracovaní spálených zvyškov kostí sa podarilo určiť troch až piatich dospelých mužských jedincov vo veku 40 – 50 rokov (Pieta –Moravčík, 1980).

Pracovné nasadenie

Na výskum v Prosnom sme dochádzali denne z Udiče, kde sme bývali v rodine Bušíkovcov. Ráno s náradím cez horu na lokalitu Uhliská, popoludní naspäť s náradím a s nálezmi. Bola to dosť náročná túra, ale Dr. Petrovský kráčal ako mladík a nikto na ňom nespozoroval, akú strašnú chorobu v sebe nosí. Po skončení práce na výskume, odchádzal ešte buď do múzea v Žiline, alebo na prieskum okolitých lokalít, prípadne na prednášky po školách, kde miestnej mládeži odovzdával svoje najnovšie poznatky. Veľkým sklamaním bolo pre neho jedno ráno, keď sme našli rozkopaný okraj obetnej jamy a do hliny vyryté slová: „zlato sme nenašli“. To bola vďaka za jeho nezištnú snahu šíriť nové vedomosti dosiahnuté na výskume v Prosnom. Výskum obetiska v Prosnom bol našim prvým a zároveň i posledným spoločným výskumom. Spracovania našich spoločných terénnych pozorovaní sa už Dr. Petrovský nedožil, ale jeho neodškriepiteľnou zásluhou zostane, že tento vôbec prvý výskum na takomto mimoriadnom nálezisku sa uskutočnil práve v prostredí severozápadného Slovenska a okrem pohanskej svätyne, ktorú skúmal Dr. Karol Pieta na Havránku v Liptovskej Mare (Pieta 1996), zostal jediným svojho druhu na tomto území.

Výchova spolupracovníkov

Dr. A. Petrovský-Šichman si svojou prácou v teréne získal široký okruh spolupracovníkov a dokonca ako vôbec prvý založil archeologický krúžok z radov školskej mládeže. Medzi najaktívnejších sa zaradil **Ondrej Šedo** zo Strážova, ktorý zostal verný archeológii až doteraz. V rokoch 1974 – 1977 pôsobil v Považskom múzeu, potom v rokoch 1977 – 1982 v Kysuckom múzeu v Čadci, vo Vlastivednom múzeu vo Vyškove, vo Vlastivednom múzeu Mikulove a teraz sa definitívne usadil v Archeologickom ústave ČAV v Brne. Jeho aktivity z obdobia študentských rokov prerástli do fundovanej práce na poli terénneho výskumu a vďaka mu za mnohé nové poznatky v dejinách SZ Slovenska. Pri záchrannom výskume v Žiline v polohe Frambor, preskúmal najstaršiu slovanskú chatu na území celého severného Slovenska z prelomu 5. – 6. stor. n. l., štyri veľkomoravské objekty a dva z obdobia stredoveku (Moravčík, 1978b). Na Kysuciach urobil podrobný prieskum celého regiónu a jeho výsledky publikoval v obsiahlej štúdiu uverejnenej v časopise „Správy a informácie“ (Šedo, 1981/82). Možno povedať, že sa stal archeológom Petrovského razenia, pretože sa tiež mimoriadne dobre vyzná v teréne a vie odhadnúť čo v danej oblasti možno objaviť.

Ďalší z dlhoročných spolupracovníkov Dr. Petrovského bol **Štefan Meliš**. Býval vo Sverepci pri Považskej Bystrici, kde Dr. Petrovský skúmal slovanský mohylník z rozhrania 8.–9. storočia (obr. 2). Š. Meliš mu pomáhal na výskume a potom sám objavil niekoľko mohylníkov, najmä v okolí svojho bydliska a tiež v okolí Beluše, s desiatkami mohylových hrobov. Podrobné zmapovanie mohylníkov odovzdal do Považského múzea. Archeológia učarovala Štefanovi Melišovi natoľko, že jeho pôsobenie v teréne v okolí nového bydliska v Považskej Bystrici trvalo 60 rokov. Práve v roku 2018 oslávil nielen 90. výročie svojho narodenia, ale aj 60. výročie spolupráce s Považským múzeom v Žiline. V roku 1992 založil dokonca pri Miestnom odbore Matice slovenskej archeologický krúžok, v ktorom sa stretávalo viacero nadšencov pre archeológiu. Odborné vedenie krúžku mal na starosti pracovník Považského múzea.

*Obr. 2: Sverepec, Podvršcie, slovanský mohylník –
hlinená nádoba z mohyly č. 3 (foto: archív Považského múzea). –
Sverepec, Podvršcie, Slavic tumuli – clay container from the barrow no. 3
(Photo: Archive of Považské Museum).*

Ernest Poliak začal spolupracovať s Dr. Petrovským v roku 1961. Neobmedzil sa iba na spoluprácu s Považským múzeom, ale podobne pomáhal aj pracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre. Dr. Z. Pivovarovej pri výskume popolnicových pohrebísk v Mikušovciach, Dr. K. Pietovi, pri prieskume sídlisk púchovskej kultúry, Dr. L. Veliačikovi pri prieskume nálezísk lužickej kultúry v okolí Púchova a Beluše. V rokoch 1972 – 2002 bol tiež členom archeologického krúžku pri Dome kultúry v Púchove, v ktorom sa vystriedalo niekoľko desiatok študentov stredných i základných škôl, aj pracovníkov miestnych závodov. V roku 2018 oslávil 85. výročie narodenia. Zaslúžil sa o spoznanie desiatok nových archeologických lokalít severozápadného Slovenska. Naposledy intenzívne spolupracoval s kolegami z AÚ SAV v Nitre, pri podrobnom prieskume na trase diaľnice D 1 medzi Trenčianskou Teplou a Belušou. Najviac pamiatok zachránil v okolí svojho bydliska – Púchova a nezištne ich všetky odovzdal do depozitu múzea v Žiline (Moravčík, 1976a).

K dlhoročným spolupracovníkom Dr. Petrovského patril tiež **Gejza Madigár**. V okolí svojho bydliska v Slovenskom Pravne objavil desiatky nových nálezísk. Zachránil mimoriadne vzácnu laténsku maskovitú sponu, ktorá sa našla v porušenom sídliskovom objekte, datovanom sprievodným materiálom do doby rímskej. Sponu vyrobili niekde v blízkosti Rýna na konci 5. stor. pred n. l. Za bezmála sedem storočí preputovala cez celú strednú Európu, až kým sa dostala na miesto svojho objavenia (Kolník – Šalkovský, 1983). Aj takýto obraz môže nadobudnúť nezištne úsilie mnohých spolupracovníkov archeologickej sekcie Považského múzea v Žiline. Spona sa dnes nachádza v Archeologickom ústave SAV v Nitre a patrí k najunikátnejším nálezom na Slovensku.

Peter Kondrčík je posledný, ktorého možno ešte spomenúť z okruhu spolupracovníkov Dr. Petrovského. Okrem iných lokalít, objavil práve mimoriadne dôležité obetisko v Prosnom v polohe Uhliská a z jeho podnetu sa tu konal aj záchranný archeologický výskum, ktorý priniesol dôležité poznatky o vtedajšej spoločnosti (Pieta – Moravčík, 1980). Títo piati spolupracovníci objavili desiatky nových lokalít na území severozápadného Slovenska a zaslúžili sa o záchranu stoviek nových pozoruhodných pamiatok z obdobia od staršej doby kamennej po stredovek. Ich zásluhná práca v teréne bola odrazom mimoriadnej aktivity ich učiteľa, ktorý vedel svojim širokým rozhľadom o praveku severného Slovenska natrvalo zapôsobiť na okruh spolupracovníkov a získať ich tak pre prácu v teréne, pri ktorej viacerí zostali aj po jeho úmrtí v roku 1967.

Začiatky práce v teréne

Dr. Petrovský-Šichman sa postupne začínal oboznamovať s archeológiou ešte ako učiteľ a potom aj ako poslucháč na Filozofickej fakulte v Bratislave. V prehľadoch o osídlení Slovenska uverejňovaných prof. V. Budinským-Kričkom, sa často objavuje aj meno Antona Petrovského (Budinský-Krička, 1948–1949). Často upozorňoval svojho učiteľa na nové nálezy, sídliská i pohrebiská, ktoré sám objavil na území severného Slovenska. Ako externý pracovník Archeologického ústavu SAV v Nitre absolvoval najväčší terénny prieskum v roku 1955 na strednom Iplí, kde počas jednej sezóny objavil skoro 170 nových lokalít od paleolitu po stredovek. Výsledky prieskumu spracoval v časopise „Študijné zvesti SAV“ č. 7 z roku 1961, ktorá obsahuje 192 strán. Dodnes je to najpodrobnejší prehľad osídlenia tohto územia, a všetci ktorí sa zaoberajú problematikou praveku stredného Poiplia sa musia k jeho dielu neustále vracat' (Petrovský-Šichman, 1961a).

Prvé samostatné výskumy

V roku 1955 robil na severnom Slovensku aj svoj prvý archeologický výskum v **Súľove**. Skúmal popolnicové pohrebisko lužickej kultúry, ktoré sa objavilo pri kopaní hlíny na výrobu tehál na severnom okraji obce. Výskumom zachránil hrobovú keramiku z vyše 20 hrobov. Tesne nad touto polohou už v roku 1928 objavili miestni obyvatelia iné popolnicové pohrebisko pri stavbe cesty. Pri dodatočnom prieskume realizovanom v roku 1972 sme získali od obyvateľov Súľova informácie, že pri stavbe cesty nachádzali hlinené nádoby vyplnené popolom, kosťami aj drobnými bronzovými ozdobami. Žiadne z uvedených pamiatok sa nezachovali a preto nemožno s určitosťou povedať či išlo o nové pohrebisko, alebo pokračovanie toho, ktoré skúmal Dr. A. Petrovský-Šichman v roku 1955 (Moravčík, 1976 b).

Hneď v prvých rokoch svojho pôsobenia na severnom Slovensku sa venoval aj pamiatkam stredoveku. Ešte ako pracovník AÚ SAV v Nitre skúmal v roku 1956 zaniknutý kostol v Radoli (okr. Kysucké Nové Mesto). Výskum trval až do konca roku, a ešte aj v posledný deň robil záznamy o situácii na lokalite. Zaslúžil sa tak o poznanie najstaršej sakrálnej pamiatky na Kysuciach z polovice 13. storočia (Petrovský-Šichman, 1963). Zánik kostola datoval k polovici 15. storočia a spojil ho s akciami husitských vojsk, ktoré viackrát prenikli na severozápadné Slovensko. Kostolný cintorín skúmala aj M.

Ďurišová v rokoch 1988 a 1990. Dosiahnuté výsledky jej výskumu potvrdili pôvodné datovanie kostola od polovice 13. do polovice 15. storočia (Ďurišová, 1994). Ďalším dôležitým objektom z obdobia stredoveku bolo veľké hradisko Vyšehrad v obci Jasenovo (okr. Turčianske Teplice). Systematický výskum polohy urobila neskôr Dr. M. Remiášová z Hornonitrianskeho múzea v Prievidzi, ktorá na hradisku zachytila osídlenie z viacerých období od doby železnej po vrcholný stredovek (Remiášová, 1974; Remiášová, 1985).

Úspešný výskum realizoval Dr. Petrovský aj v Slovenskom Pravne (okr. Turčianske Teplice), kde v polohe Šiance preskúmal stredoveký hrádok s valcovitou vežou a opevnením. V tom čase to bol prvý takýto objekt podrobený archeologickému výskumu na strednom Slovensku (Petrovský-Šichman 1964). Bádanie z obdobia stredoveku završil v roku 1966 na historickom námestí v Žiline, kde sa našla drevená podlaha sídliskového objektu datovaného keramikou na rozhranie 14.–15. storočia. Pôvodne objekt považoval za pivnicu radnice, pretože sa podlaha nachádzala až dva metre pod úrovňou okolitého terénu. Výskum z roku 1995 zistil, že to bol iba menší objekt o rozmeroch 3 x 4 m, ohraničený drevenou zrubovou konštrukciou, s vchodovým výklenkom na juhovýchodnej strane. V tesnej blízkosti stála omnoho väčšia murovaná stavba, najskôr zo 14.–15. stor. Vzájomné súvislosti skúmaných objektov sa nepodarilo doriešiť, pretože výskum už v roku 1996 nepokračoval, nakoľko celý priestor námestia bol z rozhodnutia Mestského úradu v Žiline prekrytý novou žulovou dlažbou (Moravčík 1970; Moravčík, 1995).

Výskumy popolnicových pohrebísk lužickej kultúry

Veľkú pozornosť venoval výskumom popolnicových pohrebísk lužickej kultúry, ktoré boli najčastejšie porušované pri rôznych stavebných akciách. Žiarové pohrebisko v **Súľove** bolo relatívne malé oproti tým, ktoré sa skúmali v 60-tych rokoch 20. storočia. Najväčšie sa našlo pri stavbe vážskeho kanála v **Kotešovej v polohe Nivy** (okr. Bytča). Veľkú časť pohrebiska zničili práve pri bagrovaní terénu, preto nemožno ani presne určiť koľko hrobov sa tu pôvodne nachádzalo. Počas dvoch výskumných sezón v rokoch 1960–1961 sa preskúmalo 15 mohýl, postavených z lomového kameňa a z riečnych okruhliakov. Priamo v mohylách sa nachádzali jednotlivé popolnicové, ale aj jamkové hroby. Niekoľko z nich sa našlo aj v priestore medzi mohylami. Spolu sa preskúmalo asi 200 hrobov, najviac na stred-

nom Považí, okrem pohrebiska v Porubskej doline pri Ilave. Medzi najčastejšie nálezy okrem keramiky patrili bronzové prstienky, nákrčníky, ihlice, gombíky a našli sa aj strelky do šípov. Väčšina bola silno poškodená pohrebným žiarom (Petrovský-Šichman, 1961b, s. 150; Zajacová 2007). Ďalšie, menšie pohrebisko sa našlo v roku 1960 v **Mikšovej** pri kopaní vodovodu. Väčší výskum sa tu nerealizoval, vybrali sa iba poškodené a výkopom odkryté hroby (Petrovský-Šichman, 1961c, s. 150). V tom istom roku sa skúmalo pohrebisko v **Jasenici** (okr. Považská Bystrica), objavené pri budovaní Základnej školy. V priestore stavby sa našlo 53 žiarových hrobov z mladšej až neskorej doby bronzovej (Petrovský-Šichman 1961, s. 149–150). Výskumy populnicových pohrebísk, ktoré sa uskutočnili v krátkom časovom slede a na pomerne malom území – Súľov, Kotešová, Mikšová, Jasenica – podnietili Dr. Petrovského k vysloveniu jednej z jeho pracovných hypotéz, ktorú môžeme prijať s určitým porozumením, alebo ju môžeme aj zamietnuť. Konštatoval, že: „*Celé severné Slovensko bolo v dobe lužickej pomerne husto zaľudnené a niektoré okolnosti v Mikšovej a v Kotešovej nasvedčujú tomu, že potomkovia tohto ľudu sa odiaľto ani neodst'abovali a že to boli pravdepodobne Slovania.*“ (Petrovský-Šichman, 1961, s. 150). Toto dôležité tvrdenie je vsunuté len tak medzi stručné informácie o nových nálezoch Považského múzea v rokoch 1959 – 1960. Doteraz sa túto jeho hypotézu nepodarilo dokázať a práve naopak jestvuje stále viac dôkazov o tom, že Slovania prišli na naše územie omnoho neskôr, koncom 5. až začiatkom 6. storočia n. l. (Fusek, 1994).

Sedmerovec – Niva (obr. 3) je ďalšou polohou kde sa v rokoch 1962 – 1963 skúmalo populnicové pohrebisko (okr. Ilava), ktoré narušila stavba nových objektov JRD. Preskúmalo sa len 35 žiarových hrobov. Nálezy keramiky s bohatou výzdobou datujú lokalitu do mladšej až neskorej doby bronzovej (Hutyrová, 1964).

Beluša – Pechová, posledné žiarové pohrebisko (obr. 4), skúmal pod vedením Dr. Petrovského Gabriel Povala. Časť lokality narušila výstavba novej cesty I/18. Materiál z 26 žiarových hrobov spracoval a publikoval prof. V. Furmánek DrSc. (1970). Unikátnym nálezom je malá dvojkónická nádobka s dvoma otvormi v hrotitých výčnelkoch okraja, zdobená bronzovými nitmi v podobe kolmých a jedného vodorovného pásu. Tento mimoriadny predmet sa zrejme používal na kultové účely a mohol byť súčasťou oltárika pre vtedajšie božstvá. Doteraz je to jediný predmet tohto druhu na území Slovenska a dlho bol súčasťou Klenotnice na Bratislavskom hrade.

Obr. 3: Sedmerovec, Níva, popolnicové pohrebisko – hlinená zásobnica použitá ako popolnica (Foto: archív Považského múzea). –
Sedmerovec, Níva, urnfield burial ground – clay container used as an urn (Photo: Archive of Považské Museum).

Obr. 4: Beluša, Pechová, popolnicové pohrebisko – hlinený džbán z hrobu (Foto: archív Považského múzea). –
Beluša, Pechová, urnfield burial ground – clay jug from a grave (Photo: Archive of Považské Museum).

Výskumy nálezísk púchovskej kultúry

Druhým významným obdobím, ktorému sa Dr. Petrovský venoval, bolo rozhranie letopočtov, keď tu žil ľud púchovskej kultúry. Zásľuhu na tomto pomenovaní má akademik Jan Eisner, ktorý prvý rozpoznal tento zvláštny druh nálezov, nachádzajúcich sa v prostredí severného Slovenska (Eisner, 1921). Púchovská kultúra sa na základe spracovania najnovších poznatkov Dr. K. Pietom vyskytuje v hornatých častiach Slovenska od 3. storočia pred n. l. do 2. storočia n. l. (Pieta, 1982).

V **Divinke – Ohrádzi** sa nachádzalo rozsiahle sídlisko púchovskej aj lužickej kultúry, ktoré sa skúmalo v súvislosti s výstavbou Hričovskej priehrady v roku 1959. Zápisy v technickom denníku majú dátum ešte aj 30. decembra 1959 a dokonca niektoré pokračovali aj v januári 1960. Súbor nálezov z Ohrádze čiastočne spracovala Z. Staneková (2013). Unikátnym nálezom je zlatá náušnica (obr. 5), nájdená pôvodne v dvoch zlomkoch, ktorá má po obvode osem malých okrúhlych lístkov. Podobný šperk pochádza aj z Veľkého Bysterca na Orave, kde bol súčasťou pokladu zlatých a strieborných mincí (Čaplovič, 1960). **Mestečko-Skala** (obr. 6) bolo malé opevnenie narušené kameňolomom. Občania odovzdávali nájdené pamiatky do kabinetu p. učiteľky Tatierskej v Záriečí. Záchranný výskum sa tu uskutočnil až v roku 1962, keď bola už veľká časť hrádka zničená. Okrem množstva keramiky púchovskej kultúry sa našlo aj niekoľko kovových premetov: železná motyka, dláto, krojidló pluhu, bronzová spona a tiež horná časť kamenného žarnova (Povala, 1964). **Beluša – Pechová**, kvádske sídlisko z rozhrania 2.–3. storočia n. l., sa našlo spolu s popolnicovým pohrebiskom pri stavbe cesty I/18. Preskúmali sa nielen sídliskové objekty, ale aj hlinená pec na vypaľovanie keramiky (Pieta, 1974).

Do tohto obdobia možno zaradiť aj nález žiarového hrobu v **Ilave – areál JRD** (okr. Ilava), kde sa okrem menšej dvojkónickej nádoby zdobenej zvislými dvojitémi ryhami (obr. 7), našla aj veľká misa s dovnútra zahnutým okrajom a črep veľkej zásobnice zdobený rytými viacnásobnými oblúčikmi. Zo železných predmetov to bol hrot ošteru s krídelkami, väčšia objímka a bodka násady ošteru (Petrovský-Šichman, 1965).

Obr. 5: Divinka, Obrádzza – zlatá náušnica,
neskorá doba laténska, púchovská kultúra.

(Foto: archív Považského múzea). –

Divinka, Obrádzza – golden earring, Late Latén,
Púchov culture. (Photo: Archive of Považské múzeum).

Obr. 6: Mestečko, Skala, kamenný žarnov – behúň

(Foto: archív Považského múzea). –

Mestečko, Skala, millstone – a runner stone

(Photo: Archive of Považské Museum).

Obr. 7: Ilava, JRD, žiarový hrob z doby rímskej
zdobená nádoba z hrobu

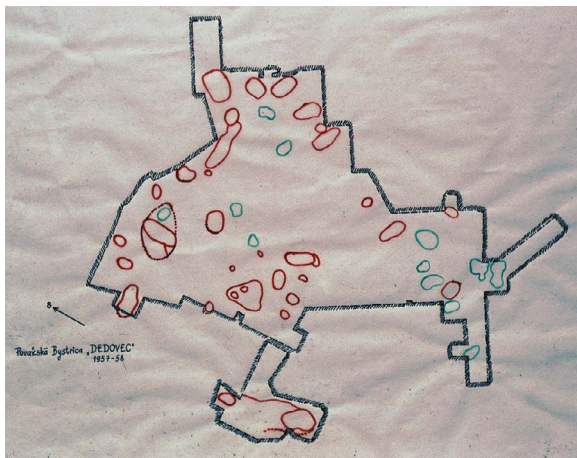
(Foto: archív Považského múzea). –
Ilava, JRD, a cremation grave from the Roman period –
decorated container from the grave
(Photo: Archive of Považské Museum).

Slovanské sídliská a mohylníky

Srdečnou záležitosťou Dr. Petrovského bolo slovanské obdobie a najmä otázka prítomnosti Slovanov na území severného Slovenska. Najrozsiahlejší výskum realizoval na slovanskom sídlisku **Dedovec** (obr. 8) v Považskej Bystrici (okr. Považská Bystrica), kde sa už v roku 1953 narazilo na súvislú kultúrnu vrstvu s nálezmi staroslovanskej keramiky. Záchranný výskum začal na jeseň roku 1957 po odstránení provizórnych budov na ploche staveniska. Výskum priniesol bohatý nálezový materiál od konca 7. do polovice 10. stor. Hlavnou zložkou bola keramika v zlomkovitom stave, z ktorej sa podarilo zrekonštruovať iba tri väčšie a niekoľko menších nádob. Často sa tu miešali nálezy z povrchovej vrstvy s nálezmi vybranými priamo z výplne jednotlivých objektov. Celý súbor nálezov, vyše 50 debničiek črepového materiálu aj všetky kovové a hlinené predmety, vrátane opisu všetkých vyše 60 sídliskových objektov, spracovala vo svojej diplomovej práci Zuzana Šimková (1999).

V roku 1960 skúmal aj dvojfázovo osídlenú lokalitu v **Prečine, v polohe Humenice** (okr. Považská Bystrica). Nachádzali sa tu súvislé vrstvy kameňov, ktoré predstavovali pôvodné podlahy sídlisko-

Obr. 8: Považská Bystrica, Dedovec, A – najväčšie slovanské sídlisko na severozápadnom Slovensku, pôvodný plán, B. slovanská nádoba zo sídliskového objektu (Foto: archív Považského múzea). – Považská Bystrica, Dedovec, A – the largest Slavic settlement in Northwestern Slovakia, original plan. B – Slavic ceramic from a settlement object (Photo: Archive of Považské Museum).

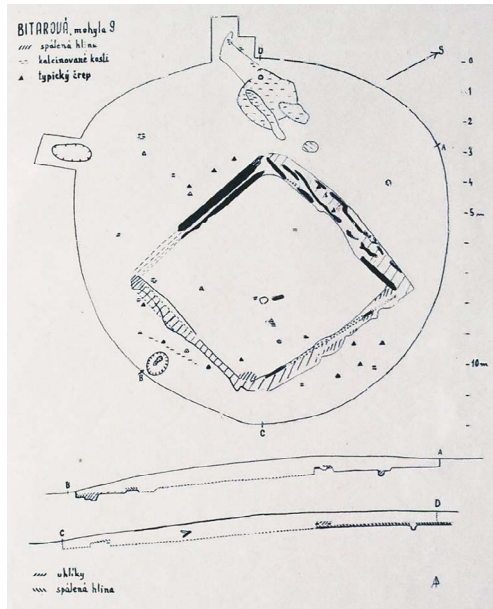

vých objektov. Na ploche asi 17 x 25 m sa našlo veľké množstvo väčších i menších jamiek, z ktorých mnohé tu zostali po kolových konštrukciách obydlií. Nálezy z mladšej doby rímskej a sťahovania národov sa často miešali so slovanskými, preto Dr. Petrovský predpokladal, že sídlisko vzniklo už koncom doby rímskej a nepretržite trvalo až do doby veľkomoravskej. Súbor nálezov pozostáva najmä z črepového materiálu vo veľmi zlomkovitom stave. Podarilo sa zrekonštruovať iba niekoľko misiek s dovnútra zahnutým okrajom, nádobku so silno deformovanými stenami i malú dvoj-kónickú vázičku zdobenú dvojicami zvislých a jednou vodorovnou ryhou. Unikátnou ozdobou je sklenený medailón okrúhleho tvaru tmavomodrej farby s vyobrazením štvornohého dravca, azda leva (Petrovský-Šichman, 1961, s. 146).

Ďalšie slovanské sídlisko skúmal Dr. Petrovský v rokoch 1963–1964 v **Ivančinej, v polohe Kratiny** (okr. Turčianske Teplice). Podarilo sa mu tu zachytiť iba časti dvoch sídliskových objektov. Bohaté nálezy keramiky vyrobenej na hrnčiarskom kruhu datujú osídlenie lokality do 9. storočia. Okrem keramiky sa našli železné strelky do šípov, nožíky, kamenné osličky, kostené šidlá i zlomok kamenného žarnova (Moravčík, 1978a, s. 96, 98). Dve zrekonštruované nádoby zdobené plytkými závitnicami patria však už skôr do 10. než 9. storočia. Ostatné slovanské sídliská sú prezentované časťou veľkomoravskej chaty objavenej v Žiline na Bôriku (Petrovský-Šichman, 1964, s. 75, tab. VII: 7, 9–11). A taktiež ešte štyrmi veľkomoravskými obydliami objavenými v Žiline v polohe Frambor vo dvore Doprastavu v roku 1972 (Moravčík, 1978b).

Slovanské mohylníky

Mimoriadnu pozornosť venoval výskumu slovanských mohylových hrobov, ktoré aj sám objavil. Najväčší mohylník skúmal jeho učiteľ, prof. V. Budinský-Krička v **Krasňanoch** (Budaváry, 1938–1939). Bolo tu veľké slovanské pohrebisko o počte vyše 50 mohylových hrobov, z ktorých sa preskúmalo 46. Mohyly v **Bitarovej** (obr. 9) objavil sám Dr. Petrovský ešte v roku 1947 v polohe Dubiny, podľa miestneho názvu Kopence. Tvorili 220 m dlhý a 70 m široký pás umiestnený na hrebeni mierneho návršia. Mohyla č. 2 o priemere 12 x 15 m bola z nich najväčšia. Výskum mohyly č.2 začal Dr. Petrovský ešte na jeseň roku 1958 a trval do Vianoc. Dokončil ho v jarných mesiacoch roku 1959. Od júna do novembra 1961 preskúmal mohyly č. 3 až č. 12. O jeho precíznej a zodpovednej práci hovorí najlepšie dokumentácia

Obr. 9: Bitarová, Dúbie – Kopence, mohyla 9,
 drevená konštrukcia v mohyle (kresba A. Petronský-Šichman). –
 Bitarová, Dúbie – Kopence barrow no. 9, wooden structure in a barrow
 (Drawing by A. Petronský-Šichman).

z výskumu. Na milimetrový papier nakreslil 50 výkresov, kde podrobne zachytil každý drobný čriepok, uhlík, kamienok. V mohylách sa objavili žiarové aj kostrové hroby, ale kostry sa kvôli veľmi kyslej pôde nezachovali. Kyslá pôda zapríčinila aj veľmi zlú kvalitu zachovalých železných predmetov. Osem hrobov sa vyznačovalo zvláštnou úpravou, boli v nich spálené drevené konštrukcie pravouhlého pôdorysu o rozmeroch 4 x 4 – 5 x 5 m. Tento spôsob úpravy mohylového hrobu bol príčinou nesúhlasného vyjadrenia Odbornej komisie zloženej z renomovaných pracovníkov Archeologického ústavu SAV v Nitre na čele s riaditeľom Dr. A. Točíkom. Záver komisie bol jednoznačný. V Bitarovej sa neskúmalo pohrebisko, ale sídlisko, pretože drevené konštrukcie sú zvyšky pôvodných obydľí (Zápisnica 20. októbra 1961)!¹ Napriek tomu, že sa tento spôsob úpravy hrobov objavil na Slovensku prvýkrát práve v Bitarovej, v okolitých krajinách sa našlo podobných úprav viacero, najmä v Poľsku, na Morave, v Čechách, na Ukrajine

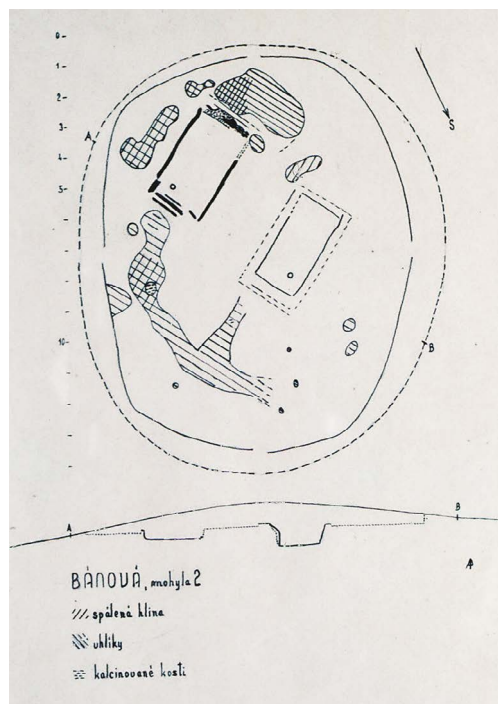
¹ Zápisnica z Odbornej komisie v Bitarovej, konanej dňa 20. októbra 1961 – uložená v dokumentácii pri nálezovej správe o výskume.

i v Rumunsku (Zoll-Adamikova, 1979). Na pohrebisku v Bitarovej sa okrem slovanskej keramiky objavili aj črepy púchovskej kultúry z neskorého laténu. To znamená, že pohrebisko ležalo na staršom sídlisku. Podobná situácia sa opakovala pri výskume mohýl v Žiline aj Hôrkach (Budinský-Krička, 1948–1949, s. 270). Dr. Petrovský reagoval na závery Odbornej komisie iba niekoľkými poznámkami: „*Nechajme hovoriť fakty – v niektorých mohylách uloženie spálených dreví skutočne hovorí skôr o zvyškoch chalúp, ale prečo nie sú pravidelne uložené všetky štyri dreva, ale niekedy len dve a na rôznych miestach. V chalupách chýbajú ohniská, okrem jedného a chýba sídliskový inventár. Podľa môjho názoru otázka drevených úprav vôbec nie je problematická, ak si uvedomíme, že mohyla predstavovala vlastne príbytok mŕtveho.*“ (list písaný rukou sa nachádza v dokumentácii výskumu v Bitarovej a je uložený v Považskom múzeu).

Bánová – Dúbravy, Kalinové

Dnes vieme, že Dr. Petrovský mal pravdu a teraz už nikto nespochybňuje jeho pôvodné závery. Na mohylníku v Bánovej (obr. 10), kde v roku 1962 preskúmal iba dve mohyly, sa opäť v hrobe č. 1 objavila úplne podobná spálená konštrukcia, resp. pravidelný štvorec prepálenej hliny ako v Bitarovej (Nálezový denník z výskumu v Bánovej. Uložený v Považskom múzeu v Žiline; ďalej len PM Ža). V mohyle č. 2 sa pod jej stredovou časťou objavila jama o rozmeroch 1,6 x 3,2 m, ktorej dno sa nachádzalo 1,5 m pod povrchom mohyly. Všetky steny jamy boli vyložené kôrou stromov a tá prekrývala aj telo pochovaného. Spočíval tu muž atletickej postavy, vysoký asi 1,85 m, ale jeho kosti boli úplne spráchnivené. Nohami ležal k východu, kde bola uložená nádoba. Na pravom pleci mal sekeru aj dva menšie železné predmety – najskôr strelky. Na lone mal položený kosák a na opasku mu viseli, azda v nejakom mešci – železný nôž, ocieľka a kresadlo. Vedľa bola väčšia jama 1,8 x 4m, ale plytšia, pretože jej dno bolo iba 1,15 m pod úrovňou povrchu mohyly. Aj steny druhej jamy boli vyložené kôrou, ale kosti pochovaného sa ani tu nezachovali. Do hrobového inventára patrila nádoba, sekera, nožík, ocieľka a na okraji jamy boli zrná pšenice (časť nálezovej správy z výskumu v Bánovej. Uložené v PM Ža).

Veľký slovanský mohylník sa nachádza na lokalite **Visolaje, v polohe Cesciny-Pravec**, ktorý leží na rozhraní medzi Žilinou a Trenčínom. Túto líniu určil Dr. Petrovský ako rozhranie medzi plochými kostrovými hrobmi, nachádzajúcimi sa južne od nej a mohylovými hrobmi severne od tejto hranice (Petrovský-Šichman, 1964). Vo Visolajoch bolo 33 zachovalých mohýl a ďalších 10 až 15 už dávnejšie

Obr. 10: Bánová, Dúbrava – Kalinové, mohyla 2, hrobové jamy s telami bojovníkov (kresba A. Petrovský-Šichman). –

Bánová, Dúbrava – Kalinové barrow no. 2, pit grave with bodies of warriors (Drawing by A. Petrovský-Šichman).

rozorali. Mohyla č. 1 mala priemer 8 m a zachovalú výšku 50 – 70 cm. Nachádzala sa skoro v strede mohylníka. Bolo v nej pomerne málo nálezov. Mohyla č. 2 obsahovala súvisle prepálenú vrstvu hliny v dĺžke asi 5 m a šírke 70 – 100 cm, doplnenú drevenými uhlíkmi, kde sa našiel fragment nádoby s jamkou v strede dna. Mohyla č. 3 mala priemer 6 m a výšku 50 cm. Boli tu rozptýlené uhliky a drobné kostičky. Unikátnym nálezom bol veľký železný nôž – dýka o dĺžke 32 cm (dokumentácia z výskumu vo Visolajoch. Uložené v PM Ža).

Mohylník zo **Sverepca, v polohe Podvršcie** (okr. Považská Bystrica) patril k menším pohrebiskám; boli tu iba 4 mohyly. Mohyla č. 1 mala priemer 7,5 m a v jej strede sa objavil obdĺžnik o rozmeroch 60 x 170 cm vyznačený kameňmi, kde sa našiel železný nôž s pošvou. Pôvodne tu bol kostrový hrob, ale kosti sa ani v tomto prípade nezachovali. Mohyla č. 2 mala priemer 8 m a medzi 101 zaevidovanými položkami

bol najpozoruhodnejším nálezom železný hrot kopije dlhý 28 cm. Našla sa ešte nádobka, ale kostra sa nezachovala. Z mohyly č. 4 sa podarilo zistiť iba uhľíky, pretože ju zničil buldozér pri rekultivácii terénu (Petrovský-Šichman, 1968).

V chotári **Beluše** sa podarilo identifikovať až 5 mohylníkov, v neveľkej vzdialenosti od seba. Najväčšie z nich sa nachádzajú v polohách Koscelišče a Garové. Na prvom bolo 34 a na druhom 25 mohylových hrobov. Mohyla č. 1 mala priemer 5,5 m a výšku 50 cm. V jej strede ležal železný nôž, ale stopy po tele sa nezistili. Mohyla č. 2 mala priemer 9 m a výšku 20–100 cm. Pod stredovou časťou mohyly boli kamene uložené v podobe hrobu, pod nimi ležala kostra orientovaná v smere SSZ–JJV s tenkostennou nádobou pri pravej päte. Z kostry sa zachovala iba lebka. Pochovaný bol pôvodne prekrytý kôrou stromov (časť denníka z výskumu v Beluši. Uložené v PM Ža). V polohe Garové sa skúmala iba jedna mohyla, v kde bol taktiež kostrový hrob, pri ktorom bola železná sekera a menší železný nožík. V tej istej úrovni sa objavilo tiež dno nádoby zdobenej viacnásobnými vlnkami a zväzkom vodorovných rýh. Avšak kostra sa ani tu nezachovala (časť nálezového denníka z výskumu v Beluši. Uložené v PM Ža).

Zhodnotenie výsledkov z výskumov slovanských mohýl

Počas výskumov mohylových hrobov, sa okrem črepov a niekoľkých nádob nachádzali aj železné zbrane: sekery, strely do šípov, nože, ošpepy, kopije, ocieľky. Zároveň sa zistilo, že uloženie žiarových aj kostrových hrobov bolo vo všetkých prípadoch na pôvodnej úrovni terénu. Dr. Petrovský sa preto domnieval, že na tomto území, kde sa objavilo viac ako 350 mohylových hrobov, žil samostatný slovanský kmeň, ktorého centrálné hradisko bolo na Veľkom vrchu v Divinke (Petrovský-Šichman, 1964, s. 97). Z celkového počtu asi 80 preskúmaných hrobov, sa iba v mohyle č. 2 v Bánovej, našli telá bojovníkov uložené v hrobových jamách. Tento spôsob pochovávaní sa na žiadnom inom pohrebisku severozápadného Slovenska nezistil (Petrovský-Šichman, 1970). Najnovšie sa s problematikou slovanských mohýl zaoberala aj A. Slaná (2013).

Dokumentácia zbierkového fondu

Množstvo výskumov, ktoré Dr. A. Petrovský-Šichman realizoval za pomerne krátke obdobie svojho pôsobenia na území severozápadného Slovenska nastoľuje otázku, ako to mohol zvládnuť jeden človek?

Niekoľko rokov mu pomáhali dvaja spolupracovníci – Gabriel Povala a Ľudmila Hutytrová, ale on sám sa fyzicky zúčastňoval na všetkých menovaných výskumoch. Okrem toho od skorej jari do neskorej jesene pravidelne realizoval prieskumy terénu celého územia Žilinského kraja od Dubnice až po východný okraj Liptova, vrátane Kysúc, Oravy aj Turca. Záznamy o nových lokalitách aj nálezoch si viedol v dvoch zošitoch formátu A 4, kde sa našlo viac ako 700 položiek nálezísk. Posledný prieskum absolvoval v novembri na výšinnom sídlisku Skalky v Rajeckých Tepliciach. Výskum, ktorý sa tu neskôr realizoval v rokoch 1977 až 1978 priniesol mimoriadne množstvo laténskej keramiky a cez 50 predmetov vyrobených z hliny a železa i dve pekné bronzové spony (Moravčík, 1977; Moravčík, 1978c). Pre častý pobyt v teréne mu potom nezostával čas na odborné spracovanie získaných nálezov. V evidencii archeológie sa našlo iba 47 evid. čísiel zdokumentovaných predmetov, pritom každoročne získaval stovky nových nálezov. Pod evid. číslom 1 sa nachádza depot troch bronzových diadémov 5 špirál a bronzového prsteňa, ktorý sa našiel v Žiline na Hviezdoslavovej ulici (obr. 11). Depot odborne spracovala prof. Mária Novotná DrSc (Novotná, 1968). Pod evid. číslami 2 až 24 zapísal nádoby z popolnicového pohrebiska v Považskej Bystrici (obr. 12). Pod ďalšími evid. číslami sa nachádzali črepy z nových lokalít: Bodina, Divina, Divinka, Hričov.

Expozície, výstavy, prednášky

Intenzívne sa venoval kultúrno-výchovnej činnosti a hneď v prvom roku svojho pôsobenia v Krajskom múzeu inštaloval výstavu Púchovská kultúra na severnom Slovensku. Prvú expozíciu o praveku inštaloval v roku 1961 pod názvom: Ľud severozápadného Slovenska v praveku. Umiestnil ju do bývalej jedálne Budatínskeho zámku a pre nedostatok materiálov si mnoho exponátov zapožičal z okolitých múzeí. Za svojho pôsobenia v Žiline absolvoval stovky prednášok po základných i stredných školách, na ktorých oboznamoval školskú mládež s najnovšími výsledkami dosiahnutými na archeologických výskumoch.

Publikačná činnosť

Maximálne sa snažil všetky nové poznatky okamžite zverejniť. Od roku 1958, keď vyšlo prvé číslo *Vlastivedného sborníka Žilinského kraja*, od roku 1961 *Vlastivedný sborník Považia* a od ročníka č. 10 *Vlastivedný sborník Považia*, publikoval v každom novom čísle rozsiahly článok, kde sa snažil hutným spôsobom podať čo najviac informácií o nových lokalitách aj nálezoch (Petrovský-Šichman, 1958). Najkomplexnejšie

1. OSOBNOSTI ARCHEOLÓGIE

Obr. 11: Žilina, Hviezdoslavova ulica,
depot bronzov – tri diadémy, päť špirál a prsteň
(Foto: archív Považského múzea). –
Žilina, Hviezdoslavova street, bronze deposit – three
diadems, five spirals and a ring
(Photo: Archive of Považské Museum).

Obr. 12. Považská Bystrica, popolnicové pohrebisko pri
kostole – šálka s hviezdicovou výzdobou
(Foto: archív Považského múzea). –
Považská Bystrica, urnfield burial ground near the
church – a cup with starry decorations
(Photo: Archive of Považské Museum).

súbory svojich poznatkov sústredil do dvoch rozsiahlych štúdií v ročníkoch č. 6 a 7, kde je najpodrobnejší prehľad celého osídlenia severného Slovenska od praveku až po stredovek (Petrovský-Šichman, 1964; Petrovský-Šichman, 1965). Lokality radil v smere od západu na východ vrátane Kysúc, Oravy a Turca. V prehľade o slovanskom osídlení sa prezentovalo 251 nálezísk. Prvé bolo sídlisko vo Veľkom Kolačine pri Novej Dubnici a posledné veľké hradisko Vyšehrad nad obcou Jasenovo, na rozhraní Turca a Hornej Nitry. Pri staršom osídlení začal opäť Veľkým Kolačinom a skončil lokalitou č. 324 Trstenou na Orave. Obidve štúdie ukončil záverečným zhodnotením celkovej situácie a stručným vysvetlením jednotlivých možných vývojových procesov pri osídlení severného Slovenska. Okrem Vlastivedného zborníka Považia publikoval rozsiahle články v *Študijných zvestiach AÚ SAV v Nitre* najmä v číslach 2, 4, 7, 11, 14, 18 aj v niekoľkých ročníkoch poľského periodika *Acta Archaeologica Carpathica Krakov* (AAC), najmä počas jeho redigovania prof. A. Žakim, jeho osobným priateľom.

Prieskum terénu

Ťažko možno urobiť zoznam dedín severozápadného Slovenska, v ktorých nerobil prieskum, prípadne aj výskum, alebo ich aspoň raz nenavštívil. Často sa riadil podľa názvov typických pre staršie osídlenie: Hrádok, Hradište, Žiar, Žiarec, Háj, Pod Háj a pod. Zároveň využíval znalosti miestnych obyvateľov, ktorí poznali miestne chotárne názvy, alebo ho upozornili na staré povesti, prípadne zvláštnosti v jednotlivých obciach. Všetko vedel zužitkovať vo svojich článkoch a dost' často archeologické sledovania dopĺňal poznatkami z jazykovedy, prípadne histórie. Mnohé chotárne názvy publikované v jeho štúdiách už dávno zanikli, alebo terajšie generácie si ich už nepamätajú, prípadne im už nič nehovoria.

Využívanie jazykovedy

Ako bolo povedané pri životopise Dr. Petrovského, študoval okrem archeológie i jazykovedu a preto tieto vedomosti aj často využíval. Veľakrát sa dostával do konfliktov pri publikovaní svojich názorov. Nepriniesli mu žiadne uznanie, skôr dosiahol opačné reakcie; jeho hypotézy vyvolávali voči nemu neúctu a niekedy až posmech. Ako príklad možno uviesť názov obce Upohlav pri Udiči (okr. Pov. Bystrica), ktorý odvodzoval od názvu kmeňa „Lupiglaa“, ktorý mal sídlit' niekde v Poodrí, pretože ešte v stredoveku sa osada volala „Lupohlav“ (Petrovský-Šichman, 1964, s. 66). Názov výrazného kopca nad Nosickou

priehradou, ktorý sa nachádza v chotári Udiče a volá sa Klapa, alebo Klapy, považoval za termín keltského pôvodu (Petrovský-Šichman, 1965, s. 67). V poznámke č. 48 uviedol: „*Gibraltár sa v dobe rímskej volal COLPE. Zmena KOLP v KLAP – je v slovenčine celkom pravidelná. A v Gibraltáre aj nad Udičou ide o mohutné vápencové bralo nad úžinou.*“ Meno Divinka, kde sa nachádza naše najväčšie hradisko na Veľkom vrchu, odvodzoval od Besov (Petrovský-Šichman, 1965, s. 73). Pri tomto odvodzovaní dôvodí takto: „*Tu snád bol pôvodný kmeňový brad antických Besov a neskoršie v dobe predveľkomoravskej hlavný brad severoslovanskeho kmeňa*“ (Petrovský-Šichman, 1960, s. 139). Analogicky mu to vychádzalo: Besní = diví, z toho Divinka ako sídlo Besov. Názov obce Povina na Kysuciach (okr. Kysucké Nové Mesto) považoval za odvodeninu od mena kniežat'a Pribinu. Naporúdzii mal takéto vysvetlenie: „*Zásah juboslovanskej kniežacej moci do severoslovenských pomerov naisto naznačuje názov obce Povina pri Radoli na Kysuciach. Pribina sa v historických prameňoch spomína ako Privina, a jeho slovenské meno mohlo byť aj Privina a tak názov obce Povina vznikol snád' voľnou obmenou mena Privina, zámenou predložkových častí Pri – Po*“ (Petrovský-Šichman, 1961 c, s.194). Všimol si aj výskyt rovnakých názvov po celom území Československa a spracoval ich v samostatnej štúdií (Petrovský-Šichman, 1962).

Ochrana kultúrneho dedičstva

Všetky aktivity Dr. Petrovského sa nedajú spracovať v celej šírke. Musíme sa zastaviť aspoň pri nálezoch púchovskej kultúry. Najviac sídlisk objavil z obdobia neskorého laténu, menej zo staršej doby rímskej. Objavil najmenej dve desiatky hrádok aj niekoľko veľkých hradísk. Poznal vlastne všetky opevnenia na celom severnom Slovensku. Pravidelne predkladal na Krajský národný výbor v Žiline zoznamy archeologických nálezísk a snažil sa dosiahnuť ich vyhlásenie za chránené archeologické rezervácie. V úvode zoznamu vyše 70 lokalít napísal: „*Krajské múzeum v Žiline prosí, aby nasledujúce predhistorické náleziská boli vyhlásené aspoň za dočasné archeologické rezervácie.*“ V podrobnejšom súpise každú lokalitu stručne charakterizoval a opísal z nej aj niektoré významnejšie nálezy. Tento prvý prehľad rozšíril podľa jednotlivých okresov Žilinského kraja, kde už uvádzal 90 lokalít aj s poučením, čo treba podniknúť, aby sa predhistorické pamiatky neničili pri rôznych stavebných akciách. Vtedajšie Okresné osvetové stredisko v Žiline vydalo jeho Smernicu pre záchranu archeologických pamiatok pod názvom: Ochrana prírody a pamiatok, Žilina 1963. Zoznam osobitne chránených archeologických lokalít obsahoval 61 položiek vyznačených aj na priloženej mape. Vďaka jeho neúnavnej aktivite a výdatnej pomoci prof. Gejuz Balašu, vtedajšieho

pracovníka Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Banskej Bystrici, sa z územia bývalého Stredoslovenského kraja podarilo dostať do Štátneho zoznamu pamiatok najväčší počet archeologických nálezísk z celého územia Slovenska.

Odkaz práce Dr. Petrovského-Šichmana

Už v úvode predloženého príspevku sme spomenuli jeho spolupracovníkov, aj to ako ich vedel nadchnúť pre archeológiu. Boli ochotní vo svojom voľnom čase a bez nároku na odmenu, objavovať stále nové archeologické lokality v okolí svojich bydlísk. V tejto práci sme chceli pokračovať aj po úmrtí Dr. Petrovského a preto sme v roku 1972 založili archeologický krúžok v Púchove pri Dome kultúry ROH, ktorý tu pôsobil až do roku 2000. Vystriedalo sa v ňom niekoľko desiatok žiakov i študentov, ale aj dospelých zamestnancov miestnych podnikov. Dušou krúžku bol dlhoročný spolupracovník múzea v Žiline p. Ernest Poliak, ktorý sa v roku 2018 dožil 85 rokov. Druhý z nadšencov je Štefan Meliš, ktorý v roku 2018 oslávil nielen 90. narodeniny svojho života, ale aj 60. rokov spolupráce s Považským múzeom v Žiline. Dr. Petrovský si vedel získať ľudí pre prácu v teréne. Mnohí ho poznali a mnohí mu aj pomáhali pri zachraňovaní najstaršej histórie severného Slovenska. Jeho spolupracovníci najviac spomínajú jeho nevyčerateľnú energiu s akou sa púšťal do náročných terénnych prieskumov a pritom vedel strhnúť i ostatných. V mnohých vreckách donesených z terénu boli uložené iba kúsky prepálenej mazanice, prípadne niekoľko drevených uhlíkov, alebo atypických čriepkov. Ani takéto drobnosti nepovažoval za bezcenný materiál, pretože dokumentovali prítomnosť ľudí v určitej polohe a v určitom dávnom čase.

Využitie poznatkov Dr. Petrovského-Šichmana

Archeologické nálezy a náleziská objavené Dr. Petrovským aj jeho spolupracovníkmi, sa stali predmetom štúdiá poslucháčov archeológie z Bratislavy, Brna a Prahy, v posledných rokoch aj z Nitry a Trnavy. Stali sa súčasťou viacerých monografií venovaných jednotlivým kultúram severného Slovenska – lužickej a púchovskej (Veliáčik, 1983; Pieta, 1982). Žiadny bádateľ zaoberajúci sa obdobím praveku severného Slovenska nemôže obísť materiály, ktoré spracoval Dr. Petrovský. Jeho články a štúdie sú často citované aj v najnovších odborných prácach súčasných bádateľov. Zanechal hlbokú stopu pri spoznávaní praveku územia severného Slovenska, ktoré bolo veľmi dlho považované za neosídlenú krajinu pokrytú hlbokými

lesmi. Vďaka jeho priekopníckej práci to bolo úplne inak a toto územie bolo najmenej v troch časových obdobiach tak intenzívne osídlené, ako aj ostatné časti Slovenska. Najskôr v mladšej až neskorej dobe bronzovej ľudom lužickej kultúry, potom v mladšej dobe železnej až staršej dobe rímskej ľudom púchovskej kultúry a nakoniec od 8. do 10. storočia našimi slovanskými predkami.

Literatúra

- BRANCSIK, Karol (1914). Über die Ergebnisse unserer Grabungen, wie auch prähistorische Zufallsfunde in Comitate. In *Bericht des Museumveraines für das Comitát Trencsen*. Trenčín 1914, s. 22–36.
- BUDAVÁRY, Vojtech (1932a). Archeologický výskum Slovenského národného múzea na popolnicovom pohrebišti lužicko-sliezskeho typu pri Ilave, r. 1932. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 24, s. 65–70.
- BUDAVÁRY, Vojtech (1932b). Nález žiarových hrobov v Ladcoch (okr. Ilava). In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 24, s. 59.
- BUDAVÁRY, Vojtech (1938–1939). Staroslovanské mohyly v Krasňanoch (okres Žilina). In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 32/33, s. 1–21.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1948–1949). Výskumy Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine. R. 1946 a 1947. In *Historica Slovaca*, roč. VI–VII, 1948–1949, s. 269–279.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1950). Nález staroslovanského pohrebišťa v Nosiciach (okr. Púchov). In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 41, 1950, s. 51–53.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1957). Zpráva o pokusnom výskume na slovanskom mohylníku v Bitarovej. In *Slovenská archeológia*, roč. 5, s. 456–464.
- ČAPLOVIČ, Pavol (1960). Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bystercom. In *Slovenská archeológia*, roč. 8, s. 183–216.
- ĎURIŠOVÁ, Marcela (1994). Kostolný cintorín na Koscelisku v Radoli. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 17, s. 19–27.
- EISNER, Jan (1921). Sberka pamiatok pravekých a pamiatok z počiatku doby dejinnej v múzeume v Turč. Sv. Martine. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 18, s. 1–21.
- EISNER, Jan (1933). *Slovensko v pravěku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova.
- FURMÁNEK, Václav (1970). Lužické žárové pohrebišťa v Beluši. In *Slovenská archeológia*, roč. 18, s. 433–450.

- FUSEK, Gabriel (1994). *Slovensko vo včasnოსlovenskom období*. Nitra : Archeologický ústav SAV.
- HALAŠA, Andrej (1903). Púchovské starožitnosti. In *Sborník Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 8, s. 3–23, 111–127.
- HALAŠA, Andrej (1904). Púchovské starožitnosti. In *Sborník Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 9, s. 35–42.
- HALAŠA, Andrej (1905). Púchovské starožitnosti. In *Sborník Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 10, s. 131–138.
- HOLUBY, Jozef Ľudovít (1898). Zpráva o „Hradiskách“, prehistorickej osade pri Zemianskom Podhradí na Trenčiansku. In *Sborník Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 3, s. 145–155.
- HUTYROVÁ, Ľudmila (1964). Výskum lužického pohrebiska v Sedmerovci, okr. Pov. Bystrica. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 6, s. 246–258.
- KOLNÍK, Titus – ŠALKOVŠÝ, Peter (1983). Včasnolátenska maskovitá spona zo Slovenského Pravna a jej prínos ku keltskej ikonografii. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, roč. 20, s. 133–147.
- KRISTENOVÁ, Vlasta (1970). Nedožitá päťdesiatiny Dr. Antona Petrovského-Šichmana (1919–1967). In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 10, s. 239–240.
- KUBINYI, Mikuláš (1883). Das Urnenfelder von Fellsö-Kubin. In *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, roč. 13, s. 67–70.
- KUBINYI, Mikuláš (1902). Az isztebnei bronzletröl. In *Archaeologiai Értesítő*, roč. 22, s. 342–345.
- MORAVČÍK, Jozef (1970). Najnovšie archeologické výskumy v okrese Žilina. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 10, s. 16–22.
- MORAVČÍK, Jozef (1976a). Nové archeologické nálezy z Púchova a okolia. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 12, s. 13–49.
- MORAVČÍK, Jozef (1976b). K lokalizácii troch bronzových predmetov. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 12, s. 241–243.
- MORAVČÍK, Jozef (1978a). Ivančina. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav, ed. *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava : Veda, s. 96–98.
- MORAVČÍK, Jozef (1978b). Žilina. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav, ed. *Významné slovanské náleziská na Slovensku*. Bratislava : Veda, s. 261–267.
- MORAVČÍK, Jozef (1978c). Výskum sídliska púchovskej kultúrnej skupiny v Rajeckých Tepliaciach. In *AVANS*, 1977, s. 163–164, obr. 86, 88.
- MORAVČÍK, Jozef (1980). Pokračovanie výskumu sídliska v Rajeckých Tepliaciach. In *AVANS*, 1978, s.

- 180–181, obr. 96.
- MORAVČÍK, Jozef (1995). Čo skrývala fontána na Mariánskom námestí v Žiline. In *Včerník a Nový Cieľ*, Žilina, 12. december 1995, roč. 5, č. 50, s. 21.
- NEUDECK, Július (1879). Germanische Befestigung des Waagthales in Ungarn. In *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, roč. 8, s. 29–59.
- NOVOITNÁ, Mária (1968). Zwei Bronzediademfunde in der Slowakei. In *Musaica. Zborník FiF UK*, roč. 8, s. 29–36.
- PETRIKOVICS, Jozef (1903). Starožitnícke nálezy na bystrickom Hrádku v Turci. In *Časopis Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 6, s. 102.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1958). Žilinský kraj v praveku. In *Vlastivedný sborník Žilinského kraja*, roč. 1, s. 5–32.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1960). Starožitne umocnenie w Divince kolo Žiliny. In *Acta Archaeologica Carpathica*, Tom II, s. 135–142.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1961a). Archeologický prieskum stredného Poiplia roku 1955. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, roč. 7, s. 5–197.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1961b). Archeologický výskum Považia. 1959–1960. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 4, s. 146–155.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1961c). Osídlenie severného Slovenska od doby laténskej po stredovek. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, roč. 4, s. 194.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1962). Predhistorické vzťahy Čiech k severozápadnému Slovensku. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 5, s. 122–128.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1963). Výskum zaniknutého stredovekého kostola v Radoli. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, roč. 11, s. 229–258.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1964a). Predhistorické a včasnohistorické osídlenie Slovenského Pravna. In *Slovenské Pravno a okolie*. Banská Bystrica 1964, s. 33–66.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1964b). Slovanské osídlenie severného Slovenska. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 6, s. 50–106.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1965). Severozápadné Slovensko v dobe laténskej a rímskej. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 7, s. 53–129.

- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1968). Výskum slovanských mohýl na Sverepci. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 9, s. 5–18.
- PETROVSKÝ-ŠICHMAN, Anton (1970). Výskum slovanských mohylníkov v okolí Žiliny. In *Študijné zvesti AÚ SAV v Nitre*, roč. 18, s. 194–202.
- PIETA, Karol (1974). Sídliisko z doby rímskej v Beluši. In *Slovenská archeológia*, roč. 22, s. 89–106.
- PIETA, Karol (1982). *Die Púchov-kultur*. Studia Archaeologica Slovaca. Nitra : Archeologický ústav SAV.
- PIETA, Karol (1996). *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Archeologické pamätníky Slovenska. Zv. 5, Bratislava : Academic Electronic Press.
- PIETA, Karol – MORAVČÍK, Jozef (1980). Spätlaténezeitliche Opferstätte in Prosné. In *Slovenská archeológia*, roč. 28, s. 245–283.
- POVALA, Gabriel (1964). Výskum výšinného sídliska v Mestečku pri Púchove za spolupráce ZDŠ v Záriečí. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 6, s. 259–261.
- REMIÁŠOVÁ, Marta (1974). Zisťovací výskum na lokalite Vyšehrad. In *Horná Nitra, Vlastivedný zborník*, roč. 6, s. 236–244.
- REMIÁŠOVÁ, Marta (1985). Z dejín Nitrianskeho Pravna a okolia. Najstaršie osídlenie Pravna. In *Nitrianske Pravno 1335–1985*. Nitrianske Pravno : Miestny národný výbor, s. 7–17.
- SLANÁ, Andrea (2013). Úprava priestoru pod mohylami vo včasnom stredoveku na severo-západnom Slovensku. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 26, s. 35–52.
- STANEKOVÁ, Zuzana (2013). Sídliisková aglomerácia v Divinke so zreteľom na sídlisko Ohrádza. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 26, s. 9–24.
- ŠEDO, Ondrej (1981/82). Archeologické bádanie a poznatky o procese osídľovania Kysúc. In *Správy a informácie, Kysucké múzeum*, roč. 5–6, s. 19–59.
- ŠIMKOVÁ, Zuzana (1999). *Považská Bystrica – Dedovec – výskum slovanského sídliska*. Diplomová práca, Bratislava 1999.
- VELIAČIK, Ladislav (1983). *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Nitra : Archeologický ústav SAV.
- ZAJACOVÁ, Barbora (2007). *Pobrebisko lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej v Kotešovej (okr. Bytča)*. Diplomová práca 2007.
- ZOLL-ADAMIKOVA, Hana (1979). *Wczesnosrednowieczne cmentarzyska ciałopalne Slowian na terenie Polski*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk : Polska Akademia Nauk.

Resumé

Anton Petrovský-Šichman

On July 7th 2019 Dr. Anton Petrovský-Šichman would have been 100 years old. He died very young – not even 48 years old. He dedicated his professional life to the research of Northern Slovakia and could still have done a lot for our understanding of its oldest history. Despite difficult conditions that he had to overcome in his work and by moving mostly on foot or in some cases by the only motorcycle the Považské Museum owned at the time, he did an incredible amount of work. Gabriel Povala, his long-time fellow worker and a friend remembers one story that captures perfectly Dr. Petrovský's enthusiasm and conscientiousness. During the research of Slavic tumuli near Beluša and after constantly walking from one hill to another they both wanted to rest for a while. Perhaps after ten minutes Dr. Petrovský from the ground saying: *"Let's continue, what if somebody sees us just sitting around here and asks us what are we doing?"* The archaeological finds or new sites were the most important to him and he never showed consideration for himself. Before each research he knew upfront which sites he is going to focus on and where new settlements could be found. He never neglected a detailed examination of an excavation, wiring lines, gas or water piping and he definitely passed them on the whole trail. From the early spring until late autumn and often even during the winter months he dedicated most of his time to many rescue and investigating examinations. For him, it was nothing unusual to complete 3-4 researches in one season just to save the highest number of sights. His mechanical drawing is so precisely processed that sometimes the overall outline of a find's context is missing. He marked every little stone, pottery fragment, coal or a little hole on his graph paper even though it was obvious that they were situated in a secondary position. In his technical books he describes in detail an overall find's context in relation to the researched object or to his own important find.

He drew hundreds of pottery fragments and dozens of items himself right in the field while doing the research. He kept precise records of all items found in every research in a separate journal, while the number of entries was listing hundreds of items. Even the smallest find is recorded with its exact location within the given research or a concrete object or at least a stratigraphic excavation. Many students of archaeology who had a chance to acquaint themselves with Dr. Petrovský's documentation while working on their own papers were often confused how such huge amount of data was managed within

just one research. Besides drawn documentation he left behind thousands of negatives from his research and examinations that were consecutively processed into brief find reports by his collaborator Gabriel Povala. Dr. Petrovský always tried to place his new findings into the big picture immediately formulating a corresponding new theory. He always had an explanation for why things were the way they were and not otherwise. In this regard, Gabriel Povala was more careful – perhaps he was more patient due to his experience in Jesuit Seminary. He knew how to hold Dr. Petrovský down when it came to his fantasies. Still, even though archaeology should always be based on proven facts as otherwise it can get to a very unstable position which can lead to inaccurate or unverified conclusions, one can't disagree that to have a little bit of imagination is good when you're working in this field. Imagination is a significant part of our lives and Dr. Petrovský-Šichman led this kind of life, too. Not only he left behind plenty of new findings about the settlement of Northern Slovakia but he also left a lot of unfinished thoughts that can hopefully be fulfilled with the upcoming researches about this region's oldest history.

Mgr. Jozef Moravčík

jozef.moravcik.za@gmail.com

Pittsburgská 2970/7

010 08 Žilina

ARCHEOLOGIE V PRAZE PO VZNIKU ČSR (1918–1948) POČÁTKY A ORGANIZACE MODERNÍHO VÝZKUMU MĚSTA¹

Ivana Boháčová – Jaroslav Podliska

Abstract

The text deals with the beginnings of historical archaeology for which suitable conditions were created in Prague after the establishment of Czechoslovakia. It describes the crucial role which the Heritage Committee, the new advisory body of the city of Prague, played in terms of care for documentation, research, and protection of historical monuments including the archaeological ones, in close collaboration with the state administration and professional national institutions. Special attention is devoted to the issues of research concepts and methods. The text introduces the prominent figures of the Prague archaeology of the period. An overview of excavations carried out in particular parts of the Prague historical centre is the cornerstone of the text along with a brief list of the most significant findings and methodology that mostly depended on possible staffing and financial limits.

Keywords

Historical Archaeology – Monument Heritage – Excavations – Methods – Prague

Abstrakt

Text se zabývá počátky historické archeologie, pro jejíž rozvoj se v Praze vytvořily příhodné podmínky po vzniku Československé republiky. Přibližuje klíčovou roli, kterou sehrál v oblasti péče o dokumentaci, výzkum a ochranu památek včetně těch archeologických nový poradní orgán Magistrátu hl. města Prahy, Památkový sbor v úzké kooperaci se státní správou a s odbornými institucemi s celostátním působením. Zvláštní pozornost je věnována otázkám koncepce výzkumu a užívaným metodám. Představeny jsou nejvýznamnější osobnosti pražské archeologie sledovaného období. Podstatnou část textu tvoří přehled realizovaných výzkumů

¹ Text vznikl za institucionální podpory ARÚ Praha, v.v.i. RVO:67985912.

v jednotlivých částech historického jádra Prahy se stručným výčtem nejvýznamnějších poznatků a charakteristikou metodiky, která byla závislá zejména na možném personálním obsazení a finančních limitech.

Klíčová slova

historická archeologie – památková péče – archeologický výzkum – metody – Praha

Východiska

Praha, jako centrum nově vzniklého státu, měla výjimečné podmínky nejen pro společensko-hospodářský rozvoj, ale i pro rozvoj řady vědních oborů. Mezi ně je možné zařadit i historickou archeologii, tedy obor, který, tehdy ještě nepojmenován, se postupně formoval v průběhu několika následných desetiletí. Archeologický výzkum Prahy podnítily četné stavební práce související s výstavbou či rekonstrukcí mnohých budov pro instituce nového státu včetně sídla prezidenta, i pro budování metropole, pro její obyvatele i administrativu. Současně byla ještě živoucí vzpomínka na četné historické objekty, které podlehly rozsáhlé asanaci Starého Města a Josefova a jejichž dokumentace byla pocitována jako jedna z možností uchování paměti o nich. Archeologické památky z prostoru města byly vnímány jako součást kulturního dědictví Prahy a tedy i péče o ně byla chápána jako součást péče o památky obecně, vstupovaly do soupisů historických a uměleckých památek. Nové společenské poměry si vyžádaly vznik nových institucí (Ministerstvo školství a národní osvěty – MŠA-NO 1919, Státní archeologický ústav – SAÚ 1919, Státní památkový úřad – SPÚ 1918 a Státní fotoměřičský ústav – SFÚ 1919), které si postupně budovaly své programové koncepce pro celostátní působení a své postavení v rámci nově utvářené státní správy. Vedle státních institucí byly formovány i nové metropolitní instituce. Ochranou pražských památek se měl jako poradní orgán Magistrátu hl. města Prahy zabývat Památkový sbor magistrátu, ustavený v roce 1921, který nejen převzal činnost zrušené tzv. soupisové Komise, ale zasazoval se aktivně o ochranu památek i o vytvoření koncepce systematické péče o ně.

Instituce a lidé

Na území Prahy působilo od roku 1920 několik archeologických institucí. Vedle nově založeného Státního archeologického ústavu zde provádělo řadu drobných terénních akcí také Národní muzeum, které se tradičně zaměřovalo spíše na památky pravěkého stáří. Naopak výrazně utlumena byla v této době

archeologická činnost Městského muzea (dnes Muzeum hlavního města Prahy, dále jen MMP), které se před vypuknutím první světové války aktivně podílelo na archeologické činnosti v různých částech města včetně historického centra (Hlava – Kostka, 2014, s. 235–239). Nyní mnohé příležitosti k výzkumu Muzeum nevyužívalo, přenechávalo je jiným institucím a své výzkumy až na výjimky neprovádělo (např. výzkum hradiště v Divoké Šárce, Praha 6). Klíčové postavení v oblasti péče o archeologické prameny zaujímal po roce 1920 Památkový sbor hl. města Prahy jako orgán, který měl na starosti dokumentaci stávajících památek a jejich ochranu a u něhož se sbíhaly informace o zamýšlených stavebních aktivitách na území Prahy (Boháčová, 2019).²

V konkrétní situaci Prahy a jejího blízkého okolí se výzkum dotýkal zejména nejvýznamnějších historických památek. Především šlo o oba pražské hrady, jejichž podoba se se vznikem nového státu měla významně proměnit. Dále byla pozornost věnována stavebním pracím na území historického jádra města, mimo to se zájem soustředil na historické, především středověké stavby, které zanikly tehdy ještě při nedávné vlně asanace Starého Města a Josefova. Oficiálně spadal výzkum Pražského hradu a Vyšehradu pod SAÚ, další výzkumy měly být zajišťovány Památkovým sborem. Reálně byl terénní výzkum veden meziinstitucionálními komisemi zřizovanými MŠANO, do nichž byli zástupci jmenováni na návrh SAÚ. Dominantní postavení v pražské historické archeologii zastával ve 20. a 30. letech Karel Guth, vedoucí historicko-archeologické sekce Národního muzea. Koordinace terénních výzkumů probíhala v rámci jednání Památkového sboru, výběr a reálné provedení konkrétních akcí pak bylo závislé na dostupných finančních prostředcích a odborných kapacitách, které nebyly nikterak velké. Dohled nad průběhem prací, v podstatě vedení terénního výzkumu, byl zajišťován vesměs tzv. volentéry z řad tehdejších studentů, od poloviny 20. let do konce 30. let již čerstvými absolventy oboru. Ti byli najímáni Památkovým sborem, v případě Pražského hradu prezidentskou kanceláří. Ke jménům, s nimiž se v terénní dokumentaci (především v denících výzkumu) nebo archivních pramenech setkáváme nejčastěji, náleží Jaroslav Böhm (PhDr. 1924), Jaroslav Pasternak (PhDr. 1925), Jan Filip (PhDr. 1928), Libuše Jansová (PhDr. 1928), Ivan Borkovský (PhDr. 1929), Miodrag Grbić a Jiří Müller (PhDr. 1927).

Na bedrech Památkového sboru spočívalo personální zajištění výzkumu od jeho vedení až po najímání kopáčů, jeho technické zabezpečení i průběžná dokumentace odkrývaných situací, kterou zpravidla

2 ÚDU AV ČR, fond R. Hlubinka, H2–2.

pořizovali trvale spolupracující specialisté. Není výjimkou, že kvalitní fotodokumentace a popisky, které ji provázejí, jsou klíčovým a někdy dokonce i jediným informačním zdrojem, z něhož můžeme v současnosti při vyhodnocování výsledků tehdejších výzkumů vycházet (obr. 1). Často se na systematické dokumentaci dochovaných památek pomocí fotografií, skic, plánů, či popisů podíleli přímo členové Památkového sboru nebo jejich blízcí spolupracovníci se zájmem o pražskou minulost z řad široké odborné veřejnosti. Finanční prostředky na aktivity Památkového sboru poskytovala každoročně městská samospráva, výzkumy byly hrazeny především díky dotacím z MŠANO, z Národního fondu Masarykova a někdy i z Ministerstva veřejných prací. Obecně lze financování dokumentace památek a jejich výzkumu označit jako „vícezdrojové“ – kromě zmíněných institucí byly dotace získávány příležitostně z dalších institucí, darů či z příjmů z propagace. Výše poskytovaných prostředků však nikdy nebyla velká a s nastupující hospodářskou krizí 30. let se objem peněz stále snižoval. K nejvýraznějším osobnostem, jejichž osobní nasazení a zaujetí pro studium a záchranu pražských památek předurčilo následný vývoj pražské archeologie a v podstatě i rozvoj archeologie středověku obecně, patří Rudolf Hlubinka, Karel Guth, Jaroslav Pasternak a Ivan Borkovský (dva posledně jmenovaní ukrajinského původu).

Archivní prameny včetně bohaté fotodokumentace k tématu archeologické památkové péče ve sledovaném období se, z velké části nevyhodnoceny, nacházejí v řadě institucí – zejména v Archivu hl. města Prahy, kam byly primárně ukládány (k fotodokumentaci z fondu AMP Příkladová, 2012; Příkladová, 2017), v Národním archivu, Archivu Národního Muzea, Masarykově ústavu a archivu AV ČR, Archeologickém ústavu AV ČR, Praha a jeho detašovaných pracovištích, Ústavu dějin umění AV ČR, v Institutu plánování a rozvoje hl. města Prahy aj. (detailněji k celé problematice prvorepublikové archeologie v Praze viz Boháčová, 2019).

Pro počáteční rozvoj pražské archeologie měl mimořádný význam magistrátní rada **JUDr. Rudolf Hlubinka** (15. února 1878, Čechy pod Kosířem – 2. února 1951, Praha; obr. 2). Ačkoliv byl vzděláním právník, svojí profesní kariéru zasvětil především poznávání pražské minulosti a systémově pojaté ochraně pramenů, o ní vypovídajících. V textech, které se věnují jeho osobnosti, bývá uváděn nejen jako právník a památkář, ale i jako archeolog. Působil od roku 1914 jako magistrátní rada na stavebním referátu, který v průběhu 30. let (do konce roku 1938, kdy odešel do důchodu) spadl pod jeho vedení. Byl zaníceným

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 1: Pozostatky malostranského biskupského dvora u Dražického náměstí, plocha staveniště budovy ministerstva financí v pohledu od severu (směrem k mostecké věži).

Výzkum I. Borkovský (?) 1928–1929.

© ÚDU 10829, Památkový sbor A_4353.

Foto A. Alexander, 14. 6. 1928. –

Prague 1, Lesser Town, no. 43. Remains of the bishop's court at the Ministry of Finance's construction site from the north (towards the bridge tower). Researched by I. Borkovský (?) 1928–1929. © ÚDU [Institute of Art History, the Czech Academy of Sciences] 10829, Památkový sbor A_4353.

Photo by A. Alexander, 14th June 1928.

Obr. 2: Rudolf Hlubinka v roce 1938 (převzato a upraveno z věstníku Za starou Prahu, 1938, 45; signováno J. A. (Jan Almer; Almer, 1938). –

Rudolf Hlubinka in 1938 (adopted and modified from the journal Za starou Prahu, 1938, 45; signed J.A. (Jan Almer; Almer, 1938).

obdivovatelem pražských středověkých památek a své široce rozprostřené zájmy rozvíjené už od studentských let (oblast přírodních věd, historie i archeologie) nakonec soustředil především na oblast jejich dokumentace a záchrany, na níž se podílel jak teoreticky, tak prakticky, při úřednické praxi i přímo v terénu. Zasloužil se v prvé řadě o objevení a dokumentaci prvních desítek pražských románských domů, účastnil se prací na sestavování soupisu památek i dokumentace objektů, odkrývaných během stavební činnosti. Jakkoliv vytižen pražskou problematikou, věnoval část svých kapacit i dokumentaci některých stavebních památek na Moravě.

Po založení Památkového sboru jako poradního orgánu pražského magistrátu, byl jmenován jeho jednatelem. S jeho jménem se setkáváme na většině dokumentů mnohočetné agentury Památkového sboru, které často vznikaly z jeho podnětu. Byl současně aktivním členem Klubu za starou Prahu i Společnosti přátel starožitností. Byl také úzkým spolupracovníkem Zdeňka Wirtha (obr. 3) při jeho působení na MŠANO, významně se podílel i na přípravě památkového zákona, kde mohl uplatnit své praktické zkušenosti z působení Památkového sboru v oblasti ochrany pražských památek, ať již historických nebo archeologických. Jeho všestranné zaměření je patrné v prosazování systematickosti a koncepčnosti preventivní ochrany a dokumentace památek jako takových, ve vnímání nezbytnosti mezioborového výzkumu. Nezpochybnitelné jsou jeho zásluhy o prosazení systematické fotografické dokumentace kulturního dědictví včetně zanikající příměstské krajiny, evidence stavebních zásahů v historickém jádru města i sledování pražské geologie. Mimořádně oceňováno bývá jeho celkové působení v oblasti ochrany památek obecně. Hlubinkovo působení komplexně postihuje Wirthův medailonek k Hlubinkovým sedmdesátinám, zde je mj. Hlubinka označen za „*duši praktické památkové péče v Praze*“ (Wirth, 1948, s. 21–22). Písemná pozůstalost, vztahující se k aktivitám R. Hlubinky na půdě Památkového sboru je dnes uspořádána a uložena v odd. dokumentace ÚDU AV ČR (Krummholz et al., 2009, s. 20).

Karel Guth (21. září 1883, Praha – 30. října 1943, Praha) absolvoval v roce 1910 na pražské Filozofické fakultě, v roce 1935 se tamtéž habilitoval jako docent pro obor dějin umění a historické archeologie. Nejříve působil jako praktikant v Zemském památkovém úřadě, poté přešel do Národního muzea (1917), kde se postupně vypracoval na přednostu historicko-archeologického oddělení (1920). Od roku 1938 byl zemským vrchním muzejním radou, v letech 1939–1941 Státním musejním inspektorem pro Čechy. Byl členem Archeologické komise při České akademii věd a umění, členem Památkového sboru hl. města

*Obr. 3: Zdeněk Wirth. Uloženo ve sbírkách
© Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě. –
Zdeněk Wirth. Deposited in the collection of
© Regionální muzeum ve Vysokém Mýtě
[Regional Museum in Vysoké Mýto].*

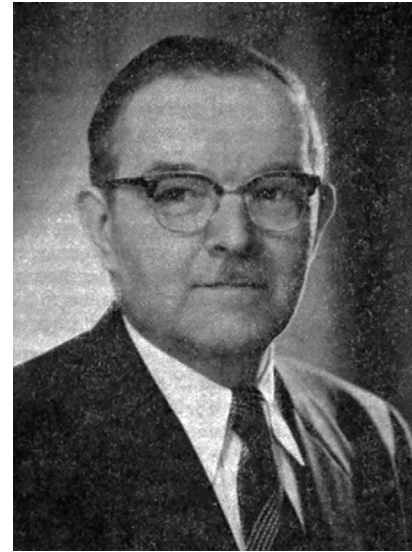
Prahy a také např. členem Správního výboru hradu Karlštejna. Vedle četných aktivit na poli historie umění se zabýval archeologií. V tomto ohledu je klíčové především Guthovo angažmá na nejvýznamnějších pražských archeologických výzkumech. V roce 1926 se stává předsedou Komise pro výzkum Pražského hradu, společně s Eduardem Štitterem je pověřen i vedením výzkumu na Vyšehradě a posléze přebírá i výzkum Ostrova u Davle, zajišťovaný původně SAÚ. Za zásadní je ovšem považováno jeho působení na výzkumu Pražského hradu, přestože přímo vlastních terénních prací a vedení dokumentace výzkumu se účastnil, jak vyplývá z deníkových záznamů, jen zcela minimálně. Nicméně svá pozorování a z nich vyvozené a dále zobecňované závěry (typologie českých knížecích hradů) shrnul ve své habilitační práci, která, dosud jako jediná, představuje výsledky tohoto nejprestižnějšího výzkumu nové republiky v celku, zasazeném do obecných souvislostí (Guth, 1934). Další archeologická témata se ale v jeho bibliografii neobjevují.

Roli a významu tehdejších čerstvých absolventů oboru pro pražskou archeologii i archeologii středověku obecně zatím nebyla věnována soustavnější pozornost. K těm, kteří zanechali trvalou stopu v poznávání pražské minulosti i v metodách výzkumu složitých souvrství obecně, náleží především oba archeologové ukrajinského původu – J. Pasternak a I. Borkovský.

Jméno **Jaroslava Pasternaka** (2. ledna 1892, Chyryv, Ukrajina – 22. listopadu 1960, Toronto, Kanada; obr. 4) se – snad vlivem jeho časného odchodu z tehdejšího Československa – z vědomí odborné veřejnosti téměř vytratilo. J. Pasternak navázal v Praze na svá lvovská univerzitní studia (1910–1914) studiem na Filozofické fakultě UK, kde získal doktorát v roce 1925. Počátky odborné kariéry J. Pasternaka a I. Borkovského jsou shodné – oba, ještě jako studenti, opakovaně pod záminkou studijní dovolené opouštěli ukrajinský internační tábor v Josefově, aby se mohli zapojit do archeologického výzkumu Prahy. Po absolutoriu se Pasternak stává asistentem SAÚ, na doporučení Památkového sboru bylo J. Pasternakovi městskou radou v roce 1926 uděleno domovské právo pro Prahu, jež mu umožňovalo být zaměstnán jako státní zaměstnanec. Památkovým sborem byl pověřen výzkumy románských domů objevených při stavbě nové budovy radnice na Mariánském náměstí na Starém Městě, dále u Staroměstské radnice, vedl výkopy na Strahově a u sv. Václava na Zderaze (obr. 5), podílel se na dokumentaci odkrytých terénů, jak měřičské, tak fotografické. Za největší přínos Jaroslava Pasternaka pro studium pražské minulosti lze ale jednoznačně označit jeho zásadní podíl na výzkumu III. nádvoří Pražského hradu. V letech 1925–1928, tedy podstatnou část z celé výzkumné kampaně, totiž vedl dokumentaci tohoto tehdy nejrozsáhlejšího a klíčového výzkumu. Je autorem většiny deníkových záznamů od zahájení výzkumu 4. 6. 1925 (existuje i zápis o předání vedení této dokumentace I. Borkovskému koncem března 1928). Pasternakovy záznamy se vyznačují precizností a podrobností, početné nákresy jsou zhotovovány v adekvátních měřítkách (1:20, 1:50 apod.) a jsou dnes často jediným a pro kulturní souvrství Pražského hradu prvním dokladem zachycujícím vrstvení kulturního nadloží v centrální části knížecí rezidence pro období 10.–11. století. Současně deník mapuje postup výzkumu a umožňuje propojení objevů s fotografickou a měřičskou, často jen značně zjednodušenou dokumentací. Odchodem z Prahy v roce 1928 J. Pasternak definitivně uzavřel pražskou kapitolu svého odborného působení. Po návratu na Ukrajinu se stal vůdčí a dnes vysoce ceněnou osobností ukrajinské archeologie. V roce 1944 emigroval na Západ a později do Kanady, kde jako profesor uni-

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 4: Jaroslav Pasternak (převzato z <http://www.encyclopediaofukraine.com>). –
Jaroslav Pasternak (adopted from <http://www.encyclopediaofukraine.com>).

Obr. 5: Kostel sv. Václava na Zderaze na Novém Městě. Výzkum
J. Pasternak. Památkový sbor A_3582–3615. Foto A. Alexander,
8. 9. 1927. © ARÚ Praha, pozůstalost I. Borkovského. –
Prague 1, New Town. Church of St Wenceslas at Zderaz. Researched
by J. Pasternak. Památkový sbor A_3582–3615. Photo by
A. Alexander, 8th September 1927. © ARÚ Praha [Institute of
Archaeology in Prague], estates of I. Borkovský.

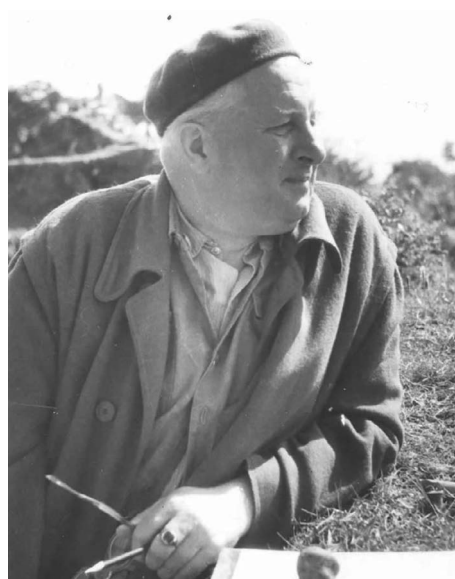
verzity v Torontu publikoval dílo *Archeologie Ukrajiny* (1961). V druhé polovině 40. let působil na univerzitách v Bonnu a v Mnichově.³

Ivan Borkovský (8. září 1897, Čortovec u Horodenky, Ukrajina – 17. března 1976, Praha; obr. 6) působil v pražské archeologii společně s J. Pasternakem. Již od roku 1923 byl jako pomocná vědecká síla zaměstnán v SAÚ, ale teprve v roce 1925 mohl zakončit svá středoškolská studia maturitou v Praze. V roce 1926 se stal zaměstnancem Komise pro výzkum Pražského hradu, dohled nad výzkumem III. nádvoří mu však byl svěřen až po odchodu J. Pasternaka v roce 1928. Plnou vysokoškolskou kvalifikaci získal až v roce 1929, teprve v roce 1939 se stává již definitivně zaměstnancem SAÚ. Po ukončení výzkumu III. nádvoří a před nástupem do SAÚ byl Památkovým sborem pověřen několika výzkumy mimo Pražský hrad. Především šlo o rozsáhlý výzkum na Loretánském náměstí (1934–1936), spadající pod vedení K. Gutha, dále o výzkumy u sv. Jana Křtitele na Prádle, v Jelení ul. na Hradčanech (1937) a o výzkum kláštera karmelitek na Malé Straně, který provázel v několika etapách budování Ministerstva financí (1928–1935). Na pravobřeží vedl výzkumy v ulici Bartolomějské, u Staroměstské radnice, či v někdejší kostele Panny Marie v Hybernské ulici (1937–1938). Významnou periodu představují pak výzkumy I. Borkovského ve válečném a poválečném období, kdy působil již jako odborný pracovník SAÚ.⁴ Jako první I. Borkovský na základě poznatků ze svých výzkumů formuloval tezi o významu a prioritě levobřežního osídlení Prahy, která, ačkoliv byla postupně stvrzována novými výzkumy, nebyla historickým badáním dlouho akceptována. Jakkoliv jsou pro poznání vývoje pravobřežní Prahy významné jeho (zatím jen zčásti vyhodnocené nebo nevyhodnocené) výzkumy v prostoru Starého Města (zvl. Anežský klášter, kostel sv. Filipa a Jakuba a Betlémská kaple na Betlémském nám.), klíčovým bylo jeho působení na Pražském hradě, kde působil až do roku 1974 a které završil drobnou, ale informačně hodnotnou publikací (Borkovský, 1969). Bývá považován za průkopníka moderních archeologických metod v městském prostředí. Zejména od 2. poloviny 30. let se věnuje soustavněji otázkám stratigrafie a nálezového kontextu odkrývaných situací, systematicky se zabývá vyhodnocováním keramických souborů a jejich chronologické výpovědi. Ačkoliv mnohé z jeho závěrů byly novými odkryvy archivovány a jen část jeho výzkumů se dočkala plnohodnotného zpracování, představují výsledky jeho práce základní a zejména klíčový pramenový fond k poznání minulosti Prahy a jejího rezidenčního centra, na které současná archeologie navazuje.

3 <http://www.encyclopediaoукраїне.com/>; <http://www.lhm.lviv.ua>

4 Žádost o příjetí do SAÚ podává I. Borkovský na základě osvědčení Památkového sboru v r. 1938 (AMP, Památkový sbor, ka 16, inv. č. 26).

Obr. 6: Ivan Borkovský. – Ivan Borkovský.

Koncepcie výzkumu

Péče o archeologické památky byla v době vzniku republiky samozřejmou součástí péče o kromě obecně. Koncepcie výzkumu pražských památek vznikala na půdě Památkového sboru, kde krom magistrátních úředníků byly zastoupeny příslušné vědecké instituce i různé občanské spolky. Úzká byla součinnost Památkového sboru s MŠANO, kde se utvářela koncepce na celostátní úrovni, v mnohém však ovlivněná zkušenostmi z prostředí Prahy. Kromě systematické dokumentace existujících památek ji charakterizuje zejména meziinstitucionální a mezioborová kooperace. SAÚ obecně byl pověřen evidencí výzkumů a měl být garantem jejich odborné úrovně, o jejich realizaci rozhodoval společně se SPÚ, který zajišťoval péči o dochované památky. Starostí o movité prameny byla pověřena muzea. Veškerá dokumentace z pražských výzkumů měla být předávána Archivu hl. m. Prahy. Významné byly komise, složené ze zástupců jednotlivých institucí, jmenované pro výzkumy nejvýznamnějších pražských lokalit, případně pro řešení některých problematických otázek, jako např. stanovení priorit úkolů při daných personál-

ních a finančních limitech. Systematická dokumentace památek všeho druhu a organizace případného archeologického výzkumu včetně jeho odborného i technického zabezpečení spočívala na Památkovém sboru hl. města Prahy, který byl vybaven veškerými k tomu potřebnými kompetencemi a úzce spolupracoval se stavebním referátem magistrátu. Postupně si budoval i potřebné technické a personální zázemí pro dokumentační práce. Prosazeno bylo systematické využívání rekonstrukčních a stavebních prací pro záchranný výzkum spojený s dokumentací památek a se získáváním nových poznatků o utváření historického pražského reliéfu, ale také s evidencí úrovní výchozího geologického podkladu. Neopomenutelnou součástí tehdejší péče o archeologické prameny obecně bylo budování míst paměti a prezentace památek, ať již zástupnou formou, nebo budováním archeologických areálů v místech nálezů významných památek, které patří k nejstarším prezentacím svého druhu (Pražský hrad – III. nádvoří, 1929, Vyšehrad – areál baziliky sv. Vavřince, 1934; Boháčová ed., 1998; Boháčová, 2015; Boháčová – Nechvátal, 2014; pozůstatky románské zástavby pod budovou Nové radnice, Hlubinka, 1947, s. 36).

Pražský hrad a Vyšehrad

Nejrozsáhlejší výzkumy proběhly na obou pražských hradech, na III. nádvoří Pražského hradu a v rozsáhlé části historického jádra Vyšehradu. Oba výzkumy proběhly pod gescí SAÚ a byly vedeny speciálně k tomu jmenovanými komisemi, z nich první – pro výzkum Vyšehradu – byla jmenována již v roce 1924, druhá – pro výzkum Pražského hradu v roce 1925. Reálně spočívalo vedení obou výzkumů z velké části na K. Guthovi. Na výzkumech se v pozicích „volontérů“ – pomocných terénních asistentů objevují tehdejší studenti a záhy již absolventi FF UK v Praze zvl. J. Pasternak a I. Borkovský, řídce J. Böhm a J. Filip, na Vyšehradě také M. Grbić a J. Müller a někteří další.

Pražský hrad

Výzkum III. nádvoří byl prvním pražským rozsáhlým odkryvem složitě utvářeného souvrství, opakovaně narušovaného mladšími stavebními úpravami – ať již rozsáhlými přesuny terénu v souvislosti s přestavbami raně středověkého opevnění, jehož linie probíhala v jižní části zkoumané plochy, či novými zděnými konstrukcemi a to v neklidném terénu jižního svahu ostrohu, protnutého příčnou severojižní roklí (obr. 7). Mocnost zkoumaného souvrství v jižní části zkoumané plochy kolísala od několika málo

Obr. 7: Pražský hrad – III. nádvoří. Pohled z výšky (z vrchní části jižní věže katedrály sv. Víta) na zkoumanou plochu. Foto J. Pasternak 5. 10. 1926.

© Archiv hl. města Prahy, inv. č. Arch258. –

Prague Castle – 3rd courtyard. Viewed from above the surveyed area (from the upper part of the south tower of St Vitus Cathedral). Photo by J. Pasternak, 5th October 1926.

© Archiv hl. m. Prahy [Prague City Archives], inv. no. Arch258.

desítek centimetrů po čtrnáct metrů sídlištního souvrství, tvořeného v jeho spodní části několika úrovněmi dřevěných roubených staveb, které jsou nejspíše nejstaršími zachovanými stavbami svého druhu v Evropě (pol. 10. století). Výrazně se zde projevil horizont románské přestavby hradu, prezentovaný kvádríkovou hradbou, soudobými profánními stavbami i jednolodním kostelem, propojeným chodbou s bazilikou sv. Víta. V severní části odkryvu pak byly dokumentovány pozůstatky biskupské kaple sv. Mořice a jihozápadní část jmenované baziliky spolu s jí obklopujícím hřbitovem.

Složitá stratifikace kladla odpovídající nároky na postup terénních prací a průběžnou dokumentaci nálezové situace, která byla svěřena novým absolventům oboru a průběžně sledována K. Guthem i některými dalšími členy komise, ačkoliv k oficiálnímu jednání se komise podruhé sešla až rok po zahájení výzkumu. Ačkoliv deníky – tedy prakticky jedinou terénní archeologickou dokumentaci (vlastní zaměření situací včetně řezů bylo zadáváno stavebním inženýrům) – prováděli začínající absolventi oboru, zanechávají nám deníkové záznamy kvalitní svědectví o stratifikaci zkoumaného prostoru a její vazbě na keramický inventář jednotlivých vrstev (obr. 8). Jednoznačně zde tak stojíme před počátky moderní archeologie středověku, ačkoliv o míře detailu a komplexnosti zachycených poznatků lze mít odůvodněné

pochybnosti. Problematické je také propojení s nezávisle vznikající plánovou dokumentací. Na druhou stranu k dispozici jsou díky deníkovým záznamům značně podrobné popisy charakteru jednotlivých vrstev (označovány na skicách písmeny), zaznamenávána je i přítomnost opuky, pískovce, maltoviny apod. Pokud jde o chronologické úvahy, s nimiž se v denících lze setkat, neliší se příliš od současných představ o základním členění keramického inventáře na středohradištní a mladohradištní (odlišen spodní – 11. století – a vrchní – 12. století – románský terén, pro starší období, které bylo v podobě kulturních vrstev zachyceno jen na několika místech, je uváděno předpokládané rozpětí datování 9.–10., případně 10.–11. stol.), objevuje se termín karolinský (gotický) terén, i pokusy o absolutní dataci (někdy s odkazy na autora interpretace). V rozporu s dnešními poznatky je pouze označení nejstarší dřevohliněné konstrukce z poč. 10. století, která je nazývána *břetislavskou hradbou*. Zaznamenávána jsou pozorování stratigrafická, o rozebírání terénu po stratigrafických jednotkách svědčí i slovní spojení: „*stopován byl karolinský a románský terén...stopuje se dřevěná podlaba*“ (Pasternak et al., 1926, s. 389; Pasternak 1927, s. 558).

Evidováno je rostlé podloží, někde ověřováno i vrty do neprokopaných částí (obr. 9). Nároky na organizaci terénních prací byly mimořádné, práce se denně účastnilo až několik desítek dělníků (max. počet dosahoval cca 40 lidí). K dokreslení přístupu tehdejších aktérů lze připomenout i vyhodnocování průběhu přirozeného terénu (souhrnně Guth, 1934) i prvé, i když o něco pozdější (1946), snahy o doplnění poznatků přírodovědnými metodami (palynologickou analýzu zmiňuje Borkovský, 1969, s. 16). Deníky a měřičskou dokumentaci doplňují fotografie, pořizované průběžně na náklady Památkového sboru a příležitostně zřejmě i dalšími aktéry výzkumu (obr. 10–11; Pasternak, Borkovský?).

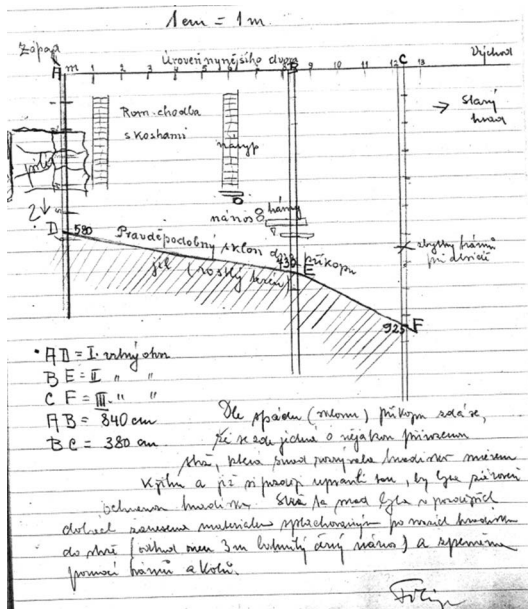
Vyšehrad

Výzkum Vyšehradu byl zahájen v souvislosti s přípravou regulačního a zastavovacího plánu Prahy v roce 1924 na žádost státní regulační komise pro hl. město Prahu, podanou prostřednictvím MŠANO. Současně měl být předložen plán výzkumu a jeho finanční náročnost. Výzkumem byl pověřen Státní archeologický ústav, reálně jeho vedení převzala po zřízení široké meziinstitucionální komise, jmenované speciálně pro Vyšehrad, užší výkonná komise. V jejím vedení působili především v prvních sezónách výzkumu vyšehradský kanovník E. Šittler a opět K. Guth. V případě Vyšehradu jako sídla kapituly i občasného sídla panovníka se v prvé řadě pozornost soustředila na výzkum raně středověké sakrální ar-

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

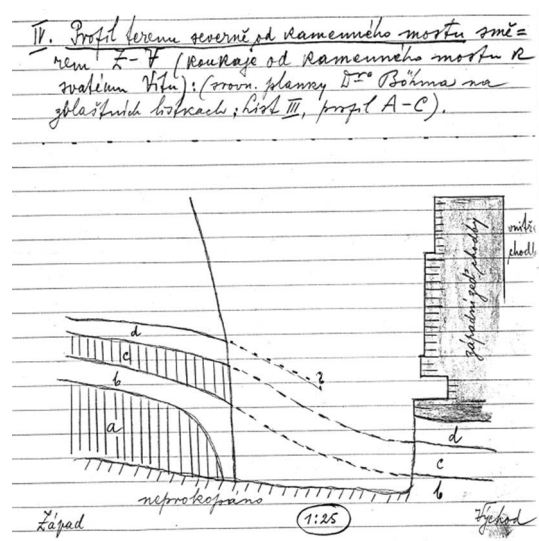
Obr. 8: Pražskýhrad – III. nádvoří. Snímek deníkového záznamu J. Pasternaka, zachycující stratigrafické vztahy kulturních vrstev a románské chodby při hraně západního svahu jižní rokle v pohledu od jihu (Pasternak et al. 1925, 249). –

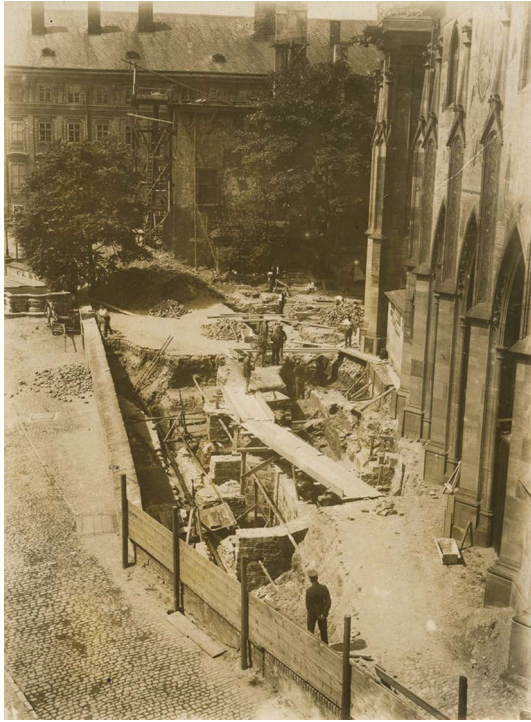
Prague Castle – 3rd courtyard. A diary entry of J. Pasternak showing stratigraphic relations of cultural layers and the Romanesque corridor on the edge of the western slope of the south gorge. South view (Pasternak 1925 et al., 249).

Obr. 9: Pražskýhrad – III. nádvoří. Snímek deníkového záznamu J. Filipa se schématem, zachycujícím vztah průběhu povrchu přirozeného terénu ověřovaného vrty k románské chodbě. Pohled od jihu (Filip 1925, 161). –

Prague Castle – 3rd courtyard. A diary entry of J. Filip with a scheme showing the course of the natural terrain verified by probes in the Romanesque corridor. South view (Filip 1925, 161).

Obr. 10: Pražský hrad – III. nádvoří. Pohled od východu na zkoumanou plochu tzv. I. rampy, na bázi výkopů románský hřbitov. Foto J. Pasternak 19. 7. a 24. 7. 1926. © Archiv hl. města Prahy, inv. č. Arch111. – Prague Castle – 3rd courtyard. East view of the surveyed area of the 'first ramp' based on excavations, Romanesque cemetery. Photo by J. Pasternak 19th and 24th July 1926. © Archiv hl. m. Prahy [Prague City Archives], inv. no. Arch111.

Obr. 11: Pražský hrad – III. nádvoří. Pohled od východu na zkoumanou plochu tzv. I. rampy s odkrytými úrovněmi jednotlivých povrchů dlažeb. Foto J. Pasternak 1926. © Archiv hl. města Prahy inv. č. Arch73. – Prague Castle – 3rd courtyard. East view of the surveyed area of the 'first ramp' with uncovered paving layers. Photo by J. Pasternak 1926. © Archiv hl. m. Prahy [Prague City Archives], inv. no. Arch73.

chitektury. Zkoumána byla rotunda sv. Martina a její okolí (obr. 12), především pak – díky nálezům výjimečných raně románských dlaždic s reliéfními motivy na počátku 20. století (obr. 13) – prostor baziliky sv. Vavřince s přilehlým hřbitovem. Dalšími zkoumanými polohami bylo okolí tzv. Libušiny lázně ve svahu vyšehradské hory nad vyšehradským tunelem a přilehlá část akropole s rezidenčními stavbami, výzkum se dotkl i kostelíka sv. Jana Stětí ve fortifikačním násypu. Po požáru barokní zbrojnice a stržení jejího zdiva byla v letech 1928–1935 zkoumána další rozsáhlá plocha někdejší vyšehradské akropole. Zde kromě pravěkého osídlení byly zachyceny významné raně středověké památky – románská spojovací chodba (most) spojující akropoli s bazilikou sv. Petra, příkop vymezující akropoli i další části hřbitovních areálů při obou bazilikách. Ve stručné souhrnné zprávě o výzkumu Vyšehradu pro SAÚ (Müller 1952) uvažuje autor výzkumu hypoteticky i o možných dokladech palácové stavby, zmiňované k roku 1119 kronikářem Kosmou, konkrétně o „*sporných stopách po pilířích dřevěné stavby původního knížecího sídla*“, případně by jimi mohlo být „*několik negativních stop po čtvercových základech pilířů a spodek zdi v jihozápadním cípu hradního prostoru nad vyšehradským tunelem*“ (obdobně Čarek, 1947). Na tento předpoklad navazuje i současné bádání (Moucha et al., 2015). Na výzkumu se podíleli kromě výše jmenovaných J. Böhm (1924), M. Grbić (1924–1925), J. Filip, S. F. Svoboda, J. Pasternak, I. Borkovský, L. Jansová, J. Müller (soustavně od roku 1928) a J. Vacek. Většina jmenovaných se ovšem do výzkumu zapojila pouze krátkodobě, výjimkou je činnost J. Müllera, působícího především v areálu akropole. Podle deníku výzkumu v bazilice sv. Vavřince, započatého 18. 8. 1924 J. Böhmem, probíhal i zde výzkum po přirozených vrstvách. Deník obsahuje náčrty souvrství, které však autor zčásti označuje za již dříve porušené a keramický materiál za smíšený (obr. 14). Z posledního zápisu z roku 1924 vyplývá, že v místě před hlavní apsidou se podařilo zachytit část neporušeného terénu se zbytky dlažby, místo lze zřejmě ztotožnit s nákresem z nedatovaného skicáře Památkového sboru (Boháčová, 2013).⁵ V roce 1925 přebírá výzkum M. Grbić a záznamy se omezují již pouze na slovní popisy, z nichž nelze o metodice výzkumu vyvodit žádné závěry. Problematika, výsledky i metodika výzkumu rozsáhlého rezidenčního okrsku – tzv. akropole, byla shrnuta nedávno v rozsáhlém monografickém zpracování, vycházejícím z primární dokumentace i vlastních nálezů vícegeneračního výzkumu (Moucha et al., 2015). Zde jsou uvedeny detaily složité organizace vedení výzkumu i některé poznatky o vlastních výkopových pracích,

5 Zde je skica omylem, i když hypoteticky, spojována s prvním odkryvem dlaždic ještě před vznikem Památkového sboru. Vzhledem ke spojitě výpovědi archiválií je pravděpodobnější ale souvislost s Böhmovým výzkumem z r. 1924.

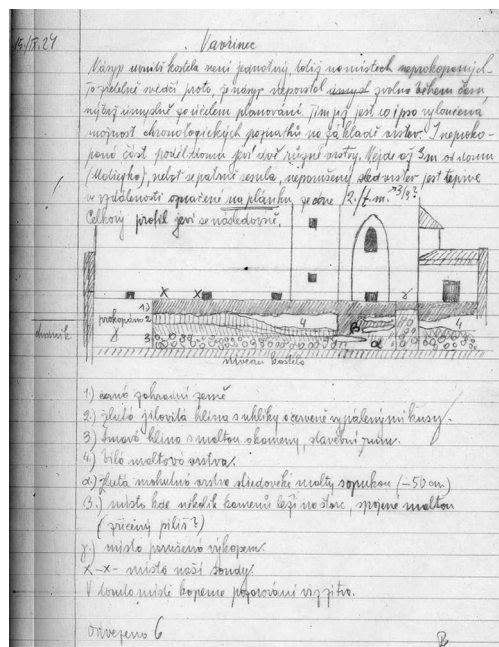

Obr. 12: Vyšehrad. Výzkum K. Gutha před rotundou sv. Martina na Vyšehradě. Pracovní snímek archiválie pořizovaný 20. 11. 2012 autorkou při studiu sbírky fotografií ve studovně AMP, dnes nedostupný. –
Vyšehrad. K. Guth's research in front of St Martin's Rotunda at Vyšehrad. A picture of the archival material taken by the author on 20th November 2012 when studying the collection of photographs in the library of the Prague City Archives, no longer available.

Obr. 13: Vyšehrad. Bazilika sv. Vavřínce po zastrešení plochy s pozůstatky zdiv hlavní a jižní lodi. Situace dlaždic vyšehradského typu in situ. Památkový sbor A9094. Foto A. Alexander 14. 10. 1934. © ARÚ Praha, pozůstalost I. Borkovskébo. –
Vyšehrad. St Lawrence Basilica after roofing the area with the remaining masonry of the nave and south aisle. Vyšehrad type tiles in situ. Památkový sbor A_9094. Photo by A. Alexander, 14th October 1934. © ARÚ Praha [Institute of Archaeology in Prague], estates of I. Borkovský.

Obr. 14: Vyšehrad. Snímek deníkového záznamu se skicou stratifikace v interiéru baziliky v prvním roce výzkumu. Poblod od jihu (Böhm 1924). – Vyšehrad. A diary note with a sketch of stratigraphy on the basilica terrain during the first year of research. South view (Böhm 1924).

kdy na jedné straně je doloženo prosévání hlíny z prehistorických objektů, na straně druhé zmíněno doporučení německého kolegy, týkající se užívání plochých motýček k jemnější práci. Stratigrafická pozorování lze jen zhruba odvodit z deníkových záznamů, provázených občas náčrtý. Členění vrstev se jeví spíše jako povšechné, na vrstvy kulturní, navážky, případně vrstvu s pravěkými nálezy (Moucha et al., 2015). Lze tedy předpokládat, že kvalita prováděných prací na Vyšehradě byla různá, závislá na konkrétním vedoucím terénních prací, na aktuální nabídce pracovních sil a na míře jejich zkušeností. Kvalitní fotodokumentace byla pořizována především na náklady Památkového sboru, autorem většiny fotografií je A. Alexander (uloženy včetně původních popisů ve fondu AMP, duplicitně také v ARÚ AV ČR, Praha, MMP aj.), některé snímky patrně pořizovali i další z akterů výzkumu. I v případě Vyšehradu bylo celkové zaměřování zkoumaných ploch ponecháno profesionálům (G. Varvažovský, O. Zdichynec).

Výzkum pražských měst

V prostoru historického jádra města se výzkum zaměřil především na sledování stavebních prací velkého rozsahu a významné historické objekty. Opomenuty však nezůstávaly ani menší rekonstrukce obytných historických domů. V dnešním slova smyslu šlo o operativní dokumentaci, tedy dokumentaci průběžně pořizovanou při objevu a následném odkryvu zaniklých staveb. Veškeré stavební prvky byly popsány a vyfotografovány. O popisy se postarali odborníci, zejména K. Guth a R. Hlubinka. Z archiválií je zřejmé, že na výzkumu se z nových absolventů oboru podíleli zejména J. Pasternak a posléze – než získal trvalé uplatnění v SAÚ – I. Borkovský. Účast vlastních odborných institucí zaznamenáváme jen sporadicky (viz níže A. Knor, SAÚ, A. Liška, MMP v roce 1944). Rovněž z těchto výzkumů se zachovalo poměrně velké množství snímků. K dispozici např. máme unikátní záběry z roku 1926 od J. Pasternaka a A. Alexandra zachycující postupné odkrývání románských sklepení v místech tzv. bývalé Andělské koleje na nároží ulic U radnice, Platněřské a Kaprovy, kde byla následně postavena nová úřední budova radnice hl. města Prahy (obr. 15), či dokumentaci z výzkumu Malostranského náměstí (obr. 16; Borkovský, 1943).

Hradčany – Loretánské náměstí

Terénní výzkum na Loretánském náměstí v Praze v letech 1934–1936 byl prvním velkoplošným záchranným odkryvem v historickém jádru Prahy mimo Pražský hrad. Byl vyvolán stavebními úpravami náměstí, souvisejícími s rekonstrukcí Černínského paláce. Jak uvádí v jednom z dochovaných rukopisů I. Borkovský, bylo právě jemu Památkovým sborem hl. města Prahy svěřeno a to pod vedením K. Gutha „*technické provedení archeologického průzkumu*“ (Boháčová – Blažková, 2011, s. 7). Pozdější protagonista archeologického výzkumu Prahy se zde poprvé střetl s mohutným souvrstvím archeologických pozůstatků, dokumentujícím více než tisíciletý vývoj daného prostoru vně přemyslovské rezidence. Mocnost skrývaného nadloží zde dosahovala dvou metrů, část kulturních vrstev však byla před výzkumem odstraněna těžkou mechanizací.

Výzkum stavební jámy pro budovanou rampu původně počítal jen s odkryvem zaniklé barokní kaple sv. Matouše a zdív renesančních domů. Výzkum ale ukázal, že převážná část daného prostoru po řadu staletí sloužila jako místo posledního odpočinku obyvatel Prahy. Počet prozkoumaných hrobů přesáhl osm set,

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

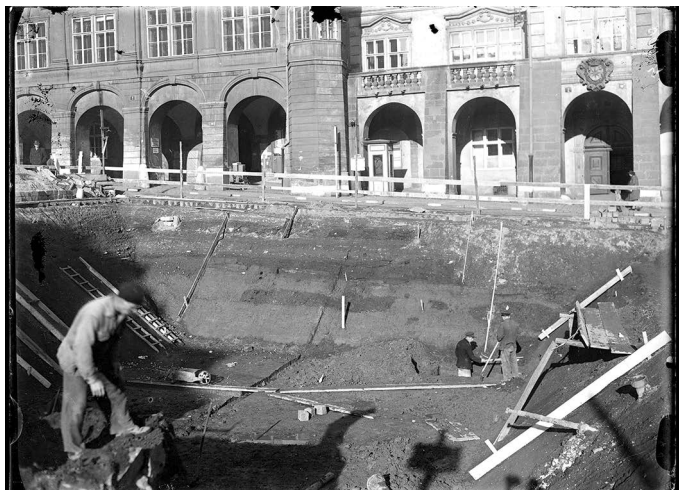
Obr. 15: Pozůstatek románského domu čp. 31 v Kaprově ulici na Starém Městě, odkrytý v souvislosti s hloubením stavební jámy pro novou radniční budovu v roce 1926. Pohled od západu. Foto A. Alexander 8. 5. 1926. Památkový sbor A_2454.

© ARÚ Praha, pozůstalost I. Borkovského. – Remains of the Romanesque house no. 31 in Kaprova Street in Old Town excavated when digging a construction pit for the new city hall in 1926. West view. Photo by A. Alexander, 8th May 1926. Památkový sbor A_2450. © ARÚ Praha [Institute of Archaeology in Prague], estates of I. Borkovský.

Obr. 16: Výzkum protipožární nádrže na dolním Malostranském náměstí v roce 1943. I. Borkovský,

© ARÚ Praha, č. neg. FT00000400. – Prague 1, Lesser Town. I. Borkovský's research in Malostranské Square in 1943. © ARÚ Praha [Institute of Archaeology in Prague], neg. no. FT00000400.

celkový počet lidí, jejichž ostatky zde byly uloženy, však byl několikanásobně vyšší, neboť v tomto výčtu nejsou zahrnuty ostatky z narušených hrobů. Krom toho byly opakovaně nejpozději od počátku 20. století hrobové nálezy zaznamenávány i v bezprostředním okolí náměstí. Pohřebiště a následný hřbitov spadající již do vrcholného středověku bylo zakládáno do plochy, využívané sídelně nejpozději od přelomu 9. a 10. století. Prokázány jsou i řemeslné aktivity datovatelné do počátku vrcholného středověku. Jak dokládá ojedinělý žárový hrob a několik keramických zlomků nádob časně slovanské keramiky, místo sloužilo jako pohřební areál již v počátcích slovanského osídlení Prahy.

Výzkum neprovázejí v tomto případě standardní deníky, jako tomu bylo v případě Pražského hradu a Vyšehradu. Dochovaný soubor primární dokumentace představují hlavně půdorysné skici odkrytých hrobů, skici nálezové situace se záměry a několik nekompletních verzí rukopisných poznámek z pera I. Borovského. Klíčovým pramenem jsou fotografie, zajišťované opět Památkovým sborem (T. Vojta), zčásti patrně i I. Borkovským, a celkový plán výzkumu od Gustava Varvažovského (Boháčová – Blažková, 2011).

Podstatná část nálezové situace v celé ploše (ca 200 m²) byla tvořena homogenizovaným hřbitovním horizontem s mnohačetnými superpozicemi hrobů, rozpoznání stratigrafických vztahů bylo tedy mimořádně obtížné, ne-li nemožné. V každém případě tyto vztahy nebyly nijak evidovány a ani jednotně (např. na celkovém plánu pohřebiště) zobrazovány. Občasné zmínky o vzájemné vertikální pozici hrobů, uvádějí ve své většině výškové, ne stratigrafické vztahy. V rukopisných poznámkách nalézáme zmínky o vrstvě sídlištního charakteru, do níž byly některé hroby zahlubovány, otázce vývoje vztahu osídlení a pohřbívání, který byl daleko komplikovanější, však nebyla věnována žádná pozornost. I. Borkovský dlouhodobě usiloval o zpracování a publikaci výsledků výzkumu. Složitá nálezová situace i další objektivní příčiny způsobily, že k tomuto cíli se mu dospět nepodařilo. Teprve nedávné zpracování výzkumu Loretánského náměstí ukázalo, že bez moderních technologií byla výpověď získaných pramenů v podstatě neuchopitelná. Klíčové poznatky o proměně původně sídlištního prostoru ve hřbitovní areál se složitým vývojem – vznik primárně řadového pohřebiště raného středověku zřejmě (do)vybaveného sakrální stavbou, fungující do vrcholného středověkého období jako běžný etážový kostelní hřbitov, snad v těsném sousedství se sídlištními aktivitami, a v závěru jako novověké pohřebiště popravených odsouzenců, které výzkum I. Borkovského přinesl – tak zůstaly svému objeviteli navždy skryty.

Dům Tychona Braha na Pohořelci

V první polovině 30. let proběhl na Hradčanech na svou dobu ojedinělý odkryv pozůstatků zbořeného renesančního Kurzova letohrádku na Pohořelci, který byl na počátku 16. století v majetku významného dánského hvězdáře Tychona Braha. Výzkum zde navázal na částečný odkryv objektu z počátku 20. století (1900 a 1902), který byl poté opět zasypán (Brož, 1907). K novému odkrytí přízemí a sklepů Kurzova letohrádku došlo v roce 1931, když se na zdejším pozemku začínalo se stavbou nové školní budovy (dnes budova Gymnázia Jana Keplera). Iniciátorem výzkumné akce byl v této době Rudolf Hlubinka ve spolupráci s Karlem Guthem, Václavem Wágnerem a architektem Františkem Kavalírem. Pozůstatky historického objektu byly po odhalení fotograficky zdokumentovány a polohopisně zaměřeny G. Varvažovským. Na rozdíl od roku 1902 byl tentokrát odkryt objekt takřka celý. Výsledky výzkumu obratem publikoval R. Hlubinka ve Zprávách památkového sboru (1931a), kde své závěry doplnil o fotografickou a plánovou dokumentaci nálezové situace. Operativní dokumentace přinesla nové informace o stavebním vývoji odhalené části objektu. Bylo konstatováno, že od posledního odhalení došlo ke zhoršení stavu reliktvů zdiva letohrádku a že je tudíž potřeba tato torza dostatečně zajistit před vnějšími vlivy betonovou deskou obdobně jak tomu bylo na Pražském hradě a Vyšehradě, „*aby tak (pozůstatky) zůstaly zachovány pro budoucnost jako vzácná památka historická i umělecká, spojená se jmény zakladatelů moderní astronomie*“ (Hlubinka, 1931a, s. 134). Památkovým sborem byl schválen návrh na betonový strop ve výši původních přízemních kleneb s chodbou vedoucí po obvodu budovy. Vzhledem ke špatné finanční situaci Pražské obce však byly tyto práce odloženy. K naplnění těchto opatření už nikdy nedošlo (shrnutí následných osudů stavby v pozdějších letech Flegl, 2004).

Románské domy a opevnění Starého Města

V průběhu 20. let se pozornost Památkového sboru zaměřila na intenzivnější památkovou péči také na území Starého Města pražského, které bylo po přijetí asanačního plánu v roce 1895 intenzivně zasaženo bouracími pracemi především v oblasti Josefova, bývalého židovského ghetta a dále v linii vedoucí od Vltavy Platnéřskou ulicí, přes Staroměstské náměstí do Dlouhé ulice. Asanační práce ovlivnily na dlouhou dobu vzhled jednotlivých částí této oblasti města. Intenzivní výstavba spojená se změnou urbanismu a vytýčením nových ulic v asanovaném území měla fatální dopad na památkový fond včetně archeologických terénů. V rámci bourání starší zástavby byly již od sklonku 19. století dokumentovány první pozůstatky tzv.

románských kvádríkových domů, do té doby převrstvené mladšími stavebními úpravami měšťanské zástavby (Fiala, 1931). Jejich dokumentace se od počátku 20. let s velkým nasazením ujal R. Hlubinka. Díky své úřední pozici na pražském Magistrátu měl možnost provádět prohlídky staroměstských domů. Již v roce 1921 zjistil nové románské interiéry v domech po obvodu Staroměstského náměstí (Hlubinka, 1947, s. 28). V následujících letech soustředil svůj zájem na další objekty na Malém náměstí, v Celetné, Kaprově, Řetězové, Husově a Jilské ulici a v blízkém okolí. Během jeho sedmnáctiletého působení se mu podařilo zdokumentovat kolem 25 objektů uvedeného stáří a typu. Výsledky své práce prvně představil již v roce 1939 na výstavě pravěké a románské Prahy, uspořádané při příležitosti doprovázené zasedáním mezinárodního výboru pro dějiny umění v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze. I přes penzionování pokračoval v dokumentaci i během válečných let. V roce 1941 tak objevil jednu z nejcennějších románských staveb – trojprostorový patrový dům palácového typu v Řetězové ulici (čp. 222; Hlubinka, 1947, s. 40–41). V písemné podobě byly jeho výsledky prezentovány až po skončení války (Hlubinka, 1947). Jeho věcně a systematicky pojatý katalog románských domů doplněný o geodeticky zaměřované půdorysy nalezených domů a fotografie interiérových situací se na dlouhou dobu stal základem pro jejich budoucí studium.

Aktivita R. Hlubinky se však po celé předválečné období nesoústředily jen na dokumentaci měšťanských domů a jejich románských částí. Vedle preventivní činnosti svou pozornost zaměřil i na dokumentaci archeologických nálezů odhalovaných na stavbách vznikajících v prostředí starší zástavby. Rozsáhlé novostavby úředních a komerčních budov, realizované v této době především po obvodu Starého Města, umožnily nahlédnout pod současný povrch a provést dokumentaci do té doby neznámých a neočekávaných pozůstatků staroměstského středověkého opevnění (Uličný, 2006, s. 77). Rozsahem největší akce proběhla v roce 1928 v souvislosti se stavbou nového paláce Ministerstva průmyslu, obchodu a živností čp. 1039 v sousedství Anežského kláštera, při které byly odhaleny pozůstatky systému opevnění s hlavní hradbou, parkánem, parkánovou zdí a příkopem. Z dochované dokumentace lze soudit, že svou pozornost zaměřoval na všechny podstatné nálezové situace včetně řezů, které zachytil do schematického plánu lokality a následně promítnul do polohopisu současného stavu. Pokračující stavební činnost umožnila sledovat opevnění na dalších místech staveb po obvodu Starého Města až do počátku válečného období (Revoluční, Perlová, Bartolomějská, na Příkopě, Dlouhá a Hradební ulice, souhrnně Uličný, 2006). Ve všech uvedených případech je zřejmý jeho podíl na sledování stavby a dokumentaci odhalených částí fortifikace.

Raně středověké sakrální objekty a pohřebiště

Z hlediska rozvoje archeologického bádání stojí za zmínku také Hlubinkovo angažmá v roce 1929 při objevu a následném výzkumu pozůstatků románského kostela sv. Jana Evangelisty na Bojišti. Existence tohoto zaniklého votivního kostela z konce 12. století byla známa, dlouho ale nebyla známa jeho podoba. Teprve při stavbě Lékařského a Důstojnického domu (dnes čp. 486 a 490) na západní straně náměstí I. P. Pavlova byly na jeho upozornění stavbou odkryty fragmenty opukového zdiva této stavby (Hlubinka, 1929; Hlubinka, 1951). Díky Hlubinkovu nasazení byla tato část stavby zdokumentována a popsána. Poté však odhalené zbytky kostela musely ustoupit plánované novostavbě. Jednalo se o východní polovinu obdélného kostela s půlkruhovou apsidou včetně jižního vstupu. Západní část stavby s věží byla odkryta až o několik desetiletí později v letech 1982–1983 a je stále dochována pod současným povrchem na parcele čp. 465 (Olmerová, 1987).

Pod patronátem Památkového sboru byly prováděny i další výzkumy, které byly svěřeny I. Borkovskému. Na území Starého Město se jednalo o výzkum raně středověkého pohřebiště v Bartolomějské ulici (Borkovský, 1948). Při stavbě nových objektů policejního ředitelství (čp. 310) byly v roce 1936 po zahájení přípravných prací odhaleny první hroby, jejichž nález byl stavební firmou oznámen Památkovému sboru, který rozhodl celou situaci řešit terénním odkryvem (Borkovský, 1948, s. 460–461). K prozkoumání byla určena nezastavěná plocha v jižním sousedství dochované hradní zdi staroměstského opevnění. Celkem zde bylo odhaleno 20 hrobů, z čehož k vlastnímu odkryvu došlo u 18 jedinců, datovaných do mladohradištního období. Získané poznatky se podařilo publikovat až po skončení války (Borkovský, 1948).

V roce 1940 byla pod záštitou Jednoty pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky zahájena další etapa památkové rehabilitace bývalého staroměstského kláštera klarisek a minoritů Na Františku, dnes Anežského kláštera (Borkovský, 1955a; Soukupová, 2011, s. 330). Rekonstrukční práce na významné gotické památce vyvolaly soustředěný zájem o komplexní badatelský výzkum objektu a jeho historie. Vedle studia pramenů historické, stavební a umělecké povahy byly v letních měsících roku 1940 pod vedením Ivana Borkovského, tehdy již stálého zaměstnance SAÚ, zahájeny i archeologické výkopové práce. Hlavní zájem byl soustředěn do interiéru klášterních svatyní sv. Františka (obr. 17) a následně sv. Salvátora, kde byla téhož roku otevřena i tzv. přemyslovská krypta. Na počátku roku 1941 výzkum s obtížemi pokračoval i v dalších částech areálu. Již v této době se začaly objevovat problémy se zajištěním pomocných prací pro vykopávky, které v roce 1942 vyústily v jejich definitivní zastavení a to až do roku 1953 (Borkovský,

Obr. 17: Anežský klášter na Starém Městě, pohled na výzkum interiéru dvoulodí kostela sv. Františka v roce 1940. I. Borkovský,

© ARÚ Praha, č. neg. FT00000200. –

Convent of St Agnes of Bohemia in Old Town, view of excavations in the Church of St Francis in 1940. I. Borkovský,

© ARÚ Praha [Institute of Archaeology in Prague], neg. no. FT00000200.

1955a, s. 31). Ve své činnosti pokračovala pouze technická kancelář stavby, která postupně zpracovávala také dokumentaci z archeologického výzkumu. Během válečného období byly prozkoumány zcela zásadní situace spojené nejen s existencí klášterního areálu a jeho nejvýznamnějších staveb, ale také kulturní terény, předcházející jeho výstavbu. První výsledky výzkumu byly odborné veřejnosti představeny v krátkých studiích až v 2. polovině 50. let (Borkovský, 1955a; Borkovský 1956). Souhrnného vyhodnocení se však těmto výzkumům dosud nedostalo. Ivan Borkovský se ke svým výzkumům v Anežském klášteře vrátil ještě v průběhu sezón 1953 a 1955, kdy byly práce ukončeny se závěrem, že „...svěřený úkol spočívající v rozřešení otázek vzniku kláštera a jeho nejstarších staveb byl naplněn“ (Borkovský, 1955b, s. 228).

Válečné období obecně znamenalo stagnaci domácího archeologického bádání. V průběhu těchto let se ale změnilo právní prostředí, v jehož rámci výzkumy probíhaly. Dne 12. června 1941 vstoupilo v platnost vládní nařízení o archeologických památkách. To potvrdilo postupně zaváděnou praxi, opřenu pouze o meziinstitucionální dohody o kompetencích péče o archeologické památky z 20. let (NA, fond MŠANO, ka 3123). Kodifikována byla především tak byla dominantní role Státního archeologického ústavu v oblasti archeologické památkové péče. Pro jakýkoli samostatně provedený výzkum bylo od této doby nutné získat jeho souhlas a respektovat jím stanovené podmínky (Blažek – Lutovská, 2002, s. 631).

Náměstí historického jádra Prahy

V závěru válečného období proběhly v historickém jádru Prahy tři pozoruhodné archeologické akce, které díky svým zjištěním zásadně posunuly naše znalosti o podobě antropogenního nadloží a jeho genezi na památkově a historicky nejceněnějších místech Prahy. Do jisté míry v nich lze spatřovat vyvrcholení prvorepublikové snahy o aktivnější podíl archeologů při stavební činnosti. Jednalo se o stavby tzv. protipožárních nádrží na pražských náměstích, které probíhaly v kratším časovém odstupu v letech 1943 a 1944 v jižním sousedství Husova pomníku na Staroměstském náměstí, na spodním Malostranském náměstí a v západní části Hradčanského náměstí (Hrdlička, 2009, s. 97). Ve všech případech šlo o výzkumy záchranného charakteru, při kterých archeologové převážně asistovali během stavebních výkopů a příležitostně dokumentovali a preparovali odhalované archeologické situace. Obě akce na vltavském levobřeží odborně zajišťoval opět Ivan Borkovský. Stavby nádrží zasáhly místa s dlouhodobým sídelním vývojem. Nálezová situace se zde projevovala nebývale mocným souvrstvím stratifikací dosahující místy několika metrů. O náročnosti akcí nás zpravují dochované archivní dokumenty, na kterých je zřejmá snaha o zachycení všech důležitých komponent místa a to včetně stratifikace nálezových situací a jejich podoby (Hrdlička, 2006, s. 4; Havrda – Kočár – Kočárová – Kozáková – Podliska – Sůvová, 2017, s. 166–167, obr. 4–8). Stavební práce ve všech případech postupovaly velice rychle. Z dochovaného hlášení o staroměstském výkopu od A. Knora ze SAÚ, který se ve spolupráci s A. Liškou a F. Dostálem z MMP ujal tohoto výzkumu (Knor, 1944; Knor, 1979; Liška, 1949), je možné si udělat představu o složitých podmínkách, které zde panovaly: „*Za okolností, které při této stavbě vládly, nebylo možno ničeho dosáhnouti. Bez pomoci dělníků jsme musili sami nejdůležitější objekty*

prokopati a omeziti svou činnost na dobývání malých nálezů. Při tom byla ztracena souvislost situace a nálezů, neboť výkopové práce postupovaly ve velmi rychlém tempu kupředu. Mimo to byl již před naším příchodem velký díl půdy odstraněn“ (Liška, 1949, pozn. 1, s. 37). Uvedené skutečnosti měly dopad na rozsah provedené dokumentace, která se soustředila hlavně na zachycení podoby obvodových stěn, vzorkování zásadních úseků stratigrafie a vybrání nejvýraznějších zahloubených objektů. Skladba nálezového fondu tak vzhledem k podmínkám realizace výzkumu zůstala u většiny z nich značně omezená. Příkladem nám tak může být výkop na Malostranském náměstí o kubatuře více jak 1500 m³ (obr. 16) ze kterého byly získány pouze tři desítky sáčků s nálezy s převahou keramických zlomků (Hrdlička, 2006, s. 5–7). Určitou výjimku představuje staroměstská nádrž s poměrně pestrým nálezovým fondem pocházejícím hlavně z výplně objektů (Dragoun – Taibl 2019). Výkopy nádrží nepřinesly jen diskusi o způsobu a metodice záchranného výzkumu na uvedeném typu staveb, ale také otevřely otázku postupu nakládání s nálezy a jejich památkovou ochranou, případně zabezpečením před zničením. Modelovou situací se v této záležitosti stal výzkum nádrže na Hradčanském náměstí v roce 1944, při kterém došlo k odhalení pozůstatků románského domu z opukových kvádrů. Jeho zachování nebylo vzhledem k době a účelu stavby možné. Z iniciativy R. Hlubinky a Z. Wirtha (ÚDU H 9/6) a s podporou I. Borkovského a architekta P. Janáka se podařilo prosadit přenesení domu do areálu pod III. hradním nádvořím Pražského hradu, kde je dochován dodnes (Frolík, 1988, s. 167–168).

Výzkumy památek v zázemí Prahy

V průběhu předválečného období se zájem Památkového sboru nesoustředil pouze na historické centrum Prahy, ale v odůvodněném případě iniciovali jeho členové archeologické výzkumy i za jejími hranicemi. Příkladem uvedených aktivit byly práce na obnově a výzkumu pozůstatků Nového hradu u Kunratic (obr. 18, 19), gotické stavby krále Václava IV. z počátku 15. století (Podliška – Semerád, 2015). Důvodem zájmu vedení Prahy o tuto mimopražskou památku bylo úspěšné završení snahy Památkového sboru získat pozemky s hradem do vlastnictví města, k čemuž došlo definitivně v průběhu roku 1928. Na závěr téhož roku byl oficiálně zahájen archeologický odkryv hradních staveb, kterému předcházelo celkové geodetické zaměření lokality před výzkumem Gustavem Varvažovským a fotografická dokumentace Antonínem Alexandrem, specialisty trvale spolupracujícími s Památkovým sborem. Stálý do-

Obr. 18: Nový brad u Kunratic, situace bradní zříceniny po vykopání pozůstatků druhé bradní brány. Autor nezjištěn; © ARÚ Praha, č. neg. FT000081748.A. – Nový brad u Kunratic, the castle ruin after excavating the remains of the second castle gate. Unidentified researcher; © ARÚ Praha [Institute of Archaeology in Prague], neg. no. FT000081748.A.

Obr. 19: Pracovníci archeologického výzkumu při odhalování druhé bradní brány Nového bradu u Kunratic v roce 1929. Autor nezjištěn © ARÚ Praha, č. neg. FT000081755.A. – Archaeologists excavating the second castle gate of Nový brad u Kunratic in 1929. Unidentified researcher; © ARÚ Praha, neg. no. FT000081755.A.

zor nad výkopovými pracemi byl svěřen Jirímu Müllerovi, který byl na tuto práci vyžádán od Komise pro výzkum Vyšehradu. Důležitou úlohu v průběhu akce sehrála postava historika a památkáře Cyrila Merhouta, zaměstnance MŠANO, plněního roli koreferenta a pověřeného zástupce instituce poskytující finanční podporu výzkumu.

Práce na hradě pokračovaly také v roce 1929, kdy se vedení výzkumu záhy po jeho zahájení ujala mladičká absolventka archeologie Libuše Jansová. Již v průběhu tohoto roku se v úředních hlášeních a zprávách z jednání komise objevují četnější poznámky ke kompetenčním sporům mezi Památkovým sborem, vedením výzkumu a C. Merhoutem jako zástupcem MŠANO.⁶ Kombinace všech těchto faktorů s nastupující hospodářskou krizí vedla nepochybně k ukončení výkopových prací na hradě a zakonzervování odhalených zdí. Během dvou neúplných sezón se podařilo odkrýt ústřední stavby hradu v podobě rozměrného sklepa hlavní palácové budovy a pozůstatky druhé hradní brány s příkopem. Vybrané části hradních konstrukcí nechala pražská obec na počátku 30. let 20. století pouze provizorně zajistit a projekt výzkumu hradu tím pak byl na více než osmdesát let zcela uzavřen. Nedokončeno zůstalo jeho odborné vyhodnocení, které vzhledem k povaze a historickému významu zkoumaného objektu lze považovat za klíčové pro studium hradní architektury předhusitského období. Z dnešního pohledu nedostatečným způsobem proběhlo zajištění získaných nálezů. Z celého souboru je dnes dohledatelné pouze torzo křbové římsy uložené ve sbírkách Národního muzea v Praze. Osud dalších nálezů zachycených v deníku akce a na dobových fotografiích zůstává bohužel neznámý. Příběh výzkumu Nového hradu ukázal na složitou problematiku organizace archeologické práce a upravování příslušných kompetencí institucí, v jejichž zájmu byla památková péče. Svou daň si zde vybrala i celková metodická nepřipravenost archeologů při výzkumu památek uvedené povahy.

Ozvěny prvorepublikového výzkumu města po roce 1945

Výsledky badatelského snažení prvorepublikového období se staly po ukončení 2. světové války velice důležitým podkladem pro první syntézy zaměřené na středověký vývoj Prahy a její architektury. Mezi dodnes klíčové výstupy patří práce Románská Praha od pražského archiváře Jiřího Čarka (1947). Právě v této práci jako jeden z prvních otevřeně formuloval nutnou mezioborovou spolupráci při výzkumu historie města s využitím dosud výrazněji nezhodnocených poznatků stavební historie a archeologie,

⁶ ÚDU AV ČR, fond Hlubinka, H-10/3

příčemž evidentně navazoval na předchozí snahy a zkušenosti Památkového sboru. V systematickém přehledu se detailně věnoval stavební podobě pražských hradů a jejich podhradí v předlokačním období pražských měst od 10. do počátku 13. století. Jeho pozornost se detailněji zaměřila na jednotlivé středověké stavby, ke kterým shrnul dosavadní znalosti o jejich vývoji. Publikované půdorysné rekonstrukce staveb a podhradí na dlouhou dobu určovaly naši představu o raně středověké Praze.

V oblasti dokumentace a průzkumu stavebních památek navázal na předválečné aktivity Památkového sboru především Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO), který se od roku 1954 zaměřil na komplexní řešení rekonstrukcí zejména historických jader měst a to včetně systematického provádění stavebně-historického průzkumu jejich zástavby (Němec, 2001). Pod dlouhodobým vedením Dobroslava Líbala se zde v průběhu 60. let sešla skupina mimořádně schopných badatelů s komplexním pojetím a metodikou výzkumu historických staveb. Zásadními výstupy z jejich průzkumných prací se staly strojopisné pasporthy systematicky zachycující historický a stavební vývoj většiny památkových objektů v historickém centru Prahy, které dodnes představují zcela jedinečný „tezaurus“ informací o nich.

Podstatně déle od konce války trvalo vyhodnocení starších archeologických poznatků z historického centra Prahy a jejich využití v obecných výstupech k historii města. Jako první se uvedeného úkolu ujal na počátku 60. let Ivan Borkovský, který v obsáhlejší syntéze věnované dějinám Prahy (Janáček ed. a kol., 1964), zpracoval její první kapitolu nazvanou „*Od počátků pravěkého osídlení k Praze slovanské*“ (Borkovský, 1964, s. 13–50). V relativně detailním výčtu zde představil nové poznatky z archeologických výzkumů, na jejichž základě se podařilo pozměnit zavedenou představu o etapizaci sídelního vývoje pražské raně středověké aglomerace. Došlo například k definování nejstarší slovanské keramiky tzv. „*pražského typu*“ na podkladě pražských nálezu, nebo k lokalizaci nejstaršího raně středověkého centra osídlení do prostoru dnešní Malé Strany. V obou případech se jednalo o závěry založené na vyhodnocení výzkumů provedených před rokem 1945.

V průběhu 60. let se pražská archeologie dostala do výrazného tlaku spojeného s nárůstem rozsáhlých staveb v centru Prahy. Takřka nepřetržitě pracovní vytížení archeologů v terénu na dlouhou dobu limitovalo jejich pracovní kapacity na zpracování starších výzkumů. Postupný odchod generace autorů vnesl do řady případů těžko překonatelný problém spojených s jejich celkovým vyhodnocením.

Dluh ve zpracování poznatků ze starší badatelské aktivity tak představuje dnes nechtěný standard, který se v posledních letech daří umožovat pouze ojedinělými publikačními počiny. Mezi názorné příklady mů-

žeme zařadit monografické zpracování pražských románských kvádríkových domů (Dragoun – Škabrada – Tryml, 2002). Autoři ve svém závěru zřetelně zdůrazňují, že „*První etapa soustředěného zájmu poznávání pražských románských domů zůstane navždy spojena se jménem Rudolfa Hlubinky*“ a jeho publikovaný katalogový přehled náleží i přes nové poznatky „...*ke nejjednodušším pracím o těchto domech*“ (Dragoun – Škabrada – Tryml, 2002, s. 347). Z větších městských prvorepublikových odkryvů se detailního vyhodnocení dočkal pouze výzkum I. Borkovského na Loretánském náměstí (Boháčová – Blažková, 2011; Boháčová 2012). Významně ale v poslední době pokročilo zpracování dokumentace z výzkumu Vyšehradu, kde se podařilo dospět v návaznosti na starší předválečné odkryvy k nečekaným významným výsledkům (zvl. Moucha a kol., 2015; Nechvátal a kol., 2009; Nechvátal, 2004). Postupně jsou zpracovávána v návaznosti na nové poznatky vybraná témata z areálu Pražského hradu, zejména z nejstarší fáze jeho existence (opevnění, sakrální architektura, pohřbívání), vyhodnocen byl i unikátní, evropsky cenný fond novověké keramiky. Prameny ze starších výzkumů Pražského hradu po r. 1925 zpřístupňuje především publikační série titulů *Castrum Pragense* (zvl. Blažková - Vepřeková, 2015; Blažková et al., 2016; Frolík et al., 2000; Frolík, 2015; Frolík et al., 2016; Tomková ed., 2005; Tomková ed., 2006; mimo tuto řadu pak studie I. Boháčové, 2001). Odkaz prvorepublikové výzkumné činnosti věnované archeologickým památkám je i přes stoleté výročí jejího zahájení aktuální i v dnešní době. Výsledky snažení této badatelské generace tvoří nepochybně základ našich vědomostí o minulosti Prahy, které stále nacházejí své uplatnění při současném studiu a prezentaci pražské archeologie (naposled Boháčová – Podliska a kol., 2017; 2018). Mnohá z koncepčních řešení problematiky archeologického výzkumu Prahy předběhla svou dobu. Díky následnému společensko-politickému vývoji byla však zmařena. Dnes můžeme konstatovat, že některá z nich byla posléze znovu objevována (např. předstihový výzkum, institut meziinstitucionálních komisí, důraz na interdisciplinaritu) a další jsou podporována i v současnosti a v podobě, adekvátní novým podmínkám, se je daří více či méně úspěšně uvádět v život (zvl. návrat k popularizaci a prezentaci významných objevů).

Závěr

Praha jako centrum nově vzniklého státu v roce 1918 poskytla výjimečné podmínky pro formování historické archeologie. Podstatnou úlohu v organizaci a tvorbě koncepce výzkumu, dokumentace a ochrany památek sehrál za podpory nových institucí s celostátní působností (zvl. Ministerstvo školství a národní osvě-

ty – MŠANO, Státní archeologický ústav – SAÚ, Státní památkový úřad – SPÚ, Národní muzeum – NM) nově vzniklý Památkový sbor pražského magistrátu. Vzrostl zájem o pražskou minulost i nároky na dokumentaci památek, ohrožených četnými stavebními aktivitami po vzniku republiky i zaniklých při nedávné asanaci pravobřežní části historického jádra. Péče o archeologické památky a jejich výzkum byly vnímány jako přirozená součást péče o památky obecně. Kromě systematické dokumentace tuto péči charakterizuje meziinstitucionální a mezioborová kooperace. SAÚ byl pověřen evidencí výzkumů a měl být garantem jejich odborné úrovně, o jejich realizaci měl rozhodovat společně se SPÚ, který měl zajistit péči o nalezené památky. Starost o movité prameny měla převzít muzea. Dokumentace měla být předávána Archivu hl. m. Prahy. Pro výzkumy nejvýznamnějších lokalit byly ustanoveny meziinstitucionální komise. Systematicky byly využívány rekonstrukční a stavební práce pro sledování geneze historického nadloží i průběhu přírodního podkladu. Součástí péče o archeologické prameny bylo budování míst paměti.

Ačkoliv se výzkum v historickém jádru města potýkal s nedostatkem odborníků, lze toto období považovat za počátky moderní archeologie středověku – urbánní archeologie. K nejvýraznějším osobnostem, jejichž osobní nasazení a zaujetí pro studium pražských památek předurčilo následný vývoj pražské archeologie i rozvoj archeologie středověku obecně, patří Rudolf Hlubinka, Karel Guth, Jaroslav Pasternak a Ivan Borkovský, dva posledně jmenovaní ukrajinského původu. Rudolf Hlubinka, vzděláním právník, se jako magistrátní úředník a jedna z vůdčích osobností Památkového sboru, zasazoval o koncepční a systematickou dokumentaci a záchranu památek historického jádra Prahy, často se přímo na výzkumu podílel. Rozhodující pozici na nejvýznamnějších pražských výzkumech (Pražský hrad a Vyšehrad) zastával Karel Guth, vedoucí historicko-archeologického oddělení Národního muzea. Za zásadní je považováno jeho působení při výzkumu Pražského hradu, realizovaného v souvislosti s rekonstrukcí hradu pro sídlo prvního československého prezidenta. Svá pozorování a z nich vyvozené závěry (typologie českých knížecích hradů) shrnul v práci, která představuje výsledky tohoto klíčového výzkumu v celku, zasazeném do obecných souvislostí. Za mimořádný lze označit přínos Jaroslava Pasternaka a Ivana Borkovského, kteří se nejprve ještě před absolutoriem zapojovali do výzkumných prací jako tzv. volentěři. J. Pasternakovi byla již v roce 1925 svěřena terénní část výzkumu III. nádvoří Pražského hradu. Jím vedená dokumentace (deníkové zápisy, terénní skici, fotografie) dokládá rozebírání terénu po přirozených vrstvách, sledování relativních vztahů vrstev, snahy o jejich relativní i absolutní dataci či evidenci průbě-

hu rostlého terénu. I. Borkovský, pozdější protagonista výzkumu historického centra Prahy, se vedení tohoto výzkumu ujímá v roce 1928. Kromě pražských hradů byly zkoumány a dokumentovány zejména nejvýznamnější středověké sakrální stavby (Anežský klášter), románská domovní zástavba, pohřebiště (Bartolomějská ul.) a staroměstská fortifikace. Prvým velkoplošným záchranným výzkumem byl výzkum na Loretánském náměstí na Hradčanech, mimo historické jádro proběhl výzkum výjimečné lokality krátce existujícího hradu krále Václava IV. Nového hradu v Kunraticích. Převážnou část výzkumů se ovšem v krátkém meziválečném období nepodařilo zpracovat.

Literatura

- ALMER, Jan (1938). Šedesát let ústředního rady magistrátu hlavního města Prahy Rud. Hlubinky a jeho činná ochrana památek. In *Za starou Prahu, Věstník pro ochranu památek*, roč. 21, č. 5–6, s. 45–47.
- BLAŽEK, Jan – LUTOVSKÁ, Pavla (2002): Prameny k dějinám archeologické památkové péče. Vládní nařízení o archeologické památkové péči z roku 1941. In *Archeologie ve středních Čechách*, č. 6, s. 617–639.
- BLAŽKOVÁ, Gabriela – VEPŘEKOVÁ, Jana (2015). Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Katalog. In *Castrum Pragense*, č. 13/1, Praha : AÚ AV ČR.
- BLAŽKOVÁ, Gabriela et al. (2016). Nálezy hmotné kultury z renesančních odpadních jímek z Pražského hradu. Studie. In *Castrum Pragense*, č. 13/2, Praha : AÚ AVČR.
- BOHÁČOVÁ, Ivana (2019). Archeologie v Praze v kontextu vzniku Československé republiky. In *Zprávy památkové péče*, č. 79/3, s. 279–291.
- BOHÁČOVÁ, Ivana ed. (1998). *Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu*. Průvodce problematikou a archeologickými prameny, I.–IX. [zpráva o výzkumu], ARÚ AV ČR, čj. 6540/98.
- BOHÁČOVÁ, Ivana (2001). Pražský hrad a jeho nejstarší fortifikační systémy. In JEŽEK, Martin – KLÁPŠTĚ, Jan, ed. *Medievalia archaeologica*, č. 3, Praha : AÚ AVČR, s. 179–301.
- BOHÁČOVÁ, Ivana (2012). From the history of Czech medieval archaeology. The archaeological excavations of Ivan Borkovský at Loretánské Square in Prague – Hradčany. In *Archeologia Polsei*, roč. 57, s. 161–197.
- BOHÁČOVÁ, Ivana (2013). Replika dlažby vyšehradského typu v bazilice sv. Vavřince na Vyšehradě. Vícegenerační archeologický výzkum a současná prezentace archeologické památky. In *Staletá Praha*, roč. 29, č. 1, s. 114–125.
- BOHÁČOVÁ, Ivana (2015). Prezentace archeologických památek v Čechách. Archeologické areály *in situ* –

- příklady z Pražského hradu a Vyšehradu. In *Archaeologia historica*, roč. 40, č. 2, s. 331–351.
- BOHÁČOVÁ, Ivana – BLAŽKOVÁ, Gabriela (2011). Loretánské náměstí v Praze – Hradčanech. Archeologický výzkum I. Borkovského a jeho výsledky, In *Castrum Pragense*, č. 11/1, 2.
- BOHÁČOVÁ, Ivana – NECHVÁTAL, Bořivoj (2014). Historie a současná obnova archeologického areálu s bazilikou sv. Vavřince v prostoru NKP Vyšehrad. In *Zprávy památkové péče*, roč. 74, č. 1, s. 3–11.
- BOHÁČOVÁ, Ivana – PODLIŠKA Jaroslav et al. (2017). *Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté*. Praha : AÚ AV ČR, NPÚ.
- BOHÁČOVÁ, Ivana – PODLIŠKA Jaroslav et al. (2018). *Průvodce pražskou archeologií. Památky známé, neznámé i skryté*. 2. upravené vydání. Praha: AÚ AV ČR, NPÚ.
- BÖHM, Jaroslav (1924). *Deník výzkumu 4*. Uloženo na detašovaném pracovišti AÚ AV ČR, Praha, Vyšehrad.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1943). *Popis stratigrafie ve výkopu protipožární vodní nádrže na malostranském náměstí v Praze 1*. Dokumentační fond ARÚ Praha, čj. 275/86.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1948). Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I – Un cimetière de commerçants de l'époque des princes à Prague. In *Slavia antiqua*, č. 1, s. 460–484.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1955a). Klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze. (Archeologický průzkum.). In *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, roč. 63, s. 24–35.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1955b). Klášter bl. Anežky Přemyslovny v Praze. (Archeologický průzkum v roce 1953 a 1955. Dokončení.). In *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, roč. 63, s. 222–228.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1956). Výzkum v klášteře bl. Anežky v Praze I – Fouilles du couvent Bienheureuse Agnès à Prague I. In *Archeologické rozhledy*, roč. 8, s. 191–192, 194–204, 209–211, 294–295, 301.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1964). Od počátku pravěkého osídlení k Praze slovanské. In JANÁČEK, Jiří, ed. *Dějiny Prahy*. Praha : Nakladatelství politické literatury, s. 13–50.
- BORKOVSKÝ, Ivan (1969). *Pražský hrad v době přemyslovských knížat*. Praha : Academia.
- BROŽ, Václav (1907). O domě říšského místokancléře Jakuba Kurze ze Senftenavy na Hradčanech a o zřízené při něm hvězdárně Tychona Braha. In *Sborník příspěvků k dějinám král. hl. města Prahy*, s. 61–91.
- ČAREK, Jiří (1947). *Praha románská*. Praha : Universum.
- DRAGON, Zdeněk – TAIBL Pavel (2019). Archeologický výzkum a jeho zjištění při budování protipožární nádrže na Staroměstském náměstí v roce 1943. Analýza nálezového fondu. In DRAGON, Zdeněk et

- al. ed. *Staroměstské náměstí v Praze. Archeologická, historická a ikonografická rešerše*, nepublikovaný rkp., uloženo v Odboru archeologie NPÚ ÚOP v Praze, s. 36-42.
- DRAGOUN, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří – TRYML, Michal (2002). *Románské domy v Praze*. Praha : Paseka.
- FIALA, Karel (1931): Středověké části domu čp. 628/I v Praze. In *Památky archeologické*, roč. 37, č. 4, s. 96–98.
- FILIP, Jan (1925). Místo výzkumu č. 2. In PASTERNAK, Jaroslav et al. (1925). Hrad Pražský. Výkopy na III. nádvoří. Deník č. I. – III. In BOHÁČOVÁ, Ivana, ed. (1998). *Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny V, Deník výzkumu 1925* [projektová zpráva], ARÚ AV ČR, Praha TX19986540F.
- FLEGL, Michal (2004). Tycho Brahe a Kurzův letohrádek na Hradčanech. In *Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností*, roč. 42/112, č. 2, s. 113–115.
- FROLÍK, Jan (1988). Archeologický výzkum na Hradčanském náměstí v r. 1944 – Archaeological excavations at Hradčanské náměstí (Hradčany square) in 1944. In *Castrum Pragense*, č. 1. Praha : AÚ AV ČR, s. 137–174.
- FROLÍK, Jan et al. (2000). Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů. In *Castrum Pragense*, č. 3, Praha : AÚ AV ČR.
- FROLÍK, Jan (2016). Pohřebiště ve vnitřním areálu Pražského hradu. In *Castrum Pragense*, č. 15, Praha : AÚ AV ČR.
- FROLÍK, Jan (2015). Pohřebiště u kostela Panny Marie a na 2. nádvoří Pražského hradu. Katalog. In *Castrum Pragense*, č. 14/1, Praha: AÚ AVČR.
- GUTH, Karel (1934): Praha – Budeč – Boleslav. In: *Svatováclavský sborník*, Praha.
- HAVRDA, Jan – KOČÁR, Petr – KOČÁROVÁ, Romana – KOZÁKOVÁ, Radka – PODLIŠKA, Jaroslav – SŮVOVÁ, Zdeňka (2017): K vývoji a podobě historického nadloží Staroměstského náměstí v Praze. Příspěvek k mezioborovému výzkumu veřejných prostranství – On the Development and Situation of the Historic Overburden of Old Town Square in Prague A Contribution to Interdisciplinary Research of Public Space. In *Forum Urbes Medii Aevi* č. X. /1-2. Archeologie ve městě. Strategie, metodika, metody výzkumu, prezentace a ochrany archeologických památek, s. 164-195.
- HLAVA, Miloš, – KOSTKA, Michal (2014): Archeologické výzkumy Muzea hlavního města Prahy a jejich proměny, *Archeologica Pragensia*, č. 22, s. 235-260.
- HLUBINKA, Rudolf (1929). Románský kostel sv. Jana na Bojišti. In *Za starou Prahu, Věstník pro ochranu památek*, roč. 13, s. 34.

- HLUBINKA, Rudolf (1931a). Úmrtní dům Tychona Braha. In *Zprávy památkového sboru hl. města Prahy*, s. 131–147.
- HLUBINKA, Rudolf (1931b). Památkový sbor hlavního města Prahy za první tři funkční období (od počátku r. 1921 do konce r. 1931). In *Zprávy památkového sboru hl. města Prahy*, s. 191–195.
- HLUBINKA, Rudolf (1947). Románské domy na Starém Městě pražském. In *Zprávy památkové péče*, roč. 7, seš. 2–3, s. 25–46.
- HLUBINKA, Rudolf (1951). Zprávy o některých románských nálezích v Praze. In *Časopis společnosti přátel starožitností*, roč. 59, s. 30.
- HRDLIČKA, Ladislav (2006). *Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. pč. 993*. Rekonstrukce nálezové zprávy o záchranném výzkumu StARÚ v r. 1943. ARÚ AV ČR, Praha, čj. 11084/06.
- HRDLIČKA, Ladislav (2009). *Praha. Databáze podrobné mapy archeologických dokumentačních bodů na území Pražské památkové rezervace* (aktualizace k 31. 12. 2005) [CD-ROM]. Praha : AÚ AV ČR.
- JANÁČEK, J., ed. a kol. (1964). *Dějiny Prahy*. Praha : Nakladatelství politické literatury.
- KNOR, Antonín (1944). *Praha 1 – Staroměstské náměstí*. Zpráva o výkopu ARÚ AV ČR, Praha, čj. 3020/42.
- KNOR, Antonín (1979). *Praha 1 – Staroměstské náměstí*. Zpráva o výkopu. ARÚ AV ČR, Praha, čj. 4079/79 (český překlad).
- KRUMMHOLZ, Martin et al. (2009; revize 2013) *Dokumentační fondy a sbírky oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR*. Praha.
- LIŠKA, Antonín (1949). Z minulosti Staroměstského náměstí. In LIŠKA, Antonín, ed. *Pražskou minulostí*, díl I. Praha : Pražské nakladatelství, s. 7–40.
- MOUCHA, Václav et al. (2015). *Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie*. Praha : AÚ AV ČR.
- MÜLLER, Jiří (1952). *Výzkum Vyšehradu*. ARÚ AV ČR, Praha (souhrnná zpráva), čj. 1875/52 (870/56).
- NECHVÁTAL, Bořivoj (2004). *Kapitulní chrám sv. Petra a Pavla na Vyšehradě*. Archeologický výzkum. Praha : AÚ AV ČR.
- NECHVÁTAL, Bořivoj et al. (2009). *Rotunda sv. Martina a bazilika sv. Vavřince na Vyšehradě*. Archeologický výzkum. Praha : AÚ AV ČR.
- NĚMEC, Josef (2001). Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století. Pohled na Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů a jeho odkaz s odstupem let. Historická inspirace. In *Sborník k počtě Dobroslava Líbala*. Praha: Jalna, s. 311–320.

- OLMEROVÁ, Helena (1987). Výzkum votivního kostela sv. Jana na Bojišti. In *Staletá Praha*, roč. 17, s. 71–82.
- PASTERNAK, Jaroslav et al. (1925). Hrad Pražský. Výkopy na III. nádvoří. Deník č. I. – III. In BOHÁČOVÁ, Ivana, ed. (1998). *Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny V, Deník výzkumu 1925* [projektová zpráva], ARÚ AV ČR, Praha TX19986540F.
- PASTERNAK, Jaroslav et al. (1926). Pražský hrad. Vykopávky 1926. In BOHÁČOVÁ, Ivana, ed. (1998). *Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny VI, Deník výzkumu 1926* [projektová zpráva], ARÚ AV ČR, Praha TX19986540G.
- PASTERNAK, Jaroslav (1927). Hrad Pražský. Deník vykopávek 1927. In BOHÁČOVÁ, Ivana, ed. (1998). *Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny VII, Deník výzkumu 1927* [projektová zpráva], ARÚ AV ČR, Praha TX19986540H.
- PODLIŠKA, Jaroslav – SEMERÁD, Matouš (2015). Nový Hrad u Kunratic. Výzkum a obnova zanikající hradní stavby – Die Wenzelsburg bei Kunderatitz (Nový Hrad u Kunratic) in Prag. Grabung und Wiederaufbau des zerfallenden Burgbaus. In *Archaeologia historica*, roč. 40, č. 2, s. 369–393.
- PŘIKRYLOVÁ, Miroslava (2012). Sběrka fotografií Archivu hl. města Prahy – o jejím původu a fotografech. In *Pražský sborník historický*, roč. 50, str. 337–378.
- PŘIKRYLOVÁ, Miroslava (2017). Vznik „Velké Prahy“ a snahy o systematickou fotografickou dokumentaci města ve 20.–30. letech 20. století. In *Documenta Pragensia. Od veduty ke fotografii inscenování města v jeho historii*, roč. 36, s. 569–597.
- SOUKUPOVÁ, Helena (2011). *Anežský klášter v Praze*. Praha : Vyšehrad.
- TOMKOVÁ, Kateřina, ed. (2005). Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. In *Castrum Pragense*, č. 7. 1. 1, Praha: AÚ AVČR.
- TOMKOVÁ, Kateřina, ed. (2006). Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. In *Castrum Pragense*, č. 7. 1. 2, Praha: AÚ AVČR.
- ULIČNÝ, Petr (2006). Staroměstské opevnění v Praze v dokumentaci Rudolfa Hlubinky. In *Průzkumy památek*, roč. 13, č. 1, s. 76–88.
- WIRTH, Zdeněk (1948). Rudolf Hlubinka sedmdesátníkem. In *Za Starou Prabu, Věstník pro ochranu památek*, roč. 23, č. 3–4, s. 21–22.

Archivní a institucionální fondy

AMP – sbírka fotografií.

AMP, fond Magistrát, část Památkový sbor, ka 16, inv. č. 26.

ÚDU AV ČR, fond R. Hlubinka, H2–2.

ÚDU AV ČR, fond Hlubinka, H-10/3.

Resumé

Archaeology in Prague after the establishment of Czechoslovakia (1918–1948)

– Beginnings and Organisation of the Modern Research of the City

As a centre of the newly established country in 1918, Prague provided exceptional conditions for the formation of historical archaeology. The newly constituted Heritage Committee of the City of Prague played a crucial role in organising and setting up research, documentation, and heritage protection with support from the new national institutions (esp. the Ministry of Education and National Enlightenment, State Archaeological Institute, State Heritage Institute, and National Museum). An interest in the history of Prague increased as well as the requirements for the documentation of historical monuments – both those threatened by multiple building activities after the republic's establishment and those which disappeared during the new development of the right riverbank area of the historical core. The care for archaeological monuments and their research became natural part of the heritage care. In addition to systematic documentation, inter-institutional and interdisciplinary collaboration define this care. The State Archaeological Institute was authorised to keep a record of excavations and guaranteed their professional approach; together with the State Heritage Institute they decided which excavations would be carried out. The State Heritage Institute was in charge of the findings. Museums took charge of movable sources. The documentation was passed onto the Prague City Archives. Inter-institutional committees were established for research of the most significant sites. Reconstruction and construction works were systematically implemented to monitor the genesis of anthropological layers as well as the course of the natural ground. Building sites of memory were part of the care for archaeological sources.

Although there were few professionals available for excavations in the historical city centre, this period may be regarded as the outset of modern archaeology of the Middle Ages – urban archaeology. Among

the most outstanding figures, whose personal involvement and interest in the study of Prague monuments predetermined the future development of Prague archaeology and archaeology of the Middle Ages in general, were Rudolf Hlubinka, Karel Guth, Jaroslav Pasternak, and Ivan Borkovský, the latter two being of Ukrainian origin. A lawyer by education, Rudolf Hlubinka who worked at the Prague city hall and was one of the leading figures of the Heritage Committee, contributed to the conceptual and systematic documentation and rescue of monuments in the historical core of Prague and often personally participated in excavations. Karel Guth, the head of the department of history and archaeology at the National Museum, had a decisive position in the most significant excavations (Prague Castle and Vyšehrad). He had a crucial influence during the excavations carried out at Prague Castle as part of its reconstruction for the first Czechoslovak president. Guth summarised his observations and conclusions (typology of Czech princely castles) in a study which presents in general context the outcomes of these key excavations in their entirety. The contribution of Jaroslav Pasternak and Ivan Borkovský was exceptional; as undergraduates, they were initially involved in excavations as volunteers. In 1925, J. Pasternak was entrusted with the terrain excavations of the Prague Castle's 3rd courtyard. His documentation (diary notes, terrain sketches, and photographs) shows terrain analysis monitoring its natural layers, the layers relationships, and efforts for relative and absolute dating or recording of the terrain course. The latter protagonist of research of the historical core of Prague, I. Borkovský took charge of this research in 1928.

In addition to the castles of Prague, the most remarkable medieval sacral buildings were examined and documented (Convent of St Agnes of Bohemia), Romanesque houses, burial grounds (Bartolomějská Street), and the Old Town fortification. The first aerial rescue archaeological research took place in Loretánské Square at Hradčany. Outside the city centre, an exceptional locality of the short-lived King Wenceslas' castle in Kunratic was examined. The majority of research was not elaborated during the short interwar period.

Translated by Lucie Kasíková

PhDr. Ivana Boháčová, PhD.

bohacova@arup.cas.cz

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

Letenská 4

118 01 Praha 1 – Malá Strana

PhDr. Jaroslav Podliska, PhD.

podliska.jaroslav@npu.cz

Národní památkový ústav, ú.o. p. v Praze

Na Perštýně 12/356

110 00 Praha 1 – Staré Město

VÝSKUM NA HRADE DEVÍN V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Katarína Harmadyová

Abstract

Archeological research at Devín Castle began in reaction to the debate surrounding the locations of *Velehrad* and *Dowina* and the possibility that *Dowina* refers to Devín, near Bratislava. The first survey was initiated by Josef Zavadil and performed by I. L. Červinka in the years 1913 and 1921–1922. Based on archeological research of the castle grounds and archeological-topographical survey of the surrounding area, J. Zavadil, I. L. Červinka and E. Šimek unanimously reached the opinion that *Dowina* can be identified with Devín Castle. During 1925–1932 talks were held with the ducal Pálffy family regarding the sale of the castle, resulting in the Czechoslovak republic acquiring the castle in 1935. Between the years 1933 and 1938, research at Devín Castle was led by Jan Eisner of the Czechoslovak Archeological Institute. His research shed light on the settlement at Devín from the late stone age to the modern period.

Keywords

Devín Castle – Archeological Research – J. Zavadil – I. L. Červinka – E. Šimek

Abstrakt

Skúmanie hradu Devín sa začalo v dôsledku diskusie o lokalizácii Velehradu a Dowiny a možnosti stotožniť Devín pri Bratislave s Dowinou. Prvý prieskum inicioval Josef Zavadil a realizoval ho I. L. Červinka v rokoch 1913 a 1921–1922. Na základe archeologického výskumu hradiska a archeologicko-topografického prieskumu jeho okolia dospeli J. Zavadil, I. L. Červinka a E. Šimek k jednotnému názoru, že Dowinu možno stotožniť s hradom Devín. V rokoch 1925–1932 prebiehali rokovania o odkúpení hradu od Pálffyovcov, ktorých výsledkom bolo, že sa v roku 1935 stal vlastníctvom Československej republiky. V rokoch 1933–1938 viedol výskum hradu Devín Jan Eisner z Československého archeologického ústavu. Jeho výskumy doložili osídlenie Devína od neskorej doby kamennej až do novoveku.

Kľúčové slová

Hrad Devín – archeologický výskum – J. Zavadil – I. L. Červinka – E. Šimek

Téma histórie archeologického bádania na Devínskom hrade a v obci Devín bola v minulosti už viackrát spracovaná (napr. Harmadyová, 2008; Harmadyová, 2018; Pichlerová – Tomčíková, 1999; Pichlerová – Tomčíková, 2000; Plachá 2005a; Plachá, 2005b; Plachá, 2008; Plachá, 2009; Plachá, 2013; Plachá, 2015; Plachá – Hlavicová, 2004 atď.). Samotnému výskumu v Devíne predchádzali dlhoročné diskusie, ktoré sa zaoberali otázkou lokalizácie Velehradu a Dowiny a možnosťou stotožniť Dowinu z Fuldských análov s Devínom pri Bratislave (Červinka, 1902; Červinka, 1914; Červinka, 1915a; Červinka, 1915b; Červinka, 1920; Červinka, 1921a; Chaloupecký, 1922; Sasínek, 1902; Sasínek, 1904; Sasínek, 1908; Šimek, 1915; Šimek, 1920; Zavadil, 1912). Práve z hľadania riešenia „velehradskej otázky“ vyrástla „devínska otázka“ (Šimek, 1915, s. 9; Šimek, 1920, s. 1) a až neskôr sa začal výskum problematiky Devína osamostatňovať a klásť dôraz aj na iné historické obdobia ako je obdobie veľkomoravské.

Moravský archeológ Inocenc Ladislav Červinka sa domnieval, tak ako už dávno pred ním napr. Matej Bel (1736, s. 272), že Velehrad je totožný s Devínom a je treba ho hľadať na „*páde nynějšího Slovenska Uherského*“; t. j. na Devíne pri Bratislave (Červinka, 1902, s. 63). Tento názor, ktorý publikoval v práci *Děvín a Velehrad. Dva hrady velkomoravské* (Kroměříž, 1902), sa v počiatkoch nestretol s porozumením v odborných kruhoch, ale ani u širokej verejnosti.

Josef Zavadil, ktorý pracoval pred 1. sv. vojnou na Najvyššom účtovnom dvore vo Viedni, vykonal z vlastnej iniciatívy a záujmu v devínskej oblasti množstvo prieskumov, ktorých výsledky publikoval desať rokov po Červinkovi v diele *Velehrady Děvín a Nitra* (Kroměříž, 1912). Podrobným topografickým štúdiom v Devíne sa mu podarilo doložiť zvyšky zemného opevnenia pod hradom Devín a niekoľko opevnených polôh na svahoch Devínskej Kobyly. Spolu so zmienkou z Fuldských análov jednoznačne stotožnil Devín pri Bratislave s Rastislavovým sídelným mestom a Velehradom. K tejto interpretácii napomáhali aj dovtedy negatívne prieskumy na južnej Morave (Červinka, 1902, s. 62).

Práve vďaka Josefovi Zavadilovi, ktorého Jan Eisner označil ako objaviteľa Devína (Eisner, 1921c, s. 202), sa v roku 1913 uskutočnili prvé vykopávky na hrade Devín. Zavadil vďaka svojim kontaktom a postaveniu zariadil dohodu s Archeologickou prešporskou sekciou, získal povolenie od kniežat'a M. Pálffyho, Kráľovskej centrálnej komisie pre ochranu pamiatok v Budapešti a Kráľovskej vrchnej inšpekcie zemských múzeí v Budapešti.

V lete 1913 sa konal v Uherskom Brode zjazd Moravského archeologického klubu, ktorého členovia pod-

nikli exkurziu na Devín.¹ Tu si pozreli novoobjavené lokality i nálezy, ktoré im predložil J. Zavadil (Šimek, 1915, s. 9). Aj na základe toho bola pri Moravskom archeologickom klube v Brne vytvorená samostatná komisia „Děvín, Kommissie pro historicko-archeologický výzkum velkomoravského hradu Děvína při Moravském Archeologickém Klubu v Brně“. Táto komisia mala v priebehu 5 rokov preskúmať devínske hradisko a jeho okolie. Organizátori si uvedomovali finančnú náročnosť takéhoto projektu, a aj preto vydali informačný leták o podujatí, ktorý vyvolal nielen rozsiahly ohlas a rozšírenie členskej základne, ale aj odpor.² Prieskum v septembri 1913, ktorý viedol I. L. Červinka³ (podľa Červinku „*pokusné základy*“), sa sústredil okrem hradu Devín na hradiská pri Devínskej Novej Vsi – na hradisko Nad lomom, Na pieskoch a ďalšie polohy na Devínskej Kobyle.⁴ O výsledkoch archeologického výskumu informoval začiatkom roka 1914 v práci *Děvín, velehrad říše velkomoravské* (Brno, 1914). V areáli hradu bolo za 5 dní (!) vykovaných viac ako 20 jám s plochou niekoľkých štvorcových metrov až na podlažie (Červinka, 1914, s. 30; Šimek, 1920, s. 16). Presná lokalizácia týchto výkopov nie je, bohužiaľ, známa. Výskumom boli identifikované tri kultúrne vrstvy s nálezmi z obdobia stredoveku, veľkomoravského obdobia a doby laténskej a rímskej.⁵ Na rok 1914 plánovala „Kommissie Děvín“ systematický výskum hradu Devín, zameranie a výskum opevnenia Nad lomom a na ďalších polohách na Devínskej Kobyle. O štátnu subvenciu z Viedne sa uchádzala komisia na jar 1914 prostredníctvom Josefa Zavadila. Finančnú podporu na výskum poskytla Česká akadémia cisára Františka Jozefa v Prahe (Červinka, 1915b, s. 108). V spomínanom roku preskúmal I. L. Červinka viaceré lokality na južnej Morave (okolie Uherského Hradišt'a, Břeclavi, Mikulčíc), Slovensku (Skalica, Nitra), v Dolnom Rakúsku (Stillfried a ďalšie) a chystal sa na systematický výskum hradu Devín, ale mobilizácia zastavila všetky ďalšie práce (Červinka, 1915b, s. 110). Aj J. Zavadil pokračoval v roku 1914 v drobných prieskumoch devínskej oblasti a objavil ďalšie náleziská (Šimek, 1915, s. 9). Z nálezov, ktoré získali J. Zavadil a I. L. Červinka z devínskeho hradiska a celej devínskej oblasti, tvoril J. Zavadil vo svojej vile v Devínskej Novej Vsi zbierku s cieľom vybudovať

1 Středisko býv. říše Velkomoravské. *Národní listy*, 23. august 1913, roč. 53, č. 231, s. 2.

2 Zakladajúci členovia prispeli jednorazovo 50 K, ročne prispievajúci členovia po 2 K (Červinka, 1915b, s. 107).

3 I. L. Červinka bol predsedom Moravského archeologického klubu a konateľom Komisie „Děvín“.

4 Na hradiskách Nad lomom a Na pieskoch správne datoval vznik opevnenia, ktorý potvrdil archeologický výskum v 60. rokoch 20. storočia pod vedením I. Kraskovskej (1962; 1966).

5 V neskoršej práci *Slované na Moravě a říše velkomoravská* už I. L. Červinka uvádza 6 kultúrnych vrstiev (Červinka, 1928, s. 106).

múzeum.⁶ Na jej spracovanie si prizval v roku 1915 archeológ Emanuela Šimka, ktorý počas celej 1. sv. vojny prichádzal každú nedeľu do Devína a venoval sa so Zavadilom podrobnému geografickému a archeologicko-topografickému štúdiu devínskej oblasti (Šimek, 1920, s. 3; Navrátil, 1930, s. 10).⁷ Šimek oceňoval zásluhy J. Zavadila v súvislosti s dokázaním významu Devína vo veľkomoravskom období a objavením fortifikačného systému „*aký nepoznala snáď celá Európa, nielen v stredoveku, ale aj neskorších obdobiach*“. Zároveň však tvrdil (a dodal, že tento názor zdieľa aj J. Zavadil), že z metodických a taktických dôvodov je potrebné velehradskú a devínsku otázku prísne oddeľovať, a to, či je Devín Rastislavovým sídelným mestom, „*ešte uvidíme*“ (Šimek, 1915, s. 9).

V roku 1920 publikoval E. Šimek svoju rozsiahlu štúdiu o Devíne v Památkach archeologických. V nej veľmi tvrdo kritizoval na niekoľkých miestach spôsob výskumu I. L. Červinku na hrade Devín (Šimek, 1920, napr. s. 2–3, 15–16).⁸ Zopakoval svoj názor, že ak má byť devínska otázka správne metodicky vyriešená, musí byť výskum na Devíne vedený úplne samostatne od velehradskej otázky a výskum musí venovať pozornosť aj starším obdobiam, nielen veľkomoravskému (Šimek, 1920, s. 3). Napokon aj on dospel k rovnakému názoru ako pred ním I. L. Červinka a J. Zavadil, že o totožnosti Dowiny s Devínom pri Bratislave nemožno pochybovať, dokonca ho považoval za hlavné centrum Veľkej Moravy (Šimek, 1920, s. 44 – 45).⁹

Ešte v roku 1896 bol na hornom hrade postavený miléniový pomník, ktorý bol slávnostne odhalený 18. októbra 1896. Okrem hradu Devín boli takéto pamätníky vztýčené aj na nitrianskom Zobore, v Mukačeve (Ukrajina), Brašove (Rumunsko), Zemune (Srbsko), Pannonhalme a Pusztaszeri v Maďarsku (Vrábel, 2014, 122–123). V januári 1921 bol za dramatických okolností devínsky pamätník vyhodенý do povetria príslušníkmi Slovenskej spravodajskej kancelárie na čele s Jozefom Honzom Dubnickým, pričom táto udalosť sa ocitla aj na stránkach vtedajšej dennej tlače.¹⁰ To, že zároveň došlo

6 V roku 1924 po vzniku Slovenského vlastivedného múzea sa stala súčasťou múzejných zbierok, ale, žiaľ, väčšina nálezov bola zničená počas 2. svetovej vojny (bližšie Pichlerová – Tomčíková, 1999).

7 Ako uvádza aj samotný E. Šimek, nemohli so Zavadilom preskúmať všetky časti devínskej oblasti, nakoľko na strategických pozíciách boli umiestnené vojenské zákopy, kam nebolo možné „*ničím spôsobom vniknúť*“ (Šimek, 1920, s. 4).

8 Uvádza napr., že „*prerušenie výskumu vojnou bolo nemilé, ale samotnej veci skôr pomohlo ako uškodilo*“; „*spôsob, akým bol podnik devínskej komisie uskutočňovaný, nezodpovedá požiadavkám, ktorý na podnik takého veľkého významu môžeme klásť*“; „*začalo sa narychlo pracovať i písať*“; „*výskumu tak veľkého a dôležitého územia treba venovať dôkladnejšiu prípravu, ako tomu bolo tu*“ (v Devíne, pozn. autorky); „*veľké pochybnosti vo mne vzbudila metodická stránka výskumu*“; „*nemôžu nás zaujímať len črepy s vlnovkou*“ atď.

9 Nadšenie z „*vyriešenia devínskej otázky*“ však nezdieľali všetci (napr. Chaloupecký, 1922, s. 500).

10 Vernichtung des Millenium-Denkmal in Theben? *Volksrecht*, 13. január 1921, roč. 2, č. 9, s. 3.

Obr. 1: I. L. Červinka na výskume na juhovýchodnom návrší v roku 1921 (*Slovenský svet*, roč. 1, č. 17, 7. august 1921, s. 17). –

I. L. Červinka at the research site on the southeastern heights in 1921 (*Slovenský svet*, year 1, no. 17, Aug 7th 1921, pg. 17).

k ďalšiemu masívnemu poškodeniu zvyškov architektúr horného hradu, sa nevenovala pozornosť. V lete roku 1921 sa pristúpilo na Devínskom hrade k ďalším vykopávkam, ktoré organizoval Československý štátny archeologický ústav v Prahe.¹¹ Výskumom bol opäť poverený I. L. Červinka, ktorý plánoval v priebehu 5 rokov prekopat' hradnú vyvýšeninu 2–3 sondami a ďalšími šiestimi, ktoré by ich pretínali až na skalné podložie, v prípade významných nálezov by sa sondy („příkoppy“) rozšírili (Červinka, 1921c, s. 2).

Výskumu predchádzala rozsiahla korešpondencia medzi Vládnym komisariátom na ochranu pamiatok na Slovensku a I. L. Červinkom (štátny konzervátor pre Moravu a Sliezsko) zo Štátneho archeologického ústavu v Prahe. Už 21. apríla 1921 sa Červinka dožadoval od Vládneho komisariátu nielen morálnej, ale aj finančnej podpory, nakoľko „s povolenou dotací Štátného archeologického ústavu na letošný rok mnoho bychom nepořídili za mneyších

Das Thebener Arpad-Denkmal zerstört. *Preßburger Zeitung*, 13. január 1921, roč. 158, č. 12 (ranné vydanie), s. 1.

Zur Denkmalzerstörung in Theben. *Volksrecht*, 14. január 1921, roč. 2, č. 10, s. 4

Za devínskym Arpádcom. *Slovenský denník*, 16. január 1921, roč. 4, č. 12, s. 1.

Arpádov pomník na Devíne. *Sloboda*, 22. január 1921, roč. 4, č. 4, s. 5.

¹¹ V archíve Múzea mesta Bratislava (MMB) sa nachádza kópia listu dr. J. Zavadila z dňa 1. júna 1921 Pamiatkovému úradu pre Slovensko, v ktorom rozhorčene protestuje proti plánovaným vykopávkam na hrade Devín, o ktorých sa dozvedel z bratislavských novín a ako uvádza, vlastní dovedty ako jediný právo na vykopávky ešte z roku 1913, ktoré si vymohol od kniežat'a M. Pálffyho a na základe vtedajšieho uhorského zákona, ktorý je stále v platnosti, získal právo na vykopávky. O plánovaných výkopoch v roku 1921 sa rozhodlo bez jeho vedomia a súhlasu. Komisár na ochranu pamiatok a konzervátor dr. Jan Eisner promptne (4. júna 1921) reagoval na jeho list a účtivo ho vyzval na spoluprácu na výskume v Devíne, ktorý sa mal začať 7. júna 1921 (kópie listov, Archív MMB).

mimoriádných poměrů drabotních“. Ďalej v liste žiadal o vybavenie povolenia k výkopom od majiteľa devínskeho hradu, prípadné uzavretie hradu na dobu vykopávok, personálne zabezpečenie na zameranie prekopaných plôch a aby vykopaný materiál uschovali, kým bude pripravený na „*výstavu ve státním museu Slovenském*“.¹²

Vládny komisár odpísal, že sice finančné prostriedky nemá, ale oslovil všetky bratislavské banky a má od nich zaručených 10 000 K.¹³ Ďalších 10 000 K vyčlenil Štátny archeologický ústav.¹⁴ I. L. Červinka v máji 1921 ešte žiadal zvolanie schôdze na Komisariáte všetkých zainteresovaných, aby sa dohodol presný program výskumných prác.¹⁵ Nie je vylúčené, že tak urobil po tvrdej kritike nielen výskumu, ale aj prípravy výkopov na hrade Devín E. Šimkom (1920, napr. s. 2–3, 15–16). I. L. Červinka opakovane žiadal Vládny komisariát o vybavenie povolenia na výskum u Pálffyovcov, upozornil, že pastvina na hradisku býva prenajímaná a treba nájomcov upozorniť, aby trávu včas zožali („*abychom snad nemuseli platiti odškodné, když zničíte kopáním pruhu trávy*“) a tiež, aby obec Devín na dobu vykopávok uzavrela všetky tri brány a zakázala prístup na hradisko („*mohly by se totiž snadno přihoditi úrazy v našich průkopech, které zůstanou nějakou dobu otevřeny, a byli bychom snad nuceni k náhradám*“).¹⁶ O niečo diplomatickejšie vyznieva list Jana Eisnera na Vládny komisariát s oslovením „*Slavný komisariáte*“, z dňa 3. júna 1921, v ktorom mu úctivo ďakuje za doterajšiu spoluprácu pri príprave devínskeho výskumu a úctivo prosí, aby všetky práce boli realizované oboma úradmi spoločne. Zároveň uviedol, že Správa Pálffyovského panstva výskum povolila „*za obvyklých podmínek*“ a že k výskumu bol prizvaný aj dr. Josef Zavadil (konzervátor bratislavskej stolice).¹⁷ Výkopy v rokoch 1921–1922 sa realizovali pri východnej bráne, na juhovýchodnom návrší (Nad prístaviskom alebo na „*východnom chlume*“) a spolu trvali niekoľko mesiacov.¹⁸ Výskum v roku 1921 sa začal 6. júna a trval 6 týždňov (Červinka, 1921c, s. 2). Po vyčerpaní finančných prostriedkov prispeli na výskum

12 List I. L. Červinku z dňa 21. apríla 1921 v Kojetíne (kópia listu, Archív MMB).

13 List Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku z dňa 2. mája 1921 (kópia listu, Archív MMB). Vládny komisár sa obrátil so žiadosťou o subvenciu na Tatra banku (1500 Kč), Živnostenskú banku (1500 Kč), Moravskú agrárnu a priemyslovú banku (1500 Kč), Pražskú úverovú banku (1500 Kč), Ústřední banku českých spořitelni (500 Kč), Americkú Slovenskú banku (1500 Kč), Slovenskú banku (1500 Kč), Banku stavebných živností a priemyslu (500 Kč), Hospodársku banku (1500 Kč), Bohemie – zahraničnú banku (1000 Kč), Českú priemyslovú banku (1500 Kč), Moravsko-sliezsku banku (1500 Kč), akciovú poisťovaciu spoločnosť Slavie (500 Kč), Agrárnu banku československú (1000 Kč) a na Československú cukornú komissiu pre Slovensko (5000 Kč) (kópia listu, Archív MMB).

14 List I. L. Červinku z dňa 3. mája 1921 a L. Niederleho z dňa 14. mája 1921 (kópie listov, Archív MMB).

15 List I. L. Červinku z dňa 3. mája 1921 (kópia listu, Archív MMB).

16 List I. L. Červinku z dňa 23. mája 1921 (kópia listu, Archív MMB).

17 List J. Eisnera z dňa 3. júna 1921 (kópia listu, Archív MMB).

18 Časť nálezov, ktorá nebola zničená v roku 1944 počas bombardovania Bratislavy, sa dnes nachádza v Archeologickom múzeu SNM (Kraskovská, 1968; Pichlerová – Tomčíková, 2000).

Obr. 2: Nádvorie stredného bradu v 30. rokoch 20. storočia (Archív MMB, č. neg. 4723). – Middle castle ward courtyard in the 1930s (MMB Archive, neg. no. 4723).

napr. minister V. Šrobár, Matica slovenská a ďalší, takže koncom augusta mohol výskum pokračovať. Sonda viedla od východnej brány smerom na západ k severnej bráne a realizované boli aj 2 kratšie sondy na „*obou bradních kopcích*“ (Červinka, 1921c, s. 2). Podarilo sa odкрыť sídliskové objekty zo staršej doby bronzovej (únětická kultúra) a doby laténskej. Na juhovýchodnom návrší („*na druhom bradnom kopečku*“) sa našli tri vrstvy cintorína z 10.–11. storočia, pričom najspodnejšia vrstva kostier ležala 60 cm nad základmi kamennej stavby, o ktorej Červinka spočiatku uvažoval, že by mohlo ísť o kostol¹⁹, neskôr sa priklonil k myšlienke stredovekej falce/paláca (Červinka, 1921c, s. 2; Červinka, 1928, s. 107). Jan Eisner v tejto súvislosti uvádza, že datovanie kamennej stavby sa zatiaľ nedá presne určiť, pokiaľ nie je výskum ukončený, ale „*krěstanský kostelík to nebyl*“ (Eisner, 1922b, s. 59).

Výskum v roku 1922 mal za cieľ zamerat' hradisko a vyhotovit' jeho detailný plán a tiež ho odfotografovať predtým, ako sa reliéf „*chlumu*“ po výkopoch zmení. Výskum trval do začiatku augusta, ale nevieme odkedy a iba sa môžeme domnievať, že pokračoval v miestach, kde sa v roku 1921 začal (Eisner, 1922b, s. 59). Dnes nepoznáme žiadnu dokumentáciu z výskumu I. L. Červinku z rokov 1913, 1921–1922, napriek tomu,

¹⁹ Stavba bola interpretovaná ako kostol z obdobia Veľkej Moravy až po revíznom výskume, ktorý sa začal v roku 1980 (Plachá – Hlavicová – Keller, 1990, s. 101).

že sa z textu samotného Červinku dozvedáme, že valy na hrade Devín boli zakreslené (Červinka, 1915b, s. 108), a že bude vypracovaná oficiálna správa z výskumu (Červinka, 1921c, s. 2).

Informácie o výskumoch môžeme čerpať predovšetkým z Červinkových a Eisnerových článkov v dennej tlači (Červinka, 1921b, s. 2; Červinka, 1921c, s. 2; Eisner, 1921a, s. 4; Eisner, 1921b, s. 147–150; Eisner, 1921c, s. 198–203; Eisner, 1921d, s. 4; Eisner, 1922a, s. 111–113; Eisner, 1924, s. 139–141). Správa o archeologickom výskume na Devíne sa objavila aj v Americkom Slovákovi, kde vyhlásili finančnú zbierku na vykopávky (1921, s. 15–16).²⁰ Výsledkom archeologických výskumov sa venovala Červinkova štúdia *Ďevín, Velehrad ríše veľkomoravské* (Červinka, 1914), Jan Eisner v *Obzore Praehistorickom* (1922b, s. 57–59) a predovšetkým rozsiahla štúdia Emanuela Šimka v *Památkach archeologických* (1920, s. 1–53). Josef Zavadil pokračoval aj v ďalších rokoch v prieskume devínskeho okolia, pričom v roku 1925 objavil rozsiahle slovansko-avarské pohrebisko v Devínskej Novej Vsi, ktoré v rokoch 1926–1933 preskúmal J. Eisner (1952, s. 5).

Už v roku 1922 sa vyskytli na devínskom hradisku problémy s vandalmi, o čom svedčí korešpondencia medzi J. Eisnerom (štátny konzervátor pre Slovensko, Štátny archeologický ústav) a Vládnym komisariátom na ochranu pamiatok na Slovensku z mája a júna 1922. Jan Eisner žiadal komisariát o výstražné tabuľky v slovenskom a nemeckom jazyku s textom: „*Prísne sa pod pokutou zakazuje ničť bradné zdi a kamenie z bradu hádzat*“.²¹ Úrad Ministra Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska promptne objednal v júni 1922 požadované tabuľky u firmy Felix Pantlík a spol., maliarstvo a natieračstvo.²²

Problém s nelegálnou činnosťou na hrade Devín sa zopakoval aj v máji 1923, kedy Josef Zavadil upozornil Jana Eisnera a ten Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku na to, že na devínskom hradisku vykopali študenti nejaké predmety.²³ Úrad požadoval bližšie informácie, aby to mohli ďalej vyšetrovať bezpečnostné zložky. Genézu incidentu objasnil Emanuel Šimek, ktorý uviedol v liste Štátnemu referátu z dňa 29. 7. 1923, že prvotnú informáciu oznámil ústne súkromník z Prahy, ktorý náhodou videl študentov kopat' na Devíne. Oznámil to E. Šimkovi, ten J. Zavadilovi a ten informoval J. Eisnera. Šimek zároveň uviedol, „*že by soukromník udával věc bezpečnostním úřadům, nelze očekávat, a nelze tobo zajistit ani žádati*“. Na záver listu E. Šimek píše, že „*bylo učineno, co se za daných poměrů k urychlení věci udělati dalo*“.²⁴

20 Prispejte na devínske vykopávky! *Americký Slovák*, júl–september 1921, roč. 2, č. 3–5, s. 15–16.

21 List J. Eisnera z dňa 25. mája 1922 (kópia listov v archíve MMB).

22 List Úradu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z dňa 16. júna 1922 (kópia listu, Archív MMB).

23 List J. Eisnera z dňa 16. júna 1923 (kópia listu, Archív MMB).

24 List E. Šimka z dňa 29. júla 1923 (kópia listu, Archív MMB).

SLOVENSKÝ DENÍK

Ročník XV. V Bratislave vo štvrtok 23. júna 1932 Číslo 144.

ZO DŇA

Urumpovanie hlo máce

Urumpovanie hlo máce... (text continues with details about a specific event or report from the day).

Učenie v škole

Učenie v škole... (text discusses school matters and educational activities).

Učenie v škole

Učenie v škole... (further details on school-related topics).

Učenie v škole

Učenie v škole... (concluding remarks on the school article).

Učenie v škole

Učenie v škole... (short piece or note).

Učenie v škole

Učenie v škole... (another short piece).

Učenie v škole

Učenie v škole... (final short piece in the 'Zo dňa' section).

Stanné právo v Nemecku?

Boj o uniformy pro hochschuleren... (text discusses the issue of military uniforms in Germany).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (further details on the German situation).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (more news from Germany).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (continuation of the article).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (concluding part of the article).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (another short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Boj o uniformy pro hochschuleren... (short note).

Zem Slovenská kúpila Devín

Schlossen von der Republik... (text reports on the purchase of Devín Castle by the Czech Republic).

Schlossen von der Republik... (further details on the transaction).

Schlossen von der Republik... (more news about the castle's future).

Schlossen von der Republik... (continuation of the report).

Schlossen von der Republik... (concluding remarks on the purchase).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Schlossen von der Republik... (short note).

Obr. 3: Novinový článok o odkúpení bradu Devín z 23. júna 1932

(Slovenský denník, roč. 15, č. 144, s. 1) –

Newspaper article about the purchase of Devín Castle from 23rd of June 1932 (Slovenský denník, year. 15, no. 144, pg. 1).

Hradná na Europo

V Bratislave 23. júna... (text discusses the castle's location and historical significance).

V Bratislave 23. júna... (further details on the castle's history).

V Bratislave 23. júna... (more news about the castle).

V Bratislave 23. júna... (continuation of the article).

V Bratislave 23. júna... (concluding remarks on the castle).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

V Bratislave 23. júna... (short note).

na Devíne sú vážne ohrozené a že budú úplne zničené. „Dne 24. 6. t.r. pořadal Nemecko Nacional. Spolek Děvínský na hrade slavnost slunovratní! Hranici určenou k zapálení ohně připravili uprostřed vykopávek, jak mohu svědky dosvědčiti. Teprve na moje razné zakročení, odklídili hranici několik metru dalé.“ Na konci listu uvádza „Dokud Hradiste vyvlastneno nebude, nemám práva někomu v přístupu k vykopávkám zabraňovati“.²⁶

V medzivojnovom období zároveň vrcholili aj snahy o získanie hradu Devín do vlastníctva novovzniknutej republiky. Už v roku 1921, keď sa pristúpilo k parcelizácii veľkostatku Mikuláša Pálffyho, upozorňoval Komisaríát Štátny pozemkový úrad v Prahe, aby pozemky, na ktorých sa nachádzajú „hradiska a nálezíště staroslovanského opevnění a osídlení Děvinského“ zostali v štátnom majetku a na všetkých pozemkoch pridelených jednotlivcom bolo „jako služebnost uloženo právo ve prospěch státní archeologické komise na vědecký výzkum a pokusné výkopy“.²⁷ V úradnej zložke Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku (aj v súvislosti s listom Františka Oderského z dňa 29. júna 1923) sa nachádza prípis z dňa 7. augusta 1923 pod názvom „Děvín, vykopávky vyvlastnění“.²⁸ Uvádza sa v ňom, že tento úrad požiadal ministerstvo školstva a pozemkový úrad, aby pri rozdeľovaní pozemkového Pálffyovského majetku bolo devínske hradisko vyňaté z dôvodu vedeckého výskumu a má zostať v celku a nerozdeľovať sa viacerým majiteľom. Má byť odovzdané do správy „spôsobilej korporácii“, ktorá by sa oňho primerane starala a umožnila postupný vedecký výskum. Treba s ňou však písomne zabezpečiť, že na hrade nebudú „vůbec nikdy“ podniknuté žiadne zmeny a že sa hospodársky nebude využívať.²⁹ Zvažovalo sa teda nielen odkúpenie, ale aj vyvlastnenie hradu.³⁰ Jednanie s Mikulášom Pálffym (zahájené v apríli 1925) viedlo Ministerstvo národnej osvety a hrad mal byť zverený bratislavskému klubu turistov.³¹ Dňa 25. mája 1932 sa podarilo podpísať kúpno-predajnú zmluvu a hrad Devín sa stal za symbolických 1000 Kčs majetkom Československej republiky bez záväzku rekonštrukcie ruiny, ale povinnosťou konzervácie hradu, vybudovaním komunikácie a sprístupnenia ruiny verejnosti.³² Prevod hradu do vlastníctva štátu trval až do 21. januára 1935.³³

26 List F. Oderského z dňa 29. júna 1923 (kópia listu, Archív MMB).

27 List Vládneho komisaríátu na ochranu pamiatok na Slovensku z dňa 16. apríla 1921 (kópia listu, Archív MMB).

28 Prípis z dňa 7. augusta 1923 (kópia listu, Archív MMB).

29 Prípis z dňa 7. augusta 1923 (kópia listu, Archív MMB).

30 Zřízení nové dělostřelecké střelnice na Slovensku? *Národní listy*, 26. apríl 1925, roč. 65, č. 114, s. 3.

Dokonca mala byť na pozemku priľahlom k hradu (tiež vyvlastnenom) zriadená delostrelecká strelnica, proti čomu protestoval Úrad na ochranu pamiatok.

31 Děvínský hrad bude zestátněn. *Lidové noviny*, 11. apríl 1925, roč. 33, č. 182, s. 4.

32 Slovenská krajina zakúpila hrad Devín. *Slovenská Pravda*, 26. jún 1932, roč. 13, č. 26, s. 4.

33 Plachá – Hlavicová, 2003, s. 135.

Obr. 4: Fotografická dokumentácia z výskumu J. Eisnera v roku 1935 (Archív MMB). – Photo documentation from J. Eisner's research in 1935 (MMB Archive).

Z roku 1932 (4. júl) sa zachovala v Múzeu mesta Bratislava kópia *Memorada ohľadom úpravy Devínskeho hradu* od dr. Emanuela Grégra, ktoré adresoval Krajińskému úradu v Bratislave. V ňom sa však venuje viacerým témam, napr. prístupovej ceste do Devína (od Devínskej Novej Vsi aj Bratislavy), devínskemu kameńolomu, chudobným domčekom pri kameńolome a pod. V časti VI. Hradisko-ruina okrem iného navrhuje: ohraničiť hradisko, výstražnými tabuľkami zastaviť pasenie dobytku a ničenie ruiny a zriadenie kuratória hradu, ktorému by mala byť zverená správa hradu. Zaujímavosťou navrhovaného programu pre kuratórium je zriadenie staroslovanského múzea, pre ktoré by sa mala získať Muchova Slovanská epopeja (návrh dr. Emlera, bývalého riaditeľa univerzitnej knižnice). Kuratórium by malo (podľa Grégra) vypracovať aj archeologický program pre hrad a ďalšie hradiská v devínskej oblasti a zabezpečiť ich ochranu, nakoľko dochádza k ich ničeniu.³⁴

Zemský výbor slovenský rozhodol v roku 1932 o obnovení archeologického výskumu na Devíne a poveril ním Československý archeologický ústav (Jana Eisnera). Zároveň sa začalo s konzerváciou a úpravou hradných architektúr, ktoré mali na starosti architekt V. Mencl a J. Hoffman z Referátu na ochranu

³⁴ Memorandum ohľadom úpravy Devínskeho hradu z dňa 4. júla 1932 (kópia listu v MMB).

pamiatok na Slovensku (Eisner, 1934a, s. 343). Výskum pod vedením Jana Eisnera (Československý archeologický ústav) trval na Devíne od roku 1933 do roku 1938.³⁵ V roku 1933 sa archeologický výskum sústredil na juhovýchodnej vyvýšenine, kde kopal aj I. L. Červinka. Boli zistené stopy osídlenia prevažne z doby laténskej a rímskej³⁶ a raného stredoveku. Sondy boli vykopané zo západnej a južnej strany rotundy („*vežovej stavby*“) a na ranostredovekom cintoríne (Eisner, 1933, s. 4). Eisner píše, že odkryli aj časť „*rímskeho múru*“³⁷, ktorý bol známy už v dobe Červinkovho výskumu. Severným smerom od „*veže*“ sa nachádzal obdĺžnikový násyp, kde dal vykopať V. Mencl sondy, či sa tam nenachádzajú múry, ale s negatívnym výsledkom (Eisner, 1933, s. 5). Preskúmaná bola aj časť ranostredovekého cintorína (minimálne 35 hrobov), kde boli odkryté hroby husto na seba uložené vo viacerých úrovniach, kostry orientované hlavou na západ, nad niektorými boli položené kamenné platne (Eisner, 1933, s. 10). Získané nálezy boli uložené v Slovenskom vlastivednom múzeu v Bratislave.

V roku 1934 sa výskum zamerl na tzv. severnú bránu. Kopalo sa v priestore jej západnej veže a v okolí vo vale. Cieľom bolo odkryť jej pôdorys, zistiť vzťah k valu a zároveň bránu pamiatkovo upraviť (Eisner, 1934b, s. 1). Zistilo sa, že brána bola vsadená do staršieho valu, ktorý je mladší ako neskorá doba laténska. Bola situovaná v mieste staršieho vstupu. Podľa J. Eisnera bol navrhovaný Slovanmi (Eisner, 1940–1941, s. 110–111) a domnieval sa, že priekopa sa pred ním nenachádzala (Eisner, 1934b, s. 2). Najstarší nález (črep) pripisoval Eisner lengyelskej kultúre, ale najviac nálezov pochádzalo z doby laténskej.³⁸ Okrem črepov zo zásobníc, ktoré označil pre Devín ako typické, sa tu našla aj laténska maľovaná keramika, ktoré sa podľa Eisnera našli na Slovensku po prvýkrát (!) (Eisner, 1934b, s. 3). Vo východnej veži prostrednej brány sa kopalo len „*nepatrné a nehlbuko*“ (Eisner, 1934b, s. 3). V tomto roku sa realizoval aj výskum terasy priliehajúcej z východnej strany k juhovýchodnému návršiu (Eisner, 1940–1941, s. 112). Boli tu nájdené nálezy z doby bronzovej, laténskej, rímskej a ojedinele veľkomoravskej (Eisner, 1934b, s. 4). Výskum prebehol aj vo východnej časti dolného hradiska, kde bolo zistené, že aj východná (dunajská) brána a južné opevnenie boli vsadené do staršieho valu (Eisner, 1934b, s. 5). V roku 1934 Jan Eisner vyhlásil, že v staroslovanskej dobe nebol Devín tak husto osídlený ako v dobe laténskej, ale bol pevnosťou, ktorá mala dôležitý strategický

³⁵ Na výskume spolupracovali aj ďalší bádatelia, napr. J. Hoffman, A. Loubal, V. Ondrouch, E. Šimek, V. Wágner a D. Menclová (Eisner, 1933, s. 3).

³⁶ Eisner uvádza fakt, ktorý platí dodnes: „...je *někdy velmi nesnadno rozhodovati, je-li střep, zvláště neveliký, ještě pozdně laténský nebo už raně římský.*“ (Eisner, 1933, s. 6).

³⁷ Objekt je dnes interpretovaný ako základy veľkomoravskej sakrálnej stavby (pozn. autorky).

³⁸ Jan Eisner povedal, že „*kedekoli se na Devíně zakopne, přijde se na střepy z doby laténské*“ (1934b, s. 6). Tento výrok má platnosť dodnes.

význam, najmä vo vojnovom období. Domnieval sa, že sa tu musel v dobe veľkomoravskej nachádzať aj kostol („svatyně“), ktorý pretrval do založenia (kostolného) cintorína v 11. a 12. storočí (Eisner, 1934b, s. 7). Výskum v roku 1935 sa opäť vrátil na vyvýšeninu „nad prístaviskom“, kde bola skúmaná plocha v okolí „renesančnej veže“ (smerom na obec Devín), pri nej bola odkrytá časť ranostredovekého cintorína, ktorá bola následne prekrytá betónovou doskou³⁹, a opäť odkryli aj základy „rímskej stavby“⁴⁰, ktorú preskúmal už I. L. Červinka (Eisner, 1935a, s. 426). Niekoľko kostier (hroby 91–93), ktoré tam Červinka zanechal na kontrolu, že sú mladšie ako základy architektúry, boli zakonzervované a opäť ponechané in situ. V rokoch 1933 a 1935 bolo nájdených viac ako 100 hrobov (Eisner, 1935a, s. 427), Červinka preskúmal takmer 300 hrobov (Eisner, 1940–1941, s. 115). Eisner odhadoval, že počet pochovaných jedincov určite prekročil počet 400 (Eisner, 1935b, s. 14). Cieľom výskumu bolo nájsť kostol, ku ktorému skúmaný cintorín patril (Eisner, 1935b, s. 1). Ten sa podľa J. Eisnera nenašiel a preto sa domnieval, že bol drevenej konštrukcie a „zmišzol bez stopy“ (1935b, s. 14). Výskum prebiehal opäť aj vo vnútri „veže“, ktorú skúmal už Červinka a zanechal tam kus pôvodnej podlahy, pričom Eisner ju tam zanechal tiež (Eisner, 1935b, s. 6). Podľa Eisnera bola vo vnútri a pod základmi „veže“ ponechaná aj kostra č. 99 (1935b, s. 12) a rovnako pod základmi betónovej stavby bola ponechaná pieskovcová platňa, pokrývajúca nepreskúmaný hrob (Eisner, 1935b, s. 14). Jedna z pieskovcových platní mala byť použitá aj pri stavbe „veže“ (!), ktorá bola podľa J. Eisnera zničená najskôr v období baroka (Eisner, 1935b, s. 15). Pri stavbe „veže“ bol použitý pieskovcový predmet, podobný kostolnej sväteničke a podľa V. Mencla slúžil na vylievanie vody. V roku 1935 boli opätovne odkryté základy „rímskej stavby“, kresbne Václavom Menclom zdokumentované a znovu prekryté lepenkou a zasypané (Eisner, 1935b, s. 6).

Výskum v roku 1936 sa sústredil na nádvorie stredného hradu v okolí hradnej studne, kde sa okrem iného podarilo odkryť základy najväčšej stavby z doby rímskej (Eisner, 1940–1941, s. 118). Žiaľ, výskumná dokumentácia a archeologický materiál boli zničené pri bombardovaní budovy SNM.⁴¹ Zisťovacie sondy boli v 2. polovici tridsiatych rokov realizované aj pri Dunaji pod vežičkou Mníška a na moravskom brehu pod hradnou skalou s cieľom zistiť múr, ktorý by mohol súvisieť s hradným prístavom (Eisner, 1940–1941, s. 122). Dokončila sa aj výstavba „hrobky“ nad niekoľkými in situ vystavenými hrobmi na ranostre-

39 „...na prianie Zemského výboru“ (Eisner, 1935a, s. 426).

40 V. Mencl datoval základy architektúry do doby rímskej, do 1. stor. (Mencl, 1935, s. 430).

41 Informácie čerpáme len z publikovaných článkov J. Eisnera (predovšetkým 1937, s. 1–3; 1940–41, s. 108–137).

dovekom cintoríne. V roku 1937 sa plánovala oprava vežičky Mníška a jednotná úprava prístupu na hrad. Zároveň sa navrhovalo, aby sa nielen Devínsky hrad, ale aj Devínska Kobyla stali prírodnou rezerváciou. V rámci 100-ročných osláv výletu štúrovcov na hrad bola v roku 1936 na hornom hrade osadená pamätná bronzová tabuľa, ktorá je na hrade dodnes, avšak na inom mieste.

Jan Eisner podal súhrn informácií získaných archeologickým výskumom v rokoch 1933–1938 v časopise *Historica Slovaca* (1940–41, s. 108–137). Dovtedajšie výskumy jednoznačne doložili osídlenie Devína v neskorej dobe kamennej až do novoveku. O neolitickej osídlení nebolo vtedy dost' dokladov (Eisner, 1940–41, s. 122–123). Eisner zároveň jednoznačne vyjadril svoj názor, že Devín považuje za Doinu z Fuldských análov, ale politickým a kultúrnym centrom veľkomoravskej ríše nebol (Eisner, 1940–41, s. 109). Výsledky výskumu v roku 1938 priniesli „iba“ informácie, ktoré potvrdili dovtedajšie poznatky o osídlení hradu v staršej dobe bronzovej a dobe halštatskej a J. Eisner to považoval za koniec výskumu (Eisner, 1940 – 1941, s. 108). Podľa pôvodného plánu sa mala preskúmať ešte priekopa a val a práce mal viesť J. Böhm (Eisner, 1940–41, s. 108).

V dôsledku Mníchovskej dohody bola obec Devín 24. novembra 1938 odstúpená Nemeckej ríši a ostala jej súčasťou až do oslobodenia v roku 1945. Až v druhej polovici 40. rokov sa uskutočnilo niekoľko stretnutí týkajúcich sa pamiatkových úprav na hrade Devín. V Slovenskom múzeu sa konala dňa 8. marca 1947 porada za účasti V. Ondroucha, V. Mencla, A. Güntherovej, E. Kraskovskej, D. Jurkoviča a ďalších. A. Güntherová prečítala list J. Eisnera, v ktorom označil výskum hradu Devín za ukončený, súhlasil s oplotením celého areálu a navrhoval odhaliť J. Zavadilovi na hrade pamätnú tabuľu.⁴² D. Jurkovič zdôraznil, že „*jadro Devína má ostať posvätné a nemá sa profanizovať tancom divadelných súborov*“ (!). Celonárodné oslavy sa majú konať na novovybudovanom amfiteátri, ktorý sa má však premiestniť zo súčasného miesta.⁴³

Na jar 1950 sa uskutočnila priamo na Devíne ďalšia odborná komisia, ktorú zvolal Štátny archeologický ústav v Martine za účelom preskúmať možnosti ďalšieho archeologického výskumu na hrade (Dekan, 1955, s. 53). Jeho vedením bol poverený Ján Dekan a trval od 12. júna 1950 do konca októbra 1955 s pravidelnými zimnými prestávkami.

42 Zápisnica z porady konanej v Slovenskom múzeu v Bratislave dňa 8. marca 1947 o 16:00 vo veci úpravy Devína, s. 1–3 (kópia listu, Archív MMB).

43 Zápisnica z porady konanej v Slovenskom múzeu v Bratislave dňa 8. marca 1947 o 16:00 vo veci úpravy Devína, s. 1, 3 (kópia listu, Archív MMB).

Pamiatková obnova devínskeho hradu spojená so systematickým archeologickým výskumom sa začala po roku 1965 a trvá viac menej do dnešných dní. Úspešne nadviazala (pokiaľ to bolo možné) na archeologické výskumy v medzivojnovom období.

Literatúra

- BEL, Matej (1736). Oppidum Dévén. In *Notitia Hungariae novae historico-geographica, Cis-Danubiana*. Tomus II. Viennae : Joannis Petri van Ghelen, s. 271–272.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1902). *Děvín a Velehrad. Dva hrady velkomoravské*. Kroměříž : Jindřich Slovák.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1914). *Děvín, Velehrad říše velkomoravské*. Brno : Jindřich Slovák.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1915a). „Děvín“, Kommissie pro historicko-archaeologický výzkum velkomoravského hradu Děvína při Moravském Archaeologickém Klubu v Brně. In *Časopis Moravského musea zemského*, roč. 15, č. 1, s. 106–110.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1915b). O poloze velkomoravského hradu Velehradu. In *Osvěta*, roč. 45, s. 264–273, 334–348, 417–423.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1920). Velehrad velkomoravský bajkou. In *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci*, roč. 32, č. 125, s. 2–5.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1928). *Slované na Moravě a říše velkomoravská*. Brno : Pravěk.
- DEKAN, Ján (1955). *Výzkum na hrade Devín v roku 1955*. Výskumná dokumentácia – kópia (uloženie MMB).
- EISNER, Jan (1922b). Výzkum na Děvíně. In *Obzor praehistorický*, roč. 1, s. 57–59.
- EISNER, Jan (1933). *Výzkum na hradě Děvíně u Bratislavy r. 1933*. Výskumná dokumentácia, č. j. 460/50, 18. január 1950 (uloženie AÚ SAV Nitra).
- EISNER, Jan (1934a). Hrad Děvín majetkem země slovenské. In *Umění. Sborník pro českou výtvarnou práci*, zv. 8, zošit 1, s. 343–345.
- EISNER, Jan (1934b). *Výzkum na Děvíně r. 1934*. Výskumná dokumentácia – kópia (uloženie MMB).
- EISNER, Jan (1935a). Výzkum na hradě Děvíně u Bratislavy roku 1935, I. Archeologické vykopávky. In *Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, roč. 9, č. 1–2, s. 426–428.
- EISNER, Jan (1935b). *Výzkum na Devíne r. 1935*. Výskumná dokumentácia – kópia (uloženie MMB).
- EISNER, Jan (1937). Výzkum na hradišti Děvíně u Bratislavy. In *Zprávy památkové péče*, roč. 1, č. 5, s. 1–3.

- EISNER, Jan (1940–1941). Výzkum na Děvine v letech 1933–1937. Památce Dr. Josefa Zavadila. In *Historica Slovaca* I–II. Bratislava, s. 108–137.
- EISNER, Jan (1952). *Devínska Nová Ves*. Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení.
- HARMADYOVÁ, Katarína (2008). Archeologická zbierka na hrade Devín. In FRANCOVÁ, Zuzana, ed. *Múzeum mesta Bratislavy 1868–2008*. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, s. 31–41.
- HARMADYOVÁ, Katarína (2018) v tlači. *Archeologický výskum na hrade Devín. 105 rokov systematického aj nesytematického výskumu*.
- CHALOUPECKÝ, Václav (1922). O vykopávkách na Děvině. In *Český Časopis historický*, roč. 28, s. 499–500.
- KRASKOVSKÁ, Ľudmila (1962). Slovanské hradisko pri Devínskej Novej Vsi. In *Slovenská archeológia*, roč. 10, č. 1, s. 241–252.
- KRASKOVSKÁ, Ľudmila (1966). Slovanské hradisko v Devínskej Novej Vsi Nad lomom. In *Slovenská archeológia*, roč. 14, č. 1, s. 147–165.
- KRASKOVSKÁ, Ľudmila (1968). Slovanské radové pohrebisko na Devíne. In *Zborník SNM, História*, roč. 8. Bratislava : Osveta, s. 45–60.
- MENCL, Václav (1935). Výzkum na hradě Děvině u Bratislavy roku 1935, II. Římská stanice na Děvině. In *Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, roč. 9, č. 1–2, s. 429–431.
- PICHLEROVÁ, Magda – TOMČÍKOVÁ, Katarína (1999). Prvé archeologické výkopy v Bratislave-Devíne a v jeho okolí. Archeologická zbierka Jozefa Zavadila. In *Zborník SNM, Archeológia*, roč. 9. Bratislava : SNM, s. 103–222.
- PICHLEROVÁ, Magda – TOMČÍKOVÁ, Katarína (2000). Prvé archeologické výkopy v Bratislave-Devíne a v jeho okolí. Výskumy I. L. Červinku. In *Zborník SNM, Archeológia*, roč. 10. Bratislava : SNM, s. 103–222.
- PLACHÁ, Veronika (2005a). Archeológ Jozef Zavadil (1855–1936). K 150. výročiu narodenia. In *Historický zborník*, roč. 15, č. 2. Bratislava : Vydavateľstvo Matice slovenskej, s. 178–180.
- PLACHÁ, Veronika (2005b). Josef Zavadil a Devín. In *Zborník múzea mesta Bratislavy, Bratislava*, roč. 17. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, s. 155–158.
- PLACHÁ, Veronika (2008). Zbierka archeologických nálezov v Múzeu mesta Bratislavy a jej osudy. In *Zborník múzea mesta Bratislavy, Bratislava*, roč. 20. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, s. 42–72.
- PLACHÁ, Veronika (2009). Spomienka na PhDr. inž. Inocenta Ladislava Červinku. In *Devínčan*, roč. 7, jún–júl 2009, s. 3.

- PLACHÁ, Veronika (2013). Spomienka na archeológa a historika Emanuela Šimeka (1886–1963). In *Historická revue*, roč. 24, č. 10, s. 76.
- PLACHÁ, Veronika (2015). 100 rokov archeologických výskumov na Devíne. In HARMADYOVÁ, Katarína, ed. *Hrad Devín 1913–2013*. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, s. 9–22.
- PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana (2003). *Devín. Slávny svedok našej minulosti*. Bratislava : Perfekt.
- PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana (2004). Prvé pokusy o archeologické riešenie slovanskej problematiky Devína. In FUSEK, Gabriel, ed. *Zborník na počesť Dariny Bialekovej*. Nitra : AÚ SAV, s. 273 – 277.
- PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana – KELLER, Igor (1990). *Slovanský Devín*. Bratislava : Obzor.
- SASINEK, František Vít'azoslav (1902). Červinka, I. L.: Děvín a Velehrad, dva hrady velkomoravské. (Rec.). In *Slovenské pohľady*, roč. 22, s. 450–456.
- SASINEK, František Vít'azoslav (1904). Devín. Moravsko a Nitriansko. In *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 9. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, s. 64–67.
- SASINEK, František Vít'azoslav (1908). Devín. In *Sborník Museálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 13, č. 1. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, s. 3–6.
- ŠIMEK, Emanuel (1920). Děvín. In *Památky archeologické*, roč. 32, č. 1–2, s. 1–53.
- VRÁBEL, Ferdinand (2014). *Jozef Honza-Dubnický. Zápisky legionára*. Banská Bystrica : PRO.
- ZAVADIL, Josef (1912). *Velebrady Děvín a Nitra*. Kroměříž : Knihotiskárna Jindřicha Slováka.

Archívne dokumenty⁴⁴

List Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku z dňa 16. apríla 1921

List I. L. Červinku z dňa 21. apríla 1921

List Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku z dňa 2. mája 1921

List I. L. Červinku z dňa 3. mája 1921

List L. Niederleho z dňa 14. mája 1921

List I. L. Červinku z dňa 23. mája 1921

List J. Eisnera z dňa 25. mája 1922

List dr. J. Zavadila z dňa 1. júna 1921

⁴⁴ Citované dokumenty sa nachádzajú v archíve MMB na hrade Devín v podobe xerokópií.

- List J. Eisnera z dňa 3. júna 1921
List dr. Jana Eisnera z dňa 4. júna 1921
List Úradu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska z dňa 16. júna 1922
List J. Eisnera z dňa 3. júna 1923
List J. Esinera z dňa 16. júna 1923
List F. Oderského z dňa 29. júna 1923
List E. Šimka z dňa 29. júla 1923
Memorandum ohľadom úpravy Devínskeho hradu z dňa 4. júla 1932
Prípis z dňa 7. augusta 1923
Zápisnica z porady konanej v Slovenskom Múzeu v Bratislave dňa 8. marca 1947

Dobová tlač

- Arpádov pomník na Devíne. *Sloboda*, 22. január 1921, roč. 4, č. 4, s. 5.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1921a). Děvín a Velehrad. *Lidové Noviny*, roč. 29, č. 362, 22. júl 1921 (ranné vydanie), s. 2–3.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1921b). Vykopávky na Děvíne. *Slovenský denník*, roč. 4, č. 166, 24. júl 1921, s. 2.
- ČERVINKA, Innocenc Ladislav (1921c). Vykopávky děvínské. *Lidové Noviny*, roč. 29, č. 416, 21. august 1921 (ranné vydanie), s. 2.
- Das Thebener Arpad-Denkmal zerstört. *Preßburger Zeitung*, 13. január 1921, roč. 158, č. 12, ranné vydanie, s. 1.
- Děvínský hrad bude zestátněn. *Lidové noviny*, 11. apríl 1925, roč. 33, č. 182, s. 4.
- EISNER, Jan (1921a). Die Ausgrabungen auf Burg Theben. *Prager Presse*, roč. 1, č. 225, Morgen Ausgabe, 10. november 1921, s. 4.
- EISNER, Jan (1921b). O Devíne. *Nedelné čítanie*, roč. 1, zv. 4, s. 147–150.
- EISNER, Jan (1921c). O Devíne. *Nedelné čítanie*, roč. 1, zv. 5, s. 198–203.
- EISNER, Jan (1921d). O devínskych vykopávkách. *Slovenský denník*, roč. 4, č. 288a, 28. december 1921, s. 4.
- EISNER, Jan (1922a). Vykopávky na Devíne. *Slovenské pohľady*, roč. 38, č. 2, s. 111–113.
- EISNER, Jan (1924). O Devíne. *Slovenská liga*, roč. 1, č. 9–10, s. 139–141.
- NAVRÁTIL, Michal (1930). Objevitel Děvína. *Národní listy*, roč. 70, č. 225, 17. august 1930, s. 10.

Prispejte na devínske vykopávky! *Americký Slovák*, júl–september 1921, roč. 2, č. 3–5, s. 15–16.
 Slovenská krajina zakúpila hrad Devín. *Slovenská Pravda*, 26. jún 1932, roč. 13, č. 26, s. 4.
 Středisko býv. říše Velkomoravské. *Národní listy*, 23. august 1913, roč. 53, č. 231, s. 2.
 ŠIMEK, Emanuel (1915). Otázka děvinská. *Národní Listy*, roč. 55, č. 267, 26. september 1915, s. 9.
 Vernichtung des Millenium-Denkmal in Theben? *Volksrecht*, 13. január 1921, roč. 2, č. 9, s. 3.
 Vykopávky na hrade Devíne. *Slovenský svet*, 7. august 1921, roč. 1, č. 17, s. 17.
 Za devínskym Arpádom. *Slovenský denník*, 16. január 1921, roč. 4, č. 12, s. 1.
 Zem Slovenská kúpila Devín. *Slovenský denník*, 23. jún 1932, roč. 15, č. 144, s. 1.
 Zřízení nové dělostřelecké střelnice na Slovensku? *Národní listy*, 26. apríl 1925, roč. 65, č. 114, s. 3.
 Zur Denkmalzerstörung in Theben. *Volksrecht*, 14. január 1921, roč. 2, č. 10, s. 4.

Resumé

Research at Devín castle during the interwar period

Preceding actual research, there were debates about where *Velehrad* and *Dovina* could be located. At the same time, the question of whether the *Dovina* mentioned in the *Annales Fuldenses* could be identified with Devín, near Bratislava. Moravian archeologist Inocenc Ladislav Červinka suggested that *Velehrad* is to be identified with Devín and research should focus on Devín, near Bratislava. He published this opinion in *Děvín a Velehrad. Dva hrady velkomoravské* (Kroměříž, 1902). Josef Zavadil, had on his own initiative, already performed much research in the Devín area, which he published ten years after Červinka in *Velebrady Děvín a Nitra* (Kroměříž, 1912). Through a detailed topographical analysis of Devín he was able to identify the remains of earthen fortifications below Devín Castle and several fortified positions on the slopes of the Devínska Kobyla hill. Combining his research with the mention in *Annales Fuldenses* he unequivocally identified Devín near Bratislava with both Rastislav's seat of power and *Velehrad*. In 1913 Josef Zavadil performed the first excavations at Devín Castle. The 1913 research, led by I. L. Červinka, concentrated on Devín Castle, but also the fortified positions at Devínska Nová Ves. The initial results of his research were made available in early 1914 in *Děvín, velehrad říše velkomoravské* (Brno, 1914). J. Zavadil began assembling finds from the entire Devín area in his villa in Devínska Nová Ves, with the intention of founding a museum. From 1915 on, together with E. Šimek, he devoted his time

to a detailed geographical and archeological-topographical analysis of the Devín area. In 1920 E. Šimek published his extensive study of Devín in *Památky archeologické*.

He too, reached the same conclusion as I. L. Červinka and J. Zavadil before him, that Dowina and Devín near Bratislava were undoubtedly the same place. In the summer of 1921 digs resumed at Devín Castle, organized by the Czechoslovak State Archeological Institute in Prague. Digs in 1921 – 1922 were performed at the eastern gate, the southeastern heights and together took several months. Uncovered objects included residential structures from the early bronze age (únětice culture) and La Tène culture. The southeastern heights revealed three layers of burial grounds from the 10th – 11th centuries, where the deepest layer of skeletons lay 60 cm above the foundations of a stone structure, which Červinka initially believed may have been a church, but later considered it may be a German Pfalz-type manor house. No research documentation from 1913 and 1921 – 1922 by I. L. Červinka survives today. Information about the research is available mostly from daily press articles. The results of archeological investigation are also available in Červinka's study *Děvín, Velehrad říše velkomoravské* (Červinka, 1914), Jan Eisner's contribution to *Obzor Præhistorický* (1922b, s. 57 – 59) and in greatest extent in the study by Emanuel Šimek in *Památky archeologické* (1920, s. 1 – 53). The interwar period also saw the greatest efforts to transfer ownership of the castle to the newly founded Czechoslovak republic. Purchase or expropriation of the castle were among the considered options. Talks with duke Mikuláš Pálffy (initiated in April 1925) were led by the Ministry of national Education (Ministerstvo národnej osvety) with the intent of handing the castle over to the Bratislava tourism club. On May 25th 1932 the sale of Devín Castle was agreed on, for a symbolic 1000 Kčs, in favor of the Czechoslovak republic who would not be bound to reconstruct the ruin, would however be required under the stated terms to preserve the castle, make it available to the public and build communication infrastructure to and from its location. The process of transferring the castle lasted until Jan 21st 1935. The Slovak lands committee (Zemský výbor slovenský) decided in 1932 to resume archeological research at Devín and appointed the Czechoslovak Archeological Institute (Jan Eisner) for the task. Concurrently, the conservation and a treatment of castle architecture was initiated. Research under Jan Eisner's leadership took place at Devín Castle from 1933 to 1938. In 1933 the archeological research concentrated on the southeastern heights, where traces of human settlement from the La Tène/Roman period and the early Middle Ages were uncovered. Digs were made at the west

and south sides of the rotunda and at the early medieval graveyard. In 1934 the research focused on the so-called north gate. Digs there were performed inside the western tower and the surrounding earthen rampart. In the same year research took place on the eastern terrace next to the southeastern heights and at the eastern part of the lower castle ward, which yielded evidence that the eastern (Danube) gate and the southern fortifications were set in an earlier rampart. Research in 1935 once again returned to the heights “above the port”. The stated goal was to find a church belonging to the previously researched burial site. Research in 1936 focused on the courtyard of the middle castle ward near the well. There, the remains of the largest Roman-period structure at Devín Castle were uncovered. In 1937 repairs for the “Nun” tower were considered, combined with improvements to the access road to the castle. At the same time ideas were floated to declare not only Devín Castle, but also Devínska Kobyla nature reserves. Jan Eisner published a summarization of information gained during archeological research 1933 – 1938 in the magazine *Historica Slovaca* (1940 – 41, s. 108 – 137). Hitherto research uncovered evidence of settlement in Devín since the late stone age to the modern period. Eisner also unequivocally expresses the view that Devín is the *Dowina* from the *Annales Fuldenses*, but wasn't neither a political nor cultural center of the Great Moravian Empire.

Mgr. Katarína Harmadyová, PhD.

katarina.harmadyova@bratislava.sk

NKP hrad Devín

Múzeum mesta Bratislavy

Radničná 1

815 18 Bratislava

PRÍBEH ARCHEOLÓGIE FUNKCIONALISTICKÉHO EVANJELICKÉHO A. V. KOSTOLA V SVOJDOMOVE V ŽILINE

Jana Mellnerová Šuteková – Dušan Mellner

Abstract

In the years 1935–1936, a new evangelical a. c. church, based on a project of the prominent functionalist architect M. M. Harminc, was built in Žilina. The soul of the church was Fedor F. Ruppeldt. The church is part of the modern urban district of Svojdomov, situated nearby the old town cemetery. During the digging work in the church area and in its vicinity, the remains of cremated graves of the Lusatian cemetery were unearthed. The authors reconstruct the archaeological situation in this part of the city using fragments of original data and memoirs of witnesses.

Keywords

Žilina-Svojdomov – Interwar Period – Evangelical Church – Archeological Findings – Bishop Fedor F. Ruppeldt

Abstrakt

V rokoch 1935–1936 bol podľa projektu významného funkcionalistického architekta M. M. Harminca postavený nový evanjelický a. v. kostol v Žiline. Dušou stavby bol Fedor F. Ruppeldt. Kostol je súčasťou vtedajšej modernej výstavby mestskej štvrte Svojdomov situovanej pri starom mestskom cintoríne. Počas výkopových prác v areáli kostola a v jeho najbližšom okolí sa narazilo na pozostatky žiarových hrobov z lužického pohrebiska. Autori na základe zlomkovitých dobových údajov a spomienok pamätníkov rekonštruujú archeologickú situáciu v tejto časti mesta na jeho severozápadnej terase.

Kľúčové slová

Žilina-Svojdomov – medzivojnové obdobie – evanjelický a. v. kostol – archeologické nálezy – biskup Fedor F. Ruppeldt

Žilina a Svojdomov

V čase prvej Československej republiky vznikla v Žiline, vtedajšom kultúrnom centre severozápadného Slovenska, významná iniciatíva vedúca k vybudovaniu novej, modernej mestskej štvrte rodinných domov, ktorá mala splňať vtedajšie trendy moderného bývania. Aktivitu vyvolalo novozaložené stavebné družstvo Svojdomov (1930), so zakladateľom a predsedom Štefanom Mellnerom. Zadanie reflektovalo najnovšie európske trendy v architektúre a bývaní, ktoré sa pomerne rýchlo šírili Európou. Mestská štvrť bola postavená vo viacerých etapách a patrí až dodnes k funkcionalistickým pamiatkam európskeho významu (Mellner, 2010, s. 114nn).

Výstavba bola zasadená do hospodársky zložitého obdobia konca 20. a 30. rokov 20. storočia. Situovanie stavebných pozemkov budúcej mestskej štvrte bolo ovplyvnené niekoľkými, prevažne ekonomickými a priestorovými faktormi. V nadväznosti na založenie družstva sa pristúpilo k hľadaniu vhodnej lokality. Voľba nakoniec padla na vtedajší severozápadný okraj mesta pri obecnom barokovom cintoríne a pri plánovanom vstupe do mesta, kde ležali pozemky nazývané Bielkove role (obr. 1).

Pozemky sa rozprestierali na pravej riečnej terase Rajčanky, miernom svahu orientovanom na západ, ktorý sa plynule zvažuje k riečnej nive. Od stredovekého centra Žiliny boli vzdialené približne 300 metrov vzdušnou čiarou. Išlo o voľný nezastavaný priestor dlhodobo využívaný na hospodárske účely (orná pôda, polia, lovecký revír). Do mestotvorného procesu bol včlenený až v 20.–30. rokoch 20. storočia v súvislosti s regulačným plánom Žiliny a stal sa tak miestom novej modernej výstavby (od 1931). Na štvrť rodinných domov nadväzoval plán vybudovať novú základnú školu (II. štátna ľudová škola) situovanú nad mestským cintorínom, ako aj kostol, ktorý bol zasadený oproti nej, na mierne exponovanej vyvýšenine. Stavba kostola navrhnutá významným slovenským architektom Michalom Milanom Harmincom patrila spolu so školou k ďalšej etape modernej výstavby a bola dôležitou udalosťou tohto obdobia.

Priamo s novou výstavbou v tejto severozápadnej časti mesta súvisí objav urnových hrobov z lužického pohrebiska z bronzovej doby. Boli odkrývané postupne, pri výstavbe budúcej cesty, budovy školy a evanjelického a. v. kostola v rokoch 1935 až 1936. Potvrdzujú zatiaľ najstaršie využitie tohto areálu v praveku a zároveň existenciu viac ako 3000 rokov starého žiarového pohrebiska.

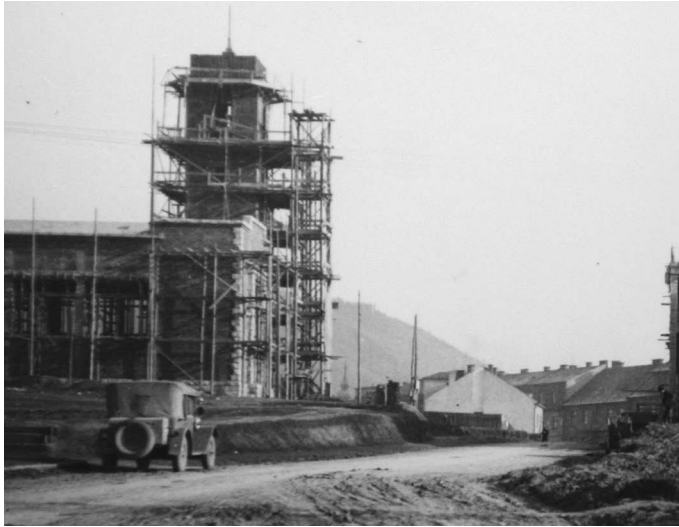
Obr. 1: Žilina – pohľad na Svojdomov a krajinu zo severozápadu (Mellner, 2010, 117; archív M). – Žilina – view of Svojdomov and land terrain from the northwest (Mellner, 2010, 117; archív M).

Príbeh archeológie funkcionalistického evanjelického a. v. kostola v Žiline

Na stavbu nového evanjelického a. v. kostola bola zvolená lokalita na okraji mestskej štvrte Svojdomov, na najvyššom bode terasy, kde bol v septembri 1935 položený základný kameň. Do výberu miesta a orientácie stavby kostola (orientácia severojužná) výrazne zasiahol Fedor F. Ruppeldt, vtedajší farár ev. a. v. zboru v Žiline (neskôr biskup Západného dištriktu), ktorý sa venoval aj teórii typológie sakrálnych stavieb (Mellner, 2010, 159). Prekvapenie priniesol objav archeologických nálezov, na ktoré sa narazilo v roku 1935 už počas stavby priľahlej cesty na dnešnej ulici Martina Rázusa (pôvodne Cesta k bitúnku), následne pri stavbe II. Štátnej ľudovej školy a nakoniec počas výkopových prác na stavbe kostola. Farár F. F. Ruppeldt vyjadril po objave archeologických nálezov, pohrebného areálu z bronzovej doby radosť, že kostol leží na historickom a posvätnom mieste (archív M). Najbližší areál novovekého mestského cintorína sa nachádzal len niekoľko desiatok metrov juhozápadne od kostola na svahoch terasy historicky nazývanej Šefranica.

Prvé nálezy urnových hrobov boli nájdené pri stavbe cesty vedúcej medzi Svojdomovom (vľavo) a mestským cintorínom (vpravo) k budúcej škole a novému kostolu, situovaných na najvyššej úrovni terasy (obr. 2). Farár Ruppeldt oznámil objav do Slovenského národného múzea v Martine, pričom v liste uviedol zaujímavé detaily (najnovšie Moravčík, 2018, s. 17). Správy o nálezoch sa pomerne rýchlo objavili aj

Obr. 2: Svojdomon. Pohľad na stavbu cesty, školu (vpravo) a kostol (vľavo) v čase objavenia pravekých lužických hrobov z doby bronzovej (archív M). –

Svojdomon. View of the road construction, school (on the right) and church (on the left) at the time of discovery of prehistoric lusatian burials from Bronze Age (archive M).

v týždenníkoch a dennej tlači. Ešte väčší záujem vyvolali ďalšie urny zachytené pri stavbe ľudovej školy. 23. júla sa v Slovenskom denníku písalo o vzácnych archeologických nálezoch nájdených pri stavbe školy v Žiline, kde mali byť robotníkmi objavené dve popolnice. Už tu sa píše, že 20. júna sa pokračovalo v riadnom archeologickom výskume pod dohľadom archeológa a vykopalo sa 11 popolníc.¹ Situáciu nám potvrdzuje ďalšia správa z odbornej tlače Sborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti, kde J. Eisner (1936, s. 78) na základe informácie od Vojtecha Budaváryho uviedol, že Július Kürti² odkryl na „lužicko-slezském pohřebišti“ v Žiline asi desať hrobov a zbytky jedného z nich boli poslané do múzea v Martine. Ešte rozsiahlejšiu sumarizujúcu správu publikoval časopis Trenčan 27. júla 1935³ pod názvom *Staré pohrebište z mladšej doby bronzovej v Žiline* (obr. 3). Uvádza sa, že v sobotu prišli odborníci z Ružomberka a pokračovalo sa vo vykopávkach. Bolo odkrytých štrnásť hrobov a každá urna mala byť obložená kameňmi. Tak ako v Slovenskom denníku, aj tu sú spomínané bronzové predmety a bronzová náušnica. Ďalšie dni

1 Slovenský denník, 23. júl 1935, Bratislava, roč. 18, č. 167, s. 4.

2 Július Kürti, ružomberský rodák, bol zakladateľom Liptovského múzea. Viac o ňom nájdete v príspevku od S. Sliackej v tejto publikácii.

3 Trenčan, 27. júla 1935, Trenčín, roč. 12, č. 31, s. 4.

Obr. 3: Článok v novinách *Trenčan* z 27. júla 1935 (*digitalna.kniznica.info*). –
Article in the newspaper Trenčan, 27th July 1935 (digitalna.kniznica.info).

Staré pohrebisko z mladšej doby bronzovej v Žiline. Pri kopaní základov pre novostavbu štátnej ľudovej školy v Žiline pri mestskom cintoríne prišli robotníci pod 60 cm vrstvou zeme na staré popolnice. Už pred tým sa vykopalo niekoľko popolníc, ale nevenovala sa tomu zvláštna pozornosť a niekoľko popolníc bolo rozbitých a niektoré si odniesli okolo chodiaci ľudia. Keď sa však objavilo naraz niekoľko popolníc, bolo miesto ohradené a popolnice strážené. V sobotu sa dostavili na toto miesto odborníci z Ružomberka a pod ich dozorom sa pokračovalo vo vykopávkach. Našlo sa štrnásť popolníc rozličných tvarov a veľkostí. Vo väčších popolniciach boli uložené popolnice menšie a každá popolnica uložená v zemi, bola obložená veľkými kameňmi. V blízkosti popolníc sa našlo rozličné bronzové náradie a jedna zvlášť cenná bronzová naušnica. V pondelok sa bude vo vykopávkach pokračovať a je nádej, že nálezy budú bohaté. Všetky nájdené predmety a popolnice sa uschovajú pre múzeum mesta Žiliny. Ukázalo sa, že pohrebisko pochádza z mladšej doby bronzovej.

sa malo vo „vykopávkach“ pokračovať. Nálezy plánovali uložiť pre budúce žilinské múzeum. Už farár Ruppeldt tento záujem spomína vo svojom liste zo začiatku júla 1935 adresovanom do SNM v Martine (Moravčík, 2018, s. 17). Časť archeologických nálezov mala byť uložená v Martine, časť si na pamiatku mala uložiť evanjelická cirkev a niečo „nádejné múzeum žilinské“.

V auguste 1935, ešte pred oficiálnym vysvätením základného kameňa kostola, sa začalo s ďalšími stavebnými prácami a to už na pozemku budúceho kostola a fary. Zrejme k prvým objavom počas prác v severnej časti stavby, v okolí apsidy kostola, patrila nálež hrobu s urnou a ďalším inventárom. Vieme o ňom až z mladších správ od staviteľa Michala Kováča (pozri nižšie). V Slovenskom denníku zo 6. októbra 1935 sa dokonca píše o troch popolniciach nájdených pri stavbe nového evanjelického kostola.⁴ Ich lokalizáciu nepoznáme.

Archeologická lokalita poskytla ešte ďalšie nálezy zachránené tentokrát na mieste vstupného schodiska do areálu. Išlo o pozostatky niekoľkých (?) žiarových hrobov s urnami a ostatnými hrobovými prílohami

⁴ Slovenský denník, 6. október 1935, Bratislava, roč. 18, č. 230, s. 4.

Obr. 4: Evanjelický a. v. kostol v Žiline. Originálna fotografia s archeologickou nálezovou situáciou počas stavby schodov, foto 1936 (archív M). – Evangelical a. c. church in Žilina. – Original photo with archaeological finding situation at the entrance staircase, photo 1936 (archive M).

(keramické nádoby, kovové artefakty a i.). Ich nálezové okolnosti rekonštruujeme na základe pamätí, priamu situáciu zaznamenávajú dva negatívy (archív M), ktoré zachytávajú detail nálezu. Na kvalitnejšom zábere je vidieť miesto po vyzdvihnutí urny (obr. 4). Absentuje záber na celkovú situáciu, či kresba. Predpokladáme, že tieto mohli byť nájdené až v poslednej etape stavebných prác, keď už bol kostol skoro dokončený a pokračovalo sa v úpravách celého areálu a teda aj v osádzaní vstupného schodiska. Mohlo ísť o rok 1936 (obr. 2). Podľa pamätníkov boli nádoby, črepy a bronzové predmety vyzdvihnuté a bezpečne uložené u predsedu družstva v Svojdomove, s cieľom zachovať ich pre plánované múzeum Žiliny. Počas vojny sa však situácia zmenila, a po vybavení auta boli krabice obsahujúce ešte celé nádoby prevezené do Martina. Odvtedy sú nálezy z areálu ev. kostola deponované v Slovenskom národnom múzeu v Martine, kde sa však na niekoľko desaťročí vytratil z pozornosti bádateľov. Až v roku 2017 boli vďaka precíznej práci pracovníka múzea⁵ znovuobjavené a poskytnuté na detailné spracovanie (Mellne-

⁵ Autorka ďakuje Mgr. Marekovi Bothovi zo Slovenského národného múzea v Martine za ústretovosť pri dokumentovaní nálezov z areálu ev. a. v. kostola v Žiline.

Obr. 5: Reprezentatívny výber nálezov z lužického pohrebiska z areálu kostola. Uloženie nálezov v SNM v Martine (Foto: J. Mellnerová Šuteková). – Representative sample of findings of lusatian burials from the church area. Deposit in SNM in Martine (Photo: J. Mellnerová Šuteková).

rová Šuteková, v príp.). Súbor nálezov obsahuje keramické fragmenty, niekoľko väčších častí nádob a tri fragmenty z bronzových ihlíc (obr. 5).⁶

Stopu o čase prevozu nám dopĺňa záznam v Časopise muzeálnej slovenskej spoločnosti z roku 1942 (Národopisný odbor), kde sa medzi novými prírastkami múzea uvádza: „Štefan Melner, pošt. úradník, Žilina: 2 nádoby a črepy z popolnicového poľa z ml. doby bronzovej.“ Archívne drevené krabice s nálezmi majú zrejme pôvodné tušom písané označenie miesta nálezu „Žilina, Na Rudinkách“⁷, menom Št. Mell(n)er a dátumom 16. 11. 1943 (obr. 6). Nemožno teda vylúčiť, že nálezy objavené pri stavbe schodiska, putovali do Martina na viackrát. V súčasnosti je v depozitári SNM evidovaná ešte jedna krabica s označením „Žilina“ obsahujúca veľké črepy hrubej sekundárne prepálenej nádoby, ďalšiu spodnú

6 Prvá etapa spracovania archeologických nálezov deponovaných v SNM v Martine ukázala, že súbor obsahuje približne 280 keramických fragmentov rôznej veľkosti a charakteru. Súčasťou sú taktiež 3 fragmenty bronzovej industrie, z nich jedna ihlica (horná časť) s guľovitou hlavicou má krk zdobený geometrickým motívom v podobe dvoch skupín rýh, medzi ktorými je vetvičkový motív. Ostatné dva kusy predstavujú spodné časti bronzových ihlíc bez výzdoby so zachovanou dĺžkou minimálne desať centimetrov. Nálezy predbežne datujeme do mladšej/neskorej doby bronzovej, stupňov HaA–HaB.

7 Krabice sú označené miestom nálezu Na Rudinkách, zrejme podľa administratívneho označenia časti Rudiny v Žiline a nie podľa stavby (t.j. pri evanjelickom kostole). Čez časť Dolné Rudiny viedla pôvodná cesta od Rajčanky, okolo starého cintorína do centra mesta.

Obr. 6: Označenie archívnej krabice v Slovenskom národnom múzeu v Martine (Foto: J. Mellnerová Šuteková). –
The label on the archive box in Slovak national museum in Martin (Photo: J. Mellnerová Šuteková).

časť hrnca a niekoľko zdobených fragmentov typických tuhovaných exemplárov lužickej keramiky. Ide o hrob, ktorý v 1935 odovzdal J. Kürti do múzea v Martine?

Počet nálezov dopĺňa už spomínaný hrob s popolnicou a ďalšou bronzovou ihlicou objavený vľavo od apsidy kostola. Tento nález bol znovuobjavený až neskôr v druhej polovici 20. storočia, kedy ho do Považského múzea v Žiline daroval pán Michal Kováč, staviteľ (najnovšie Moravčík, 2018, s. 17). Ďalšie stručné záznamy o archeológii tejto časti Žiliny z okolia evanjelického kostola sa objavujú v prírastkoch Považského múzea.⁸ Uvádzajú sa s rokmi 1949–50, kedy tu už pôsobil archeológ A. Petrovský-Šichman⁹ a ide o dve až tri (?) keramické hrubostenné nádoby, pravdepodobne urny. Aké sú ich nálezové okolnosti, respektíve z ktorého miesta pochádzajú, už zrejme nezrekonštruujeme.

Pamät' miesta – minulosť Svojdomova

Žilina mala vďaka svojej polohe v Žilinskej kotline, bohatej riečnej sieti, širokým nivám a nízkym riečnym terasám veľmi dobré podmienky na osídlenie. Priestor, ktorý v 30. rokoch 20. storočia obsadila moderná výstavba Svojdomova, je riečnou terasou s miernymi svahmi zvažujúcimi sa západne k nive Rajčanky (pôvodne Žilinky) a severne do nivy Váhu.¹⁰

8 Autorka taktiež ďakuje Mgr. Zuzane Stanekovej z Považského múzea v Žiline za možnosť oboznámiť sa s vybranými archeologickými nálezmi zo sledovaného územia Žiliny.

9 Viac o živote a diele archeológa A. Petrovského-Šichmana, žilinského rodáka, v príspevku od J. Moravčíka v tejto publikácii.

10 V západnom smere klesá terén mierne o 12 metrov, severná hrana terasy klesá prudšie o 15 metrov do nivy Váhu. Od kostola po pôvodnú severnú

Severozápadná hrana terasy bola miestom dostatočne chráneným, s dobrou viditeľnosťou, úrodnou pôdou, v okolí s vodnými prameňmi a taktiež úrodným alúviom. Miesto obsadilo v čase druhej polovice 2. tisícročia pred Kr. lužické obyvateľstvo a založilo tu svoj pohrebný areál. Na základe situácií zachytených počas stavebných výkopov v roku 1935 rekonštruujeme rozsah pohrebiska v severojužnom smere v minimálnej dĺžke okolo 90 metrov.

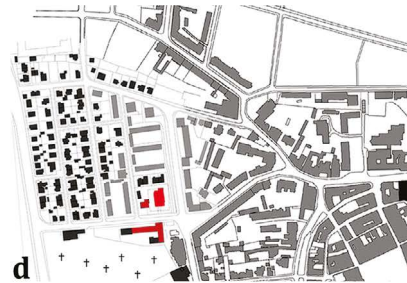
Zo staršieho obdobia praveku (kamenná doba a staršia bronzová doba) evidujeme v Žiline a okolí zatiaľ málo nálezov, od mladšej bronzovej doby intenzita osídlenia narástla a máme ho doložené na viacerých miestach. Sídelnú štruktúru dopĺňajú hradiská na vrchu Straník a Hradisko v Závodí (Moravčík, 2011; Moravčík, 2018, 17nn). Predpokladáme, že medzi dôležité areály patrili aj mierne svahy Frambora a Šefranice. Lužické obyvateľstvo využilo danosti terénu a na najvyššom bode s dobrou viditeľnosťou založili pohrebný areál, svoje miesto predkov. Zatiaľ nevieme, ako dlho sa tu pochovávalo, nepoznáme jeho rozlohu. Spomienky pamätníkov naznačujú, že sa mohlo rozprestierať až k severnej hrane terasy. Vieme, že podobné typy polôh boli v čase lužickej kultúry vyhľadávanými miestami pre pohrebný, ale i obytný areál.

Topografia terénu je jasne čitateľná ešte na mapách z medzivojnového obdobia (obr. 7). Na mape Žiliny z roku 1933 je vidieť historickú komunikáciu vedúcu od koryta Rajčanky cez Dolné Rudiny okolo Nového bitúnku priamo pod terasu, kde sa po pár metroch vychyľovala doprava smerom k starému mestskému cintorínu (obr. 7b), čím kopírovala terén a existujúcu miernu vyvýšeninu. Na nej bol v roku 1935 situovaný nový kostol, ktorý sa tak svojou polohou stal dominantou severozápadnej časti Žiliny (obr. 8).

Záver

Doterajšie poznatky vytvárajú pútavú mozaiku, ktorá nám aj napriek viacerým bielym miestam odkrýva pôvodný príbeh miesta v niekoľkých rovinách. V kontexte stavebných aktivít v 30. rokoch 20. storočia sa objavuje archeologická lokalita, pohrebnisko z druhej polovice 2. tisícročia pred Kr. Udalosti aspoň čiastočne rekonštruujeme na základe spomienok pamätníkov, ale i dennej tlače a novín, ktoré pomerne v krátkej dobe priniesli konkrétne detaily o nálezových situáciách (napríklad hĺbka uloženia urien od

hranu terasy je približne 215 metrov.

Obr. 7: Žilina. Záujmové územie v severozápadnej časti mesta na mapách z 18. a 20. storočia. Červenou farbou sú vyznačené kostol s farou a škola. Rôzne mierky (upravené, autor D. Mellner). – Žilina. Area of interest in northwest part of the city on maps from 18th and 20th Century. The church with manse and school highlighted in red. Dif. Scales (modified by author D. Mellner).

d – Súčasný urbanizmus Svojdomova a okolitá zástavba (Mellner, 2010, s. 4). – Contemporary urbanism of Svojdomov and its surroundings (Mellner, 2010, s. 4).

c – Regulačný plán mesta Žiliny (1933). Vyznačený plán Svojdomova s novými komunikáciami (Mellner, 2010, s. 116). – Regulation plan of Žilina (1933). Selected Svojdomov plan with new roads.

b – Regulačný plán mesta Žiliny (1933). Situovanie kostola a školy v kontexte pôvodného terénu. Mapa upravená, čiastočne bez zástavby. – Regulation plan of Žilina (1933). Location of church and school on original terrain. Map modified, partially without buildings.

a – 1. vojenské (josefínske) mapovanie (1764–1787). Červenou farbou zvýraznený prístenný drevený kríž. – First military survey/ Josephine military map (1764–1787). The wooden cross standing by the road highlighted in red.

Obr. 8: Žilina. Pohľad na evanjelický a. v. kostol a II. Štátnu ľudovú školu v roku 1937. V pozadí obytná štvrť Svojdomov a meander Váhu (archív M). – Žilina. View on the Evangelical a. c. church and II. State Primary school in 1938. In the background ward Svojdomov nad meander of river Váh (archive M).

vtedajšieho pôvodného terénu) a organizácii archeologických¹¹ a stavebných prác. Zistili sme, že do súčasnosti sa zachovalo len menšie percento odkrytých archeologických nálezov. Archívne pramene a pôvodná fotodokumentácia pomáhajú vykresliť rozsah a veľkosť úpravy pôvodného historického terénu. Významne ho ovplyvnila stavba novej cesty (obr. 2; 7c, d) a terénne úpravy pri stavbe kostola. Terasu postupne menia aktivity 20. storočia.

PodĎakovanie

Na tomto mieste radi vyjadrujeme poďakovanie našim otcom, rodeným Žilinčanom, Ing. arch. Dušanovi Mellnerovi a akad. arch. Eduardovi Šutekovi, ktorí nám odovzdávajú mnoho cenných poznatkov a informácií, okrem iných aj o histórii Žiliny, o obraze mesta a považskej krajine v premenách 20. storočia. Vďaka nim vznikla aj táto práca.

¹¹ Ďakujeme Mgr. et Mgr. Martinovi Neumannovi, PhD. za konzultácie o možnostiach personálneho zabezpečenia terénneho výskumu v roku 1935 v Žiline.

Poznámka

Štúdiá bola realizovaná s finančnou podporou projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja zmluva č. 14-0550.

Literatúra

EISNER, Jan (1936). Prehistorický výskum na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi v roku 1935. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 30, 1936, s. 64–91.

MELLNER, Dušan (2010). *Žilina a Svojsdomov. Moderná architektúra a urbanizmus mesta (1918 – 1948)*. Žilina : Dušan Mellner.

MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ, Jana (v príp.). *Lužické pohrebisko v Žiline, v polohe Frambor a Šefranica*.

MORAVČÍK, Jozef (2011). *Žilina – centrum severného Slovenska. Od praveku po stredovek*. Žilina.

MORAVČÍK, Jozef (2018). Najstaršie osídlenie Závodia od staršej doby kamennej po stredovek. In BRONČEK Peter et al., ed. *Závodie*. Žilina : Ondrej Bronček, s. 12–36.

Národopisný odbor. Archeologické oddelenie. In *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 33–4, 1942, s. 77.

Periodická tlač

Vzácné archeologické nálezy pri stavbe školy v Žiline. In *Slovenský denník*, 23. júl 1935, roč. 18, č. 167, s. 4.

Drobné zprávy zo Žiliny. In *Slovenský denník*, 6. október 1935, roč. 18, č. 230, s. 4.

Staré pohrebište z mladšej doby bronzovej v Žiline. In *Trenčan*, 27. júla 1935, roč. 12, č. 31, s. 4.

Mapové podklady a digitálne pramene

digitalna.kniznica.info – <http://digitalna.kniznica.info> (navštívené december 2019)

geoportal.gov.sk – www.geoportal.sk (navštívené december 2019)

Archívne pramene

Archív M : Súkromný archív Mellner

Resumé

The Story of Archaeology of the functionalist Evangelical a. c. Church in Svojdomov, Žilina

At the time of the first Czechoslovak Republic, city of Žilina initiated a development of the new modern urban district of family houses. The city was already the cultural and economic center of northwestern Slovakia, but with a long-term shortage of housing. The new housing project merged contemporary trends of modern family housing with new architecture, thus reflecting the latest European trends. The project was initiated by newly founded association Svojdomov (1930) and its founder and chairman Štefan Mellner. The ward of Svojdomov has been built in several phases and remains one of the functionalist monuments of European significance (Mellner, 2010, s. 114nn).

The plots were situated on northwest part of Žilina, on the right river terrace of river Rajčanka (tributary of the river Váh), on a gentle west facing slope that is continually descending to the river floodplain (Fig. 1). They could be found approximately 300 meters from the medieval center of Žilina. It used to be a free, open space used in general for long-term economic purposes. It was incorporated into the city urbanization process in the 1920s and 1930s in connection with the Žilina Regulatory plan, thus becoming a place of new modern buildings. The construction of the modern district also included a school and a church. Both buildings were situated on top of the river terrace, a church on a slight elevation.

The discovery of urn graves from the Late Bronze Age Lusatian cemetery is related to the building activities in this area. Archaeological findings were uncovered gradually, during the construction of the future road and building of the school and evangelical a. v. church in the years 1935 to 1936.

It is the oldest human activity in this area in Prehistory and the burials prove the existence of the cemetery more than 3000 years old (Fig. 2 – 5). From Early Prehistory, Stone and Bronze Age, we know very few finds from Žilina. Since the Late Bronze Age, the number of settlement has increased and became known in several places (Moravčík 2011; Moravčík, 2018, 17nn). Žilina has always had very good settlement conditions due to its location in the basin, rich river network, wide floodplains and low river terraces. The north-western terrace of the city was a well-protected place with good visibility and fertile soil, with water springs and fertile alluvia around (Frambor). Such places were also the gentle slopes of Frambor and Šefranica. The authors have reconstructed the archaeological situation using fragmentary original data and memoirs of witnesses in order to define land changes in this area over time. The orig-

inal topography of the terrain is clearly readable on maps from the interwar period (Fig. 7) however it was significantly changed by the building activities in the 1930s. A new church was built at the top of the terrace in 1936, which became a dominant feature of the north-western part of Žilina (Fig. 8).

Mgr. Jana Mellnerová Šuteková, PhD.

jana.mellnerova@uniba.sk

Katedra archeológie

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

SK-811 02 Bratislava

Ing. arch. Dušan Mellner, Ph.D.

mellner.dus@gmail.com

Katedra architektúry

Stavebná fakulta

Slovenská technická univerzita v Bratislave

Radlinského 11

SK-810 05 Bratislava

ARCHEOLOGICKÁ PRÁCE NA JIŽNÍ AŽ ZÁPADNÍ MORAVĚ V DOBĚ MEZI 1. A 2. SVĚTOVOU VÁLKOU

Jaromír Kovárník

Abstract

We acquainte with the archaeological work of J. Palliardi, who wrote archaeological synthesis and specified the periodization of the Moravian – East–Austrian group (MOG) in five phases Ia–b and IIa–c. F. Vildomec researched at the MOG settlements, for example at Boskovštejn, Střelice, Ctidružice and created the second MOG collection. He started excavations at Hluboké Mašůvky, where he found the world–famous „Venus“. The museum in Znojmo and A. Vrbka, which saved the extraordinary treasure of vessels of the Funnel Beaker culture at Božice, has a significant place. We have defined the formative phase of the Funnel Beaker culture according to these vessels. Archaeologists I. L. Červinka and J. Skutil, also teachers as L. Pokorný around Znojmo worked, in the surroundings of Moravský Krumlov J. Kaufman, around the towns Jemnice and Police L. Meduna, in the basin of the river Jihlava M. Charvát, R. Dvořák and others.

Keywords

Archaeological Museum Works – Prehistory to Middle Ages – Palliardi – Vildomec – Červinka – „Venus“ from Hluboké Mašůvky – formative phase of the Funnel Beaker culture – districts Znojmo and Třebíč

Abstrakt

Seznamujeme s archeologickou prací J. Palliardiho, který psal v té době archeologické syntézy a upřesnil periodizaci moravsko – východorakouské skupiny (MOG) kultury s malovanou keramikou do pěti fází Ia–b a IIa–c. F. Vildomec zkoumal na sídlišťích MOG např. u Boskovštejna, Střelice, Ctidružic a vytvořil sbírku MOG. Po r. 1930 zahajuje výzkumy u Hlubokých Mašůvek, kde nachází světoznámou „Venuši“. Významné místo zaujímá muzeum ve Znojmě a A. Vrbka, který zachránil mj. výjimečný depot nádob kultury nálevkovitých pohárů u Božic. Definovali jsme podle nich formativní fázi této kultury. Kolem Znojma pracovali archeologové z Brna I. L.

Červinka, J. Skutil, nebo H. Freising a učitelé L. Pokorný, J. Hrbek a J. Weidenthaler, v okolí Moravského Krumlova J. Kaufman, kolem Jemnice a Police L. Meduna, v Pojihlaví a Pooslaví A. Hanisch, M. Charvát, R. Dvořák aj.

Klíčová slova

Archeologická muzejní práce – pravěk až středověk – Palliardi – Vildomec – Červinka – „Venuše“ z Hlubokých Mašůvek – formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů – okresy Znojmo a Třebíč

Na prahu mezi dobrovolnou a profesionální archeologickou prací

Řada prací se již zabývala dějinami archeologie na jižní a jihozápadní Moravě také v meziválečném období. Snažili jsme se proto vybrat alespoň některé zajímavé události.

Bylo by velmi obtížné hodnotit archeologickou práci bez návaznosti na bezprostředně předcházející období před zahájením 1. světové války. Období po vzniku samostatného československého státu r. 1918 můžeme velmi stručně popsat jako prolínání archeologické práce zájemců a profesionálních archeologů z nově založených institucí (např. Státní archeologický ústav v Praze, Ústav pro prehistorii a protohistorii Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, nebo vznik profesionalizovaných míst v některých muzeích). Archeologická práce byla navíc ztížena po ekonomické stránce chudobou po skončení 1. světové války a pak v době světové hospodářské krize (1929–1934/1935).

Etapa vědeckých syntéz notáře Jaroslava Palliardiho a IV. sjezd Moravského archeologického klubu v Moravských Budějovicích 1910

Záchrannou archeologickou práci prezentovali badatelé na Moravě v rámci Moravského archeologického klubu (MAK), který založil Innocenc Ladislav Červinka již r. 1906 v Brně. I. L. Červinka založil a redigoval časopis *Pravěk* jako prezentační a reprezentativní tisk členské základny MAK hned v příštím roce 1907.

IV. sjezd MAK konaný v Moravských Budějovicích 14.–17. 8. 1910 v sále Sokolovny pod taktovkou notáře Jaroslava Palliardiho (10. 2. 1861, Telč – 12. 3. 1922, Moravské Budějovice) je poslední společnou velkou akcí archeologů na jižní a jihozápadní Moravě před vypuknutím „Velké války“ se solidním zastoupením archeologů také z Čech. Zúčastnili se jej V. Čapek, F. Černý, I. L. Červinka, L. Domečka, J. Hellich, J. A. Jíra, J. Odehnal, statkář z Valče, A. Procházka, A. Stocký, Anton Vrbka, F. Macháček?, E.

Šimek? a další (obr. 1).¹ Na sjezdu zazněly některé názory pro uspořádání společného sjezdu archeologů Moravy a Čech, pro zintenzivnění záchranné archeologické práce a jiné. Součástí programu IV. sjezdu MAK byla návštěva archeologického výzkumu Starého Zámku u Jevišovic (obr. 2) vedeného notářem J. Palliardim (obr. 3) za spolupráce F. Vildomce od 5. 4. 1909 (Kovárník, 2010b, 203). Společnost cestovala vlakem z Moravských Budějovic do stanice Grešlové Mýto. Odtud šli po polní cestě kolem eneolitického výšinného hradiště Mírovec, dále na lokality s malovanou keramikou u Boskovštejna a pak do Jevišovic. V. sjezd MAK r. 1911 zorganizoval v Kojetíně, svém bydlišti, I. L. Červinka (ale stále vážla spolupráce s kolegy z Čech). „Svatodušní sjezd“ r. 1912 byl společným sjezdem Českého archeologického klubu a MAK a poslední VI. sjezd MAK se uskutečnil v Uherském Brodě r. 1913.

Notář Jaroslav Palliardí dosahuje vrcholu archeologické práce. Studii *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren* uveřejněnou na prahu tzv. Světové války (Palliardí, 1914) můžeme považovat zejména s ohledem k této době za počátky archeologických syntéz (obr. 4–8). Je to další, vyšší úroveň vědeckého poznání již velmi vzdáleného od prvotního stádia vytváření sbírek a také převyšujícího tvorbu typologických řad až po stanovení periodizačních a chronologických systémů. V uvedeném případě šlo o výborně zvládnutou relativní chronologii staršího až mladšího neolitu včetně periodizace malované keramiky a časného až mladšího eneolitu (po jevišovickou kulturu). Ostatní syntézy, bohužel, zůstaly již jen v rukopisech. Syntéza v monografickém zpracování *Starý Zámek u Jevišovic* se dochovala pouze v rukopisné podobě o 120 stranách textu (formátu A5), 36 fotografických tabulkách nálezů ze „Starého Zámku“ a o 15 tabulkách s materiálem z jiných moravských sídlišť. První díl obsahuje podrobnou nálezovou zprávu a druhý díl popis nejdůležitějších nálezů. J. Palliardí zasadil výsledky archeologického výzkumu „Starého Zámku“ u Jevišovic s rozhledem mezinárodně uznávaného odborníka na úrovni univerzitního profesora do širšího rámce analogických nálezů nejméně v kontextu střední Evropy.

Uvedené poznatky Jaroslav Palliardí rozpracoval v širším záběru v rukopisu *Relativní chronologie mladší doby kamenné na Moravě*. Ráz díla shrnujícího období mladší a pozdní kamenné doby nejen na Moravě, ale i ve světle poznání v rámci Evropy měl rukopis *Neolithické kultury na Moravě a jejich vztah k neolithickým kulturám evropským*, jenž zahrnoval mnoho paralel neolitických nálezů ze sousedních zemí. Obsahoval periodizaci „*mährisch–niederösterreichisch–ungarischen Gruppe der bemalten Keramik*“ (uvedený delší název pochází

1 Učitel František Vildomec, tehdy dvaatřicetiletý, dozoroval dělníky v průběhu terénních prací na Starém Zámku u Jevišovic.

Obr. 1: Dobová fotografie účastníků IV. sjezdu Moravského archeologického klubu (MAK) v Moravských Budějovicích 14.–17. 8. 1910. Karel Jaroslav Maška v dolní řadě sedící první zleva, notář Jaroslav Palliardi v dolní řadě druhý zleva, Jan Hellich v dolní řadě 4. zleva, Alois Procházka v dolní řadě první zprava, Ludvík Domečka v druhé řadě (první řada stojících) 4. zleva, Albin Stocký? v druhé řadě (první řada stojících) první zleva?, Emanuel Šimek? v čtvrté řadě 4. zleva (fotoarchiv Muzea Vysočiny Třebíč, i. č. 6–1775). –

Historical photo of participants of the IV. Moravian Archaeological Club (MAK) Congress in Moravské Budějovice 14. – 17. 8. 1910. Karel Jaroslav Maška in the lower row sitting first from left, notary Jaroslav Palliardi in lower row second from left, Jan Hellich in lower row 4th from left, Alois Procházka in the bottom row the first from the right, Ludvík Domečka in the second row (the first row of standing) 4th from left, Albin Stocký? second row (first row standing) first left?, Emanuel Šimek? in the fourth row of the 4th left (photo archive of Vysočina Museum Třebíč, i. No. 6–1775).

Obr. 3: Navštívenka notáře Jaroslava Palliardiho (archiv autora). –
Visiting card of notary Jaroslav Palliardi (author's archive).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 2: Účastníci IV. sjezdu MAK na eneolitickém bradišti Starý Zámek u Jevišovic. Notář J. Palliardi tradičně s doutníkem v pravé ruce a s archeologickým nálezem v levé stojí v 1. řadě 5. zprava, za ním v 2. řadě Albín Stocký?, J. Odehnal v 1. řadě stojících 3. zleva (označen křížkem) zprava, F. Vildomec sedící v 1. řadě 1. zleva, Karel Jaroslav Maška v dolní řadě sedící 5. zleva (fotoarchiv Muzea Vysočiny Třebíč, i. č. 6–3098). – Participants IV. of the MAK Congress on the Eneolithic hill fort Starý Zámek near Jevišovice. The notary J. Palliardi traditionally with a cigar in his right hand and archaeological find on the left hand stands in the 1st row 5th from the right, followed by Albín Stocký in the 2nd row, Jaroslav Odehnal in the 1st row from the left (marked with a cross) from the right, František Vildomec sitting in the 1st row 1st from the left, Karel Jaroslav Maška in the lower row sitting 5th from the left (photo archive of the Vysočina Museum Třebíč, i. No. 6–3098).

Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren.

Von Jaroslav Palliardi, Mährisch-Budwitz.

Zur Aufstellung einer relativen Chronologie bieten eine zuverlässige Grundlage einwandfreie stratigraphische Beobachtungen an solchen Fundstellen, wo übereinander gelagerte Schichten mit verschiedenen Kulturen vorhanden sind. In solchen Fällen ist hinreichende Gelegenheit zu andauernden wiederkehrenden Beobachtungen und zur Feststellung von Tatsachen, welche nach längerer planmäßiger Untersuchung ein klares Bild der tatsächlichen Verhältnisse gewähren und eine feste Stütze für chronologische Schlüsse bilden.

Wohngruben und andere Gruben mit Kulturresten sind zur Lösung chronologischer Fragen weniger geeignet, denn in solchen Gruben, welche übrigens immer nur einen verhältnismäßig kleinen Flächenraum einnehmen, finden sich nur ausnahmsweise ungestörte übereinander gelagerte Schichten. Es ist nicht richtig, wenn man ohne weiteres den Inhalt einer Wohngrube für gleichzeitig hält und behauptet, daß die gefundenen Artefakte deshalb gleichzeitig sein müssen, weil sie in einer und derselben Wohngrube ausgegraben wurden.

In der Regel mag es zutreffen, aber man soll gegenwärtig halten, daß so lange, als eine Ansiedlung bewohnt war, die auf derselben in der Erde ausgehöhlten Vertiefungen, welche wir jetzt ausgraben, in Verwendung standen und von den Ansiedlern öfters entleert werden mußten, um zum weiteren Gebrauche dienen zu können. Wurde eine Ansiedlung verlassen und ist dieselbe nicht früher eingestürzt worden, so blieben die Gruben leer oder nur zum Theile angefüllt, denn die wegziehenden Ansiedler hatten sicher keine Veranlassung, sich der mühsamen Arbeit des Zuschüttens zu widmen.

Die leeren und teilweise angefüllten Gruben verblieben lange in dem Zustande, in welchem sie verlassen wurden und wurden erst später durch Verwöhung, Einschwemmung, Einsturz der Wände und der allenfalls umliegenden Kulturschichten, dann durch Einsturz des über oder neben den Gruben allenfalls vorhandenen Oberbaues der Hütten angefüllt, in vielen Fällen aber erst von späteren An-

Obr. 4: První strana studie J. Palliardiho Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, s. 256. – The first page of the J. Palliardi's study Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift, No. 1, 1914, p. 256.

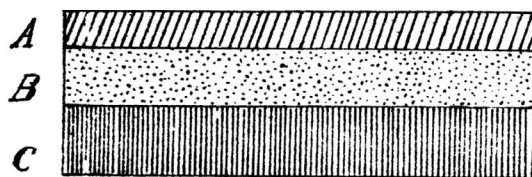

Abb. 1. Schematisches Schichtenprofil der neolithischen Ansiedlung in Boskovštýn.

A 30 cm lockere schwarze aschige Schichte mit bemalter Keramik der letzten Stufe.

B 50 cm sterile gelbe sandige Schichte.

C 60 cm feste aschige Schichte mit Linearkeramik.

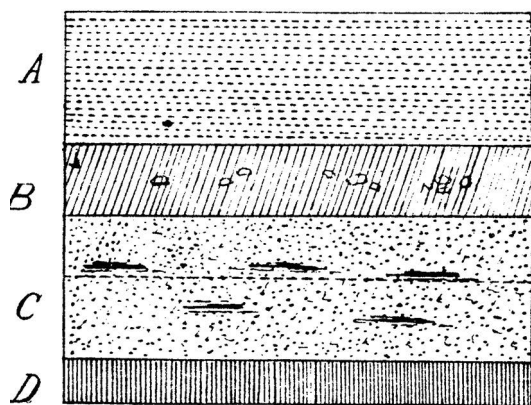

Abb. 12. Schematisches Schichtenprofil der jungneolithischen Ansiedlung „Starý Zámek“ bei Jevišovice.

A = mittelalterliche Aufschüttung.

B = 25–80 cm lockere schwarze Erde mit Steinen.

C = 50–200 cm gelbliche, mit Asche vermengte Lehmschichte.

D = 15–17 cm dunkle aschige Schichte mit Kohlenbrocken.

Obr. 5: Stratigrafie východorakouské skupiny kultury s malovanou keramikou a kultury s lineární keramikou ze studie J. Palliardiho Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren.

Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, Abb. 1. –

Stratigraphy of the Moravian – East–Austrian group of Painted Pottery culture and the Linear Pottery culture of the J. Palliard's study Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift, No. 1, 1914, Abb. 1.

Obr. 6: Stratigrafie eneolitu jevišovické kultury (vrstva B), badenské/ kultury s kanelovanou keramikou (vrstva C1), kultury nálevkovitých pohárů (vrstva C2) a východorakouské skupiny kultury s malovanou keramikou (vrstva D) ze studie J. Palliardiho Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, Abb. 12. – Stratigraphy of the Eneolithic of Jevišovice culture (layer B), Baden culture (layer C1), Funnel Beaker culture (layer C2) and Moravian – East–Austrian group (layer D) of the J. Palliard's study Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift, No. 1, 1914, Abb. 12.

Obr. 7: *Soubrn periodizace neolitu ze studie J. Palliardibo Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren.*

Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, s. 276. –

Summary of the Neolithic periodization of the J. Palliard's study

Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren.

Wiener prähistorische Zeitschrift, No. 1, 1914, p. 276.

– 277 –

III. Bemalte Keramik:

1. rot auf schwarzen Grunde und polychrom.
2. rot auf lichten Grunde und Weißmalerei:
 - a) ältere Stufe.
 - b) jüngere Stufe.

B. Jungneolithikum:

- I. Stufe: Pfahlbau- und nordische Keramik.
- II. Stufe: Fortentwicklung der Pfahlbaukeramik, weiß inkrustierte Tiefstich- und kannelierte Keramik.
- III. Stufe: Schnurkeramik.

– 276 –

Ob diese schönen Hammeräxte dem Ausgang der zweiten oder der dritten jungneolithischen Stufe angehören, konnte ich bis jetzt nicht feststellen.

Ich habe in der vorstehenden Arbeit der in Mähren nicht selten vorkommenden Pfeilspitzen aus Feuerstein, Hornstein und anderen verwandten Quarzarten nicht gedacht. Dieselben sind den linear- und stichkeramischen Ansiedelungen fremd. Gegenteilige Notizen beruhen auf schlechter Beobachtung. In Boskovitz wurden in dem obersten Teile einer der jüngsten Stufe der bemalten Keramik angehörenden Kulturschichte eine dreieckige Pfeilspitze aus gelbem Hornstein gefunden. Rücksichtlich des Materiales stimmt diese Pfeilspitze mit den sonstigen geschlagenen Steinwerkzeugen dieser Kulturschichte vollständig überein, für die Frage aber, ob Feuersteinpfeilspitzen schon zur Zeit der jüngsten bemalten Keramik auftreten, ist dieser Fund nicht beweisend.

Unter den überaus zahlreichen Fundobjekten von der fast vollständig ausgegrabenen jungneolithischen Ansiedelung „Starý Zámek“ bei Jevišovice befindet sich keine einzige aus Stein geschlagene Pfeilspitze. Dieser Umstand wird gewiß sehr auffallend, wenn man in Erwägung zieht, daß das von dem von der erwähnten Ansiedelung 9 km entfernte „Hradičko“ von Křepice, welches bemalte Keramik und viele jungneolithische Funde lieferte, aber auch während der ältesten Bronzezeit und noch später bewohnt war, bei vollkommen ungenügender Ausgrabung über 100 Stück schön bearbeiteter Pfeilspitzen aus Feuerstein, Hornstein u. dgl. vorliegen.

Wenn diese Pfeilspitzen bei uns zum erstenmale auftreten, bleibt vorläufig eine offene Frage. Dieselben sind aber durch wiederholte Funde beglaubigt für Gräber mit Glockenbechern.

Die bekannte Glockenbecherkultur stelle ich außerhalb des Rahmens der jüngeren Steinzeit in Mähren, denn ich fasse dieselbe auf als das erste Auftreten derjenigen Kultur, welche in ihrem Fortgange zur ältesten Bronzezeit leitet.

Um das Ergebnis dieser Abhandlung in Kürze zusammenzufassen, schließe ich dieselbe mit der nachstehenden

Übersicht:

A. Altneolithikum:

- I. Linearkeramik:
 1. ältere.
 2. jüngere.
- II. Stichkeramik.

Obr. 8: *Soubrn periodizace eneolitu ze studie (s. 277) J. Palliardibo Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift 1, 1914, s. 277. –*

Summary of the Neolithic periodization of the J. Palliard's study Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener prähistorische Zeitschrift, No. 1, 1914, p. 277.

z práce: Palliardi, 1897, 264) a celého eneolitu na základě dlouholetých terénních výzkumů včetně uplatnění stratigrafické metody, a to od r. 1882 (stratigrafie profilu v místech pod rotundou P. Marie a sv. Kateřiny) do r. 1915 podle stratigrafických pozorování na „Starém Zámku“ u Jevišovic (obr. 9). V té době je však již tělnatý notář Jaroslav Palliardi (obr. 10), náruživý kuřák silného tabáku, velmi nemocný (hypertenze, diabetes? ad.). Nezabránilo mu to však, aby se vedle vedení kanceláře okresního notáře a archeologie nezabýval intenzivně politickými aktivitami sociálního rázu v průběhu 1. světové války a v počátcích Československa. Vůči katolické církvi se vymezil již velmi záhy ještě v době působení v notářské kanceláři JUDr. Jana Vlka ve Znojmě zejména z důvodu svého velkého obdivu k odkazu Mistra Jana Husa a husitskému hnutí a z důvodu opravdového vlastenectví (nikoliv vlastenčení), které nikdy nemělo nic společného s nacionalismem. Nesouhlasil s jednáním vysokých špiček katolických duchovních, kteří většinou nebyli v době rakousko–uherské monarchie české národnosti. Nakonec se stali spolu s manželkou a dcerou bezkonfesijními na počátku r. 1908. (Učitel F. Vildomec, spolupracovník J. Palliardiho, vystoupil z katolické církve hned následně 6. 2. 1908 v den svých třicátých narozenin.) Notář J. Palliardi uveřejňuje již od r. 1908 v moravskobudějovickém týdeníku Naše noviny práci „*Papežství jako překážka kulturního vývoje lidstva*“ a v r. 1909 „*Bible, církev a věda*“. Zdůrazňoval však, že není proti kněžím z lidu, kteří soucítí s chudými lidovými vrstvami, ale proti katolicismu.

Bylo známé, že vedle tradice učení Mistra Jana Husa a způsobu jeho umlčení, dále popravu sedmadvaceti vůdců stavovského povstání 21. 6. 1621 a následujícího exodu elity národa do ciziny včetně J. A. Komenského, mohl být dán u J. Palliardiho, stejně jako u mnoha příslušníků českého národa, skutečný impuls k vyšší míře sekularizace zosobněný v období od protireformace vysokými církevními funkcionáři (biskupové, opati a preláti, arcibiskupové a kardinálové) vzešlymi z řad cizí šlechty. Mohl by zde být rozdíl ve srovnání s církevními hodnostáři v Polsku pocházejícími z polské šlechty a bránícími polský lid proti útlaku ze strany Sasů, Prusů (protestantismus), Rusů (pravoslaví) a také Ukrajinců (řeckokatolická církev a pravoslaví).

Notář Jaroslav Palliardi se velmi angažoval zejména pro vznik samostatného společného československého státu. Svoloval na moravskobudějovickou radnici dne 2. 9. 1917 krajinskou konferenci Lidové pokrokové strany.² Zde navrhl rezoluci na vytvoření nové politické strany České strany státoprávně demokratické spojující všechny pokrokové strany v Čechách a na Moravě, která se poté přejmenovala na Národně demokratickou stranu

2 J. Palliardi i F. Vildomec kritizovali narůstající nacionalismus v sociální demokracii jako škodlivý jev v období před vypuknutím 1. světové války.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 9: Jevišovice, okr. Znojmo. Letecký pohľad na zalesnený vysoký meandr Jevišovky s eneolitickým bradištím "Starý Zámek" (Foto: autor). – Jevišovice, Znojmo district. Aerial view of the forested high meander of the small River Jevišovka with the Eneolithic hillfort "Starý Zámek" (Photo: author).

Obr. 10: Portrét notáře Jaroslava Palliardího (10. 2. 1861, Telč – 12. 3. 1922, Moravské Budějovice) ze stáří (podle Kovárník, 2001, s. 107). – Portrait of notary Jaroslav Palliardí (February 10, 1861, Telč – March 12, 1922, Moravské Budějovice) from old age (according to Kovárník, 2001, p. 107).

(Janák, 1997b, s. 200). J. Palliardí podpořil na schůzi 5. 3. 1918 Tříkrálovou deklaraci.³ Během tajného jednání v jeho bytě zorganizoval 19. 9. 1918 založení Okresní hospodářské rady bojující s nešvary, jako byla lichva, vývoz potravin mimo území okresu, velké zdražování a podobně. V důležitých říjnových dnech udržoval spojení s vlastenci v Praze a v Brně (Budínský, 1936, s. 44). Dne 29. 10. 1918 měl projev na radnici v rámci schůze obecního výboru, z něhož vzešel 31. 10. 1918 Okresní národní výbor. Notář J. Palliardí byl zvolen jeho předsedou. Sestavil a podepsal dne 1. 11. 1918 svolání k občanům okresu o ustavení národních výborů „*ke dozorů na správu věcí veřejných*“ (Janák, 1997b, s. 201). Jaroslav Palliardí hekticky dále pracuje, zakládá novou Pokrokovou stranu a stojí v jejím čele. Toto uskupení společně s Československou stranou sociálně demokratickou získalo většinu hlasů ve volbách 15. 6. 1919 (Janák, 1997a, s. 307; 1997b, s. 206). Domníváme se, že velká politická angažovanost J. Palliardiho mu zřejmě zabránila uveřejnit jeho archeologické studie.

Notář J. Palliardí nežil však v žádné euforii. Pečlivě sledoval dění v mladé republice. Jaroslav Palliardí odjel za T. G. Masarykem na Pražský hrad (osobní sdělení PhDr. Vědomila Vildomce ze vzpomínek otce Františka Vildomce na notáře Jaroslava Palliardiho) osobně vyjádřit mu svůj hluboký nesouhlas se střelbou do demonstrujících proti hladu a bídě v r. 1920 (Janderka, B. – Janderka, Z. – Kovárník, 2014, s. 42).⁴

Notář Jaroslav Palliardí náhle umírá 12. 3. 1922 (obr. 11). Jeho sbírku (obr. 12) kupuje po velmi složitých jednáních Moravské zemské muzeum v Brně včetně odborné knihovny a archivu J. Palliardiho za částku 1 500 000 Kč. Velkou kladnou úlohu sehrál v prodeji učitel F. Vildomec (Podborský – Kovárník, 2012, s. 44, 45–46, 123–124 ad.). F. Vildomec se však nesmířil do své smrti s roztríděním Palliardiho sbírky podle archeologických období do sbírkových fondů Moravského zemského muzea, která vedla k rozbití její celistvosti a autenticity (osobní sdělení PhDr. V. Vildomce ze vzpomínek na jeho otce F. Vildomce). Stejným způsobem skončila i Palliardiho knihovna. Inventář archeologické sbírky J. Palliardiho v každém případě obohatil významnou mírou tehdejší sbírkové fondy archeologického oddělení Moravského muzea v Brně a nepochybně přispěl nejen k rozvoji muzejní prezentace, ale také k badatelskému využití dalším generacím archeologů.

V době mezi 1. a 2. světovou válkou začíná působit vedle řady zájemců o archeologii většinou z učitelské generace s velkými zkušenostmi v terénu také Státní archeologický ústav v Praze (StAÚ) prostřednictvím

3 Šlo v ní o prohlášení generálního sněmu českých poslanců Říšské rady, zemských sněmů historických českých zemí z 6. ledna 1918, jehož jádrem byl požadavek autonomie pro Čechy a Slováky a jejich spojení v jeden státní útvar v rámci Rakousko-Uherska.

4 Šlo o potlačení stávkujících v Rumanově (19. 3. 1920), kde si střelba vyžádala dvě oběti, v Praze (10. 12. 1920) s jedním zastřeleným dělníkem, v Mostě (14. 12. 1920) s devíti zastřelenými, ve Vráblich (17. 12. 1920) s třemi oběťmi a v Krompaších (21. 2. 1921) se čtyřmi zastřelenými.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 11: Pohřební průvod notáře Jaroslava Palliardiho na náměstí v Moravských Budějovicích dne 15. 3. 1922 (fotoarchiv Muzea Vysočiny Třebíč, i. č. 7–0481). –
Funeral procession of the notary Jaroslav Palliardi on the square in Moravské Budějovice on March 15, 1922 (photo archive of the Museum of Vysočina Třebíč, i. No. 7–0481).

Obr. 12: Fotografie jedné z pěti místností Palliardiho archeologické sbírky s nálezy z vrstev „B“, „C1“ a „C2“ z eneolitického bradiště "Starý Zámek" u Jevišovic (podle Kovárník, ed., 2016, Abb. 17). –

Photograph of one of the five rooms of Palliardi's archaeological collection with finds from layers "B", "C1" and "C2" from the Eneolithic hillfort "Starý Zámek" near Jevišovice (according to Kovárník, ed., 2016, Fig. 17).

státního konzervátora pro Moravu a Slezsko, jímž byl od r. 1920 I. L. Červinka. Vytváří v průběhu 30. let 20. století síť jednotelů StAÚ pro jednotlivé okresy s cílem zabezpečit ochranu archeologických památek a nálezů. Velkou úlohu sehrávalo na Moravě Moravské zemské muzeum (MZM, založené r. 1817), a ve Slezsku Slezské muzeum v Opavě (založené již r. 1814). V MZM pracoval jako specialista prof. PhDr. Karel Absolon v oddělení zoologické a paleontologické sbírky v letech 1907–1938. Vedení MZM zaměstnalo I. L. Červinku jako vedoucího oddělení pro pravěk v r. 1924. Mladý profesionálně vysokoškolsky vzdělaný archeolog PhDr. Josef Skutil, specialista pro paleolit, byl zaměstnán v pravěkém oddělení MZM od r. 1929. Postupně ale i menší okresní a městská muzea začínají obsazovat místa kustodů sbírek, zpočátku z řad dobrovolníků (většinou učitelů) a později již prostřednictvím pracovních smluv s muzejními správci a s dalším personálem z oblasti muzejního provozu (např. A. Vrbka byl zaměstnán v muzeu ve Znojmě na plný úvazek od r. 1925). Vzájemné prolínání a navazování na poznatky archeologie generace notáře Jaroslava Palliardiho (amatérská archeologie není v jeho případě správně pojmenována) a generace archeologů z období nového československého státu dokládá mimo jiné uveřejnění posledních poznatků z r. 1919 o relativní chronologii „moravsko – dolnorakousko – maďarské skupiny“ malované keramiky notáře Jaroslava Palliardiho s fázemi Ia-b a IIa-c, které publikoval až profesor Emanuel Šimek v r. 1935 v práci „*Problémy moravské prehistorie*“ (Šimek, 1935b, s. 32, 33, pozn. č. 2). V tomto duchu dochází k plynulému profesionálnímu vzdělávání archeologů „učitelské generace“ již v rámci edukační činnosti Ústavu pro prehistorii a protohistorii Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, jako například F. Kalousek (externí studium 1932–1938) a K. Tihelka (externí studium 1931–1939). Profesor E. Šimek pokračoval v té době ve zpracování II. a III. dílu spisu *Velká Germanie Klandia Ptolemia* (1935a, 1949). J. Skutil byl absolventem oboru archeologie (ale také etnografie a antropologie 1922–1927) na Univerzitě Karlově v Praze. Habilitoval se v r. 1938 na Univerzitě Komenského v Bratislavě a r. 1947 se zde stal mimořádným profesorem. Popisované období archeologie v meziválečném Československu lze pouze rámcově označit za závěr evolucionismu jako vědeckého směru například s tvorbou chronologických systémů a jednak za dobu uplatnění difuzionismu s hlavním představitelem Gordonem Vere Childem (14. 4. 1892, Horth Sydney – 19. 10. 1957, Blackheath), například v podobě jeho „Danubianu“⁵ s relativní platností v mnoha směrech, avšak nepochybně posouvající v té době vědecké poznání vpřed.

5 Childův *Danubian* zahrnoval několik vln, které představovaly kultury s lineární a s vypíchanou keramikou, lengyelskou kulturu a moravsko-východora-

Vrcholící archeologická práce řídícího učitele Františka Vildomce.

Tvorba 2. archeologické sbírky malované keramiky a rozvíjení periodizace MOG J. Palliardiho

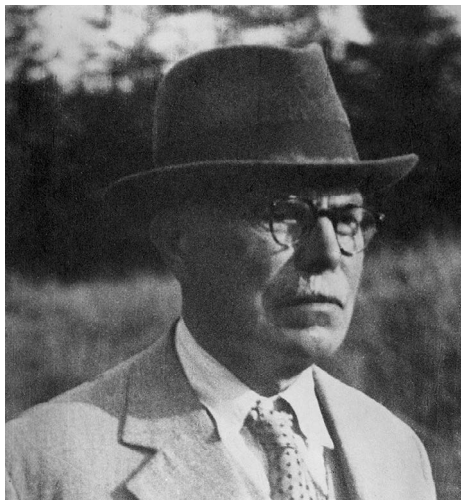
Nesmíme v této souvislosti opomenout na další důležité archeologické aktivity meziválečného období. František Vildomec (6. 2. 1878, Svatoslav u Tišnova – 3. 11. 1975, Boskovštejn, obr. 13) vytvářel po smrti J. Palliardiho, nebo pravděpodobně již poněkud dříve, po jeho vzoru svou 1. archeologickou sbírku mladoneolitické malované keramiky, kterou prodal do Moravského zemského muzea na jaře 1929. Posléze odchází z učitelského místa a věnuje se výhradně archeologické práci. Opatřil si byt ve Znojmě, kam se s rodinou odstěhoval před Velikonocemi r. 1931 kvůli studiu synů na zdejšímu gymnáziu. Zahajuje v době hospodářské krize s vesnickými dělníky najatými z prostředků získaných prodejem první archeologické sbírky průzkumy kromě jiných (Boskovštejn - "Výhon", "Smoha", "Písařovicovo pole nad rybníkem"; Střelice – "Bukovina", "Sklep", "Záduška", "Klobouček"; Ctidružice – "Stejskalovo pole"⁶, Pavlice a další) na známém sídlišti s malovanou keramikou u Hlubokých Mašůvek v polní trati "Padělky nad hospodou", nebo také "Niva". Objevil je, případně dověděl se o zdejšímu výskytu malované keramiky r. 1927, které svými nálezy zejména „Hlubokomašůvecké venuše“ světově proslavil. Jedinečnou plastiku sestavil r. 1934 z řady fragmentů z různých jam vzájemně vzdálených až 300 m.⁷ F. Vildomec tvořil v této době 2. archeologickou sbírku malované keramiky až do doby obsazení československého pohraničí po Mnichovském diktátu r. 1938. Vildomcova rodina byla tehdy rovněž vystěhována ze Znojma. V období okupace v letech 1939–1945 uskutečňoval F. Vildomec již jen laboratorní ošetření a excelentní rekonstrukci nálezů.⁸ (Němečtí vojáci konající průběžné kontroly v obci zůstávali stát při vstupu do místnosti se sbírkou doslova v němém úžasu.) Druhou archeologickou sbírku odkoupilo Moravské zemské muzeum v Brně od snachy a vnuka F. Vildomce r. 2006.

kouskou skupinu (Vildomcovu moravskou malovanou keramikou) a rössenskou kulturu. Uvedené kultury zaváděly zemědělství jako výdobytek neolitické revoluce, které se mělo šířit od jihovýchodu právě proti toku Dunaje, postupně až do Pařížské kotliny a dále. Zde mělo dojít k míšení s místními kulturami.

6 Byla to pole J. Stejskala, tchána F. Vildomce.

7 F. Vildomec vypisoval dělníkům finanční odměny po objevu prvních větších částí této plastiky, aby je ještě více podnítl k odpovědnosti a přesnosti při hledání. Jako velmi pokrokový člověk (majitel prvního rozhlasového přijímače, prvního motocyklu a prvního automobilu v obci) pak (tajně) aplikoval v místech svých průzkumů po jejich ukončení chemická hnojiva. Obilí bylo zde v příštích letech mnohem vzrostlejší s vyšším výnosem, a proto rolníci rádi dovolovali uskutečňovat na jejich polích „panu řídícímu“ archeologické práce (osobní sdělení pana řídícího učitele F. Vildomce z návštěvy v září 1969). Uplatňovali jsme proto uvedený způsob vždy s úspěchem i v současnosti.

8 F. Vildomec „deponoval“ hromadu skartovaných keramických fragmentů pod hromadou písku na dvorku jejich rodinné vily v Boskovštejně (osobní sdělení F. Vildomce). Je možné, že jsou tam dodnes.

Obr. 13: Podobizna řídícího učitele Františka Vildomce (6. 2. 1878, Svatoslav u Tišnova – 3. 11. 1975, Boskovštejn) ze stáří (fotoarchiv Muzea Vysočiny Třebíč, i. č. 4–0837). – Portrait of the head teacher František Vildomec (February 6, 1878, Svatoslav at Tišnov – November 3, 1975, Boskovštejn) from old age (photo archive of the Vysočina Museum in Třebíč, i. No. 4–0837).

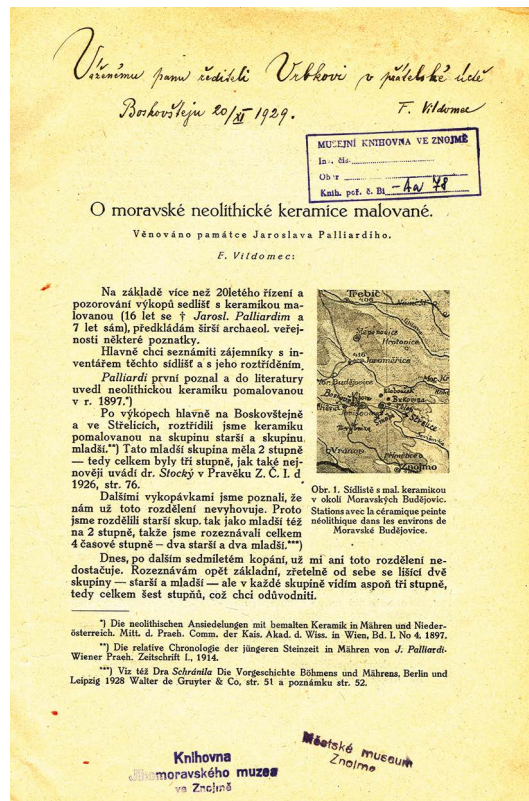
F. Vildomec (1928–1929) dal do tisku koncem 20. let minulého století necelých šest roků od smrti J. Palliardiho práci *O moravské neolitické keramice malované* (obr. 14–16), v níž shrnul nejen svá pozorování, ale také notářovy názory plynoucí z jejich dřívějších odborných diskusí. F. Vildomec vytvářel nejen archeologickou sbírku (obr. 17–19), ale dosáhnul jako padesátiletý úroveň tvorby nebo upřesňování periodizačního systému. Vyčlenil šest fází malované keramiky (skupina starší, 1. – 3. stupeň a skupina mladší, 1.–3. stupeň), zatímco J. Palliardí dělil r. 1919 (Šimek, 1935, s. 32, 33, pozn. č. 2) vývoj malované keramiky na pět fází Ia–b a IIa–c.

Důležitá je také poznámka, že řídící učitel F. Vildomec názvem této práce zavedl do oboru nové pojmenování „moravská malovaná keramika“ na rozdíl od notáře J. Palliardiho, který užíval delší, ale vědecky objektivní termín „mährisch – niederösterreichisch – ungarische Gruppe“ (Palliardí, 1897, s. 264). Z uvedeného pojmenován vychází současný název Mährisch – Ostösterreichische Gruppe (MOG).⁹ J. Palliardí však většinou používal krátký odpovídající název kultura s malovanou keramikou/die Kultur mit bemalter Keramik (Kovárník, 1916, s. 24, pozn. č. 9).

⁹ Projednávali jsme několikrát nejvhodnější a neobjektivnější název s paní Dr. Elisabethou Ruttkay v období 2000–2001 (také při habilitaci Univ. Doz. Dr. Evy Lenneis).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 14: Titulní stránka Vildomcovy studie *O moravské neolithické keramice malované*, *Obzor prehistorický* 7–8, 1928–1929. – Title page of F. Vildomec's study *O moravské neolithické keramice malované* (*About the Moravian Neolithic Painted Pottery*), *Obzor prehistorický* 7–8, 1928–1929.

Střelice-Klobouček. Starší skupina 1. stupeň. Vzory malované (A, B), vzory ryté a malované (C–E).
Groupe ancienne 1er degré.

Obr. 15: Tabulka č. III s motivy malované a rysované výzdoby Vildomcovy studie *O moravské neolithické keramice malované*, *Obzor prehistorický* 7–8, 1928–1929. –

Table III with motifs of painted and incised decorations of F. Vildomec's study *O moravské neolithické keramice malované* (*About the Moravian Neolithic Painted Pottery*), *Obzor prehistorický* 7–8, 1928–1929.

Tab. II.

Střelice-Klobouček. Starší skupina 1. stupeň. Malba na hrnci, rytí a malba na misce.
Groupe ancienne 1er degré.

Obr. 16: Tabulka č. II Vildomecova studie s motivy malované a rýsované výzdoby O moravské neolitické keramice malované, Obzor prehistorický 7–8, 1928–1929. –
Table II with motifs of painted and incised decorations of F. Vildomec's study O moravské neolitické keramice malované (About the Moravian Neolithic Painted Pottery), Obzor prehistorický 7–8, 1928–1929.

Obr. 17: Jedna ze skříní druhé Vildomecova soukromé sbírky s nádobami staršího stupně moravsko – východorakouské skupiny, fáze MOG Ia kultury s červenožlutě malovanou keramikou ze sídliště Střelice – "Bukovina" (Foto: autor). –
One of the cupboards of the second F. Vildomec's private collection with vessels of the older Moravian – East-Austrian group, the MOG Ia phase with the red-yellow painted pottery from the settlement at Střelice – "Bukovina" (Photo: author)

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 18: Další ze skříní druhé Vildomecovy soukromé sbírky s nádobami mladšího stupně moravsko – východorakouské skupiny, fáze MOG IIa kultury s červenobíle malovanou keramikou ze sídliště Hluboké Mašůvky – "Padělký nad hospodou" (Foto: autor). –
The other of the cupboards of the second F. Vildomec's private collection with vessels of the older Moravian – East-Austrian group, the MOG IIa phase with the red–white painted pottery from the settlement at Hluboké Mašůvky – "Padělký nad hospodou" (Photo: autor).

Obr. 19: Pohled do rohu místnosti s kachlovými kamny (původní „parádní“ světnice pro hosty) druhé Vildomecovy soukromé sbírky s nádobami starší fáze moravsko – východorakouské skupiny MOG Ia kultury s malovanou keramikou ze sídliště Střelice – "Bukovina" (Foto: autor). –

View of the corner of the old exquisite living room with a tiled stove (the original guest room) of the second F. Vildomec's private collection with vessels of the older Moravian – East–Austrian group the MOG Ia phase with the red–yellow painted pottery from the settlement at Střelice – Bukovina. (Photo: autor)

F. Vildomec uskutečňoval výzkumy nejen na Jevišovicku a Znojemsku, ale také v soudním okrese Moravské Budějovice. Výsledkem je například jeho práce *Praehistorie okresu moravsko–budějovického* (Vildomec, 1927).

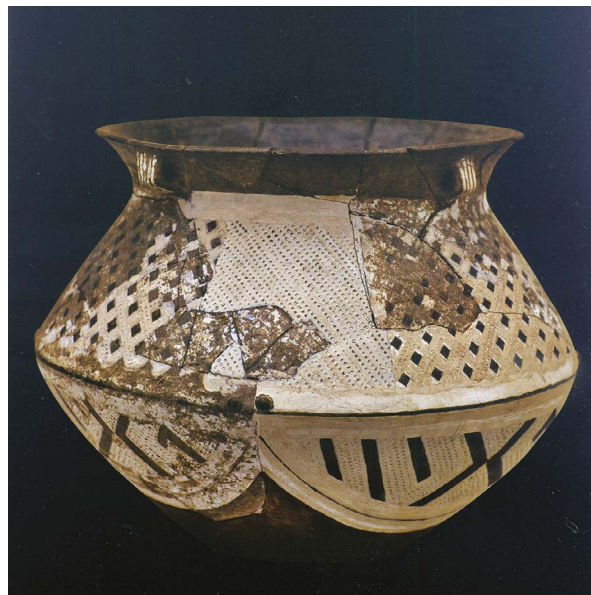
Spolupráce řídicího učitele Františka Vildomce se zahraničními archeology

Obě Vildomcovy sbírky kultury s malovanou keramikou získaly oprávněný velký věhlas u zahraničních vědců. Profesor G. V. Childe, hodnocený historiografií jako marxista (měl právně zakázaný vstup do USA, třebaže byl tam několikrát pozván tamějšími univerzitami), navštívil Vildomcovu sbírku malované keramiky již r. 1923 a pak ještě v době před vypuknutím 2. světové války. Zajímal se kromě jiného o zlomky amfory s motivem diagonální sítě a girlandami uskutečněnými bílou pastózní malbou ze sídliště Střelice–"Sklep" (obr. 20). Vyslovil přání, aby ji „pan řídicí“ co nejdříve zrekonstruoval. G. V. Childe nezapomněl na ni a ptal se po ní ihned při jeho poválečné návštěvě 10. 8. 1949 (obr. 21).

K dalším významným zahraničním návštěvám Vildomcovy soukromé sbírky meziválečné doby patřili O. G. Kotova z Institutu materiální kultury Akademie věd v tehdejší Leningradu, nyní St. Petersburg, 2. – 3. 1. 1926, účastníci archeologického sjezdu ve Vídni vedeni prof. Dr. Leonardem Franzem r. 1928 a prof. Dr. Hubert Schmidt (6. 8. 1864, Laurahütte – 1. 3. 1933, Berlín), který (obr. 22) přijel studovat nádoby kultury s malovanou keramikou. Zajímal je mimo jiné její technologie z hlediska použitého keramického těsta, jakosti a druhu výpalu i malování. Potřeboval srovnání pro analýzy nálezů kultury Cucuteni (další korespondence z ledna až dubna r. 1931, kdy se Vildomcovi stěhovali do Znojma) pro dokončení práce jednoho ze stěžejních děl *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit* (Schmidt, 1932). Paní Evženie Vildomcová vzpomínala, že před návštěvou profesora H. Schmidta v prosinci 1928 mu velmi starostlivě topila v hostinském pokoji v podkroví, aby měl příjemnou teplotu. H. Schmidt však ihned po svém příjezdu z Berlína naopak řádně teplo vyvětral, aby měl v pokoji „zdravý vzduch z krásné krajiny kolem boskovštejnského rybníku“. H. Schmidt miloval během volných chvil procházky do okolí Vildomcovy vily, k „vodopádu“ u přepadu vody z rybníka a do romantického údolí podél říčky Jevišovky (osobní informace paní E. Vildomcové, manželky F. Vildomce).

Následovala návštěva prof. Dr. A. E. Jenkse z Univerzity v Minneapolisu, který se účastnil prací F. Vildomce na „Hradisku“ u Křepic, okr. Znojmo, v létě 1930.

Obr. 20: Mísovitá amfóra s motívom diagonálnej siete a girlandami uskutočnenými bielou pastózou malbou ze sídliska Střelice – "Sklep", o niž se zajímal Prof. Gordon Vere Childe (podle Kazdová, 1999, s. 98). – Amphora with diagonal net motifs and garlands made by white pasty colour of the settlement Střelice – "Sklep", of which Prof. Gordon Vere Childe was interested (according to Kazdová, 1999, p. 98).

Obr. 21: Prof. G. V. Childe (první zprava), prof. Bedřich Svoboda (uprostřed) a prof. František Kalousek na velkomoravském Hradišti u Znojma 10. 8. 1949 (podle Podborský, 2001, Tab. 2 : 1). – Prof. G. V. Childe (first from the right), Prof. Bedřich Svoboda (in the middle) and Prof. František Kalousek in Hradiště near Znojmo, one of the central fortresses and sites of the Great Moravia, August 10, 1949 (according to Podborský, 2001, Tab. 2: 1).

Obr. 22: Podobizna prof. Huberta Schmidta (6. 8. 1864, Laurabütte – 1. 3. 1933, Berlín), autora významné monografie *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Berlín; Leipzig (podle Web Prof. Hubert Schmidt). –
Portrait of Prof. Hubert Schmidt (August 6, 1864, Laurabütte – March 1, 1933, Berlin), author of a significant monograph *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Berlin; Leipzig (according to Web Prof. Hubert Schmidt).

Obr. 23: Portrét prof. Marji Gimbutas (23. 1. 1921, Vilnius – 2. 2. 1994, Los Angeles), významné archeoložky, autorky indoevropské jazykové příslušnosti kurganské kultury, zabývající se mimo jiné antropomorfní plastikou neolitu a eneolitu (podle Web Marja Gimbutas). –
Portrait of Prof. Marja Gimbutas (January 23, 1921, Vilnius – February 2, 1994, Los Angeles), a major archaeologist, author of the Indo-European language theory belonging to the Kurgan culture, dealing with, among other things, the anthropomorphic statuettes of the Neolithic and Eneolithic (according to Web Marja Gimbutas).

V r. 1934, v době výzkumů u Hlubokých Mašůvek, shlédnul soukromou sbírku prof. Dr. Ferencz Tompa z Národního muzea v Budapešti. Prof. Dr. Oswald Menghin z Univerzity ve Vídni přijel v r. 1937 v doprovodu Elisabethy, starohraběnky Salm–Reifferscheidt. O. Menghin nabídl a doporučil oběma synům Věrobojovi a Vědomilovi Vildomcovým v rámci této návštěvy studium u něj na vídeňské Univerzitě (osobní sdělení PhDr. V. Vildomce). O rok později (19. 7. 1938) přijíždí do Boskovštejna se svými studenty prof. Dr. Vladimír Jaroslav Fewkes¹⁰ z Americal School of Prehistoric Research z Pensylvánské státní univerzity, který se podílel mimo jiné na archeologickém výzkumu eneolitického výšinného hradiště „Homolka“ u Stehelčevsi, okr. Kladno, v letech 1930–1931. Dále jmenujeme prof. Dr. F. M. Th. de Liarge Böhla, profesora asyriologie na Univerzitě v Leidenu (v letech 1927–1952), kterého doprovázel hrabě Arthur Strachwitz (Podborský, 2005, s. 56).

Rovněž významná archeoložka (obr. 23) Marja Gimbutas (23. 1. 1921, Vilnius – 2. 2. 1994, Los Angeles) udržovala kontakt s Františkem Vildomcem zejména ve věci studia ženských idolů kultury s malovanou keramikou. Navštívila s občanstvím USA Vildomcovu sbírku v 60. a 70. letech 20. století jako účastnice exkurzí mezinárodních konferencí, které přijížděly do Boskovštejna z Vídně. Její osobě se budeme věnovat ještě později.

Uveřejnění unikátního nálezu „Venuše“ z Hlubokých Mašůvek

Pozoruhodný je příběh uveřejnění světově proslulé „Venuše“ (Salm – Vildomec, 1936–1937, s. 32–36, Taf. 3–5), nález rekonstruovaný z řady fragmentů r. 1934 (obr. 24), ze sídliště u Hlubokých Mašůvek objeveného r. 1927, kde F. Vildomec uskutečňoval archeologické práce od téhož roku, ale intenzivně mezi léty 1932 až 1939. František Vildomec uveřejnil tento excelentní archeologický nález (obr. 25) společně se Elisabethou Leontinou, starohraběnkou Salm–Reifferscheidt (31. 5. 1878, Lány – 10. 3. 1939, Řím)¹¹ z Budkova, rozenou princeznou Fürstenberg (obr. 26), dcerou Emila Egona Fürstenberga. Hovořila

¹⁰ Měl původní příjmení Fuks. Narodil se 23. 3. 1901 v Nymburku. V r. 1921 odešel do USA, kde vystudoval archeologii na University of Pennsylvania ve Philadelphii (Sklenář – Sklenářová, 2005, s. 163).

¹¹ Byla to velmi uvědomělá žena. Pracovala od mládí v dobročinných a podpůrných spolcích. Zapojila se do práce Červeného kříže v období 1. světové války zdravotnickou péčí o raněné vojáky v lazaretech v politickém okrese Moravské Budějovice. Předsedala výboru na pomoc italským uprchlíkům z Tyrolska a Přímoří, za což byla vyznamenána odznakem II. třídy za zásluhy o dobrovolnou sanitní práci. Byla členkou šlechtického řádu Hvězdného kříže. Vstoupila po ukončení 1. světové války do Československé strany lidové. Měla zálibu v malířství, fotografování a v sběratelství umění stejně jako její syn.

o Vildomcově vynikajícím nálezů ženské plastiky a o jejím uveřejnění se svým bratrancem, nacionalisticky laděným Wilhelmem II. (27. 1. 1859, Berlín – 4. 6. 1941, Doorn), bývalým německým císařem a pruským králem, který se musel uchýlit do exilu v Nizozemsku¹². Byl to on, kdo jim doporučil publikovat ženskou sošku v časopisu Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst (IPEK) v Berlíně (Kovárník, 2010a, s. 117–118, 129, pozn. 3). Tato ženská soška z počátku eneolitu, nejznámější ve světovém měřítku, je v zahraničí označována jako „Venus“ nebo také „Lady of Hluboké Mašůvky“.

Rodina Vildomcova udržovala dlouhodobé dobré styky se Salm–Reifferscheidtovými. Dr. Christian Emil Karl (2. 4. 1906 – 25. 4. 1973, Wien), syn E. Salm–Reifferscheidt, významný kunsthistorik a sběratel umění, podporoval rovněž rodinu penzionovaného F. Vildomce zásilkami potřebných věcí do Boskovštejna z Německa především v 50. a 60. letech 20. století.

František Vildomec se stává po osvobození Československa ředitelem Jihomoravského muzea ve Znojmě od 25. 5. do 31. 12. 1945. Základní práce uskutečňoval s bývalým německým ředitelem O. Tomaschkem. Uskutečnil základní kroky k tomu, aby zabránil zcizení muzejních sbírek, dal opravit vylámané dveře, osadit vchody a okna mřížemi a zorganizoval úklid muzejních prostor. Ukončuje přesto muzejní práci z důvodu velké zodpovědnosti o ochranu sbírek a z důvodu překotných rozhodnutí a změn té doby.

Synové Vildomcovi se vracejí zpět k vysokoškolským studiím. Syn Věroboj, který nemohl dokončit studium práv z důvodu uzavření českých vysokých škol nacisty, studoval pedagogiku na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, kde získal r. 1948 doktorát. Působil na Filozofické a Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity jako odborný asistent. Byl však nespokojen s vedením, které označoval za „zednářskou lóži“ v tom špatném slova smyslu. Z uvedeného důvodu v září 1948 emigroval do Bavorska (okupační zóny pod svrchovaností USA). Věroboj Vildomec se zúčastnil totiž v tomto roce 1948 letní brigády vysokoškoláků na pomoc zemědělství na Šumavě v oblasti státních hranic a získal zde potřebný kontakt na lidi organizující jejich překročení (osobní informace PhDr. V. Vildomce). V Německu mu v začátcích pomáhá Marja Gimbutas, která emigrovala s rodinou z Kaunasu nejprve r. 1944 do Vídně a pak do Bavorska. Získala postdoktorandské stipendium Univerzity v Tübingenu

¹² Hrozil mu mezinárodní soud kvůli „... nejhrubšímu porušení zásad mezinárodní mravnosti a posvátné autority smluv...“ (čl. 227 Versaillské smlouvy). V Doornu žil nadále velmi spokojený život na vysoké úrovni. Dějinný vývoj byl na rozdíl od něj zcela fatální pro jeho druhého bratrance Mikuláše II., vnuka královny Viktorie, posledního ruského imperátora, polského krále a finského velkoknížete, a celou jeho carskou rodinu.

Obr. 24: Snímek „Venuše z Hlubokých Mašůvek, Lady of Hluboké Mašůvky“
(podle Humpolová – Podborský, 2013, Fig. 12A). –
Photograph of the „Venus of Hluboké Mašůvky, or Lady of Hluboké Mašůvky“
(according to Humpolová – Podborský, 2013, Fig. 12A).

ELISABETH ALTGRÄFIN SALM UND FRANTIŠEK VILDOMEČ

EIN WICHTIGES NEOLITHISCHES IDOL AUS MÄHREN

Von ELISABETH ALTGRÄFIN SALM,
Budkau, Mähren u. FRANTIŠEK VILDO-
MEČ, Znaim, Mähren

Mit 4 Abbildungen auf Tafel 3–5

Im Jahre 1934 ist in Mähren ein neusteinzeitliches Idol gefunden worden, das in vielen Beziehungen aus der Reihe der übrigen Idole der Bandkeramik herausfällt (Taf. 3 u. 4). Das Überraschende an dem Stück ist das verhältnismäßig Naturhafte, ist die Betonung der Körperformen, ist die Ausarbeitung der Einzelheiten der Gliedmaßen. Im allgemeinen sind die bandkeramischen Idole der Steinzeit statuarisch gearbeitet, im Grunde ist nur der Körper gebildet und der Kopf. Heben sich manchmal Arme und Beine vom Rumpf ab, dann sind es eigentlich nur Stümpfe, und nur äußerst selten sind Hände angedeutet oder Zehen geformt. Das Wesentliche des neuen Fundes ist, daß es sich um eine Statuette handelt, die in einer Bewegung dargestellt ist, und die in ihrer einfachen Formgebung und in ihrer klaren, symmetrischen Gestaltung eine gewisse Formschönheit aufweist. Wohl gibt es im Gebiet der Tripolje-Kultur neolithische Statuetten in Bewegung, etwa weibliche Gestalten, die sitzen oder sogar liegen¹⁾, jedoch ist eine Plastik, die die Arme und Hände vorstreckt und wohl eine kultische Haltung aufweist, noch unbekannt.

In der dreifachen Gliederung, gegeben durch die Linie der Schultern, Hüften und Knie liegt eine bewußte Formung der Figur. Zwar wird die axiale Bindung nicht aufgegeben, wie fast nie im Neolithikum und in der Bronzezeit, zwar bleibt die ganze Figur streng frontal gebunden, doch die Loslösung der Arme und Hände vom Körper gibt der Statuette einen ganz anderen Aspekt als den übrigen Bildwerken Europas in derselben Zeit. Und noch ein Anderes kommt hinzu: es ist die Durchmodellierung der einzelnen Gliedmaßen. So, wenn die Knie geformt sind, ja, wenn eine kleine Grube zwischen den Knien geschaffen wird, so, wenn der Leib unter dem Nabel plastisch gestaltet wird, wenn die Hüften eine bestimmte Schwingungslinie bekommen, oder wenn das Gesäß modelliert wird. Es ist nicht nur der rein äußere Umstand, daß die Hände, die Finger und die Zehen dargestellt sind, es ist vor allem die Tatsache, daß ein gänzlich anderes plastisches Sehen und Gestalten vorliegt, ein Gestalten, das den menschlichen Körper weit besser beherrscht, als es sonst in demselben Raum und in derselben Zeit üblich ist. Verglichen mit dieser Statuette erscheinen die übrigen neolithischen Figuren Alteuropas als primitiv und einfach, und nur zwei Möglichkeiten bleiben offen: entweder ist diese Figur ein Fortschritt, also eine gewisse Weiterentwicklung, oder sie ist der Anfangspunkt, von dem

¹⁾ Makarenko, La sculpture de la civilisation Trypillienne. IPEK 1927 S. 119 ff. Taf. 36, Fig. 33 und 36, Fig. 28 und Taf. 37, Fig. 36 u. 36a.

Obr. 25: Titulní strana článku Salm, E. – Vildomeč, F. (1936–1937).
Ein wichtiges neolithisches Idol aus Mähren. In *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst (IPEK)*, roč. 11, s. 32. –
Title page of the article Salm, E. – Vildomeč, F. (1936–1937). Ein wichtiges neolithisches Idol aus Mähren. In *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst (IPEK)*, No. 11, p. 32.

Obr. 26: Elisabeth Leontine, starobraběnka Salm–Reifferscheidt (31. 5. 1878, Lány – 10. 3. 1939, Řím) v rodinném sídle na zámku v Budkově u Moravských Budějovic, okr. Třebíč (fotoarchiv Muzea Vysočiny Třebíč, i. č. 6–3293). –

Countess Elisabeth Leontine Salm–Reifferscheidt (May 31, 1878, Lány – March 10, 1939, Rome) in a family residence at the Budkov Chateau near Moravské Budějovice, Třebíč district (photo archive of the Museum of Vysočina Třebíč, i. No. 6–3293).

Obr. 27: Významní evropsí badatelé o neolitu před rekonstrukcí dlouhého domu kultury s lineární keramikou ve Freilichtmuseum, Niederösterreichisches Museum Asparn/Zaya, zleva Prof. Jens Lüning, Dr. Hans Quitta, Dr. Nándor Kalicz, Prof. Peter J. R. Moddermann a Prof. Ivan Pavlů (Foto: autor 11. 4. 1983). – Important European researchers on the Neolithic period before the reconstruction of the long Linear Pottery culture house at the Open air museum, Niederösterreichisches Museum Asparn / Zaya, from the left Prof. Jens Lüning, Dr. Hans Quitta, Dr. Nándor Kalicz, Prof. Peter J. R. Moddermann and Prof. Ivan Pavlů (Photo: author on April 11, 1983).

a následně se vzdělávala a pracovala na Univerzitě v Heidelbergu a v Mnichově v letech 1947–1949. Gimbutasova rodina se odstěhovala r. 1949 do USA. PhDr. Věroboj Vildomec měl oporu v Německu také v osobě Dr. Christiana Emila Karla, starohraběte Salm–Reifferscheidt.

Další velmi zajímavý detail z rodinného prostředí je ten, že korespondenci syna ze zahraničí s rodiči a bratrem v Československu zprostředkoval jako své vlastní dopisy Peter J. R. Moddermann (osobní informace PhDr. V. Vildomce). Navštívil také Vildomcovu sbírku malované keramiky tehdy jako konzervátor státní památkové péče v Amersfortu v r. 1961 (obr. 27).

Věroboj Vildomec odchází k dalšímu studiu jazykovědy do Londýna. Vrací se pak zpět do Německa, kde se oženil a narodil se mu syn Artur. Vyučoval ruský jazyk na Gymnáziu v Hilchenbachu v letech 1962–1966. Poté se stává hostujícím profesorem a později mimořádným profesorem jazykovědy na Faculté des lettres, Université Laval v Quebecu (1966–1968). Mimo jiné se specializoval na analýzy lidové slovesnosti (pohádek) slovanských národů. Zdejší poměry mu však připadají podle jeho slov „středověké“, a proto se opět vrací do Německa, kde byl profesorem jazykovědy Univerzity v Göttingenu (osobní sdělení PhDr. V. Vildomce).¹³

Literární stat' profesora Emanuela Šimka k moravské archeologii včetně poslední periodizace malované keramiky od Jaroslava Palliardiho

Velmi pozoruhodná je z doby mezi dvěma světovými válkami práce *Problémy moravské prehistorie*, v níž se E. Šimek zamýšlí nad výzkumem moravského pravěku. Přináší rovněž informace o závěrečných úvahách notáře Jaroslava Palliardiho k třídění mladoneolitické a časně eneolitické malované keramiky z r. 1935 (Šimek, 1935, s. 32, 33, pozn. č. 2; Podborský – Vildomec, 1972, s. 59, 79, pozn. č. 49). Jaroslav Palliardí rozvinul podle sdělení E. Šimka třídění mladšího stupně malované keramiky v r. 1919 ještě o nejmladší fázi IIc, čímž předložil dvoustupňový periodizační systém malované keramiky o pěti fázích MMK Ia, Ib, IIa, IIb a IIc, který užíváme jen v málo obměněné podobě až dodnes.

Innocenc Ladislav Červinka a jeho působení na Znojemsku

Na Znojemsku pracoval také I. L. Červinka (1. 2. 1869, Břest – 3. 10. 1952, Brno), přítel notáře Jaroslava Palliardiho a řídicího učitele Františka Vildomce. Věnoval se záchraně pohřebiště únětické kultury poru-

¹³ Prof. Dr. Věroboj Vildomec zemřel 9. 11. 1973 v Marburgu na onkologické onemocnění.

šovaného v cihelně u Kyjovic, kde rozpoznal pohřbívání do stromových rakví. I. L. Červinka (obr. 28) uskutečnil významné záchranné práce v cihelně F. Albrechta v Novém Šaldorfu, trati "Bruckfeld", mezi lety 1923–1924, kde zkoumal langobardské pohřebiště z konce 5. století s velmi cennými nálezy bronzových, zlacených spon s polokruhovitou záhlavní destičkou, cikádovitých spon, a obdélných stříbrných, původně zlacených pásových nákončí (Tejral, 1982, s. 206–210, Obr. 80–88). Zkoumal také několik mohyl středodunajské mohylové kultury u Suchohrdel v lese "Purkrábka".

Připomínáme v této souvislosti jednu důležitou událost v profesním a osobním životě I. L. Červinky. Obhájil v 58 letech doktorát na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity z oborů dějiny umění, filozofie a prehistorická archeologie (24. 3. 1927). Byl tedy prvním absolventem studia archeologie na Masarykově univerzitě v Brně. Jde o důležitou skutečnost v dějinách archeologie na Moravě. Doplnujeme pouze pro úplnost, že PhDr. Josef Skutil (7. 3. 1904, Zbýšov – 18. 9. 1965, Varšava) obhájil práci na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy rovněž r. 1927. Klademe si proto otázku, zda neprobíhala již v této době jednání ve věci založení Ústavu pro prehistorii a protohistorii na brněnské Univerzitě? Zároveň si klademe otázku, zda neměl PhDr. I. L. Červinka jako organizátor tělem i duší podíl na vytvoření ústavu, na uvedeném dalším velmi významném milníku v dějinách moravské archeologie? I. L. Červinka jako zasloužilý badatel moravské archeologie si mohl tímto způsobem připravovat splnění akademických předpokladů pro případné jmenování vedoucím na prestižní instituci, jakým by byl Ústav pro prehistorii a protohistorii na Masarykově univerzitě. Mohl by si tímto způsobem splnit osobní přání završit závěr své archeologické práce ve vědeckém univerzitním prostředí. Měl nepochybně velké zásluhy o rozvoj archeologického bádání na Moravě. Vybrán byl však o 14 roků mladší (obr. 29) Doc. Dr. Emanuel Šimek (3. 4. 1883, Vatětice – 16. 6. 1963, Mířenice), akademik Karlovy Univerzity v Praze, který byl činný při vzniku ministerstva školství a osvěty a který se habilitoval r. 1922 na Univerzitě Karlově pro prehistorii Evropy. Na Ústavu pro prehistorii a protohistorii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity založeném r. 1930 se E. Šimek stal vedoucím v r. 1931 a vedl jej, kromě doby uzavření českých vysokých škol v letech 1939–1945, až do r. 1957. Nedivme se proto, že I. L. Červinka to mohl považovat za nespravedlnost. Domníváme se, že uvedený okamžik způsobil další animozity mezi I. L. Červinkou a E. Šimkem pokračující až do Červinkovy smrti. Navíc I. L. Červinka ztrácel od r. 1934 vliv v Moravském archeologickém klubu, který právě on založil r. 1906. Řádná valná hromada MAK z 9. 12. 1934 zvolila předsedou sice I. L. Červinku a místopředsedou E. Šimka, jenž však získával stále větší vliv na vedení této společnosti, třebaže zde

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 28: Portrétní fotografie PhDr. Innocence Ladislava Červinky (1. 2. 1869, Břest – 3. 10. 1952, Brno), zakladatele Moravského archeologického klubu a časopisu *Pravěk* (podle Web Innocenc Ladislav Červinka). –
Portrait photography of PhDr. Innocenc Ladislav Červinka (February 1, 1869, Břest – October 3, 1952, Brno), founder of the Moravian Archaeological Club and Journal *Pravěk* (according to Web Innocenc Ladislav Červinka).

Obr. 29: Portrét prof. PhDr. Emanuela Šimka, Dr.Sc., (3. 4. 1883, Vatětice – 16. 6. 1963, Miřenice) vedoucího Ústavu pro prehistorii a protohistorii Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v letech 1931–1958 (podle Podborský, 2001, Tab. 1: 2). –
Portrait of prof. PhDr. Emanuel Šimek, Dr.Sc., (April 3, 1883, Vatětice – June 16, 1963, Miřenice), head of the Institute for Prehistory and Protobistory of the Philosophical Faculty of Masaryk University in Brno in 1931–1958 (according to Podborský, 2001, Tab. 1 : 2).

působil pouze od r. 1931. Zařídil, aby schůze probíhaly od května 1935 nikoliv v zasedací síni Moravského zemského muzea, ale v prostorách Ústavu pro prehistorii a protohistorii Masarykovy univerzity. I. L. Červinky, který pracoval v Moravském zemském muzeu od r. 1924 a byl vedoucím oddělení pro pravěk do r. 1933, se to samozřejmě dotklo. Ztrácel však své bývalé přední postavení v celé moravské archeologii. Ředitel Moravského zemského muzea PhDr. Jaroslav Helfert s ním již neuzavřel pracovní smlouvu na r. 1934. Zasloužilý muzejní pracovník a nadšený badatel v oboru archeologie a také numismatiky zřejmě velmi zahořkl. Na podzim r. 1935 se vzdal předsednictví a z MAK vystoupil. Prof. E. Šimek byl zvolen předsedou MAK 5. 1. 1936 (Fišer – Podborský, 2004, s. 96–97). Svět tak někomu odplácí...

Z doby o něco pozdější, z 5. 10. 1940 pochází mimo jiné také dopis prof. PhDr. Jana Eisnera v podobě odpovědi nejmenovanému adresátovi (obr. 30). Obsahuje přijetí nekrologu k úmrtí A. Procházky, dlouholetého jednatele MAK, do časopisu Památky archeologické „kol. Filipem“ a přehledu činnosti členů MAK za r. 1939–1940 do „Obzoru“ [prehistorického] „kol. J. Neustupným“. Prof. Eisner zmínil také „kol. Böhma“, který „... se bude nesmírně těšiti...“ jak z článku, tak z „... radostné spolupráce obou organizací...“. Usuzujeme, že prof. J. Eisner psal prof. E. Šimkovi, který byl od r. 1936 předsedou MAK. Sám prof. J. Eisner (1941) uveřejnil nekrolog A. Procházce r. 1941.

Práce Antona Vrbky, učitele, historika, muzejníka a propagátora muzejní archeologické práce

Anton Vrbka (17. 5. 1860, Uherské Hradiště – 2. 6. 1939, Znojmo), rodák (obr. 31) z Uherského Hradiště, působil jako učitel nejprve na obecných školách jižně Znojma v Slupi (1880–1884), Derflících a Strachoticích (1884–1888). Následuje jeho praxe na obecné škole v Louce u Znojma, kde všude byla vyučovací jazyk němčina. Na loucké škole se stal řídicím učitelem, jejím ředitelem. Již koncem 19. století začal spolupracovat jako dobrovolník se znojemským muzeem. Shromažďoval v muzeu kromě jiných sbírkových předmětů také příležitostně archeologické nálezy z historického městského jádra Znojma i z okolí (Kovárník, 2001, s. 97).¹⁴ Členové muzejního kuratoria jej vybrali na jednání již v prosinci 1903 kustodem prehistorických a geologických sbírek. Velmi se v jeho věci angažoval rada městského zastupitelstva Krammer, jehož o to požádal pravděpodobně sám A. Vrbka. O pět let později 31. 3. 1908 jej

¹⁴ Anton Vrbka, rodák ze Slovácka, absolvent Učitelského ústavu v Olomouci, se lvím podílem zasloužil o rozvoj Jihomoravského muzea ve Znojmě včetně získávání dostatečných a důstojných prostor.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 30: Dopis prof. PhDr. Jana Eisnera, DrSc., z 5. 10. 1940 věnovaný uveřejnění nekrologu k úmrtí A. Procházky a zprávy o činnosti MAK za r. 1939–1940 adresovaný pravděpodobně prof. PhDr. Emanuelu Šimkovi, DrSc. (archiv autora). – Letter of Prof. PhDr. Jan Eisner, DrSc., on 5 October 1940 dedicated to the publication of the obituary to the death of A. Procházka and the report on the activities of the MAK in 1939–1940 addressed apparently to Prof. PhDr. Emanuel Šimek, DrSc. (author's archive).

Obr. 31: Snímek Antona Vrbky (17. 5. 1860, Uberské Hradiště – 2. 6. 1939, Znojmo), ředitele Jihomoravského muzea ve Znojmě v meziválečném období a zájemce o archeologii (fotoarchív Jihomoravského muzea ve Znojmě, i. č. F–I–74–1). – Photograph of Anton Vrbka (May 17, 1860, Uberské Hradiště – June 2, 1939, Znojmo), director of the South Moravian Museum in Znojmo in the interwar period, interested also in archeology (photo archive of the South Moravian Museum in Znojmo, i. No. FI–74–1).

milý pane kolego,
 děkuji vám za laskavý do-
 ps. pol. Filipovi. prosím současně
 o vaši nabídku napsati nekrolog o
 Procházce do Pam. zprávy o
 čle. Pam. "můj káček" nebýval. To
 - by osvětlil vše možností.
 napsati do "Obzoru" mělo čimast
 členu MAK za r. 1939-40. "Obzoru"
 by měly vycházeti půlročně (takové přo-
 kedy, než já by pomýšl. Zpráva bude
 uveřejněna v Pol. J. Hned po vyjmu, kto-
 ráž já jako já jsem jsem
 jsem spolupracovníkem. Pol. Zpráva,
 které jsem věru o tom vypra-
 uoval, které jsem napsal vaši na-
 bědnu jednat pro zájemek oim, jichž
 jako projev písemně a podotkne
 spolupráce obou organizací, která
 bude normálně lepší.
 S mnoha pozdravy mi
 pozdravy MAK a jeho členů
 a přečte mi Vaše Vaš
 5. 10. 40.
 Jiří Mlýn

jmenovali kustodem dvou oddělení, prehistorického–archeologického a oddělení uměleckých a řemeslných výrobků. Muzejní kuratorium jej ustanovilo vedoucím kustodem 31. 1. 1912. Stále však pracoval jako ředitel školy v Louce až do r. 1925 (Drlík, 1948, s. 26–27; Kovárník, 2008c, s. 32).

A. Vrbka přijal německý jazyk. Začínal psát jako „Heimatforscher“ na konci 19. století v pangermánském duchu pod pseudonymem Hugin/Huginn (havran Hugin (Myšlenka) z dvojice bájných havranů v germánské mytologii přináší každé ráno vládci starogermánského pantheonu bohu Ódinovi nové zprávy o dění na zemi). Po nástupu do muzea se věnuje akviziční činnosti, uspořádává jeho sbírky a pilně zpracovává fond historických listin středověkého města Znojma, Knihy městských práv *Das Municipalrecht der Stadt Znaim 1523* a další historické prameny tehdy všechny zachráněné a ještě uložené ve znojemském muzeu.¹⁵

Nález unikátního keramického depotu formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů KNP Ia0 v Božicích – České kolonii u Dvoru Hoja 14. 8. 1935

Vrbkova záchrana keramického depotu třinácti celých nádob a dalších drobných nálezů kultury nálevkovitých pohárů z časného eneolitu uložených jako obětina v jámě menších rozměrů z Božic – České kolonie u Dvoru Hoja (obr. 32–33) vešla v archeologické obci do všeobecného povědomí (např. Kovárník, 2008c, s. 34). V depotu upoutává mísení místních prvků epilengyelského rázu s komponentami počátečních stupňů michelsberské kultury z jihozápadního a středního Německa a nejstarších tvarů nálevkovitých pohárů s charakteristickou profilací. Záměrně jsme jej vystavili v celistvosti jako velmi důležitou součást vědecké expozice *Archeologie Znojemska* v Jihomoravském muzeu ve Znojmě již od počátku 80. let 20. století. Keramické votum upoutalo pozornost desítek předních evropských archeologů. Jmenujeme například tyto vědce Dr. Nándora Kalicze – Academy of Sciences Budapest, Dr. Dietra Kaufmanna – Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie mit Landesmuseum f. Vorgeschichte Halle/Saale, prof. Dr. Jacka Lecha – Instytut Archeologii PAN Warszawa, prof. Dr. Jána Licharda – Universität Saarbrücken, prof. Dr. Jense Lüninga – J. W. Goethe–Universität Frankfurt/Main, Dr. Jánose Makkaye – Academy of Sciences Budapest, prof. Dr. Johanna–Wolfganga Neugebauera – Bodendenkmalpflege Amt Wien, Dr. Hanse Quittu – Archäologisches Institut Berlin, doc. PhDr. Juraje Pavúka – Archeologický

¹⁵ Přerušuje práci vždy v polední přestávce, kdy odchází na oběd do hotelu Nesweda (nacházel se na Václavském náměstí) a zapíjí jej „čtvrtekou“ znojemského vína.

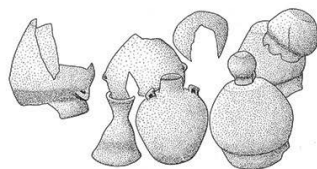
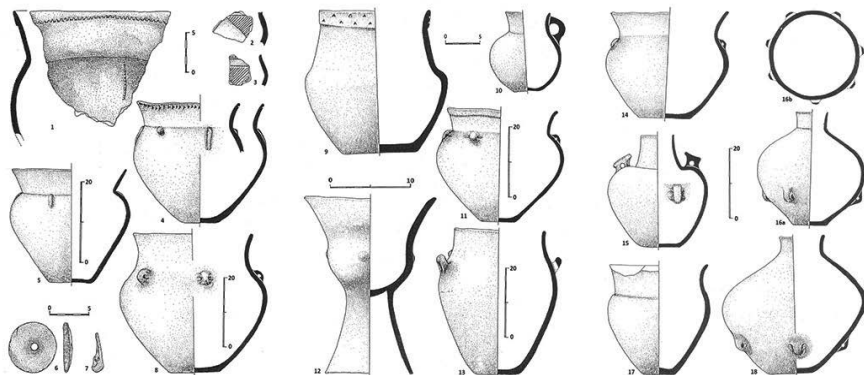
Obr. 32: Dobový snímek keramického depotu třinácti celých nádob formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů KNP Ia0 z Božic – České kolonie u Dvoru Hoja těsně po rekonstrukci v Jihomoravském muzeu (podle Kovárník, 2002, Tab. IV). –
Historical photograph of a ceramic treasure of thirteen whole vessels of the Funnel Beaker culture formative phase TBK Ia0 from Božice – Česká kolonie u Dvoru Hoja just after reconstruction in the South Moravian Museum (according to Kovárník, 2002, Tab. IV).

ústav SAV Nitra, Dr. Elisabeth Ruttkay – Naturhistorisches Museum Wien, Dr. Bertholda Schmidta – Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie mit Landesmuseum für Vorgeschichte Halle/Saale, prof. Dr. Tihomilu Težak–Gregl – Institute of Archaeology, University of Zagreb, prof. Dr. Gerharda Trnku – Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien, Dr. Krzysztofa Tuniu – Instytut Archeologii i Etnologii PAN Kraków, prof. Dr. Jozefa Vladára, DrSc. – Archeologický ústav SAV Nitra, prof. dr. habil. Tadeusze Wiślańskiego – Instytut Archeologii i Etnologii PAN Poznań a mnoho dalších. Pozoruhodné jsou rovněž nálezové okolnosti keramického depotu. Jámu narušili občané Božic z nově vybudovaných zemědělských statků místní části Česká kolonie u Dvoru Hoja, většinou vzeší z řad československých legionářů (odtud je také název osady), na půdě velkostatku Hrušovany nad Jevišovkou rozparcelovaného podle prezidentského dekretu T. G. Masaryka z r. 1926. Vlastenci si stavěli z vlastní peněžní sbírky kulturní centrum *Jiráskův dům osvěty*, aby jej slavnostně otevřeli během necelého jednoho roku 28. 10. 1935 k 8. výročí svého příchodu do československého pohraničí. Jejich vlastenecké snahy podpořili již v rozjitřené době nástupu fašismu a aktivit Sudentendeutsche Partei také vlastenci, členové

Dramatické národní družiny Alois Jirásek z Prahy–Smíchova, když se dověděli o jejich úsilí.¹⁶ Písek kopali na zahradě p. Zatloukala tehdy popisného čísla 14, přičemž narazili na nádoby. Nález ihned ohlásili do Jihomoravského muzea ve Znojmě. A. Vrbka vyslal R. Dostala, muzejního správce, aby vyzvedl keramický depot (13 celých nádob, jeden fragment z amfory, dva ze džbánů, dva z šálků, jeden přeslen a jeden kostěný předmět) 14. 8. 1935 v jámě s rozměry 140 x 120 cm (Vrbka, 1936).

Ředitel Jihomoravského muzea A. Vrbka vyhodnotil tento zcela unikátní archeologický nález v duchu názorů Oswalda Menghina, nástupce profesora M. Hoernese na Institutu für Ur- und Vorgeschichte Univerzity ve Vídni. O. Menghin se velmi zajímal o tento významný nález.

Božice - Česká kolonie u Dvůr Hoja

Obr. 33: Kresba inventáře keramického depotu formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů KNP Ia0 z Božic – České kolonie u Dvůr Hoja (archiv autora). – Set of the Funnel Beaker culture vessels, formative phase FBC Ia0 from Božice – Česká kolonie at Dvůr Hoja (author's archive).

16 Na pamětní mramorové desce byl tento nápis: „Alois Jirásek: F. L. Věk „Na nás je teď pořad..., at' pochybuje kdo chce, svého jazyka obbájíme...Dokud budeme stát a pracovat, nezlyhne. Dům tento budíž světlou památkou našeho velkého Mistra. Dramatická národní družina ALOIS JIRÁSEK v Praze – Smíchově 28. X. 1935.“ Občané osady České kolonie zasadili v kulturního domu na počest T. G. Masaryka, M. R. Štefánika a A. Švehly tři lípy a slavnostně odhalili při této příležitosti ještě druhou pamětní desku. Příslušníci nacistických vojsk však uvedené pamětní desky zničili. Lípy zde rostou dodnes.

Božický keramický depot jako historický milník ve vyčlenění formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů

Soubor nádob jsme datovali jako

1. existenci nejstarší, formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů s archaickými tvary (značně zaoblené až kulovité tvary atd.)
2. průnik nově se tvořící kultury nálevkovitých pohárů ještě s epilengyelskou složkou (putna, dutá nožka poháru jako obdoba duté nožky u mís), nejstarším projevem pohárových kultur, u nálevkovitě profilovaných hrnců ještě v rámci kultury s malovanou keramikou (její západní moravsko – východora-kouské skupiny: Kovárník, 1994, s. 87; a lengyelské kultury jako východní větve ve středním Podunají)
3. společnou přítomnost formativní fáze KNP Ia0 se složkou II. stupně michelsberské kultury podle třídění J. Lüninga (ovlivněnou nejen mladším vývojem rössenské kultury, ale také pohárovými kulturními skupinami münchshöfenskou nebo aichbühlskou a případně gaterslebenskou) v podobě tulipánovitého poháru (vyjma jeho duté nožky) a obou širokých amfor s věncem uch na spodku širokého těla
4. vskutku důležitou přítomnost již jen zlomků šálků keramiky s brázděným vpichem zdobených bílou inkrustací mezi nádobami mimo jiné picího servisu (Kovárník, 2002, s. 36, 40, 44, Obr. 3 : 2–3).

Souvislostmi vztahů nádob božického vota s horizontem keramiky s brázděným vpichem se zabýval J. Lichardus (1976, s. 161–164).

Příznačný je pro vytvořenou formativní fázi KNP Ia0 ještě vyšší podíl epilengyelských kulturních prvků (např. Zápotocký, 1956, s. 556, 560, 563), jako duté nožky (obr. 33 : 12) u poháru tulipánovitého tvaru (ohlas michelsberské kultury – MK, stupeň MK II: Kovárník, 2002, s. 40, 51), nebo jako výskyt putny s pozměněným tvarem původních rohatých uch (obr. 33 : 13), případně dalších keramických tříd. Pozoruhodná je zde konečně přítomnost dvou velkých amfor s válcovitým nebo mírně ven vyhnutým hrdlem, velkým kulovitým tělem a věncem uch na jejich spodcích (Obr. 33 : 16, 18), jejichž výskyt je příznačný především pro michelsberskou kulturu (Kovárník, 1994, s. 86–88; 2002, s. 40, 51 ad.; 2008a, s. 34). J. Lüning (1968, s. 16) datoval tyto amfory do jeho stupně MK II michelsberské kultury. Uvádí se ale, že depot z Božic – České kolonie je starší než horizont s výskytem amfor kulovitého těla a věncem uch na spodku s MK ¹⁴C datem 3868 BC (Schlichtherle, 1998, s. 170; Ruttikay, 2004, s. 150). Musíme uvést, že velké amfory s výrazným kulovitým tělem známe již z fází MOG IIb/IIc například z Uničova, okr.

Šumperk (Košťuřík, 1973, tab. 11 : 21; Kovárník, 1998, s. 158). Tato amfora má malá ucha ale na okraji hrdla. Zcela výjimečná je v keramickém depotu z Božic amfora s kulovitým tělem, avšak s horní výdutí, výrazně odděleným hrdlem a s dvěma uchy zoomorfní nebo snad antropomorfní podoby na plecích (Obr. 33 : 15). Čtyři menší, ale podobné výčnělky se nacházejí na výduti významné tzv. střelické vázy z fáze MOG IIa. Velmi blízké tvary uch shledáváme také na plecích u mísy s dovnitř vlnutými plecemi na nízké kónické nožce z lokality Vösendorf datované do východorakouské jordanovské skupiny (Stadler – Ruttkey, 2007, s. 143, Tab. 8 : 8).

Označujeme proto tuto skladbu keramických tříd jako formativní fázi kultury nálevkovitých pohárů ve středním Podunají (jeho severní části). Šlo by o místo vzniku kultury nálevkovitých pohárů (Kovárník, 2002, s. 42, 44, 51). Reflexi kulturního podloží tvořila moravsko – východorakouská skupina fází MOG IIb a MOG IIc, a to na základě přítomnosti putny (s deriváty původních rohatých uch), která nebyla prozatím doložena v moravské jordanovské skupině (Košťuřík, 1998, s. 90–91), avšak vyskytuje se ve východorakouské jordanovské skupině na eponymické lokalitě Bisamberg – "Hochfeld" (Stadler – Ruttkey, 2007, s. 142–143, Tab. 8 : 11). Nepochybně se podílela na vzniku KNP v podobě její formativní fáze KNP Ia0 moravská jordanovská skupina a východorakouská jordanovská skupina rozšířená v Dolním Rakousku a severním Burgenlandsku a michelsberská kultura. Název skupina Bisamberg–Oberpullendorf se vnímá jako místní pojmenování pro jordanovskou skupinu (Košťuřík, 1998, s. 97). E. Ruttkey ji označovala naposledy již jen jako *Bisamberg Typus* (Stadler – Ruttkey, 2007, s. 143).

J. Lüning (1968, s. 175; 1976, s. 36) se domnívá, že jeho II. a III. stupeň michelsberské kultury může být současný s mladším vývojem jordanovské skupiny a starým obdobím KNP (Zápotocký, 1998, Abb. 5; Neustupný, 2008b, s. 51, 52, 56). Starší období michelsberské kultury by bylo možné synchronizovat s jordanovskou, dále starším úsekem ludanické skupiny a starším stupněm skupiny Kanzianiberg – Lasinja I v Rakousku (Stadler – Ruttkey, 2007, Abb. 8). Nejmladší fáze michelsberské kultury jsou současné s baalberskou fází KNP Ib (Zápotocký, 2008, s. 63).

Amfory s velkým kulovitým tělem a věncem malých uch na spodku v božickém keramickém votu datuje J. Lüning (1968, s. 16) do jeho stupně MK II. Z výše uvedeného by vyplývalo vyšší stáří na úrovni staršího období jordanovské skupiny, ludanické skupiny a staršího stupně skupiny Kanziani-

berg – Lasinja I (Stadler – Ruttkay, 2007, Abb. 8). Uvádí se také, že depot z Božic – České kolonie je středního než horizont s výskytem amfor kulovitého těla a s věncem uch na spodku o stáří ^{14}C data 3868 BC (Schlichtherle, 1998, s. 170; Ruttkay, 2004, s. 150). Tato datování různých autorů se navzájem podporují. Božický depot jako projev formativní fáze KNP Ia0 by se proto mohl pohybovat na základě těchto zjištění někde v blízkosti hodnot ^{14}C dat středního období jordanovské i ludanické skupiny. Následný vývoj kultury nálevkovitých pohárů podle periodizace P. Košťuríka (2007, 91, 93, 96-98), používané v upraveném podání také M. Šmídem (2017, 24-43) v podobě předbaalberské fáze KNP Ia, baalberské fáze KNP Ib a jevišovické fáze KNP IIa by již odpovídal skupině Balaton, typům II a III (Mőzs, Letkés) v Transdanubii, pozdní fázi bodrogkeresztúrské skupiny a skupiny Hunyadihalom v Potísi nebo keramice s brázděným vpichem na jihozápadním a jižním Slovensku (Kalicz, 1973, s. 159, Abb. 22). Bylo by však zapotřebí definovat keramické třídy užitkových nádob bez brázděného vpichu, této techniky k ulpění bílé inkrustace (Kovárník, 2004, s. 113, 115, 116) v rámci popisovaného horizontu. Nejmladší ohrozimská fáze KNP IIb na území střední a severní Moravy by korelovala s bolerázskou skupinou/bolerázským typem v Transdanubii, jihozápadním Slovensku, ve východním Rakousku a na jižní Moravě.

Charakterizujeme proto období vzniku kultury nálevkovitých pohárů v její formativní fázi jako konec epilengyelského a práh postlengyelského vývoje.

Vysoké stáří božického keramického depotu ve srovnání dat formativní fáze KNP Ia0, fáze MOG IIb/c a jordanovské skupiny

Velmi důležité je sledování nepočetných radiokarbonových dat ze závěru moravsko – východorakouské skupiny kultury s malovanou keramikou, dále moravské a východorakouské jordanovské skupiny (místní název skupina Bisamberg–Oberpullendorf nebo typ Bisamberg) a michelsberské kultury (Tab. 1) ve vztahu k počátkům vzniku kultury s nálevkovitými poháry formativní fáze KNP Ia0.

Lokalita	Kultura objekt	Laboratoř č. vzorku, materiál	¹⁴ C niveau
Bernardsthal 01a	MOG IIb Obětní jáma	VERA 233 zvířecí kost	34 Alfa A
Bernardsthal 01b	MOG IIb Obětní jáma	VERA 233 zvířecí kost	34 Alfa B
Bisamberg–Parkring 01	MOG IIb Obj. 07	VERA 232 lidská kost	34
Unterlanzendorf 1	MOG IIb, obj. 6	VERA 1915 zvířecí kost	35
Unterlanzendorf 2	MOG IIb, obj. 6	VERA 1916 zvířecí kost	35
Unterlanzendorf 3	MOG IIb, obj. 6+18	VERA 1917 zvířecí kost	35
Wetzleinsdorf 01	MOG IIb, hrob	VERA 231 lidská kost	31
Východní Rakousko	MOG IIb	Sumarizace dat	
Jezeřany–Maršovice	MOG IIb	Bln 2142	1 σ niveau BC

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Časový interval			Probabilita	Literatura
Maximum	Minimum	Konvenční data ¹⁴ C BP		
		5432 BP		Bauer, 1974; Stadler et al., 2006, s. 45, Tab. 1,
		5429 BP		Bauer, 1974; Stadler et al., 2006, s. 45, Tab. 1,
		5318 BP		Urban, 1979; Stadler et al., 2006, s.45, Tab. 1,
		5329 BP		Carneiro, 2005; Stadler et al., 2006, s. 46, Tab. 2
		5485 BP		Carneiro, 2005; Stadler et al., 2006, s. 46, Tab. 2
		5304 BP		Carneiro, 2005; Stadler et al., 2006, s. 46, Tab. 2
		5381 BP		Ruttkay, 1972; Stadler et al., 2006, s. 46, Tab.. 2
	Počátek:4405 BC max.; 4345 BC min.; průměr 4375 BC Konec: 4180 BC max.; 4050 BC min.; průměr 4115 BC			Stadler et al., 2006, s. 45–46, 53–56, Abb. 13, Tab. 1–2,
5925 BP	5754 BP	5120 ± 50 BP		Koštuřík et al., 1984

			2 σ niveau BC
Jezeřany–Maršovice	MOG IIb	Bln 2068	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Štěpánovice	MOG IIb	Poz 33157	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Štěpánovice	MOG IIb	Poz 33158	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Slavíkovice	MOG IIb	Poz 44550	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Jižní a jihozápadní Morava	MOG IIb	Sumarizace dat	
Jelšovice	Sk. Ludanice, hrob č. 145	Bln 4376 lidská kost	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Jelšovice	Sk. Ludanice, hrob č. 73	Bln 4379 lidská kost	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Jelšovice	Sk. Ludanice, hrob č. 128	Bln 4380	1 σ niveau BC

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

5987 BP	5741 BP			
5891 BP	5728 BP	5040 ± 50 BP		Koštuřík et al., 1984
5904 BP	5661 BP			
6394 BP	6289 BP	5530 ± 40 BP		Kuča et al., 2012, s. 56, 59, Tab.. 1
6404 BP	6279 BP			
6528 BP	6398 BP	5670 ± 50 BP		Kuča et al., 2012, s. 56, 59, Tab.. 1
6616 BP	6316 BP			
6390 BP	6281 BP	5510 ± 35 BP		Kuča et al., 2012, s. 56, 59, Tab.. 1
6398 BP	6219 BP			
		6540–5660 cal BP		Kuča et al., 2016, s. 119, Tab.. II
4351 cal BC 4297 cal BC	4315 cal BC 4254 cal BC	5464 ± 45 BP	68,3 %	Görsdorf, 1995, s. 205; Pavúk – Bátora, 1995, s. 76, Abb. 50
4449 cal BC 4393 cal BC 4368 cal BC 4173 cal BC	4422 cal BC 4382 cal BC 4227 cal BC 4166 cal BC		95,4 %	
4211 cal BC 4078 cal BC 4045 cal BC	4208 cal BC 4060 cal BC 3962 cal BC	5210 ± 50 BP	68,3 %	Görsdorf, 1995, s. 205, Abb. 1–3; Pavúk – Bátora, 1995, s. 72, Abb. 44
4221 cal BC 4156 cal BC 3839 cal BC	4193 cal BC 3944 cal BC 3826 cal BC		95,4 %	
4217 cal BC 4142 cal BC 4088 cal BC	4200 cal BC 4118 cal BC 3992 cal BC	5260 ± 50 BP	68,3 %	Görsdorf, 1995, s. 206, Abb. 2–3; Pavúk – Bátora, 1995, s. 73, Abb. 46

			2 σ niveau BC
Jelšovce	Sk. Ludanice, hrob č. 273	Bln 4408	1 σ niveau BC
			2 σ niveau BC
Pitten 01	Epilengyel, obj. 1	GrN 14015 zvířecí kost	70
Východní Rakousko, Pitten 01	Epilengyel	Sumarizace dat	
Purbach am Neusiedler See	„Gemischte Gruppe“ (baalberská f. a brázděný vpich)	VERA 2653 zvířecí kost	

Tab. 1. Radiokarbonová data časného eneolitu z lokalit MOG IIb, ludanické skupiny a východorakouské jordanovské skupiny (místní název skupina Bisamberg–Oberpullendorf).

Tab. 1. Radiocarbon data of the Early Eneolithic from sites of the phase MOG IIb, Ludanice group, East – East-Austrian and Jordanów group (local name Bisamberg–Oberpullendorf group).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

4226 cal BC 4165 cal BC	4180 cal BC 3975 cal BC		95,4 %	
4455 cal BC 4407 cal BC 4273 cal BC	4412 cal BC 4328 cal BC 4268 cal BC	5520 ± 67 BP	68,3 %	Görsdorf, 1995, s. 206, Abb. 2–3; Pavúk – Bátor, 1995, s. 83–84, Abb. 59
4493 cal BC 4470 cal BC	4475 cal BC 4234 cal BC		95,4 %	
		5240 BP		Stadler et al., 2006, s. 46, 53–56, Abb. 13, Tab. 2,
	Počátek: 4180 BC max. 4050 BC min. průměr 4114 BC, Konec: 4130 BC max. 3920 BC min. průměr 4025 BC			Stadler et al., 2006, s. 46, 53–56, Abb. 13, Tab. 2
3780 BC 3910 BC 3800 BC	3705 BC 3880 BC 3660 BC	4975 ± 30 BP	68,2 % 95,4 % 3,3 % 92,1 %	Ruttkay, 2004, Abb. 6

V roce 2006 vycházela radiokarbonová data ve fázi MOG IIb v Dolním Rakousku s velkou pravděpodobností pro její počátek 4405–4345 BC, průměr 4375 BC a pro její konec 4180–4050 př. n. l., průměr 4115 př. n. l. Doba trvání fáze MOG IIb tak vycházela maximálně 355 roků, minimálně 165 roků a průměrně na 260 roků (Stadler et al., 2006, s. 45–46, 53–55, Tab. 1–2, 5). Novější data ^{14}C pocházející ze sídlišť ukazují na vyšší stáří fáze MOG IIb mezi 6540–5660 cal BP (Kuča et al., 2016, s. 119, Tab. II). J. Bartík (Bartík – Škrdla – Novák, 2019, s. 111, Obr. 14) přijímá naši koncepci existence fáze MOG IIc. Upřesňuje u nich ^{14}C data s hodnotami 6230–5660 cal BP.

Absolutní datování období epilengyelu zastoupeného v oblasti středního Podunají ludanickou skupinou (Lengyel IV) na jihozápadním Slovensku a v přilehlé části Transdanubie, východorakouskou (místní označení skupina Bisamberg–Oberpullendorf) a moravskou jordanovskou skupinou je prozatím velmi složité opět kvůli velmi malému počtu ^{14}C dat. Důležitá ^{14}C data byla získána na lokalitě Jelšovce, okr. Nitra. Z hrobu č. 273 jde o konvenční datum 5520 ± 67 BP, což odpovídá při pravděpodobnosti 95,4 % 4493–4475 cal BC a 4470–4234 cal BC, z hrobu č. 145 o konvenční datum 5465 ± 45 BP, což je při pravděpodobnosti 95,4 % 4449–4422 cal BC, 4393–4382 cal BC, 4368–4227 cal BC a 4173–4166 cal BC, z hrobu č. 128 o konvenční datum 5260 ± 50 BP, což je při pravděpodobnosti 95,4 % 4226–4280 cal BC, 4165–3975 cal BC a poslední konvenční ^{14}C datum z hrobu č. 73 s hodnotou 5210 ± 50 BP, což odpovídá při pravděpodobnosti 95,4 % 4221–4193 cal BC, 4156–3944 cal BC, 3839–3826 cal BC (Görsdorf, 1995, s. 205–207, Abb. 1–3). J. Pavúk a J. Batora (1995, s. 68–69) synchronizují ludanickou skupinu se skupinami Balaton–Lasinja a dále s východorakouskou (skupina Bisamberg–Oberpullendorf) a moravskou jordanovskou skupinou. Z Dolního Rakouska pochází z epilengyelského období jen jeden údaj ze sídliště Pitten 01. Počátek období je zde předběžně stanoven daty 4180–4050 př. n. l. s průměrnou hodnotou 4114 př. n. l., jeho konec daty 4130–3920 př. n. l. s průměrem 4025 př. n. l. Délka trvání osciluje mezi hodnotami 260–80 roků s průměrem 90 let (Stadler et al., 2006, s. 45–46, 53–55, Tab. 1–2, 5).

Porovnáním prozatím nepřítis početných ^{14}C dat podle stávajícího stavu poznání poukazujeme na to, že uvedená data starší než 4000 BC jsou blízka formativní fázi KNP Ia0. Bohužel, k dnešnímu dni neznáme k řešení této velmi důležité otázky „okamžiku zrození“ kultury s nálevkovitými poháry ^{14}C data keramiky s brázděným vpichem (a bílou inkrustací) starší facie Gajary a mladší Bajč–Retz–Křepice. Nádoby nebo jejich zlomky s brázděným vpichem vyplněným bílou pastou se vyskytují vždy společně s keramikou ji-

ných kultur v niekoľkých horizontoch (I. horizont: s MOG IIc/moravskou jordanovskou skupinou; II. horizont: v depotu formatívnej fáze KNP Ia0 z Božic – České kolónie, ďalej sa starším a mladším stupňom KNP; a III. horizont: s boležáckym stupňom/typom badenskej kultúry: Kovárník, 1998; 2002, s. 34, 36, Obr. 3 : 2–3; 2008a, s. 141–149, Obr. 1–9).

Uvedomujeme si, že ^{14}C dát je vďaka poskrovnú pro uskutočneniu platného štatistického vyhodnotenia. Jsou to síce absolútne dáta, ale ich hodnota je relativizovaná radou činiteľov, k nimž patrí ich malý počet, rozbor rozdielného datovacieho materiálu (uhlíky, ľudskej a zvieracej kosti), výsledky analýz z niekoľkých rôznych radiokarboňových laboratórií a poradení z obdobia od 90. let 20. storočia po súčasnosť. ^{14}C dáta nám pritom signalizujú dôležité vzťahy, ktoré nemôžeme pomítnuť. Musíme je ďalej pečlivo sledovať. Napríklad vysoké ^{14}C datovanie Bln 4408 z hrobu č. 273 ludanickej skupiny ze sídliska s pohrebiskom v Jelšovciach, okr. Nitra (Görsdorf, 1995, s. 206, Abb. 2–3), má hodnotu konvenčného ^{14}C dáta 5520 ± 67 BP, ktorá je preto konfrontovateľná napríklad s ^{14}C dátom 5510 ± 35 BP MOG IIb/c ze Slavíkovíc, okr. Třebíč (Kuča et al., 2012, s. 56, 59, Tab. 1), eventuálne s ^{14}C dátom 5660 cal BP platným pro MOG IIc (Bartík – Škrdla – Novák, 2019, s. 111, Obr. 14). Hodnoty ^{14}C dát tohož vzorku Bln 4408 z Jelšovců s pravdepodobnosťou 95,4 % 4493 – 4475 cal BC a 4470 – 4234 cal BC by odpovídala opäť ^{14}C dátum fáze MOG IIb, prípadne tiež fáze MOG IIc v Dolnom Rakovsku a na Morave: počátek 4405 BC max./4345 BC min./4375 BC průměr; konec 4180 BC max./4050 BC min./4115 průměr BC (Stadler et al., 2006, s. 45–46, 53–56, Abb. 13, Tab 1–2). Z uvedeného srovnání můžeme vyvodit předpoklad, že stará ^{14}C dáta ludanickej skupiny (Lengyel IV) by mohla byť srovnateľná s ^{14}C dátum fáze MOG IIb a MOG IIc. J. Görsdorf (1995, s. 206, Abb. 1–3) předpokládá průměrné stáří ludanickej skupiny medzi lety 4300–4200 př. n. l. Nejnižší ^{14}C dáta vzorku Bln 4380 ludanickej skupiny z Jelšovců z hrobu č. 128 dosahujú hodnot u konvenčného datování 5260 ± 50 BP a s pravdepodobnosťou 95,4 % hodnot 4326–4280 cal BC, 4165–3975 cal BC (Görsdorf, 1995, s. 206, Abb. 2–3), ďalej u vzorku Bln 4379 z hrobu č. 73 bylo stanoveno konvenční ^{14}C datum 5210 ± 50 BP a s pravdepodobnosťou 95,4 % hodnot 4221–4193 cal BC, 4156–3944 cal BC, 3839–3856 cal BC (Görsdorf, 1995, s. 205, Abb. 1–3). Někteří z uvedených hodnot radiokarboňových dát jsou blízké nízkým ^{14}C dátum východorakovskej jordanovskej skupiny z Pittenu 01, konvenčným ^{14}C dátum 5240 BP a s pravdepodobnosťou 95,4 % 4180–4050 cal BC (Stadler et al., 2006, s. 46, 53–56, Abb. 13, Tab. 2).

Posledně uvedená ^{14}C data nízkých hodnot jak z hrobů ludanické skupiny z lokality Jelšovce, tak východorakouské jordanovské skupiny z lokality Pitten 01 by bylo možné vztáhnout již k počátkům kultury nálevkovitých pohárů. Velmi pozoruhodné je zjištění fyzických kontaktů mezi kulturou nálevkovitých pohárů na Moravě a ludanickou skupinou, či keramikou s brázděným vpichem ve východním sousedství v Pováží (Šebela – Dresler, 2019). Jde o hrob ženy z akropole eneolitického hradiště u Hlinska, okres Přerov, z období závěru baalberské fáze KNP Ib s ^{14}C datem 3638–3504 BC. Rozbory stroncia v zubech poukázaly na skutečnost, že tato žena pocházela z území vzdáleného asi 100 km jihovýchodně od hradiště (Šebela – Dresler, 2019, s. 56) z oblasti Pováží (přibližně mezi dnešními městy Trenčín a Piešťany) nebo z povodí Bebravy a Nitry (v úseku mezi Bánovcemi nad Bebravou a Topoľčanami).

Zajímavé pro srovnání je také konvenční ^{14}C datum 4975 ± 30 BP, s pravděpodobností 95,4 % 3910–3880 cal BC a 3800–3660 cal BC. Pochází z obsahu jámy tzv. smíšené skupiny – Gemischte Gruppe (prvky baalberské fáze KNP s keramikou brázděného vpichu a prvky lažňanské skupiny) zahrnujícího také měděnou spirálovitou náušnicí typu Hlinsko ze sídliště Purbach am Neusiedler See. Zdůrazňujeme však, že E. Ruttkey (2004, s. 151, Abb. 6) uvádí k datování popisované „smíšené skupiny“ její delší trvání od baalberské fáze KNP Ib až po vystoupení bolerázského typu. Upozorňujeme, že z obsahu jámy z Wien 23-Leopoldau (Ruttkey 1995, s. 140, 142, Abb. 11: 16 ad.) pochází část mísy na nožce s plastickou páskou na horním okraji nožky příznačnou pro jordanovskou skupinu. Měli bychom potom přičíst k vzpomenuému ^{14}C datu nejméně dobu trvání předbaalberských subfází KNP Ia1–2 a ještě formativní fáze KNP Ia0. T. Chmielewski (2019, s. 22, Obr. 6, Tab. 9) se přiklání k datování počátku KNP nepřekračujícímu datum 4000 BC v souladu s názorem M. Nowaka (2009, s. 280–282). Důležitý je v tomto ohledu rovněž výskyt ženských sošek s brázděným vpichem a bílou inkrustací jednak typů tradice kultury s malovanou keramikou (lengyelské kultury a MOG) a jednak typů ženských plastik geometrických tvarů, zatímco v KNP je postrádáme (Kovárník, 2004, s. 113, 116; 2008a, s. 149, 153, Obr. 7; 2010a, s. 122, 124, Abb. 35).

Je ovšem třeba zvážit, který přijmeme model kulturních změn. Přichází v úvahu buďto následnost archeologických kultur, nebo jejich částečné překrývání. Nejnižší stávající ^{14}C datum dosahuje pro fázi MOG IIb, případně pro fázi MOG IIc hodnotu 5660 cal BP. Přijmeme-li model následnosti archeologických kultur, pak po tomto datu by měla existovat moravská a východorakouská (skupina

Bisamberg–Oberpullendorf, nebo typ Bisamberg) jordanovská skupina, z níž by vyrůstala formativní fáze KNP Ia0 s přítomností keramiky zdobené brázděným vpichem, jejichž zlomky byly součástí keramického depotu v Božicích – České kolonii jako uzavřeného nálezového celku. Vytváří se nám zde nepochybně dostatečný časový prostor pro předpoklad geneze KNP právě v oblasti jižní Moravy jako severního okraje středního Podunají a jako „nukleárního“ území vzniku této kultury, odkud se poměrně rychle rozšířila (po celé Moravě a dále na sever, severozápad a západ za možného vzniku „sekundárních“ vývojových center KNP ovlivněných tamějším předchozím kulturním podložím pozdního vývoje kultury s vypíchanou keramikou, dále rössenské kultury nebo v oblastech pobřeží Severního a Baltského moře skupin Ertebølle–Ellerbek). V těchto oblastech dochází také k rozvoji ryté vhloubené výzdoby KNP. Dosavadní absence puten v moravské jordanovské skupině (srov. Koštuřík, 1998, 90–91), třebaže jejich výskyt nemůžeme a priori vyloučit, není směrodatná, protože ji máme doloženou ve východorakouské jordanovské skupině na eponymické lokalitě Bisamberg – "Hochfeld" (Stadler – Ruttkay, 2007, s. 142–143, Tab. 8: 11). Poukazuje to přesto na bližší především kulturní (a časový?) vztah přítomnosti putny v božickém depotu rovněž k hmotné náplni závěrečných fází MOG IIb a MOG IIc.

Počátek eneolitu (pozdní skupiny s malovanou keramikou, starší jordanovská skupina) se spatřuje na přelomu 4500/4400 př. n. l. (Neustupný, 2008a, s. 14, Tab. 2). Uvádí se také velmi dlouhý interval trvání kultury s nálevkovitými poháry od 4300 do 3350 př. n. l. po badenskou kulturu, a to na území České republiky, zatímco v severním a severozápadním sousedství až do nástupu kultury se šňůrovou keramikou k roku 2800 př. n. l. Přibližně obdobné by mělo být období existence michelsberské kultury (4400 – 3500 př. n. l.).

Tím, že jsme přeřadili náplň keramického vota z Božic – České kolonie u Dvoru Hoja do formativní fáze KNP Ia0, vyvstala před námi otázka hmotné náplně vlastní subfáze KNP Ia1. Klasifikujeme ji v souladu s hodnocením P. Koštuříka jako fázi, která předchází před baalberskou fází KNP Ib. Zahrnuje moravské keramické soubory například z Křižanovic, Mezic, Mušova, nebo Rousínovce (srov. Šmíd 1994, s. 136; Koštuřík, 2007, s. 91, 93). Nepochybně velmi starého data předbaalberské fáze KNP Ia jsou nálezy také z jiných lokalit. Patří k nim keramika například ze sídliště v Kostelci na Hané (objekty K 501/97, K 555/97, K 509/98, K 521/99). Dokládá to zřejmě další keramický depot picího servisu s archaickými

tvary nálevkovitých pohárů a s přítomností duté nožky u poháru již jako jediného ohlasu epilengyelské komponenty z objektu č. K 508/01 (Šmíd, 2001; 2004, s. 127–128, Obr. 2–4).

Zjistili jsme díky pamětnici paní Havířové nejen místo nálezu na zahradě rodiny Zatloukalovy, ale objevili jsme v podobě porostových příznaků během letecké archeologické prospekce přímo půdorys jámy s tímto depotem (obr. 34). Nachází se uvnitř příkopu čtyřúhelného půdorysu. Podél jedné jeho strany jsme zjistili z vnitřní strany řadu kruhových jam o větším průměru.¹⁷ Mohlo by jít o příkopové ohrazení typu Božice vedle ohrazení typu Murr¹⁸ (münchshöfenská skupina) a typu Altheim (Kovárník, 1996, s. 181, Obr. 3; 1997, s. 314).

Obr. 34: Letecký snímek zabradý domu rodiny Zatloukalovy v Božicích – České kolonii u Dvůr Hoja s porostovými příznaky průběhu nároží příkopu čtyřúhelného tvaru (půdorys byl zřejmě větší) a půdorysu jámy, v níž byl nalezen keramický depot formativní fáze kultury nálevkovitých pohárů KNP Ia0 (Foto: autor). – Aerial view of the garden of the Zatloukal family house in Božice – Česká kolonie near Dvůr Hoja with the cropmarks of the corner of the quadrangle ditch (the ground plan was probably larger) and the ground plan of the pit, in which the ceramic treasure of the Funnel Beaker culture, formative phase TBK Ia0 was found. Photo: author

¹⁷ Pouze archeologický výzkum může upřesnit stáří tohoto čtyřúhelného příkopu.

¹⁸ Na známém sídlišti münchshöfenské kultury (kulturního komplexu s malovanou keramikou) v Murr u Mnichova byl objeven čtyřúhelný příkop s plochým dnem – typu „Sohlgraben“ s jižní stranou o délce 18 metrů. Byla u něj zachycena obě nároží. Na dně příkopu se nacházely celé nádoby, a proto je pravděpodobný jeho kultovní účel (Neumair, 1997, s. 43–44; 2000, s. 101–105, Abb. 3–4).

Otázka pojmenování a definování jordanovské kultury/skupiny

Určité složitosti spatřujeme v definování závěrečného období moravsko–východorakouské skupiny kultury s malovanou keramikou fáze MOG IIb–c. Fázi MOG IIc vyčleňoval již notář Jaroslav Palliardi s řídicím učitelem Františkem Vildomcem na základě rozboru nálezů zejména ze sídliště Boskovštejn – "Písařovicovo pole nad rybníkem". J. Palliardi a po něm také F. Vildomec nabyli přesvědčení, že uvedené a jim obdobné nálezy patří do širšího závěru „moravsko – dolnorakousko – maďarské skupiny“, v rámci stupně II, fáze IIc (Šimek, 1935b, s. 32, 33, pozn. č. 2) nebo mladší skupiny, 3. stupně (Vildomec, 1928–1929, s. 36–37). Neuznávali proto existenci jordanovské kultury. J. Palliardi uváděl po uveřejnění nálezů prof. Hanse Seger na lokalitě Jordanów Ślaski, německy Jordansmühl (Seger, 1906), že H. Seger neznal hmotnou kulturu „malované keramiky“, kam podle názoru J. Palliardiho patřily tyto nálezy z Jordanova, a proto vytvořil další název „die Jordansmühler Kultur“.¹⁹

Domníváme se, že dlouhé trvání fáze MOG IIb v délce maximálně 355 let, minimálně 165 let s průměrem 260 let (Stadler et al., 2006, s. 45–46, 53–55, Tab. 1–2, 5) naznačuje vskutku možné vyčlenění dalšího vnitřního periodizačního období, právě v podobě fáze MOG IIc. Vlastní vyznění MOG by následně vyjadřovala hmotná náplň epilengyelské rakouské, moravské, polské a německé jordanovské skupiny (např. Košťurík, 1998, s. 90–95; Stadler – Ruttkay, 2007, s. 143). Jde o jednotný epilengyelský horizont tvořený skupinou Balaton v Transdanubii a v části Burgenlandu, skupinou Ludanice (Lengyel IV) na jihozápadním Slovensku a v části Transdanubie, východorakouskou, moravskou, českou, polskou a německou jordanovskou kulturou. Zde je také doklad na podporu pojmenování jordanovská skupina nikoliv kultura podložený jednotným kulturním podložím kultury s malovanou keramikou Lengyel – MOG u názvů všech výše uvedených archeologických skupin.

Pokračující archeologické a muzejní aktivity Jihomoravského muzea v 20. až 30. letech 20. století

Na návrh inspektora Stanislava Maráka obecnímu zastupitelstvu v r. 1919 došlo k dalšímu rozšíření výstavních prostor muzea v sálech vpravo od sálu předků zámku ve Znojmě, kde se nacházely archeologické sbírky (Marák, 1922, s. 3–5; Vrbka, 1922; Drlík, 1948, s. 39). Jihomoravské muzeum (dále také

¹⁹ Osobní sdělení PhDr. Vědomila Vildomce ze vzpomínek otce řídicího učitele Františka Vildomce na archeologickou práci notáře Jaroslava Palliardiho.

JMM) bylo důležitou institucí již vzhledem k tomu, že Znojmo bylo a je největší město v oblasti mezi Vídní a Brnem. Ve sbírkách jsou proto zastoupeny rovněž nálezy ze sousedního Dolního Rakouska (Weinviertel). K nejstarším muzejním exponátům dobou získání se řadí nálezy z hlavního města římské provincie Pannonie *Carnuntum* s názvem od 3. století *Colonia Septima Aurelia Antoniniana Carnuntum*, důležitého centra na obchodní tzv. jantarové cestě. Jsou zde různé předměty, jako hliněné lampy z římsko–provinciálních dílen. Na horní straně mají například vymodelovanou žábu, nebo reliéf s erotickým námětem satyra (Pana) s nymfou. Jihomoravské muzeum nakupuje koncem 20. let 20. století paleontologické nálezy z jeskyní Moravského krasu. Jedním z nejstarších nálezů (i. č. A 3) je lebka jeskynního medvěda z Macochy. V záznamech se uvádí, že jde o nález, který zapůjčil do muzea k zahajovací výstavě v r. 1878 MUDr. J. Wankel (15. 7. 1821, Praha – 5. 4. 1897, Olomouc). Některé paleontologické sbírkové předměty daroval znojenskému muzeu prof. Dr. A. Rzehak (26. 5. 1855, Židlochovice – 31. 3. 1923, Brno), od r. 1886 správce archeologických fondů Františkova muzea v Brně, profesor geologie a mineralogie německé Vysoké technické školy v Brně (Deutsche Technik). Uveřejnil r. 1906 v rámci výzkumů v Moravském krasu nález čelisti neandertálského člověka z jeskyně Švédův stůl u Ochozu.

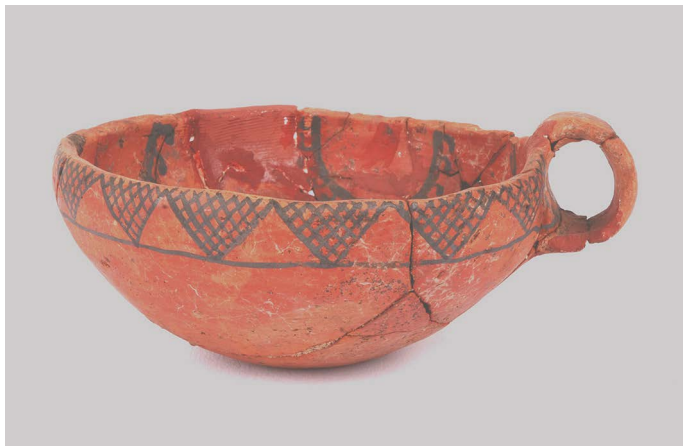
Muzeum odkoupilo další soubor fosilních nálezů a paleolitické industrie od F. Čupíka (29. 12. 1897, Jemnice – 18. 7. 1962, Nürtingen) z Brna, který uskutečnil výkopy v jeskyních Pekárně a Býčí skále u Adamova v období 1922–1924 a dále z jeskyně Žitného a Výпустek. Znojenská městská rada schválila na návrh muzejního kuratoria vyplatit prodejci částku 7000 Kč dne 9. 10. 1929 z položky „Udržování a zařízení musea“. Před nákupem ji prohlédl magistrátní rada Dr. F. Winkler a ředitel A. Vrbka. Kolekce zahrnuje 119 kusů štípané industrie ze středního až pozdní fáze mladého paleolitu z jeskyně Býčí skála a z jeskyně Žitného (60 kusů), nástrojů z Ostrova u Macochy (44 kusů), Brna–Černovic (21 kusů, uvedeno jako „Neue Station“; kolem bydliště v Brně–Černovicích sbíral H. Freising), větší kolekce 319 artefaktů ze sídliště „pod širým nebem“ vyjma jiné s proslulými „gigantolity“ (bohunicien a aurignaci-en) z Ondratíc, okr. Prostějov, a 8 kusů mladopaleolitické industrie z Předmostí u Přerova. Nakoupený soubor zahrnoval také 16 kusů nástrojů s uvedením naleziště j. Haná, 12 artefaktů z Le Moustier, 4 kusy z departementu Dordogne a 40 kusů s popisem Vezer (řeka Vézère). Rozvoj muzea podporoval také český starosta JUDr. J. Mareš, který zastával funkci předsedy muzejního kuratoria (srov. Podborský – Vildomec, 1972, s. 33).

Archeologii se ve Znojmě a okolí věnovali L. Burger a I. Spöttel, kteří shromáždili kolekci „prehistorických starožitností“. Součástí sbírek je kromě jiných také nádoba starohradištního stáří z Mistelbachu (srov. Podborský – Vildomec, 1972, s. 31).

O dalším rozšiřování sbírek nás informoval okresní inspektor S. Marák, který zastával také funkci místopředsedy muzejního kuratoria. Šlo o archeologické nálezy z období eneolitu až středověku z okolí románské rotundy na ostrožně znojemského hradu (původního pravěkého hradiště), o bronzové spirálovitě vinuté nápažníky, šperky a nádoby z porušených hrobů únětické kultury z katastru Kyjovic (pravděpodobně z polí „Za Panským dvorem“ a z cihelny), z cihelen v údolí Lesky u silnice do Suchohrdel (štípané nástroje a kosti fauny z období mladšího paleolitu), u Chvalovic, nebo u Štítar (r. 1923). Přibližně v r. 1933 byly získány nálezy pozůstatků mamutů, sobů a nosorožců v cihelnách hraběte Ferdinanda Trauttmansdorffa v Hostimi, v Schadenově cihelně v Jaroslavicích, z cihelny u Plavče a Hrušovan nad Jevišovkou. Mamutí kel o úctyhodné délce 325 cm přibyl do sbírek z cihelny u Dobšic roku 1934.

Téhož roku ohlásil stavitel Dočkal nález velmi hodnotného kostrového hrobu horákovské kultury ze starší doby železné v jeho cihelně v Miroslavi. Inventář se skládal z misky s vlešt'ovaným astrálním motivem, dále z šálku s černou malbou čtyř sluncí na vnitřní straně okraje a pravotočivé svastiky na dně (obr. 35–36), z trojitého osudí a ze soupravy železných předmětů. Majitel cihelny v Bohunicích (dnes součást Prosiměřic) D. Guttwilinger předal muzeu nádoby kultury se zvoncovitými poháry a z protoúnětického stupně únětické kultury. Bohatý stavební ruch ve Znojmě v nových ulicích Rooseveltova, Benešova (dnes 17. listopadu), Fráni Kopečka, Janáčkova, Bezručova nebo Vídeňská aj. v období mezi dvěma světovými válkami přináší narušování početných archeologických lokalit, jak sídlišť, tak pohřebišť, především únětické kultury, ale také z období stěhování národů. Ředitel A. Vrbka společně s muzejním správcem F. Dostalem uskutečňuje záchranu nálezů středověké keramiky z 13. –15. století také v historickém jádru města v průběhu stavby prodejního domu Rudolfa Stloukala, funkcionáře Besedy znojemské a tělovýchovné jednoty Sokol, na nároží ulic Dolní Česká č. 2 a Kovářská č. 10 opět r. 1933. Nálezy vzbudily pozornost redaktorů Lidových novin. Vrchní rada správní osvětové služby Státního památkového ústavu pro Moravu a Slezsko proto požádal A. Vrbku 27. 3. 1933 o podrobnější informace.²⁰

²⁰ Přípis č. j. 461/33, uloženo archiv Jihomoravského muzea ve Znojmě.

Obr. 35: Šálek horákovské kultury ze starší doby železné (sbírkový fond Jihomoravského muzea ve Znojmě) z cihelny stavitele Dočkala z Miroslavi zdobený na vnější straně okraje tubovanými trojúhelníky a oficiálně darovaný dne 26. 10. 1938 Hitlerovi (archiv autora). – Cup of the Horákov culture, Early Iron Age (collection fund of the South Moravian Museum in Znojmo) from the brickworks of the builder Dočkal of Miroslav decorated on the outside rim with triangles, which was officially donated to Hitler in October 26, 1938 (author's archive).

Obr. 36: Fotografie téhož šálku horákovské kultury ze starší doby železné (sbírkový fond Jihomoravského muzea ve Znojmě) z cihelny stavitele Dočkala z Miroslavi zdobený na vnitřní straně okraje tubovanými solárními motivy a svastikou na dně, který byl oficiálně darován dne 26. 10. 1938 Hitlerovi (archiv autora). – Photographs of the same cup of the Horákov culture, Early Iron Age (collection fund of the South Moravian Museum in Znojmo) from the brickworks of the builder Dočkal of Miroslav decorated on the inside rim with solar motifs and a swastika at the bottom, which was officially donated to Hitler in October 26, 1938 (author's archive).

Nálezy z jižní a jihozápadní Moravy průběžně uveřejňoval J. Skutil (např. 1931; 1935–1936; 1936–1937; 1941a; 1947b). Měl možnost jako odborný pracovník Moravského zemského muzea (1929–1936) a později jako přednosta pravěkého oddělení (1937–1948) přístupu k novým archeologickým přírůstkovým předmětům a také k nakoupeným sbírkám. Výsledkem je mimo jiné jeho pojednání o mladoneolitických antropomorfních soškách kultury s malovanou keramikou z jižní a jihozápadní Moravy (Skutil, 1940). Nesmíme opomenout ani rok 1936, kdy mladý sběratel Rudolf Rychlík ze Suchohrdel objevil polykulturní lokalitu v trati „Sutny“ nedaleko Těšetic, ale v katastru Kyjovic, okr. Znojmo.²¹ Nálezy oznámil A. Vrbkovi v Jihomoravském muzeu, dále F. Kalouskovi r. 1949 během výzkumů ve Znojmě–Hradišti a V. Podborskému r. 1956 při výzkumu v Těšeticích – "Vinohradech". S Jihomoravským muzeem spolupracují na poli archeologie v meziválečném období také příslušníci učitelské generace. Součástí archeologické sbírky jsou soubory tvořené převážně povrchovými sběry keramiky, kamenné broušené a štípané industrie učitele L. Pokorného z okolí Znojma, Vranova nad Dyjí, Bítova a Vysočan. Výjimečná je dutě vymodelovaná hlava kozla s ohlávkou z velké zoomorfní plastiky, kterou našel na sídlišti s MOG u Vysočan (obr. 37). Ve 30. letech minulého století došlo k objevu slovanského mohylníku z 9. století u Vysočan a druhého u Uherčic. Další archeologické soubory předal J. Weidenthaler, učitel z Bítova, které zachránil na lokalitách před zatopením vodami Vranovské přehrady před r. 1934 (Podborský – Vildomec, 1972, s. 34). Byl výborný fotograf, který zdokumentoval starou vesnici Bítov včetně lidových slavností a zvyků jejích obyvatel. J. Hrbek, řídicí učitel z Plenkovic, shromáždil nálezy z okolí obce a také z Kravska a Hlubokých Mašůvek. Řídicí učitel E. Lorenc uskutečňoval sběry a záchranné práce například u porušených hrobů v Horních Dunajovicích – "Na Stínadlech" a v okolí (obr. 38).²² Zemědělec a švec A. Kudrna z Křepic zachraňoval archeologické nálezy na pravěkém hradišti "Hradisko" a na řadě dalších lokalit. Byl činným spolupracovníkem Jihomoravského muzea ve Znojmě a Městského muzea v Moravském Krumlově. Aktivní byli při shromažďování archeologických památek také rolníci ve vesnicích jižně od Znojma. Patřil k nim F. Honemann z Jaroslavic, který zachraňoval nálezy ve městě a okolí (obr. 39). Nálezy byly předávány do místní měšťanské školy, kde vznikla archeologická sbírka. Do popisovaného

21 Nákup archeologické sbírky R. Rychlíka, zejména mladopaleolitické kolekce ze Suchohrdel, do fondů Jihomoravského muzea ve Znojmě jsme vyjednali a uskutečnili r. 1981.

22 E. Lorenc byl otcem Doc. RNDr. Anny Lorencové, CSc., antropoložky z katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, která velmi často spolupracovala s archeology a je autorkou řady antropologických rozborů.

období náleží záchrana kostrového hrobu středodunajské mohylové kultury s bohatou výbavou bronzových jehlic, pinzetou, šídlem a srdčitými závěsky, který byl porušen v cihelně Keramické továrny v Šatově (obr. 40). Nálezy jsou uloženy v JMM.

Na Znojemsku pracovali rovněž K. Schirmeisen (13. 12. 1868, Žamberk – 11. 8. 1958, Ahrweiler), E. Beninger (25. 2. 1897, Wien – 28. 11. 1963, Wien) a H. Freising (18. 1. 1905, Gmunden – 8. 12. 1977, Stuttgart). E. Beninger a H. Freising uveřejňovali nálezy také z jižní Moravy a jsou autory monografie z r. 1933 *Die germanischen Bodenfunde in Mähren* (Beninger – Freising, 1933).

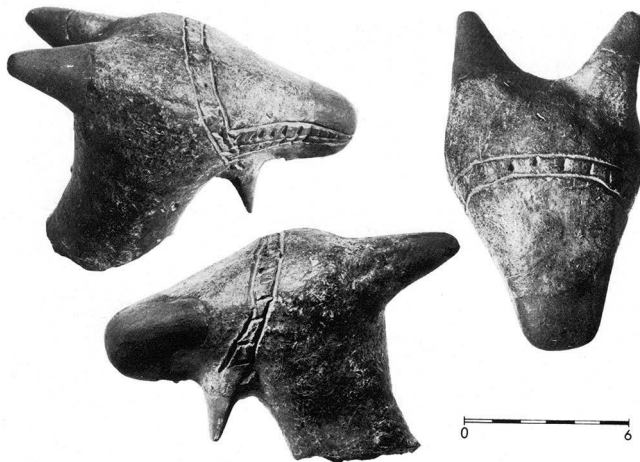
Činnost Ing. Hanse Freisinga a žádosti o místo archeologa v Jihomoravském muzeu ve Znojmě

Ing. Hans Freising realizoval povrchové sběry na řadě lokalit Znojemska a menší výzkumy, jako například u Jaroslavic (přípis městské rady a starosty města Znojma Okresnímu úřadu ze dne 24. 5. 1932). Vytvářel si soukromou sbírku. Měl velký zájem o místo archeologa v Jihomoravském muzeu ve Znojmě. Dochovala se zde korespondence v této věci. Žádosti o místo pocházejí z 20. a 25. října r. 1934, kdy otec prof. J. Freising (Brno 18 – Černovice, Smetanova ulice 22), učitel v Pasohlávkách, později profesor vyššího Gymnázia v Gmundenu am Traunsee a od r. 1909 Reálného gymnázia v Brně, píše Dr. J. Winklerovi na městský úřad (a také A. Vrbkovi). Žádosti doložil kladnými posudky od PhDr. I. L. Červinky a prof. Dr. K. Absolona, oba z Moravského zemského muzea v Brně, Doc. Dr. E. Beningera z Naturhistorisches Museum Wien a prof. Dr. H. Mohra z Deutsche Technik Brünn (Kovárník, 2008c, 34).

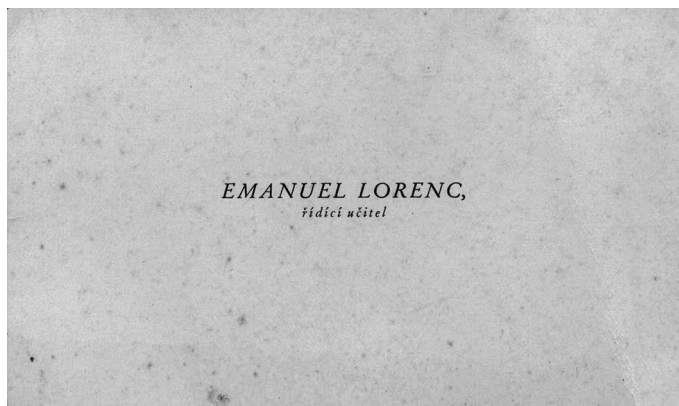
A. Vrbka se obrací na JUDr. J. Mareše, starostu Znojma (1920–1935), hned 20. 10. 1934. Následně prezidium městské rady Znojmo znovu požádalo dodatečně o písemné stanovisko prof. K. Absolona, který odeslal kladné hodnocení Ing. H. Freisinga 14. 11. 1934. Ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy Československé republiky Dr. Spina se rovněž kladně vyslovil v dopise ze dne 22. 11. 1934 za přijetí H. Freisinga do muzea u starosty JUDr. J. Mareše²³, který mu odpověděl 30. 11. 1934, že „... by sám jistě uvítal ustanovení tak kvalifikované síly v oboru archeologie u zdejšho ústavu, o níž odborníci v tomto oboru,

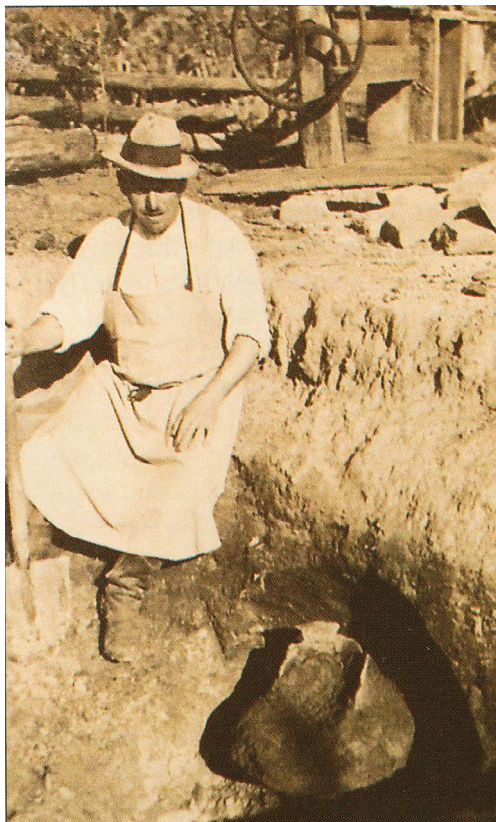
23 Uvádíme pouze z důvodu doplnění údajů, že vzpomenuť JUDr. Josef Mareš byl starosta města Znojma za Československou stranu sociálně demokratickou v letech 1920–1935. Byl členem ústředního výkonného výboru ČSSD (1924–1938), kromě jiného poslancem Národního shromáždění (1929–1939), vrchním ředitelem městské spořitelny, místopředsedou správní rady Jihomoravské banky a členem správní rady Brněnské banky. Podporoval český život ve městě. Prosadil budování moderních sociálních bytů v tzv. Masarykově kolonii, na dnešní Jarošově ulici a rodinných domků ve čtvrti Marešev a na Resslově ulici s výhodnými půjčkami a podobně. V době okupace, „Protektorat Böhmen und Mähren“, pracoval jako advokát v Brně, Třebíči a Jihlavě. Byl zatčen a vězněn gestapem (23. 6. 1939, 1941), byl neustále sledován a vyslýchán, nakonec

Obr. 37: Snímek blavičky kozla s ohlávkou z velké duté plastiky moravsko – východorakouské skupiny (MOG) z okolí Vysočan, okr. Znojmo (podle Podborský – Vildomec, 1972, Tab. XXII: 1). –
Image of the head of a goat with a halter from a large hollow sculpture of the Moravian – East–Austrian group (MOG) from the surroundings of the village Vysočany, Znojmo district (according to Podborský – Vildomec, 1972, Tab. XXII: 1).

Obr. 38: Navštívenka Emanuela Lorence, řídícího učitele v Horních Dunajovicích, zájemce o archeologii (archiv autora). –
Visiting card of Emanuel Lorenc, the head teacher in Horní Dunajovice, interested in archeology (author's archive).

Obr. 39: Dobový snímek Floriana Honemna z Jaroslavic při nálezu velké amforovité nádoby z doby středodunajských popelnicových polí (podle Markel, 2006, Obr. 7). –

Historical photo of Florian Honemann of Jaroslavice on the discovery of a large amphora of the Middle–Danube Urnfield culture (according to Markel, 2006, Fig. 7).

Obr. 40: Historický snímek kostrového hrobu z hliníku cibelný z 30. let 20. století s bronzovou jehlicí, bronzovými závěsky srdčitého tvaru a dalšími nálezy (archiv autora). –

Historical picture of a contracted burial made of brickworks from the 1930s with a bronze pin, bronze pendants of a heart shape and other finds (author's archive).

mezi nimi i pan prof. Absolon, vyjadřují se velmi pochvalně...“: Ministr PhDr. F. Spina²⁴ přislíbil v následném dopisu z 11. 12. 1934 JUDr. Marešovi „...dosáhnouti ustanovení Ing. Freisinga u archeologického ústavu v Praze...“: JUDr. J. Mareš napsal odpověď prof. J. Freisingovi, podobně jako A. Vrbka, že v muzeu, bohužel, není systemizované místo, ale že bude nápomocen „... aby jeho syn byl ustanoven u archeologického ústavu v Praze pro místo, jež by bylo sytemisováno pro služební přidělení u zdejšího musea vzhledem k důležitosti archeolog. výzkumu tohoto kraje, kde bohaté soukromé sbírky zemřelého notáře Palliardiho a řídícího učitele Vildomce zakoupil stát, resp. země...“: Při této příležitosti jej také informoval, že jsou obsazená systemizovaná místa v městské elektrárně (Ing. H. Freising byl inženýr elektrotechniky), která mohou navýšit jen nadřízené úřady (dopis ze dne 1. 12. 1934). Ing. H. Freising napsal 19. 12. 1934 na korespondenčním lístku magistrátnímu radovi Dr. F. Winklerovi o navrácení příloh jeho žádosti o místo ve Znojmě. Další žádost o místo pro syna poslal prof. J. Freising o tři roky později 30. 10. 1938 již po obsazení československého pohraniční nacistickým Německem novému starostovi města Erichu Haasemu. Žádost doplnil kromě výše uvedených posudků odborníků na syna H. Freisinga informací o tvorbě soukromé archeologické sbírky obsahující 15000 velmi cenných nálezů, o objevu 150 do té doby neznámých archeologických lokalit a o ohlasy v tisku (Kovárník, 2008c, s. 34–35). Ing. H. Freising se stal v letech 1939–1940 kustodem archeologické sbírky Slezského muzea v Opavě/Troppau. V letech 1941–1945 se jako německý voják účastnil frontových bojů (Sklenář – Sklenářová, 2005, s. 174–175). Po válce byl geologem ve Stuttgartu (obr. 41). Na Mikulovsku měl velký zájem o záchranu archeologických nálezů a nalezišť Karl Jüttner (16. 2. 1883, Osijek – 2. 12. 1959, Bratislava), který spolupracoval jak s Jihomoravským muzeem ve Znojmě²⁵ vedeným Antonem Vrbkou, ale také s Františkem Vildomcem.

Jihomoravské krajinské muzeum ve Znojmě se stalo ve 30. letech 20. století důležitým nejen vlastivědným, ale také odborným pracovištěm. Městská rada ve Znojmě žádala Okresní úřad, četnictvo, starosty obcí, učitele a veřejnost s přípisy z 24. 5. 1932, nebo 23. 3. 1934 (v souvislosti s porušením žárových hrobů středodunajských popelnicových polí), aby archeologické nálezy byly předávány výhradně znojemskému muzeu, nikoliv soukromým osobám. Úřední dopis s obdobným obsahem byl odeslán Okresní

zнову затчен (28. 8. 1944) a umučen 12. 4. 1945 v Malé pevnosti koncentračního tábora Terezín. S manželkou měli dvě děti, syna Ivo (RNDr., geolog) a dceru Karlu, která se provdala za slovenského básníka Ladislava Novomeského. Jejich dcera je Ing. Elena Bútorová–Novomeská.

24 Doc. PhDr. Franz Spina (5. 10. 1868, Městečko Trnávka – 17. 9. 1938, Praha), ministr veřejných prací ČSR (1926–1929), ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR (1929–1935), ministr bez portfeje ČSR (1935–1938) byl tvůrcem teorie pokojného soužití Čechů a Němců.

25 K. Jüttner odevzdal některé archeologické nálezy právě do znojemského muzea, například věteřovské skupiny z Mikulova.

politické správě 19. 10. 1934. Uvedené snahy se nemínuly účinkem. Městská rada ve Znojmě poslala děkovní dopis 7. 5. 1935 starostovi v České kolonii u Božic za darování prehistorických nálezů ze zahrad bratrů Zatloukalových (šlo o dřívější pravěké nálezy, než byl depot nádob kultury nálevkovitých pohárů). Městská rada vydávala z opakovaných podnětů A. Vrbky přípis (např. 14. 2. 1936) v tomto duchu i v dalších letech. Státní archeologický ústav v Praze ocenil Vrbkův dlouholetý kladný přístup rovněž k ochraně archeologických památek jeho jmenováním jednatelem StAÚ pro soudní okres Znojmo výnosem ministerstva školství a národní osvěty ČSR z 23. 2. 1935, č. j. 21.158/35–V/1 a dekretem StAÚ z 28. 3. 1935, č. j. 507/35. StAÚ v Praze rozšířil dopisem z 5. 1. 1935, č. j. 1567/35 jednateleství A. Vrbky na žádost městské rady ve Znojmě také pro sousední soudní okresy Jaroslavice a Vranov nad Dyjí. Městská rada zabezpečila z uvedeného důvodu Jihomoravskému muzeu nákup potřebného vybavení k uskutečňování záchranných archeologických výzkumů včetně dopravy (Drlík, 1948, 50). Muzeum vlastnilo také automobil (rozhodnutí městské rady z 6. 11. 1933, dále přípis městské rady a starosty z 14. 2. 1936, č. j. 1974/36). Ředitel Jihomoravského muzea A. Vrbka dokonce zamýšlel uskutečňovat archeologické výzkumy na významném mladopaleolitickém sídlišti u Dolních Věstonic. PhDr. J. Helfert (dopis z 1. 7. 1938), státní muzejní inspektor a ředitel Moravského zemského muzea v Brně, nadřízený prof. Dr. K. Absolona, vedoucího výzkumů u Dolních Věstonic, se dotazoval v této věci A. Vrbky.

Vrátíme se opět k osobě Antona Vrbky. Německy hovořící a píšící ředitel Jihomoravského muzea A. Vrbka byl po zabrání jižní Moravy/Südmähren ve dnech 7. – 9. října 1938 a po jejím připojení k nově vytvořenému správnímu celku Třetí říše Reichsgau Niederdonau (Landrat Znaim, Landrat Nikolsburg) odvolán správou městského úřadu v rámci říšské administrativy z funkce. Uvedený počín přispěl ke zhoršení zdravotního stavu A. Vrbky a k následnému brzkému úmrtí 2. června 1939.

Podařilo se nám vypátrat a také obnovit v polovině 80. let 20. století již zaniklý Vrbkův hrob (obr. 42) na louckém hřbitově (trať Léry) za tehdejší vesnicí Starý Šaldorf (Kovárník, 2008c s. 42, Obr. s. 43). Hrob se nachází asi v horní třetině hřbitova vpravo od hlavní cesty (ve směru od hřbitovní brány) vedle hrobu kněze P. Franze Tretery, faráře v kostele sv. Václava v Louce u Znojma a přítele A. Vrbky.²⁶

Aktivní znojemští Němci vybrali dva historické předměty z muzejních sbírek A. Hitlerovi. Stalo se to u příležitosti konání slavnostní přehlídky vojsk Wehrmachtu (obr. 43) v bývalém městě českých králů a při

²⁶ Škola se nacházela v bývalém klášteře premonstrátů mezi budovou fary a přiléhajícím kostelem sv. Václava.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 41: Portrétní snímek Hanse Freisinga (18. 1. 1905, Gmunden – 8. 12. 1977, Stuttgart) z části, spoluautora knihy Beninger, E. – Freising, H. (1933). *Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Reichenberg (podle Web Hans Freising).* – Portrait photo of Hans Freising (January 18, 1905, Gmunden – December 8, 1977, Stuttgart) of part, co-author of the book Beninger, E. – Freising, H. (1933). *Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Reichenberg (according to Web Hans Freising).*

Obr. 42: Snímek hrobu A. Vrbky, ředitele Jihomoravského muzea ve Znojmě, na hřbitově městských čtvrtí Louky a bývalého Starého Šaldorfu, který jsme objevili již jako zaniklý a obnovili jej (Foto: autor). – Photograph of the restored grave A. Vrbka, the director of the South Moravian Museum in Znojmo, in the cemetery of the municipal districts of Louka and the Starý Šaldorf, which we discovered in the 1980s as deserted (Photo: author).

Obr. 43: Fotografie Hitlera po proslovu a vojenské přehlídce na Dolním náměstí/Unterer Platz ve Znojmě/Znaim 26. 10. 1938 (podle Web Hitler ve Znojme). – Photo of Hitler after a speech and military parade on the Lower Square/Unterer Platz in Znojmo/Znaim, October 26, 1938 (according to Web Hitler ve Znojme).

Obr. 44: Bronzová reliéfně zdobená míra na víno, tzv. hemina, z kláštera premonstrátů v Louce u Znojma z r. 1497 darovaná Hitlerovi 26. 10. 1938 (Jihomoravské muzeum ve Znojmě, i. č. Ř 425–01, foto J. Frečer). – The bronze relief decorated measure for wine, called hemina, from the Premonstratensian Monastery in Louka near Znojmo from 1497 donated to Hitler on October 26, 1938 (South Moravian Museum in Znojmo, i. No. Ř 425–01, photo J. Frečer).

udělení čestného občanství „der Reichsstadt Znaim“ Hitlerovi starostou Erichem Haasem a městskou radou. Ředitel Vrbka se proti tomu ohrazoval, protože byl k nastupujícímu fašismu velmi rezervovaný. Tvořil je šálek horákovské kultury s motivem pravotočivé svastiky na dnu a čtyřmi solárními symboly na okraji (obr. 29–30), který pocházel z inventáře hrobového nálezu z Dočkalovy cihelny v Míroslavi, okr. Znojmo. Druhým předmětem darovaným ze sbírek Jihomoravského muzea byla pozdně gotická nádherně reliéfně zdobená bronzová míra na víno, vročená k r. 1497, původně z kláštera premonstrátů v Louce u Znojma (obr. 044).²⁷ Hitler však ponechal tyto předměty ve sbírkách Jihomoravského muzea Znojmo/Südmährisches Museum Znaim. V nově pořizované inventární knize nejčennějších sbírkových předmětů pro německou říšskou správu uložených v „Südmährisches Museum“ bylo uvedeno u každého z těchto předmětů: „Das Eigentum unseres Führers Herrn Adolf Hitler“.²⁸

Dějiny archeologie na Moravskokrumlovsku

Početné archeologické nálezy z Moravského Krumlova a okolí se shromažďovaly díky založení Městského muzea v Moravské Krumlově v r. 1907 v jeho depozitářích. Archeologické nálezy z Moravského Krumlova a okolí z 2. poloviny 19. století vlastní Moravské zemské muzeum, Naturhistorisches Museum Wien a Národní muzeum v Praze.

V meziválečném období začal působit na Moravskokrumlovsku v oblasti archeologie Josef Kaufman (12. 8. 1891 – 19. 12. 1978, Moravský Krumlov), klempířský mistr a majitel obchodu s železářským zbožím, významný filatelista a numismatik (obr. 45). K zájmu o dějiny města a kraje jej přivedl učitel Johann Sloschek, který bydlel krátce u Kaufmanů v podnájmu. J. Kaufman sbíral archeologické nálezy v katastrech sousedních obcí. Vzpomeneme z období 30. let jeho nálezy z Winklerovy cihelny u Vedrovic–Zábrdovic a ze známého pravěkého hradiště Leskoun u Olbramovic, kde probíhala těžba kamene, nebo nálezy vrcholně středověké keramiky z historického městského jádra Moravského Krumlova. J. Kaufman

²⁷ Měla poměrně větší objem. (Římská míra na víno hemina obsahuje na rozdíl pouze 0,273 litru.) Jde o sbírkový předmět inv. č. Ř 425 01.

²⁸ Hitler uskutečnil dne 26. 10. 1938 rovněž prohlídku zřejmě pevnostního pěchotního srubu „Zahrada“ u Šatova. Vojáci Československé armády napsali na něj v průběhu mobilizace velkými písmeny slavný výrok Mistra Jana Husa „Pravda vítězí“. Hitler si nechal přeložit uvedený nápis. Údajně pokýval hlavou a řekl: „Ja, richtig. Die Wahrheit gewinnt.“ (osobní informace od Karla Fendta, bývalého dlouholetého starosty města Retz, z r. 2003.) Heslo „pravda vítězí“ pochází od Mistra Jana Husa například z jeho dopisu Janovi z Rejštejna z r. 1413 a („... *Super omnia vincit veritas*...“) a z dopisu adresovaného na Univerzitu v Praze z r. 1415, kdy byl již uvězněn v Kostnici. Uvedené slovní spojení může pocházet také z následného hesla husitů „*Veritas Dei vincit*“ (srov. Web Pravda vítězí). Prezident T. G. Masaryk si zvolil toto krásné heslo na prezidentskou zástavu. Uveřejňujeme uvedenou poznámku jako doklad, jaký mělo toto heslo osud.

se stal aktivním členem Moravského archeologického klubu (MAK). Jako majitel obchodu měl aktuální zprávy o archeologických nálezech od zákazníků, kteří mu je mnohdy přinášeli (Kovárník, 2008b, s. 37). Kaufmanova záchranná archeologická práce se rozvinula zvláště po ukončení 2. světové války.²⁹

J. Kaufman spolupracoval také se synem učitele J. Sloschka Erichem Sloschkem (1. 7. 1897, Moravský Krumlov – 1970, Haunstetten–Augsburg), jenž se vedle historie věnoval také archeologii. E. Sloschek zachránil mimo jiné obsah sídlištní jámy únětické kultury v Moravském Krumlově – Rodingerově cihelně (Sloschek, 1930, s. 70–71). Všeobecný přehled o archeologických nálezech v Moravském Krumlově uvedl v historické práci (Sloschek, 1937, s. 13–18). E. Sloschek byl dobrovolný pracovník Městského muzea, který uskutečnil počínaje rokem 1918 první soupis muzejních sbírek.

Na Moravskokrumlovsku, konkrétně v okolí Vedrovic–Zábrdovic působil také velký sběratel Vilém Gross (26. 5. 1894, Příbyslavice – 8. 2. 1977, Oslavany). Učitel Jaroslav Horňanský se zasloužil o záchranu unikátního hrobu z fáze MOG IIb mladšího stupně moravsko – východorakouské skupiny kultury malované keramiky ze Džbánic, který dal vyzvednout „in situ“ v trati „Žleby – Marhulky“ statkář F. Spiegel–Diesenberg v roce 1936 (Kovárník, 2007, s. 74–76, Tab. 20; 2008c, s. 35). Velmi známý je Horňanského nález hromadného hrobu s patnácti, eventuálně dvanácti³⁰ skelety dospělých i dětí, šestnácti nádobami a s lebkou psa ze stejné lokality učiněný při zkoumání sídlištních jam v r. 1937 (Horňanský – Skutil, 1950, s. 334–336).

Archeologická práce na jihozápadní a západní Moravě

V období mezi dvěma světovými válkami probíhá kromě již zmíněné bohaté činnosti F. Vildomce archeologická práce na jihozápadní a západní Moravě řady dalších badatelů. Uvádíme pouze stručný přehled. Pilně se věnoval terénnímu archeologickému průzkumu poštovní úředník Ludvík Meduna (18. 8. 1902, Rozkoš – 11. 8. 1993, Nové Syrovice) v nejzazším území jihozápadní Moravy v okolí Police, Bítova, Jemnice, Kdousova, Nových Syrovic v okrese Třebíč včetně povodí toku Bihanky až po její soutok s řekou Želetavkou nedaleko Palliardího hradiště u Vysočan.³¹ L. Meduna (obr. 46) shrnul výsledky povrchových

29 Vydělali jsme a uskutečnili nákup archeologické sbírky J. Kaufmana do Městského muzea (tehdejšího detašovaného pracoviště Jihomoravského muzea ve Znojmě) v Moravském Krumlově v r. 1981.

30 Na základě schematického nákresu J. Horňanského dvanácti lebek se někdy uvádí počet dvanácti skeletů, ale J. Horňanský uváděl nález patnácti koster.

31 V období 1980–1981 jsme zorganizovali a uskutečnili nákup archeologické sbírky L. Meduny do sbírkových fondů tehdy Západo-moravského muzea v Třebíči.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 45: Josef Kaufman (12. 8. 1891 – 19. 12. 1978, Moravský Krumlov), obchodník, zájemce o archeologii v bývalém okrese Moravský Krumlov a pozdější ředitel Městského muzea (fotoarchiv Městského muzea a galerie v Moravském Krumlově). –

Josef Kaufman (August 12, 1891 – December 19, 1978, Moravský Krumlov), businessman, interested in archeology in the former Moravský Krumlov district and later director of the Municipal Museum (photo archive of the Municipal Museum and Gallery in Moravský Krumlov).

Obr. 46: Ludvík Meduna (18. 8. 1902, Rozkoš – 11. 8. 1993, Nové Syrovice), poštovní úředník, zájemce o archeologii v okolí města Police a Jemnice, pozdější archeolog Muzea Vysočiny v Jihlavě, fotografie z r. 1956 (fotoarchiv Muzea Vysočiny v Třebíči, i. č. 6–327). –
Ludvík Meduna (August 18, 1902, Rozkoš – August 11, 1993, Nové Syrovice), postal clerk, interested in archeology in the vicinity of the towns of Police and Jemnice, later archaeologist of the Vysočina Museum in Jihlava, photo from 1956 (photo archive of the Museum of Vysočina Třebíč, i. No. 6–327).

sběrů z 20. až 30. let minulého století v práci z r. 1963 (Meduna, 1963). S L. Medunou spolupracoval a věnoval se povrchovým sběrům v okolí Police také četnický strážmistr F. Ondrák.

Nálezy z jihozápadní a západní Moravy především z mladšího paleolitu, neolitu a eneolitu neušly pozornosti J. Skutila (např. 1929; 1931; 1933; 1935–1936).

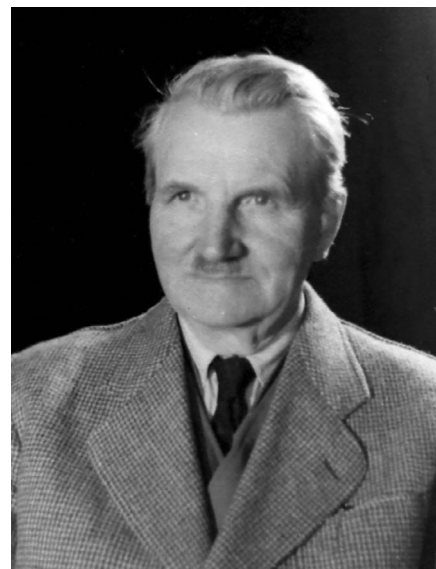
Máme povinnost vzpomenout terénní archeologické průzkumy kněze Jakuba Bílého (1892–1959), rodáka z Dědic, z okolí Dědic, Kojatic, Nových Syrovic a Velkého Újezdu, kde působil jako známý katecheta a také jako kronikář³² (Bílý, 1933–34, s. 144; 1935–1936; 1937; Koštuřík – Kovárník – Měřínský – Oliva, 1986, s. 259; Koštuřík, 2007, s. 8; Bartík, 2014, s. 25). V této oblasti Moravskobudějovicka byl činný 30. letech 20. století také historik G. Chaloupka (18. 12. 1904, Krnčice – 22. 9. 1976, Brno), rodák z Krnčic, který uskutečnil povrchové sběry v okolí rodné vsi, Nových Syrovic a Lázu, okr. Třebíč (Chaloupka, 1963; Koštuřík – Kovárník – Měřínský – Oliva, 1986, s. 259; Koštuřík, 2007, s. 8). František Jech (22. 2. 1884, Doňov – 20. 7. 1960, Moravské Budějovice), profesor Gymnázia v Moravských Budějovicích, je další významnou postavou zabývající se archeologií (obr. 47) a studiem dějin Moravskobudějovicka. Archeologické nálezy shromažďoval v rámci dobrovolné práce v místním muzeu.

V okolí města Hrotovice, okr. Třebíč, věnoval pozornost archeologickým nálezům František Odehnal, nájemce zdejšího velkostatku. Nálezy z neolitu a doby bronzové z pole mezi panskou zahradou a tzv. oborou, které objevil při orbě parním pluhem, ohlásil notáři J. Palliardimu. V jeho šlépějích pokračoval jeho syn Jaroslav Odehnal, vlastník velkostatku v sousední Valči. Patřil k úzkým spolupracovníkům muzea v Třebíči a k zakladatelům Krajského zemědělského muzea v Hrotovicích. Sbírký místního muzea byly zpřístupněny veřejnosti 4. 7. 1937 díky aktivitám „Musejního odboru“, který byl součástí Okresního osvětového sboru. Výbor Muzejního odboru zvolil za předsedu J. Odehnala, místopředsedou J. Tkaného, statkáře v Dalešicích, jednatelem J. Žaluda, odborného učitele a pokladníkem B. Zajíce, úředníka v Hrotovicích. J. Odehnal získal například raně středověkou tuhovou keramiku z mladší doby hradištní na poli nad "Horním rybníkem". Předal nebo zapůjčil archeologické nálezy do muzea v Hrotovicích. Daroval také řadu kamenných broušených nástrojů do Městského muzea v Moravském

³² Další osobní informace J. Bílého, synovce J. Bílého (tehdejšího pracovníka Státního statku Jaroměřice n/R), a M. Bílé, praneteře J. Bílého (tehdejší studentky Gymnázia v Moravských Budějovicích).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 47: František Jech (22. 2. 1884, Doňov – 20. 7. 1960, Moravské Budějovice), profesor Gymnázia v Moravských Budějovicích, historik, muzejní pracovník a zájemce o archeologii (fotoarchiv Muzea Vysočiny v Třebíči, i. č. 6–2697). – František Jech (February 22, 1884, Doňov – July 20, 1960, Moravské Budějovice), professor of the Gymnasium in Moravské Budějovice, interested in archeology and historian in museum (photo archive of the Vysočina Museum in Třebíč, i. No. 6–2697).

Krumlově, zvláště z katastrů obcí Rouchovany a Valeč, okres Třebíč, Kordula a Rešice, okres Znojmo. Nálezy mu pomáhali sbírat jeho zaměstnanci. Další archeologické nálezy získal učitel J. Žalud. Máme povinnost připomenout archeologickou práci V. Čapka (11. 2. 1862, Zbýšov – 25. 6. 1926, Oslavany), učitele z Oslavan a pravděpodobného objevitele výšinného hradiště Kramolín–"Hradisko" (obr. 48–49).³³ Archeologickou sbírku rozšiřoval ještě po r. 1918 vedle věhlasné mineralogické sbírky také Arnošt Hanisch (1. 8. 1839 – 10. 2. 1922, Třebíč), hospodářský rada, ředitel velkostatku hrabat Waldstein–Wartenberg v Třebíči a člen Geografické společnosti ve Vídni (obr. 50). Mezi zájemci o archeologii jmenujeme přírodovědce Rudolfa Dvořáka (9. 4. 1878, Třebíč – 10. 11. 1945, Ostrava). R. Dvořák (obr. 51) tvořil také archeologickou sbírku a mimo jiné popsal nálezy z výšinných sídlišť, hradišť Hartvíkovičky – "Wilsonova skála" (obr. 52), Kramolín – "Hradisko" a z Mohelna (Dvořák, 1925, s. 83; 1926; 1927a, s. 24; 1927b, s. 127, 128). Metoděj Charvát (5. 7. 1875, Třebíč–Horka – 19. 6. 1948, Třebíč), ředitel Měst-

³³ Záchranný archeologický zde uskutečnil O. Kos v letech 1970–1976. Poté bylo zatopeno vodami Dalešické přehrady.

ského muzea v Třebíči (obr. 53), se rovněž věnoval archeologii, objevil výšinné sídliště u Vladislavi a uveřejnil archeologické nálezy z Hartvíkovic, nebo z pravěkého hradiště Senorady – "Malá skála": Charvát, 1935, s. 12, 14; Skutil, 1947a, s. 39–40, 41). Na Třebíčsku byl archeologicky činný opět Vilém Gross z Oslavan. Zkoumal například jednu z mohyl horákovské kultury u Mohelna (Dvořák, 1926).

Paleolitické nálezy zpracovával J. Skutil, přednosta pravěkého oddělení Moravského zemského muzea v Brně (1936a; 1936b; např. Mohelno: Skutil, 1933, s. 176; 1936, s. 75). J. Skutil popsal mnoho nálezů z celé řady lokalit také v povodí Jihlavy, Oslavy a jejích přítoků, např. z pravěkého výšinného hradiště Mohelno – "Na Hradiskách", jinak také „Skřipina“ (např. Skutil, 1937–1938, s. 100; 1947a, s. 38; 1947b, s. 85; 1949, s. 92, 93).

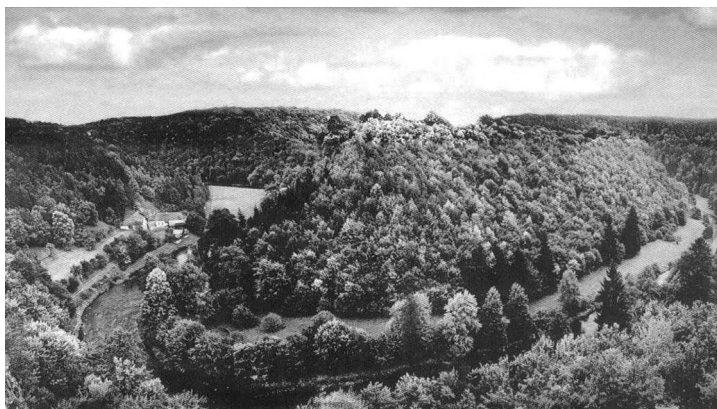
Důležité byly archeologické aktivity Františka Peštála z Třebíče působícího v okolí města a především v Pohlaví a v Pooslaví (srov. Koštuřík – Kovárník – Měřínský – Oliva, 1986, s. 201–202; Koštuřík 2007, s. 6). Jmenujme jeho „archeologické exkurze“ například na výšinném hradišti jevišovické kultury "Wilsonova skála" u Hartvíkovic (Peštál, 1935–1936, s. 24; Skutil, 1941a, s. 146; 1947a, s. 32, 40; Koštuřík – Kovárník – Měřínský – Oliva, 1986, s. 201–202; Koštuřík, 2007, s. 6). F. Peštál spolupracoval s Dr. Josefem Skutilem. Uskutečnil v letech 1932–1933 archeologické výkopové práce na ploše významného výšinného hradiště „Hradisko“ u Kramolína, které obhospodařoval mlynář J. Šnajdr a jeho rodina jako pole (Dvořák, 1927, s. 127; Peštál, 1935–1936, s. 23–24). Z tohoto výzkumu pochází hlavička aplikovaná na okraji nádoby (obr. 54) někdy hodnocená jako zvířecí (Podborský, 1985, s. 141, Obr. 96, Tab. 150 : 2a–b; Koštuřík – Kovárník – Měřínský – Oliva, 1986, s. 202, Obr. 57 : 1, Obr. X).

Upozornujeme, zda nemůže jít o neumělé nebo „karikaturní“ antropomorfní zobrazení, případně o zobrazení lidské tváře s maskou. Výrazné „zdvojení“ na dolním okraji hlavičky by mohlo naznačovat plochou masku nasazenou na obličej, z něhož vyčnívá zpod masky brada.

Na ploše "Hradiska" u Kramolína se nacházely při orbě početné archeologické nálezy všeho druhu. J. Skutil (1941b, s. 68; 1947a, s. 16–20, 23–24, 26, 30, 33, 35, 40) z uvedeného důvodu uskutečnil zde v r. 1935 zjišťovací archeologický výzkum společně s F. Peštálem a mladým Josefem Poulíkem (6. 8. 1910, Jířkovičky – 28. 2. 1998, Brno), tehdy začínajícím archeologickou práci na pozici technika archeologické laboratoře Moravského zemského muzea (v letech 1934–1942), pozdějšího akademika Československé akademie věd v Praze, profesora, PhDr., DrSc. a ředitele Archeologického ústavu v Praze a Brně (obr. 55).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 48: Snímek pravěkého až raně středověkého hradiště "Hradisko" u Kramolína, okr. Třebíč, před zaplavením vodami Dalešické přehrady (podle Košťurčík, 2007, foto knižní vazby). –
The picture on the prehistoric and early mediaeval hillfort "Hradisko" near Kramolín, Třebíč district, before flooding by the waters of the Dalešice Dam (according to Košťurčík, 2007, cover page photo).

Obr. 49: Vrcholek pravěkého až raně středověkého hradiště "Hradisko" u Kramolína, okr. Třebíč, zatopeného vodami Dalešické přehrady (podle Web Hradisko u Kramolína). –
Peak of the prehistoric to early medieval hillfort "Hradisko" near Kramolín, Třebíč district, flooded by the waters of the Dalešice Dam (according to Web Hradisko u Kramolína).

Obr. 50: Arnošt Hanisch, (1. 8. 1839 – 10. 2. 1922, Třebíč) hospodářský rada, ředitel velkostatku hrabat Waldstein–Wartenberg v Třebíči, zájemce o archeologii na okrese Třebíč (fotoarchiv Muzea Vysočiny v Třebíči, i. č. 6–3686). –

Arnošt Hanisch, (August 1, 1839 – February 10, 1922, Třebíč) Director of Count Waldstein–Wartenberg farms in Třebíč, interested in archeology in Třebíč district (photo archive of the Vysočina Museum in Třebíč, i. No. 6–3686).

Obr. 51: Rudolf Dvořák (9. 4. 1878, Třebíč – 10. 11. 1945, Ostrava), řídicí učitel, zájemce o archeologii na okrese Třebíč (fotoarchiv Muzea Vysočiny v Třebíči, i. č. 6–3123). –

Rudolf Dvořák (April 9, 1878, Třebíč – November 10, 1945, Ostrava), head teacher, interested in archeology in the Třebíč district (photo archive of the Vysočina Museum in Třebíč, i. No. 6–3123).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 52: "Wilsonova skála" u Hartvíkovic, okres Třebíč, významné pravěké opevněné výšinné sídliště (podle Web Wilsonova skála u Hartvíkovic). – "Wilsonova skála/Wilson rock" near Hartvíkovice, Třebíč district, a significant prehistoric hillfort (according to Web Wilsonova skála u Hartvíkovic).

Obr. 53: Metoděj Charvát (5. 7. 1875, Třebíč–Horka – 19. 6. 1948, Třebíč), úředník a ředitel Městského muzea v Třebíči v době mezi 1. a 2. světovou válkou. – Metoděj Charvát (July 5, 1875, Třebíč–Horka – June 19, 1948, Třebíč), clerk and also director of the Municipal Museum in Třebíč between the between World War I and World War II.

Obr. 54: Pravěké hradiště "Hradisko" u Kramolína, okr. Třebíč. Hlavička z nádoby moravsko – východorakouské skupiny kultury s malovanou keramikou (podle Kruta – Lička, 1999, s. 118, kat. č. 213). –

Prehistoric hillfort "Hradisko" near Kramolín, Třebíč district. Ceramic head of the Moravian – East–Austrian group vessel (according to Kruta – Lička, 1999, p. 118, cat. No. 213).

Obr. 55: Prof. PhDr. Josef Poulik, DrSc. (6. 8. 1910, Jiřkovice – 28. 2. 1998, Brno), ředitel Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně během interview uvnitř základů III. kostela–baziliky v centru z období Velké Moravy v Mikulčicích v r. 1957 (podle Poláček, 2014, Obr. 4). – Prof. PhDr. Josef Poulik, DrSc. (August 6, 1910, Jiřkovice – February 28, 1998, Brno), Director of the Archaeological Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences in Brno during an interview inside the foundations III. Church–Basilica in the center of Great Moravia in Mikulčice in 1957 (according to Poláček, 2014, Fig. 4).

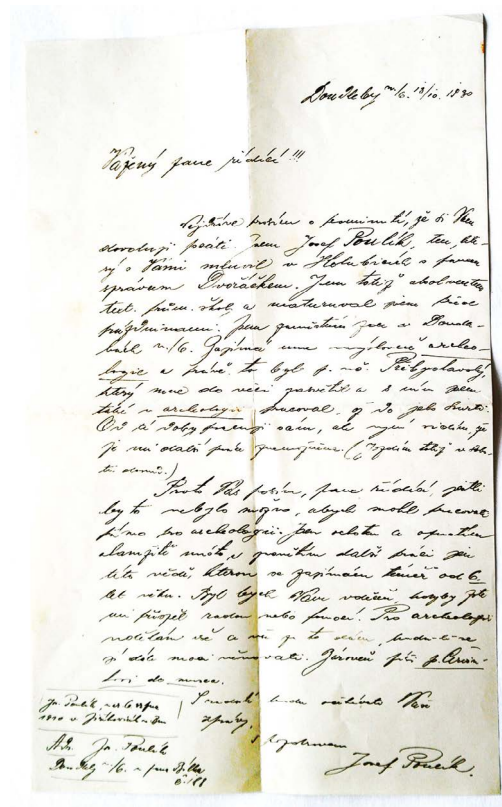
Uverejňujeme poprvé originál dopisu dvacetiletého J. Poulíka, který napsal „vypsanou rukou“ velmi úhledným písmem z Doudleb na Orlicí³⁴ dne 13. 10. 1930 nejmenovanému panu řídícímu (obr. 56). Obsahem je žádost o pomoc a radu, aby mohl profesionálně pracovat v archeologii (příloha č. 1). J. Poulík se odvolává na jejich osobní rozhovor se správcem Dvořáčkem v Holubicích, sousední vsi Jířkovic, a na pana řídícího Přibyslavského z Jířkovic, který u něj vzbudil velký zájem o archeologii. Adresátem dopisu by mohl být podle našeho názoru právě archeolog Alois Procházka (18. 5. 1875, Lomnice u Tišnova – 16. 4. 1940, Slavkov). A. Procházka byl učitelem v Blažovicích na okrese Brno–venkov, v sousední vsi Jířkovic, rodišti a bydlišti J. Poulíka, a v nedalekých Koberčicích u Brna (dnes okr. Vyškov). Poté se stal řídícím učitelem ve Slavkově, okres Vyškov, opět blízko Jířkovic. Mohl proto osobně znát také pana řídícího Přibyslavského. A. Procházka uskutečňoval bohatou archeologickou praxi v okolí Brna, na Slavkovsku a v části Vyškovska zaměřenou především na dobu laténskou.

Uvedený dopis J. Poulíka je vyznáním lásky k archeologii. J. Poulík napsal „... *Jsem ochoten a opustím okamžitě místo, a zasvětim další práci této vědě...*“, což bylo dvojnásobně významné rozhodnutí v době probíhající velké hospodářské krize. Ukazuje opravdovou hloubku zájmu mladého J. Poulíka o archeologii a zároveň osvětluje jeho následnou cílevědomost vedoucí k vypracování ve vynikajícího profesionála a manažera, jeho slovem „koryfeje“, našeho oboru.

Osobní vzpomínka na pana prof. PhDr. Vojtecha Budinského–Kričku, DrSc., vynikajícího slovenského a československého archeologa

V rámci této práce, která se váže právě k dějinám archeologie v Československu v letech 1918–1948, záměrně vkládáme ryze jako osobní vzpomínku příspěvek k osobnosti významného slovenského a československého archeologa pana prof. PhDr. Vojtecha Budinského–Kričky, DrSc. (24. 7. 1903, Ružomberok – 5. 1. 1993, Košice). Setkali jsme se několikrát v 70. a 80. letech 20. století. Pan profesor Budinský–Krička mně povídal při našem setkání v Košicích o jeho archeologické práci i o životě. Hovořil o velké lásce k archeologii. Měl rád také lidovou píseň a lidovou hudbu. Vzpomínal, že dokonce hrával v kapele. Přestal však, když jeho bratr padl na východní frontě.

34 Mladý Josef Poulík mohl pracovat po maturitě složené na Vyšší průmyslové škole textilní škole v Brně v Doudlebech nad Orlicí ve zdejší textilní továrně, která vznikla z bývalého cukrovaru postaveného v r. 1870.

Obr. 56: Dopis mladého Josefa Poulíka z 13. 10. 1930 s prosbou o radu a pomoc při zajištění pracovního místa v oboru archeologie adresovaný patrně A. Procházce, řídícímu učiteli v Slavkově u Brna (archiv autora). – A letter of young Josef Poulík on October 13, 1930 asking for advice and assistance in securing a job in the field of archeology to A. Procházka, the head teacher in Slavkov at Brno (author's archive).

Mimo jiné vypravoval o jeho mnoha výzkumech v terénu a o tom, co všechno se může archeologovi přihodit. Vzpomínal, že během jednoho archeologického výzkumu mohl z epišňurového komplexu pozdního eneolitu na východním Slovensku (Brestov, Giraltovce, Hankovce, Kľušov, Kožany, Kučín, Kurima, Lesné, Marhaň, Šapinec aj.) pravděpodobně v r. 1947 (daleko od okolních vesnic) prošla kolem nich ozbrojená skupina příslušníků Ukrajinské povstalecké armády (UPA), označovaných jako Banderovci. Obešli prý zkoumanou mohylu, prohlíželi si jak výkop, tak pracovníky a pak beze slov pokračovali dál.

Závěr

Vrátíme-li se zpět k stručným poznámkám o archeologickém bádání konkrétně z pojednávaného období od vzniku samostatného československého státu v r. 1918 do r. 1948 na jižní až západní Moravě, je z našeho příspěvku zřejmé, že stále můžeme vycházet z výsledků dosažených předchozími generacemi. Nemáme tím na mysli pouhé využití shromážděných souborů archeologických nálezů jenom jako paralel pro srovnání nebo exponátů k vystavení, ale jako objektů pokračujícího vědeckého vyhodnocení.

Je proto naší povinností vážit si práce našich předchůdců, která byla ovlivněna možnostmi ve srovnání s dneškem nikoliv jejich schopnostmi. V obdobné situaci se ocitneme s výsledky naší práce během příštích desetiletí i my.

Poděkování

Srdečně děkujeme za spolupráci při zabezpečení otištěných historických fotografií jmenovitě paní PhDr. Katině Lisé a paní PhDr. Boženě Kabelíkové, vedoucím odborným pracovnícím—historikům Muzea Vysočiny/Západomoravského muzea v Třebíči, dále panu Mgr. Martinu Kučovi, archeologovi Městského muzea a galerie v Moravském Krumlově, paní Aleně Vysočanové, DiS, a Jaroslavu Frecerovi, odborným pracovníkům Jihomoravského muzea ve Znojmě, př. org.

Příloha č. 1

Dopis prof. PhDr. Jana Eisnera ze dne 5. 10. 1940 jako odpověď neznámému adresátovi (pravděpodobně prof. PhDr. Emanuelu Šimkovi). Archiv autora.

Milý pane kolego,

srdečné díky za laskavý dopis. Kol. Filipovi píše současně o Vaší nabídce napsati nekrolog o Procházčovi do „Pam.“ Jistě ji uvítá, ale „Pam.“ prý tak brzy nevyjdou. To by ovšem nic nedělalo.

Velmi vítám Vaši nabídku napsati do „Obzoru“ přehled činnosti členů MĀK za r. 1939–40. V „Obzoru“ by měly vycházeti především právě takové přehledy, na jaký pomýšlíte. Zítřa budu mluvit s kol. J. Neustupným, který jistě Vaši nabídku právě tak vřele uvítá jako já, jenž jsem tam jen spoluredaktorem. Kol. Böhm, kterému jsem včera o tom vypravoval, také velmi uvítal Vaši nabídku jednak pro článek sám, jednak jako projev přátelství a radostné spolupráce obou organizací, která i mne bude nesmírně těšiti.

S mnoha srdečnými pozdravy MĀK a jeho členům a především Vám Váš

Eisner

5. 10. 40

Příloha č. 2

Dopis (doslovný přepis) mladého zájemce o archeologii Josefa Poulíka ze dne 13. 10. 1930 neznámému adresátovi (pravděpodobně řídícímu učiteli Aloisu Procházkovi do Slavkova).

Doudleby n/O 13/101930

Vážený pane řídící!!!

Nejdříve prosím o prominutí, že si Vám dovoluji psát. Jsem Josef Poulík, ten, který s Vámi mluvil v Holubicích s panem správcem Dvořáčkem. Jsem totiž absolventem text. prům. školy a maturoval jsem před prázdninami. Jsem zaměstnán zde v Doudlebách n./O. Zajímá mne nevýslovně archeologie a právě to byl p. uč. Příbyslavský, který mne do věci zasvětil a s ním jsem také v archeologii pracoval, až do jeho smrti.

Od té doby pracuji sám, ale nyní vidím, že je mi další práce znemožněna. (Jezdím totiž v sobotu domů.) Proto Vás prosím, pane řídící, jestli by to nebylo možno, abych mohl pracovat přímo pro archeologii. Jsem ochoten a opustím okamžitě místo, a zasvětil jsem další práci jen této vědě, kterou se zajímám téměř od 6. let věku. Byl bych Vám vděčen, kdyby jste mi přispěl radou nebo pomocí. Pro archeologii udělám vše a vše za to dám, budu-li se jí dále moci věnovat. Zároveň píše p. Červinkovi do musea. S radostí budu očekávat Vaše zprávy.

S pozdravem

Josef Poulík.

Jos. Poulík, nar. 6. srpna 1910 v Jiříkovicích u Brna

Adr. Jos. Poulík

Doudleby n./O. u pana Bílka č. 188

Literatura

- BARTÍK, Jaroslav (2014). *Sídelní a socioekonomické aspekty lengyelské kultury v prostoru nejzápadnější Moravy*. Rukopis diplomové práce. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie.
- BARTÍK, Jaroslav – ŠKRDLA, Petr – NOVÁK, Jan (2019). Lokalita Mohelno–Plevovce v kontextu lokálního lengyelského osídlení a přírodního prostředí. In *Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.*, roč. 60, č. 1, s. 87–120.
- BAUER, Kurt – RUTTKAY, Elisabeth (1974). Ein Hundeopfer der Lengyel–Kultur von Bernhardsthal, NÖ. In *Annalen des Naturhistorischen Museums Wien*, roč. 78, s. 13–27.
- BENINGER, Eduard – FREISING, Hans (1933). *Die germanischen Bodenfunde in Mähren*. Reichenberg : Kraus.
- BÍLÝ, Jakub (1933–34). Příspěvek k archeologickému poznání okresu Mor. Budějovického. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 11, s. 14–46.
- BÍLÝ, Jakub (1935–36). Praehistorický nález na Budějovsku. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 12, s. 8.
- BÍLÝ, Jakub (1937). Nálezy na Velkém Újezdě. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 14, s. 32.
- BUDÍNSKÝ, J. (1936): *Morava za války. Ze vzpomínek na domácí odboj*. Brno : Moravský legionář.
- CARNEIRO, Ángela (2005). Unterlanzendorf, eine Fundstelle der Endphase der Lengyelkultur in Niederösterreich. In *Fundberichte aus Österreich*, roč. 43, s. 103–134.
- DRLÍK, Vratislav (1948). *70 let musea královského města Znojma*. Znojmo.
- DVOŘÁK, Rudolf (1925). Po Jihlavě. Zkušenosti a dojmy turisty – přírodovědce. In *Moravsko Krumlovsko a Hrotovsko*. Vlastivědný sborník. Moravský Krumlov, s. 78–94.
- DVOŘÁK, Rudolf (1926). Archeologický nález v Mohelně. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 3, č. 6–7, s. 1 (obálka).
- DVOŘÁK, Rudolf (1927a). Zajímavé okliky našich řek. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 4, č. 1, s. 22–27.
- DVOŘÁK, Rudolf (1927b). Po Jihlavce. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 4, č. 7–8, s. 123–128.
- EISNER, Jan (1941). Alois Procházka. In *Naše věda : kritický měsíčník*. Praha : Melantrich, roč. 20 (1941), s. 125–126.
- FIŠER, Zdeněk – PODBORSKÝ, Vladimír (2004). *Innocenc Ladislav Červinka (1. 2. 1869 – 3. 10. 1952)*. *Archeolog, numismatik, muzejník a vlastivědný pracovník*. In *Pravěk. Postavy moravské prehistorie NŘ*, 1. Brno : Ústav archeologické památkové péče v Brně; Moravský archeologický klub.
- GÖRSDORF, Jochen (1995). Datierung von Menschenknochen aus dem Gräberfeld Jelšovce. In PAVÚK, Juraj – BÁTORA, Jozef. *Siedlung und Gräber der Ludanice–Gruppe in Jelšovce. Mit Beiträgen von Július Jakob*,

- Marián Fabiš, Ľudmila Illášová, Ernst Pernicka und Jochen Görtsdorf. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes Institutii Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca. Tomus 5. Nitra : Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, s. 205–208.*
- HORŇANSKÝ, Jaroslav – SKUTIL, Josef (1950). Hromadný hrob kultury s keramikou malovanou ve Džbánicích u Mor. Krumlova. In *Obzor prehistorický*, roč. 14, č. 1, s. 333–336.
- CHALOUPKA, Gracián (1963). K nejdávnějšímu osídlení Moravskobudějovicka a Jemnicka. In *Sborník II AÚ ČSAV Brno, Františku Vildomcovi ke pětáosmdesátinám*. Brno : Archeologický ústav ČSAV v Brně, s. 83–86.
- CHARVÁT, Metoděj (1935). Z praehistorie třebíčského kraje. In *Třebíč, město a okres*. Třebíč: Městská rada v Třebíči; Národohospodářská propagace ČSR, s. 11–14.
- CHMIELEWSKI, Tomasz J. (2019). Wczesne fazy rozwoju kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu Morawy. Uwagi na marginesie najnowszej syntezy. Early phases the Funnel Beaker culture development in the Morava basin. Comments on the margin of the recent synthesis. In *Fontes Archaeologici Posnanienses*, roč. 54, s. 7–30.
- JANÁK, Jan (1997a). 6. Od vytvoření územní samosprávy do vzniku samostatného státu. In NEKUDA, Vladimír, ed. *Moravskobudějovicko. Jemnicko*. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; města Moravské Budějovice a Jemnice, s. 283–304.
- JANÁK, Jan (1997b). 11. Po vzniku obecní samosprávy. In FIŠER, Rudolf – NOVÁČKOVÁ, Eva, ed. *Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945*. Třebíč : FIBOX Třebíč pro Městský úřad v Moravských Budějovicích, s. 175–201.
- JANDERKA, Bohuslav – JANDERKA, Zdeněk – KOVÁRNÍK, Jaromír (2014). *Jaroslav Palliardí, notář v Moravských Budějovicích. 100. výročí studie o relativní chronologii neolitu a eneolitu*. Moravské Budějovice : MKS Beseda Moravské Budějovice.
- KALICZ, Nándor (1973). Über die chronologische Stellung der Balaton–Gruppe in Ungarn. In *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*. Bratislava : Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, s. 131–165.
- KAZDOVÁ, Eliška (1999). La cultura morava a ceramica dipinta (circa 4750–4000/3800 a. C.) In KRUTA, Venceslas – KRUTA POPPI, Luana – LIČKA, Milan – MAGNI, Emanuela, ed. *Antenate di Venere 27.000 – 4000 a. C.* Milano : Associazione culturale Caodanno Celtico–onlus; Guido Cegani; Skira editore, s. 95–99.
- KOŠTUŘÍK, Pavel (1973). *Die Lengyel–Kultur in Mähren*. In Studie Archeologického ústavu ČSAV 6. Praha : Academia.

- KOŠTUŘÍK, Pavel (1998). Poznámky k jordanovské kultuře na Moravě. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské Univerzity*, roč. M2, 1997, s. 89–112.
- KOŠTUŘÍK, Pavel (2007). *Eneolitické osídlení hradiska u Kramolína ve středoevropských souvislostech. Äneolithische Besiedlung des Burgwalls bei Kramolín in mitteleuropäischen Zusammenhängen*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno.
- KOŠTUŘÍK, Pavel et al. (1984). Sídliště mladšího stupně kultury s moravskou malovanou keramikou v Jezeřanech–Maršovicích. In *Archeologické rozhledy*, roč. 36, s. 378–410.
- KOŠTUŘÍK, Pavel – KOVÁRNÍK, Jaromír – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – OLIVA, Martin (1986). *Pravěk Třebíčska*. In *Prameny k dějinám a kultuře Moravy*, č. 2 Brno; Třebíč : Muzejní a vlastivědná společnost v Brně; Západomoravské muzeum v Třebíči.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (1994). Pravěké sídliště v Brně–Líšni, okr. Brno–město. In *Pravěk NŘ*, roč. 2 (1992), s. 77–98.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (1996). Přínos letecké archeologie k poznání pravěku a rané doby dějinné na Moravě (1983–1995). In *Archeologické rozhledy*, roč. 48, s. 177–193, Tab. V–VI, 273–274.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (1997). 10 let letecké archeologie na Moravě (a v bývalém Československu) 1983–1993. In *Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR v Brně*, roč. 38 (1993–1994), s. 311–331.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (1998). Poznámka k výskytu keramiky zdobené brázděným vpichem. In *Pravěk NŘ*, roč. 7 (1997), s. 149–177.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2001). Dějiny archeologického bádání na Znojemsku. In *PODBORSKÝ, Vladimír, ed. Sborník referátů 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku, zámek Kravsko 29. 5.–1. 6. 1999*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, s. 95–125.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2002). Keramické votum z Božic, brázděný vpich a jiná zjištění. Aneb Ján Lichardus má pravdu. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské Univerzity*, roč. M 7, s. 33–53, tab. IV, V : 1–2, VI : 1–2, VII : 1–2.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2004). Vývoj na konci II. stupně MMK/MOG a další otázky k počátku eneolitu. In *KAZDOVÁ, Eliška – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ŠABATOVÁ, Klára, ed. K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno, s. 113–121.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2007). Mladší stupeň moravské malované keramiky na jihozápadní Moravě. Rozbor keramických nálezů ze sídliště Výčapy I, okr. Třebíč, a z hrobu ze Džbánic, okr. Znojmo. In *TICHÝ, Radomír,*

- ed. *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 25. zasedání badatelů pro výzkum neolitu Čech, Moravy a Slovenska, Hradec Králové 30. 10.–2. 11. 2006.* Archeologické studie Univerzity Hradec Králové, roč. 1, s. 71–76.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2008a). Nové nálezy keramiky zdobené brázděným vpichem z jižní až západní Moravy. In CHEBEN, Ivan – KUZMA, Ivan, ed. *Otázky neolitu a eneolitu našich krajů. Zborník referátov z 26. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Michalovce (Kamenín), 24.–27. 9. 2007.* Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovaca. Tomus 9. Nitra : Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, s. 141–157.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2008b). Muzeum v Moravském Krumlově jubuluje. In *100 let muzea v Moravském Krumlově 1907–2007.* Moravský Krumlov; Rosice : Městské kulturní středisko Moravský Krumlov, s. 36–43.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2008c). Pracoviště archeologie a archeologické památkové péče. In *Jihomoravské muzeum ve Znojmě. Muzeum – brána k poznání, Sborník ke 130. výročí založení.* Znojmo : Jihomoravské muzeum ve Znojmě, př. org., s. 30–44.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2010a). Idole der Lengyel-Kultur in Mähren. In SCHMOTZ, Karl, ed. *Vorträge des 28. Niederbayerischen Archäologentages. Gesellschaft für Archäologie in Bayern e. V. Ernst-Pietsch-Stiftung Deggendorf. Deggendorf 17. – 19. 4. 2009.* Rahden/Westf. : Maria Leidorf GmbH, s. 91–136.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2010b). Centenary of Palliardi's Central European Aeneolithic relative chronology. Jaroslav Palliardi the creator of relative chronology of the Neolithic and Aeneolithic. In ŠUTEKOVÁ, Jana – PAVÚK, Peter – KALÁBKOVÁ, Pavlína – KOVÁR, Branislav, ed. *Panta Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75. Birthday.* Studia Archaeologica et Mediaevalia. Tomus XI. Bratislava : Facultas Philosophica Universitatis Comenianae Bratislavenensis, s. 203–217.
- KOVÁRNÍK, Jaromír (2016). Notar Jaroslav Palliardi, Autor der relativen Chronologie des Neolithikums und Äneolithikums Mitteleuropas. In: KOVÁRNÍK, Jaromír et al., ed. *Centenary of Jaroslav Palliardi's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014).* Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta; Ústí nad Orlicí : OFTIS, s. 19–41.
- KRUTA, Venceslas – LIČKA, Milan, ed. (1999). *Prime Terrecotte dal cuore dell'Europa. Ceramiche dei cacciatori e dei primi agricoltori di Boemia e Moravia 27000 – 4000 c. C.* Milano : Civico Museo Archeologico; Sceaux Cedex : Kronos B. Y. Editions.

- KUČA, Martin et al. (2012). Chronologie neolitu na Moravě: předběžné výsledky. Chronology of the Moravian Neolithic: preliminary results. In *Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR v Brně*, roč. 53, č. 1, s. 51–64.
- KUČA, Martin et al. (2016). Testing the proposed relative chronology model for the Moravian late Neolithic using radiometric dating. In KOVÁRNÍK, Jaromír et al., ed. *Centenary of Jaroslav Palliardi's Neolithic and Aeneolithic Relative Chronology (1914–2014)*. Hradec Králové : Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta; Ústí nad Orlicí : OFTIS, 117–125.
- LICHARDUS, Ján (1976). Das Keramikdepot von Božice und seine chronologische Stellung innerhalb des frühen Äneolithikums in Mitteleuropa. In *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Festschrift für Herrmann Behrens*, roč. 60, s. 161–174.
- LÜNING, Jens (1968). Die Michelsberger Kultur. Ihre Funde in zeitlicher und räumlicher Gliederung. In *Bericht der Römisch–Germanischen Kommission*, roč. 48, s. 1–350.
- LÜNING, Jens (1976). Zur Erforschung des Neolithikums (Alt– bis Jungneolithikum) in der BRD seit dem Jahre 1960. In *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte. Festschrift für Herrmann Behrens*, roč. 60, s. 31–48.
- MARÁK, Stanislav (1922). *Znojenské museum. Stručný nástin k otevření téhož v červnu 1922 podává Stanislav Marák*. Znojmo : Městské museum (Tiskl Josef Jahoda ve Znojmě).
- MARKEL, Martin (2006). *Dějiny Jaroslavice*. Rajhrad.
- MEDUNA, Ludvík (1963). Archeologické nálezy v povodí řeky Želetavky a Bihanky na západní Moravě. In *Sborník II AÚ ČSAV Brno, Františku Vildomcovi k pětadesátinám*. Brno : Archeologický ústav ČSAV v Brně, s. 79–82.
- NEUMAIR, Erwin (1997). Drei Münchshöfener auf einem Becher. In *Archäologie in Deutschland*, roč. 1 (1997), s. 43–44.
- NEUMAIR, Erwin 2000: Neue Aspekte zum Siedlungswesen der Münchshöfener Kultur anhand von Untersuchungen in Murr, Lkr. Freising. In *Varia neolithica*, č. I. *Beiträge zur Ur– und Frühgeschichte Mitteleuropas*, roč. 22, Weissbach : Beier, H–J. unter Mitarbeit von Ralph Einicke, s. 99–114.
- NEUSTUPNÝ, Evžen (2008a). 1. 2. 1 Časová variabilita eneolitu. In NEUSTUPNÝ, Evžen, ed. *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., s. 13–15.
- NEUSTUPNÝ, Evžen (2008b). 2.5 Kulturní skupiny časného eneolitu v Čechách. In NEUSTUPNÝ, Evžen, ed. *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., s. 48–57.
- NOWAK, Marek (2009). *Drugi etap neolityzacji ziemi polskich*. Kraków : Księgarnia Akademicka.
- PALLIARDI, Jaroslav (1897). Die neolithischen Ansiedelungen mit bemalter Keramik in Mähren und in Nie-

- derösterreich. In *Mittheilungen d. Praehistorischen Commission d. Kaiserlicher Akademie d. Wissenschaften in Wien*, roč. 1, č. 4, s. 237–264.
- PALLIARDI, Jaroslav (1914). Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. In *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, roč. 1, s. 256–277.
- PAVÚK, Juraj – BÁTORA, Jozef (1995). *Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšove. Mit Beiträgen von Július Jakab, Marián Fabiš, Ľudmila Illášová, Ernst Pernicka und Jochen Görzsdorf*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae. Tomus 5. Nitra : Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften.
- PEŠTÁL, František (1935–1936). Nové doklady pravěkého osídlení na Třebíčsku. In *Od Horácka k Podyjí*, roč. 12, s. 23–25.
- PODBORSKÝ, Vladimír (1970). Současný stav studia kultury s moravskou malovanou keramikou. In *Slovenská archeológia*, roč. 18, č. 2, s. 235–310.
- PODBORSKÝ, Vladimír (1985). *Těšetice–Kyjovice 2. Figurální plastika lidu s moravskou malovanou keramikou*. Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica, č. 262. Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- PODBORSKÝ, Vladimír (2001). Poválečné archeologické výzkumy Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty MU na Znojemsku a Břeclavsku. In PODBORSKÝ, Vladimír, ed. *Sborník referátů 50 let archeologických výzkumů Masarykovy univerzity na Znojemsku, zámek Krasno 29. 5.–1. 6. 1999*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, s. 13–36.
- PODBORSKÝ, Vladimír (2005). *František Vildomec (1878 – 1975). Venkovský učitel, vlastivědný pracovník a věhlasný archeolog. Vědomil Vildomec (1921 – 1998). Syn věhlasného archeologa, kantor, muzejník, archeolog a kulturně-osvětový pracovník*. In *Pravěk. Postavy moravské archeologie 2*. Brno : Ústav archeologické památkové péče v Brně; Ústav archeologie a muzeologie FF MU v Brně.
- PODBORSKÝ, Vladimír – VILDOMEČ, Vědomil (1972). *Pravěk Znojemska*. Brno : Musejní spolek v Brně; Jihomoravské muzeum ve Znojmě.
- PODBORSKÝ, Vladimír – KOVÁRNÍK, Jaromír (2012). *Jaroslav Palliardi (20. 2. 1861 – 12. 3. 1922). Pokrokový kulturní činitel jihozápadní Moravy a věhlasný archeolog evropského jména*. In *Pravěk. Postavy moravské archeologie 3*. Brno : Masarykova univerzita Brno.
- POLÁČEK, Lumír (2010). Výročí 100 let od narození profesora Josefa Poulíka (1910–1998). In *Přehled výzkumů Archeologického ústavu AV ČR v Brně*, roč. 51, s. 496–498.

- RUTTKAY, Elisabeth (1995). 4. Gemischte Gruppe mit Furchenstichkeramik (Typus Bajč). In LENNEIS, Eva – NEUGEBAUER–MARESCHEK, Christina – RUTTKAY, Elisabeth, ed. *Jungsteinzeit im Osten Österreichs. Mit Beiträgen von Christian Mayer, Johannes-Wolfgang Neugebauer und Peter Stadler. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich*, No. 102, 103, 104, 105, St. Pölten – Wien : Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, s. 138-145.
- RUTTKAY, Elisabeth (2004). Eine neue Hakenspirale aus Purbach am Neusiedler-See, VB Eisenstadt–Umgebung, Burgenland – Beiträge zur jungneolithischen inkrustierten Keramik (Furchenstichkeramik). In KAZDOVÁ, Eliška – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ŠABATOVÁ, Klára, ed. *K počtĕ Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci k sedmdesátým narozeninám*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno, s. 141–153.
- SALM, Elisabeth – VILDOMEK, František (1936–1937). Ein wichtiges neolithisches Idol aus Mähren. In *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst (IPEK)*, roč. 11, s. 32–36, Taf. 3–5.
- SEGER, Hans (1906). Die Steinzeit in Schlesien. In *Archiv für Anthropologie Neue Folge*, roč. 5, s. 116–141.
- SCHLICHOTHERLE, Helmut (1998). Was sucht Michelsberg in den Ufersiedlungen des Bodensees. Die Michelsberger Kultur – Probleme der Entstehung, Chronologie und des Siedlungswesens. Kolloquium Hemmenhofen 1997. In *Materialhefte zur Archäologie*, roč. 43, s. 169–175.
- SCHMIDT, Hubert (1932). *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*. Berlin; Leipzig : de Gruyter.
- SKLENÁŘ, Karel – SKLENÁŘOVÁ, Zuzana (2005). *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů a jejich spolupracovníků z příbuzných oborů*. Praha : Libri.
- SKUTIL, Josef (1929). Ojediné nálezy kamenných nástrojů ze západní Moravy. In *Od Horácka k Podyjí*, roč. 6, s. 147–153.
- SKUTIL, Josef (1931). Moravské praehistorické nálezy. In *Od Horácka k Podyjí*, roč. 9, s. 147.
- SKUTIL, Josef (1933). Prehistorie na západní Moravě. In *Od Horácka k Podyjí*, roč. 10, s. 115–128.
- SKUTIL, Josef (1935–36). Nové stopy pobytu diluviálního člověka na jihozápadní Moravě. In *Od Horácka k Podyjí*, roč. 10, s. 4–5.
- SKUTIL, Josef (1936a). Übersicht der mährischen paläolithischen Funde. In *Światowit*, roč. 16 (1934–1935), s. 47–78. Taf. I–XVI.
- SKUTIL, Josef (1936b). Nález „hromového kamene“ s obrazem komety z Třebíčska. In *Od Horácka k Podyjí*,

- roč. 13, s. 14–16.
- SKUTIL, Josef (1937–1938). Pravěké amuletové miniaturní imitace kamenných nástrojů z Moravy. In *Od Horácka ke Podyjí*, roč. 14, s. 97–101.
- SKUTIL, Josef (1939–1940). Die neolithischen Plastiken aus dem Kreise der mährischen bemalten Keramik. In *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst (IPEK)*, roč. 13–14, s. 36–56, Taf. 16–44.
- SKUTIL, Josef (1941a). Moravské prehistorické výkopy a nálezy. Oddělení mor. pravěku Zemského musea 1933–1936. In *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums*, Neue Folge 1, Brünn, s. 139–195.
- SKUTIL, Josef (1941b). Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě. In *Ročenka Krajinského musea ve Velkém Meziříčí*, roč. 8. Velké Meziříčí : Krajinské museum Velké Meziříčí.
- SKUTIL, Josef (1947a). Z nejdávnější minulosti Náměšťska nad Oslavou. In *Ročenka Musejního spolku v Ivančicích*. Ivančice : Musejní spolek v Ivančicích, s. 13–54.
- SKUTIL, Josef (1947b). Moravské prehistorické výkopy a nálezy. Oddělení moravského pravěku Zemského musea 1937–1945. In *Časopis Moravského musea zemského*, roč. 33 (1946), s. 45–134.
- SKUTIL, Josef (1949). Pravěké nálezy vltavínů. In *Vlastivědný věstník moravský*, roč. 4, s. 90–97.
- SLOSCHEK, Erich (1930). Funde aus dem Bezirk Mährisch Kromau. In *Sudeta*, roč. 6, s. 70–71.
- SLOSCHEK, Erich (1937). *Geschichte der Stadt Mährisch Kromau. Aus grauer Vorzeit*. Znaim : vlastním nákladem.
- STADLER, Peter et al. (2006). Absolutchronologie der Mährisch – Ostösterreichischen Gruppe (MOG) der bemalten Keramik aufgrund von neuen ¹⁴C–Datierungen. In *Archäologie Österreichs. Ein Lächeln für die Jungsteinzeit. Festschrift für Elisabeth Ruttkay*, roč. 17, č. 2, s. 41–69.
- STADLER, Peter – RUTTKAY, Elisabeth (2007). Absolute chronology of the Moravian – Eastern-Austrian group (MOG) of the Painted Pottery (Lengyel–culture) based on new radiocarbon dates from Austria. In KOZŁOWSKI, Janusz Krzysztof – RACZKY, Pál, ed. *The Polgár and related culture in the Middle/Late Neolithic in Central Europe*. Kraków : Polska Akademia Umiejętności Kraków, Institute of Archaeological Sciences, Eötvös Loránd University Budapest, s. 117–146.
- ŠEBELA, Lubomír – DRESLER, Aleš (2019). Podivná dáma z Kamenného vrchu. In *Tajemství české minulosti*, č. 4. s. 54–56.
- ŠIMEK, Emanuel (1935a). *Velká Germanie Klaudia Ptolemaia*. Brno : Filosofická fakulta Masarykovy university s podporou Ministerstva školství a národní osvěty.

- ŠIMEK, Emanuel (1935b). Problémy moravské prehistorie. In *Časopis Matice moravské*, roč. 59, s. 1–66.
- ŠIMEK, Emanuel (1949). *Velká Germanie Klaudia Ptolemia*. Brno : Filosofická fakulta Masarykovy university.
- ŠMÍD, Miroslav (1994). Nástín periodizace kultury s nálevkovitými poháry na Moravě. In *Pravěk NR*, roč. 2, s. 131–157.
- ŠMÍD, Miroslav (2001). Nálezy kultury s nálevkovitými poháry z Kostelce na Hané a typologie keramiky starší fáze I. stupně KNP na Moravě. In *Otázky neolitu a eneolitu našich zemí. Sborník referátů z 18. pracovního zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska. Mostkovice 14. – 17. září 1999. Pravěk. Supplementum*, roč. 8, s. 276–298.
- ŠMÍD, Miroslav (2004). Další nálezy kultury s nálevkovitými poháry z polohy Kozí brada v Kostelci na Hané, okr. Prostějov. In KAZDOVÁ, Eliška – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ŠABATOVÁ, Klára, ed. *K počtě Vladimíru Podborskému. Přátelé a žáci ke sedmdesátým narozeninám*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Brno, s. 127–140.
- ŠMÍD, Miroslav (2017). *Nálevkovité poháry na Moravě s příspěvkem Martiny Roblíčkové. Funnelbeaker culture in Moravia*. In *Pravěk. Supplementum*, č. 33.
- TEJRAL, Jaroslav (1982). *Morava na sklonku antiky*. Monumenta Archaeologica 19. Praha : Academia.
- URBAN, Otto Helmut (1979). Ein lengyelzeitliches Grab aus Bisamberg, Niederösterreich. In *Archäologisches Korrespondenzblatt*, roč. 9, s. 377–383.
- VILDOMEČ, František (1927). Praehistorie okresu moravsko–budějovického. In *Sborník vlastivědných statí o politickém okrese moravsko–budějovickém*. Moravské Budějovice : V. Dvořák, s. 92–97.
- VILDOMEČ, František (1928–1929). O moravské neolithické keramice malované. In *Obzor praehistorický. Orgán Společnosti československých praehistoriků v Praze*, roč. 7 a 8, s. 1–43.
- VRBKA, Anton (1922). *Stručný katalog Městského musea ve Znojmě*. Sestavil kustos A. Vrbka, ředitel v Louce. Z německého vydání přeložil Fr. Tretera, farář v Louce. Znojmo.
- VRBKA, Anton (1936). Bericht. Museal–Jahreshauptbericht 1935. In *Südmährerland. Znaimer Wochenblatt*, roč. 17, č. 12 (26. 3. 1936).
- ZÁPOTOCKÝ, Milan (1956). Baalberská skupina v Čechách. In *Archeologické rozhledy*, roč. 8, s. 539–563.
- ZÁPOTOCKÝ, Milan (1998). Die äneolithische Besiedlung des Stromgebietes der Bylanka. In PAVLŮ, Ivan, ed. *Bylany. Varia 1*. Praha : Archeologický ústav AV ČR Praha, s. 147–167.
- ZÁPOTOCKÝ, Milan (2008). 3.2 Kultura nálevkovitých pohárů ve starším eneolitu. In NEUSTUPNÝ, Evžen, ed. *Archeologie pravěkých Čech 4. Eneolit*. Praha : Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., s. 61–82.

Archivní prameny

- Městská rada a starosta města Znojma. Přípis Okresnímu úřadu ve Znojmě č. j. 4197/33 ze dne 24. 5. 1933 ve věci archeologických výzkumů H. Freisinga u Jaroslavic. Archiv Jihomoravského muzea ve Znojmě (dále Archiv JMM), fond archeologie/korespondence přijatá.
- Městská rada a starosta města Znojma. Přípis Okresnímu úřadu ve Znojmě ze dne 24. 5. 1932 ve věci předávání archeologických nálezů výhradně Jihomoravskému muzeu ve Znojmě (dále JMM). Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Vrchní rada Státního památkového ústavu pro Moravu a Slezsko. Dopis A. Vrbkovi č. j. 461/33 ze dne 27. 3. 1933 ve věci upřesnění nálezů středověké keramiky z 13. – 15. století v historickém jádru města v průběhu stavby prodejního domu Rudolfa Stloukala. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Městská rada a starosta města Znojma. Rozhodnutí o přidělení automobilu pro Jihomoravské muzeu ve Znojmě ze dne 6. 11. 1933. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Josef Freising. Žádost o místo archeologa pro syna Ing. Hanse Freisinga v Jihomoravském muzeu ve Znojmě ze dne 20. 10. 1934. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Josef Freising. Žádost o místo archeologa pro syna Ing. Hanse Freisinga v Jihomoravském muzeu ve Znojmě ze dne 25. 10. 1934. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Prof. Dr. Karel Absolon. Kladné hodnocení práce Ing. Hanse Freisinga ze dne 14. 11. 1934. Archiv Jihomoravském muzeu, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Anton Vrbka. Dopis JUDr. J. Marešovi ve věci žádosti o místo archeologa pro Ing. Hanse Freisinga v Jihomoravském muzeu, 20. 10. 1934. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence odeslaná.
- Doc. PhDr. Franz Spina, ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR. Dopis ze dne 22. 11. 1934 JUDr. J. Marešovi, starostovi Znojma, podporující přijetí Ing. Hanse Freisinga v Jihomoravském muzeu na místo archeologa. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- JUDr. J. Mareš, starosta Znojma. Dopis doc. PhDr. F. Spinovi, ministru veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR, ze dne 30. 11. 1934 navrhuující ustanovení Ing. Hanse Freisinga ve Státním archeologickém ústavu v Praze na místo archeologa (pro JMM). Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- JUDr. J. Mareš, starosta Znojma. Oznámení ze dne 1. 12. 1934 Ing. Hansu Freisingovi o absenci systematizovaného místa archeologa v Jihomoravském muzeu. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.

- Doc. PhDr. Franz Spina, ministr veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy ČSR. Dopis ze dne 11. 12. 1934 JUDr. J. Marešovi, starostovi Znojma, podporující ustanovení Ing. Hanse Freisinga ve Státním archeologickém ústavu v Praze na místo archeologa (pro Jihomoravské muzeum ve Znojmě). Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Ing. H. Freisnig. Korespondenční lístek Dr. F. Winklerovi o navrácení příloh jeho žádosti ze dne 19. 12. 1934. Městská rada a starosta města Znojma. Přípis Okresnímu úřadu ve Znojmě č. ze dne 23. 3. 1934 ve věci předávání archeologických nálezů výhradně Jihomoravskému muzeu ve Znojmě. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Státní archeologický ústav v Praze. Jmenování Antona Vrbky jednatelem StAÚ pro soudní okresy Jaroslavice a Vranov nad Dyjí, dopis č. j. 1567/35 ze dne 5. 1. 1935 na žádost městské rady ve Znojmě. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Státní archeologický ústav v Praze. Jmenování Antona Vrbky jednatelem StAÚ pro soudní okres Znojmo podle výnosu ministerstva školství a národní osvěty ČSR čj. 21.158/35–V/1 ze dne ze dne 23. 2. 1935 a dekretem StAÚ č. j. 507/35 ze dne 28. 3. 1935. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Městská rada a starosta města Znojma. Děkovný dopis starostovi České kolonie u Božic ze dne 7. 5. 1935 za předání prehistorických nálezů ze zahrad bratrů Zatloukalových. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Městská rada a starosta města Znojma. Přípis Okresnímu úřadu ve Znojmě č. ze dne 14. 2. 1936 ve věci předávání archeologických nálezů výhradně Jihomoravskému muzeu ve Znojmě. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Městská rada a starosta města Znojma. Potvrzení č. j. 1974/36 ze dne 14. 2. 1936 o přidělení automobilu pro Jihomoravské muzeum ve Znojmě. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- PhDr. Jaroslav Helfert, státní muzejní inspektor a ředitel Moravského zemského muzea v Brně. Dopis s dotazem ve věci archeologických výzkumů mladopaleolitických lokalit plánovaných JMM u Dolních Věstonic, 1. 7. 1938. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.
- Josef Freising. Žádost o místo archeologa pro syna Ing. Hanse Freisinga v muzeu ve Znojmě adresovaná E. Haasemu, starostovi říšského města Znojma/Reichsstadt Znaim, 30. 10. 1938. Archiv JMM, fond archeologie/korespondence přijatá.

Internetové zdroje

Web Hans Freising [2018–11–03]. Dostupné na: <[Web Hitler ve Znojmě. \[2018–11–17\]. Dostupné na: <\[Web Hradisko u Kramolína. \\[2019–11–04\\]. Dostupné na: <\\[Web Prof. Hubert Schmidt. Dostupné na: <\\\[Web Innocenc Ladislav Červinka. \\\\[2018–11–10\\\\]. Dostupné na: <\\\\[Web Marja Gimbutas. \\\\\[2018–11–11\\\\\]. Dostupné na: <\\\\\[Web Pravda vítězí. \\\\\\[2018–11–17\\\\\\]. Dostupné na: <\\\\\\[>\\\\\\]\\\\\\(https://cs.wikipedia.org/wiki/Pravda_v%C3%ADt%C4%9Bz%C3%AD\\\\\\)\\\\\]\\\\\(https://www.google.cz/search?q=Marija+Gimbutas&sa=N&tbm=isch&tbo=u&source=univ&ved=2ahUKEwihhdHYre_eAhUQ2qQKHxHa-A0w4ChCwBHoECAUQAQ&biw=1366&bih=695#imgrc=sbLD2fPSOLK4CM:></p>
</div>
<div data-bbox=\\\\\)\\\\]\\\\(https://www.google.com/search?xsrf=ACYBGNRPSs5asbJhzzFhWuFrBpxDxkyurg:1561216069395&q=Innocenc+Ladislav+%C4%8Cervinka&tbm=isch&source=univ&xsrf=ACYBGNRPSs5asbJhzzFhWuFrBpxDxkyurg:1561216069395&sa=X&ved=2ahUKEwi6le-Jr_3iAhWJaFAKHfUoB-oQsAR6BAgJEAE&biw=1536&bih=754#imgrc=1ahyyzJFUVDfDM:></p>
</div>
<div data-bbox=\\\\)\\\]\\\(https://www.google.cz/search?q=Prof.+Hubert+Schmidt,+aRCH%C3%84OLOGE&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiqyfOo6e_eAhVNzKQKHUN5AiAQsAR6BAgCEAE&biw=1366&bih=646#imgrc=nofWD-20zElodM:></p>
</div>
<div data-bbox=\\\)\\]\\(https://www.google.cz/search?q=Hradisko+u+Kramol%C3%ADna&tbm=isch&tbs=rimg:CZKjddUW98l0IjjbvIMsVBbE4H-9MU-KY2x_14WSMrsjsdAwcZLYTjak3kM6Cpb2j1RMM8CxcWvP1TrvbeFE_1PZqM-ioSCaNU8gy-xUFsTESoAktqFH1WuKhIJgf70xQpjbH8RlqoACVsreY0qEgnhZIyuyOx0DBHXhvHDqyrb-CoSCRxkthONqTeQEd2TBqOsgWxvKhIJzoKlvaPVEwwR14bxw6sq2_1gqEgnwLFxa8_1VOu-xF7qh4JiBavSoSCdt58T89moz6EeDZhYreaBY5&tbo=u&sa=X&ved=2ahUKEwirzYzr9O_eAhUC6aQKHZtQC_AQ9C96BAgBEBg&biw=1366&bih=646&dpr=1#imgrc=QgyvYI7ih541EM:></p>
</div>
<div data-bbox=\\)\]\(https://www.google.cz/search?q=Hitler+ve+Znojme%C4%9B&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjmsMiAtOreAhWF-3KQKHWqRBWsQsAR6BAgFEAE&biw=1366&bih=695#imgrc=qkLy1qIe1oktAM:></p>
</div>
<div data-bbox=\)](https://www.google.cz/search?q=Hans+Freising&sa=N&tbm=isch&tbo=u&source=univ&ved=2ahUKEwiqgLzZ_O_eAhWRjqQKHUw9AnU-4ChCwBHoECAQAQ&biw=1366&bih=646#imgrc=_0IIHTZkRnbGRM:></p>
</div>
<div data-bbox=)

Web Wilsonova skála u Hartvíkovic . [2018–11–25]. Dostupné na: <[### Resumé](https://www.google.com/search?q=Wilsonova+sk%C3%A1la+u+Hartv%C3%ADkovic&tbm=isch&tbs=rimg:CWUY-gRVpQooCIjhJcECkLPH8Gj4AOxEYBpfFBwqzyC7k_1HB6uQwHQwhHG5uSKtDMKm-vB8y_1h1pK4oDroqSpXeA9w4SoSCUlwQKQs8fwaEVIPZrmQB2tjKhIJPgA7ERgG18UR-tr6QQ2WWWaEqEgkHCrPILuT8cBHZ4VG1WNIjESoSCXq5DAdDCEcbETspBuLSnrkX-KhIJm5Iq0Mwqa8ERvIk1CLXvGgAqEgnzL-HWkrigOhH1pnlmJAHe_1yoSCeipKnF4D3DhEY-kXnD0ela63&tbo=u&sa=X&ved=2ahUKEwjMgp3P-fziAhWEKFAKHbnICsUQ9C96BAgBEBs&biw=722&bih=690&dpr=1.25#imgsrc=SXBAPCzx_BrYPM:>></p></div><div data-bbox=)

Archaeological work on south and western Moravia between the World War I and World War II.

It would be very difficult to evaluate archaeological work without following the pre–World War I period. It is a transition between voluntary and professional archaeological work.

Notary Jaroslav Palliardi wrote the scientific synthesis *Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren, Starý Zámek u Jevišovic* and *Neolithické kultury na Moravě a jejich vztah k neolithickým kulturám evropským* (*Neolithic cultures in Moravia and their relationship to the Neolithic European cultures*). J. Palliardi based these monographs, inter alia, on the results of archaeological excavations and researches on the Eneolithic hillfort "Starý Zámek" at Jevišovice launched on 5 April 1909. The importance for the presentation of archaeological research in southern and western Moravia had IV. Congress of the Moravský archeologický klub (Moravian Archaeological Club) in Moravské Budějovice 14. – 17. 8. 1910. In 1919, J. Palliardi revises the periodization of the "Moravian – Lower–Austrian – Hungarian group of Painted Pottery culture" on 5 phases Ia–b and IIa–c. J. Palliardi was struck dead on March 12, 1922. The Moravian Museum in Brno purchased his extensive archaeological collection, which enriched the museum collection with important finds.

In the period between the two world wars the archaeological work of the head teacher František Vildomec is developing. It carries out archaeological excavations in settlements of the Moravian – East–Austrian group (MOG) of Painted Pottery culture in Boskovštejn, Střelice, Ctidružice, Pavlice and other archaeological localities. He has published less than six years after the death of J. Palliardi a study *O moravské neolithické keramice malované* (*On the Neolithic Moravian Painted Pottery*), in which he published a pe-

riodization of MOG for six phases. He works intensively in the archaeological excavation of the large settlement of the MOG Ib–IIa phase at Hluboké Mašůvky near Znojmo. He became famous for his discovery of the world–wide known female statuette of “Venus from Hluboké Mašůvky”. F. Vildomec published this original statuette together with Countess Elisabeth Salm–Reifferscheidt. He collects the second archaeological collection of the MOG, which was stored in a family villa in Boskovštejn. This archaeological collection studied Dr. O. G. Kotova, then Prof. L. Franz in 1928, prof. Schmidt, Prof. A. E. Jenks, in 1934 Prof. F. Tompa, in 1937 Prof. O. Menghin and last time before the outbreak of World War II, 19 July 1938, Prof. V. J. Fewkes. We also appoint prof. F. M. Th. de Liarge Böhl, Professor of Assyriology and others. F. Vildomec finished field archaeological activities in 1938 after the occupation of the Czechoslovak border by the Deutsches Reich / German Reich / Third Reich.

The archaeologist I. L. Červinka worked very intensively around Znojmo. An important milestone was the founding of the Institute for Prehistory and Protohistory at Masaryk University in Brno in 1930. The Masaryk University appointed Professor E. Šimek from Prague in 1931 as Head of the Institute. We publish an interesting letter of Prof. J. Eisner from Prague on October 5, 1940, which he sent probably to Prof. E. Šimek. An important role by the archaeological activities had the South–Moravian Museum in Znojmo. The head teacher Anton Vrbka had a great share in his successful development. He has collected many archaeological finds here. Exceptional finds include the treasure of vessels of the Funnel Beaker culture (TBK) in Božice – Česká kolonie on 14 August 1935. Newly we define a set of thirteen vessels with the presence of the Epilengyel period (large pitcher and pedestalled beaker) and the old Michelsberg culture (two amphora with handles on the lower part) as evidence of the Funnel Beaker culture formative phase TBK Ia0. J. Skutil, archaeologist of the Moravian Museum described a number of finds of southern, south–western and western Moravia. Teachers J. Hrbek, L. Pokorný and J. Weidenthaler were involved in archaeology in Znojmo district too.

We also state that the archaeologist H. Freising from Brno applied for employment in the South–Moravian Museum (1934, 1938).

Interesting is the fact that on October 26, 1938, active Germans from Znojmo handed over Hitler from the collections of the South–Moravian Museum a cup with a painted swastika at the bottom, dating back to the Early Iron Age.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

The head teacher J. Horňanský discovered a contracted burial in 1936 and a mass grave of the MOG IIB in 1937 at the village of Džbánice. At that time L. Meduna had archaeological activities in southwestern Moravia, especially around the towns Police and Jemnice, district Třebíč. Priest J. Bílý collected archaeological finds in the vicinity of the villages Dědice, Kojatice and Velký Újezd. We have a duty to remember the activities of F. Jech and G. Chaloupka in the surroundings of Moravské Budějovice. The landowner J. Odehnal was interested in archaeology around the town of Hrotovice. In western Moravia around the town of Třebíč, A. Hanisch, M. Charvát and R. Dvořák had archaeological activities. F. Peštál cooperated with these interested in archaeology. Named researchers also paid attention to findings from prehistoric hillforts Kramolín – "Hradisko", Hartvíkovice – Wilsonova skála (Wilson's Rock), Mohelno – "Skřipina", Senorady – "Malá skála" and others. Young J. Poulík, later professor and director of the Institute of Archaeology of the Czechoslovak Academy of Sciences in Brno, worked with them on hillfort Kramolín – "Hradisko" in 1935. We also publish his letter of 13 October 1930 asking for a job in archaeology probably sent to the head teacher A. Procházka.

We supplement our article with a personal memory of Professor PhDr. V. Budinský–Krička, DrSc., the Excellent Slovak and Czechoslovak archaeologist.

doc. PhDr. Jaromír Kovárník, CSc.

jaromir.kovarnik@uhk.cz

Katedra archeologie

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62

CZ 500 03 Hradec Králové 3

ČESKO-NĚMECKÉ KONTRAVERZE PŘI VÝZKUMU PALEOLITICKÉ STANICE U DOLNÍCH VĚSTONIC¹

Martin Oliva

Abstract

The excavations of the well-known site of mammoth hunters near Dolní Věstonice tell a lot about the relations between Czechs and Germans and about the role of the national-socialist ideology in our archaeology. The site is situated on the traditional German territory as far as the nationality of local population concerns. The Germans discovered the site and excavated it amateurishly in 1922–24. The Czech scientist K. Absolon put an end to their non-professional research; however, he tried to hide the national dimensions of the conflict and assigned the discovery of the Palaeolithic settlement to Czech parish priest Mazour. The national-political struggle started with the foundation of the *Sudetendeutsche Partei* only one year before Munich. During the Protectorate the region of Dolní Věstonice was part of the *Großdeutsches Reich*, Czech inhabitants were expelled and German scientists got into dispute who becomes the successor of Prof. Absolon. All the pretenders used for this purpose Nazi ideology and their mutual defamations reached the top of Nazi power in Berlin. Their intensity surpassed all previous dissensions between the Czech and German element that are the object of this contribution.

Key words

Dolní Věstonice – Karel Absolon – Gravettian – Pavlovian – Nazi archaeology

Abstrakt

Průběh výzkumů světoznámé stanice „lovců mamutů“ vypovídá mnohé o česko – německých vztazích a o roli nacionálně-socialistické ideologie v naší archeologii. Lokalita leží na území, obývaném tradičně Němci, kteří ji také objevili a v prvních letech (1922–24) amatérsky zkoumali. Tomu učinil přítrž český vědec K.

¹ Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Moravské zemské muzeum (DKRVO, MK000094862).

Absolon, ktorý sa však snažil nacionálnu dimenziu konfliktu skrýť a objav paleolitického sídliska pripisoval českému faráři Mazourovi. Politicko-národnostný rozměr se vynořil se vznikem Sudetoněmecké strany až rok před Mnichovem. Za protektorátu byly Dolní Věstonice součástí Velkoněmecké říše, Češi byli vyhnáni a mezi vědci z Německa vznikl spor o to, kdo se stane následovníkem prof. Absolona. Všichni pretendenti využívali za tím účelem nacistickou ideologii a jejich vzájemné pomluvy směřovaly až ke špičkám nacistické moci do Berlína. Svou intenzitou předčily jakékoli předchozí rozmlísky mezi českým a německým živlem, o nichž pojednává tento příspěvek.

Klíčova slova

Dolní Věstonice – Karel Absolon – gravettien – pavlovien – nacistická archeologie

Úvod

Na rozdíl od dříve zkoumané „metropole“ lovců mamutů u Předmostí, která ležela v ryze českém, resp. hanáckém území východní Moravy, se výzkum dalšího centra pavlovienské kultury neobešel bez národnostních třenic. Dolní Věstonice leží v kraji pod Pavlovskými vrchy (Pollauer Berge), osídleném již od středověku Němci (Hosák 1956). Začlenění tohoto kraje, stejně jako všech okrajových oblastí Čech a Moravy s německojazyčnou majoritou do nově vzniklé České republiky, se zásluhou Edvarda Beneše stvrdilo na mírové konferenci v Saint Germain roku 1919. Již po pádu podunajské monarchie v říjnu 1918 se však Němci od nové republiky manifestačně odtrhli a na jižní Moravě vytvořili provincii Deutschsüdmähren, dodatečně pojaté do efemérního útvaru Deutschösterreich. Přítrž těmto iredentistickým snahám učinilo vojenské obsazení Znojma a Mikulova již 16. prosince 1918. Národnostní složení kraje se tím však nijak nezměnilo. Poměr Němců a Čechů byl tehdy 659:10 v Dolních Věstonicích, 1007:5 v sousedním Pavlově a 6359:626 v Mikulově, který tvořil kulturní centrum kraje se sídlem gymnázia a muzea (Zobek 1926). Mikulovský okresní hejtman byl ovšem české národnosti, což k uklidnění poměrů pochopitelně nepřispívalo.

Objev paleolitického osídlení pod Pálavou

Vykopávky Moravského zemského muzea v Dolních Věstonicích začaly roku 1924. Do té doby sotva co poukazovalo na archeologické bohatství kraje, a i to málo vyvěralo z činnosti německých pracov-

níků. Roku 1801 zorganizoval slavný francouzský přírodovědec Georges Cuvier anketu o nálezech předpotopních kostí, na níž mu odpověděl moravský místopisec J. F. Schwoy, že v Pavlově se v letech 1745 a 1770 měly najít diluviální kosti, prodané potom do lékáren. Roku 1785 se pak u Pavlova odehrál důležitý nález mamutích zubů, pokrytých popelovitou masou². Koncem 19. století zde v úvozu sbíral kosti a pazourky lékař Johann Schön, který žil v Dolních Věstonicích v letech 1862 až do své smrti roku 1895 a o svých nálezech bezvýsledně referoval do Mikulova. Pozornost vzbudil až objev z roku 1922. Tehdy narazil sedlák Josef Hebauer z Horních Věstonic, vlastníci pole v prostoru pozdějšího „sídliště v horní části“ dolnověstonické stanice, při rozšiřování cesty na shluk mamutích kostí a bíle patinovaných pazourků. Jeho syn Thomas oznámil a předal tento nález „zámeckému hejtmanu“, místnímu historiku a spisovateli Josefu Matzurovi (1851–1936; obr. 1). U něj nálezy shlédli jeho mladší kolega, gymnaziální profesor Karl Jüttner, a motivoval Matzuru k další činnosti. Společně pak naleziště navštívili, našli další nožíky a rozházené kosti, a uvědomili o tom Antona Rzehaka, známého geologa, archeologa a profesora na Technische Hochschule v Brně, který však z důvodu nemoci vedení výzkumu odmítl a jen těsně před smrtí se o lokalitě zmínil v „bibli“ jihomoravských Němců, knize Südmährisches Heimatbuch (Rzehak, 1923, s. 266). Oba mikulovští učitelé proto v červnu uveřejnili o nálezu stručnou zprávu v brněnských novinách Tagesbote (obr. 2; Matzura – Jüttner, 1922). Ta vzbudila okamžitou pozornost několika amatérů, mezi něž patřil zejména ředitel měšťanky Karl Schirmeisen, učitel Josef Freising a jeho syn Hans, učitel Rudolf Czižek, později spolupracující s K. Absolonem na výzkumu Pekárny, a Absolonův rival Franz Čupík, obchodní cestující firmy na cukrovinky. Vzдор zkomoleným českým jménům některých z nich to byli výhradně brněnští Němci, kteří oblast Pálavy považovali za své vlastní etnické prostředí. Rudolf Kryčer (1925, s. 32) k tomu uvádí: *„Český turista jest ve Věstonicích poměrně řídkým hostem; dlužno toho litovati... jest třeba, aby německé obyvatelstvo uvědomilo si konečně v plném rozsahu svou příslušnost k naší republice, k čemuž hojná návštěva našich výletníků, všude důstojně a rozumně vystupujících, podstatně by mohla přispěti.“* V rámci tohoto nacionálně zabarveného jihomoravského turismu Němci tedy naleziště často navštěvovali a tu a tam podnikli i menší výkopy. Největší rozsah i úspěch měly sondáže Hanse Freisinga (1905 Gmunden – 1977 Stuttgart; obr. 3), tedy studenta obchodní akademie. Ze západní stěny hlubokého úseku klasického úvozu vydobyl Hans

2 Schwoy in *Patriotisches Tageblatt* 1801, str. 661, 828, 831, cit. dle Skutil, 1941, s. 23

Obr. 1: Mikulovský učitel a spisovatel Josef Matzura (1851–1936). –
Mikulov teacher and writer Josef Matzura (1851–1936)

Mammutjäger an den Pollauer Bergen.

Funde am Nordabhang.

Es hat seinerzeit großes Aufsehen erregt, als der unermüdbliche, opferfreudige Dr. Martin Kriz bei seinen Ausgrabungen bei Friedmoos (Friedau) neben vielem anderen auch Lagerstätten von Mammut-Jägern entdeckte und durch zahlreiche Funde nachwies. (Im Jahre 1903 hat er dann sein mächtiges Buch: „Beiträge zur Kenntnis der Quartärzeit in Mähren“, mit 180 Illustrationen ausgestattet, veröffentlicht.)

Vielleicht ist es Heimatfreunden in Südmähren gelungen, eine ähnliche, wenn auch unvergleichlich bescheidenere Entdeckung am Nordhang der Pollauer Berge zu eröffnen!

Schon früher hatte mich Prof. Dr. Jüttner auf Feuersteinartefakte aufmerksam gemacht, die sich in den Sammlungen des Nikolaiburger Gymnasiums finden und vom Tafelberg (bei Klentniz), vom Wälschgang der Klausse und aus Unter-Wisternitz stammen sollen. — Da brachte nun ein junger, intelligenter Mann aus Ober-Wisternitz in letzter Zeit einen Feuersteinhaber, eine Feuersteinanzenspike und einen Feuersteinern (Nucleus), der deutliche Abspaltungen erkennen läßt. Diese Stücke waren neben und mit zertrümmerten Mammutknochen in ½ Meter Tiefe an einem Wege zwischen Maidenburg und Thaya auf Bauerngrund gefunden worden.

Nun habe ich im Verein mit Prof. Jüttner diese Fundstelle auf- und abgesehen; Dr. Jüttner fand noch einige schmale Feuerstein-Messer. Auch lagen dort Feuersteinstücke und zerbrochene Mammutknochen, die bei einer Weganbahnung im Loh bloßgelegt wurden. — Schon vor Jahren sind bei Pollau und Nikolaiburg zahlreiche Mammutknochen und -Böhne gefunden worden. Wir glauben daher schließlich die Vermutung aufstellen und aussprechen zu können, daß dort an der Fundstelle über der Thaya auch steinzeitliche Mammut-Jäger gehaust haben, daß wir hiermit eine Wohnstätte von urzeitlichen bilobialen Menschen und Jägern früher Steinzeit festgestellt hätten. Systematische Untersuchungen und Grabungen müßten in Zukunft selbstverständlich erst ganz gesicherte Beweise erbringen. Prof. Jos. Matzura und Dr. R. Jüttner (Nikolaiburg).

Obr. 2: První článek o „nálezech na severním svahu“

Tagesbote 28. 6. 1922). —

First published paper on „findings on the northern slope“

(Tagesbote 28. 6. 1922).

*Obr. 3: Hans Freising (1905–1977), nejmúspěšnější z německých amatérů. –
Hans Freising (1905–1977), the most successful of german amateurs.*

s bratrem Fritzem 5. 11. 1923 plastiku mamuta a keramickou hrudku snad falického tvaru. Nálezům samozřejmě nepřišlo na mysl, že by některá z těchto sošek mohla být z pálené hlíny, takže přišli o prioritu v identifikaci paleolitické keramiky. V roce 1975 byly oba předměty zakoupeny Přírodovědným muzeem ve Vídni, kde jsou uloženy s inv. čísly 80914-15 (Měchurová, 1992, s. 17). Jiná místa byla narušena nejen Freisingem, ale i Hebauerem, Jüttnerem, Matzourou a Czižekem. 26. října 1923 ukazovali Hans Freising a Rudolf Czižek své nálezy Otto Hauserovi, švýcarskému starožitníkovi proslavenému výzkumy v Dordogni, který měl v Brně přednášku.

Kdo bude novou lokalitu zkoumat?

Freising získal z neporušených vrstev celá kila pazourků, což vyvolalo reakci u Karla Jüttnera, který asi chtěl pozvednout výzkum jedinečného naleziště na profesionální úroveň. Prostřednictvím severočeského archeologa Helmuta Preidla tedy požádal předního vídeňského prehistorika Josefa Bayera o prohlídku naleziště (Jüttner, 1937, s. 74). Bayer přijel 4. května 1924 do Věstonic spolu s Lotte Ada-

metzovou, aby se tam setkal s R. Czižekem, J. Freisingem a K. Schirmeisenem z Brna a s J. Matzurou a K. Jüttnerem z Mikulova³. V klentnické restauraci pak Bayer předložil ostatním pánům záměr zorganizovat na nalezišti systematický výzkum, nejlépe pod vedením Moravského zemského muzea (Bayer, 1924, s. 81). Tím by se ovšem dostal výzkum do českých rukou, což se Němcům nelíbilo. Iniciativy se chopil dr. Helmut Preidel z českých Podmokel, jenž nedlouho poté (28. 6. 1924) poslal Karlu Absolonovi do Zemského musea dopis, jakoby shrnující závěr klentnické schůzky, ovšem s tím, že vedoucím vykopávek by měl být vídeňský profesor Bayer, Absolon by se na nich mohl podílet a Moravské zemské muzeum by přijalo část nálezů (Oliva, 2014, s. 233, kopie 4). Je ovšem možné, že Bayer měl na výzkum Věstonic záslusk sám, a své doporučení, aby lokalitu zkoumalo brněnské muzeum, formuloval diplomaticky až poté, kdy se výzkumu energicky ujal Absolon. Jeho článek v *Die Eiszeit* (Bayer, 1924) byl totiž antedatován: měl být napsán v květnu, přitom se v něm už zmiňují výzkumy K. Absolona a J. Kniese, zahájené v srpnu (Absolon, 1938a, s. 16, 43). V každém případě ani ředitel Přírodovědného muzea prof. Bayer, ani zainteresovaní brněnští Němci proti Absolonově rázné intervenci do Dolních Věstonic otevřeně nic nenamítali a lehce se smířili s realitou. Zklamáni byli nejspíš mikulovští amatéři a Preidl, kteří se právě oslovením vídeňského profesora snažili ponechat výzkum v německých rukou. Josefu Bayerovi ovšem nezbývalo, než zaujmout korektní postoj v duchu vědecké kolegiality, který se od cizince očekával, ač musel mít na Absolona jakožto ryzího speleologa a entomologa svůj názor. Absolon, jehož archeologický věhlas po několika letech Bayera zastínil, se k němu stavěl sice rovněž kolegiálně, ale po jeho smrti r. 1931 někdy až mentorsky (např. v otázce aggsbachienů: Absolon, 1947, s. 9, nebo při hodnocení rohovcové industrie z Býčí skály, v níž se mýlili oba: Absolon, 1945b, s. 15). Od vedoucího Zoologického oddělení Zemského musea a docenta fyzického zeměpisu na UK Karla Absolona, který byl vědecké veřejnosti znám jako entomolog a Brňanům jakožto jeskyňář, by vskutku málo kdo očekával, že se s takovou vervou ujme vykopávek v Dolních Věstonicích. Expozice „moravského diluvia“ v Moravském zemském muzeu se roku 1924 teprve vytvářela a sám dosud do pokladnice moravského paleolitu žádnými vlastními objevy nepřispěl. Usilovně však shromažďoval sbírky amatérů, pořádal je na svém oddělení a snažil se jejich prostřednictvím proniknout do mezinárodního povědomí, takže jej nebylo možno podceňovat.

3 Hans Freising: *Meine Geländearbeiten in Unter-Wisternitz (1923–1924)*. Nálezová zpráva v archivu Ústavu Anthropos MZM.

Absolon zřejmě pochopil, že statěmi o jeskynním hmyzu a drobnými exploracemi jeskyň světového věhlasu nedosáhne, a že se mu k tomu nyní nabízí možnost navázáním na další stránku Wanklova odkazu, totiž na archeologii, která ostatně i jeho dědečka proslavila nejvíce. Zatímco světoznámé Předmostí, ničené cihelnami, bylo již spojeno s předchozími generacemi, čerstvě objevené Dolní Věstonice by byly jen jeho. Bez váhání proto vyrazil do horkého terénu kulturně velmi sebevědomých jihomoravských Němců. Je otázkou, zda jej ke zkoumání Věstonic vyzval Josef Bayer, protože žádný takový dopis se nedochoval. Spíše už před Bayerovou cestou na Moravu využil Absolon úřední moci svého kolegy I. L. Červinky, který byl konservátorem památkové péče a Státního archeologického ústavu a právě v roce 1924 byl přijat jakožto smluvní úředník do Zemského musea. Měl tam připravit první expozici moravského pravěku pro exkurzi antropologického kongresu (Tihelka, 1953; Sklenář, 2005, s. 120), která pak shodou okolností směřovala též do Dolních Věstonic. Innocenc Ladislav Červinka se na jaře 1924 objevil u Jüttnera v Mikulově a prohlížel si dosavadní nálezy (Jüttner, 1939), z nichž ovšem nejbohatší kolekce Hanse Freisinga byla předána prof. Bayerovi do Vídně. Z Freisingova rukopisu (Oliva, 2014, s. 100–101, příloha 1) víme, že okolo 20. 5. 1924 se pod Děvičkami objevil automobil s Absolonom, Kniesem, Simonem a jinými, a že kopání bylo právě v té době zapovězeno pod pokutou 200 Kč nebo 14 dny arestu. Měsíc poté píše Preidel Absolonovi výše zmíněný dopis, v němž chválí zákaz amatérských vykopávek. Výzkumy Moravského zemského muzea pak započaly 18. srpna pod faktickým vedením Jana Kniese.

Jak již bylo řečeno, brněnští Němci i prof. Bayer se s těmito výzkumy, vedenými českou institucí v německém prostředí, snadno smířili. Intelektuálním vůdcem brněnských archeologů se po smrti prof. Rzehaka (31. 3. 1923) cítil být Karl Schirmeisen, známý mj. svými díly o germánských bozích, který se rozhodně nepovažoval za amatéra – vždyť v muzeu jakožto člen Kuratoria dohlížel na činnost kustoda geologických sbírek doc. dr. V. J. Procházky (Nekuda, 1969, s. 35). Těsně po zahájení Absolonových vykopávek jejich organizaci pochválil (Schirmeisen, 1924a; viz Absolon, 1938a, s. 17) a necelý měsíc poté publikoval další novinový článek, v němž připomínal dřívější nálezy z okolí a rozsáhlou argumentací se již pokoušel věstonické artefakty kulturně zařadit, a to do solutréenu (Schirmeisen, 1924b). Výzkumy brněnské instituce však byly solí v očích místní kulturní elitě, jmenovitě mikulovskému patriotu Josefu Matzurovi, který se navíc pokládal za objevitele lokality. Hned po klentnickém sezení s Bayerem 4. 5. 1924 uzavřel

s majitelem pozemku Josefem Hebauerem a jeho synem Thomasem smlouvu, která mu dávala výlučné právo bádání na jeho poli (Matzura, 1924; Oliva, 2014, s. 215, opis 1). Tato smlouva stála v cestě Absolonovým výzkumům, které měly být zahájeny právě zde, takže přiměl okresního hejtmana Josefa Dejmalu k tomu, aby vzal rizika vyplývající z nedodržení smlouvy, resp. z uzavření podobné smlouvy i s muzeem, z Hebauera na sebe, což se odehrálo 12. srpna na Okresní správě politické v Mikulově (Oliva, 2014, s. 207, dokument 1). S tím se však Josef Matzura, tehdy již 73-letý, nehodlal spokojit a 31. srpna na tomtéž úřadu jednal s hejtmánem Dejmalou o nějakých satisfakcích. Uvedl, že s Hebauerem uzavřel dohodu, že bez jeho vědomí nebude nikdo na Hebauerově pozemku kopat. Nic nenamítá proti vykopávkám MZM, ovšem pokud se uzná, že prvním badatelem na lokalitě byl Matzura a pokud bude Hebauerovi vyplacena prémie za její objev (Oliva, 2014, s. 207–208, dokument 2). Dejmal o tom informoval Absolona dne 2. září 1924 dopisem, v němž doporučuje smírné jednání s Matzurou, kterému jde snad nejvíc o získání nálezů, hlavně artefaktů, do mikulovského muzea, a o nějakou spoluúcast na výzkumu. Cítí se dotčen Absolonovou výtkou, že svými kontakty s německými a vídeňskými kruhy zanedbává povinnosti čs. státního konservátora (Oliva, 2014, s. 208, dokument 3). Brání se též výtce, že pro ochranu naleziště nic neudělal a neinformoval úřady. Teprve po zahájení muzejních výzkumů proto uveřejňuje o objevu na Hebauerově poli zevrubnější zprávu (Matzura, 1924), kterou dva roky po Matzurově smrti pietně otiskl K. Absolon (1938a, s. 16) v českém překladu. Josef Matzura se po tomto svém článku dalších aktivit vzdal, ale chopili se jich jeho soukmenovci. Jeho článek byl uveřejněn v místních novinách s redakční douškou, že tento zasloužilý badatel má být z další vědecké činnosti na jižní Moravě vyloučen (Oliva, 2014, s. 215–216, opis 1).

Aby si mikulovské vyšší kruhy poněkud naklonil, pokoušel se Absolon kontaktovat knížete Dietrichsteina. Hejtmanu Dejmalovi proto v dopisu z 25. března 1925 líčí úspěchy loňské sezóny a připojuje: *„Pokládal jsem za svoji povinnost též hlavního majitele Pálavských kopců bývalého knížete Dietrichsteina pro tuto věc zajínterovat a proto jsem mu zaslal uctivý dopis, který Vám přikládám. Ačkoliv už uplynuly dva měsíce, nedostal jsem na dopis tento odpovědi. Soudím z toho, že se jedná tu o nějakou intriku a že pan D. dopis do rukou ani nedostal...“* Ve zmíněném dopise tituluje Dietrichsteina Eure Durchlaucht, opět líčí vynikající loňské objevy a zve exknížete na prohlídku restaurované kaple v muzeu, jejíž hlavní zeď nese jméno jeho předka. Dejmal na rubu své vizitky 6. 4. odpověděl, že „s panem D. nemůže mluvit, neb přes zimu nedlí zde v Mikulově“.

25. července pak v dopise mj. napsal: „*Jsem také toho názoru, že (pan D.) by velice málo prospěl ve Vašich záležitostech, neb jednak nemá týž naprosto žádného živějšího zájmu o podobné nálezy, jednak je velmi roztrpčen nad výsledkem pozemkové reformy, která jej dosti kruté ranila [...]. Váš Dejmal.*“

Mezi 9. 9. a 25. 11. 1926 vyšlo v různých novinách pět článků patrně od jednoho anonymního autora, který se jen pod posledním článkem znamená šifrou M. K.⁴ Jejich společným tématem je nářek nad zavlčením věstonických nálezů do Brna, kde zmizí z očí veřejnosti, když by bylo možno pro ně vybudovat v obci Muzeum doby ledové (9. 9.) nebo mamutí kosti předvádět pod střechou přímo na nalezišti (25. 11.). Němci teď nesmí na výzkumech ani fotografovat, ani o nich přednášet v zahraničí (13. 9.), i když „deutsches südmährisches Landvolk“ má svaté právo chránit poklady vlasti před všemi zásahy (2. 10.). Naše jižní Morava, která byla po rozpadu Rakouska těžce hospodářsky postižena, má oprávněný nárok na poklady své země, které by jistě přispěly k cestovnímu ruchu. V odvlčení nálezů musíme spatřovat útok na vlast a zločin proti vědě (8. 10., parafráze). Ve složce s těmito výstřižky je připravený rukopis odpovědí, psané ze stanoviska Němce, jenž Absolonovy výzkumy a odvážení nálezů do Moravského muzea považuje za vědecky nezbytné a spatřuje v nich naopak důvod hrdosti i pro místní německé obyvatelstvo. Kdo odpověď psal a zda někde vyšla, není známo, nepochybně ji ale diktoval Karel Absolon. Drtivou převahu německého obyvatelstva v Dolních Věstonicích Absolon vždy zamlčoval a neuvedl ji ani v kapitole o současnosti obce a jejích obyvatelích (Absolon 1938a, s. 13–14). Prozíravě bránil tomu, aby se spor o výzkum nového naleziště stal součástí tahanic mezi jihomoravskými Čechy a Němci a aby vůbec dostával nějaké národnostní dimenze. Chtěl od výzkumu pouze odstavit místní vlastivědné badatele, shodou okolností Němce. Soukromě ovšem považoval za úspěch, že s pomocí okresního hejtmána zakotvil českou vědu v ryze německém kraji⁵.

Absolon dobře věděl, co dělá. Jisté šovinistické kruhy z Mikulova tehdy zřejmě podněcovaly majitele pozemků a dělníky na výzkumu k nedůvěře vůči němu i věstonickému starostovi Seidlovi, se kterým byl Absolon v dobrých stycích. Patrně aby zmírnil třenice, navrhol Absolon Seidlovi (22. 3. 1925) uspořádání večírku pro objevitele naleziště a majitele polí. Akce se zřejmě nekonala nebo nevydařila, a tak okresní hejtmán i starosta museli řešit stesky sedláků nad překopáváním jejich polí a stížnosti dělníků na to, že peníze

4 První a poslední v *Sudetendeutsche Tageszeitung*, 13. 9. v *Neues Grazer Tagblatt*, 2. 10. v *Brünner Tagblatt*, 8. 10. v *Brünner Montagsblatt*.

5 Dopis J. Matiegkovi z 8. 6. 1932. Za upozornění dekuji K. Sklenářovi.

jim vyplácí Seidl a nikoli přímo muzeum. 1. února 1926 informuje Dejmal Absolona, tentokrát již zcela bez zdvořilostních frázi, o požadavku sedláka Gänsdorfera na náhradu za polovinu úrody na svém poli, na němž těsně před výzkumem zaoral hnůj. V zápětí (24. 3. 1926) napsal právní zástupce rolníka Hebauera dr. Radda do muzea, že jeho klient dostal od Absolona soukromě jen 500 Kč za škody roku 1924, požaduje tedy další obnos za loňský rok a rovněž třítisícovou prémii za to, že naleziště objevil. Peníze však odmítá převzít z rukou starosty Seidla. U toho měl přichystáno 1000 Kč, jak vyplývá z Absolonovy odpovědi ze dne 9. 4. S nárokem na prémii za objev nechť se Hebauer neobrací na muzeum, nýbrž na Státní památkový ústav (Krautmarkt Nr. 8, Brünn). Téhož dne píše Absolon i Dejmalovi o své důvěře ve starostu Seidla, který je úřední osobou, a o domnělých intrikách ze strany některých mikulovských Němců (Oliva, 2014, s. 208, dokument 4). Dejmal posílá den poté četnické stanici v Dolních Věstonicích přísně důvěrnou žádost o vyšetření, proč občané nechťejí se starostou komunikovat (Oliva, 2014, s. 209, dokument 5). Vrchní strážmistr 17. dubna odpověděl, že se jedná jen o výši náhrad, nikoli o nějaký odpor vůči vykopávkám či Seidlovi, ale že majitelé by raději vše vyjednávali přímo s muzeem (Oliva, 2014, s. 209–210, dokument 6). 10. října prohláší Josef Hebauer písemně Seidlovi, že napříště již nehodlá činit vykopávkám žádné těžkosti, naopak je chce dle svých sil podporovat a dát k dispozici i své další pozemky za náhradu v dosavadní výši.

Od roku 1927 tyto nacionalistické útoky konečně ustaly. Objektivně vzato nebylo možno postupovat jinak, než amatéry z lokality vypudit a nahradit je profesionály, v obou případech bez ohledu na jejich národnost. Římskou stanici na mušovském Burgstallu, prokopávanou původně týmiž Němci jako Dolní Věstonice (Matzura – Jüttner, 1926), zkoumal pak k všeobecné spokojenosti Němec Anton Gnirs (1928). To znamená, že i dolnověstonickou stanici by mohl zkoumat archeolog německé národnosti, kdyby tady ovšem takový kvalifikovaný odborník byl, a kdyby se do věci rázně nevložil mediálně známý Karel Absolon, který ovšem více než odborností disponoval dravostí, nezměrnou energií a schopností lobingu. Jeho nezkušenost místním Němcům nevadila, protože ji nedovedli posoudit, ale vadila jim česká národnost a odvoz nálezů z jejich kraje. Šlo přece o region s velmi vyspělou německou kulturou, vlastivědou a regionalistikou, který se po začlenění do Československé republiky ocitnul zcela na periférii. Výbuch nevole nad odstavením ctihodného a váženého Josefa Matzury byl snad pochopitelný, ale představa, že by systematické výzkumy vedl starý středoškolský profesor, mohla vyvěrat jen z dočasných vášní.

Výzkumy Moravského zemského muzea

Absolonova nezkušenost a nevzdělanost v archeologickém oboru však byla výzkumu rovněž na závalu, čehož si jeho samozvaný vedoucí byl asi částečně vědom. Pro první dvě výzkumné sezóny si proto jako terénního dohlázeatele angažoval známého amatérského archeologa Jana Kniese, ale už roku 1925, kdy se našla Venuše I, vedl vykopávky po technické stránce Emanuel Dania. Hned v první sezóně do Věstonic směřovala exkurze II. kongresu mezinárodního institutu antropologického. Lokalitu navštívilo 78 badatelů, mezi nimi Dorothy Garrodová (obr. 4), Henri Bégouën, Miles Burkitt, Louis Capitan, Józef Kostrzewski, Eugène Pittard, Albín Stocký, Kleiweeg de Zwaan a Leon Kozlowski, pozdější polský premiér. Zatímco kongresisté roznesli jméno Věstonic do světa vědy, pro organizační otázky Absolon získal senátora M. Šperu, tehdy kulturního referenta při Moravském zemském výboru.

Originální zápis v deníku o nález Venuše v následujícím roce se nedochoval, o mnoho pozdější Absolonova zpráva (Absolon, 1938b, s. 17) vychází z dopisu geologa Zdeňka Jaroše z MZM Absolonovi do Francie z 3. srpna 1925 (Oliva, 2014, s. 233, kopie 5). Uprostřed Hanreichova pole nasedala na spodní černou vrstvu 10 cm mocná poloha do ruda propálené spraše s přepálenými kostmi a artefakty. Vedoucí dělník Seidel (obr. 5), patrně syn starosty, našel nejprve nožku nějaké plastiky a několik minut na to v tomtéž 8. metru pravou ulomenou nohu sošky. Její hlavní část pak objevil 10 cm dál. Venuše neležela v propálené vrstvě, nýbrž těsně pod ní mezi popelem a uhlíky, kterými byla obalena (Absolon, 1938b, obr. 18). Seidl nejprve pronesl „*to je ženská!*“, a Dr. Jaroš, který stál nad výkopem, prohlásil „*To je Venuše!*“. Pak ji odvezl do Brna (Dania, 1962, s. 86). Je snad zbytečné připomínat, že Dania (obr. 5) byl jediný Čech na výzkumu, všichni kopáči ve všech sezónách byli pochopitelně Němci, a asi nebylo náhodné, že také první zmínka o nález vyšla v časopisu Wiener Journal.

Když se roku 1926 urovnaly požadavky Josefa a Thomase Hebauera na náhradu úrody, vyrukoval s podobnými nároky Edmund Hanreich, nyní úředník ve Vídni a majitel pole, na němž byla nalezena Venuše I. Absolon ve své odpovědi 23. 12. 1927 navrhuje vzdor „nezdvořilému tónu“ dopisu vyrovnání ve výši 300 Kč. Následujícího roku, 7. května 1928, se Hanreich se svou stížností obrátil až na Ministerstvo vnitra s tím, že nedostane-li uspokojivou odpověď, přistoupí k žalobě. Absolon pak 6. listopadu Hanreichovi píše, že neví, jak si adresát vůbec představuje jednání s Československou republikou, a že nezdvořile výhrůžný tón dopisu byl zaznamenán i úřední cestou. V další korespondenci se všichni do-

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 4: Exkurze antropologického kongresu r. 1924, vpravo s bílým čepcem Dorothy Garrodová (1892–1968), sedící s hůlkou Jindřich Matiegka (1862–1941). –
The excursion of anthropological congress in 1924, right with the white cap Dorothy Garrod (1892–1968), sitting with wand Jindřich Matiegka (1862–1941).

Obr. 5: Emanuel Dania (vlevo) a nálezce věstonické venuše Josef Seidl (s dýmkou) v pracovní boudě v roce 1934. –
Emanuel Dania (left) and the finder of Věstonice venus Josef Seidl (with pipe) in working shed, 1934.

hodli, že Hanreich dostane částku 750 Kč, když zase někdy dovolí výzkum na svém pozemku. Edmund Hanreich to někdy po 28. lednu 1929 přijal s tím, že žádný další výzkum na jeho poli už asi nebude, protože roku 1932 tam hodlá vysadit americkou vinnou révu. Potíže s vinohradníky se ostatně objevují i na několika místech pracovních deníků. Nejdůkladněji to Emanuel Dania objasňuje v deníkovém zápisu z 18. 7. 1936: *„Povolení ku kopání od Purgerta stálo mnoho řečí a času jsou tu někteří lidé podivíni obzvláště jejich ženy. Nařikají, že na tom poli budou mít mrtvou, bezúrodnou žlutou spraš. Zavedl jsem odkopávání humusu zvláště stranou na bromadu a při zabazování vykopaných jam spraš, přijde humus opět na své místo, tak že tím úroda neutrpí. Na tento způsob práce mně teprve bylo dovoleno ale né mnoho, možná že se dá opět obměkčit a dovolí nám opět pracovati budeli tu vrstva pokračovat. Když odcházíme z pole Feigerlové upozorňují na to, že se tu bude letos vysazovati nový vlnobrad a pak na více nebude dovoleno něco tu podnikati. Tyto případy máme u Hebauera, Hanreicha, Gänsdorfera a naproti nich Klement a Zelner. Také Ries směrem k Dyji má vysázen vlnobrad.“*

Více než vlastnímu výzkumu a jeho vědeckému zhodnocení, které výrazně odkládal, se K. Absolon věnoval propagaci své činnosti. Provázel do Věstonic četné návštěvy vlivných funkcionářů, politiků a předních světových odborníků. Často si na naleziště zval celé výpravy novinářů z Brna a pochopitelně z Vídně (obr. 6). Nejvzdálenější článek vyšel 19. září v bolívijském deníku El Diario a zaznamenal jej náš konzulát v Santiagu de Chile, který informoval naše ministerstvo zahraničí. Ve všech těchto článcích je role Němců zcela zamlčena, a pokud se píše o objeviteli, je uváděn páter František Mazour. Aby snížil zásluhy žijících Němců na objevu lokality, učinil si K. Absolon (1938a, s. 15–16) jakéhosi bílého koně z tohoto faráře-přírodomila, který sloužil na pavlovské faře v letech 1894 až 1910. Ten měl při svých pochůzkách za farníky sbírat v úvozu různé památky a vystavovat je na svém krbu. Absolon se na Mazourovu činnost dotazoval jeho hospodyně a některých starých páterů, a chudé výsledky ankety jsou dochovány v Absolonově archívu. Mazourova kolekce byla podle vzpomínek faráře Tomce snad jen velmi skrovná a posléze možná skončila v hustopečském gymnáziu (Oliva, 2014, s. 233, kopie 3). Podle K. Jüttnera (1939) šlo jen o kosti, sebrané až v letech 1909–1910. Výraznějších výsledků se před rokem 1922 nedobral ani ing. Julius Simon, brněnský amatérský jeskyňář a archeolog, Absolonem (1938a, s. 16) rovněž vydávaný za jednoho z objevitelů (Oliva, 2014, s. 12). Neobstojí ani Absolonova snaha vydávat za nejstarší zmínku o dolnověstonickém nalezišti informaci brněnského „městského fysika“ Johanna Ferdinanda Hertoda z Todtenfeldu z roku 1669 (Hertod, 1669, s. 50), že

totiž Mikulovští kameníci okolo roku 1660 vytáhli z hlubin hory u Mikulova stehenní kost nesmírné velikosti, což se s největší pravděpodobností odehrálo v lomu na Turoldu na mikulovském katastru, kde byla později odstřelena jeskyně s fosilními kostmi (Hromas – Kolařík 2009, s. 12). Právě bezprostřední okolí Mikulova Hertod dobře znal, protože se ve městě narodil. Od Absolona nicméně tento údaj, přejala řada autorů.

V letech 1926 až 1928 se v horní části stanice (odkud pochází i Venuše I) zkoumaly velké akumulace mamutích kostí (obr. 7), přitahující pozornost četných exkurzí a výletníků, mezi nimiž asi převládali Vídeňáci. Kuriózní návštěvou byl bolševický komisař Antonov Ovsejenko (obr. 8), nepochybně jako reprezentant země, kde se v téže době rovněž zkoumala bohatá sídliště lovců mamutů. Od roku 1927 se začala odkrývat i nižší část lokality nad klasickým úvozem. Zmíněné kampaně vyvrcholily v letech 1933–34, kdy se na Kurzově a Langově poli objevilo množství keramických plastik. Tentokrát o nich napsal řadu nových článků sám Absolon, a to paralelně v české verzi v Lidových novinách a v němčině v brněnském Tagesbote (přetištěny in Oliva, 2014, s. 217–226).

V roce 1936 se na horním okraji hlubokého úvozu našla světoznámá hlavička z mamutoviny, a následujícího roku se pode dnem nižší části úvozu objevila celá řada skvostných řezeb z téhož materiálu: tzv. prsaté korály, prsatá tyčinka (obr. 9) a duté zdobené válečky. Pole sedláků Webera, Goldebanda a Burgerda pod úvozem už tak bohaté nebyly. Pokračovalo se na nich směrem k řece i v poslední sezóně 1938, kdy se nad celým německojazyčným krajem začaly stahovat těžké mraky.

Výzkumy hatí výbuch nacionalismu, nálezy zanikají v Mikulovském zámku

Zatímco dříve se projevy nespokojenosti během výzkumů týkaly maření úrody a výsadby vinic, nyní přistoupily výbuchy nevole s politickým postavením německých menšin. V dokumentech se nachází důvěrný dopis od Ústředního výboru národní jednoty pro JZ Moravu K. Absolonovi z 21. dubna 1937, varující jej před zaměstnáváním dělníka Josefa Tšchochoheie z Dolních Věstonic, který „jest jeden z největších politických a národních štváčů v DV, člen Henleinovy strany a veliký nepřítel nejen všeho českého, ale i státního“. Místo něj by bylo lépe přijmout jiného Tšchochoheie, a to Františka, kteří patří mezi „reálnější Němce“ (Oliva, 2014, s. 234, kopie 8). Leták ze srpna téhož roku oznamuje snahu o založení instituce zvané Heimat-Museum Unter-Wisternitz a vyzývá k finanční podpoře.

*Obr. 6: Profesor K. Absolon vítá vídeňské novináře.
– Professor K. Absolon welcomes journalist from Vienna.*

*Obr. 7: Největší akumulace mamutích kostí, odkrytá roku 1926, ležela na propálených místech a ukryvala dva depoty radiolaritové industrie. –
The largest mammoth bone accumulation, uncovered in 1926, laid on the red-burned zones and encompassed two boards of radiolarite industry.*

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 8: Před K. Absolonem stojí vedoucí sovětské diplomatické mise V. A. Antonov Ovsjeenko, velitel útoku na Zimní palác (1927, 11 let před popravou v Sovětském svazu).

Druhý zleva profesor geologie J. J. Jabn. – V. A. Antonov, head of soviet diplomatic mission, commander of the Winter Palace attack (1927, 11 years before his execution in Soviet union) is standing in front of K. Absolon. Second from the left is professor of geology J. J. Jabn.

Obr. 9: Tzv. prsatá tyčinka z mamutoviny má vzhod extrémní stylizaci na zádech znázorněn proužek od podprsenky. Foto O. Kroupa. – In spite of the extreme stylisation, the so-called breasted stick features on the dorsal side a stripe of a bra.

Na pracovišti se nacionální otázka se vyostřila až v poslední sezóně 1938, která trvala jen tři týdny. Zápis v deníku ze 17. září zní: *Večer jsem dal 4 dělníkům výpověď, jelikož přestaneme dále pracovat z politických důvodů a národnostních otázek.*

Dne 19. září. Dnes jsme asi pro letošek práce skončili pole je zaházeno. Dnes pracovali 3 dělníci.

Dne 20. září stěhují 4 dělníci s povozníkem debtové kryty, trámy a boudu k úschově do Dol. Věstonic ku dělníkovi August. Seebauerovi. Dnešním dnem jsme asi skončili práce pro rok 1938.

Dania Emanuel

vedoucí odborný zřízencec

Autorem patetického dovětku, v originálu poté Němci odstřiženého, je nepochybně sám profesor Absolon:

„10. 10. : V sobotu dne 8. 10. 1938 zabralo říšskoněmecké vojsko jižní Moravu i s Dolními Věstonicemi.

Epilog

Když jsme po 15-leté práci pokryli Dolní Věstonice světovou slávou, musely být katastrofou českého státu odstoupeny mocné Německé říši. Tím je můj úkol patrně ukončen. Přěji říšským kolegům, aby ve výzkumu Dolních Věstonic pokračovali se stejnou pílí jako já. Dostali ode mne dobrý základ.

S Bohem, Věstonice!

Absolon 10. 10. 38.

Moji spolupracovníci: J. Mrázek, E. Dania, J. Dania, Helán.“

Profesor Absolon však nedával koncem osudového roku 1938 sbohem jen Věstonicím, ale nevědomky i své celoživotní práci v Moravském zemském muzeu. Kvůli impulzivním výrokům proti národnostní politice našich prezidentů, která způsobila ztrátu jeho milovaných Věstonic, byl donucen podat ke svým šedesátinám žádost o odchod do důchodu, již bylo s platností od 1. 1. 1939 vyhověno.

Za protektorátu si právo výzkumu v Dolních Věstonicích si vydobyl fríský archeolog Assien Bohmers z organizace Ahnenerbe, a to přímou intervencí u říšského vedoucího SS Himmlera – přednesl mu, že lokalita je špatně zkoumaná tím židem Absolonem (Eickhoff, 2009, 132–133), a že by se právě tam moh-

ly zkoumat kořeny árijské rasy. Později od těchto ideologických postulátů ustoupil a je nutno přiznat, že jeho výzkumy nebyly po stránce přesnosti dokumentace na této lokalitě již nikdy překonány. Většina jeho i Absolonových nálezů byla během války převezena do mikulovského zámku. Co se touto monstrózní akcí sledovalo, je záhadou, všichni oslovení Němci vždy tvrdili, že šlo o ochranu před bombardováním. Je pravda, že Mikulov byl již v Říši a mělo se v něm zakládat německé muzeum pro výzkum doby ledové, ale to byl prozatím jen chimérický projekt. Ani jeden z aktérů stěhování sbírek nemohl mít zájem na tom, aby se předmět jejich studia a jedna z hlavních deviz působení v muzeu dostal v bednách do sklepa, vzdáleného 50 km od jejich pracoviště. Aby předměty mohly opustit protektorát, si Bohmers s antropoložkou Asmusovou opatřili souhlas samotného K. H. Franka. Zámek byl za bojů o město vypálen a kolekce zničeny (Šimek, 1948; Richter, 2003). Nálezy z let 1927 až 1938 přitom zůstaly nepublikovány a až do uveřejnění terénních deníků (Oliva, 2014, s. 102–189) byl průběh výzkumů znám jen z letmého přehledu v úvodu třetí pracovní zprávy (Absolon, 1945a). V Mikulově měly být sbírky uloženy v ohnivzdorném sklepe, takže požár musel být založen úmyslně. Tak o tom mluvil mikulovský učitel a muzejník Karl Jüttner i náš muzejní zaměstnanec Emanuel Dania (prý tam byla patrná ohniska šíření), oba však měli své důvody k poválečnému očeřování svých dřívějších chleboďárců. Jüttnerův pamětní spis o požáru je psán nějakým Čechem a je otázkou, zda měl Jüttner při jeho podpisu na výběr. Faktem je, že poté mohl jakožto „antifašista“ zůstat v Mikulově, jakkoli předtím dvakrát bezúspěšně žádal o vstup do NSDAP (Kocábová, 2008, s. 106). Zda šlo o úmyslný vandalismus kreisleitera Sogela, jak se uvádělo v poválečné literatuře, je stále sporné, protože ten byl už několik dní pryč. Po odchodu politické správy se do města stáhla ustupující německá jednotka, která mohla do sklepa (kam jinam) uložit kanystry s benzínem. Ve včasném odchodu jí zabránila náhle se vynořivší Rudá armáda, která zámek ostřelovala. Pak už se sklep mohl zapálit jakkoli, jak při vojenských operacích, tak při manipulaci s hořícím světlem, když elektřina zřejmě nefungovala. O záchranu necennější části – uměleckých předmětů – se zasloužil zastupující ředitel muzea, rakouský etnolog H. Küttler tím, že je nechal zazdít ve sklepe pod věží v Biskupském dvoře v Brně.

Po válce zmizeli z podpálavského kraje Němci i se svými vinohrady, meze byly rozorány, dokumentace zprvu nepřístupná, takže první pražští archeologové a přírodovědci, vedení Jaroslavem Böhmem, se při situování svých ověřovacích sond neměli o co opřít. Nakonec se za pomoci E. Dania zhruba zorientovali

a protože nepublikované protektorátní stratigrafické studie Rudolfa Laise se vlastní stanice netýkaly, byli to oni, kdo postavil věstonické vykopávky na pevný přírodovědný základ (Knor et al., 1953). Jejich první etapu od listopadu 1945 řídil Karel Zapletal za MZM, Jaroslav Böhm za SAÚ a Karel Žebera za SGÚ, který byl rovněž vedoucím terénních prací. Na ně pak navázal svými objevy a stratigrafickými poznatky geolog Bohuslav Klíma. Dnes je tato klasická lokalita prakticky vyčerpaná a nové výzkumy se pod vedením Jiřího A. Svobody a Martina Nováka z Archeologického ústavu AV ČR přesunuly do jiných míst.

Závěrem

Česko-německé spory vznikly ze spravedlivě vlasteneckého rozhořčení místních, velmi kulturních a organizovaných Němců, a jejich překonaných představ, že tuto důležitou lokalitu může zkoumat nějaký místní učitel či tzv. Heimatforscher typu profesora Matzury. Během dvou až tří let však pochopili situaci a soudili se jen o ušlou úrodu. Politicko-národnostní rozměr se vynořil se vznikem Sudetoněmecké strany až rok před Mnichovem. Za protektorátu byla lokalita součástí Velkoněmecké říše, Češi byli odstaveni a výzkum Unter-Wisternitz se stal lákavou kostí vhozenou mezi německé učence, účelově vyznávajících nacistickou ideologii (Oliva – Kostrhun, 2019). Jejich vzájemné soupeření a intriky (Oliva 2014, s. 29-34) předčily svou intenzitou jakékoli předchozí rozmišky mezi českým a německým živlem, o nichž pojednal tento příspěvek.

Literatura

- ABSOLON, Karel (1938a). *Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. Pracovní zpráva za první rok 1924*. Brno : Barvič a Novotný.
- ABSOLON, Karel (1938b). *Die Erforschung der diluvialen Mammujäger-Station von Unter-Wisternitz in Mähren. Arbeitsbericht über das zweite Jahr 1925*. Brünn : Barvič & Novotný.
- ABSOLON, Karel (1945a). *Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. Pracovní zpráva za třetí rok 1926*. Brno : Polygrafia.
- ABSOLON, Karel (1945b). *Praehistorický výzkum jeskyně Býčí skála na Moravě na srovnávacím základě*. Brno : Polygrafia.
- ABSOLON, Karel (1947). Paleoethnologická stavba velkých středoevropských diluviálních stanic. In *Příroda*, roč. 40, č. 3–4, s. 25–29.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

- BAYER, Josef (1924). Eine Mammutjägerstation im Löß bei Pollau in Südmähren. In *Die Eiszeit*, roč. 1, s. 81–88.
- DANIA, Emanuel (1962). Jak byla před 35 lety objevena Věstonická Venuše. In BÁRTA, Oldřich, ed. *Almanach MM '62*. Brno : Krajské nakladatelství, s. 85–87.
- EICKHOFF, Martijn (2009). Historie „ukradeného“ naleziště. Assien Bohmers a vykopávky SS-Ahnenerbe v Dolních Věstonicích. In *RegioM, Sborník Regionálního muzea v Mikulově*, s. 129–146.
- GNIRS, Anton (1928). Ein Limes und Kastelle der Römer vor der norisch-pannonischen Donaugrenze. Ein vorläufiger Bericht. In *Sudeta*, roč. 4, s. 120–152.
- HERTOD, Johann Ferdinand (1669). *Tartaro-mastix Moraviae: Per Quem rariora & admiranda à natura in faecundo hujus regionis gremio in faecundo hujus regionis effusa, comprimis tartarus, illiusque effectus morbosus curiose examinantur & cura tam therapeutica quam prophylactica proponitur*. Viennae Austriae : Typis Susannae Rickesin Viduae.
- HOSÁK, Ladislav (1956). Dějiny Mikulova a Mikulovska do konce 15. století I. In HOSÁK, Ladislav – VALOUŠEK, Bruno. – ŠUK, Vratislav, ed. *Mikulovsko. Vlastivědný sborník o historii, geologii a květeně Mikulovska*. Brno : Krajské nakladatelství v Brně, s. 9–72.
- HROMAS, Jaroslav – KOLARŽÍK, Jiří (2009). *Jeskyňe na Turoldu*. Praha : Správa jeskyní České republiky.
- JÜTTNER, Karl (1937). Die Löß station von Unt.-Wisternitz. In *Firgenwald*, roč. 10, č. 2, s. 74–75.
- JÜTTNER, Karl (1939). Die Entdeckung der Mammutjägerstation von Unter-Wisternitz. In *Nikolsburger Kreisblatt*, roč. 79, č. 64, 11. 8. 1939.
- KNOR, Antonín – LOŽEK, Vojen – PELÍŠEK, Josef – ŽEBERA, Karel (1953). *Dolní Věstonice. Výzkum tábořiště lovců mamutů v letech 1945-1947*. Monumenta archaeologica. Praha : Nakladatelství ČSAV.
- KOCÁBOVÁ, Darja (2008). Nebýt jeho, zámek by snad ještě hořel... In *RegioM, Sborník Regionálního muzea v Mikulově*, s. 103–112.
- KRYČER, Rudolf (1925). *Jihomoravští hraničáři*. Brno : Ústřední výbor nár. jednoty pro JZ Moravu.
- MATZURA, Josef (1924). Die Geschichte der Wisternitzer Mammutfunde. In *Tagesbote*, roč. 74, č. 416, 7. 9. 1924 (detto in *Südmährische Volkszeitung*, č. 32, 11. 9. 1924).
- MATZURA, Josef – JÜTTNER, Karl (1922). Mammutjäger an den Pollauer Bergen. Funde am Nordabhang. In *Tagesbote*, roč. 72, č. 293, 28. 6. 1922.
- MATZURA, Josef – JÜTTNER, Karl (1926). Ein römisches Kastell in Südmähren. In *Sudeta*, roč. 2, s. 80–89.
- MĚCHUROVÁ, Zdeňka (1992). Archeologické nálezy z Moravy ve sbírkách Prehistorického oddělení Pří-

- rodovědeckého muzea ve Vídni. *Zprávy České archeologické společnosti při ČSAV*, Supplementum 13. Praha : Archeologický ústav ČSAV.
- NEKUDA, Vladimír (1969). *150 let Moravského musea v Brně. Stručný přehled historického vývoje*. Brno : Moravské museum.
- OLIVA, Martin (2014). *Dolní Věstonice I (1922–1942). Hans Freising – Karel Absolon – Assien Bobmers*. Anthropos – Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology, Vol. 37, N.S. 29. Brno : Moravské zemské muzeum.
- OLIVA, Martin – KOSTRHUN, Petr (2019). Česká archeologie pod jhem nacismu ve světle internetnických vztahů. In *Archeologické rozhledy*, roč. 71, Brno, s. 105–137.
- RICHTER, Jan (2003). Ještě jednou o požáru mikulovského zámku v dubnu 1945. In *RegioM, Sborník Regionálního muzea v Mikulově*, s. 61–67.
- RZEHAK, Anton. (1923). Die Vorgeschichte des südwestlichen Mähren. In ALTRICHTER, Anton et al. ed. *Südmährisches Heimatbuch für Volk und Schule. Von den Quellen von Iglau und Thaya bis zu den Pollauer Bergen*. Nikolsburg : A. Bartosch, s. 265–287.
- SCHIRMEISEN, Karl (1924a). Zu den Diluvialfunden in den Pollauer Bergen. In *Tagesbote*, roč. 74, 21. 8. 1924.
- SCHIRMEISEN, Karl (1924b). Das Alter der Pollauer Diluvialfunde. In *Tagesbote*, roč. 74, 17. 9. 1924.
- SKLENÁŘ, Karel (2005). *Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů*. Praha : Libri.
- SKUTIL, Josef (1941). Zur Geschichte der Altsteinzeitforschung in Böhmen-Mähren und der Slowakei. In *Altböhmen und Altmähren*, roč. 1, sešit 1–2, s. 20–37.
- ŠIMEK, Emanuel (1948). Furor teutonicus v Mikulově. Ke zkázce moravských diluviálních památek. In *Z dávných věků*, roč. 1, s. 153–164.
- TIHELKA, Karel (1953). I. L. Červinka v Moravském zemském museu v Brně. *Acta Musei Moraviae – Časopis Moravského muzea Scientiae sociales*, roč. 38, s. 5–10.
- ZOBEK, Karl (1926). *Führer durch die Pollauer Berge und ihr Umland*. Brünn : Deutschmährische Heimat.

Summary

Czech-German Disputes about the Excavation of the Palaeolithic site near Dolní Věstonice

The relationship of Czechs and Germans in archaeology can be briefly characterized using the example of one of the most important archaeological sites in the period of interwar Czechoslovakia – the settlement of the mammoth hunters from the Gravettian period in Dolní Věstonice. This locality became part of the national cultural heritage, not only due to the inherent quality of the discovered items, especially pieces of Palaeolithic art, but also an unprecedented promotion of the site by Karel Absolon from the Moravian Museum in Brno and a leading figure in this field in Czechoslovakia.

The site of Dolní Věstonice is located in Mikulov region, South Moravia, a territory with a strong German research tradition. The first collector directly at the site in question was supposed to be the local doctor Johann Schön, who lived in Dolní Věstonice from 1862 until his death in 1895. In the spring of 1922, farmer Josef Hebauer came across an accumulation of mammoth bones and white-patinated flints. His son Thomas reported and forwarded this find to the local historian and writer Josef Matzura. His younger colleague K. Jüttner asked the foremost prehistorian Josef Bayer from Vienna for an examination of the site of discovery. Probably even before Bayer's journey to Moravia, the Czech geographer Karel Absolon from Moravian Museum made use of the official power of his colleague I. L. Červinka, who was a conservator of the care of historical monuments at the State Institute of Archaeology and exactly in 1924 he came over to the MM. Dolní Věstonice itself was a municipality with an almost 100% German population, and also the workforce for the research, which took place continually there between 1924 and 1938, was of German nationality. The Germans of Brno, after the death of Prof. Rzehak headed by Karl Schirmeisen, known apart from other things for his works on the Teutonic gods, reconciled themselves to Absolon's excavations but these were dust in the eyes of the local cultural elite, namely Josef Matzura, a Mikulov patriot, who moreover considered himself to be the discoverer of the locality. At that time also certain chauvinistic circles from Mikulov apparently instigated landowners and workers at the excavation grounds to mistrust of Absolon and the Věstonice town clerk Seidl, with whom Absolon had good contacts. Both the district commissioner Dejmal and the town clerk had to resolve the complaints of the farmers over the digs on their fields. Either in the years to come these intrigues and nationalistic attacks ceased or at least no documents on them preserved in our archives. Objectively speaking, it was not possible to progress differently

and replace the amateurs ousted from the site by professionals, in both cases irrespective of their nationality. The fame of the site increased significantly after the visit by the participants of the *Congrès international d'anthropologie et d'archéologie préhistoriques*, which took place in Prague in 1924. The very next year, the site was crowned by the discovery of a ceramic statuette of a woman – the so-called Věstonice Venus – followed by finds of other mobile arts 30,000 years old, one of the world's most famous collections. 1928 was the first year, from which field notebooks were preserved and which had not been published in a monograph, and simultaneously the last, in which the station in the upper part was explored. In the three seasons of 1933–1935 the excavations focused exclusively on the upper settlement in the central part; in the fields above the sunken road there appeared rich layers with a great quantity of plastic pieces of art made of baked clay. In the following and last campaigns from 1936 to 1938 the explorers returned to the surroundings of the lower part of the sunken road, from the W bank of which perhaps the most precious find at Věstonice, a little human head of mammoth ivory, was retrieved.

Karel Absolon, a full professor at the Charles University since 1927, applied himself to the promotion of his activity rather than to the excavations and the scientific assessment. He accompanied numerous influential officials, politicians, and foremost specialists in the world on their visits to Věstonice. He often invited large groups of newspapermen from Brno and Vienna to the site. In all the articles written by them, the role of the Germans is entirely concealed, and in case the discoverer is mentioned, it is the priest Mazour. Until the beginning of World War II, the research led by prof. Absolon took place almost without problems in terms of nationalist conflicts. Those occurred only at the beginning of the research on the part of the local cultural actors and German autonomous government, and then only just before Munich, when the *Sudetendeutsche Partei* was activated here. The documentation contains a confidential letter from the Central Committee of the National Unity for SW Moravia to K. Absolon, dated 21 April 1937, that advises him against employing of the worker Josef Tšchochohei from Dolní Věstonice, who was “one of the most violent political and racial agitators in DV, member of the Henlein party, and an ardent enemy of not only all things Czech, but also the state”. The national issue emerged in the last season, in 1938, that was only three weeks long.

One day after the declaration of the Protectorate, Assien Bohmers, a Dutchman and a Frisian chauvinist of mystical inclinations, wrote a letter to the boss of the SS-Ahnenerbe organization Sievers stating

that the Věstonice site was being incorrectly explored “by the Jew Absolon”, who never published any report. Sievers (a “Reichsgeschäftsführer” with the rank of Oberstumbannführer) secured the locality for Bohmers, who had brought an unambiguous progress in the method of excavation. The Palaeolithic assemblages were relocated to the Mikulov castle; the traditional version has it that on the day before the liberation the Nazis had set the castle on fire.

After the war the Germans and their vineyards disappeared from the countryside below the Pavlov hills, the balks were consolidated, the documentation initially unavailable. Bohuslav Klíma successfully followed up the work with his discoveries and stratigraphic knowledge; Jiří Svoboda of the Archaeological Institute AS CR worked at other sites below the Pálava hills later on.

doc. PhDr. Martin Oliva, Ph.D., DSc.

moliva@mzm.cz

Moravské zemské muzeum

Ústav Anthropos

Zelný trh 6

659 37 Brno

KOVAĽKA V TREBIŠOVE 1943

Ján Chovanec

Abstract

On the southern outskirts of town Trebišov, there was a large terrain wave. At a height of 1–2 m, it dominated over the swampland. Its configuration is also documented by old maps from the 18th century. In the vernacular language, the local name of this hill – Kovaľka – has been preserved. In 1943 Vodné družstvo na Ondave (Water cooperative upon Ondava), as a part of drainage and water management, proceeded to excavate the so-called Čerjacký kanál. The canal crossed the terrain wave Kovaľka. The excavations revealed the burial site of the Otomani culture from the Early Bronze Age. The dead in crouched position were accompanied by beautifully decorated clay pots in their graves. On the excavation route, there were also found two hoads of bronze ornaments of the Suciú de Sus culture – 3 arm spirals, 5 bracelets, and 1 exceptional cult object. In 11th–12th century settlement on Kovaľka spread along its ridge. Its name refers to iron production and blacksmithing. The author describes the story of the site and finds from 1943 until today.

Keywords

Trebišov – Otomani culture – Suciú de Sus – Bronze Hoards – Clay Pots

Abstrakt

V Trebišove na južnom okraji mesta sa rozprestierala terénna vlna. Vo výške 1–2 m dominovala nad močaristým územím. Jej rozsah dokladajú aj najstaršie mapy už od 18. storočia. Pomiestny názov vyvýšeniny Kovaľka sa zachoval len v reči ľudu. V roku 1943 Vodné družstvo na Ondave pristúpilo v rámci vodohospodárskych prác k výkopu tzv. Čerjackého kanála. Kanál priečne pretínal vyvýšeninu Kovaľka. Pri výkopoch sa zistilo pohrebisko otomanskej kultúry zo staršej doby bronzovej. Zomrelí v skrčenej polohe mali v hroboch krásne zdobené hlinené nádoby. Na trase výkopu sa našli aj dva depoty bronzových ozdôb kultúry Suciú de Sus – 3 náramenné kruhy, 5 náramkov a 1 výnimočný kultový predmet. Na plošine vyvýšeniny sa v 11.–12. storočí rozprestierala osada Kovaľka. Jej názov poukazuje na výrobu železa a kováčsku činnosť. Autor opisuje príbeh náleziska a nálezov od roku 1943 doteraz.

Kľúčové slová

Trebišov, kultúra otomanská, Suciú de Sus, depoty bronzov, hlinené nádoby

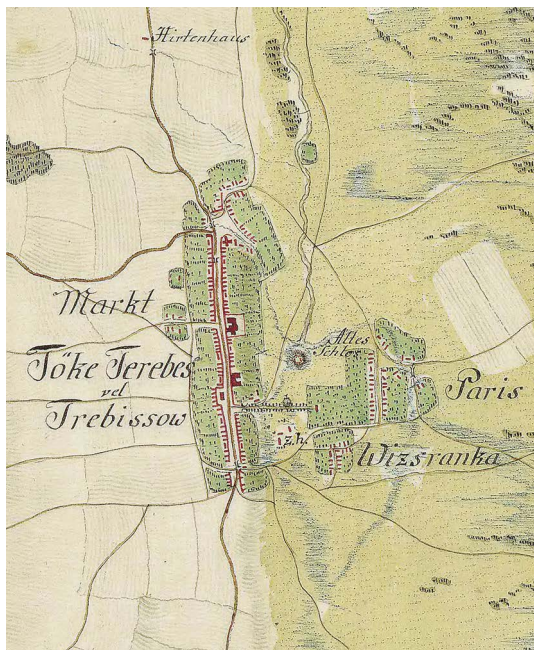
Zem ukrýva nepredstaviteľné množstvo predmetov, ktoré v minulosti vytvorili a používali naši predkovia. Nie sme to len my, ktorí ich nachádzame. Veď výkopy sa robili neprestajne pri roľníckych prácach, kľčovaní lesov, pri stavbe obydľí, hospodárskych stavieb, významných budov, ciest, pri výkopoch hrobov či úprave vodných tokov. Starobylé veci bolo možné nájsť aj po povodniach a záplavách. Ľudia sa tak už od najstarších čias stretávali s vykopávkami, ktorých tvorcami boli ich predchodcovia. Niektoré vykopané predmety mohli ľudia používať i neskôr. Medzi mladšie kultúry sa často mohli primiešať starobylé nástroje, zbrane, šperky, ba aj hlinené nádoby... jednoducho predmety, ktoré sa aj po desaťročiach či stáročiami dali použiť ako ozdoby, alebo veci využiteľné v každodennom živote.

Starobylé predmety zakaždým pútali záujem ľudí. Niekedy to boli aj veľmi vzácne predmety a tešili sa po zornosti tých, ktorí si ich našli. Bolo to v dobách, keď sa o archeológii ako vede ešte nechyrovalo.

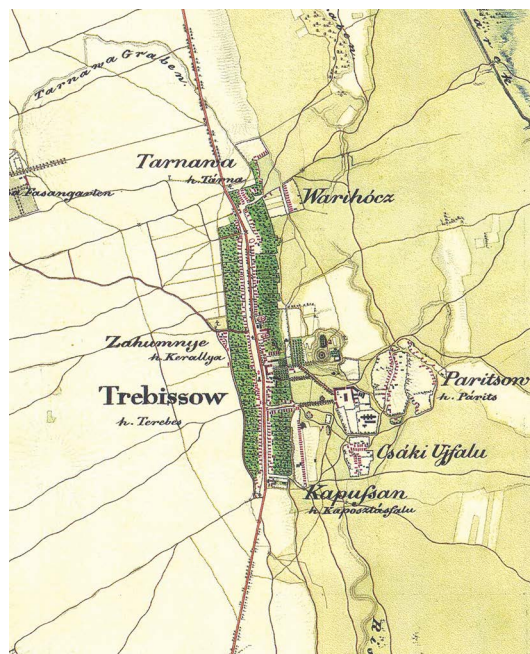
Témou tejto knihy sú dejiny archeológie v rokoch 1918–1948, teda počas prvých tridsiatich rokov Československej republiky, Ríšskeho protektorátu Čechy a Morava a Slovenskej republiky. Je to rozsiahly záber v rámci Československa, ale prevažnej časti dedín či miest sa v tom čase významnejšia archeologická činnosť takmer nedotkla.

Historicky významné mesto Trebišov leží na Východoslovenskej nížine. Jeho chotár sa rozprestiera v západnej časti Východoslovenskej roviny na styku Trebišovskej tabule a Ondavskej roviny. Hlavná cesta vedie zo severu na juh a spolu so západnou časťou mesta sa rozprestiera na Trebišovskej tabuli. Východná časť mesta už leží na Ondavskej rovine. Možno to znie to dosť zložito, no pohľad na mapu Slovenska to pozvoľna objasní – Trebišov leží na juhovýchodnom Slovensku, jednoducho tam, kde sa začína Slovenská republika. Tam, kde slnko každé ráno víta túto krajinu...

K najkrajším starobylým zobrazeniam Trebišova a jeho okolia patria dozaista mapy vojenských mapovaní Kráľovského Uhorska a Habsburskej monarchie z 18. a 19. storočia (obr. 1; 2). Trebišov je na nich uvedený ako Tőke-Terebes, Terebes a v reči ľudu ako Trebissow. Pôvabne sú na týchto mapách zobrazené miesta, ktoré boli osídlené či už v praveku, alebo v časoch písanej histórie. K veľmi zaujímavým vyobrazeniam patria aj meandrujúce rieky a potoky, ktoré po stáročia menili svoju trasu a zanechávali po sebe mŕtve ramená a opustené meandre.

Obr. 1: Trebišov na mape 1. vojenského mapovania Kráľovského Uhorska (1782–1785) (Zdroj: www.arcanum.hu). –
Trebišov on the map of the first military survey of the Königreich Ungarn (1782–1785) (Source: www.arcanum.hu).

Obr. 2: Trebišov na mape 2. vojenského mapovania Habsburskej ríše (1819–1869) (Zdroj: www.arcanum.hu). –
Trebišov on the map of the second military survey of the Habsburg Empire (1819–1869) (Source: www.arcanum.hu).

Nahliadnime teraz do trebišovského podzemia. Tam, kam po pozemskej púti sa raz všetko na večnosť uloží. Za obhliadku a chvíľu rozjímania to určite stojí. Kľúčom k poznávaniu najstarších dejín mesta sú archeologické pamiatky. Zo všetkých období pravekých dejín, od mladšej doby kamennej až po dobu stredoveku, sa na území mesta našli pamiatky hmotnej kultúry zo sídlisk či pohrebísk. Kedy sa však začali vykopávať archívovať ako archeologické pamiatky?

Trebišovský hrad Parič bol od 13. storočia prevažne majetkom magnátskych rodov Drugethovcov a Perényiovcov. Bol aj rezidenciou takých osobností uhorských dejín, ako sú taverník Ján Perényi († 1458), palatín a princ Imrich Perényi († 1519), alebo jeho syn princ Peter Perényi (1502–1548). Hrad ako funkčná stavba zanikol v roku 1686, keď ho povstalecké vojská Imricha Thökölyho (1657–1705) pušným prachom podmínováli a vyhodili do povetria. V časoch, keď sa hrad postupne rozpadával v rupy, šľachta sa už významne zaujímal o starožitnosti. Venovali sa poznávaniu dejín svojich rodov, rezidencií a sídel. Zvlášť si cenili pamiatky, ktoré sa našli na ich vlastnom panstve. Hodnotnejšie kusy nálezov sa tak dostali do ich zbierok.

Najstaršie archeologické nálezy z Trebišova a okolia boli uložené v zámočkej zbierke trebišovského kaštieľa (obr. 3; 4). Najmä Andrásyovci, slávny gróf Gyula Andrásy (1823–1890), predseda vlády Uhorska a minister zahraničia Rakúsko-Uhorska (obr. 5), ale aj jeho starší syn Tivadar (1857–1905), boli zvlášť naklonení histórii a umeniu. Boli členmi a poprednými funkcionármi vedeckej akadémie a maďarských umeleckých spolkov. Nepoznáme však už obsah ich archeologickej zbierky, a nič nevieme ani o jej osude po roku 1914, keď šľachta v čase 1. svetovej vojny svoj trebišovský kaštieľ opustila (Chovanec, 2004, s. 499).

Prvé vážnejšie stretnutie s archeologickou vedou v Trebišove možno zaznamenať až po vzniku Československa, presnejšie v 30. rokoch minulého storočia. Vtedy prišiel do nášho mesta a mal tu svoje prechodné sídlo Ing. Štefan Janšák (1886–1972) (obr. 6; 7). Nebol to hocikto – bol stavebným odborníkom, diplomatom, archeológom, historikom a spisovateľom. Š. Janšák v rokoch 1930–1933 dovedna 22 dní sledoval výskyt a zbieral obsidiánovú industriu na lokalitách v Zemplínskych vrchoch. V roku

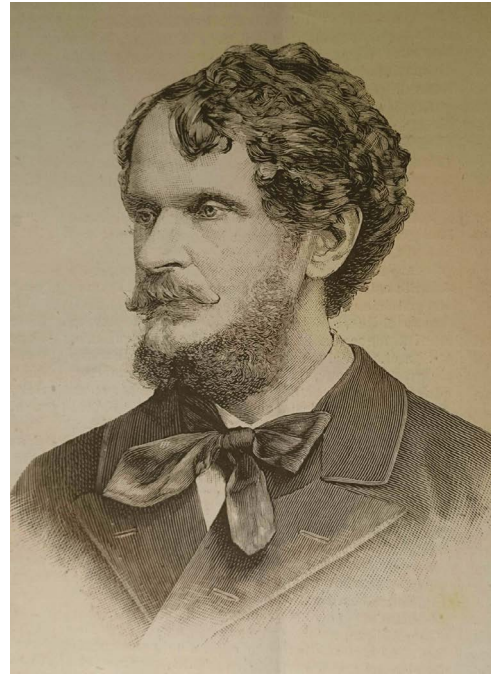
Obr. 3: Kaštieľ Andrassyovcov v Trebišove (pohľadnica z roku 1911). Archív Jána Chovanca. –
Andrassy mansion in Trebišov (postcard from 1911).
Archive of Ján Chovanec.

Obr. 4: V kaštieli sa nachádzali aj archeologické pamiatky
(Zdroj: www.fortepan.hu). –
Archaeological artifacts could also be found in the manor house
(Source: www.fortepan.hu).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 5: Gróf Gyula Andrássy (1823–1890). Archív Jána Chovanca. –
Count Gyula Andrássy (1823–1890). Archive of Ján Chovanec.

Obr. 6: Ing. Štefan Janšák (1886–1972). Archív Jána Chovanca. –
Ing. Štefan Janšák (1886–1972). Archive of Ján Chovanec.

1933 na výskum prizval aj profesora mineralógie na Karlovej univerzite v Prahe Dr. Františka Ulricha (1899–1941) a Dr. Josefa Skutila (1904–1965), významného českého archeológa a historika zo Zemskeho muzea v Brne. V roku 1935 vyšla Janšákova kniha *Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku* (Janšák, 1935).

Okrem sumarizácie získaných poznatkov o výskyte, výrobe a používaní nástrojov zo sopečného skla, Š. Janšák sa v knihe zmienil aj o obyvateľstve južného Zemplína, s ktorým bol v denno-dennom kontakte: „Roľnícky ľud na východnom Slovensku je neobyčajne priateľský a pohostinský. Ačkoľvek ťažko chápal i po našich veľmi populárnych výkladoch, o čo nám beží, išiel nám všade v ústrety s neobyčajnou ochotou a obetavosťou. Mali sme všade nehatený prístup na súkromné pozemky, i keď boli vysádzané, alebo osiate vzácnejšími kultúrami. Ich majitelia, náhodou prítomní, prispeli nám vo väčšine prípadov i pomocou, bez najmenšieho nároku na náhradu. Ba podarilo sa nám získať ich aj myšlienke sbierania obsidiánov na ich vlastných poliach, na ktorých sa sídliská nachádzali. Sobraný a skúpený materiál sústreďoval sa u dvoch sirneckých roľníkov, Jozefa Fazekaša a Jozefa Bučinského ml., ktorí obstarávali jeho zasielanie, nezabudnúc viesť v evidencii a označiť príslušné nálezište. Tým spôsobom shromaždili sme behom štyroch rokov (1930–1933) hrubého, netriedeného obsidiánového materiálu (nástroje i odpadky) spolu okružle 40 q. Z nich prebrali sme k účelom štúdia asi 14 q, oddeliac odpadky od nástrojov a roztriediac nástroje podľa jednotlivých typov a kategórií. Všetkých nástrojov takto získaných je spolu 330 kg“ (Janšák, 1935, s. XIV).

Štefan Janšák v knihe ďalej spomína: „Pokiaľ to sjazdnosť územia dovoľovala, používali sme k doprave automobilu, ktorý vo väčšine prípadov dopravil nás priamo na sídlisko samo. Tým spôsobom bolo nám umožnené takmer všetok čas, od skorých ranných hodín až do pozdneho večera, využiť k výskumu. Aby sme sa nemuseli nikde dlho zdržovať hľadaním a najímaním robotníctva, čo je v dobe poľných prác úkol dost' nesnadný, mali sme jedného robotníka trvale so sebou i s príslušnými nástrojmi k výkopu sond potrebnými. Všade vypomáhal pri prácach tiež šofér a podľa možnosti, alebo potreby, pribráný bol na mieste samom vždy väčší počet ľudí na vykopávky, prípadne sbieranie materiálu“ (Janšák, 1935, s. XIII–XIV).

V závere úvodnej časti nezabudol ani na tých, ktorí ho prijali ako váženého hosťa a poskytli mu počas výskumu ubytovanie a všetko pohodlie: „Bolo by nevďakom zabudnúť na láskavosť Účastinnej spoločnosti trebišovského cukrovaru a pohostinstva jej váženého riaditeľa pána Ľud. Svobodu i s paňou. Na vý-

chodnom Slovensku, kde ubytovanie je najväčším problémom v existencii cestovateľa, neboli by sme nič vykonali, keby nás večer nebol čakal kľudný odpočinok pod strechou ohľaduplných hostiteľov, chovajúcich toľko porozumenia a sympatií pre našu prácu“ (Janšák, 1935, s. XVI) (obr. 8). Takéto boli prvé dotyky Trebišova s vedeckou archeológiou. A postaral sa o ne jeden zo zakladateľov slovenskej archeológie.

Ďalšie, už omnoho významnejšie spojenie Trebišova s archeológiou, nastalo v roku 1943. Chotár Trebišova, ležiaceho na nížine, bol od nepamäti ohraničený riekou Ondava a popretkávaný spleťou meandrujúcich jarkov, potokov, a neskoršie už aj umelých priekop a kanálov. Na južnom okraji Trebišova, pomedzi dvomi cestami vedúcimi von z mesta, sa zo severu na juh tiahla rozľahlá terénna vlna. Jej južný koniec vo výške 1–2 m dominoval nad močaristým územím. Rozsah vyvýšeniny dokladajú najmä mapy z vojenských mapovaní Kráľovského Uhorska a Habsburskej ríše, ale aj neskoršie katastrálne a vojenské mapy. Pomiestny názov tejto vyvýšeniny na mapách však nenájdeme. Zachoval sa len v reči ľudu ako Kovaľka. Ale zato nadhlo, už najmenej jedno tisícročie.

List č. 39-XLIII druhého vojenského mapovania Habsburskej ríše, na ktorom je zobrazený Trebišov a jeho okolie, bol nakreslený v roku 1826. Juhozápadne od Trebišova sa rozprestiera les Čongov (Csongó Wald). Jeho východný výbežok je pomenovaný ako Čerjacký les (Cserjak Wald). V strede Čerjackého lesa je na mape zakreslená horáreň. Postupne na východnom okraji lesa vznikol grófsky majer Čerjaky. Majer je v nadmorskej výške asi 117–136 m. Od vtedajšieho južného konca Trebišova bol vzdialený 1900 metrov. Jarky a stoky z lesa a majera Čerjaky stekali k vtedajšiemu južnému okraju Trebišova s nadmorskou výškou asi 109 m.

Mapa 3. vojenského mapovania Habsburskej ríše (1869–1887) dokladá, že už v 19. storočí južne od Trebišova existovala poľná vozová cesta s kopaným odvodňovacím kanálom. Pomedzi zastavanou časťou obce a cestou s kanálom bola na rozsiahlej lúke nevelká cigánska osada, váhadlová studňa, hliník a tehliarske pece (www.arcanum.hu).

Z rokov 1911–1912 sa zachovala katastrálna mapa Trebišova. Na liste č. 23 tejto mapy je od východného úpätia terénnej vyvýšeniny až po pravý breh Trnavky vyznačená vyše 820 m dlhá priama poľná cesta s jarkami po oboch stranách (Tóketerebes, 1912).

Obr. 7: V hostovskom trakte cukrovaru mal Ing. Š. Janšák dočasné ubytovanie (pobľadnica z roku 1923). Archív Jána Chovanca. – Š. Janšák found temporary accommodation in the guest wing of sugar refinery (postcard from 1923). Archive of Ján Chovanec.

Bolo by nevďakom zabudnúť na láskavosť Účastinnej spoločnosti trebišovského cukrovaru a pohostinstva jej váženého riaditeľa pána Lud. Svobodu i s paňou. Na východnom Slovensku, kde ubytovanie je najväčším problémom v existencii cestovateľa, neboli by sme nič vykonali, keby nás večer nebol čakal kľudný odpočinok pod strechou ohľaduplných hostiteľov, chovajúcich toľko porozumenia a sympatií pre našu prácu.

Konečne ďakujem všetkým svojim spolupracovníkom, ktorí sa akokoľvek o zdar tejto práce pričínili, buď účasťou na výskumoch v teréne, alebo prípravou rukopisu do tlače.

Š. J.

Obr. 8: Podakovanie Š. Janšáka v knihe za prijatie a pobyt v Trebišove (Foto: J. Chovanec). – Acknowledgement of Š. Janšák in the book, for accepting and staying in Trebišov (Photo: J. Chovanec).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Vojenská mapa Maďarského kráľovstva z roku 1941 už jednoznačne poukazuje, že poloha Garaňka južne od zastavanej časti Trebišova je ohraničená novým vykopaným kanálom, ktorý priamo od Kovaľky smeruje k potoku Trnavka (www.arcanum.hu) (obr. 9).

Na západnom konci kanála už skôr, v prvej polovici 18. storočia, vznikla menšia osada, ktorú samotní jej obyvatelia od nepamäti dodnes nazývajú Cigánsky tábor. Tak vlastne vznikol aj pomiestny názov tejto časti mesta a v reči ľudu sa udržiava už skoro 300 rokov. Nakoniec, z historického i toponomastického hľadiska by bolo hriechom tento názov pozmeniť, keďže aj samotná osada sa už rozrástla do nebývalých rozmerov. Medzi Cigánskym táborom a štátnou cestou sa zo severu na juh tiahla Kovaľka. Práve táto vyvýšenina bola predtým prekážkou, pre ktorú koryto starého kanála nevykopali až po štátnu cestu.

K roku 1848 siahajú počiatky *A Felső-Bodrogi vízszabályozó társulatnak, Hornobodrožského regulačného vodného družstva*, ktorého sídlom bol Trebišov (obr. 10). V jeho vedení už od počiatku boli vynikajúce osobnosti uhorskej aristokracie, zvlášť Andrásyovci, ktorí ako predsedovia riadili Družstvo (s výnimkou piatich rokov) v období 1859–1927. V roku 1922 sa pomenovanie zmenilo na *Hornobodrožské regulačné a odvodňovacie družstvo*, v roku 1933 na *Vodné družstvo na Ondave* (Hanušín, 1949, s. 50, 57) (obr. 11).

Obr. 9: Poloha Kovaľka v Trebišove na vojenskej mape
Maďarského kráľovstva z roku 1941

(Zdroj: www.arcanum.hu). –

Location of Kovaľka in Trebišov on the Military Survey of
Hungary 1941 (Source: www.arcanum.hu).

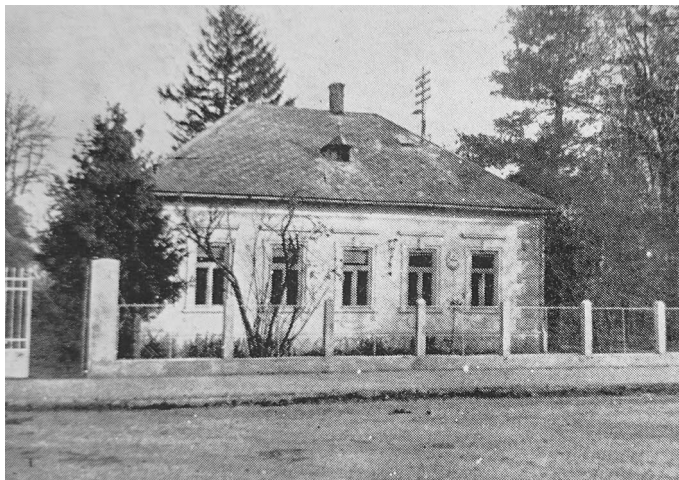

Obr. 10: A: Budova riaditeľstva Vodného družstva na Ondave (pobľadnica z roku 1919); B: Úradnícke budovy Vodného družstva na Ondave v Trebišove (pobľadnica z roku 1914). Archív Jána Chovanca. –

A: The headquarters of Water cooperative upon Ondava (postcard from 1919); B: Office buildings of Water cooperative upon Ondava (postcard from 1914). Archive of Ján Chovanec.

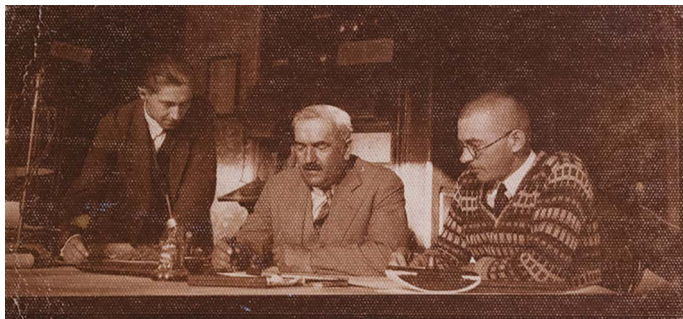
Obr. 11: Budova riaditeľstva Vodného družstva na Ondave v roku 1948 (Hanušín, 1949, obr. 12). – The headquarters of Water cooperative upon Ondava on the photo from 1948 (Hanušín, 1949, Fig. 12).

V roku 1943, v rámci odvodňovania a regulácie vodných tokov, Vodné družstvo na Ondave projektovalo výkop tzv. Čerjackého odpadu či kanála na južnom okraji Trebišova. V tom čase bol hlavným inžinierom a súčasne aj riaditeľom Družstva Ing. Ján Némethy (1890–1948) (obr. 12).

S výkopom medzi štátnou cestou a cigánskou osadou sa začalo v roku 1943 a v nasledujúcom roku bola táto časť kanála dokončená. Robotníci vyše 450 m vykopávali len manuálne a vykopanú zeminu z priekopy vyvážali vagónikmi po koľajniciach. Pri cigánskej osade sa Čerjacký kanál napojil ku korytu starého kanála a vyústil tak do zregulovaného potoka Trnavka. Celý kanál od Trnavky po štátnu cestu z Trebišova do Veliat je v súčasnosti dlhý 1285 m. Na niektorých novších mapách má už nové pomenovanie Trebišovský kanál. No, staré názvy by sa meniť nemali.

Koniec koncov, vyvýšenina Kovaľka dnes už ani neexistuje. Jej južnú časť pri výkope kanála rozkopali, zeminu použili na násypy hrádzi a terasa pri roľníckej činnosti časom splynula s okolitým terénom (obr. 13). Na trase výkopov, najmä však na mieste vyvýšeniny Kovaľka, robotníci narazili na starobylé hroby z doby bronzovej a sídliskové objekty z povel'komoravského obdobia. V čase konania konferencie, ktorej výstupom je aj tento zborník, odvtedy uplynulo práve 75 rokov.

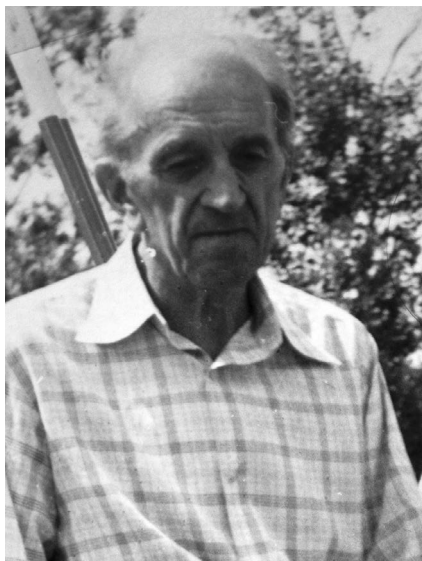
*Obr. 12: Ing. Ján Némethy, inžinier a riaditeľ
Vodného družstva na Ondave (v strede); rok 1931.
Archív Oľgy Némethyovej; Archív Jána Chovanca. –
Ing. Ján Némethy, engineer and director of Water
cooperative upon Ondava (in the middle); year 1931.
Archive of Oľga Némethyová; Archive of Ján Chovanec.*

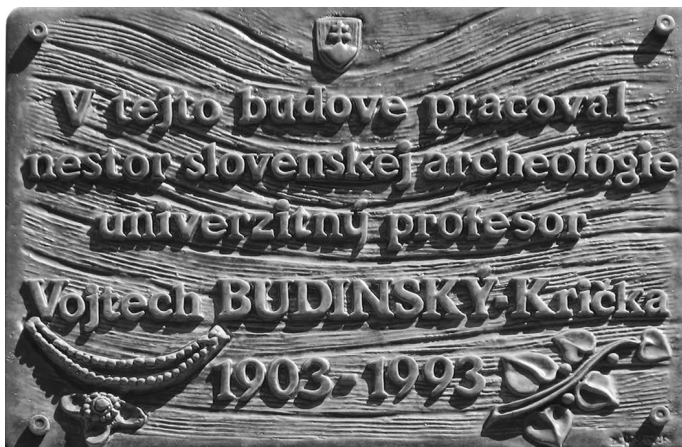
*Obr. 13: Poloha Kovaľka v Trebišove na satelitnej
fotografii z roku 2016 (Zdroj: www.google.sk). –
Location of Kovaľka in Trebišov on satellite
photo from 2016 (Source: www.google.sk).*

Nahliadnime teda do hlbín 20. storočia, do obdobia Slovenskej republiky rokov 1939-1945. Čo sa vtedy stalo a ako to prebiehalo v čase výkopov Čerjackého odpadu? Archívne dokumenty sú uložené v dokumentačnom oddelení Archeologického ústavu SAV v Nitre. Vo fascikli Trebišov – Kovaľka je niekoľko písomností. Fotoarchív zas ukrýva zopár fotografií, niekoľko okienok negatívneho kinofilmu z terénu, ale aj sklenené negatívy nájdených predmetov.

Najstaršou písomnosťou je správa z 15. júna 1943, ktorú o nálezoch v Trebišove napísal riaditeľ Štátneho archeologického ústavu v Martine profesor Vojtech Budinský-Krička (1903–1993) (obr. 14; 15): „TREBIŠOV. Podpísaný dňa 10. júna 1943 na telegrafickú zprávu inž. Jána Némethyho, riaditeľa Vodného družstva na Ondave v Trebišove, vykonal obhliadku náleziska v Trebišove a prevzal sber pamiatok od riaditeľstva Družstva. Na mieste konštatoval nasledovné: Na juh od mesta ťahá sa podlhovastá mierna terasovitá vyvýšenina zv. „Kovaľka“, pribl. 120 m široká, dominujúca nad močaristým, kedysi zaleseným okolím. Južné jazykovité zakončenie tejto terasy napopriečky pretína 14 m široké koryto odvodňovacieho kanálu, majúceho ústie do potoka Ternávky. Pri výkope tohto narazilo sa na nálezisko značných rozmerov. Už podľa sberu pamiatok, zachránených zásluhou Družstva, je patrné, že na mieste odkryli pozostatky osídlenia s keramikou kanelovanou. Bezpečným dôkazom toho je malý džbán s valcovitým hrdlom a s uchom ponad ústie nádoby vyčnievajúcim. Ďalšia skupina zachránených pamiatok, ako misy, džbány a šálky, zdobené často rytou a reliéfnou špirálou a trňovitými vypulínami, spolu s príslušným kosterným materiálom naznačujú, že pri prácach narazilo sa tu aj na pohrebište /doteraz asi 6 hrobov/ s kultúrou hornopotiskej keramiky /typu Megyaszó-Füzesabony/ zo IV. doby bronzovej. Hroby podľa výpovedí robotníkov spočívaly v skrčenej polohe hlavou na vých. a dva z nich svojou dlhšou osou údajne v jednej línii a blízko seba. Z rozkopanej skupiny hrobov miesto jedného bolo ešte dobre viditeľné v severnom svahu kanálu. Stopy tohto ukazovali na hrob Z-V situovaný, 170 cm dlhý, 130 cm hlboký a pozdĺžnikového tvaru. Hnedý zásyp hrobu tvoril pozdĺžnik 60×170 cm. Ponad ním ťahal sa 30 cm široký pás svetlej hliny a nad týmto tmavá 70 cm tmavá kultúrna vrstva. Pravdepodobne z hrobov pochádza okrem spomenutej keramiky aj fragment bronzovej ihlice a polokruhový bronz. závesok so zosilnenými koncami. Osídlenie miesta vyvrcholilo nepochybne v mladšej dobe hradištnej, v ktorom období narástla tu 60–80 cm hrubá súvislá kultúrna vrstva a hustá sieť príbytkových a odpadových jám, zapustených do svetlej vrstvy hliny na spôsob ešte primitívnych predhistorických chát, z tmavej, popo-

Obr. 14: Profesor V. Budinský-Krička (1903–1993). Archív Jána Chovanca. –
Professor Vojtech Budinský-Krička (1903–1993). Archive of Ján Chovanec.

Obr. 15: Pamätná tabuľa V. Budinského-Kričku na budove AÚ SAV v Košiciach (Foto: J. Chovanec). –
Commemorative plaque of V. Budinský-Krička on the building of the AÚ SAV in Košice (Photo: J. Chovanec).

lovitej výplne ktorých – ako bola vo svahoch koryta kanálu dobre viditeľná – vybral podpísaný mnoho črepov vyvinutej hradištnej keramiky. Súdiac podľa hojnosti nálezov hradištnej keramiky nie je nepravdepodobné, že osada, ktorá sa na južnom konci pahorka v 11.–12. stor. rozprestierala úzko súvisela s počiatkami mesta Trebišova.

Čo sa týka tvaru kultúrnych jám, podpísaný, podľa ich obrysov vo svahoch koryta kanálu viditeľných, konštatoval, že majú častejšie podobu lichobežníka, než nepravidelného pozdĺžnika. Dno jám siaha do hĺbky 110, 160, 170 cm, avšak v jednom prípade až do hĺbky vyše 2 m. Čo sa týka šírky jám, zachytené boli tieto miery: 110, 135, 180, 260 cm, 5 m.

Tri obsidiánové odštepky, podpísaným pri obhliadke náleziska nájdené, svedčili by aj o tom, že prvými obyvateľmi pahorka bol ľud s východoslovenskou obsidiánovou industriou. Z ďalších sberov hodno uviesť aj nález oválneho trachytového mlynčeka a starostlivo opracovaného kosteného šidla. Dr. Vojtech Krička“ (AÚ SAV 194/43) (obr. 16; 17).

Je nepochybné, že správa profesora V. Budinského-Kričku z návštevy náleziska je najvážnejším opisom toho, čo sa pri výkope kanála dovedy našlo (obr. 18; 19). Je dôležitým dokumentom, ktorý poukazuje nielen na charakteristiku a datovanie lokality, ale aspoň čiastočne aj na jednotlivé nálezy. Z obdobia otomanskej kultúry zo staršej doby bronzovej pri obhliadke náleziska zistil asi 6 hrobov s kostrami v skrčenej polohe s milodarmi (obr. 20; 21). Z keramických nálezov sa spomínajú misy, džbány a šálky zdobené najmä rytou a reliéfnou špirálou, ale aj trňovitými vypuklinami. Pravdepodobne práve v hrobách sa okrem spomenutej keramiky našiel aj fragment bronzovej ihlice a polkruhový bronzový závesok so zosilnenými koncami. K sídliskovým nálezom patria aj obsidiánové odštepky, oválny kamenný žarnov na drvenie obilia a kostené šidlo. V. Budinský-Krička v južnej časti Kovaľky zistil aj kultúrnu vrstvu so spleťou obytných a odpadových jám. Z týchto objektov pozbieral množstvo hradištnej keramiky z 11.–12. storočia.

Ďalší dokument je až z 20. novembra 1943. Ing. Ján Némethy, riaditeľ-inžinier Vodného družstva na Ondave v Trebišove, písomne oznámil Štátnemu archeologickému ústavu v Turčianskom Svätom Martine: „Dovoľujem si hlásiť, že pri zvýšení hrádze odpadu Čerjackeho na juh od Trebišova započali sme zkopávať kopec jestvujúci pri odpade, kde sa našly rôzne nálezy pri vykopávaní odpadu. Pri tejto práci sa opäť našla jedna kostra a menšie predmety. Prosíme to láskavé vziať na vedomie a eventuelné dispozície nám oznámiť. Na stráž! – riaditeľ-inžinier Ing. Ján Némethy“ (AÚ SAV 435/43) (obr. 22).

26. novembra 1943 V. Budinský-Krička Vodnému družstvu na Ondave v Trebišove odpovedal takto: „Slovutný pán riaditeľ. Potvrdzujem príjem Vašej správy zo dňa 20.XI.1943. čís. 1580/43 a s vďakou beriem na vedomie objav nového predhistorického objektu, nájdeného pri stavbe hrádze Čerjackého odpadu, prevádzanej Vaším Družstvom. Všetok doteraz nájdený archeologický i kosterný materiál z náleziska, ako aj prípadné ďalšie pamiatky úctive prosím nevyplatene odoslať na adresu Ústavu, ktorý ich po odbornom spracovaní postúpi do zbierok chystaného Zemplínskeho múzea, akonáhlo tento ústav bude riadne vybudovaný a spoľahlivo vedený. Ak by sa na mieste narazilo na závažné nálezy, nálezisko dovoľm si osobne prezrieť. Prebádanie náleziska /pokiaľ by bolo prístupné/, avšak predovšetkým sídliska a pohrebiska na „Kovalke“ zaradím do pracovného programu Ústavu v r. 1944.

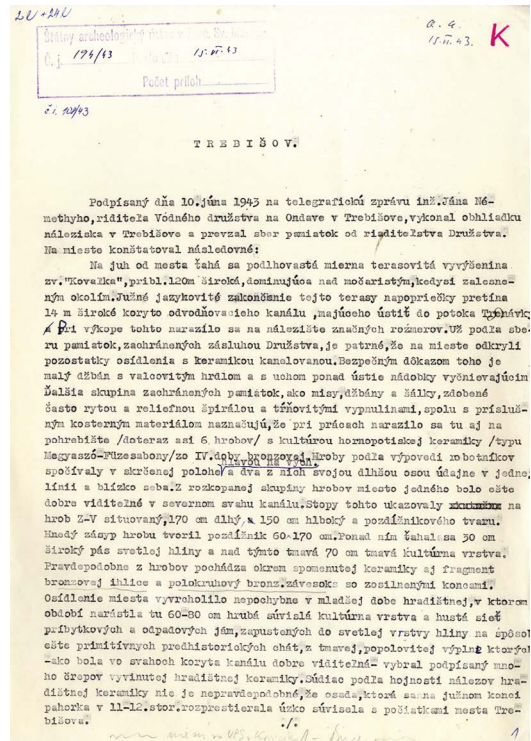
Je mi veľmi ľúto, že pripravovaný výskum v Trebišove nemohol som, tohto roku realizovať a to hlavne pre príčinu, že príspevok Šarišskozempl. župy na tento cieľ určený Ministerstvom vnútra nebol doteraz schválený. Súčasne dovoľujem si Vám oznámiť, že všetok hrobový keramický materiál z „Kovalky“ je už rekonštruovaný a konzervovaný. Snímky nálezov dovoľm si Vám poslať pri najbližšej príležitosti.

Za vzácne porozumenie a pomoc pri sledovaní, zachraňovaní a odkrývaní pamiatok východného Slovenska ráčte prijať, slovutný pán riaditeľ, prejav mojej vďaky a oddanosti. Príjmite vďaku, aj za snímok, ktorý mi v týchto dňoch odovzdal Váš p. syn na univerzite. Na stráž! – riaditeľ B.K.“ (AÚ SAV 435/43) (obr. 23).

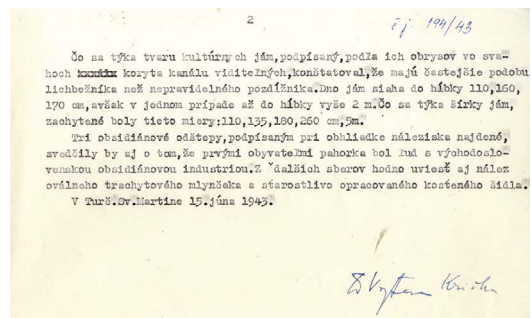
Táto korešpondencia poukazuje na ďalší objavený hrob otomanskej kultúry a zároveň aj na menšie predmety, medzi ktorými možnože boli aj výrobky z bronzu. Keďže v žiadnej korešpondencii sa priamo nespomínajú bronzové náramky, krúžok a zlomky kultového predmetu, predpokladám, že to boli práve tieto nálezy, ktoré Ing. J. Némethy v liste spomínal. Pravdepodobne boli aj na fotografii, ktorú profesorovi V. Budinskému-Kričkovi v Bratislave odovzdal riaditeľov syn Juraj Némethy. S najväčšou pravdepodobnosťou to mohol byť prvý depot bronzov z Kovalky. V. Budinský-Krička prosí o zaslanie nálezov do Štátneho archeologického ústavu. V liste naznačuje, že nálezy by sa mohli dostať do pripravovaného Zemplínskeho múzea. To však nakoniec vzniklo až v roku 1957. Z jeho listu tiež vyplýva, že už v roku 1943 mal záujem vykonať archeologický výskum na Kovalke, avšak Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky finančný príspevok Šarišsko-zemplínskej župy do konca jesene neschválilo. Preto V. Budinský-Krička zaradil výskum sídliska a pohrebiska na Kovalke v Trebišove do pracovného programu Štátneho archeologického ústavu na rok 1944.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 16: Správa V. Budinského-Krička z obhliadky náleziska na Kovaľke v Trebišove (1. strana). Archív AÚ SAV. – Report of V. Budinský-Krička from the inspection of Kovaľka in Trebišov (1st page). Archive of AÚ SAV.

Obr. 17: Správa V. Budinského-Krička z obhliadky náleziska na Kovaľke v Trebišove (2. strana). Archív AÚ SAV. – Report of V. Budinský-Krička from the inspection of Kovaľka in Trebišov (2nd page). Archive of AÚ SAV.

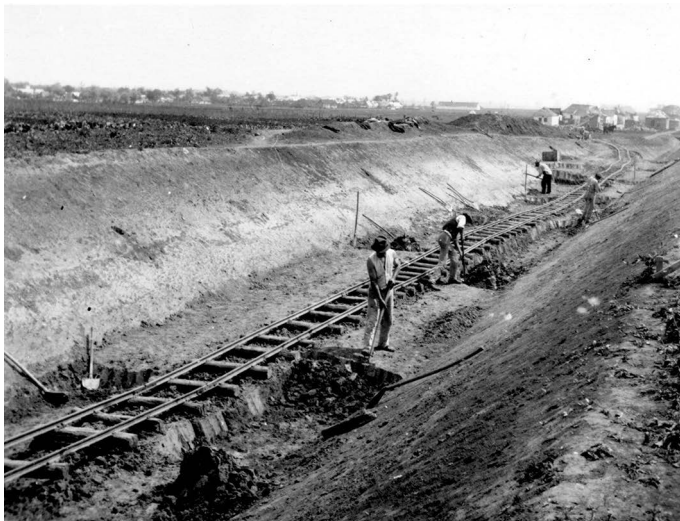

Obr. 18: Vjékop západnej časti kanála.

Archív AÚ SAV. –

Digging of the western part of the canal.

Archive of AÚ SAV.

Obr. 19: Vjékop kanála pri cigánskej osade.

Archív AÚ SAV. –

Digging of canal near a gipsy settlement.

Archive of AÚ SAV.

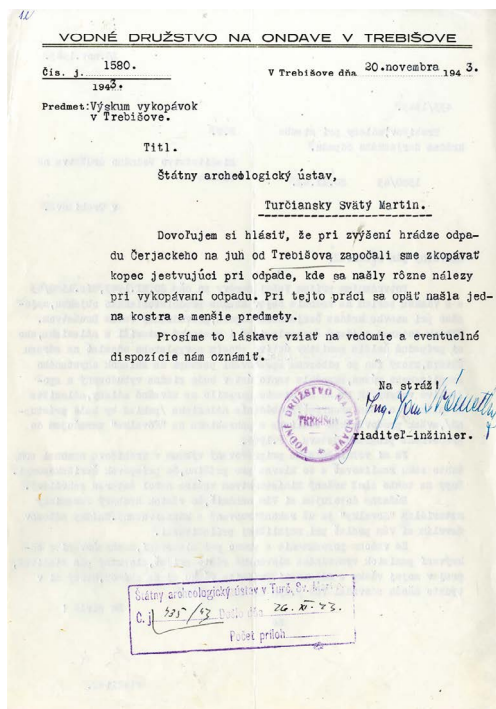
*Obr. 20: Hrob otomanskej kultúry s kostrou
v skrčenej polohe a s hlinenou miskou.*

*Archív Jána Chovanca (Foto: J. Chovanec). –
Grave of Otomani culture with skeleton in a crouched
position and a clay bowl. Archive of Ján Chovanec
(Photo: J. Chovanec).*

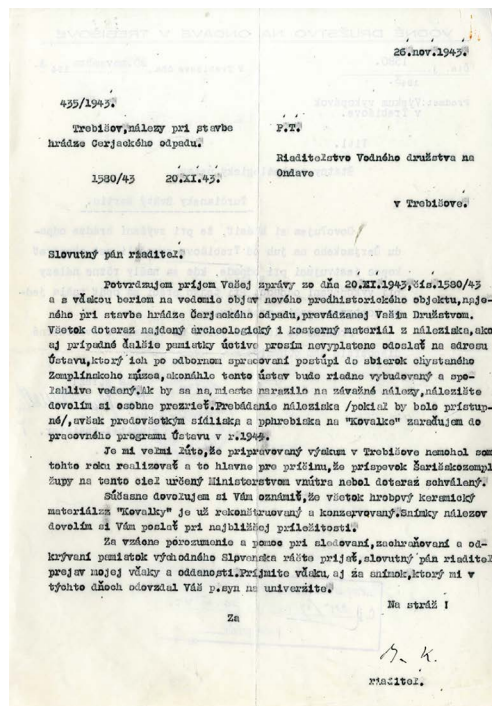
*Obr. 21: Hrob otomanskej kultúry s kostrou v skrčenej
polohe. Archív Jána Chovanca (Foto: J. Chovanec). –
Grave of Otomani culture with skeleton in a crouched
position. Archive of Ján Chovanec (Photo: J. Chovanec).*

Obr. 22: 20. novembra 1943 Ing. J. Némethy oznamuje nález ďalšej kostry a menších predmetov. Archív AÚ SAV. –

On 20th November 1943, Ing. J. Némethy announces the discovery of another skeleton and smaller objects. Archive of AÚ SAV.

Obr. 23: List V. Budinského-Krička Vodnému družstvu na Ondave z 26. novembra 1943. Archív AÚ SAV. –

Letter of V. Budinský-Krička to Water cooperative upon Ondava from 26th November 1943. Archive of AÚ SAV.

Korešpondencia medzi riaditeľom Vodného družstva na Ondave v Trebišove a riaditeľom Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Svätom Martine potom na istý čas ustala, prípadne sa nezachovala. Skôr sa však prikláňam k prvej možnosti. Až v nasledujúcom roku, 7. augusta 1944, Ing. J. Némethy adresoval list Štátnemu archeologickému ústavu v Turčianskom Svätom Martine: „Na dotaz veľaváženého pána profesora Budinského-Kričku, že kedy mohli by sa previesť výkopy pri odpade Čerjaky dovoľujem si oznámiť, že bolo by vhodné len na jeseň, keď na dotyčnom mieste bude úroda zobrať a dúfajme, že do jeseni vojnová situácia, ktorá na našom vidieku v tej dobe je vážna, ukľudní sa. Pri tom ráčte rozhodnúť a my stojíme Vám k službám. Oznamujem tiež, že pred niekoľkými týždňami našli sme predmety z bronzovej doby, ktoré v blízkej budúcnosti Vám zašleme. Na stráž! – riaditeľ-inžinier Ing. Ján Némethy“ (AÚ SAV 223/44) (obr. 24).

Takmer vzápätí po doručení listu V. Budinský-Krička odpovedal. Bolo to akosi naponáhlo. Neunúval sa ani sadnúť si k písaciemu stroju. Nevedno prečo, ale 10. augusta 1944 odpoveď napísal rukopisne perom, v niektorých prípadoch nedbajúc ani na interpunkciu: „Vodné družstvo na Ondave v Trebišove. Vysokovážený pán riaditeľ. Úctive Vám ďakujem za Vašu láskavú zprávu o možnostiach výskumu v Trebišove. Ku koncu septembra – ak vývoj udalostí dovoľí – prídem sám alebo moj zástupca. Veľmi sa teším bronzovým pamiatkam, ktoré posielate na adresu Ústavu. Sú z hrobu alebo pokladu (hrom. nález)? Úctive prosím o oznámenie bližších nálezových okolností. Súčasne dovoľujem si Vám oznámiť, že Min. š. a no, prijímúc moj návrh, vymenovalo Vás za tajomníka Ústavu pre prísl. oblasť. ~~Úradne~~ Vám Dekrét Vám pošlem až po skončení [nečitateľné slovo] výkopu vrátim sa do T. Sv. Martina. Na stráž! VBK“ (AÚ SAV 223/44) (obr. 25).

V tejto korešpondencii sú veľmi dôležité údaje týkajúce sa predmetov z bronzovej doby, ktoré sa podľa Ing. J. Némethyho našli pred niekoľkými týždňami. Keďže to napísal 7. augusta, predmety sa našli pravdepodobne už v júli 1944. Z korešpondencie vyplýva, že to bol druhý depot bronzov – náramenné kruhy so špirálami. Ing. J. Némethy v liste napísal, že tieto nálezy v blízkej budúcnosti zašle profesorovi V. Budinskému-Kričkovi do Turčianskeho Svätého Martina. To sa však už nikdy nestalo. Zaujímavosťou je aj skutočnosť, že Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej republiky si natoľko vážilo nadšenie Ing. J. Némethyho pri záchrane pamiatok, že na návrh profesora V. Budinského-Kričku ho vymenovalo za tajomníka Štátneho archeologického ústavu. Prirodzene, akiste to bola len čestná funkcia.

11

VODNÉ DRUŽSTVO NA ONDAVE V TREBIŠOVE

Čís. J. 1015. V Trebišove dňa 7. augusta 1944. 1044.

Predmet: 1044.

Titl.

Štátny archeologický ústav.

Turčiansky Svätý Martin.

Na dotaz veľavýznamného pána profesora Budinského-Kričku, že kedy mohli by sa previesť výkopy pri odpade Čerjaky dovoľujem si oznámiť, že bolo by vhodné len na jeseň, keď na dotyčnom mieste bude úroda zobrať a dúfam, že do jeseni vojnová situácia, ktorá na našom vidieku v tej dobe je vážna, ukľudní sa.

Pri tom ráčte rozhodnúť a my stojíme Vám k službám.

Oznamujem tiež, že pred niekoľkými týždňami našli sme predmety z bronzovej doby, ktoré v blízkej budúcnosti Vám zašleme.

Na stráž!

Ing. Ján Némethy
Inžinier.

ŠTÁTNE DRUŽSTVO NA ONDAVE V TREBIŠOVE

Štátny archeologický ústav v Turč. Sv. Martine
Č. J. 223/44 Dňa 10. 8. 1944.
Pobit príloh

Obr. 24: Ing. J. Némethy 7. augusta 1944 oznamuje profesorovi V. Budinskému-Kričkovi nález predmetov z bronzovej doby. Archív AÚ SAV. –
On 7th August 1944, Ing. J. Némethy announces to Professor V. Budinský-Krička the discovery of objects from the Bronze Age. Archive of AÚ SAV.

Č. J. 223/44. 10. 8. 1944.

Vážený pán profesor V. Budinský-Krička.

v Turčiansku.

Vyotrážajúci pan. Némethy.

Užívam Vám veľakrát a veľmi srdečne poďakovať a v najvyššej miere sa o to snažím, aby som Vám čo najskôr poskytol všetky potrebné údaje a informácie. Keď som sa dozvedel, že sa pripravujú výkopy, som veľmi rád, že sa môžu uskutočniť. Preto som Vám okamžite odpovedal, že výkopy by mohli byť uskutočnené na jeseň, keď bude úroda zobrať a dúfam, že do jeseni vojnová situácia, ktorá na našom vidieku v tej dobe je vážna, ukľudní sa.

Pri tom ráčte rozhodnúť a my stojíme Vám k službám.

Oznamujem tiež, že pred niekoľkými týždňami našli sme predmety z bronzovej doby, ktoré v blízkej budúcnosti Vám zašleme.

Na stráž!

Ing. Ján Némethy
Inžinier.

Obr. 25: Posledný list V. Budinského-Krička Ing. J. Némethymu
z 10. augusta 1944. Archív AÚ SAV. –
The last letter of V. Budinský-Krička to Ing. J. Némethy
from 10th August 1944. Archive of AÚ SAV.

Ku korešpondencii Ing. J. Némethyho a profesora V. Budinského-Kričku poukážem ešte na jednu skutočnosť. Riaditeľ Štátneho archeologického ústavu V. Budinský-Krička si kópie svojich listov uchoval tak, že odpovede písal a s použitím indiga ich kopíroval na zadnú stranu doručených listov. Možnože to v tej dobe bolo zvykom, neviem. Poslednú odpoveď Ing. J. Némethymu z 10. augusta 1944 napísal perom na zadnú stranu doručeného listu možno len preto, že ho pozabudol prepísať cez indigo. Alebo aj odosielaný list napísal len perom, keďže bol na výskume, teda mimo Ústavu či Univerzity. Alebo...? Alebo to už zostane zahalené rúškom tajomstva.

Kým v prvom polroku korešpondencia medzi nimi na istý čas ustala, listom V. Budinského-Kričku z 10. augusta 1944 sa už navždy skončila. Vplyv na to istotne malo vypuknutie Slovenského národného povstania 29. augusta, následné vojnové udalosti, ale aj osobné sklamanie riaditeľa Družstva. Trebišov bol po prechode frontu oslobodený 1. decembra 1944. Ing. J. Némethy vo funkcii riaditeľa Vodného družstva na Ondave v Trebišove koncom roka 1944 skončil a od nového roka ho nahradil Ing. Alexej Grajevský. Ing. J. Némethy bol inžinierom Družstva od roku 1921, a súčasne aj riaditeľom od roku 1931 (Hanušín, 1949, s. 129–130). Jeho nevesta Oľga Némethyová (*1934) mi pri našich stretnutiach v roku 2018 i prednedávnom v roku 2020 porozprávala, že po dlhých rokoch úspešného vedenia Vodného družstva na Ondave len veľmi ťažko znášal výmenu na riaditeľskom mieste, za ktorou bolo cítiť intrigánske spôsoby. Ing. Ján Némethy zomrel 3. januára 1948 v Kráľovskom Chlmci. Ktovie, či mu profesor V. Budinský-Krička ešte stihol aspoň na pamiatku zaslať sľúbený dekrét tajomníka Štátneho archeologického ústavu pre oblasť južného Zemplína.

Po skončení 2. svetovej vojny na Okresnom národnom výbore v Trebišove istý čas ako úradník pôsobil Karol Andel (1897–1977) (obr. 26–28). Učiteľ Pavol Ružan z Trebišova (1922–2020) naňho spomína aj ako na veľmi zanieteného vlastivedného pracovníka v oblasti histórie, národopisu a najmä archeológie. Nie div, že v rokoch 1953–1954 sa podujal na archeologický prieskum rozľahlých nížin na Zemplíne a Užsku. Podľa úvodných viet v publikácii *Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953/54*, jej autor sledoval cieľ spoznať tento kraj po stránke pravekého osídlenia i z hľadiska rozšírenia pravekých kultúr (Andel, 1955, s. 144). K. Andel pri stromčekovej škole popri železničnej trati medzi Trebišovom a Úporom objavil mohylu, o ktorej predpokladal, že by mohla byť pravekou východoslovenskou eneolitickou mohylou (AÚ SAV 706/49;

Andel, 1955, s. 154). V odbornej literatúre sa ešte občas spomenie, nevedno však, či ju odvtedy na vlastné oči ešte niekto videl...

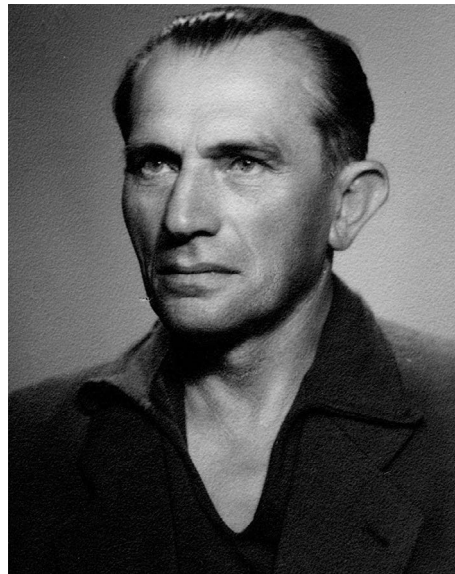
Bronzové predmety z Kovaľky aj po výkope zostali v budove riaditeľstva Vodného družstva na Ondave v Trebišove ešte dlhých päť rokov. Ako som spomenul, po skončení vojny na ONV v Trebišove pôsobil Karol Andel. V dokumentácii Archeologického ústavu SAV sa nachádza výpis z jeho listu zo súkromnej korešpondencie s profesorom V. Budinským-Kričkom. Výpis urobil sám V. Budinský-Krička 13. apríla 1949 v Turčianskom Svätom Martine: „Včera som poslal bronzový depot nájdený r. 1944 v Trebišove na Čerjackom výpuste. Ostatné predmety z tohože nálezu nepodarilo sa mi zachrániť, menovite stratila sa všetka keramika“ – to sú slová K. Andela. Autorom ďalšieho textu je už V. Budinský-Krička: „Zásielka je zapísaná do pr. kat. pod č. 34/49. Obsahuje dva veľké a jeden malý kruh salgótarjánskeho typu. Dr. V. Budinský-Krička“ (AÚ SAV 295/49) (obr. 29).

K predchádzajúcemu dokumentu bol 9. januára 1950 vyhotovený dodatok, list s fotografiou troch salgótarjánskych kruhov a s číslom negatívu P 685 (AÚ SAV 39/50) (obr. 30).

11. mája 1949 Karol Andel zaslal Štátnemu archeologickému ústavu v Turčianskom Svätom Martine list. V ňom podľa rozhovoru s technickým revidentom Družstva Andrejom Kunderátom ešte raz opísal zistenia týkajúce sa depotu bronzových predmetov: „Vo veci bronzového depotu z Trebišova podarilo sa mi ešte tieto podrobnosti zistiť: vypočutím pána Kunderáta úradníka Vodného družstva: Dostal som od neho 3 negatívy, dostal som od neho náčrtok náležišťa a 2 malé nádoby a zlomok jednej malej nádoby. Pri kopaní odvodňovacieho kanálu v roku 1943 prišlo sa pri prekopení jedného 1–2 metre vysokého kopčeku na rozsiahle sídlisko, pohrebište, z ktorého len jedna čiastka bola srovnaná s okolím a druhá časť ostáva na preskúmanie. Bolo najdených 5–6 hrobov skrčených a boli najdené aj ohniská. Jednotlivé hroby boli vo vrstve spálenej hliny. Našlo sa veľké množstvo nádob, vraj aj kamenné nástroje. Väčšie nádoby boli len misy. Všetko sa potratilo počas prechodu frontu. Azda nejaké fotografie alebo aj predmety nachodia sa u vdovy po riaditeľovi ing. Németi v Kráľ. Chlmci. Okrem už zaslaných špirál našly sa vraj aj bronzové ihlice. Kopček bol na okraji kedysi močaristej roviny s nadmorskou polohou asi 105 m. Zbyvajúca časť môže byť v jeseni prekopená po sobraní poľnej úrody. Trebišov 11.V.1949. Karol Andel.“ Na konci listu V. Budinský-Krička perom dopísal inventárne čísla nálezov: bronz. nález 34/1949, keramika 48/1949 (AÚ SAV 438/49) (obr. 31).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 26: Karol Andel (1897–1977). Archív AÚ SAV. –
Karol Andel (1897–1977). Archive of AÚ SAV.

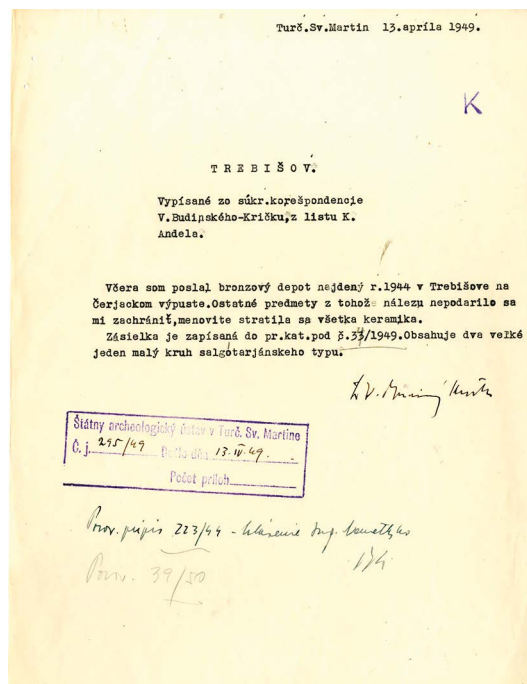

Obr. 27: Po 2. svetovej vojne K. Andel pôsobil aj na
Okresnom národnom výbore v Trebišove (pohľadnica
z roku 1955). Archív Jána Chovanca. –
After World War II K. Andel also worked at the
District People's Committee in Trebišov
(postcard from 1955). Archive of Ján Chovanec.

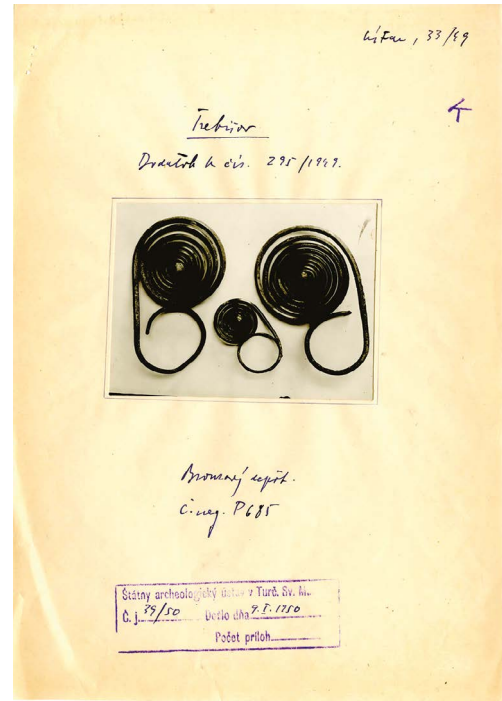
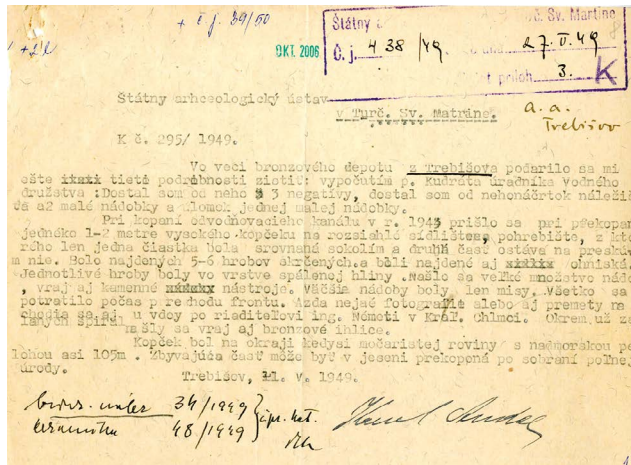
Obr. 28: Okresný národný výbor v Trebišove (pohľadnica z roku 1954). Archív Jána Chovanca. –
District People's Committee in Trebišov (postcard from 1954). Archive of Ján Chovanec.

Obr. 29: Vypis z listu K. Andela z 13. apríla 1949
V. Budinskému-Kričkovi. Archív AÚ SAV. –
Extract from the letter of K. Andel to V. Budinský-Krička
dated on 13th April 1949. Archive of AÚ SAV.

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

Obr. 30: Dodatok k listu K. Andela s fotografiou bronzových špirál.
Archív AÚ SAV. –
Attachment to K. Andel's letter with a photo of bronze spirals.
Archive of AÚ SAV.

Obr. 31: Správa K. Andela Štátnemu archeologickému ústavu
v Turčianskom Svätom Martine z 27. mája 1949.
Archív AÚ SAV. –
Report of K. Andel to the State Archaeological Institute
in Turčiansky Svätý Martin from 27th May 1949.
Archive of AÚ SAV.

Posledným dokumentom, ktorý sa týka nálezov z rokov 1943–1944, je list Dr. Bohuslava Novotného z 2. marca 1956: „Vážený příteli. Na Tvůj dopis ze dne 15. února t. r., který jsem v uplynulých dnech dostal k vyřízení, nechal jsem provést spisy všech přípisů, které se týkají nálezu z Trebišova. V příloze Ti je posílám. Budeš-li potřebovat další informace, rád je poskytnu. Přijmi mé úprimné pozdravy. B. Novotný“ (AÚ SAV 110/56).

Na liste nie je uvedený adresát. Predpokladám však, že Dr. B. Novotný list napísal profesorovi V. Budinskému-Kričkovi, ktorý bol v tom čase spolupracovníkom Archeologického ústavu SAV v Nitre a potom aj vedúcim Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach. Predtým, v rokoch 1951–1954, bol po vykonštruovanom procese uväznený a prepustili ho až po príhovore profesora Jana Eisnera (Ruttkey, 1993, s. 133–134). Je možné, že práve V. Budinský-Krička sa zaujímal o písomnú korešpondenciu týkajúcu sa nálezov na Kovaľke v Trebišove, keďže sa v roku 1943 významne zaslúžil, aj keď zväčša na diaľku, o záchranu archeologických pamiatok z tejto lokality, na ktorej plánoval uskutočniť aj archeologický výskum. Žiaľ, pre vojnové a politické udalosti k tomu už nikdy nedošlo.

O nálezoch z Kovaľky V. Budinský-Krička v odbornej literatúre veľa nepísal. Najviac to bolo zopár riadkov v zborníku *Historica Slovaca III–IV*: „Trebišov. Na upozornenie riaditeľstva Vodného družstva na Ondave prezreli sme terasovitú vyvýšeninu zv. „Kovalka“, t'ahajúcu sa na juh od mesta, na ktorej pri výkope odvodňovacieho kanálu narazili na kultúrnu vrstvu a jamy s obsidiánovou industriou, keramikou kanelovanou a s vyvinutou keramikou hradištnou a na hroby so skrčenými kostrami zo IV. doby bronzovej, z ktorých menované družstvo zachránilo skupinu nádob keramiky hornopotiskej a niekoľko bronzových predmetov“ (Budinský-Krička, 1945–46, s. 266).

V niekoľkých ďalších článkoch V. Budinský-Krička publikoval už len najstručnejšie zmienky, prípadne jednotlivé obrázky keramických nádob z pohrebiska otomanskej kultúry (Budinský-Krička, 1947, obr. VII: 2; 1969, obr. 14: 1 na s. 255).

Obrazovo publikoval aj nález železného kľúča a zlomkov hlinených nádob zo sídliska z mladšej doby hradištnej v článku o slovanskom sídlisku a zaniknutej stredovekej dedine v Osuskom. V poznámke č. 14 uviedol že „v súvisе s najstaršími stredovekými kľúčmi na Slovensku hodno spomenúť, že kľúč s kruhovou hlavicou a dutým driekom ukončeným esovite zakrivenou zástavkou (obr. 11: 1), datovateľný keramikou (obr. 11: 2–9) do XI.–XII. stor., zistil sa na sídlisku na vyvýšenine Kovaľka južne od Trebišova“ (Budinský-Krička, 1970, s. 227, 231).

Bronzovým nálezom z Trebišova sa najviac venovala profesorka M. Novotná (1963; 1970). Chronologicky ich zaradila do horizontu Buzica – Rimavská Sobota, ktorý je synchronný s depotmi horizontu Ópályi/Uriu-Domanesti vo východokarpatskej oblasti a patrí do stupňa BD/HA1, teda na rozhranie 13. a 12. storočia pred Kr. Po rozpoznaní novej kultúry na východnom Slovensku niektorí bádatelia postrehli časovú i priestorovú zhodu bronzov z Trebišova s najmladším stupňom kultúry Suciu de Sus (Demeterová, 1984; Furmánek – Veliačik – Vladár, 1991; 1999).

O archeologických nálezoch z lokality Kovaľka v Trebišove písala aj doktorka M. Lamiová-Schmiedlová (1973), textovo i obrazovo ich však najúplnejšie ako prvý sprístupnil docent M. Slivka (1977) v štúdiu *Počiatky osídlenia Trebišova a jeho okolia*.

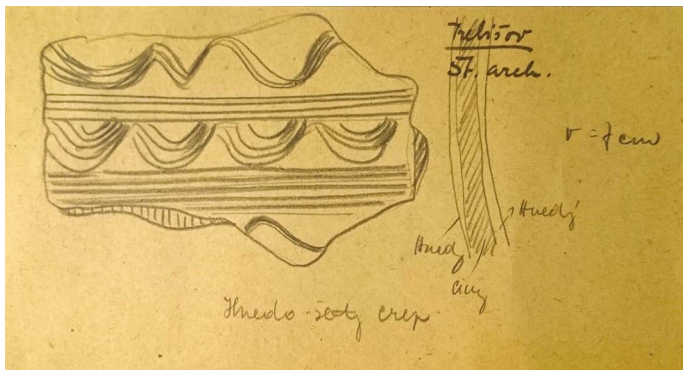
Čo všetko sa teda našlo pri výkopoch Čerjackého odpadu v Trebišove v rokoch 1943–1944?

Na svetle tohto sveta sú v súčasnej dobe dve hlinené misky, dva džbáňky, jeden hrnček a dve kostené šidlá, o ktorých sa ešte zmienim v nasledujúcej časti článku. Na fotografiách v dokumentačnom oddelení Archeologického ústavu SAV v Nitre, ale aj v niektorých publikáciách, správach a úradných písomnostiach sú vyobrazené alebo textovo uvedené aj ďalšie nálezy, ku ktorým som sa napriek snaženiu nikdy nedostal. Sú to najmä nádoby, oválny kamenný žarnov, kostené predmety, ale i bronzový závesok a ihlica otomanskej kultúry (Slivka, 1977, obr. 2: 4–6 na s. 201) (obr. 32). Z poveľkomoravského sídliska na Kovaľke má byť železná troska, železný kľúč a zlomky zo zdobených hlinených nádob (Budinský-Krička, 1970, obr. 11: 1-9 na s. 227; Slivka, 1977, obr. 16: 2, 4–10 na s. 223) (obr. 33; 34).

Podľa nedávnej informácie od pani Márie Mladej, pracovníčky depozitára Archeologického ústavu SAV v Malých Vozokanoch, v archívnom dokumente č. 108/43 sú uvedené nálezy z obdobia neolitu, eneolitu, doby bronzovej a poveľkomoravskej, ktoré do Štátneho archeologického ústavu v Turčianskom Svätom Martine zaslal Ing. J. Némethy – črepy, nádoby, kostené nástroje a fragment bronzovej ihlice. Tieto predmety však v Malých Vozokanoch nie sú. Pravdepodobne koncom 50. rokov minulého storočia ich presunuli z Nítry do niekdajšieho Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach. Je teda možné, že sa naozaj ukrývajú niekde v útrobách nového depozitára terajšieho Oddelenia pre výskum východného Slovenska AÚ SAV v Košiciach. Dávnejšie, v tej uponáhľanej dobe, akosi nikto nemal čas zájsť na pol dňa do starého depozitára. Aj keď sa na to neumiera... Práve teraz, keď sa už táto kniha dáva dokopy, si to uvedomujeme najlepšie. Slovensko stíchlo. Ktovie, dokedy. Zrazu vidíme, čo je dôležité, a čo len pomenej. Ale na obzore sú nové vyhlídky.

Obr. 32. Archivne fotografie nádob otomanskej kultúry. Archív AÚ SAV. –
Archival photos of Otomani culture pots. Archive of AÚ SAV.

Obr. 33. Zdobení črep z nádoby z 11.–12. storočia. –
kresba V. Budinského-Krička. Archív Jána Chovanca
(Foto: Ján Chovanec). –
Ornamented fragment of pot from 11th–12th century.
Drawn by V. Budinský-Krička. Archive of Ján Chovanec
(Photo: Ján Chovanec).

*Obr. 34: Stredoveký železný kľúč
z 11.–12. storočia. Archív AÚ SAV. –
Medieval iron key from 11th–12th century.
Archive of AÚ SAV.*

Najkrajšie bronzové predmety sa našli ako depoty. V prvom hromadnom náleze z roku 1943 bolo päť jednoduchých otvorených náramkov bez výzdoby (max. pr. tyčinky 0,7 cm, max. pr. náramkov od 7,5 cm do 8,9 cm) (obr. 35), bronzový krúžok (elipsovité tyčinka 0,4 × 0,8 cm, pr. krúžka 6,7 cm; uložený je vo Vlastivednom múzeu v Trebišove pod č. A 479) (obr. 36) a unikátny kosákovitý kultový predmet, zdobený piatimi pozdĺžnymi rebrami (našiel sa v dvoch zlomkoch; max. rozpätie 31 cm). Ten však aj napriek vyobrazeniam vo viacerých publikáciách už celé desaťročia čaká na bližší odborný výklad výzdoby, účelu, významu a genézy (obr. 37).

Druhý depot bronzov sa našiel v lete roku 1944 na Čerjackom výpuste. Pomenovanie Čerjacký výpust však nepoukazuje na presnejšiu lokalizáciu miesta nálezu. V celom súbore korešpondencie a dokumentácie sa termín výpust spomína len jediný raz. Mohlo by sa jednať o ústie Čerjackého odpadu do už vykopaného kanála pri cigánskej osade. Alternatívou môže byť aj výpust do potoka Trnavka, ktorý je však od Kovaľky vzdialený vyše 820 m. Na tomto mieste, nazývanom aj Garaňka, rozkladali sa praveké sídliská, zberovým materiálom spoľahlivo datované od mladšej doby kamennej po dobu rímsku (Chovanec, 2004).

V hromadnom náleze bronzových predmetov bol jeden menší a dva veľké náramenné salgótarjánске kruhy so špirálami. Nič iné sa pri nich nespomína. Označené sú pôvodnými prírastkovými číslami:

- 34/49 D 154 – Kruh náramenný bronzový. Tyčinka má kosoštvorcový prierez. Ružica s 8 závitmi, v strede gombík s pr. 2,5 cm. Max. rozmery 28,8 × 18,8 cm (obr. 38).
- 34/49 D 155 – Kruh náramenný bronzový. Tyčinka má kosoštvorcový prierez. Ružica s 8 závitmi, v strede gombík s pr. 2,5 cm. Max. rozmery 29,5 × 17,5 cm (obr. 39).
- 34/49 D 156 – Kruh náramenný bronzový. Tyčinka má kosoštvorcový prierez. Ružica so 6 závitmi, v strede gombík s pr. 2,2 cm. Max. rozmery 15,5 × 9 cm (obr. 40).

Obr. 35: Náramky z bromadného nálezu bronzových predmetov. Kultúra Suciu de Sus. 13.–12. storočie pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –

Bracelets from hoard of bronze objects. Suciu de Sus culture. 13th–12th century BC (Photo: J. Chovanec).

Obr. 36: Bronzový krížok z bromadného nálezu bronzových predmetov. Kultúra Suciu de Sus. 13.–12. storočie pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –

Bronze ring from hoard of bronze objects. Suciu de Sus culture. 13th–12th century BC (Photo: J. Chovanec).

Obr. 37: Bronzový kultový predmet v tvare kosáka.

Kultúra Suciú de Sus. 13.–12. storočie pred Kr.

(Foto: J. Chovanec). –

Cultic Bronze sickle-shaped object.

Suciú de Sus culture. 13th–12th century BC

(Photo: J. Chovanec).

Obr. 38–40: Náramenné kruby typu Salgótarján z bromadného nálezu bronzových predmetov.

Kultúra Suciú de Sus. 13.–12. storočie pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –

Arm spirals of Salgótarján type from hoard of bronze objects. Suciú de Sus culture. 13th–12th century BC (Photo: J. Chovanec).

Nie je vylúčené, že obidva súbory bronzov pôvodne tvorili jeden celok. Možnože len cesty boli dve, ktorými sa bronzové predmety dostali do rúk odborníkov. Ani z dokumentácie to už nie je možné jednoznačne posúdiť. Všetko sú len dohady.

V roku 1957 v Michalovciach bolo založené Zemplínske múzeum. 7. mája 1960 v ňom verejnosti sprístupnili prírodovedné, archeologické, historické a národopisné zbierkové predmety (Hrabovský – Demko, 2019, s. 214). Pri príprave expozície ako odborný poradca spolupracoval aj V. Budinský-Krička. S jeho podporou docent Anton Točík, riaditeľ Archeologického ústavu SAV v Nitre, dočasne múzeu na expozičné účely zapožičal bronzové nálezy z trebišovských depotov. Z neznámych dôvodov sú tam doposiaľ a už celých 60 rokov patria k ozdobám archeologickej expozície Zemplínskeho múzea. Azda sa raz naozaj vrátia tam, kam patria.

Spomienky, to sú skutočné miesta, čas, tváre ľudí. Ale aj príbehy, ktoré sa na týchto miestach odohrali. Približujú nám deje zapadnuté už prachom všedných dní. Aby sa stali pútavejšími, možno sme si ich niekedy aj upravili, či málinko prizdobili. Spomienky sa najlepšie zachovávajú v pamäti ľudí, ktorí tieto príbehy priamo prežili. Na niektoré sme po čase už aj pozabudli, iné sa zas znenazdajky vymania zo zákutí našej mysle. A aby sa udržali pohromade, niekedy si ich pozliepame ako pravekú hlinenú nádobu. Napriek tomu sú však pekné.

V dejinách československej archeológie sa odohralo množstvo zaujímavých príbehov. Stovky, tisíce... Niekedy ani samotní účastníci spočiatku netušili, že sa práve píše scenár ich zaujímavého príbehu. Dakedy ho zaznamenali ešte súčasníci, inokedy ho až po mnohých rokoch zapísali ich nasledovníci.

Tento príbeh isto nepatrí k najvýznamnejším a možnože ani k najkrajším. Napriek tomu však patrí do mozaiky československej archeológie. Nevie, či ešte žijú aspoň poniektorí z tých, čo vo svojej dospelosti v rokoch 1943–1944 zažili výkopy na Čerjackom odpade. Možno áno, možnože už ani nie (obr. 41). Váženého čitateľa prosím o zhovievavosť, že v závere tohto príspevku pripomeniem aj niekoľko súvislostí a dotykov mojej rodiny s nálezmi na Kovaľke v Trebišove. Na výkope Čerjackého odpadu v rokoch 1943–1944 totižto ako robotník pracoval aj môj starý otec Michal Chovanec (1898–1971). Jeho syn,

Obr. 41: Ing. Ján Némethy s profesorom V. Budinským-Kričkom (v podrepe) sledujú výkop objektu; 10. jún 1943. Archív Jána Chovanca (Foto: Ján Chovanec). –

Ing. Ján Némethy with professor V. Budinský-Krička (spuattig) are observing excavation of feature; 10th of June 1943. Archive of Ján Chovanec (Foto: Ján Chovanec).

teda môj otec Ján Chovanec (1924–1995) (obr. 42), bol spolužiakom a kamarátom Juraja Némethyho (1924–1990) (obr. 43). V letných mesiacoch roku 1943. často spolu chodili na stavenisko kanála, keďže môj dedo tam pracoval a Juraj Némethy bol zas synom Ing. Jána Némethyho (1890–1948), riaditeľa Vodného družstva na Ondave v Trebišove. Práve mladí kamaráti, podľa ich osobných spomienok, sa v roku 1943 častejšie zdržiavali na Kovaľke a dva-tri razy poodnášali nálezy z výkopov do budovy riaditeľstva Družstva. To malo svoje sídlo o niekoľko kilometrov ďalej, neďaleko železničnej trate na „hornom konci“ Trebišova.

Zhodou okolností v deň, keď moja mama Helena Chovancová (*1929) mala práve 14. narodeniny, učiteľ meštianskej školy Ladislav Maťašovský vzal celú triedu na exkurziu na Kovaľku. Vtedy jediný raz bol na nálezisku aj profesor Vojtech Budinský Krička. Bolo to 10. júna 1943. Mama na to ešte aj dnes milo a s láskou spomína.

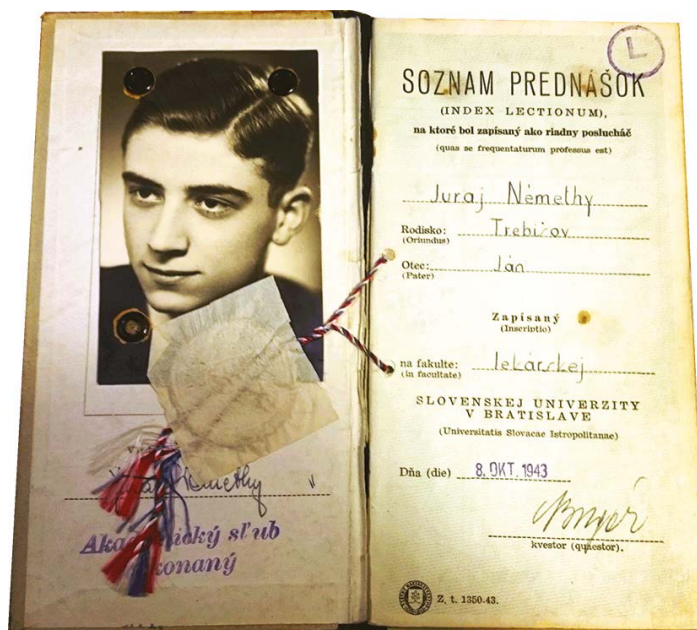
Trebišovské múzeum bolo založené práve na podnet môjho otca, keď pracoval ako inšpektor pre kultúru na Okresnom národnom výbore. 20. decembra 1963 Rada ONV uznesením č. 1262 rozhodla o vytvorení múzea ako strediska vlastivednej práce v Trebišovskom okrese s účinnosťou od 1. januára 1964. Sídлом sa nakrátko stala jedna miestnosť v Dome osvetly v Trebišove, no zanedlho sa múzeum presťahovalo do

JÁN CHOVANEC

Obr. 42-43: Mladíci Ján Chovanec (42) a Juraj Némethy (43) v lete 1943 zbierali nálezy na Kovaľke. Archív Jána Chovanca; Archív Oľgy Némethyovej. –

The young men Ján Chovanec and Juraj Némethy were collecting the finds at Kovaľka in the summer of 1943. Archive of Ján Chovanec; Archive of Oľga Némethyová.

blízkyh Sečoviec. Tam bez kancelárie či výstavných priestorov s požehnaním niektorých funkcionárov vydržalo takmer 17 rokov (Chovanec, 2013, s. 29).

Trebišov sa stal sídlom Vlastivedného múzea znova až v roku 1981. O dva roky neskôr som ako pracovník múzea s nadšením začal pripravovať scenár výstavy k Medzinárodnému dňu múzeí, 80. narodeninám profesora Vojtecha Budinského-Kričku a k 40. výročiu záchranu archeologických nálezov na Kovaľke v Trebišove. Kaštieľ Andrassyovcov bol v tom čase vlastne ešte len staveniskom, začala adaptácia a dost' nešťastná prestavba pre potreby múzea. Horko-t'ažko sa mi vtedy podarilo presvedčiť vodcu múzea, že chcem pripraviť výstavu. A k tomu ešte archeológikú. Časť niekdajšej hospodárskej stavby pri kaštieli bola ako-tak upravená na dočasné kancelárie, knižnicu a depozitáre, takže na krátkodobú výstavu mohla poslúžiť jedna z voľných miestností. Pravdaže, povolenie som nedostal. Len tak, z roztopašnosti... Nakoniec som výstavu inštaloval vo svojej pracovni v koniarni pri kaštieli. Na výstavnej ploche asi 25 m². Ako vitríny poslúžili upravené kancelárske skrinky, niekoľko podstavcov som získal vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Výstavu Kľúč od brány dávnoveku Trebišova sme ako-tak slávnostne otvorili 19. mája 1983 a bola to vôbec prvá výstava v dejinách Vlastivedného múzea v Trebišove. Po slávnostnom otvorení sa potom v budove Okresného domu pionierov a mládeže (pôvodne tam bola grófska kuchyňa, spižiareň, byty správcu kaštieľa a panského kľučiaru) uskutočnil seminár. PhDr. M. Slivka na ňom predniesol príspevok o hradoch a hrádkoch v oblasti Zemplína, PhDr. D. Čaplovič, CSc., o vývoji osídlenia na východnom Slovensku v 10.–13. storočí a J. Chovanec o najnovších pravekých a stredovekých nálezoch z Trebišova. Hlavným motívom výstavy bolo sprístupniť Trebišovčanom archeologické pamiatky z Kovaľky po 40 rokoch. Ako pracovník múzea snažil som sa nájsť a na výstavu vypožičať aspoň niečo z originálnych nálezov. Čo sa týka bronzových pamiatok, ani s odporúčaním profesora V. Budinského-Kričku som v Michalovciach neuspel... lebo boli vystavené v expozícii Zemplínskeho múzea. Hľadal som aj keramické predmety z hrobov, o tých však tiež nikto nevedel. Neboli v žiadnej múzejnej či vedeckej ustanovizni v Michalovciach, Košiciach, Martine, Bratislave, Nitre.

Na výstavu Kľúč od brány dávnoveku Trebišova sa tak dostali len zlomky pravekej keramiky zo zberov, nádoby kultúry Suci de Sus z neďalekých Zemplínskych Kopčian, dácka nádoba z Trebišova, šperky a mince z 12.–14. storočia z cintorína a Kostola sv. Ducha v Paričove, nádoby zo stredovekých hrnčiar-ských pecí v Trebišove a stredoveké pamiatky z výskumu hradu Parič. Nálezy z rokov 1943–1944 z Ko-

vaľky boli prezentované len niekoľkými fotografiami. Napriek tomu prvá výstava v dejinách Vlastivedného múzea v Trebišove mala úspech. Pôvodne bola naplánovaná na jeden týždeň, napokon trvala od 19. mája až do konca školského roka. Videli ju stovky návštevníkov, o čom svedčí aj doteraz zachovaná kniha návštev (Chovanec, 1983a; 1983b; 1993; 2003).

Prvú dlhodobú expozíciu Múzea v Trebišove som pripravil v roku 1987. V dvoch izbách na poschodí čeladinca neďaleko kaštieľa bola 17. marca sprístupnená menšia expozícia *Južný Zemplín v praveku a stredoveku*, ktorá trvala na deň presne celých dvadsaťpäť rokov, do 17. marca 2012. Návštevníkom priblížila najvýznamnejšie nálezy a náleziská na území Trebišovského okresu od staršej doby kamennej až po neskorý stredovek. Nálezisko na Kovaľke bolo znova zastúpené len viacerými fotografiami (Chovanec, 1987; 2003). O niekoľko mesiacov neskôr, 1. decembra 1987, súčasne so sprístupnením kaštieľa, múzeum otvorilo aj rozsiahlu expozíciu dejín poľnohospodárstva na východnom Slovensku pod názvom *Cestami práce a bojov o chlieb* (obr. 44). Napriek autorskému obsadeniu archeologickej časti scenára – M. Lamiová a D. Čaplvič z VPS AÚ SAV Košice – z nálezov na území Trebišova sa s výnimkou „Slivkovej“ slovenskej železnej radlice do expozície prekvapujúco nedostalo vôbec nič (Slivka, 1977, s. 219–221).

Neviem, odkiaľ o mne vedel, ja som ho dovtedy tiež nepoznal, ale o rok neskôr mi zatelefonoval pán Juraj Némethy. Nadiktoval mi adresu a poprosil ma, aby som prišiel do Michaloviec, že vraj pre mňa niečo má. Po niekoľkých dňoch, bolo to v lete 1988, som s veľkým očakávaním do neďalekých Michaloviec pricestoval. Zazvonil som pri jednom z vchodov do bytového domu na Ulici kapitána Nálepku. Pán Némethy ma poslal k oknu na opačnej strane bytovky. Z okna na prízemí mi podal dve kostené šidlá (dĺ. 16 cm a 11,3 cm) a v obálke niekoľko okienok čiastočne poškodeného negatívneho kinofilmu (obr. 45). Boli to veci z Kovaľky. Mal som ich odovzdať môjmu otcovi. A spýtať sa ho, „či si pamätá na vykopávky za Slovenského štátu“. No, pamätal si. Veď neraz mi o tom rozprával.

Roky ubiehali. Akosi prirýchlo. Jedného dňa, bolo to v novembri roku 2000, mi znenazdajky zatelefonovala pani Terka Valkovičová, pracovníčka Archeologického ústavu SAV. Spýtala sa ma, či mám záujem o niekoľko nádob z Trebišova, ktoré sú v depozitári Archeologického ústavu SAV v Malých Vozokanoch. Už počas rozhovoru som začal tušiť, nič iné to nemohlo byť... jedine nádoby z Kovaľky. O niekoľko dní neskôr, 28. novembra 2000, som „stratené“ nálezy prevzal, akoby slávnostne, v kaštieli v Malých Vozokanoch (obr. 46).

2. ARCHEOLÓGIA V REGIÓNOCH

*Obr. 44: Kaštieľ Andrásyovcov v Trebišove
v roku 2013 (Foto: J. Chovanec). –
Andrássy mansion in Trebišov in 2013
(Photo: J. Chovanec).*

*Obr. 45: Kostené šidlá
(Foto: M. Chovanec). –
Bone awls (Photo: M. Chovanec).*

Obr. 46: Kolekcia hlinených nádob z Kovaľky uložená v Múzeu v Trebišove (Foto: J. Chovanec). – Collection of clay pots from Kovaľka deposited in museum in Trebišov (Photo: J. Chovanec).

Na základe reverzu č. 17/2000 sa po 57 rokoch do Trebišova vrátilo päť hlinených nádob z pohrebiska otomanskej kultúry. Dve misky, dva džbánky a jeden hrnček som zapísal do fondu archeológie Vlastivedného múzea v Trebišove pod evidenčnými číslami A 462–A 466 (Chovanec, 2004, s. 501, 543, 547).

- A 462 – Hrnček keramický. Pod okrajom jedno pásikové uško. Najväčšia vydutina zdobená plastickými výčnelkami, volútami, jamkami a ryhami. Farba sivo-hnedá. Výška 10,8 cm (pôv. č. príř. kat.: 1943; č. nál.: 2760) (obr. 47).
- A 463 – Džbánok keramický. Od okraja ústia po vydutinu je prečnievajúce pásikové uško. Na najväčšej vydutine je široký žliabok. Na rozhraní hrdla a tela nádoby sú dve ryté línie. Farba sivá. Výška 8 cm (pôv. č. príř. kat.: 1943; č. nál.: 2758) (obr. 48).

- A 464 – Miska keramická s jedným pásikovým uškom. Spodná časť zdobená rytými oblúkmi so stopami bielej inkrustácie. Farba sivo-hnedá. Výška 6,7 cm, priemer ústia 20 cm (pôv. č. príř. kat.: 1943; č. nál.: 1965) (obr. 50).
- A 465 – Džbánok keramický. Od ústia po hrdlo je prečnievajúce pásikové uško. Vydutina zdobená plastickými výčnelkami, oblúkovitými žliabkami, jamkami a ryhami so zvyškami bielej inkrustácie. Farba tmavá sivohnedá. Výška 6,3 cm (pôv. č. príř. kat.: 48/49; č. nál.: 2777) (obr. 49).
- A 466 – Miska keramická s jedným pásikovým uškom. Spodná časť zdobená oblúkovitými žliabkami, ryhami a plastickými výčnelkami. Farba sivohnedá. Výška 7,5 cm, priemer ústia 19,2 cm (pôv. č. príř. kat.: 182/64; č. nál.: 1964, 571) (obr. 51).

V ostatných dvadsiatich rokoch sa hlineným nádobám a kosteným šidlám z Kovaľky podarilo popýšiť svojou krásou na troch výstavách – Tisícročia pred Kristom (2001), Archeologické pamiatky Zemplína (2006) a Trebissow Antiqua (2010) (Chovanec, 2003; 2010).

Som veľmi rád, že s univerzitným profesorom PhDr. Vojtechom Budinským-Kričkom, DrSc., som sa asi 20 rokov mohol stretávať, najmä však ešte v starej budove VPS AÚ SAV na Hrnčiarskej ulici v Košiciach. Pri mnohých dávných hovoroch a rozhovoroch k témam patrila nielen archeológia a história, ale aj jeho osobné spomienky, skúsenosti, životný štýl či pravidelné ranné cvičenie pri otvorenom okne. Dostal som od neho aj mnoho rád a pokynov. Jednou z úloh, ktorú mi častejšie zdôrazňoval, bolo zozbierať všetky nálezy z Kovaľky a zaevidovať ich vo Vlastivednom múzeu v Trebišove. A pripomínal mi, aby som na Kovaľku nezabudol, že je to moja lokalita. Žiaľ, z viacerých príčin sa nie všetko podarilo. V Trebišove archeologická činnosť niežeby bola podporovaná, ale naopak, vodcami múzea bola od roku 1980 arogantne potláčaná do úzadia.

Kronikársky záznam o nálezoch na Kovaľke sa ako výnimočná udalosť roka dostal aj do Pamätnej knihy obce Trebišov (obr. 52). Pri roku 1943 bol uvedený na prvom mieste. Vtedajší kronikár sa trochu pomýlil pri dátume, napriek tomu sú tieto spomienky celkom pekné:

„1943. Tento rok bol bohatý na rozličné mimoriadne udalosti, ktoré sa odohraly priamo v našej obci. Medzi historicky najcennejšie udalosti iste patria archeologické nálezy, ktoré sa našly pri kopaní odvodňovacích kanálov za južnou časťou obce. 10. decembra narazili robotníci pri kopaní

odvodňovacích kanálov na miesto, kde sa nachádzalo hodne rozličných nádob a podobne. Ako neskoršie bolo zistené, bolo to praveké sídlisko a pohrebisko. Toto miesto sa nachádzalo 500 m od južného okraja Trebišova. Na miesto nálezu prišiel na pozvanie Vodného družstva na Ondave v Trebišove prednosta Štátneho archeologického ústavu v Bratislave a Turčianskeho Svätého Martina, Dr. Krička s komisiou. Z nájdených vecí bolo zistené nasledovné. Jedna nádoba pochádza až z doby kamennej, približne až 2400 rokov pred Kristom. Ostatné nádoby, krčahy, misy, ďalej naušnice, bronzová ihlica a iné predmety sú z doby bronzovej asi 1200 rokov pred Kristom. Okrem iných vecí bol tam aj kameň na kresanie ohňa a ručný mlyn na drvenie obilia. Podľa týchto dokumentov je zrejmé, že terajšia oblasť Trebišova bola už obývaná pred 4300 rokmi. Všetky tieto nálezy, ako aj kostry ľudí z hrobu skrčencov, sú uložené až do ďalšieho rozhodnutia Štátneho archeologického ústavu v úradných miestnostiach Vodného družstva na Ondave v Trebišove. Dr. Krička prisľúbil, že po krátkom čase bude na uvedenom mieste pokračovať vo vykopávkach. Po odkrytí náleziska bolo toto miesto hojne navštevované miestnym obyvateľstvom a školskou mládežou, napriek tomu, že v tomto čase bolo na poliach veľké blato, každý chcel vidieť vlastnými očami to, o čom sa v škole niekedy učil“ (Archív Mestského úradu 1901–1943, s. 312–313).

V modernom období slovenskej archeológie sa o záchranu a výskum pamiatok v Trebišove zaslúžili rímskokatolícky kňaz J. Macák (1998, s. 137–139) v spolupráci s V. Budinským-Kričkom, M. Slivka (1977; 1984), D. Čaplovič (1979), L. Kaminská (1982) a J. Chovanec (2004; 2005). Prvý komplexný pohľad na praveké a stredoveké osídlenie mesta podal až M. Slivka v roku 1977 a potom J. Chovanec v roku 2004.

Tento príbeh písal život celých 75 rokov. Som veľmi rád, že práve ja som ho mohol zaznamenať. A to aj vďaka vedúcemu Oddelenia vedecko-technických informácií a reštaurátorských laboratórií PhDr. Petrovi Bednárovi, CSc. a vedúcej Úseku evidencie a dokumentácie Ing. Elene Blažovej za umožnenie štúdia v dokumentačnom oddelení Archeologického ústavu SAV v Nitre. Pani Oľge Némethyovej som povďačný za niekoľko informácií a fotografie, za rozlúštenie 2–3 slov grafológovi Ing. Jozefovi Matejovi. Za preklad textov tohto príspevku do angličtiny ďakujem Mgr. Ingrid Parihuzovej-Viktorovej.

Obr. 47: Hlinený hrnček. Otomanská kultúra.
16. stor. pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –
Clay mug. Otomani culture. 16th century BC
(Photo: J. Chovanec).

Obr. 48: Hlinený džbánok. Otomanská kultúra.
16. stor. pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –
Clay jug. Otomani culture. 16th century BC (Photo: J. Chovanec).

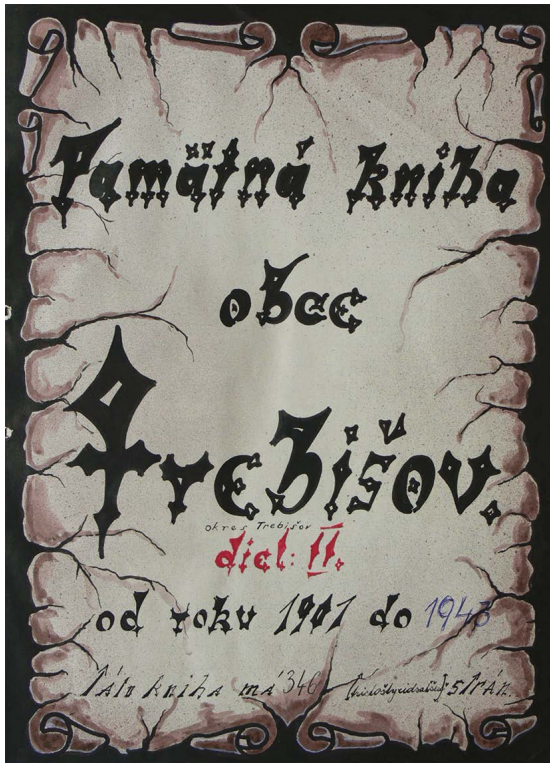
*Obr. 49: Hlinený džbánok. Otomanská kultúra. 16. stor. pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –
Clay jug. Otomani culture. 16th century BC (Photo: J. Chovanec).*

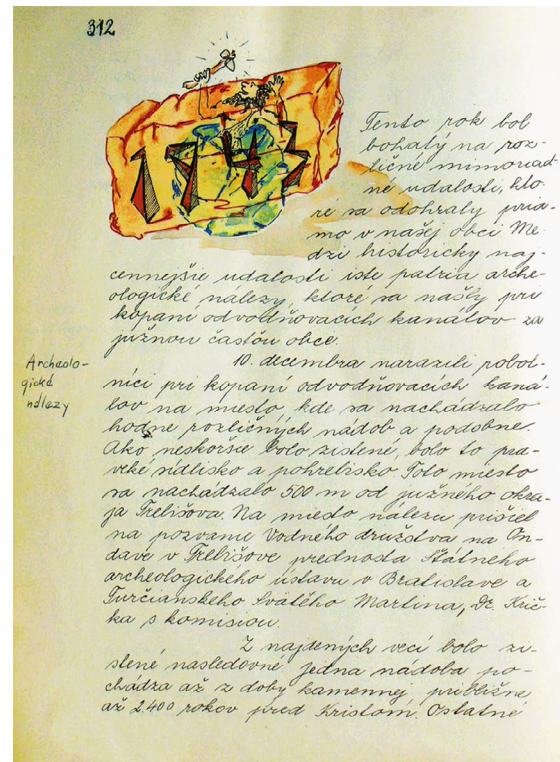
*Obr. 50: Hlinená miska. Otomanská kultúra.
16. stor. pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –
Clay bowl. Otomani culture. 16th century BC
(Photo: J. Chovanec).*

*Obr. 51: Hlínená miska. Otomanská kultúra.
16. stor. pred Kr. (Foto: J. Chovanec). –
Clay bowl. Otomani culture.
16th century BC (Photo: J. Chovanec).*

Obr. 52: Prvá strana kronikárskeho zápisu z roku 1943 v Pamätnej knihe obce Trebišov (Foto: J. Chovanec). –
The first page of the entry in 1943 in the commemorative book of town Trebišov (Photo: J. Chovanec).

Poznámka

Prepis dokumentov kvôli autentickosti uvádzam presne podľa originálnych textov, a to aj s prípadnými gramatickými chybami či nesprávnymi interpunkčnými znamienkami.

Pod'akovanie

Moje zvláštne pod'akovanie za zhovievavosť patrí editorovi zborníka Mgr. et Mgr. Martinovi Neumannovi, PhD.

Literatúra

- ANDEL, Karol (1955). Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953/54. In *Vlastivedný sborník*. I. Košice : Archív Mesta Košíc, s. 144–171, XXIII–XXVI.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1945–46). Zpráva o terénnych výskumoch Štátneho archeologického ústavu v Turč. Sv. Martine, podniknutých v r. 1939–1945. In VARSÍK, Branislav, ed. *Historica Slovaca*. III–IV. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, s. 260–267.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1947). Slovensko v mladšej dobe kamennej. In VARSÍK, Branislav, ed. *Slovenské dejiny*. Diel I. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, s. 55–67.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1969). Záchranný výskum v rokoch 1965 a 1966 v Barci, okres Košice. In *Nové obzory*. 11. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo; Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, s. 231–269.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1970). Slovanské sídlisko a zaniknutá stredoveká dedina v Osuskom. In TOČÍK, Anton, ed. *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*. 18. Bratislava : Obzor; Nitra : Archeologický ústav SAV; Slovenská archeologická spoločnosť pri SAV, s. 211–242.
- ČAPLOVIČ, Dušan (1979). Slovanská a stredoveká osada v Trebišove. In *Nové obzory*. 21. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo; Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, s. 147–169.
- DEMETEROVÁ, Soňa (1984). Influence de la culture de Suciú de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale. In *Slovenská archeológia*, roč. 32, č. 1, s. 11–74.
- FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef (1991). *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava : Veda.

- FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef (1999). Die Bronzezeit im slowakischen Raum. In *Prähistorische archäologie in Südeuropa*. Band 15. Rahden/Westf.
- HANUŠIN, Ján (1949). *Vodné družstvo na Ondave. Storočnica vodohospodárskej činnosti*. Bratislava : Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy.
- HRABOVSKÝ, Jozef – DEMKO, Maroš (2019). Premeny prezentácie národopisu v Zemplínskom múzeu v Michalovciach po roku 1989. In ŠKODOVÁ, Michaela, ed. *Expozičná, výstavná a prezentačná činnosť po roku 1989*. Etnológ a múzeum. 23. Banská Bystrica : Zväz múzeí na Slovensku; Lučenec : Novohradské múzeum a galéria, s. 214–226.
- CHOVANEK, Ján (1983a). Archeologická výstava. In *Slovo Zemplína*, roč. 24, č. 19, s. 3.
- CHOVANEK, Ján (1983b). Za tajomstvami dávnych vekov. K osemdesiatinám univerzitného profesora PhDr. Vojtecha Budinského-Kričku, DrSc. In *Slovo Zemplína*, roč. 24, č. 29, s. 3.
- CHOVANEK, Ján (1987). Archeologická výstava. In *Slovo Zemplína*, roč. 28, č. 12, s. 1.
- CHOVANEK, Ján (1993). Vojtech Budinský-Krička a Trebišov. In *Múzejníček*, č. 1. Trebišov : Vlastivedné múzeum, s. 12–15.
- CHOVANEK, Ján (2003). Archeologické výstavy v Trebišove 1973–2003. In *Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV*, roč. 14, č. 1, s. 15–18.
- CHOVANEK, Ján (2004). Archeologické lokality Zemplína z obdobia praveku až včasného stredoveku. Okres Trebišov. In GAČKOVÁ, Lýdia, ed. *Archeologické dedičstvo Zemplína – Pravek až včasný stredovek*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, s. 427–570.
- CHOVANEK, Ján (2005). Palatínska kachľová pec Imricha Perényiho. In CHOVANEK, Ján, ed. *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*. Trebišov : Arx Paris, s. 23–54, 257–259.
- CHOVANEK, Ján (2010). Archeologické výstavy v Trebišove 2004–2010. In *Informátor Slovenskej archeologickej spoločnosti pri SAV*, roč. 21, č. 2, s. 8–9.
- CHOVANEK, Ján (2013). *Kaštieľ a múzeum v Trebišove*. Trebišov : Múzeum a KCJZ v Trebišove.
- JANŠÁK, Štefan (1935). *Praveké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova.
- KAMINSKÁ, Ľubomíra (1982). Románska sakrálna stavba a cintorín v Trebišove. In *Slovenská archeológia*, roč. 30, č. 2, s. 429–451.

- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária (1973). Trebišovská oblasť v praveku a na úsvite dejín. In SLIVKA, Michal. *Trebišov v dávnej minulosti*. Trebišov : Kultúrno-spoločenské stredisko, s. 15–57.
- MACÁK, Juraj (1998). *Východné Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Levoča : Tlačiareň Polypress.
- NOVOTNÁ, Mária (1963). K chronológii hromadných nálezov bronzov na východnom Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. 14. Musaica. 3. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 47–72, 145–146.
- NOVOTNÁ, Mária (1970). *Die Bronzhortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- RUTTKAY, Alexander (1993). Za prof. PhDr. Vojtechom Budinským-Kričkom, DrSc. (* 24. 7. 1903 – † 5. 1. 1993). In *Slovenská archeológia*, roč. 41, č. 1, s. 133–134.
- SLIVKA, Michal (1977). Počiatky osídlenia Trebišova a jeho okolia. In MICHNOVIČ, Imrich, ed. *Nové obzory*. 19. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo; Prešov : Múzeum Slovenskej republiky rád, s. 197–231.
- SLIVKA, Michal (1984). Výsledky výskumu Trebišovského hradu. In HRUŠOVSKÁ, Marta, ed. *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok*. 11. Bratislava : Obzor, s. 163–231.

Archívne pramene

- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; správa V. Budinského-Kričku o obhliadke náleziska v Trebišove; 15.VI.1943; č. j. 194/43.
- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list Ing. J. Némethyho, riaditeľa Vodného družstva na Ondave v Trebišove, Štátnemu archeologickému ústavu v T. Sv. Martine; 20. 11. 1943; č. j. 435/43.
- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list V. Budinského-Kričku riaditeľstvu Vodného družstva na Ondave v Trebišove; 26. 11. 1943; č. j. 435/43.
- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list Vodného družstva na Ondave v Trebišove Štátnemu archeologickému ústavu v T. Sv. Martine; 7. 8. 1944; č. j. 223/44.
- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list V. Budinského-Kričku riaditeľovi Vodného družstva na Ondave Ing. J. Némethymu; 10. 8. 1944; č. j. 223/44.
- Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; výpis z listu K. Andela V. Budinského-

mu-Kričkovi; 13. 4. 1949; č. j. 295/49.

Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list K. Andela Štátnemu archeologickému ústavu v T. Sv. Martine; 11. 5. 1949; č. j. 438/49.

Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; výpis zo správy K. Andela; 10. 9. 1949; č. j. 706/49.

Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; list B. Novotného; 2. 3. 1956; č. j. 110/56.

Archív AÚ SAV v Nitre; nálezová správa Trebišov – Kovaľka; dodatok k č. j. 295/49 – list s fotografiou troch salgótarjánskych kruhov; 9. 1. 1959; č. j. 39/50.

Archív Mestského úradu v Trebišove; Pamätná kniha obce Trebišov. II. Trebišov 1901–1943.

Internetové zdroje

Tótketerebes Zemplén vármegyei nagyközség kataszteri térképének másolata az 1911 évi részletes felmérés szerint. Budapest 1912. M. kir. állami nyomda. Méretarány 1:2880. (www.arcanum.hu)

www.arcanum.hu

www.fortepan.hu

www.google.sk

Resumé

Kovaľka in Tebišov 1943

The earth hides an unimaginable number of objects that our ancestors created and used in the past. Since ancient times, people have encountered antiquities, i.e. objects created and used by their predecessors. Ancient artifacts have always attracted people's interest. Sometimes they were very highly valued and they enjoyed the attention of those who found them. It was at a time when archeology as a science had not yet been known.

The first archaeological finds from Trebišov and its surroundings were stored in the collection of the Trebišov manor house. In particular, the Andrassy family, the famous Count Gyula Andrassy (1823–1890), the former Prime Minister of Hungary and the Foreign Minister of Austria-Hungary, but also his older son Tivadar, were particularly fond of history and art.

In 1918–1948, during the first thirty years of Czechoslovakia, the majority of villages or towns remained almost unaffected by significant archaeological activity. Trebišov lies in southeastern Slovakia, just where the territory of the Slovak Republic begins. Let's look into the underground of this town. The first more serious encounter with archaeological science in Trebišov was recorded in the years 1930–1933. At that time, Ing Štefan Janšák (1886–1972) came to our town. He was not a nondescript person – he was a construction expert, diplomat, archaeologist, historian, and writer. He monitored the occurrence and collected the obsidian stone industry at various sites at the Zemplín Hills for 22 days.

Another important encounter of Trebišov with archeology occurred in 1943. On the southern outskirts of the town laid a large terrain wave. With a height of 1–2 m, it dominated over the swamp-land. Its area is also evidenced by old maps from the 18th century. The name of this hill has been preserved in the vernacular language as Kovaľka. In 1943 Vodné družstvo na Ondave (Water cooperative upon Ondava), as a part of drainage and water management, proceeded to excavate the so-called Čerjacký kanál. The canal crossed the hill.

The excavations revealed there the burial site of the Otomani culture from the Early Bronze Age. The dead in crouched position were accompanied by beautifully decorated clay pots laid in their graves. On the excavation route, there were also found two hoards of bronze ornaments of Suciú de Sus culture – 3 decorative arm spirals, 5 bracelets and 1 exceptional cult object. In 11th–12th century settlement on Kovaľka spread along the terrain wave. Its name refers to iron production and blacksmithing.

Memories are real places, time, people's faces. But also the stories that took place in these places. Many interesting events took place in the history of Czechoslovak archeology. Hundreds, thousands ... Sometimes even their participants had no idea that their work was creating the scenario of an interesting story.

This story is probably not one of the most significant, and perhaps not the most beautiful. Nevertheless, it belongs to the mosaic of Czechoslovak archeology. Its main participants were workers who dug the canal by hand and saved rare finds. From a distance, Professor V. Budinský-Krička, the director of the State Archaeological Institute in Turčiansky Svätý Martin, supervised the exca-

vations, and somewhat closer was the director of Vodné družstvo na Ondave v Trebišove (Water cooperative upon Ondava in Trebišov), Ing. J. Némethy (1890–1948). Their fates were interesting. So were the paths of archaeological artifacts, which during World War II found their way to the State Archaeological Institute and later farther away.

Dear reader, please be lenient with mentioning a few connections of my family with the finds in Kovaľka in Trebišov in the conclusion of this contribution. The life has been writing this story for 75 years. I am glad that it was me who could record it.

PhDr. Ján Chovanec, PhD.

trebishow@gmail.com

Ulica J. Záborského 1621/16

075 01 Trebišov

VÝSKUM OPEVNENÝCH SÍDLISK ZO STARŠEJ DOBY BRONZOVEJ NA SLOVENSKU OD DRUHEJ POLOVICE 19. STOROČIA DO ROKU 1970¹

Jozef Bátora

Abstract

The paper is focused on fortified settlements, which present an extraordinary phenomenon in the Slovak prehistory. After the end of Eneolithic we encounter them mostly during the Early Bronze Age. Their research has already had more than 150 year long tradition. Slovak archaeology had and still has the leading position in their research in the Central Europe. This is confirmed by many excavations realised in the past as well as on the present. This paper presents the research history of fortified settlements in chronological order since 1865 until 1970, i.e. approximately over one century. It is possible to discern 3 research phases. For the first were characteristic amateur excavations and it lasted since the second half of 19th century until 1918. The second phase, which covered the period between 1918–1948, is closely connected to the historic milestones – at the beginning with the end of 1st World War and the formation of Czechoslovak republic in 1918 and at the end with the “Victorious February” in 1948. During this over 30 year long phase, despite tumultuous historic development, research of fortified settlement reached new quality what enabled the constitution of the first concept of the Early Bronze Age in Slovakia. During the third phase (1948–1970) the research of the fortified settlement intensified to the level, which made possible the formulation of the second, more precise concept of the Early Bronze Age in Slovakia.

Keywords

Slovakia – Early Bronze Age – Fortified Settlements – History of Research

Abstrakt

Príspevok je venovaný opevneným sídliskám, ktoré predstavujú pozoruhodný fenomén v pravekom vývoji Slovenska. Po období eneolitu sa s nimi v najväčšom počte stretávame v období staršej doby bronzovej. Ich

¹ Príspevok vznikol počas riešenia projektu, ktorý bol podporený APVV-14-0550 a VEGA 1/0100/19.

výskum má na území terajšieho Slovenska vyše 150 ročnú tradíciu. Slovenská archeológia mala a má v ich výskume prioritné postavenie v rámci strednej Európy. Potvrdzujú to ich početné výskumy realizované tak v minulosti ako aj viaceré výskumy prebiehajúce v súčasnosti. Príspevok približuje dejiny bádania opevnených sídlisk v chronologickej postupnosti od roku 1865 do roku 1970, t. j. približne za jedno storočie. V ich výskume možno rozlíšiť tri etapy. Pre prvú etapu boli charakteristické amatérske vykopávky a trvala od 2. polovice 19. storočia po rok 1918. Druhá etapa, ktorá prebiehala v rokoch 1918–1948, je úzko spojená s historickými medzníkmi, t. j. na začiatku s ukončením 1. svetovej vojny a vznikom Československej republiky v roku 1918 a na konci s „Vít'azným februárom“ v roku 1948. V tejto 30 rokov trvajúcej etape, napriek zložitým dejinným udalostiam, došlo k skvalitneniu výskumu opevnených sídlisk, čo umožnilo, že vznikla prvá koncepcia staršej doby bronzovej na Slovensku. V tretej etape, v rokoch 1948–1970, sa výskum opevnených sídlisk ešte viac skvalitnil a zintenzívnil do takej miery (rozsiahle systematické výskumy), že v jej závere mohla vzniknúť druhá, oveľa precíznejšia koncepcia staršej doby bronzovej na Slovensku.

Kľúčové slová

Slovensko – staršia doby bronzová – opevnené sídliská – dejiny bádania

Úvod

Pozoruhodný fenomén v pravekom vývoji Slovenska predstavujú opevnené sídliská. Po období eneolitu sa s nimi v najväčšom počte stretávame v období staršej doby bronzovej. Ich výskum má na území terajšieho Slovenska vyše 150 ročnú tradíciu. Slovenská archeológia mala a má v ich výskume prioritné postavenie v rámci strednej Európy. Potvrdzujú to ich početné výskumy realizované tak v minulosti ako aj viaceré výskumy prebiehajúce v súčasnosti. Príspevok približuje dejiny bádania opevnených sídlisk od roku 1865 do roku 1970, t. j. približne za jedno storočie (podľa Bátora, 2018, s. 17nn). Opevnené sídliská neslúžili iba na ochranu životov a majetku miestneho obyvateľstva pred nepriateľskými útokmi, ale boli to predovšetkým centrá produkcie, distribúcie, výmeny, kultu, spoločenskej elity a správy (Vladár, 2014, s. 15). Každá fortifikácia, nech už mala akúkoľvek funkciu, však predstavovala koncentráciu vojensko-politickej moci a sily, mala vojenskú hodnotu (Vencl, 1983, s. 306).

1. Amatérske vykopávky od 2. polovice 19. storočia po rok 1918

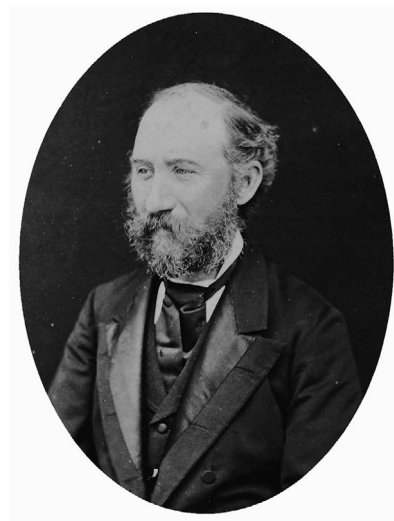
Dejiny bádania staršej doby bronzovej na území dnešného Slovenska siahajú do začiatku druhej polovice 19. storočia. Sú spojené najmä s vykopávkami na opevnených sídliskách, ktoré sa už vtedy stali stredobodom pozornosti amatérskych bádateľov. Jedným z prvých, ktorý robil takúto sondáž na sídlisku v Maďarovciach (dnešnej Santovke), bol levický lekárnik E. Boleman (obr. 1). Svedčí o tom zbierka kostených a parohových predmetov ako aj keramiky zo staršej doby bronzovej, ktorú v roku 1865 prezentoval na zasadnutí lekárov a prírodovedcov v Bratislave (Visegrádi, 1911, s. 31–32). Následne tam v rokoch 1867–1868 uskutočnil vykopávky bratislavský učiteľ výtvarnej výchovy J. Ellenbogen-Könyöki (obr. 2). Práve jeho výtvarným schopnostiam vďačíme za to, že v roku 1867 namaľoval dva akvarely zobrazujúce archeologickú lokalitu – opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej, ktoré bolo v tom čase ešte neporušené (obr. 3 a 4). V oboch prípadoch ide o veľmi vzácne prvé a nateraz najstaršie známe zobrazenie eponymnej lokality maďarovskej kultúry (Bátora, 2013, s. 8). Ďalším bádateľom, ktorý v nasledujúcich rokoch robil vykopávky na lokalitách zo staršej doby bronzovej na Poiplí, v Maďarovciach a v Leviciach-Kalinčiakove, bol gróf J. Nyáry (obr. 5).

Významným medzníkom pre bádanie staršej doby bronzovej na území dnešného Slovenska bol VIII. Medzinárodný prehistorický a antropologický kongres, ktorý sa konal v roku 1876 v Budapešti. Jeho účastníci, medzi ktorými boli významní európski vedci z oblasti historických vied (O. Montelius, sir A. Evans; obr. 6 a 7), prírodných vied a lekárskech vied (R. Virchow), v uvedenom roku v rámci exkurzie do horného Uhorska navštívili opevnené sídliská v Malých Kosihách a v Maďarovciach (dnes Santovka) (Bátora – Vladár, 2015, s. 35). Na konci 80. rokov 19. storočia uskutočnil J. Henszlman, A. Ipolyi a F. Rómer (obr. 8) obhliadku hradísk v Tekovskej, Ostrihomskej a Hontianskej župe a pri tejto príležitosti uskutočnili vykopávky aj na sídlisku v Maďarovciach (Visegrádi, 1911, s. 31–32). V posledných decéniách 19. storočia tam robili sondáž opätovne grófi J. Nyáry a E. Simonyi. Začiatkom 20. storočia, v rokoch 1906 a 1907, uskutočnil v Maďarovciach výskum J. Visegrádi, ktorý ako prvý zhodnotil výsledky nielen svojich výskumov, ale aj svojich predchodcov (Visegrádi, 1911, s. 32; Baliová, 2010, s. 17).

Vďaka S. Dilleszovi, ktorý sa stal neskôr v roku 1896, darovaním svojej rozsiahlej archeologickej zbierky, zakladateľom Tekovského múzea v Zlatých Moravciach, sa v období prípravy vyššie spomenutého kongresu stretávame s prvou informáciou aj o opevnenom sídlisku Földvár (Földvár) vo Vrábľoch. Už v roku

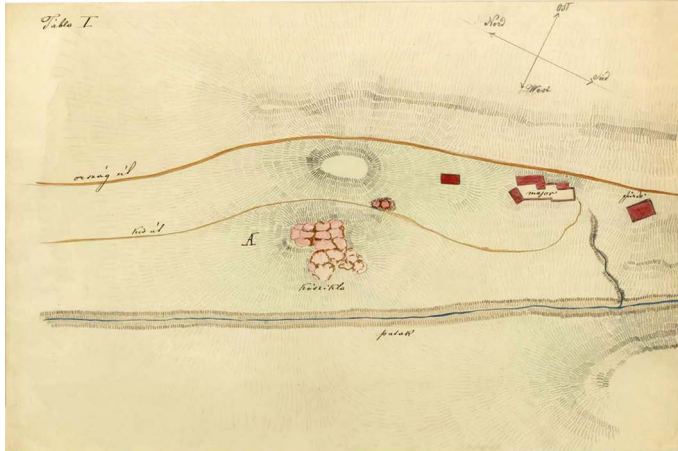
3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 1: Ede Boleman (1835–1884) (*Archív Tekovského múzea v Leviciach*). –
Ede Boleman (1835–1884) (*Archive of Tekov Museum in Levice*).

Obr. 2: József Ellenbogen (Könyöki) (1829–1900)
(*Archív Széchenyiho knižnice Budapešť*). –
József Ellenbogen (Könyöki) (1829–1900)
(*Archive of Széchenyi Library Budapest*).

Obr. 3: Santovka (Madarovce). Skica J. Ellenbogena (Könyökiho) z roku 1867, ktorá zobrazuje pôdorys opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej (pozdĺžny ovál v strede). V bezprostrednom susedstve opevneného sídliska je zobrazené ďalšie súčasné sídlisko (označené písmenom A), ktoré obklopovalo skalný komplex (podľa P. Prohászka 2012). – Santovka (Madarovce). Drawing by J. Ellenbogen (Könyöki) from 1867, which depicts the groundplan of the Early Bronze Age fortified settlement (longitudinal oval in the middle). In the neighboring area is marked another contemporary settlement (signed by A letter), which surrounded the stone cliff (after P. Prohászka 2012).

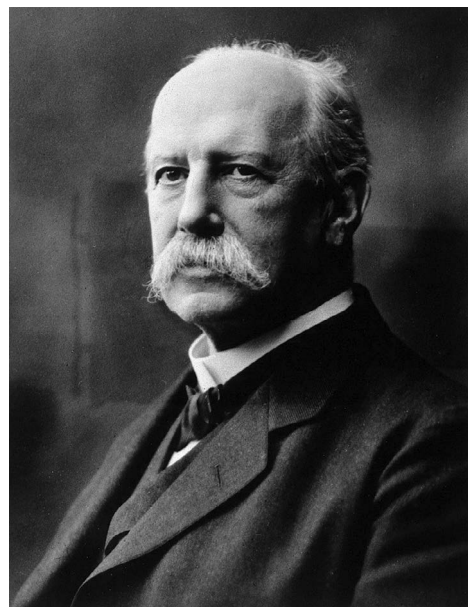
Obr. 4: Santovka (Madarovce). Akvarel J. Ellenbogena (Könyökiho) z roku 1867 maľovaný spoza pravého brehu potoka Búr. Je na ňom zobrazený areál oboch sídlísk zo staršej doby bronzovej, z ktorých jedno je ukončené masívnym skalným bralom nad potokom (vľavo) (podľa P. Prohászka 2012). – Santovka (Madarovce). Aquarelle by J. Ellenbogen (Könyöki) from 1867 drawn from the right bank of Búr creek. Areas of both Early Bronze Age settlements are depicted. One of them is ended up by stone cliff over the creek (left) (after P. Prohászka 2012).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

*Obr. 5: Jenő Nyáry (1836–1914) (Archív Tekovského múzea v Leviciach). –
Jenő Nyáry (1836–1914) (Archive of Tekov Museum in Levice).*

*Obr. 6: Oscar Montelius (1843–1921)
(Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
Oscar Montelius (1843–1921) (Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).*

*Obr. 7: Sir Arthur Evans (1851–1941) (Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
Sir Arthur Evans (1851–1941) (Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).*

*Obr. 8: Flóris Rómer (1815–1889) (Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
Flóris Rómer (1815–1889) (Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).*

1876 bolo sídlisko zaznačené aj v mape archeologických pamiatok Tekovskej župy (Dillesz, 1903, s. 285). Informácie z uvedenej mapy využil F. Rómer v publikácii, v ktorej zosumarizoval výsledky kongresu (Rómer, 1878, s. 99; Prohászka – Nevizánsky, 2017, s. 14). Tekovské pamiatky spolu s nálezmi z Vrábeľ boli vystavené aj na kongresovej výstave v Budapešti, resp. uverejnené v príručke (sprievodcovi), ktorá bola vydaná pri tejto príležitosti. Najkrajšie a najhodnotnejšie predmety zo zbierky S. Dillesza vystavili v expozícii zriadenej počas kongresu (Hampel, 1876, s. 6). Medzi nimi sa nachádzali aj početné keramické a kostené predmety, ktoré väčšinou pochádzali z Vrábeľ-Földváru (Fidváru). Tieto artefakty opísal J. Hampel (obr. 9) v už spomínanom sprievodcovi (Hampel, 1876, s. 6).

V monografii o Tekovskej župe vydanéj v roku 1903 sa objavujú prvé fotografie opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej – Vráble „Fidvár“ na hornom Požitaví (obr. 10), Starý Tekov „Várdomb“ (obr. 11) a Tekovský Hrádok „Földvár“ na dolnom Pohroní (obr. 12) (Borovszky, 1903, s. 293, 295, 298). V prípade opevneného sídliska v Tekovskom Hrádku je fotografické zobrazenie o to vzácnejšie, že nálezisko bolo v priebehu prvej polovice 20. stor. úplne zničené.

Intenzívne povrchové zbery a prvé amatérske vykopávky (už v roku 1896) na lokalite Vráble-Fidvár uskutočňoval koncom 19. a na začiatku 20. storočia správca miestnej pošty, amatérsky archeológ J. Nécsey (obr. 13), ktorého archeologická zbierka sa stala neskôr v roku 1927 základom zbierkového fondu Tekovského múzea v Leviciach (Palat'ková, 2012, s. 13–15; Prohászka – Nevizánsky, 2017, s. 12–22). J. Nécsey na začiatku 20. storočia vyhotovil aj mapu lokalít na okolí Vrábeľ – vrátane opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej v polohe „Földvár“ (obr. 14).

O poznanie opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej sa na začiatku 20. storočia zaslúžili i dve ženy, zberateľky archeologických pamiatok na dolnom Pohroní a čiastočne i dolnom Poiplí. Prvou bola manželka správcu železovského veľkostatku J. Kherndlová (obr. 15), ktorej zbierka sa po roku 1903 rozdelila medzi dvoch a možno aj medzi viacerých záujemcov. Druhou bola grófka E. Coudenhove (obr. 16), majiteľka železovského kaštieľa, ktorá získala do svojich zbierok aj časť spomínanej zbierky J. Kherndlovej. V oboch zbierkach sa nachádzali viaceré nálezy zo staršej doby bronzovej. Z nich možno spomenúť najmä hromadný nález zlatých a bronzových ozdôb typu Tolnanémedi z údolia Ipľa, ktoré sa našli pri výstavbe železnice zo Štúrova do Šiah koncom 19. storočia (Pichlerová – Tomčíková, 1993, s. 53–54). S prvými poznatkami o staršej dobe bronzovej sa na východnom Slovensku stretávame koncom 19. sto-

ročia. J. Csoma v roku 1892 prvýkrát spomína sídlisko zo staršej doby bronzovej v Nižnej Myšli. Následne v roku 1898 uhorský bádateľ J. Mihalik publikoval jeho podrobnejší opis a zobrazil jeho náčrt (Olexa, 2003, obr. 8) (obr. 17). V tomto období v roku 1895 sa stretávame s prvou informáciou aj o opevnenom sídlisku otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku v práci S. Münicha *Szepesség öskora* (München, 1895, s. 231). Taktiež koncom 19. storočia v roku 1896 uskutočnil L. Hübösy (obr. 18) vykopávky na juhu stredného Slovenska, na výšinnom sídlisku Maginhrad v katastri obce Nižný Skálnik (okr. Rimavská Sobota). Pri vykopávkach našiel početný črepový materiál z obdobia neskorého eneolitu a zo staršej doby bronzovej (hatvanská kultúra). Z oblasti juhu stredného Slovenska pochádza i rozsiahly hromadný nález 117 bronzových predmetov kosziderského horizontu, ktorý bol v roku 1907 zachránený v polohe Lászlófala vo Včelinciach (okr. Rimavská Sobota). Depot do múzea daroval R. Osváth, ale pri niektorých predmetoch z tohto nálezu je uvedené, že pochádzajú zo zbierky Š. Terraya, ktorý bol amatérskym archeológom a jedným zo zakladateľov múzea v Rimavskej Sobote (Furmánek – Marková, 2008, s. 13–15).

Obr. 9: József Hampel (1849–1913) (Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
 József Hampel (1849–1913) (Archive of Department of Archaeology,
 Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 10: Vráble „Földvár“. Pohľad na opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej koncom 19. storočia (podľa S. Borovszky, 1903). – Vráble „Földvár“. View on the Early Bronze Age fortified settlement in 19th century (after S. Borovszky, 1903).

Obr. 11: Starý Tekov „Várdomb“. Pohľad na opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej koncom 19. storočia (podľa S. Borovszky, 1903). – Starý Tekov „Várdomb“. View on the Early Bronze Age fortified settlement at the end of 19th century (after S. Borovszky, 1903).

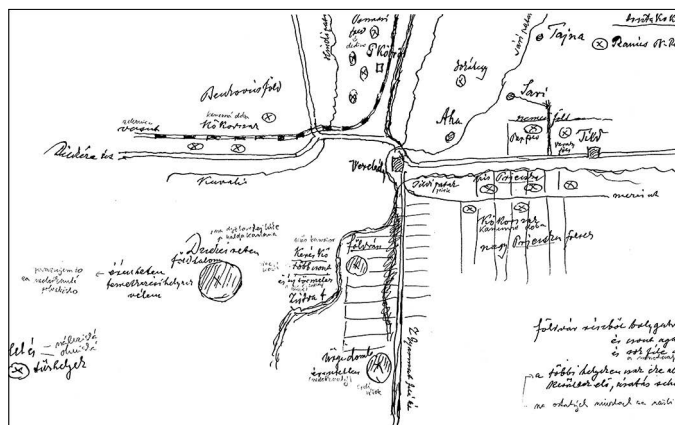
Obr. 12: Tekovský Hrádok „Földvár“. Pohľad na opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej koncom 19. storočia (podľa S. Borovszky, 1903). – Tekovský Hrádok „Földvár“. View on the Early Bronze Age fortified settlement at the end of 19th century (after S. Borovszky, 1903).

Obr. 13: József Nécsey (1842–1929) (podľa Švolíková – Pölbös, 2010). – József Nécsey (1842–1929) (after Švolíková – Pölbös, 2010).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

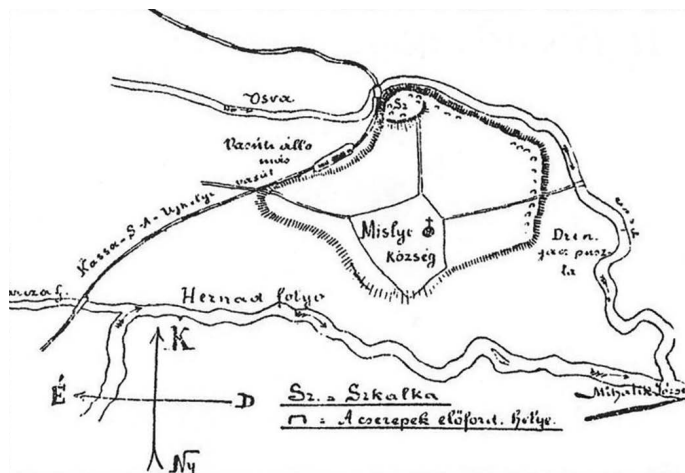
Obr. 14: Mapa lokalít na okolí Vrábľ (vrátane opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej v polobe „Földvár“), ktorú na začiatku 20. storočia vyhotovil J. Nécsy (Štátny archív Nitra – pobočka Levice). – Map of sites in the surroundings of Vrábľ (including the Early Bronze Age fortified settlement in „Földvár“) made by J. Nécsy at the beginning of 20th century (State Archive Nitra – local branch Levice).

Obr. 15: Jolantha Kberndl (1857–1921) (Archív P. Polku z Želiezovce). – Jolantha Kberndl (1857–1921) (Archive of P. Polka from Želiezovce).

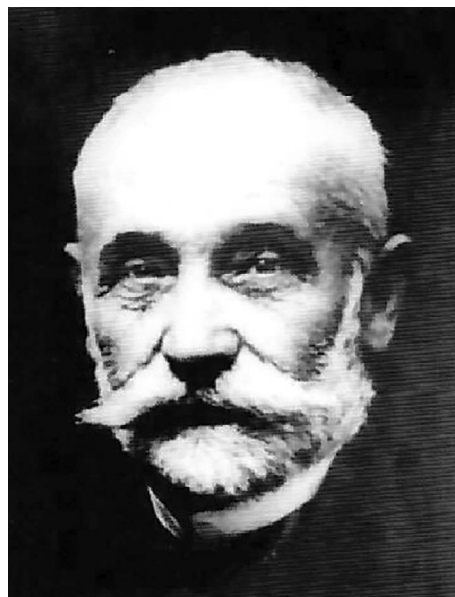
Obr. 16: Ernestine Coudenhove (1861–1945) (Archív P. Polku z Želiezoviec). – Ernestine Coudenhove (1861–1945) (Archive of P. Polka from Želiezovce).

Obr. 17: Nižná Myšľa „Várhegy“. Náčrt opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej, ktorý v roku 1898 vyhotovil J. Mihalik (podľa L. Olexa, 2003). – Nižná Myšľa „Várhegy“. Drawing of the Early Bronze Age fortified settlement made by J. Mihalik in 1898 (after L. Olexa, 2003).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 18: Lajos Hivösy (1858–1939)
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra. –
Lajos Hivösy (1858–1939) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).

2. Bádanie v rokoch 1918–1948 (vznik prvej koncepcie staršej doby bronzovej)

Po vyše 50 rokov trvajúcim amatérskom výskume opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej na Slovensku bol rok 1918, kedy sa ukončila 1. svetová vojna a vznikla Československá republika, významným historickým medzníkom v kvalite ich nasledujúceho výskumu.

V tejto súvislosti možno v prvom rade spomenúť opevnené sídlisko maďarovskej kultúry v Nitrianskom Hrádku v polohe Zámeček na dolnom Ponitří. Od roku 1919 zbieral v jeho areáli nálezy miestny učiteľ L. Hanus, ktorý tým, že venoval školské zbierky do Slovenského vlastivedného múzea v Bratislave a Slovenského národného múzea v Martine, na toto nálezisko upozornil J. Eisnera. Ten tam následne v roku 1923 uskutočnil archeologický výskum (obr. 19). Opevnené sídlisko následne v roku 1930 zamerl Š. Janšák (Točík, 1981a, s. 12). S poznaním opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej na Slovensku je spojený i areál hradu Devín v Bratislave, kde E. Šimek v roku 1920 ako prvý

rozpoznal keramiku únětickéj kultúry, ktorá sa našla v kultúrnych vrstvách. Krátko nato v roku 1921 preskúmal I. L. Červinka aj zahĺbený sídliskový objekt tejto kultúry.

Z ďalších opevnených sídlisk zo staršej doby bronzovej možno spomenúť opevnené sídlisko v polohe Hradisko vo Veselom na strednom Považí. Stalo sa známym už pred 1. svetovou vojnou, lebo práce spojené s exploatáciou hlíny viedli k nájdeniu množstva najmä keramických nálezov, ktoré sa dostávali do súkromných i verejných zbierok. Záujem o nálezy z Veselého sa zvýšil, keď po 1. svetovej vojne tehelňu prevzal J. Skublics, ktorý zo zberových nestratifikovaných nálezov vybudoval zbierku. Tá sa stala v rokoch 1926–1927 predmetom štúdia popredného austrálskeho bádateľa G. Childa (obr. 20), ktorý v diele *The Danube in Prehistory* (Childe, 1929) rozpoznal osobitnú a svojráznu kultúrnu skupinu zo sklonku staršej doby bronzovej a označil ju ako typ Veselé. Tento názov sa však v odbornej literatúre neujal. V rovnakom čase na základe početných nálezov keramiky, kostenej a parohovej industrie z vyššie spomínaného sídliska v Maďarovciach (dnes miestna časť obce Santovka) rakúsky archeológ H. Mitscha-Märheim v roku 1929 vyčlenil samostatnú maďarovskú kultúru (Mitscha-Märheim, 1929, s. 181–194) (obr. 21). S konečnou platnosťou označenie maďarovská kultúra v odbornej literatúre zafixoval J. Eisner v roku 1933 v syntetickej práci *Slovensko v pravěku* (Eisner, 1933). Následne v rokoch 1932 a 1933 uskutočnil vo Veselom záchranný výskum J. Neustupný (obr. 22) (Točík, 1964, s. 8).

Začiatkom 30. rokov 20. storočia uskutočnil na lokalite Fídvár prvé kvalifikované odborné práce Š. Janšák (obr. 23), ktorý vyhotovil detailný topografický opis lokality, kartograficky ju zameral a opísal aj systém opevnenia (fortifikácie) sídliska (Janšák, 1931, s. 7).

V uvedenom období bola venovaná pozornosť aj ďalším opevneným sídliskám maďarovskej kultúry. V rokoch 1930–1931 uskutočnil J. Böhm (obr. 24) výskum v Nitre na hrade (Böhm – Mencl, 1931, s. 64), v roku 1934 realizoval A. Loubal výskum v Boleráze v polohe Zámok (obr. 25) a v Ivanovciach viedla výskum v polohe Skala C. Streitová (Točík – Vladár, 1971, s. 372) (obr. 26).

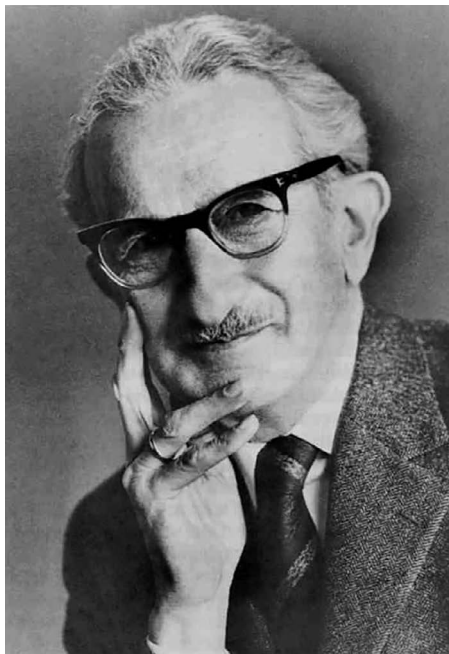
Začiatkom 20. rokov 20. storočia sa vďaka generálovi R. Gajdovi, veliteľovi vojenskej posádky v Košiciach, stalo známym aj opevnené sídlisko otomanskej kultúry v polohe Várhegy v Nižnej Myšli (obr. 27). Nálezy z výskumu, na ktorom sa zúčastnil aj štábný kapitán a geodet J. Kukla, sa dostali do Národného múzea v Prahe, kde sa s nimi oboznámili aj poprední československí archeológovia J. Eisner a J. Böhm. Následne J. Böhm v roku 1927 uskutočnil obhliadku náleziska a opísal jeho vtedajší stav.

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

*Obr. 19: Jan Eisner (1885–1967)
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Jan Eisner (1885–1967) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

*Obr. 20: Gordon Childe (1892–1957)
(Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
Gordon Childe (1892–1957) (Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).*

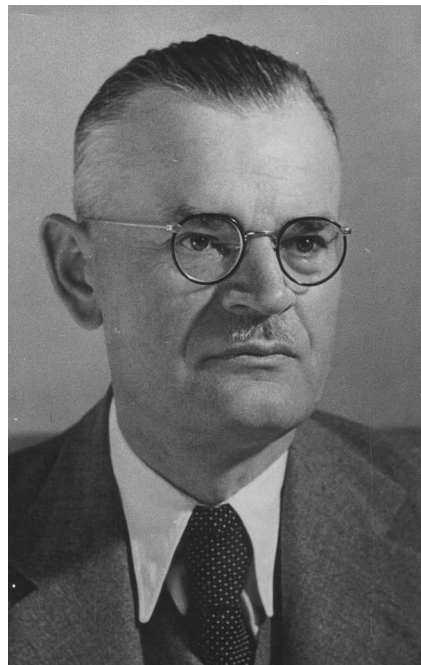
*Obr. 21: Herbert Mitscha-Märheim (1900–1976)
(Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava). –
Herbert Mitscha-Märheim (1900–1976)
(Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava).*

*Obr. 22: Jiří Neustupný (1905–1981)
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Jiří Neustupný (1905–1981) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 23: Štefan Janšák (1886–1972)
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Štefan Janšák (1886–1972) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).

Obr. 24: Jaroslav Böhm (1901–1962)
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Jaroslav Böhm (1901–1962) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).

*Obr. 25: Opevnené sídlisko mađarovskej kultúry
v Boleráze (Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Fortified settlement of Mađarovce culture in Boleráz
(Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

*Obr. 26: Opevnené sídlisko únětickej a mađarovskej
kultúry v Ivanovciach (Foto: J. Malec). –
Fortified settlement of Únětice and Mađarovce culture
in Ivanovce (Photo: J. Malec).*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 27: Radola Gajda (1892–1948)
(*Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra*). –
Radola Gajda (1892–1948) (*Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra*).

V období pred a počas druhej svetovej vojny uskutočnilo Maďarské národné múzeum v Budapešti pod vedením F. Tompu zisťovací výskum na opevnených sídliskách otomanskej kultúry v Stred nad Bodrogom v polohe „Bakhegy“ a v Košiciach-Barci v polohe „Nad Begányiho mlynom“ (obr. 28). Počas výskumu v Barci sa mu podarilo preskúmať interiér jedného z domov (Vargha, 1955, s. 48–55).

V hodnotenej etape (1918–1948) výskumu opevnených sídlisk staršej doby bronzovej na Slovensku bola zverejnená už vyššie spomenutá syntetická práca J. Eisnera *Slovensko v pravěku* (1933), v rámci ktorej rozdelil dobu bronzovú na staršiu, strednú a mladšiu. Vychádzal pri tom z Reineckeho, Childovho a Schránílovho triedenia doby bronzovej. V jeho ponímaní staršiu dobu bronzovú reprezentovala kultúra únětická, typ Gáta (mošonský typ), maďarovská kultúra a typ Simontornya. J. Eisner označil neskôr F. Tompom (Tompa, 1935) rozpoznanú a definovanú kultúru hatvanskú ako „keramiku zdobenú jamkami podobnými voštinám“ a zaradil ju ešte do obdobia eneolitu. Na druhej strane kultúru severopanónsku,

ktorú označil ako typ severopanónsky, a kultúru otomanskú, ktorú označil ako kultúru hornopotiskú, zaradil už do strednej doby bronzovej (Eisner, 1933, s. 85, 94). Dovtedajší stav bádania neumožňoval J. Eisnerovi identifikovať ďalšie kultúry na našom území, ako aj urobiť ich detailnejšie triedenie. Pozitívne možno hodnotiť, že bol prvý, kto dal dovtedajším poznatkom a chronológii doby bronzovej na Slovensku modernú a novátorskú vedeckú koncepciu (Točík – Vladár, 1971, s. 365–368).

V 30. rokoch 20. storočia sa intenzívne dobou bronzovou vrátane staršej doby bronzovej zaoberal V. Budinský-Krička (obr. 29), ktorý sa po tom, čo J. Eisner v roku 1938 odišiel do Prahy, ujal vedenia archeologického výskumu na Slovensku. Vo svojom bádani v podstate akceptoval koncepciu doby bronzovej, ktorú vypracoval J. Eisner (Eisner, 1933). Za najstaršiu kultúru staršej doby bronzovej však považoval maďarovskú kultúru, ktorej počiatok hľadal už v eneolite v kultúre s kanelovanou keramikou, a za najmladšiu pokladal kultúru severopanónsku (Budinský-Krička, 1947). Teda vznik prvej koncepcie staršej doby bronzovej na Slovensku je spojená s menom J. Eisnera a V. Budinského-Kričku.

3. Bádanie v rokoch 1948–1970 (vznik druhej koncepcie staršej doby bronzovej)

Napriek tomu, že v tejto tretej etape už dochádza k výraznejšej diverzifikácii výskumu staršej doby bronzovej na Slovensku, naďalej sa venovala veľká pozornosť výskumu opevnených sídlisk. Popri systematických výskumoch sa však v tomto období realizovali aj početné rozsiahle záchranné výskumy súvisiace so zemnými prácami, ktoré boli spojené s tzv. veľkými priemyselnými stavbami socializmu.

Z iniciatívy J. Böhma, ktorý kládol dôraz na koncepcnosť archeologického bádania a potrebu veľkých tematických terénnych výskumov, ako aj za podpory Štátneho archeologického ústavu v Prahe, uskutočnil výskum v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku v polohe Zámeček v rokoch 1948–1952 A. Točík, v tom čase pracovník Štátneho archeologického ústavu v Martine (Točík, 1981a, s. 12). Na výskume sa podieľal aj A. Knor zo Štátneho archeologického ústavu v Prahe. Napriek malej skúmanej ploche sa výsledky výskumu ukázali ako mimoriadne významné pre poznanie mladšieho úseku staršej doby bronzovej. Po niekoľkoročnej prestávke výskum v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku pokračoval v rokoch 1957–1960, a to opätovne pod vedením A. Točíka už ako pracovníka a riaditeľa Archeologického ústavu SAV v Nitre (obr. 30). V tom čase patril tento výskum ku kľúčovým archeologickým výskumom nielen v Československu, ale aj v strednej Európe (obr. 31, 32).

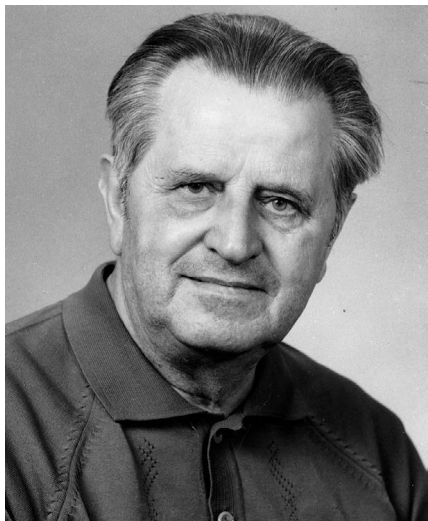
3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 28: Ferencz von Tompa (1893–1945) (*Archív Katedry archeológie FF UK Bratislava*). –
Ferencz von Tompa (1893–1945) (*Archive of Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, Comenius University, Bratislava*).

Obr. 29: Vojtech Budinský-Krička (1903–1993)
(*Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra*). –
Vojtech Budinský-Krička (1903–1993)
(*Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra*).

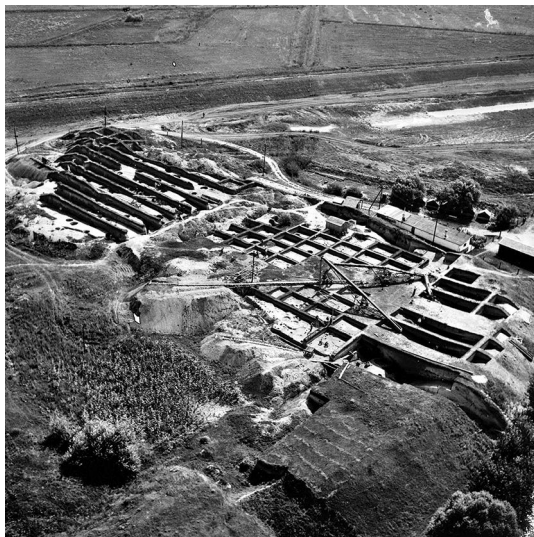

Obr. 30: Anton Točík (1918–1994)

(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra – Anton Točík (1918–1994)

(Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).

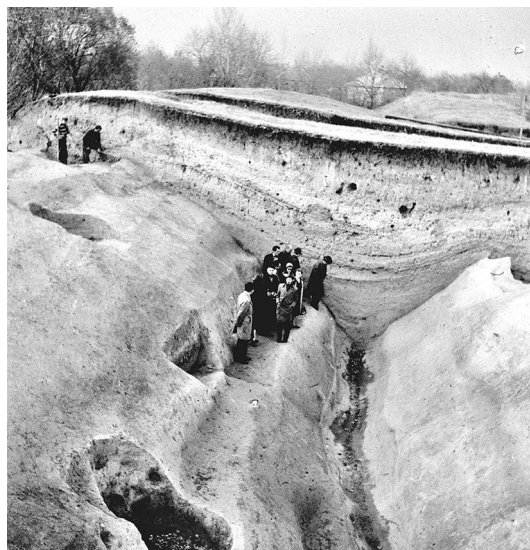
*Obr. 31: Šurany-Nitriansky Hrádok „Zámeček“. Letecký pohľad
na výskum opevneného sídliska zo staršej doby bronzovej v roku 1958*

*(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra – Foto: K. Blaško). –
Šurany-Nitriansky Hrádok „Zámeček“. Aerial view on the excavation
of the Early Bronze Age fortified settlement in 1958*

*(Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences,
Nitra – Photo: K. Blaško).*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 32: Šurany-Nitriansky Hrádok „Zámeček“.
Profil mobilnej priekopy maďarovskej kultúry v sektoroch CH22–CH26
(Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Šurany-Nitriansky Hrádok „Zámeček“: Profile of massive ditch of
Maďarovce culture in sectors CH22–CH26
(Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).

Sčasti paralelne s výskumom v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku prebiehal, v spolupráci so Štátnym archeologickým ústavom v Prahe v rokoch 1949 a 1950 na Hradisku vo Veselom výskum, ktorý viedli A. Točík a A. Knor (Točík, 1964, s. 8). Podobne ako výskum v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku i výskum vo Veselom priniesol rozsiahly materiál, ktorý umožnil A. Točíkovi detailný typologický rozbor keramického materiálu maďarovskej kultúry a jej zaradenie do stredoeurópskeho kultúrnohistorického kontextu (Točík, 1964, s. 49–55). V roku 1950 sa na hrade Devín v Bratislave pri výskume severovýchodnej časti hradnej vyvýšeniny podarilo pod vedením J. Dekana odкрыť časť hrotitej priekopy, ktorá bola na základe keramického materiálu datovaná do obdobia maďarovskej kultúry (Dekan, 1951, s. 164–168).

Začiatkom 50. rokov 20. storočia v rokoch 1951–1954 sa uskutočnil i systematický výskum opevneného sídliska otomanskej kultúry v Košiciach-Barci I v polohe Nad Begányiho mlynom. Výskum viedol L. Hájek z Archeologického ústavu ČSAV v Prahe, ktorý bol zároveň vedúcim expedície HUKO (Hutný kombinát) Košice (obr. 33). Výskum priniesol prvýkrát na území Slovenska doklady organizovanej pravidelnej zástavby domov, tzv. protourbánnej architektúry (obr. 34).

Obr. 33: Ladislav Hájek (1909–1987) sediaci na bližšej motorke a v pozadí na motorke sedí V. Gebauer a V. Šaldová (výskum Košice-Barca 1951–1954) (Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). – Ladislav Hájek (1909–1987) sitting on the motorbike in the forefront, in the background V. Gebauer and V. Šaldová are sitting on the motorbike (excavation Košice-Barca 1951–1954) (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).

Obr. 34: Košice-Barca „Nad Begánibno mlynom“. Zábér na odkryté pôdorysy domov otomanskej kultúry (Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra – Foto: L. Hájek). – Košice-Barca „Nad Begánibno mlynom“. View on the uncovered house groundplans of Otomani culture (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra – Photo: L. Hájek).

V tomto období mala veľmi pozitívny vplyv na akceleráciu výskumu staršej doby bronzovej na Slovensku skutočnosť, že v roku 1953 bol Archeologický ústav začlenený medzi spoločenskovedné ústavy Slovenskej akadémie vied a jeho sídlom sa stala Nitra. Uvedená skutočnosť vytvorila veľmi dobrú platformu na interdisciplinárnu spoluprácu archeológie s prírodnými vedami. Dobre to dokumentujú záznamy z komisií na výskume opevneného sídliska „Hrádok“ v Gánovciach, kde sa v roku 1956 podarilo odkryť studňu otomanskej kultúry so zachovaným dreveným obložением. V jej výplni sa našiel mimoriadny inventár, ktorý poukazuje na jej využitie na rituálne účely (Vlček – Hájek, 1963, s. 427–439).

V prestávke medzi dvomi výskumnými etapami v Šuranoch-Nitrianskom Hrádku uskutočnil A. Točík v roku 1956 výskum na ďalšom opevnenom sídlisku v Malých Kosihách v polohe Törökdomb, ktoré ešte v roku 1936 zamerl a zdokumentoval Š. Janšák (Janšák, 1938, s. 74–77). Výskum ukázal, že ide o viacvrstvové sídlisko – tell, na ktorom na vrstvu kultúry Kosihy-Čaka-Makó (vrstva II), po určitom chronologickom hiáte, nasadá vrstva mladšej fázy hatvanskej kultúry (III) a na nej leží vrstva s materiálom maďarovskej a severopanónskej kultúry (obr. 35). Pretože išlo o jeden z prvých výskumov na Slovensku na lokalite tellového (viacvrstvého) charakteru, autor výskumu A. Točík uvádza problémy a ťažkosti súvisiace s metódou výskumu (Točík, 1981b, s. 10–11).

Výsledky výskumov po roku 1948 boli zverejnené na vedeckom zasadnutí o „Chronológii praveku Československa“ v Prahe v roku 1956. A. Točík informoval o najnovších poznatkoch o staršej dobe bronzovej na Slovensku. Z hľadiska smerovania ďalšieho výskumu staršej doby bronzovej malo osobitný význam Zasadnutie komisie pre eneolit a staršiu dobu bronzovú, ktorá sa konala v roku 1958 v Nitre. Referáty, ktoré odzneli na tomto významnom medzinárodnom vedeckom podujatí, boli publikované v roku 1961 v zborníku *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958*. V zborníku boli z územia Slovenska zverejnené dve významné stratigrafie zdokumentované pri výskume opevnených sídlisk. Prvá bola zistená na výskume A. Točíka v Malých Kosihách na dolnom Poiplí vo východnej časti juhozápadného Slovenska a druhá bola zdokumentovaná na výskume L. Hájka v Košiciach-Barci na východnom Slovensku (Točík, 1961, s. 17–42; Hájek, 1961, s. 59–76).

Koncom 50. rokov sa pod záštitou A. Točíka realizovali aj ďalšie dva výskumy opevnených sídlisk maďarovskej kultúry. V rokoch 1958 a 1959 to bol výskum v Nitre na hradnom kopci (obr. 36) a v roku 1959 v Bolerázi v polohe Zámok (Točík – Rejholec, 1993, s. 5–46).

Obr. 35: Malé Kosihy „Török domb“. Pohľad na sondu s kultúrnym súvrstvom počas výskumu v roku 1956 (Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra – Foto: K. Sedlák). – Malé Kosihy „Török domb“. View on the trench with cultural layers during the excavation in 1956 (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra – Photo: K. Sedlák).

Obr. 36: Nitra „hradný kopec“. Rez priekopou maďarovskej kultúry v roku 1959 (Archív Archeologického ústavu SAV Nitra – Foto: E. Rejholec). – Nitra „hradný kopec“. Section through the ditch of Maďarovec culture in 1959 (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra – Photo: E. Rejholec).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Po krátkej, niekoľkoročnej prestávke sa v druhej polovici 60. rokov 20. stor. pokračovalo vo výskume viacerých opevnených sídlisk pod vedením A. Točíka. Prvý, uskutočnený v rokoch 1966–1967, bol výskum sídliska maďarovskej kultúry v Ivanovciach v polohe Skala (obr. 37), druhý bol zisťovací výskum v polohe Fidvár vo Vrábľoch realizovaný v roku 1967 (Točík, 1986, s. 463–476) a tretí záchranný výskum v Malých Kosihách v polohe Papföld v rokoch 1968 a 1969 (Točík, 1981b). Výskum v Ivanovciach priniesol bohatú kolekciu materiálu únětickej a maďarovskej kultúry. Osobitne prínosný je keramický materiál, v ktorom je prítomný silný vplyv z prostredia susednej moravskej věteřovskej kultúry. Výskum vo Vrábľoch preukázal, že ide o viacvrstvové sídlisko – tell s niekoľko metrovým kultúrnym súvrstvím, v ktorom na neskoroneolitickú kultúrnu vrstvu kultúry Kosihy-Čaka-Makó nasadajú vrstvy hatvanskej, únětickej a maďarovskej kultúry (Točík, 1986, s. 463) (obr. 38). Výskum v Malých Kosihách v polohe Papföld preukázal, že išlo o opevnené roľnícko-pastierske sídlisko, ktoré bolo súčasťou opevneného sídliska v polohe Törökdomb, ktorá bola skúmaná ešte v roku 1956 (Točík, 1981b, s. 156).

Ku koncu 60. rokov v roku 1968 sa začal pod vedením J. Vladára zisťovací výskum opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku (obr. 39). Hneď jeho úvodná sezóna však ukázala, že ide o sídlisko mimoriadneho významu, a tak sa zisťovací výskum zmenil na systematický a jeho realizácia trvala do roku 1975. Pri výskume bolo prvýkrát v stredoeurópskom priestore z obdobia staršej doby bronzovej odkryté opevnenie pozostávajúce z kamenných múrov (obr. 40) a dvoch bastiónov, ktoré chránili vstup do sídliska (Vladár, 1973a, obr. 27–32). Výsledky tohto výskumu, podobne ako aj ďalších výskumov opevnených sídlisk, ktoré boli realizované po roku 1948, významnou mierou prispeli k vytvoreniu základu pre rozvoj a precizovanie druhej koncepcie staršej doby bronzovej na Slovensku. Tá sa následne postupne etablovala v archeologickom bádani medzi rokmi 1970 až 1989.

Za určité vyvrcholenie úsilia o vytvorenie jej koncepcie možno považovať štúdiu A. Točíka a J. Vladára, ktorá vznikla na konci 60. rokov 20. storočia. Tlačou vyšla v roku 1971 v časopise Slovenská archeológia pod názvom *Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej* (celé číslo časopisu bolo venované Náčrtu slovenského praveku a včasnej doby dejinnej). Autori v nej prehľadným spôsobom popri dejinách bádania charakterizovali v chronologickej postupnosti aj najnovšie poznatky tak terénneho, ako aj teoretického výskumu do roku 1970. Podľa tejto druhej koncepcie bol pre záver staršej doby bronzovej navrhnutý stupeň BA3 zaradený medzi Reineckeho stupne BA2 a BB1. V rámci tejto koncepcie

Obr. 37: Výskum opemeneho sídliska v Ivanovciach (Archív Archeologického ústavu SAV Nitra). – Excavation of the Early Bronze Age fortified settlement in Ivanovce (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra).

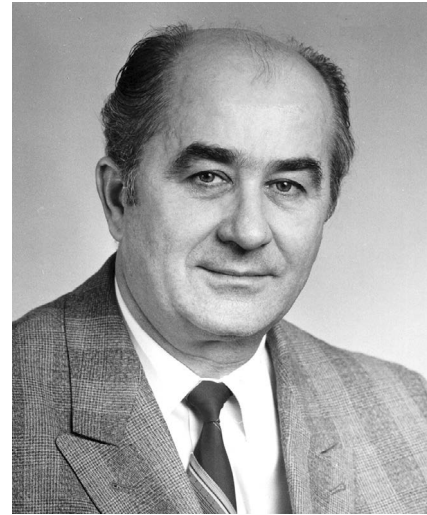

Obr. 38: Vráble „Fidvár“: Sonda s mohutným kultúrnym súvrstvím počas výskumu v roku 1967 (Archív Archeologického ústavu SAV Nitra – Foto: K. Sedlák). – Vráble „Fidvár“: Trench with massive cultural layers during the excavation in 1967 (Archive of Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences, Nitra – Photo: K. Sedlák).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

kultúrno-historický vývoj staršej doby bronzovej reprezentovalo 9 kultúrno-chronologických entít: typ Veselé, nitrianska skupina, únětická kultúra, koštianska skupina, hatvanská kultúra, wieselburská kultúra, maďarovská kultúra, severopanónska kultúra a otomanská kultúra (Točík – Vladár 1971, s. 365–422).

*Obr. 39: Jozef Vladár (1934) (Archív Archeologického ústavu SAV, Nitra). –
Jozef Vladár (1934) (Archive of Archaeological Institute of
Slovak Academy of Sciences, Nitra).*

*Obr. 40: Spišský Štvrtok „Mysľa hôrka“.
Pohľad na kamenné opevnenie otomanskej kultúry
počas výskumu v roku 1969 (Archív Archeologického
ústavu SAV, Nitra – Foto: J. Vladár). –
Spišský Štvrtok „Mysľa hôrka“. View on the stone
fortification of Otomani culture during the excavation in
1969 (Archive of Archaeological Institute of Slovak
Academy of Sciences, Nitra – Photo: J. Vladár).*

Poznámka: Príspevok je rozšíreným a doplneným textom z publikácie autora Slovensko v staršej dobe bronzovej (Bratislava 2018), podkapitoly 1.1. až 1.3.

Literatúra

- BALIOVÁ, Henrieta (2010). *Poiplie ako kontaktná zóna medzi Potisím a stredným Podunajskom v zázvere eneolitu a v staršej dobe bronzovej*. Dizertačná práca. Nitra : AÚ SAV.
- BÁTORA, Jozef (2013). Eponymné nálezisko maďarovskej kultúry. In LENOVSKÝ, Ladislav – ZIMA, Roman, ed. *Santovka v obrazoch*. Santovka : Obec Santovka, s. 8–11.
- BÁTORA, Jozef (2018). *Slovensko v staršej dobe bronzovej*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave.
- BÁTORA, Jozef – VLADÁR, Jozef (2015). Kultúry staršej doby bronzovej. In FURMÁNEK, Václav, ed. *Staré Slovensko 4 – Dobra bronzová*. Nitra : AÚ SAV, s. 21–41.
- BÖHM, Jaroslav – MENCL, Václav (1931). Výskum na hrade nitranském 1930–1931. In *Památky archeologické*, roč. 37, s. 64–78.
- BOROVSKY, Samu (1903). *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Budapest : Apollo.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech (1947). Slovensko v mladšej dobe kamennej. Slovensko v dobre bronzovej a halštatskej. In BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech et al., ed. *Slovenské dejiny 1*. Bratislava : SAVÚ, s. 55–103.
- DEKAN, Ján (1951). Výskum na Devíne. In *Archeologické rozhledy*, roč. 3, s. 164–168, 175–176.
- DILLESZ, Sándor (1903). Bars vármegye öskora. In BOROVSKY, Samu, ed. *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. Budapest : Apollo, s. 285–292.
- EISNER, Jan (1933). *Slovensko v pravěku*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova.
- FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára (2008). *Včelince*. Archív dávnej minulosti. Nitra : AÚ SAV.
- HÁJEK, Ladislav (1961). Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und Bronzezeit in der Ostslowakei. In TOČÍK, Anton, ed. *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958*. Bratislava : SAV, s. 59–76.
- HAMPEL, Joseph (1876). *Catalogue de L'Exposition Prehistorique*. Budapest : Franklin társulat.
- CHILDE, Vere Gordon (1929). *The Danube in Prehistory*. Oxford : Clarendon Press.
- JANŠÁK, Štefan (1931). Staré osídlenie Slovenska. In *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 25, s. 7–64.
- JANŠÁK, Štefan (1938). *Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v pravěku*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská.
- MITSCHA-MÄRHEIM, Herbert (1929). Zur älteren Bronzezeit Niederösterreichs. In *Mitteilungen der Anthro-*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

- pologischen Gesellschaft Wien*, roč. 59, s. 181–194.
- MÜNNICH, Sándor (1895). A Szepesz öskora. In DEMKÓ, Kálman, ed. *A Szepesmegyei történelmi társulat millenniumi kiadványai*. Lőcse : Reiss, s. 177–255.
- OLEXA, Ladislav (2003). *Nižná Mysľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej*. Košice : AÚ SAV.
- PALAŤKOVÁ, Helena (2012). *Dejiny Tekovského múzea v Leviciach medzi rokmi 1927–1993*. Ružomberok : Verbum.
- PICHLEROVÁ, Magda – TOMČÍKOVÁ, Katarína (1993). Archeologická zbierka zo Želiezoviec. In *Zborník Slovenského národného múzea*, Archeológia 3, s. 53–90.
- PROHÁSZKA, Péter (2012). Könyöki (Ellenbogen) József ásatása a magyarádi öskori lelőhelyen. In *Gömo-rország az északi magyar peremvidék fóruma*, roč. 13/3, s. 67–71.
- PROHÁSZKA, Péter – NEVIZÁNSKY, Gabriel (2017). Jozef Nécsey a počiatky výskumu archeologickej lokality vo VrábPoch v polohe Fidvár/Földvár. In *Musaica Archaeologica*, roč. 2, č. 2, s. 12–22.
- RÓMER, François Florian (1878). *Résultats généraux du mouvement archéologique en Hongrie*. Budapest : Éditions de Musée national hongrois.
- ŠVOLÍKOVÁ, Marta – PÖLHÖS, Margaréta (2010). Spolkový život v rokoch 1919–1938. In ŠVOLÍKOVÁ, Marta, ed. *Monografia mesta Levice*. Banská Bystrica : Štúdio Harmony, s. 216–223.
- TOČÍK, Anton (1961). Stratigraphie auf der Befestigten Ansiedlung in Malé Kosihy, Bez. Štúrovo. In TOČÍK, Anton, ed. *Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958*. Bratislava : 1961, s. 17–42.
- TOČÍK, Anton (1964). *Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom*. Bratislava : SAV.
- TOČÍK, Anton (1981a). *Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Madarovce Kultur*. Band I. Heft 1, 2. Nitra : AÚ SAV.
- TOČÍK, Anton (1981b). *Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej*. Nitra : AÚ SAV.
- TOČÍK, Anton (1986). Opevnené sídlisko zo staršej doby bronzovej vo VrábPoch. In *Slovenská archeológia*, roč. 44, s. 463–476.
- TOČÍK, Anton – VLADÁR, Jozef (1971). Prehľad bádania v problematike vývoja Slovenska v dobe bronzovej. In *Slovenská archeológia*, roč. 19, s. 365–422.
- TOČÍK, Anton – REJHOLEC, Emil (1993). Zisťovací výskum na hradnom kopci v Nitre v rokoch 1958–1959. In *Študijné zvesti AÚ SAV*, roč. 29, s. 5–46.
- TOMPA, Ferencz (1935). Bronzkori lakótelep Hatvanban. In *Archaeologiai értesítő*, roč. 48, s. 16–34.

- VARGHA, László (1955). A bárcai bronzkori lakóház. In *Archaeologiai értesítő*, roč. 82, s. 48–56.
- VENCL, Slavomír (1983). K problematike fortifikací v archeologii. In *Archeologické rozhledy*, roč. 35, s. 284–315.
- VISEGRÁDI, János (1911). Magyarádi östelep. In *Múzeumi és könyvtári értesítő*, roč. 5, s. 30–39.
- VLADÁR, Jozef (1973). Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. In *Slovenská archeológia*, roč. 21, s. 253–357.
- VLADÁR, Jozef (2014). Praveké mestá z doby bronzovej Spišský Štvrtok a Košice-Barca (venované L. Hájkovi a A. Točíkovi). In *Musaica*, roč. 28, s. 15–37.
- VLČEK, Emanuel – HÁJEK, Ladislav (1963). A ritual Well and the Find of an Early Bronze Age Iron Dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). In BOSCH-GIMPERA, Pedro, ed. *A Pedro Bosch-Gimpera en el setuagésimo aniversario de su nacimiento*. Mexico : Instituto Nacional de Antropología e Historia – Universidad Nacional Autónoma de México, s. 427–441.

Resumé

Research of the Early Bronze Age fortified settlements in Slovakia since the second half of 19th century until 1970

The paper is focused on fortified settlements, which present an extraordinary phenomenon in the Slovak pre-history. After the end of Eneolithic we encounter them mostly during the Early Bronze Age. Their research has already had more than 150 year long tradition (see more Batora, 2018, s. 17nn). Slovak archaeology had and still has the leading position in their research in the Central Europe. It is confirmed by many excavation realised in the past as well as on the present. This paper presents the research history of fortified settlements in chronological order since 1865 until 1970, i.e. approximately over one century. It is possible to discern 3 research phases. For the first were characteristic amateur excavations and it lasted since the second half of 19th century until 1918. The first excavated fortified settlement in Slovakia was the settlement on a travertine hill in Maďarovce (today Santovka) in Poiplie region. Since 1865 the excavations were led by E. Boleman, J. Ellenbogen-Könyöki, J. Nyáry, E. Simonyi and J. Visegrádi. Important milestone in research of the Early Bronze Age in Slovakia was the VIII. International Congress of Anthropology and Prehistoric Archaeology held in Budapest in 1876. Participants, among whom were important European scientists from the field of historic (O. Montelius, sir A. Evans), natural and medical sciences (R. Virchow), visited during excursion to the Upper Hungary in the

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

above mentioned year fortified settlements in Malé Kosihy and Maďarovce. Thanks to S. Dillesz, who became director of Tekov Museum in Zlaté Moravce in 1896, we find the first information about the fortified settlement in Fidvár (Földvár) in Vráble. Intensive field prospection and first amateur excavations (already in 1896) in Vráble-Fidvár were conducted at the end of 19th and the beginning of 20th century by the local post master and amateur archaeologist J. Nécsey. At the beginning of 20th century he made a list of sites around Vráble, including the Early Bronze Age fortified settlement.

First information about Early Bronze Age settlement from the eastern Slovakia comes from the 19th century. In 1892 J. Csoma mentioned for the first time the settlement in Nižná Myšľa-Várhegy. Consequently, in 1898 J. Mihalik published its detailed description as well as its drawing. At this time, in 1895, we encounter the first mentions about fortified settlement of Otomani culture in Spišský Štvrtok in the treatise of S. Münich called *Szepesség őskora* (Münich, 1895). L. Hübössy conducted excavations in Maginhrad (cadastre of Nižný Skálnik) in the southern part of central Slovakia in 1896.

The second phase, which covered the period between 1918–1948, is closely connected to the historic milestones – at the beginning with the end of 1st World War and the formation of Czechoslovak republic in 1918 and at the end with the “Victorious February” in 1948. During this over 30 year long phase, despite tumultuous historic development, research of fortified settlement reached new quality. In this connection it is worth to mention the fortified settlement of Maďarovce culture in Nitriansky Hrádok-Zámeček in Ponitrie region. Here, J. Eisner led the first regular archaeological excavation. From another Early Bronze Age fortified settlements could be mentioned fortified settlement in Veselé-Hradisko in the middle Považie region. J. Skublics built up an exposition from the unstratified finds coming from its area, which was in 1926–1927 the centre of interest for the prominent Australian scientist G. Childe. He discerned here specific and original cultural group dated to the end of the Early Bronze Age and named it as Veselé type. This observation was published in *The Danube in Prehistory* (Oxford 1929). In 1932 and 1933 led J. Neustupný a rescue excavation in Veselé. In the same period great attention was also laid on other fortified settlements of Maďarovce culture. In 1930–1931 led J. Böhm an excavation at Nitra castle, A. Loubal realised excavation in Boleráz-Zámok in 1934 and C. Streitová led an excavation in Ivanovce-Skala.

At the beginning of 1920s, new fortified settlement of Otomani culture in Nižná Myšľa-Várhegy (eastern Slovakia) came to public knowledge thanks to R. Gajda, who was the commander of military unit in Košice. Before and during the 2nd World War realised F. Tompa from Hungarian National Museum in Budapest in this

region excavation at another Otomani culture sites in Streda nad Bodrogom-Bakhegy and Košice-Barca (site Nad Begányiho mlynom). In 1933 the first synthetic work *Slovensko v pravěku* was published by J. Eisner, where the Bronze Age was divided to early, middle and late phase. He followed the periodisation of Reinecke, Childe and Schráníl. However, the state of research did not allow J. Eisner to identify all archaeological cultures of researched period in Slovakia. Consequently, it complicated their detailed classification. Nevertheless, he was the first who gave to the Early Bronze Age chronology in Slovakia modern and innovative form. After the departure of J. Eisner to Prag in 1939 V. Budinský-Krička overtook the leading position in Slovak archaeology. In *Slovenské dejiny I* (1947) he prevalingly accepted the concept of Early Bronze Age proposed by J. Eisner. During the third phase (1948–1970) the research of the fortified settlement intensified to the level, which made possible the formulation of the second, more precise concept of the Early Bronze Age in Slovakia. In spite of the fact that in this phase occurred significant diversification of Early Bronze Age research, attention was always paid to the fortified settlement research. Beside systematic excavations were realized large rescue excavations, which followed huge field works within so called great industrial development of socialism. On initiative of J. Böhm, director of State Archaeological Institute in Prag, first systematic excavation was realised in Šurany-Nitriansky Hrádok in 1948–1952 under the leading of A. Točík, at that time the employee of State Archaeological Institute in Martin. After a few year long pause excavation in Šurany-Nitriansky Hrádok continued in 1957–1960, again under the leading of A. Točík, now in a position of director of the Archaeological Institute of Slovak Academy of Sciences in Nitra. At that time this excavation belonged to the key archaeological excavation not only in Czechoslovakia, but in the whole central Europe. Contemporarily, in 1949 and 1950, excavation in Veselé-Hradisko was realised under A. Točík and A. Knor, in this case with cooperation with State Archaeological Institute in Prag. Similarly to Šurany-Nitriansky Hrádok, excavation in Veselé brought plenty of finds, which made possible for A. Točík to minutely analyse the pottery of Maďarovce culture and its integration into the central European chronological context (Točík, 1964). Systematic excavation of the fortified settlement of Otomani culture in Košice-Barca (site Nad Begányiho mlynom) was realised in 1951–1954. Excavation was led by L. Hájek from Archaeological Institute of Czechoslovak Academy of Sciences, who was at the same time the director of HUKO expedition in Košice. It brought for the first time on the territory of Slovakia the evidence of organised house build-up pattern, so called protourban architecture. Very positive influence on acceleration of Early Bronze Age research in Slovakia had at this time the fact that Archaeological Institute was incorpo-

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

rated into the socio-scientific institutes of Slovak Academy of Sciences. Nitra was appointed as its new seat. In the period between two campaigns in Šurany-Nitriansky Hrádok realised A. Točík in 1956 new excavation of fortified settlement in Malé Kosihy-Törökdomb. Additionally, at the end of 1950s, another two excavations of fortified settlements of Maďarovce culture were led under the leading of A. Točík. It was the excavation in Nitra-Hrad in 1958–1959 and in Boleráz-Zámok in 1959.

After a short break in the second half of 1960s, A. Točík continued in excavation of fortified settlements. The first one, realised in 1966–1967, took place on fortified settlement of Maďarovce culture in Ivanovce-Skala, the second one, in 1967, was led in Vráble-Fidvár and the third one was the rescue excavation in Malé Kosihy-Papföld in 1968 and 1969. At the end of 1960s (1968) began J. Vladár excavation of fortified settlement of Otomani culture in Spišský Štvrtok. Already its first campaign showed that this settlement is of great importance. Thus the survey research changed to systematic and it was run until 1975. For the first time in the central Europe Early Bronze Age stone fortification with two bastions, protecting entrance into the settlement was discovered. The result of this excavation as well as other fortified settlements, which were realised after 1948, contributed to establishing the fundamentals for next development and elaboration of the second concept of the Early Bronze Age in Slovakia (Točík – Vladár, 1971). This concept found recognition among scientists between 1970 and 1989.

Prof. PhDr. Jozef Bátora, DrSc.

jozef.batora@uniba.sk

Katedra archeológie

Filozofická fakulta UK

Gondova 2

811 02 Bratislava

a

nraubato@savba.sk

Archeologický ústav SAV

Akademická 2

949 21 Nitra

POČÁTKY VÝZKUMU STARŠÍ DOBY BRONZOVÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Stanislav Stuchlík

Abstract

First Early Bronze Age finds date back to 1770 in Bžany (Teplice region), followed by more in the middle of the 19th century. A. Rzehak formulated “Mönitzer Typus” based on two graves unearthed in 1879 in Měnin in Moravia. Only a few years later Č. Ryzner excavated and published 61 graves in Únětice near Prague. This burial ground helped J. Matiegka characterised the “Únětice culture”. The term became soon widespread. On the threshold of 19th and 20th centuries a large number of Únětice burial grounds and bronze industry hoards were researched. Even more burial grounds were discovered after the foundation of Czechoslovakia in 1918. In this period archaeologists were mainly focusing on characteristics of Únětice culture, its origins, development and chronology and they were studying the numerous discovered objects.

Key words

Early Bronze Age – Bohemia – Moravia – Únětice Culture – History of Archaeological Research

Abstrakt

První nálezy ze starší doby bronzové pocházejí z roku 1770 ze Bžan (okr. Teplice) a další až z poloviny 19. století. Podle dvou hrobů prozkoumaných v roce 1879 v Měnině na Moravě vytvořil A. Rzehak měninický typ. Jen o něco později Č. Ryzner prozkoumal a podrobně zveřejnil 61 hrobů v Úněticích u Prahy. Podle tohoto pohřebiště charakterizoval J. Matiegka únětickou kulturu a označení se rychle vžilo. Na rozhraní 19. a 20. století byla v Čechách i na Moravě prozkoumána řada únětických pohřebišť a depotů bronzové industrie. Další pohřebiště byla objevena po vzniku Československa. V tomto období řešili archeologové charakteristiku únětické kultury, otázku jejího vzniku, vývoje, chronologického zařazení a studovali materiální náplň.

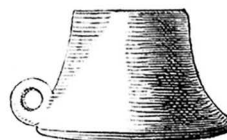
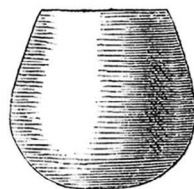
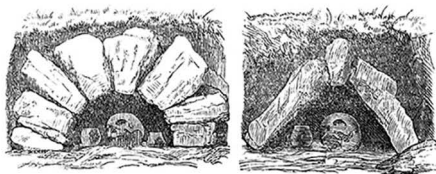
Klíčová slova

starší doba bronzová – Čechy – Morava – únětická kultura – dějiny archeologického výzkumu

Patrně nejstarší nálezy ze starší doby bronzové představují nádoby z kostrových hrobů porušených v roce 1770 v Bžanech (okr. Teplice) v Čechách (Franz, 1939/40). V roce 1773 Karel Josef Biener z Bienenbergu a po něm Matyáš Kalina z Jäthensteinu uvádějí dva hrnky a misku na nožkách (Sklenář, 1992, s. 35–36, tab. II:63/2), které patří do starší doby bronzové. Zhruba od poloviny 19. století podobných nálezů postupně přibývalo. Studium starší doby bronzové, obdobně jako jiných pravěkých období, lze v českých zemích rozdělit do několika na sebe navazujících etap. První etapa, kterou můžeme označit jako sběratelské období, patří rámcově do 19. století, ale nejvíce akcí proběhlo až v jeho poslední čtvrtině. V jejím průběhu byly jen zachraňovány a shromažďovány archeologické památky. Vesměs šlo o náhodné nálezy, často k nim nejsou známy lokality a obvykle nejsou podchyceny ani náleзовé okolnosti.

V roce 1843 objevil malíř a kustod Národního muzea Josef Vojtěch Hellich ve Skalsku mezi Mladou Boleslaví a Mšenem několik kostrových hrobů obložených kameny (obr. 1). Podle později zveřejněné zprávy (Beneš, 1865, s. 173–175) můžeme některé z nich přisoudit únětické kultuře. O dva roky později kněz Jan Kašpar prozkoumal v Libčanech ve východních Čechách menší únětické pohřebiště (Kašpar, 1847). Na Moravě po několika ojedinělých nálezech nákrčníkovitých hřiven z první poloviny 19. století (Tihelka, 1939, s. 8) prokopal Gregor Thomas Wolný v roce 1846 u Rebešovic kolem 30 hrobů. Převážně šlo o hroby slovanské, ale několik z nich patřilo podle nádob zachovaných ve sbírce rajhradského kláštera do starší doby bronzové (Ondráček, 1962, s. 45). Patrně v roce 1850 objevil pozdější kustod Františkova muzea (dnešní Moravské zemské muzeum) v Brně Moritz Trapp mohylník v Boroticích a napočítal 17 mohyl. V jedné provedl sondážní výkop a našel v ní dvě sedící kostry (Brandl, 1892, s. 30). Tyto nálezy pocházely patrně z období stěhování národů a ještě v 19. století se ztratily, ale pozdější výzkum ukázal, že část mohylníku patří do závěru starší doby bronzové.

V poslední čtvrtině 19. století se uskutečnilo několik objevů, které výrazně ovlivnily poznání starší doby bronzové a jsou spojeny s českými badateli Č. Ryznerem a J. Matiegkou a moravskými archeology A. Rzehakem a J. Palliardim. Na prvním místě musíme zmínit německého geologa a archeologa z Brna Antona Rzehaka (obr. 2), který v roce 1879 prozkoumal dva kostrové hroby v Měnině a pohotově o nich

*Obr. 1: Skalsko.
Vzobrazení hrobů
a nálezů z pohřebiště
(podle Beneš, 1865). –
Skalsko. Drawings of
graves and finds
from graveyard
(after Beneš, 1865).*

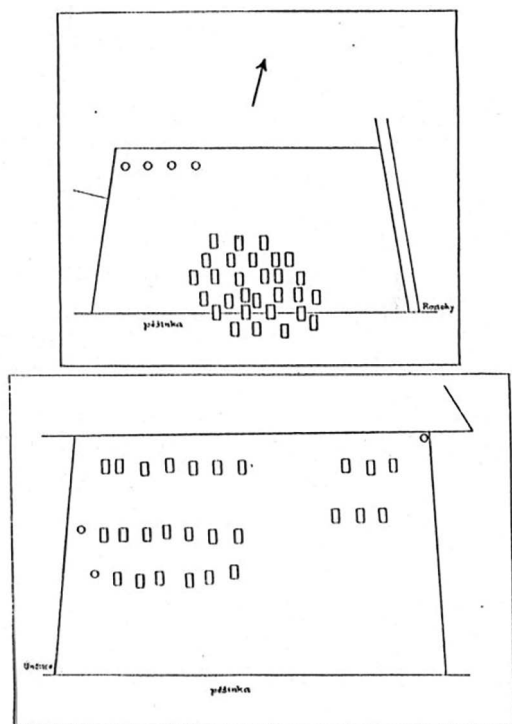

*Obr. 2: Anton Rzebak (archiv autora). –
Anton Rzebak (author's archive).*

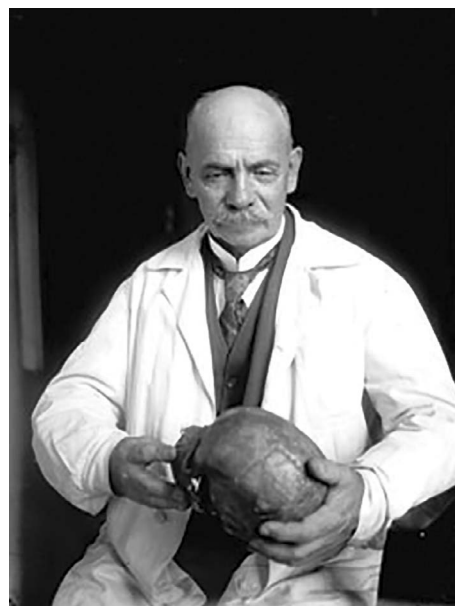
referoval na schůzi Antropologické společnosti ve Vídni a současně je zveřejnil ve zprávách této společnosti v sešitě 7–8. Uvedený sešit vyšel již v červenci 1879 (Rzehak, 1880) a dokládá tolikrát diskutovanou prioritu Rzehakova objevu. Po dvou letech při publikaci dalších starobronzových nálezů z Moravy použil název Mönitzer Typus – měnínský typ, připojil k němu stručnou charakteristiku nové kultury a poukázal i na spojitost Moravy a Dolního Rakouska (Rzehak, 1882, s. 178). Jako první badatel tedy přišel s jednoznačným názvem pro tuto kulturu starší doby bronzové.

Ve stejném roce prozkoumal lékař a archeolog Čeněk Ryzner v Úněticích nedaleko Prahy velké pohřebiště rozčleněné do dvou skupin se 32 a 29 hroby (obr. 3). V následujícím roce je na tehdejší dobu velmi podrobně zveřejnil na pokračování ve dvou sešitech Památek archeologických a místopisných (Ryzner, 1880), které vyšly v lednu a květnu 1880. Bohužel některé nálezné okolnosti, přesná poloha pohřebiště a vzájemná vzdálenost obou skupin nejsou zaznamenány. Hlavním přínosem Č. Ryznera však byla nadčasová publikace, která je v mnoha směrech použitelná i dnes. Vzorně zveřejněná nekropole inspirovala po několika letech českého lékaře a antropologa Jindřicha Matiegku (obr. 4), který pro obdobné památky ze starší doby bronzové použil název únětická kultura (Matiegka, 1892). Tento termín se velmi rychle vžil a nahradil řadu do té doby používaných názvů (pokolení skrčených koster, kultura skrčených koster, skrčenci a jiné). A. Rzehak se sice i nadále snažil prosazovat svůj termín měnínský typ, ale ten většinou akceptovali jen němečtí archeologové v českých zemích. A. Rzehak nakonec rezignoval a na konci života se smířil s termínem únětická kultura (Rzehak, 1923, s. 74). Č. Ryzner a A. Rzehak se zřejmě osobně nikdy nesešli, ale podivná hra osudu způsobila, že k jejich setkání došlo po jejich smrti na stránkách Obzoru prehistorického, kde se v roce 1923 objevily jejich nekrology na sousedních stránkách a rovněž v Památkách archeologických v témže roce dokonce na stejné straně.

Čtvrtou mimořádnou osobností tohoto období je notář z Moravských Budějovic a archeolog Jaroslav Palliardi (obr. 5), jehož zásluhy o problematiku neolitu a eneolitu jsou všeobecně uznávány, ale jeho podíl na poznání starší doby bronzové zůstává stále poněkud opomíjený. Jako jeden z prvních badatelů předložil charakteristiku únětické kultury – samozřejmě ještě pod dobovým označením hroby se skrčenými kostrami a přiřadil k ní 12 hrobů z Moravy a 6 z Dolního Rakouska (Palliardi, 1894a). Při zveřejnění hrobů ze starší doby bronzové ze Znojemska se zabýval i chronologií a vytvořil vlastně první trojstupňovou periodizaci únětické kultury, která v hrubých obrysech platí dodnes. Nejstarší období charakterizoval

Obr. 3: Únětice. Schematizovaný plán pohřbiště (podle Ryzner, 1880). –
Únětice. Schematic plan of graveyard (after Ryzner, 1880).

Obr. 4: Jindřich Matiegka (archiv autora). –
Jindřich Matiegka (author's archive).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 5: Jaroslav Palliardi (*archiv autora*). –
Jaroslav Palliardi (*author's archive*).

podle protoúnětického pohřebiště v Těšeticích, druhé podle hrobů z Oblekovic a nejmladší období podle nálezů z Mikulova a Příkaz (Palliardi, 1896). Opomenout nelze ani jeho menší odkryv na věteřovském sídlišti v Hodonicích (Palliardi 1895, s. 125–135).

V poslední čtvrtině 19. století proběhla v Čechách celá řada výzkumů, při nichž se zjistilo a odkrylo velké množství únětických hrobů a pohřebišť. Nebudeme zde vypočítávat všechny lokality a upozorníme jen na několik nejdůležitějších. V Čechách se na těchto výzkumech podíleli hlavně badatelé soustředění kolem Josefa Ladislava Píče (obr. 6). Ředitel cukrovaru Jan Felcman zkoumal únětická pohřebiště v Kamýku, Malých Čičovicích, Noutonicích a v Tursku (Felcman, 1898; Felcman, 1902). Cukrovarnický úředník Václav Schmidt (obr. 7) prováděl odkryvy na nekropolích v Dřínově, Holubicích, Kamýku, Slaném a Žižicích (Schmidt, 1893–1895a; Schmidt, 1893–1895b; Schmidt, 1893–1895c) nebo na sídlišti ve Slaném (Schmidt, 1893–1895d; Schmidt, 1896–1897). Z badatelů, kteří nepatřili přímo do Píčovy družiny, je nutno zmínit aspoň kustoda muzea v Teplicích Roberta Karla von Weinzierla, který prozkoumal v letech 1889–1909 pohřebiště se 48 hroby ve Velkých Žernosekách (Weinzierl, 1895; Weinzierl, 1897) nebo Josefa Smolíka, který zveřejnil hroby ze Zvoleněvsí (Smolík, 1891). V jižních Čechách uskutečnil

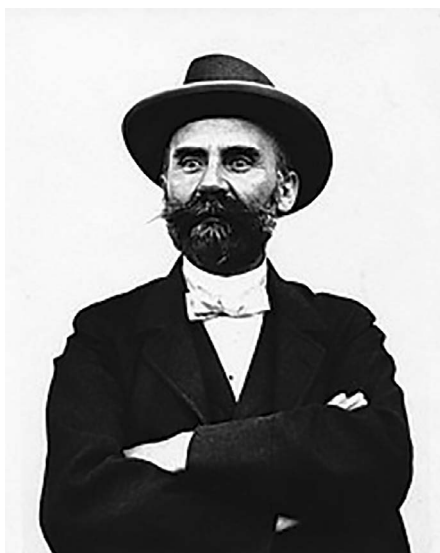
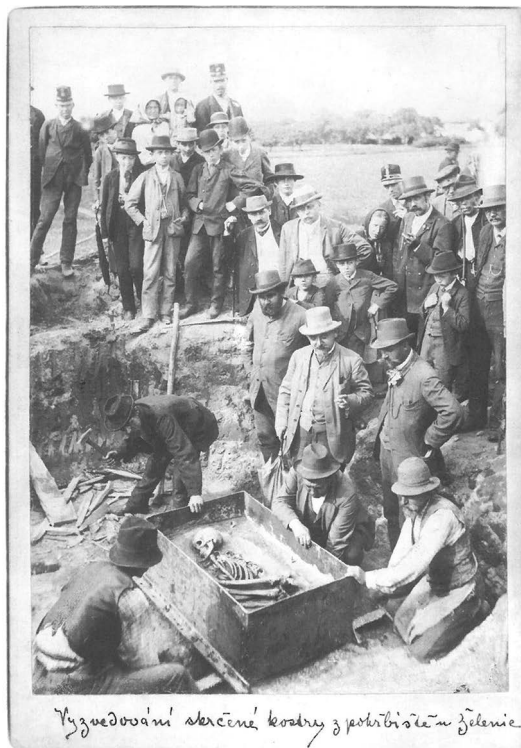
řadu výzkumů Jan Nepomuk Woldřich, které postupně uveřejňoval (Woldřich, 1883; Woldřich, 1884; Woldřich, 1886; Woldřich, 1889; Woldřich, 1893). Ze značného počtu jiných objevů stojí za zmínku hromadný nález 14 zlatých ozdob v Očihově (Hochstetter, 1879) a depoty bronzové industrie z Křtěnova (Richlý, 1885) nebo Starého Bydžova (Honza, 1893). Materiál z většiny starobronzových lokalit zahrnul J. L. Píč do svého prvního svazku českých starožitností, v nichž však pro klasifikaci používal ještě starý název pokolení skrčených koster (Píč, 1899). Píčovo pojetí starší doby bronzové podrobil silné kritice K. Buchtela (1899) nejprve sám a později ve spolupráci s L. Niederlem (Buchtela – Niederle – Matiegka, 1910) v drobném svazku „Rukojeť české archeologie“, která však velmi silně ovlivnila českou archeologii po několik dalších desetiletí.

Na Moravě v závěrečné části 19. století je nutno zmínit ještě lékaře Jindřicha Wankela, který v roce 1872 provedl výzkum výšinného sídliště Leskoun u Olbramovic a zařadil ho do první doby bronzové (Wankel, 1872) nebo rakouského kustoda Dvorního musea ve Vídni J. Szombathyho v souvislosti s odkryvem 10 únětických hrobů ve Skoronících (Szombathy, 1884). Po Wanklovi prováděl odkryvy na Leskounu i český badatel J. N. Woldřich (1890a, s. 160–161; 1890b, s. 155–161). O kovové artefakty z hradiska na Leskouně byl v tehdejší době obrovský zájem, a proto místní občané sbírali na lokalitě památky, prodávali je a dokonce začali vyrábět i padělky, které se dostaly až do sbírek muzeí v Brně a ve Vídni (Skutil, 1932, s. 191). Unikátní hrob s mimořádnými nálezy prozkoumal v roce 1895 v Lednici přírodovědec a archeolog Alexander Makowsky (1896). Z dalších nálezů uveďme aspoň 10 hrobů, které zachránil v Čejkovicích v roce 1890 učitel Josef Hladík. Na Moravě nelze opominout ani řadu hromadných nálezů hřiven. Jde o depot 80 hřiven ze Slavkova z r. 1890 (Koudelka, 1892), 70 exemplářů získaných v r. 1894 ve Znojmě (Palliardi, 1894b) nebo 42 hřiven v roce 1896 a dalších 600 kusů v roce 1899 v Hodoníně (Palliardi, 1899). Neméně důležitý je i hromadný nález bronzové industrie s unikátními plechovými manžetovitými náramky z Borotic (Palliardi, 1899, s. 36–39).

Většina badatelů se ve své práci omezila na terénní výzkum spojený pouze s popisnou publikací. O jistou formu historického vyhodnocení se pokoušel historik, archeolog a redaktor Památek archeologických Josef Smolík, který napsal celou řadu článků o jednotlivých bronzových předmětech, ale většinou se v nich zaměřil na typologické hodnocení jednotlivých artefaktů a jejich rozšíření a chronologickým otázkám nevěnoval větší pozornost (Smolík, 1879; Smolík, 1881 aj.). Na počátku 20. století vyšla z pera

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 6: Píčov družina (podle Sklenář, 2000). –
Píčovské retinny (after Sklenář, 2000).

Obr. 7: Václav Schmidt (archiv autora). –
Václav Schmidt (author's archive).

Inocence Ladislava Červinky kniha s koncepcí moravského pravěku, jehož součástí byla i podrobná charakteristika únětické kultury, která však zůstávala skryta pod názvem kultura pokolení skrčených koster. V práci uváděl 29 pohřebišť, 41 sídlišť, 5 hradisek a celkový počet únětických lokalit přesáhl stovku (Červinka, 1902, s. 165). Zapomenout nemůžeme ani na středoškolského učitele a archeologa Františka Černého. Zachránil nálezy z řady únětických hrobů z Opatovic (Černý, 1903) nebo Syrovic (Černý, 1912) a teoreticky se zabýval protoúnětickou a únětickou keramikou, kterou vyvozoval z kultury šňůrové a kultury zvoncovitých pohárů (Černý, 1916; Černý, 1918).

Po skončení I. světové války vzniká Československo, což se pochopitelně výrazně promítlo i v organizaci archeologie. K dosud existujícím institucím (univerzita, NM, MZM a další menší muzea) přibyl nově vzniklý Státní archeologický ústav v Praze. Jeho zakladatelem a prvním ředitelem byl v letech 1919–1924 Lubor Niederle, kterého od roku 1924 nahradil jeho spolupracovník Karel Buchtela. Pro období po vzniku Československa je příznačný mírný nárůst archeologů s vysokoškolským vzděláním (např. J. Böhm, J. Filip, J. Neustupný), z nichž někteří se soustředili i na problematiku starší doby bronzové.

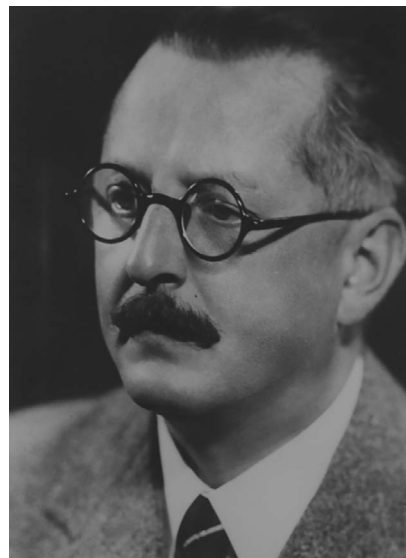
Jedním z nich byl vystudovaný chemik a kustod pravěkého oddělení Národního muzea v Praze Albín Stocký (obr. 8), který se po odchodu L. Niederleho v roce 1929 stal i vedoucím archeologického pracoviště Univerzity Karlovy. V prvním svazku *Pravěku země české o době kamenné* se zabýval vznikem únětické kultury, kterou považoval za výsledek stmelovacího procesu eneolitických kultur (Stocký, 1926, s. 154–157). Z připravovaného druhého svazku vyšly pouze dvě dílčí studie věnované únětické keramice, v nichž tuto teorii dále rozpracoval (Stocký, 1927). Nástupcem A. Stockého po jeho smrti v roce 1934 se v Národním muzeu i na univerzitě stal Josef Schráníl (obr. 9). V roce 1921 vydal studii s moderním zhodnocením kovového inventáře únětické kultury (Schráníl, 1921). Do práce zahrnul i řadu do té doby nepublikovaných depotů (Jizerné Vtelno, Luštěnice, Soběchleby a některé další). Důležité poznatky přinesl o několik let později v německy vydané syntéze pravěku Čech a Moravy (Schráníl, 1928), v ní rozdělil únětickou kulturu na dva úseky. Starší, pro který použil název předúnětická kultura, zasadil do závěru doby kamenné, zatímco vlastní únětickou kulturu zařadil již do počátku doby bronzové. Poměrně intenzivně se problematikou starší doby bronzové zabýval rovněž Jaroslav Böhm (obr. 10). Již v roce 1924 vyčlenil v rámci únětické kultury čtyři skupiny, z nichž se našeho území týkala skupina česká a skupina moravsko-dolnorakouská. Navíc v práci synchronizoval únětickou kulturu s ostatním

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

*Obr. 8: Albín Stocký (archiv autora). –
Albín Stocký (author's archive).*

*Obr. 9: Josef Schráníl (archiv autora). –
Josef Schráníl (author's archive).*

Obr. 10: Jaroslav Böhm (archív autora). –
Jaroslav Böhm (author's archive).

středoevropskými kulturami starší doby bronzové (Böhm, 1924). V dalším článku se kromě detailního hodnocení dýk z hromadného nálezu z Kozích hřbetů zabýval i ekonomickými a společenskými otázkami (Böhm, 1928). V několika publikacích se zaměřil na drobné nálezy z různých lokalit (Böhm, 1932a; Böhm, 1932b; Böhm, 1933; Böhm, 1946). Velký prostor věnoval starší době bronzové v systematické práci o pravěku a časně době dějinné českých zemí a mimo jiné znovu odmítl používání názvu předúnětická kultura (Böhm, 1941, s. 221–254).

Činnost Státního archeologického ústavu nebyla zaměřena na provádění systematických odkryvů, takže výzkum konzervátora Josefa Antonína Jíry na protoúnětickém a staroúnětickém pohřebišť v Praze-Bubenči patřil spíše k výjimkám (Jíra, 1923; Jíra, 1924). Z celé řady amatérských badatelů tohoto období patřil k nejvýznamnějším kolínský lékař František Dvořák (obr. 11). Kromě v roce 1925 odkryté nekropole se 142 hrobů v Polepech (Dvořák, 1927a), v té době největšího únětického pohřebišť, prozkoumal i řadu dalších hrobů nebo sídlištních objektů na Kolínsku, které postupně zveřejňoval v Památkách archeologických (Dvořák, 1927b; Dvořák, 1931; Dvořák, 1932; Dvořák, 1933). Na Poděbradsku působil lékárník Jan Hellich, který zde získal četné nálezy z počátečního úseku únětické kultury (Hellich, 1921; Hellich, 1925;

Hellich, 1927). V okolí Hradce Králové se angažoval právní koncipient a později muzejní pracovník Ludvík Domečka (1932). Pozornosti mnoha odborníků unikl jeho drobný příspěvek o mohylách u Lhoty Stračovské, které mohou patřit věteřovské skupině (Domečka, 1933). V jižních Čechách realizoval své archeologické zájmy učitel Bedřich Dubský. K nejvýznamnějším jeho akcím patřil výzkum starobronzových mohyl u Těšínova a Protivína, které zveřejnil v článku o únětické kultuře v jižních Čechách (Dubský, 1946). Ve středních Čechách se o poznání starší doby bronzové významně zasloužil úředník a pozdější profesionální archeolog Ladislav Hájek (obr. 12). Vedle odkryvu hrobů v Toušeni a Třebonicích (Hájek, 1933; Hájek, 1934–1935) se věnoval i studiu mnoha drobných nálezů únětické kultury (Hájek, 1931).

Ve třicátých letech se prováděl výzkum únětického pohřebiště v tehdy ještě samostatných Dolních Počernicích u Prahy. Jednotlivé etapy výzkumu vedli pracovnice SAÚ Libuše Jansová, spolupracovník NM Ladislav Hájek nebo pracovník NM Jiří Neustupný (Hásek, 1959, s. 3). Do řešení problematiky starší doby bronzové se J. Neustupný zapojil současně výzkumem několika únětických hrobů a depotu hřiven v Sulejovicích (Neustupný, 1932; Neustupný, 1933a; Neustupný, 1934–1935) a hlavně zpracováním dětských kostrových pohřbů v nádobách (Neustupný, 1933b). Rovněž další pracovník NM Rudolf Turek se podílel na záchraně skupiny hrobů z Řepova (Turek, 1932a; Turek, 1932b).

Na Moravě v meziválečných letech stálo studium starší doby bronzové převážně na činnosti amatérských archeologů. Jedinou výjimkou byl konzervátor SAÚ a od roku 1924 i kustod MZM Inocenc Ladislav Červinka (obr. 13). Z jeho četných výzkumů jmenujme aspoň únětická pohřebiště Němčice n. H. (78 hrobů), Kyjovice (68 hrobů), Holásky (17 hrobů), Břeclav, Hradčany a dále únětické sídliště v Hradčanech. Z nich podrobně zveřejnil pouze nekropoli v Němčicích n. H. (Červinka, 1926), zatímco zbývající lokality jsou součástí jeho rukopisné práce o únětické kultuře (Červinka, 1938) a některé se dočkaly publikace až po II. světové válce (např. Holásky, Hradčany). Jeho rukopisná práce obsahovala soupis všech únětických nalezišť a nálezů, z nichž značné množství rovněž vyobrazil svými typickými kresbami. Únětickou kulturu rozčlenil na tři stupně, při čemž do nejmladšího stupně jsou zařazena i věteřovská sídliště a znovu opakuje již dříve vyslovený názor (Červinka – Rzehak, 1925), že únětická kultura se vyvinula z jihovýchodní terramarní kultury. Celou řadu drobných nálezů zařadil i do svých přehledů pravěků jednotlivých oblastí (např. Červinka, 1933a; Červinka, 1933b). O poznání problematiky starší doby bronzové se I. L. Červinka zasloužil i založením obnovené řady Pravěku, v níž vyšlo hned několik svazků věnovaných únětické kultuře.

*Obr. 11: František Dvořák (archiv autora). –
František Dvořák (author's archive).*

*Obr. 12: Ladislav Hájek (archiv autora). –
Ladislav Hájek (author's archive).*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

Obr. 13: Inocenc Ladislav Červinka (archiv autora). –
Inocenc Ladislav Červinka (author's archive).

K nejvýznamnějším amatérským archeologům na Moravě patřili učitel Alois Procházka a notář Miroslav Chleborád, kteří společně s učitelem Františkem Kalousem prozkoumali a zveřejnili v té době největší únětické pohřebiště se 78 hroby v Šardičkách (Procházka – Chleborád – Kalousek, 1927). Z dalších výzkumů A. Procházky (obr. 14) je nutno zmínit aspoň únětické pohřebiště s 25 hroby v Holubicích (s M. Chleborádem), s 22 hroby v Kobylnicích a značný počet dalších hrobů (Procházka, 1903; Procházka, 1931) a podrobně se zabýval vyhodnocením kamenných nástrojů se žlábkem (Procházka, 1908). Soudní rada Miroslav Chleborád (obr. 15) kromě výše zmíněných pohřebišť v Holubicích a Šardičkách prokopal ještě 14 hrobů v Marefách a další hrobové a sídlištní objekty na Bučovsku (Chleborád, 1928). Velmi pěkné nálezy získal z pozdně únětického návršního sídliště na Člupech v Křižanovicích, kde jednotlivé jámy označoval jako únětické domácnosti. Na Prostějovsku působil v té době učitel z Prostějova Antonín Gottwald, který zachraňoval nálezy z menších pohřebišť v Bílovicích, Určicích a Vranovicích a ze sídlišť v Bedihošti a Žešově. Nejen tato naleziště jsou popsány v jeho drobných monografiích (Gottwald, 1924; Gottwald, 1931). Na Znojemsko se soustředil učitel František Vildomec. Původně blízký spolupracovník J. Palliardiho pracoval později samostatně. Zajímal se hlavně o problematiku neolitu, ale vedle toho prozkoumal i únětické hroby v Břežanech, Horních Dunajovicích a Suchohrdlicích (Vildomec, 1931).

*Obr. 14: Alois Procházka (archív autora). –
Alois Procházka (author's archive).*

*Obr. 15: Miroslav Chleborád (archív autora). –
Miroslav Chleborád (author's archive).*

Na Brněnsku ve třicátých letech 20. století vyvíjelo rozsáhlou činnost Moravské zemské muzeum. Terénní akce většinou prováděl technický pracovník muzea Josef Poulík (obr. 16), zatímco o jejich zveřejnění vesměs formou souhrnných prací v různých časopisech se postaral Josef Skutil. Skutil sám, vedle pohřebiště v Brně-Holáskách se 17 hroby, prokopal i několik jednotlivých hrobů. Z lokalit prozkoumaných Josefem Poulíkem stojí za zmínku pohřebiště v Jířkovicích s několika desítkami hrobů, zhruba stejně velké pohřebiště ve Šlapanicích, dále 17 hrobů z Tvarožné nebo unikátní hrob s kamenou konstrukcí v Telnici (Poulík, 1943). Mnohé své nálezy zveřejnil J. Poulík v periodiku Šlapanský zpravodaj (Poulík, 1938; Poulík, 1941). Na Brněnsku působil rovněž A. Dvořáček, o jehož výzkumech nejčastěji referoval J. Skutil.

Výraznou skupinu představovali na Moravě němečtí archeologové (např. Hans Freising, Karl Schirmeisen aj.), kteří se problematikou starší doby bronzové zabývali hlavně na Brněnsku a jižní Moravě. Nejvýrazněji z nich se při poznávání starší doby bronzové prosadil Karl Jüttner, který prozkoumal bohatý hrob z Milovic (Jüttner – Matzura – Peták, 1925) a další nálezy na Mikulovsku.

Zvláštní pozornost si zaslouží i četné výzkumy sídlišť tehdy ještě nerozpoznané věteřovské skupiny. Nálezy z Hradiska u Kroměříže zachraňoval, ale vesměs nepublikoval, učitel a archeolog Antonín Telička, který také prozkoumal dosud komplexně nevyhodnocenou únětickou nekropoli se 48 hroby v Tištině a další s 12 hroby v Nezamyslicích. Na věteřovské osadě v Rymicích-Količíně prováděl odkryvy rolník Ignác Tabarka. Největší výzkum však provedl obchodník z Kyjova Antonín Šín, který ve dvacátých letech 20. století na Nových Horách u Věteřova (obr. 17) prokopal přibližně 140 jam a získal z nich údajně 300–400 nádob, depot bronzových sekerek a několik dalších artefaktů. Význam jeho objevů však snižuje skutečnost, že z jeho výzkumu neexistují náleзовé zprávy a nejsou zachovány ani náleзовé celky. Málo známá je skutečnost, že K. Tihelkou po II. světové válce zavedený termín věteřovský typ použil I. L. Červinka již v roce 1942 v rukopisné práci o Kroměřížsku (Červinka, 1942).

Posledním badatelem v tomto krátkém přehledu je učitel a po druhé světové válce první moravský profesionální archeolog specializující se na problematiku starší doby bronzové Karel Tihelka (obr. 18). Ve své disertační práci, napsané ještě před válkou a obhájené po válce v roce 1947, shromáždil téměř veškerý tehdejší únětický materiál, včetně nálezů z věteřovských lokalit. V kapitole o chro-

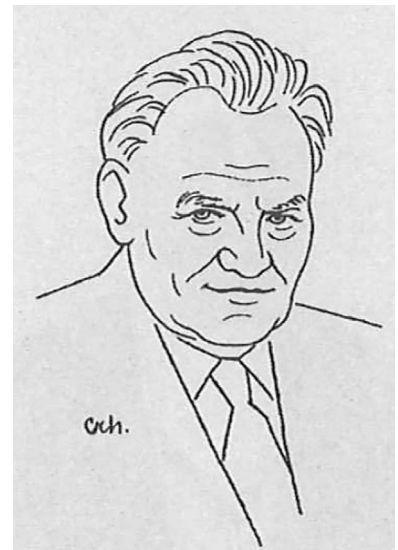
nologii vyděluje tři období: 1. nejstarší (proúnětická kultura) - Ú I; 2. období rozkvětu – Ú II; 3. úpadkové období – Ú III (Tihelka, 1939). Při řešení vzniku únětické kultury kritizoval teorii I. L. Červinky o jihovýchodním původu únětické kultury a prosazoval návaznost na kulturu zvoncovitých pohárů a na tzv. maršovický typ. Nejmladší úpadkové období (Ú III) později vyčlenil jako samostatný věteřovský typ (Tihelka, 1946).

*Obr. 16: Josef Poulík (archiv autora). –
Josef Poulík (author's archive).*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

*Obr. 17: Pohled na návrší Nové Hory
u Věteřova (archiv autora). –
View on Nové Hory near Věteřov (author's archive).*

*Obr. 18: Karel Tibelka (archiv autora). –
Karel Tibelka (author's archive).*

Literatura

- BENEŠ, František (1865). Skalsko a Sudoměř v kraji Boleslavském. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 6, s. 168–179.
- BÖHM, Jaroslav (1924). Rozšíření kultury únětické. In *Památky archeologické*, roč. 34, s. 1–14.
- BÖHM, Jaroslav (1928). Podklad bronzových dýk na Kozích hřbetech. In *Památky archeologické*, roč. 36, s. 1–14, 47–49.
- BÖHM, Jaroslav (1932a). Únětické nálezy na Pardubicku. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 47–49.
- BÖHM, Jaroslav (1932b). Únětické nálezy z Českobrodská. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 49–50.
- BÖHM, Jaroslav (1933). Únětické nálezy ze Slánska. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 62–64.
- BÖHM, Jaroslav (1941). *Kronika objeveného věku*. Praha : Družstevní práce.
- BÖHM, Jaroslav (1946). Únětické bronzové terče ze Slánské hory. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 1–14.
- BRANDL, Vincenc (1892). *Knih pro každého Moravana*. Brno : Nákladem Dra. Fr. Šroma.
- BUCHTELA, Karel (1899). *Vorgeschichte Böhmens I. Nordböhmens bis zur Zeit um Christi Geburt*. Příloha Věstníku slovanských starožitností III. Praha.
- BUCHTELA, Karel – NIEDERLE, Lubor – MATIEGKA, Jindřich (1910). *Rukověť české archeologie*. Praha : Jan Laichter.
- ČERNÝ, František (1903). Pohřebiště Opatovské. In *Pravěk*, roč. 1, s. 133–135.
- ČERNÝ, František (1912). Hroby z doby přechodní u Syrovic. In *Pravěk*, roč. 8, s. 96–100.
- ČERNÝ, František (1916). Die Voraunjetitzer Keramik in Mähren. In *Wiener prähistorische Zeitschrift*, roč. 3, s. 31–43.
- ČERNÝ, František (1918). Über einige keramische Elemente in der Aunjetitzer Kultur. In *Wiener prähistorische Zeitschrift*, roč. 5, s. 52–63.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1902). *Morava za pravěku*. Vlastivěda moravská. Brno : Musejní spolek.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1926). *Předvěká pohřebiště v Němčicích na Hané*. Pravěk. Brno : Moravské zemské muzeum.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1933a). Kyjovsko a Ždánsko v pravěku. In: *Sborník Kyjovska I*. Kyjov : Učitelstvo okresu Kyjovsko-Ždánského.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1933b). *Masarykův kraj v pravěku*. Kyjov : Vladimír Chlanda.

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1938). *Pokolení skrčků s kulturou únětickou na Moravě*. Brno. Nепublikovaný rukopis.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav (1942). *Kroměřížsko v pravěku*. Kroměříž. Rukopisná práce.
- ČERVINKA, Inocenc Ladislav – RZEHAČ, Anton (1925). Protoaunjetitzer Kultur. Aunjetitzer Kultur. In EBERT, Max ed. *Reallexikon der Vorgeschichte II*. Berlin : de Gruyter, s. 70–82.
- DOMEČKA, Ludvík (1932). Únětické nálezy z okolí Hradce Králové. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 51.
- DOMEČKA, Ludvík (1933). Mohyly u Lhoty Stračovské. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 57.
- DUBSKÝ, Bedřich (1946). Únětická kultura v jižních Čechách. In *Památky archeologické*, roč. 42, s. 29–33.
- DVOŘÁK, František (1927a). Pohřebiště únětické kultury v Polepech u Kolína. In *Památky archeologické*, roč. 35, s. 22–44.
- DVOŘÁK, František (1927b). Nálezy únětické kultury na Kolínsku. In *Památky archeologické*, roč. 35, s. 353–370.
- DVOŘÁK, František (1931). Nálezy únětické kultury na Kolínsku. In *Památky archeologické*, roč. 37, s. 2–11.
- DVOŘÁK, František (1932). Nálezy únětické kultury na Kolínsku. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 8–14.
- DVOŘÁK, František (1933). Nálezy únětické kultury na Kolínsku. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 60–62.
- FELCMAN, Jan (1898). Pohřebiště se skrčenými kostrami v Kamýku. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 18, s. 27–28.
- FELCMAN, Jan (1902). Hroby se skrčenými kostrami v Tursku. In *Památky archeologické*, roč. 20, s. 37–41.
- FRANZ, Leonhard (1939/40). Ein frühbronzezeitliches Steinkistengrab bei Teplitz-Schönau. In *Sudeta*, n. F. 1, s. 53–56.
- GOTTWALD, Antonín (1924). *Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku*. Prostějov : J. F. Buček.
- GOTTWALD, Antonín (1931). *Můj archeologický výzkum*. Prostějov : Historické museum.
- HÁJEK, Ladislav (1931). Drobné nálezy předúnětické keramiky. In *Památky archeologické*, roč. 37, s. 60–61.
- HÁJEK, Ladislav (1933). Únětické pohřebiště v Toušeni. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 56–57.
- HÁJEK, Ladislav (1934–1935). Únětické pohřebiště v Třebonicích (okr. Praha – venkov). In *Památky archeologické*, roč. 40, s. 94–95.
- HÁSEK, Ivan (1959). Starounětické pohřebiště v Dolních Počernicích u Prahy. In *Fontes Archaeologici Pragenses*. Praha : Národní muzeum.
- HELLICH, Jan (1921). Pozdně neolitické pohřebiště skrčků „Na žebráku“ u Pátku. In *Památky archeologické*, roč. 32, s. 213–219.

- HELLICH, Jan (1925). Předúnětický hrob z Opolánek u Poděbrad. In *Památky archeologické*, roč. 34, s. 438.
- HELLICH, Jan (1927). Únětické hroby v cukrovaru v Sadské. In *Památky archeologické*, roč. 35, s. 560–563.
- HOCHSTETTER, Ferdinand von (1879). Goldringgeld. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 8, s. 365–366.
- HONZA, Jan (1893). O nálezu bronzů u starého Bydžova. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 16, s. 93–96.
- CHLEBORÁD, Miroslav (1928). Poslední archeologické výzkumy na Bučovsku. *Pravěk* 1927–28.
- JÍRA, Josef Antonín (1923). Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. In *Obzor prehistorický*, roč. 2, s. 9–36, 81–103.
- JÍRA, Josef Antonín (1924). Nová pohřebiště předúnětického typu v Bubenči. In *Obzor prehistorický*, roč. 3, s. 1–19.
- JÜTTNER, Karl – MATZURA, Josef – PETÁK, Arthur (1925). Ein südmährischen Fund aus Mönitzer Zeit. In *Sudeta*, roč. 1, s. 131–136.
- KAŠPAR, Jan (1847). Zpráva o pohanském pohřebišti blízce Libčan w kraji Králové Hradeckém. In *Časopis Musea království Českébo*, roč. 21/22, s. 220–222.
- KOUDELKA, Florián (1892). Nálezy bronzových kruhů na poli u Hlubočan. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci*, roč. 9, s. 104.
- MAKOWSKY, Alexander (1896). Beiträge zur Urgeschichte Mähren. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 26, s. 87–92.
- MATIEGKA, Josef (1892). Hroby se skrčenými kostrami v Čechách. In *Český lid*, roč. 1, s. 41–46, 109–118, 221–228.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1932). Únětický hrob v Praze-Kobyliších. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 45–46.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1933a). Únětické hroby v Kamýku. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 59–60.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1933b). Únětické pohřby v nádobách. In *Památky archeologické*, roč. 39, s. 14–24.
- NEUSTUPNÝ, Jiří (1934–1935). Únětický hromadný nález ze Sulejovic. In *Památky archeologické*, roč. 40, s. 95–97.
- ONDRÁČEK, Jaromír (1962). Únětické pohřebiště u Rebešovic na Moravě. In *Sborník Československé společnosti archeologické*, roč. 2, s. 5–100.
- PALLIARDI, Jaroslav (1894a). Die Gräber der liegenden Hocker in Mähren. In *Prähistorische Blätter*, roč. 6, s. 52–59.
- PALLIARDI, Jaroslav (1894b). Hromadný nález bronzů na hradě znojenském. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci*, roč. 11, s. 104–105.
- PALLIARDI, Jaroslav (1895). Předhistorická sídla na Znojemsku. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

- v *Olomouci*, roč. 12, s. 18–22, 49–56, 89–98, 125–135.
- PALLIARDI, Jaroslav (1896). Nové zprávy o hrobech se skrčenými kostrami. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci*, roč. 13, s. 16–24.
- PALLIARDI, Jaroslav (1899). Nálezy z doby bronzů z Borotic na Znojemsku. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci*, roč. 16, s. 33–39.
- PÍČ, Josef Ladislav (1899). *Starožítosti země české*, díl 1, svazek 1. Čechy předhistorické. Praha : s. n.
- POULÍK, Josef (1938). Poznámky k pohřebnímu ritu ve starší době bronzové. In *Šlapanský zpravodaj*, roč. 5, č. 3, s. 3–4.
- POULÍK, Josef (1941). Únětický hrob ze Šlapanic obkládaný kameny. In *Šlapanský zpravodaj*, roč. 8, č. 2, s. 3.
- POULÍK, Josef (1943). Ein spätaunjetitzer Grab in Telnitz, Bez. Brünn. In *Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums*, Neue Folge 3, s. 67–73.
- PROCHÁZKA, Alois (1903). Zprávy o nálezech na Vyškovsku. In *Pravěk*, roč. 1, s. 106–110, 145–152.
- PROCHÁZKA, Alois (1908). Kamenné nástroje se žlábký z nálezů moravských. In *Pravěk*, roč. 4, s. 120–129.
- PROCHÁZKA, Alois (1931). Únětické nálezy z Božic. In *Od Horácka k Podolí*, roč. 8, s. 47.
- PROCHÁZKA, Alois – CHLEBORÁD, Miroslav – KALOUSEK, František (1927). *Předvěká pohřebiště v Sardičkách u Bučovic*. Brno : Pravěk.
- RICHLÝ, Jindřich (1885). Hromadný nález bronzů u Křtěnova. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 13, s. 238–240.
- RYZNER, Čeněk (1880). Řadové hroby blíž Únětic. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 11, s. 289–308, 353–368.
- RZEHAK, Anton (1880). Neu entdeckte prähistorische Begräbnisstätten bei Mönitz in Mähren. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 9, s. 202–214.
- RZEHAK, Anton (1882). Beiträge zur Urgeschichte Mährens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 11, s. 178–183.
- RZEHAK, Anton (1923). *Die Vorgeschichte des südwestlichen Mährens*. Südmährischen Heimatbuch für Volk und Schule. Mikulov – Leipzig – Wien : A. Bartosch, s. 265–287.
- SCHMIDT, Václav (1893–1895a). Hroby se skrčenými kostrami u Dřínova blíž Zlonic. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 16, s. 719–739.
- SCHMIDT, Václav (1893–1895b). Hroby se skrčenými kostrami u Holubic. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 16, s. 113–138.

- SCHMIDT, Václav (1893–1895c). Hroby se skrčenými kostrami typu Únětického pod Slánskou horou. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 16, s. 447–452.
- SCHMIDT, Václav (1893–1895d). Slánská Hora a její předhistoričtí obyvatelé. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 16, s. 595–636.
- SCHMIDT, Václav (1896–1897). Slánská Hora a její předhistoričtí obyvatelé. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 17, s. 285–308.
- SCHRÁNIL, Josef (1921). *Studie o vzniku kultury bronzové v Čechách*. Praha : Josef Schráníl.
- SCHRÁNIL, Josef (1928). *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*. Berlin und Leipzig : Gruyter.
- SKLENÁŘ, Karel (1992). *Archeologické nálezy v Čechách do roku 1870*. Prehistorie a protohistorie. Praha : Národní muzeum.
- SKLENÁŘ, Karel (2000). *Archeologie a pohanský věk*. Praha : Academia.
- SKUTIL, Josef (1932). Praehistorická falsa v Československu. In *Příroda*, roč. 25, s. 190–192.
- SMOLÍK, Josef (1879). O bronzových mečích a dýkách nalezených v Čechách. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 11, s. 145–162.
- SMOLÍK, Josef (1881). O bronzových palstávech a celtech nalezených v Čechách. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 11, s. 495–511.
- SMOLÍK, Josef (1891). Hroby se skrčenými kostrami ve Zvoleněvsi. In *Památky archeologické a místopisné*, roč. 15, s. 411–432.
- STOCKÝ, Albín (1926). *Pravěké země české I. Věk kamenný*. Praha : Národní muzeum.
- STOCKÝ, Albín (1927). Únětická keramika v Čechách. Předběžná studie I-II. In *Památky archeologické*, roč. 35, s. 1–21, s. 305–315.
- SZOMBATHY, Josef (1884). Grabfunde von Kunewald in Mähren. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 14, s. 59–60.
- TIHELKA, Karel (1939). *Únětická kultura v bývalé zemi Moravskoslezské*. Brno. Rukopis disertační práce.
- TIHELKA, Karel (1946). Nová kulturní skupina na Moravě z doby bronzové. In *Obzor prehistorický*, roč. 13, s. 51–57.
- TUREK, Rudolf (1932a). Únětické pohřebiště u Řepova. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 55–56.
- TUREK, Rudolf (1932b). Několik únětických nálezů na Mladoboleslavsku. In *Památky archeologické*, roč. 38, s. 56–57.
- WANKEL, Jindřich (1872). Urgeschichtliches Ansiedlung auf dem Misskogel in Mähren. In *Mitteilungen der*

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

- anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 2, s. 207–210.
- WEINZIERL, Robert von (1895). Die neolithische Ansiedlung bei Groß-Czernosek an der Elbe. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 25, s. 29–49.
- WEINZIERL, Robert von (1897). Die neolithische Ansiedlung bei Groß-Czernosek. Ausgrabung in der Jahren 1895 und 1898. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 27, s. 57–72.
- VILDOMEČ, František (1931). Soupis praehistorických nálezů ze Znojemska. In *Od Horácka k Podýjí*, roč. 8, s. 3–11.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1883). Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 13, s. 1–40.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1884). Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 14, s. 200–220.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1886). Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 16, s. 72–96.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1889). Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 19, s. 71–106.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1893). Beiträge zur Urgeschichte Böhmens. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 23, s. 1–38.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1890a). Předhistorická naleziště okolí Krumlovského na Moravě. In *Časopis Vlasteneckého musejního spolku v Olomouci*, roč. 7, s. 101–106, 149–163.
- WOLDŘICH, Jan Nepomuk (1890b). Prähistorische Fundstätte bei Kromau in Mähren. In *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, roč. 20, s. 121–135.

Resumé

Origins of the Early Bronze Age research in Czech lands

First Early Bronze Age finds date back to 1770 in Bžany (Teplice region), followed by more only in the middle of the 19th century. Early Bronze Age research was significantly influenced by four researchers at the end of the 19th century. A. Rzehak identified a new culture, which he named “Mönitzer Typus” based on two graves excavated in 1879 in Měnín in Moravia. Only a few years later archaeologist Č. Ryzner unearthed and published 61 graves in burial ground in Únětice near Prague. This discovery helped J. Matiegka characterised the “Únětice culture”. This term became soon widespread. J. Palliardi then researched a number of graves in Znojmo area, which led to identification of Únětice culture and dividing it into three stages.

At the end of the 19th century and beginning of the 20th a number of Únětice culture burial grounds were researched. Archaeologist responsible for researches in Bohemia were J. Felcman (Kamýk, Tursko), V. Schmidt (Dřínov, Holubice, Slaně), R. V. Weinzierl (Velké Žernoseky), J. Smolík (Zvoleněves), in Moravia J. Szombatky (Skoronice), A. Makowsky (Lednice) and J. Hladík (Čejkovice). Besides burial grounds a numerous hoards of golden objects (Očihov) and bronze objects (Křtěnov, Starý Bydžov) were discovered in Bohemia. In Moravia hoard discoveries of copper ingots (Hodonín, Slavkov, Znojmo) and sheet metal bracelets (Borotice) were unearthed. Majority of the researchers, however, provided only limited description of their finds. Only J. Smolík, I. L. Červinka and F. Černý tried to come to some historical conclusions.

Foundation of Czechoslovakia in 1918 influenced archaeology in many ways. State Archaeological Institute was established and the number of professional, university graduated archaeologists started to grow (amongst them J. Böhm, J. Filip, J. Neustupný). Many more excavations of burial grounds were carried out both in Bohemia by J. A. Jíra (Praha-Bubeneč), F. Dvořák (Polepy), L. Hájek (Toušeň, Třebonice, D. Počernice), J. Neustupný (D. Počernice), L. Domečka (Hradce Králové area) and B. Dubský (Protivín, Těšínov) as well as in Moravia by I. L. Červinka (Holásky, Kyjovice, Němčice n. H.), A. Procházka (Šardičky, Holubice, Kobylnice), M. Chleborád (Šardičky, Holubice, Marefy), A. Gottwald (Bílovice, Určice, Vranovice) and J. Poulík (Jířkovice, Šlapnice, Telnice, Tvarožná). Archaeologists who undertook researches of several settlement sites in Moravia of then unknown Věteřov group were A. Šín (Věteřov) and I. Tabarka (Rymice-Količín).

3. DEJINY ARCHEOLOGICKÉHO VÝSKUMU

After 1918 a significant increase in the number of theoretical publication describing development in the Early Bronze Age could be noticed. A. Stocký focused on the issues of origin of Únětice culture and analysis of the pottery. Únětice culture typology and its chronology were questions J. Schráníl dealt with. J. Böhm focused on the spread and typology of Únětice culture, he also dated the hoard discovery from Koží hřbety. J. Neustupný analysed childrens' skeletons burials in vessels. In Moravia a similar evaluation of Únětice culture was attempted by I. L. Červinka and K. Tihelka. However, their hand-written conclusions were never published.

Prof. PhDr. Stanislav Stuchlík, CSc. et DSc.

s.stuchlik@seznam.cz

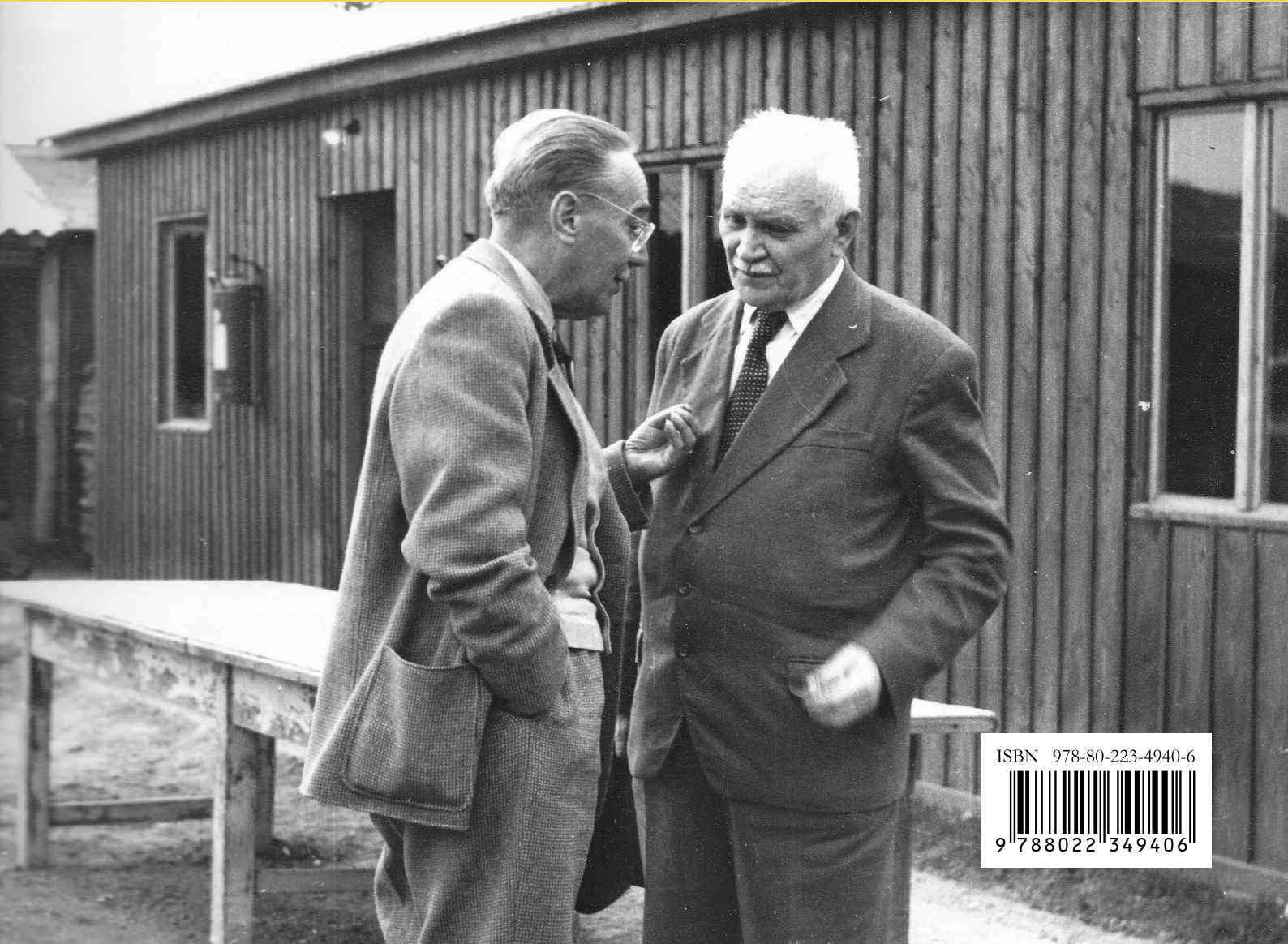
Ústav archeologie

Filozoficko-přírodovědecká fakulta

Slezská univerzita

Masarykova 37

746 01 Opava

ISBN 978-80-223-4940-6

9 788022 349406